فەرهەنگی کوردیی

هەرمان

بەرگی یەکەم

(ئا ـ ب)

دانانی

عەلی نانەوازادە

کوردستان – هەولێر
٢٠٠٥

ناوی کتێب: فەرهەنگی کوردیی هەرمان (بەرگی یەکەم)
- دانەر: عەلی نانەوازادە
- نەخشەسازی ناوەوە: طـــە حسین
- بەرگ: محمد قادر
- سەرپەرشتی چاپ: هێمن نەجات
- چاپ: چاپی دووەم ٢٠٠٥
- ژمارەی سپاردن: (٣٢٣)
- تیراژ: (٧٥٠) دانە
- نرخ: (٥٠٠٠) دینار
- چاپخانە: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە
زنجیرەی کتێب - ٢٧ - (١٣٠)

ناونیشان
دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی
هەولێر - پشت رۆژنامەی خەبات
پۆستی ئەلکترۆنی: asokareem@maktoob.com
ژمارەی تەلەفۆن: 2260311
www.mukiryani.com

پێشکەشە بە هەرمان
کە ئەم و ئەو پێکەوە
گووران.

چارەنووس

چارەنووس
نە ئەو سێوەیە لە بان سەری کوڕ
و
نە ئەو تیرەی کەوانی من.

چارەنووسی من
قورسایی سێوێکە لە بان سەرم؛
تیژایی تیرێکە لە سەر دڵم
و
دەستی لەرزۆکی کوڕم.

ستۆکهۆڵم ٩٤/١١/١٥

هەر زوو لێر و لەوێ، لە دێهات و لە نێو پیر و پیرێژنان هەرکات وشەیەکم دەبیست کە پێشتر نەمبیستبوو دەمقۆزتەوە و لە دەفتەرێکی بچکۆڵە دا دەمنووسیەوە و لە دواییش دەمکردە پەراوێزی ئەو فەرهەنگانەی کە هەمبوون هەتا دوارۆژ وەک ئامرازێک بۆ نووسینەکانی خۆم کەلکی لێوەرگرم. ئەوەی کە قەت پێموانەبوو بیکەم نووسینی فەرهەنگێک بوو. کارێک کە بە کاری خۆم نەدەزانی و چاوەڕوان بووم نەگبەتێک دانیشێ و تەمەنی دوور و درێژی بۆ تەرخان بکا. قەت پێموانەبوو کە ئەم نەگبەتە بۆ خۆم دەبم و هەر لە یەکەم ڕۆژی ئاوارەییم لە بەهەشتی بەرین و درۆیین و بێ دەرک و دەروازەی ڕۆژاوا، کە هەر کار و پووڵ و پارە و رابواردنە، دەست لە کار و دەرس هەڵدەگرم و دەگەڕێمەوە چەند سەدە لەمەوبەر و دەبمە چلەنشین و دە خەڵوە دا خۆم دەبەستمەوە و فێری ژیانی دەروێشانە و قەناعەت و کەم خواردن دەبم.

بە داخەوە ئەم کارە لێمبوو بە دۆڵپاکەی سەلیم جەوهەری و لینگی لێکردمە تۆق و زنجیر و بە خۆیەوە بەستمەوە و نەیهێشت وە دوای شێعر و شاعیری و چیرۆکنووسی خۆم کەوم و جگە لە خۆشی تووشی دوو سێ وردە دوای دیکەی فەرهەنگ و وشەشی کردم.

بە هەر حاڵ واهات و واش دەڕوا و ئەمەش بەرگی یەکەمی ئەم فەرهەنگە و واش نیە کە هێشتا خلاسیم هاتبێ و دۆڵپا دەستی لێهەگرتبێم و واش وێدەچێ هەتا دوایی ژیانیشم هەروا لە سەر شانم دەبێ.

پێشەکی

زمان ئەندامێکی کارا و گرینگە لە پێوەندی هەمەلایەنەی کۆمەڵایەتی نێوان خەڵک دا. رادیۆ، تەلەویزیۆن، رۆژنامە، وتوویژ، دەرس، مەعامله و کەسب و کار و .... سەرلەبەیانی هەر چاو کراوە، زمان دەگەڕێ و گوێ دەبیسێ و چاو دەخوێنێتەوە. مێشک وەک کامپیۆتێر وەکار دەکەوێ. پێداویستییەکانی ژیان دەبنە وشە و رستە. ئاشکرایە نیاز و پێداویستی مرۆڤ لە ژیانی ئەمڕۆیی گەلان دا گۆڕاوە و رۆژ دەگەڵ رۆژیش دەگۆڕدرێ. ئەو نیازە تازانە وشەی تازەشیان بە دواوەیە و زۆر زوو ئەم وشە میوانانە دەبنە خانەخوێ و جێی خۆیان خۆش دەکەن و ئەگەر جێگەش تەنگ بوو لەوانەیە وشەگەلێک وەدەرنێن و خۆیان بە ئەرخەیانی پاڵ دەنەوە. لە ژیانی ئەمڕۆیی کوردستان دا ئەگەر چاوێک بە دەوروبەری خۆمان دا بگێڕین، لە زۆربەی ماڵەکان دا کەرەسەی وا دەبینین کە بیست سی ساڵ لەمەوبەر نەبوون و لەوانەیە ئەگەر باسیشت کردبا باوەڕیان پێنەکردبای. فاکس، ویدیۆ، سەماوەری بەرقی، کامپیۆتێر، کۆمباین، ئانتێن، بانک ... و سەدان وشەی لاوکی کە لە لاوە هاتوون و لە زمانی کوردیی میوان کراون، لە وتوێژی ئاسایی نێوخەڵک، لە بازاڕ، لە فێرگە و لە هەر شوێنێک، ئەم وشە میوانانە بە بێ پرینگانەوەی وێژەر و بێ نێوچاوان تێکنانی بیسەر، دەکوترێن و دەبیسرێن. باسی پاساژی تازەسازکراو، ماشێن پارک کردن، گەڕان لە پارکی شار، شاڵواری لی، ئامپێر، وات، ئۆرانیۆم، نەخۆشی وەک ئانژین و ئیدز و ... ئاشکرایە ئەم وشانە جێ بە هەندێک وشە لەق دەکەن و هی واشە هەر بە تەواوی ئاسەواری دەبڕێتەوە.

چ هاتنی ئەم وشانە بۆ نێو زمانی کوردیی و چ فەوتانی هەندێک وشە مەترسییەکی بۆ سەر زمانی کوردیی نیە، ئەوە رەوتی هەڵدان و بەرەو پێش چوونی ئاسایی هەر زمانێکە. لاوێکی کە ئێستا لە زانستگا دەرس دەخوێنێ بۆ دەربڕینی هەست و ویستی، پێویستی بە هەزاران وشەی تازە هەیە کە لاوێکی پەنجا ساڵ لەمەوبەر هەر گوێشی پێی نەدەبزووت. دوای هاتنی کۆمباین دەیان وشە کە پێوەندییان بە دروێنەوە هەبوو کەوتنە ئاویلکە دان و فەوتان و بارگەیان بەرەو ولاتی

فەرهەنگ تێکەوەپێچا و لەو هەزارپیشەیە دا چاوەیەکیان بۆ خۆیان ئاوەدان کردەوە هەتا رۆژ و رۆژگارێک کەسێک لاپەڕەیان هەڵداتەوە و بە سەریان کاتەوە. لەم دونیا پان و بەرین و پڕکارەساتە دا چ وڵاتێک دەتوانێ مەرزەکانی خۆی ببەستێ و تەواوی پێداویستییەکانی خۆی بۆ خۆی ساز بکا.

کاتێک لە رووسیە سەر و زمانم کراوە، پێموابوو زمانی رووسیی زمانێکی زۆر دەوڵەمەندە و زۆربەی وشەکانی هی خۆیەتی و هەر چیم دەبیست بە رووسییم وەردەگرت و بە رووسییم دادەنا، هەتا لە ماڵی ناسیاوێک چاوم بە فەرهەنگی وشەکانی لاوەکی نێو زمانی رووسیی کەوت کە ئەستوورایییەکەی هەر بە قەرا فەرهەنگەکەی خۆیان دەبوو. لە سوید دیتم کە پتر لە نیوەی وشەکانی زمانەکەیان لاوەکییە. فارسی ئەگەر عەرەبی لێدەرباوێژی وەک مریشکی ئاوەڕووتی لێدێ، خودی عەرەبییش هەروەتر و ئینگلیسی لە هەموان خراپتر. جا کەوایە زمانی کوردیی نە چاوی لەوان رەشترە و نە دەشتوانی رەشتر بێ. ئیمرۆ پێوەندی نێوان گەلەکان بە سانیە و دەقیقە سەردەگرترێ و سەردەمی کاڵە هەڵبەستن و سەفەری کەر و بارگین دوایی پێهاتوە و ئاڵوگۆڕیی و نیاز بەم ئاڵوگۆڕییانە دیواری سنوورەکانی بەزاندوە.

فەرهەنگ کتێبێکی سەرچاویی و مەرجەعە. ئەرکی سەرەکی فەرهەنگ ، یارمەتی دان و ناساندنی وشە و پێناسی وشەیە بە کەسێک کە شارەزایی تەواو یا هەر ناسیاوی دەگەڵ وشە یا وشەگەلێک نیە. کاتێک کەسێک لە کتێبێک یا لە زمانی کەسێکەوە وشەیەک دەبیسێ و مانای ئەم وشە نازانێ پەنا بۆ فەرهەنگ دەبا و فەرهەنگ وەک پشت و پەنایەک دەبێ دەستی بگرێ و داواکەی بۆ بە جێ بێنێ و ناسیاوی تەواو بدا بە خوێنەر. دیارە زمان دە نێو خۆی دا کۆمەڵێک زمانی هەیە کە تا رادەیەک لێک جیان، زمانی رۆژانەی خەڵک دەگەڵ زمانی ئەدەبی جیاوازی هەیە، زمانی فەلسەفە و زمانی شیمی و زمانی فیزیک لێک جیان و هەموو ئەوانەش لە سەر بنەڕەتی یەک زمان پێکدێن و فەرهەنگی هەموو ئەوانەش دە زمانێک دا دەتوانێ لێک جیا بن و هەرکامیان ببن بە فەرهەنگێکی سەربەخۆ.

لە فەرهەنگەکانی کوردیی دا بەداخەوە هەتا ئێستا چ گرینگایەتییەک بەم زمانانەی نێو زمانەوە نەدراون و خۆیان لە کۆمەڵێک وشە پاراستوە. فەرهەنگنووسەکان پتر هەوڵی فەرهەنگێکی پەتی کوردییان داوە و لە رێبازی سەرەکی فەرهەنگ نووسین دوور کەوتوونەوە. چوارچێوەی ئەم فەرهەنگەی بەردەستتان زمانی رۆژانەی خەڵک و ئەدەبیات و تا رادەیەک وشەکانی زانستین.

ئەم فەرهەنگە ئاکامی ورد بوونەوەیەکی پتر لە بیست ساڵانەیە لە وشەی کوردیی و کارێکە کە دوازدە ساڵ پێوەی خەریک بووم و هەوڵ دراوە کەموکووڕی فەرهەنگەکانی دیکە تا رادەی توانا چارەسەر بکا و تەواوی ئەو وشانەی کە دە زمانی کوردیی دا هەن چ بێگانە و چ خۆماڵی رێز و حورمەتی خۆیانی پێبدرێ و هەنگاوێک بێ بۆ عیلمی کردنی فەرهەنگنووسیی کوردیی.

بە داخەوە ئەم فەرهەنگە وەک هەموو کارەکانی دیکە کارێکی تاکە کەسییە و ئاشکراشە کە تاکە کەس ناتوانی لە هەموو بارەکانی زمان قووڵ بێتەوە و کەموکوڕیی یەکجار زۆرە و هیوادارم کە لە داهاتوو دەستی یارمەتیدەری بۆ درێژ بکرێ و کۆمەڵێک خۆی پێوە ماندوو بکەن و پەنادەرێکی باش بێ بۆ خوێنەر.

لە پێداچوونەوەی ئەم بەرگە دا کۆمەڵێک دۆست و برادەر یارمەتیان داوم کە زەحمەتەکەیان شیاوی سپاس و رێز لێگرتنە: عبدالرزاق فەیلی (فەیلی)، سیراونی جەلالی (هەورامی ـ لهۆن)، کاروان (خۆشناوەتی)، رێژنە محمد مجید (کۆیی)، کاوە عەلی (کۆیی)، بەناز عەلی (هەورامی ـ لهۆن). هەروەها کاک ناسری رەزازی (ئەردەڵانی) کە دۆستانە ئەرکی پێداچوونەوە و خۆ پێوە ماندوو کردنەکەی بەو پەڕی دڵسۆزییەوە وە ئەستۆ گرت. دەستیان خۆش و قالبیان هەر ساغ بێ.

شێوەی کاری ئەم فەرهەنگە

١ـ وشەی سەرەکی گەورەتر نووسراوە و ئەگەر هاووێنە و هاوتای هەبێ بەڵام ریشەکەیان جیا بێ بە ژمارەی لاتینی کە لە سەرەوەی نووسراوە لێک جیا دەکرێنەوە.

وەک:

ئاش[1]
ئاش[2]
هاسان[1]
هاسان[2]

×××

٢ـ کەوانە ( ) کە دوای وشە دێ؛

ئەلف: بەشی رێزمانی وشەی بە کورتکراوی تێدا دەنووسرێ کە نیشانەکانی لە لاپەڕەی کورتکراوەکان دا نووسراوە.

وەک:

جان[1] (نا.)
جان[2] (ئان.)
غەزرین (چا. ل)

ب: چەشن و رەگەز و سەر بوونی هەندێک وشەی بە کورتکراوی تێدا دیاری کراوە

وەک:

خاڵخاڵۆکە (گیان.)
پا[1](ئا.)
دارەبەن (گیا.)

×××

٣ـ کرۆشە [ ] کە دوای کەوانە دێ بەشی ریشەی تێدا دیاری کراوە و لێرەش دا زمانەکان و زاراوەکان بە کورتکراوەیی نووسراون کە لە لاپەڕەی کورتکراوەکان نیشانەکانی دیاری کراوە.

ئەلف: ئەگەر وشەکە بێگانە و لاوەکی بێ تەنیا بە هێنانەوەی سەرچاوەکە کۆتایی پێدێ.
وەک:

گاز[4] (نا.)[فەر: gaz لە یون: chaos]
جەزیرە (نا.)[عەر: جزيرة]
خاچ (نا.)[ئەرم: خاچ]
ئابوونە (نا.)[فەر: abonne]

ب: ئەگەر وشەکە کوردیی بێ هاوڕیشەکانی لە کۆن دا بە پێی توانا و دەست پێڕاگەیشتن لە زمانەکانی وەک (هیندی کۆن، ئەوێستا، سانسکریت، هەخامەنشی، پەهلەوی، ...) نووسراون و هاوکات هاوڕیشەکانی لە زاراوەکانی کوردیی دا (باکووریی، ناوەندیی، باشووریی، هەورامی و زازایی) دەست نیشان کراون و هەندێک جاریش لە زمانەکانی دیکەی هیندوئوروپاییش وشەی هاوڕیشە دیاری کراوە.
وەک:

با[1](نا.)[ئێک: ڤاتە ـ ئەو: ڤاتە ـ پاز: وات ـ پار: وەد ـ سوغ: وەت ـ خوار: واد ـ پەه: ڤات. باک: با، بای ـ ناو: باـ باش: وا، با، باد، باگ ـ هەو: وا ـ زا: ڤا]
ژن[1] (نا.)[هیک: جەنەی ـ ئەو: جەنەی، جێنەی، گێنا، غێنا، غنا ـ پەه: ژەن،

زەن. رووس: zhena. باک: ژن ـ ناو: ژن ـ باش: ژن ـ هەو: ژەنی ـ زا: جەنی، ژنی]

ستان (پاشگـ.)[هیک: ستهەنە ـ ئەو: ستانە ـ هەخ: ستانە ـ سان: ستهانە ـ پەھ: ستان. باک: ستان ـ ناو: ستان، سان ـ باش: سان ـ هەو: سان ـ زا: ستان]

پ: ئەگەر وشەکە لێکدراو بێ، تەنیا بەشە دابەش کراوەکانی دیاری دەکردرێ و ریشەکەی دەچێتەوە سەر ئەو بەشانەی کە بە دابەشکراویی نووسراون

وەک:

دارکونکەرە (گیانـ.)[دار1 + کون + کەر3 + ئە]

رازدار (ئان. فا)[راز1 + دار2]

ئاوسا (ئان. ل)[ئاو3 + سا1]

ت: ئەگەر وشەکە سەر بە زاراوەیەکە و لە شوێنی بنەڕەتی و سەرەکی ریشەکەی نووسراوتەوە، تەنیا زاراوە یا بن زاراوەکە نیشان دەدرێ.

وەک

بازد (نا.)[موک]

شیڤ[1] (نا.)[باک]

ئاتەر (نا.)[هەو]

بەیە (گیانـ.)[زا]

ج: ئەگەر وشەکە سەرچاوە و ریشەکەی نەدیترابێتەوە و روون نەبووبێتەوە بە نیشانەی پرسیارێک دە نێوەکەی دا دیاری کراوە.

وەک:

ئاشۆ[1] (نا.)[؟][ئەر]

بز[1] (ئان.)[؟]

پرووش[2] (نا.)[؟]

ئاتی (نا.)[؟][باک]

× × ×

٤ـ دوای لێکدانەوەی ریشە بەشی مانا لێدانەوە دێ.

ئەلف: مانا و ماناکانی وشە دەنووسرێ و لە تەواوی هاوماناکانی لە هەموو زاراوەکانی کوردیی کەلک وەردەگرترێ.

وەک:

ئاش[1](نا.)[ئەو: ئەشە (ئارد)، ئەشن، ئەسەن (بەرد) ـ هەخ: ئەسەن (بەرد) ـ بەل: هەش، ئاش. باک: ئاش ـ ناو: ئاش، ئاسیاو ـ باش: ئاسیاو ـ هەو: ئاش، ئاسیاو، ئاساو ـ زا: ئارەیە، ئاریە، ئارێ] ١ـ ئامرازی هاڕینی گەنم و دانەوێڵە بۆ ئارد کردن کە لە دوو بەردی خڕی گەورە(بەرداش) پێک هاتوە. ئەم دوو بەردە لە سەر یەکن، ئەوەی بنەوە قایم کراوە و ئەوەی سەرەوە بە هێزێکی وەک ئاو، با یا مەکینە دەگەڕێ و دانەوێڵە دەهاڕێ و بە پێی ئەو هێزەی کە دەیگەڕێنێ چەند جۆری هەیە. ٢ـ ئەو شوێن وجێگایەی کەم ئەم دەزگایەی تێدا دامەزراوە. ٣ـ (ئا.)[باک] ئەندامێکی ماسوولکەیی و بە هێزی باڵندە دانەخۆرەکانە کە دوای چیکڵدانە و بەر لە گەدە هەڵکەوتوە و کاری هاڕینی دانی خوراوە، سیکەتۆرە.

بەرداش (نا. ل)[بەرد + ئاش1] بەردێکی خڕی گەورەیە کە تایبەت بۆ ئاش دەیتاشن. ئاش لە دوو بەرداش پێک دێ کە بەرداشی بنەوە نابزوێ و ئەوەی سەرەوە دەگەڕێ و دانەوێڵە دەهاڕێ، کەڤری ئاشی، بەردەهاڕ، بەراش، ئارسی.

شاخ (نا.)[پەه: شاک، شاخ. باک: شاخ ـ ناو: شاخ ـ هەو: شاخ ـ زا: شاخ] ١ـ زەقایی رەقی سەری هەندێک گیانداری وەک بەران، بزن، ئاسکە کێوی و .... ٢ـ لقی دار. ٣ـ بارووت دانی راوچی (لە بەر ئەوە کە لە شاخی حەیوان ساز کراوە). ٤ـ کێو، چیا. ٥ـ چیای بەردین. ٦ـ رەوەزە بەردیک بە چیاوە.

ب: ئەگەر وشەکە لە شوێنێک مانا کراوەتەوە و ماناکە لێکدراوەتەوە، دیسان مانا ناکرێتەوە و دەنووسرێ کە بڕوانێتە وشەی دیاری کراو کە بە کورتکراوەی « بڕ: » نیشان دەدرێ

وەک:

ئارسی (نا. ل)[ئار7 + سی (سەنگ)][زا] بڕ: بەرداش.

جان[1] (نا.)[باک ـ زا] بڕ: گیان

خاڵەڕەشە (گیا.)[خاڵ2 + ئە + رەش + ئە] بڕ: بارێزە / ٢
هێڵە (نا.)[هەو] بڕ: هێلکە

پ: لەم بەشـە دا لە کـاتی پێـویست وێنە بۆ وشـە دەهـێنرێتـەوە کـە بە « **::** » نیشـان دەدرێ. لە وێنە هێنانەوەش دوو مـەبەسـت لە بەر چاو گیـراوە. ١ـ چلۆنایەتی دەربڕین و کـار پێکردنی وشە لە رسـتە دا. ٢ـ سـەلماندن و نیشـان دانی هەبوونی ئەم وشەیە لە زمانی کوردیی دا.

وەک:

ئاونشـین (ئان. فا)[ئاو3 + نشـین] کەسێـک کە دەگـەڵ کـەسی دیکە هاتوچۆ و هـەڵسـوکـەوتی هـەیە، هـاودەم، هـاونشـین. :: مـیـرسـێوەدین بەگ پیـاوێکە هـەمـیـشـە ئاونشینە بە دەوڵەتی تورکان و بە سـوڵتانی / ئەوە لە دەرکی والی موسڵێ دادەبەزی بە میوانی (سەعید و میرسێوەدین ل ٩٢).

ستان (پاشگـ.)[هیک: ستهەنە ـ ئەو: ستانە ـ هـەخ: ستانە ـ سان: ستهانە ـ پەه: ستان. باک: ستان ـ ناو: ستان، سان ـ باش: سان ـ هەو: سان ـ زا: ستان] ١ـ پاشـگری جێ و شـوێنە. **ئەلف:** نیـشـانـدەری زۆری و فـرە بوونە. :: گـۆڕسـتـان، گوڵسـتـان، بێسـتـان، دارسـتـان. **ب:** جێ و شـوێنی ژیانـی گەل و نەتەوەیەک نیشـان دەدا. :: کوردستان، لۆڕستان، عەرەبستان، هیندوستان. ٢ـ پاشگری کات و زەمانە. :: زستان، تاوسان.

بلام (نا. ل)[بل (بەر) + ئام] قـایشـێکە لە تەنگەی ئەسـپی سـەرکێـشـەوە لە لغـاو قـایم دەکرێ بۆ ئـەوە کـە ئەسـپ سـەری هـەڵنـاوێ یا سـوار هـەڵنەگـرێ، بلاو. :: هـیـوای بەخـتـەوەری ئەهـات زیاد بێ بەڵام دێوەزمـەی شـەڕ / بە چـوارناڵ ئەوە وەک ئەسپی سەرکێشی بێ بلام دێ (هێدی ل ٣٨١).

×××

٥ـ دوا بە دوای مانای وشە، چاوگی لێکدراو کە لەم وشەیە پێک دێ (یا زاراوە و کینایەیەک کە لەم وشەیە ساز دەبێ) وەک بەشێکی نەپساوە و لکاو بە وشە دێ. بە پێی لێکدانەوەی من وەها چاوگێک دەبێ لە بن وشـەکـان بـنووسـرێ و وەک

وشەیەکی سەربەخۆ دیاری ناکردرێن. ~ نیشانەی دووپاتە بوونەوەی وشەیەکە کە دەگەڵ چاوگ دێ.

وەک:

پشتیوانی (حم.)[پشتیوان + ئی] یارمەتی، کۆمەک، یاریدە، پشتگری، لاگری. ~ **کردن:** لاگری لە کەسێک کردن، پشتی کەسێک گرتن و یارمەتی دانی، پشتیوانی لێکردن. ~ **لێکردن:** بڕ: پشتیوانی کردن.

بەرماڵ (نا. ل)[بەر3 + ماڵ1] ١ـ دوو تەختە کوێنی گەورەیە کە بە بەر رەشماڵ و تاوڵیوە دەگرن هەتا بەری با و باران بگرێ. ٢ـ جاجمێکی گەورەیە کە پێخەفی تێوە دەپێچن. ٣ـ تەنراوێکی هەندێک چووکە کە پاک و خاوێن رادەگیرێ و نوێژی لە سەر دەکەن، دووگرد، جانماز. ~ **لە سەر ئاو گەڕان:** (کنـ.) زۆر نوێژ کردن و موسڵمانی چاک و خاوەن کەرامەت بوون، پیرۆز بوون.

ئاوەکی[2] (ئان. ل)[ئاو + ئەک + ئی] هەڵبڕانی مەڕ و ماڵات لە ران و چوونە نێو رانی دیکەوە. ~ **بوون:** تەرە بوون و تێکەڵ بوونی سەرێک یا چەند سەر مەڕ و ماڵات و چوونە نێو مێگەل و رانی دیکەوە، ئاوەکی کەوتن. ~ **کەوتن:** بڕ: ئاوەکی بوون.

بۆڕ[1] (نا.)[بڕ: بۆر1] ١ـ بەزیو لە شێعر و دمەقاڵە. ٢ـ (ئان)[زا] بڕ: بۆر 1. ~ **خواردن:** تێک شکان و بەزین لە شێعرشێعرێن و دمەقاڵە دا. ~ **دان:** بەزاندنی غەنیم لە شێعر و دمەقاڵە دا.

×××

٦ـ لەم بەشە ئەگەر وشەکە ناوی لێکدراو بە پیتی « ئی » ساز بکا دێ، کە بە || دیاری دەکردرێ. بە بڕوای من ئەم وشە لێکدراوانەش لە وشەی سەرەکی جیا نین و دەبێ لە بن وشەکە بنووسرێن و شیاوی باسیشە کە هیچ فەرهەنگێکی کوردیی ئەم وشانەی لەبەر چاو نەگرتوە لە حاڵێک دا کە دەورێکی زۆر گرینگ لە زمان و ئەدەبی کوردیی دا دەگێڕن و گەلێک مانای دیکە ساز دەکەن.

وەک:

ئارام (نا. ل)[ئا13 + رام][ئەو: رەم ـ پەه: رام، ئارەم ـ سان: رامەیەتی.

باک: ئـارام ـ ناو: ئـارام ـ باش: ئارام ـ هـەو: ئارام] ١ـ ئۆقـرە، حـەجـمین، بڕست، توانا. ✲ ئەو ژانە سـەرە ئارامی لێـبـڕیوم. ٢ـ هـێدی و هێـمن، لەسـەرەخـۆ. ✲ هەتا خـودا حـەز دەکا پیـاوێکی ئارام و لەسـەرەخـۆیە. ٣ـ بێدەنـگ و بێ قـرە، ئەهوەن. ✲ کوێسـتـان شـوێنێکی ئارام و خـۆشـە. ٤ـ (ئـاک.) یەواش، سـەبر، بە ئەسـپایی، ئارام ئـارام. ✲ ئـارام بـە ڕێـگـایـە دا دەڕۆیشـت. **ئارام ئارام:** وردەوردە، بـە سـەبرا، لـە سـەرەخـۆ. ✲ ئارام ئارام بـە لۆژەلۆژ / ئەوا بەرەو مـاڵ بـوومـەوە (نـاڵەی جـودایی ل ٣٠). ～ **بوون:** ١ـ بێدەنـگ بوون، ئارام گرتن، جـووڵە نەکردنی گیاندار و بێ گیان، هەدادان. ✲ ڕۆڵە تاوێک ئارام بە بزانین دونیا چ باسـە! دونیا ئارام بوو کە حـەمـە وەدەرکـەوت. هـات و هـاوار بـڕانەوە و هـەمـوو ئارام بـوون. ٢ـ هێـدی بـوون و کـەم بوونەوەی ئێش و ژان. ✲ ئێستا باشترم ژانەکە هەندێک ئارام بوە. ～ **بوونەوە:** ١ـ ژێر بوونـەوە، ئۆقـرە گـرتن، ئارام بـوون. ✲ دوای تاوێک منداڵەکـە ئـارام بۆوە و دانیـشـت. ٢ـ دامـرکـانـی ئێش و ژان. ٣ـ بێـدەنگ بوونـی ئاژاوە و هـات و هاواری خـەڵک. ～ **گـرتن:** ئارام بـوون، ئارام بوونـەوە، حـەجـمین، هەدادان، داسـەکنین، داکاسـان. ～ **لێبڕان:** ئۆقرە لێبڕان، ئارام لێـهـەڵگیران، حەجمین لێبـڕان بە هۆی ئازار و دەرد و خـەم، ئـارام و قـەرار لێـبـڕان، ئارا و قـارا لێـبـڕان. ✲ لەوەتی ددانم دێشـێ شـەوانە ئارامم لێبڕاوە. لە داخ ئەو کوڕەم ئارامم لێبڕاوە. ～ **لێبڕین:** تێک دانی حەسانەوەی خەڵک، تێک چوونی هێمنایەتی، ئارام و قەرار لێبڕین، ئارا و قارا لێـبـڕین. ～ **لێـهـەڵگرتن :** ئارام لێـبـڕین، ئارام و قـەرار لێـهـەڵگرتن، ئارا و قـارا لێـهـەڵگرتن. ～ **لێـهـەڵگیـران:** بڕ: ئارام لێبڕان. || **ئارامی دڵ:** ١ـ ئەو کەسـەی کە بوونی هۆی ئارام بـوونەوە و ئەرخـەیانی دڵە، کەسی خـۆشـەویست، منداڵ. ٢ـ (کنـ.) گراوی، یار، حـەز. & ئارامی دڵان، ئارامی رووح، ئارامی گیـان. ✲ لە لایەک ئارامی دڵم بە عومری تۆ لە بەر چاوم هەڵگیراوە / لە لایەک دوژمنایەتی حـەوت هەزار سوار پێی دە دەرکم ناوە (سـەعید و میرسـێوەدین ل ٨٦). ئەرێ خـەندەی دەمت ئارامی دڵ کانی حەیاتی من / لە سەر چی زیز دەبی؟ رووحت دەوێ؟ هانێ حەیاتی من (وەفایی ل ٩٠). **ئارامی دڵان:** بڕ: ئارامی دڵ. ✲ فیـدای گیـانت بم ئارامی دڵان / بـۆ دەکەی زاری و واوەیلا و گریان (بارام و گوڵندام ل ٩٥). مـەڵێن بولبول مـەناڵێنە کەوا گوڵ گوڵشـەنی چۆڵ کرد / دڵارامی نەما چ بکا کە ئارامی دڵان ڕۆیی (وەفـایی ل ٢٠٧). **ئارامی رووح:** بڕ: ئارامی دڵ. ✲ بەبێ تۆ قـەت نەژیم، شـادیم نەمێنـێ، دیدە بێ نوور بم / دەمێک ئارامی رووحم بە، حـەیاتم، عومـرەکەم، چاوم (وەفـایی ل ٧٠). **ئارامی گیـان:** بڕ: ئارامی دڵ. ✲ ئیـمـامـیش با بە دووی دا هەر بکا زاری هەتا مـاوە / بە

زاری بانگی هاوالآن بکا، ئارامی گیان رۆیی (ئاوات ل ١١٣).

تەپڵ (نا.)[عەر: طبل] ١ـ ئامرازێکی مۆسیقایە، لە دەفرێکی نێو بۆش، کە لایەکی پێستێکی خۆش کراوی ناسکی لێدەدەن و بە دەست یا دار تەپەی لێدێ. لە کوردەواری دا پتر بۆ داوەت دەگەڵ تووزەلە و نای کەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ (نا.) بەشێک لە کەللە کە دەکەوێتە نێوان پێشەسەر و پاشەسەر، تەپڵەسەر. **~ کوتان:** بڕ: تەپڵ لێدان. **~ لێدان:** دەنگ دەهێنان بە پێی هەوای مۆسیقا لە تەپڵ، تەپڵ کوتان. || **تەپڵی باز:** تەپڵێکی چووکەیە کە لە راو دا دەیکوتن هەتا مەل و باڵندە پێی هەڵفڕن و لە دوایی بازی تێبەردەن. :: سوڵتان دەکاتن نازێ / بدەن لە تەپڵی بازێ / هات و گەییە سیوازێ (مان ل ٢٢). **تەپڵی بێعاری:** بێشەرمی و بێعەیایی ئاشکرا. * **تەپڵی بێعاری کوتان:** بێشەرمی کردن بە ئاشکرایی. **تەپڵی دڕاو:** (کنـ.) کەسی بێ رێز، بێ نرخ. **تەپڵی زڕاو:** (کنـ.) کەسێک کە نەنگ و خراپەکەی ئاشکرا بووبێ و بڵاو بووبێتەوە. **تەپڵی سەر:** بڕ: تەپڵەسەر. **تەپڵی شادمانی:** تەپڵی سەرکەوتن لە شەڕ دا. * **تەپڵی شادمانی لێدان:** بەرز کردنەوەی دەنگی تەپڵ لە شەڕ دا بە بۆنەی سەرکەوتن. :: بە قۆچ عوسمانی گوت: قوربان ئەمن دەرەقەتیان نایەم، تەپڵی شادمانی لەم لا لێدەدرێ و تەپڵی شادمانی لەو لا لێدەردێ، بەڕاستی ئەمن هەڵدێم (بەیتی سەعید و میرسێوەدین. سروە ژ ٧٥ ل٣٣). **تەپڵی گۆش:** بڕ: پەردەی گوێ. **تەپڵی گوێ:** بڕ: پەردەی گوێ. **تەپڵی نابوودی:** تێداچوون لە باری مادی و ئابوورییەوە. * **تەپڵی نابوودی لێدان:** راگەیاندنی تێداچوون لە باری مادی و ئابوورییەوە. **تەپڵی ئەمان:** تەسلیم، ئەمان. ***تەپڵی ئەمان لێدان:** تەسلیم بوون و ئەمان خواستن، راگەیاندنی تەسلیم و ئەمان. :: لە بەر تۆ چارەنووسی شووم و بەدفەڕ / ئەوەی قەت لێی نەدەم تەپڵی ئەمانە (تاریک و روون ل ١٥٦).

سەرو (نا.)[پەه: سەرڤ، سەرب. باک: سەلوی، سەروی ـ ناو: سەرو، سەوڵ، سەور، سەلو ـ هەو: سەوڵ] ١ـ دارێکی خۆڕسکە، گەڵاکانی تیژ و باریکن، هەتا ٢٥ میتر هەڵدەدا و قەفی دەگاتە دوو میتر، چێوەکەی سپی، یا زەردە و زۆر بە بایەخ و سەختە، بەرەکەی وەک بەری دارکاژ دەچێ بەڵام زۆر چووکەترە، ئەم دارە لە ناوچەی کوێستانی شین دەبێ و لە زستان دا گەڵاکانی ناوەڕێ و هەمیشە سەوزە، ناوی لاتینی ئەم Cupressus horizontalis, Cupressus sempervirens دارەن. ٢ـ (کنـ.) یار و گراوی بەژن و باڵا جوان. :: ئەوەندەم لەو قەد و باڵایە ئاشووب و بەڵا دیوە / لە سەیری سەروی باغم غایلەی غوولی بیابانە (مەحوی ل ٢٧٩). || **سەروی ئازاد:** ١ـ سەرو. ٢ـ (کنـ.) بەژن و باڵای یار. :: سەروی ئازادیش

لەبار و دڵکەش و بەرزە بەڵام / گیانەکەم من شێت و شەیدای لار و لەنجەی ئەم قەدەم (ناڵەی جودایی ل ٣٧). **سەروی جۆبار:** ١ـ سەروێکی لە پەنا ئاو و جۆبار رسکابێ. ٢ـ (کنـ.) قامەتی یار. & سەروی جۆیبار. :: خاڵی رووت داخی دڵی زامار و بیماری منە/ روومەتت گوڵ، قامەتی تۆ سەروی جۆباری منە (ئەحمەد موختار ل ١٥٨). **سەروی جوێبار:** بڕ: سەروی جۆبار. :: عەزیزم رووحی شیرینم لە من بۆچی کەناری تۆ / وەرە سەر هەردوو چاوی من کە سەروی جۆیباری تۆ (وەفایی ل ١١٠). کە قامەتی بە دەر ئەخا قیامەت ئاشکار ئەکا / چ قامەتێ بە راستی لە سەروی جۆیبار ئەکا (بێخود ل ٣). **سەروی چەمەن:** بڕ: سەروی ناز. :: سەری زولفت چیە؟ عومری درێژم، تووتی ئامالم / قەدی بەرزت چیە؟ سەروی چەمەن، رووحی رەوانی من (وەفایی ل ٩٣) **سەروی خەرامان:** (کنـ.) گراوی بەژن و باڵا جوان و خۆشڕەوت. :: بە ئازادی لە کن خۆ شوهرەیە من مات و حەیرانم / گوڵ و نارنجی بەر هێناوە خۆ سەروی خەرامانت (وەفایی ل ٢٨) دڵی زاهید بە جارێ بۆ نەبێتە بولبول و قومری / لە لایەک گوڵ، لە لایەک جیلوەیی سەروی خەرامەنە (بێخود ل ٨٩). **سەروی رەوان:** (کنـ.) ١ـ بەژن و باڵای یار و گراوی ٢ـ گراوی بەژن و باڵا جوان. :: قومری وەرە هەرتا دەمرین پێکەوە بگرین / تۆ سەروی رەوانت چوە من رووح و رەوانم (وەفایی). دێت و رادەبرێ وەکوو سەروی رەوان من چ بکەم / کە بە قوربانی نەکەم رووح و رەوان من چ بکەم (هێمن) **سەروی سەهی:** ١ـ سەروێکی کە راست رسکابێ. ٢ـ (کنـ.) بەژن و باڵای بەرزی گراوی. :: هەموو سەروی سەهی سەریان نەوی کرد، باغەوان رۆیی / گوڵیش وا خۆی رنی، لایێ خەزان لایێ لە خۆ دانە (ئاوات ل ١١١). وەک بولبول، ئەی تازەگوڵم، پڕ بە دڵمە شەوق / وەک قومری، ئەی تۆ سەروی سەهی، پڕ بە ملمە تەوق (مەحوی ل ١٨٣). **سەروی کشمیری:** سەروی ناوچەی کشمیر، سەروی رێک و پێک و راست. :: پەرێشان زولفی تاتاری میساڵی ئەژدیهای جەنگی / نەزیری سەروی کشمیری قیامەت قامەتی شەنگی (حاجی قادر ل ١٤٩). **سەروی کێوی:** جۆرێک لە جۆرەکانی سەرو juniperus، مەرخ، وەرس، عەرعەر. **سەروی مەوزوون:** (کنـ.) یار و گراوی باڵا بەرز و رێک و پێک. :: خەرامی ناز ئەگەر هێنایە لەنجە سەروی مەوزوونت / وەکوو لەیلا، لە سەر رێ پرسشێ کە حاڵی مەجنوونت (مەحوی ل ٧٤). وەرە سەیری خیابان و بەیازی دەفتەری نالی / کە سەف سەف، مەسرەعی بەرجەستە ریزی سەروی مەوزوونە (نالی ل ٥٢٣). **سەروی ناز:** ١ـ جۆرێک سەروی بڵند و رێک و جوانە کە لە ماڵان دەچەقێندرێ، Cu-pressus fastigata ناوی لاتینی ئەم سەروەیە. ٢ـ (کنـ.) گراوی باڵابەرز و

نازدار. به غەمزەی نازەوە ئەو سەروی نازە کەی چوە گوڵشەن / کە نێرگس وا بوە چاوی سپی، سەروی بوە تۆپاڵ (مەحوی ل ٢٠٣) & سەروی چەمەن. **سەروی نازدار:** (کنـ.) یاری باڵابەرزی و بە ناز و غەمزە. :: ئەتۆ سەروێکی نازداری، ئەتۆ شۆخێکی گوڵزاری / بە دڵ وا چاکە بتگێڕم، لە سەر چاوان، لە سەر دەستان (وەفایی ل ٨٦)

دێو[1] (نا.)[هیک: دێڤە ـ ئەو: دەئێڤا ـ سان: دێڤە ـ پەه: دێڤ. باک: دێڤ ـ ناو: دێو ـ هەو: دێو ـ زا: دێو، دێڤ، دێب] ١ـ گیانلەبەرێکی خەیاڵی مەزنە، بیچمی وەک مرۆڤە، ناحەز و کرێتە، دوو شاخی لە سەرە و کلکی هەیە. ٢ـ (کنـ.) مرۆی زەلام. ٣ـ (کنـ.) مرۆی زۆرخۆر. ٤ـ (مجـ.) هەر شتێکی لە چاو هاوشتی ئاسایی خۆی گەورەتر بێ. ٥ـ (کنـ.) مرۆڤی بێ هەست، لە مرۆڤایەتی بە دوور. || **دێوی سپی:** ١ـ دێوێکی نێو چیرۆکانە. ٢ـ (کنـ.) زستان. :: زستانە، بەفرە، حەشرە، وڵات پڕ لە ناڵەناڵ / دێوی سپی بە قینەوە هات، بۆتە پیرەزاڵ (ئاوات ل ١٤٨). **دێوی دەروون:** نەوس، رووحی خراپ لە نێو مرۆڤ دا.

× × ×

٧ـ دوایین بەش تێبینییە سەبارەت بە وشە، ئەگەر هەست بە پێویستی یا کەم و کوڕی یا لێکدانەوەیەکی پتر سەبارەت بە وشە بکردرێ.

وەک:

پاڵان (نا.)[پەش: پالانە ـ بەل: پالام ـ فار: پالان. باک: پالان ـ ناو: پاڵان] بەرگێکی نێواخن کراو لە کایە، کە لە سەر پشتی کەر و بارگین و حەیوانی بارەبەر دادەنێن هەتا پشتی بریندار نەبێ، کورتان، کۆپان. **~ کردن:** پاڵان لە سەر پشتی بارەبەر دانان. || **پاڵانی قەجەری:** جۆرە پاڵانێک چووکتر و رێک و پێکتر کە وەک زین کەلکی لێوەردەگرن، کۆپانی قەجەری.

تێبینی: دوکتور مەحەممەدی موعین وشەی پاڵانی بردۆتەوە سەر چاوگی پاڵاوتن (بڕ: برهان قاطع ب ١ ل٣٥٧). پێموایە دوکتور بە هەڵە بۆی چوە. پاڵان لە پەهلووک ـ ی پەهلەوی بە مانای پاڵ ـ ی کووردی کەوتوە، پاڵانچە لە کوردیی دا بە مانای ماسوولکەی تیغەرەی پشت یا ئەو تیسکە خوریەیە کە لە سەر پشتی بەران بۆ جوانی دەیهێڵنەوە و ئەوەش رایەکە بە قەوەتتر دەکا کە پاڵان شتێکە کە لە سەر پاڵ

یا تەنیشت دەبەسترێ و چ پەیوەندی بە پاڵاوتنەوە نیە.

ئاسەوار (نا. ل)[ئاس + ئە + وار] ١ـ نیشانە و پێناسی ماددی لە نەتەوە یا عەشیرەتێک یا گیاندارێک وەک بەڵگەی بوونیان، شوێنەوار. :: هێشتا هیچ بەڵگەیەک لە ئاسەواری مادەکان نەدیتراوەتەوە. ٢ـ رەگەز، بەرە. ~ **برانەوە:** بنەبڕ کرانی رەگەز و بەرەی کەس یا گیاندار. :: شوکور ئەسپێ ئاسەواری براوەتەوە. ~ **برین:** بنەبڕ کردن و فەوتاندنی بە تەواوەتی کەسێک یا گیاندارێک. :: مەغوولەکان ئاسەواری گەلێک بنەماڵە و نەتەوەیان بڕی. ~ **مانەوە:** نەبڕانەوەی رەگەز و بەرەی کەس یا گیاندار. :: گەلێک نەتەوە لە مێژوو دا هەبوون کە فەوتاون بەڵام ئاسەواریان هەر ماوە. کابرا دەمێک ساڵە مردوە ئێستا ئاسەواریشی نەماوە. ~ **نەهێشتن:** نەمانەوە و بڕانەوەی شت یا گیاندار یا کەس، ئاسەوارنەمانەوە. :: منداڵ ئاسەواری کشمیش و گوێزیان نەهێشت.

تێبینی: بەشی یەکەمی وشە یانی ئاس دەگەڵ [هیک: ئاسا $\bar{a}s\bar{a}$ ـ ئەو: ئەسەه asah ـ سان: ئاسە $\bar{a}sa$، بە مانای شوێن، جێگا و هەروەتر دەگەڵ چاوگی ئاه $\bar{a}h$ لە ئەوێستا دا و ئاس $\bar{a}s$ لە سانسکریت و وێدا دا بە مانای دانیشتن] هاوریشەیە . بەشی دووهەم یانی وار لە هیندی باستان و سانسکریتی ڤەرە vara و ئەوێستایی و پەهلەوی ڤەر var بە مانای شوێن و ناوچە کەوتەوە و وار و هەواریش هەر لەم ریشەن بە گشتی ئاسەوار دەبێتە جێی دانیشتن یا شوێنی ژیان.

درنج (نا.)[پەه: درووج] دێو.

تێبینی: لە پەهلەوی دا درنج [دێڤ درووج] بە مانای دێڵەدێوی درۆ هاتوە کە خودی وشەکە هاوریشەیە دەگەڵ درۆ. وشەی درنج لە کوردیی دا پتر دەگەڵ دێو دێ. :: دێو و درنج.

بۆرانی (نا. ل)[بۆران + ئی] چێشتێکە بە هێلکە، کوولەکە یا باینجانی سوور کراوە دەگەڵ ماستی خاو کراوە و گەرم سازی دەکەن و دەیخۆن، بۆرناش.

تێبینی: بۆران ناوی ژنێکە کە بۆ یەکەم جار ئەو چێشتەی ساز کردوە، هەندێک بردویانەتەوە سەر بۆران دوخت کچی خوسرەو پەرویز (القاموس ل ٨٦) و هەندێکیش بردوویانەتەوە سەر بۆران کچی حسن سهل (برهان ب ١ ل ٣١٥). هەروەها بۆران لە زمانی پەهلەوی دا وەک ناوی کچ هاتوە و لە وشەی بۆر1 کەوتوە.

ریزی ئەلفوبێی ئەم فەرهەنگە

بە داخەوە زمانی کوردیی هەتا ئێستا خاوەن ئەلفوبێیەکی ڕێکوپێک و تایبەتی و ستاندارد نیە. هەر چەند زمانەوانان بۆ دانانی ئەلفوبێ بۆ نووسینی زمانی کوردیی زۆر شارەزایانە و بە جوانی ئەم ئەرکەیان بەڕێوە بردوە بەڵام کاری هەرە سەرەکیان وەپشت گوێ داوە و ریزی پیتەکانی کوردییان نەنوسیوە، ئەوەیە کە نووکە تووشی ئەم گرفتە هەین. ئاخۆ کورد چەند پیتی دەزمانەکەی دا هەیە و شوێنی تایبەتی هەر کام لە کوێیە؟ هەتا ئیمرۆ سەیری هەر فەرهەنگ و پێرستێک دەکەی دەبینی هەر کام لەو کەس یان کەسانە بە وێست و دڵخواز و سەلیقەی خۆیان ئەلفوبێیەکیان ریز کردوە و کەلکی لێوەردەگرن. گرفتی هەرە گەورە ئەوەیە کە هەمووی ئەوانە بە لاسایی لە ئەلفوبێی عەرەبی ئەو پیتانەیان لە دوای یەک نوسیوە، سەیر ئەوەشە کە لە کاتی ریز کردنی وشەکان ئەم تەرتیبەیان رەچاو نەکردوە.

خاڵ لە فەرهەنگەکەی دا پیتەکانی زمانی کوردیی بە ٢٧ دانە داناوە و ئاوای ریز کردوون:
ا، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، م، ن، و، هـ، ی

زەبیحی لە قامووسی زمانی کوردیی دا پیتەکانی زمانی کوردیی بە ٣٦ دانە داناوە و ئاوای ریز کردوە:
ء، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ڕ، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، ڵ، م، ن، و، هـ، ی

هەژار لە هەنبانە بۆرینە دا ریزی پیتەکانی کوردیی بە ٣١ دانە داناوە و ئاوای نووسیوە:
ئـ، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ڕ، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، ڵ، م، ن، و، ۆ، هـ، ی، ێ

هەر لە سەرەتای پەیدا بوونی خەتی فینیقی ـ کە ئێستاکە بە باوکی زۆربەی خەتەکانی دونیا دادەندرێ و خەتی کوردییش یەک لەوانە ـ نەیانتوانی گرفتی پیتەکانی بزوێن چارەسەر بکەن و لە رۆژهەڵات هەتا ئیمڕۆ ئەم گرفتە جێبەجێ نەبوە (جگە لە کوردیی) و ئەمەیە کە دە زمانەکانی عەرەبی و فارسی دا لە سەر و ژێر و بۆر بۆ ئەم مەبەستە کەلک وەردەگرن. بەختەوەرانە کورد ئەم گرفتەی چارە سەر کرد و پیتەکانی بزوێنی هێنا نێو ئەلفوبێ و نووسینەوە و هەنگاوێکی زۆر شارەزایانەی لەم بابەتەوە هەڵگرت، بەڵام هەروەکی کوترا ریزی ئەلفوبێیەکەی دیاری نەکرد و هەر کەس بە پێی لاسایی کردنەوە لە عەرەبی یا فارسی کە پیتی بزوێنیان دە ریزی ئەلفوبێیەکەیان دا نیە، ریزێک دیاری دەکەن. من پێموایە کە بۆ ئەلفوبێی کوردیی پیویستە کە هەتا رادەیەک ئەم شیوازە بشکێنین .ئێمە کە بۆ ساز کردنی نوسین بە زمانی کوردیی ئەم رچەمان شکاند بۆ دەبێ ستانداردی ئەلفوبێیەکەش نەشکێنین؟

ریزی ئەلفوبێی ئەم فەرهەنگە

ئـا- ب - پ - ت - ج - چ - ح - خ - د - ر - ڕ - ز - ژ - س - ش - ع - غ - ف -
ڤ - ق - ک - گ - ل - ڵ - م - ن - و - ئو - ئۆ - ئوو - ه - ئە - ی - ئی - ئێ

سەرچاوەکان

کوردی

القاموس الکردی الحدیث، کردی ـ عربی، تالیف الاستاذ علی سیدو گورانی، طبع فی الشرق الاوسط ١٩٨٥، عمان، اردن (القاموس)

امثال و حکم کردی، گردآورنده قادر فتاح قاضی، انتشارات دانشگاه تبریز، تبریز خردادماه ١٣٦٤ (امثال و حکم)

بێستوون، فەرهەنگی سۆرانی ـ هەورامی، دانانی: حامید درودی، حاتەم مەنبەری، ستۆکهۆڵم ١٩٩٨

پایزە، ئەحمەد بەحری، چاپ ١٣٧٣ (پایزە)

پەندی پێشینان، محمدی خاڵ، چاپی دووهەم ١٩٧١ (پەند)

تاریک و روون، گوڵبژێرێک لە شێعرەکانی هێمن، لەبڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا (تاریک و روون)

خەییام بە کوردی، وەرگێڕ هەژار، سروش تهران ١٣٧٠ (خەییام)

دمدم، عەرەب شەمۆ، وەرگێڕ شوکور مستەفا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٥ (دمدم)

دیوانی ئاوات (سەیید کامیلی ئیمامی زەنبیلی) لە سەر نووسین و ئامادە کردنی سەیید نەجمەدینی ئەنیسی، چاپخانەی مهارت تهران، چاپی اول، بهار ١٣٦٥ (ئاوات)

دیوانی بێخود، کۆ کردنەوە و رێکخستن و لە سەر نووسینی محمدی مەلا کریم، چاپخانەی سلمان الاعظمی بەغدا ١٩٧٠ (بێخود)

دیوانی بێسارانی، کیومەرس نیک رەفتار، بەرگی یەکەم (بێسارانی)

دیوانی حاجی قادری کۆیی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی سەردار حمید میران، کەریم مستەفا شارەزا پێداچوونەوەی مسعود محمد، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریێتی رۆشنبیریی و لاوانی ناوچەی کوردستان، ١٩٨٦ (حاجی قادر)

دیوانی حەقیقی، انتشارات صلاح الدین ایوبی چاپ اول ١٣٦٧ (حەقیقی)

دیوانی گۆران، سەرجەمی بەرهەمی گۆران بەرگی یەکەم، محمدی مەلا کەریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا ١٩٨٠ (گۆران)

دیوانی مەحوی، مەلا عبدالکریمی مدرس و محمدی مەلا کریم ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەییوبی ١٣٦٧ (مەحوی)

دیوانی مەولەوی، مەلا عبدالکریمی مدرس انتشارات محمدی(سقز) ١٣٦٧ (مەولەوی)

دیوانی نالی، مەلا عبدالکریمی مدرس و ... چاپی دووهەم، انتشارات صلاح الدین ایوبی ١٣٦٤ (نالی)

دیوانی وەفایی، محمد علی قەرەداغی چاپی دووهەم کۆڕی زانیاری کورد١٩٨٤ (وەفایی)

دیوانی ئەحمەد موختار جاف، عیزەدین مستەفا رەسووڵ، چاپخانەی الادیب، بەغدا ١٩٨٦ (ئەحمەد موختار)

فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردی، محمد کریم شریف، چاپی دووەم، لە چاپ دانەوە و زیاد کردنی سعدالله اسماعیل شێخانی، چاپخانەی الحوادث، بەغدا ١٩٨٦ (فۆلکلۆر)

فەرهەنگی خاڵ، شێخ محمدی خاڵ، ٣ بەرگ، کتابفروشی محمدی، سقز ١٣٦٧ (خاڵ)

فەرهەنگی کشت و کاڵ، معروف قەرەداغی مەردۆخی، ٢ بەرگ چاپخانەی دارالسلام بەغدا ١٩٧٢ (کشت و کاڵ)

فەرهەنگی کوردی رووسی، سۆرانی، ق. کوردۆ، ز. یوسف، مۆسکۆ، دەزگای چاپەمەنی زمانی رووسی، ١٩٨٣

فرهنگ مردوخ، کردی فارسی عربی، تالیف، شیخ محمد مردوخ کردستانی، ناشر غریقی سنندج، ٢ بەرگ (مەردووخ)

قامووسی زمانی کوردی، زەبیحی ٢ بەرگ (ء و ب)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد بەغدا ١٩٧٩ (قامووس)

سروە، گوڤار، ئینشاراتی سەلاحەدینی ئەیووبی (ئەوەندە ژمارەی کە هەمبوون) (سروە)

سێسەد هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی. کۆ کردنەوە و ئامادە کردنی: س. ئی . شێخانی. چاپخانەی الحوادث، بەغدا ١٩٩٠ (سێسەد هۆنراوە)

کاروانی خەیاڵ. خالد حسامی (هێدی). چاپی دووهەم چاپخانەی زانکۆی

سەلاحەدین، بەهاری ١٩٩٧، هەولێر (هێدی)
لاله به دەستان، هاشم نانەوازادەگان، سوێد کارلستاد، ١٩٩٣ (لاله به دەستان)
منظومه کردی بهرام و گلندام، ضبط و ترجمه و توضیح از قادر فتاحی قاضی، انتشارات موسسه تاریخ و فرهنگ ایران، شماره ١٠. تبریز ١٣٤٧(بارام و گوڵندام)
منظومه کردی سعید و میر سیف الدین بیگ، ضبط و ترجمه و توضیح از قادر فتاحی قاضی، انتشارات موسسه تاریخ و فرهنگ ایران، شماره ٢٤. تبریز ٢٥٣٥(سەعید و میرسێوەدین)
منظومه کردی شور محمود و مرزینگان، ضبط و ترجمه و توضیح از قادر فتاحی قاضی، انتشارات موسسه تاریخ و فرهنگ ایران، شماره ١٢. تبریز ١٣٤٨(شۆڕمەحموود)
مەم و زین، ئەحمەدی خانی، ئامادە کردن و پەڕاوێز نووسینی: هەژار، ئەنستیتۆی کوردی له پاریس، پاریس ١٩٨٩ (مەم و زین)
میرزا، فەتاح ئەمیری، ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەیووبی، ١٣٧٢ (میرزا)
ناڵەی جودایی، هێمن، چاپخانەی (علاء)، بەغدا ١٩٧٩ (ناڵەی جودایی)
وەلی دێوانه، عوسمان هەورامی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٦(وەلی دێوانه)
هاوارەبەره، فەتاح ئەمیری، ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەیووبی ـ ١٣٦٩
هەنبانه بۆرینه ـ هەژار، ٢ بەرگ، انتشارات سروش، تهران ١٣٦٨ (هەنبانه بۆرینه)
هیوا (ژمارەی یەک هەتا پێنج)، گۆڤار، ئەنیستیتووی کورد له پاریس

فارسی

بررسی گویش بیرجندی، به اهتمام دکتر محمود رفیعی، از دکتر جمال رضایی، انتشارات هیرمند، چاپخانه حیدری، تهران ١٣٧٧
برهان قاطع (٥ جلد)، به اهتمام دکتر محمد معین، موسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ پنجم، تهران ١٣٦٢ (برهان)

تات نشینهای بلوک زهرا، جلال ال احمد، چاپخانه میهن ۱۳۳۷
فرهنگ ایران باستان، پورداود انتشارات دانشگاه تهران، ۲۵۳٦ شاهنشاهی
فرهنگ زبان پهلوی، دکتر بهرام فرهوشی، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۵۸
فرهنگ فارسی، تالیف دکتر محمد معین ٦ جلد، موسسه انتشارات امیر کبیر، تهران ۱۳۷۱ (معین)
فرهنگ فارسی عمید، حسن عمید دو جلد چاپ هفتم تهران ۱۳٦۹ (عمید)
فرهنگ نامهای پرندگان در لهجه‌های غرب ایران (لهجه‌های کردی)، تالیف دکتر محمد مکری، موسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ سوم تهران ۱۳٦۱ (فرهنگ پرندگان)
یادداشتهای گاثاها، پورداود انتشارات دانشگاه تهران ۲۵۳٦ شاهنشاهی
فرهنگ گویش کرمانی، مولف: محمود صرافی، انتشارات سروش، چاپ اول ۱۳۵۷
فرهنگ کوچک زبان پهلوی، د. ن . مکنزی، ترجمه: مهشید میرفخرایی، تهران ۱۳۷۳

به زمانی دیکه

1-Altiranisches Wörterbuch - Christian Bartholomae Ber-(بارتۆلۆمه)
lin 1961
2-HILFSBUCH DES PEHLEVI - H.S.NYBERG UPPSALA 1931

3- Svensk-Kurdiskt Lrxikon (nordkurdiska)- Reşo zîlan

4- Dictionnaire KURDE-FRANÇAIS par Auguste Jaba- BIBLIO

VERLAG. ONSNABRÜCK. 1975 (ژابا)
5- Kurdish-English, English- Kurdish dictionary, Baran Rizgar, london 1993
6- FERHENG - Kurdi/Tırki (Zazaki)- Munzur Çem- stokholm

7- FERHENG - Kurdi/Tırki, Türkçe/Kürtçe- DENG Yayınları 1992-

D.Izoli (ئیزۆلی)
8-KURDISCH-PERSISCHE FORSCHUNGEN, OSKAR MANN, BAND2, BERLIN 1930
9- DIE MUNDART DER MUKRI-KURDEN, TEIL 1, OSKAR MANN, BER
LIN,1906 (مان)
١٠ – فەرهەنگی سانسکریت ـ رووسی، کالیانۆڤا، مۆسکۆ ١٩٧٨
١١ – فەرهەنگی پەشتوو ـ رووسی، ئاسلانۆڤ، مۆسکۆ ١٩٦٦
١٢ – فەرهەنگی پەشتوو ـ دەری ـ رووسی، لێبێدێڤ، یاتسێڤیچ، کانارۆفسکی، مۆسکۆ ١٩٨٣
١٣ – فەرهەنگی ئێنسکلۆپێدیای شۆرەوی، پراخارۆڤ، مۆسکۆ ١٩٨٧

کورتکراوەکان

ئا.	ئاناتۆمی
ئار	ئارامیی
ئاس	ئاسێتیی
ئاک.	ئاوەڵکار
ئال	ئاڵمانی
ئام.	ئامراز
ئام. ل	ئامرازی لێکدراو
ئان.	ئاوەڵناو
ئان. فا	ئاوەڵناوی فاعلی
ئان. ل	ئاوەڵناوی لێکدراو
باش	باشووریی
باک	باکووریی
بڕ:	بڕوانە!
بەخ	بەختیاریی
بەل	بەلووچیی
پار	پارتیی
پاز	پازەند
پاشـ.	پاشگر
پەش	پەشتوو
پەھ	پەھلەویی
پێشـ.	پێشگر
تات	تاتی
تاج	تاجیکیی
تال	تالشیی
تور	تورکیی
تەب	تەبەریی

جنا.	جێناو
چا. ل	چاوگی لازم
چا. م	چاوگی متعدی
چا. مخ	چاوگی مرخم
حر.	حرف ربط
حم.	حاصل مصدر
خوار	خوارەزمیی
خوت	خوتەنیی
ر.	ریشە
روس	رووسیی
زا	زازایی
ژ.	ژمارە
سان	سانسکریت
سور	سوریانیی
سوغ	سوغدیی
سۆر	سۆرانیی
شر.	شێوە رستە
عبر	عیبریی
عەر	عەرەبیی
فار	فارسیی
فەر	فەرانسیی
کنـ.	کنایە
گیا.	گیا
گیانـ.	گیاندار
گیل	گیلەکیی
لات	لاتینیی

لار	لاریی
لۆر	لۆڕیی
ماز	مازندەرانیی
مجـ.	مەجاز
مغو	مەغوولیی
منج	مونجیی
موک	موکریانیی
مۆس.	مۆسیقا
نا.	ناو
نا. چا	ناوی چاوگ
نا. ل	ناوی لێکدراو
نا. فا	ناوی فاعلی
نا. مفـ.	ناوی مفعولی
ناو	ناوەندیی
نز.	نیزامی
وشد.	وشەدەنگ
هس	هەڵیسەنگێنە
هەخ	هەخامەنشیی
هەو	هەورامیی
هند	هیندیی
هیک	هیندیی کۆن
ئۆر	ئۆردوو
ئەرم	ئەرمەنیی
ئەو	ئەوێستایی
یون	یوونانیی
یەغ	یەغنووبیی

ئەر	ئەردەڵانیی
ئەک	ئەکدیی
ئیتا	ئیتالیایی
ئیس	ئیسپانیایی
ئین	ئینگلیسیی
ئێک	ئێرانیی کۆن

ئیشارەکان

⁘ وێنە و نموونەی وشە لە رستە و شێعر دا .

/ جیا کردنەوەی دوو رستە یان بەند و بەیت لە یەکتر.

// دژبەری (متضاد) وشە

~ دووپاتە بوونەوەی وشە لە چاوگی لێکدراو دا .

|| ناوی لێکدراو

* چاوگی لێکدراوی وشە یا ناوێکی لێکدراو.

ئـا

ئا 1 ١ـ یەکەمین پیتی ئەلفوبێی زمانی کوردیی . ئا ـ لە سەرەتا دا ـ لەبەر ئەوە کە بزوێنە پێویستی بە پیتێکی یارمەتیدەر بۆ دەربڕین هەیە و بۆ ئەم مەبەستە لە « ئـ » کەلک وەردەگرن یانی ئای سەرەتایی هەر چەند بە پیتێک دەناسرێ بەڵام لە راستی دا لە دوو پیتی (ئـ + ا) پێک هاتوە یانی بێدەنگێک و بزوێنێک. ئەم پیتە لە وشە دا بە سێ شێوە خۆ دەنوێنێ: ئا (ئاو، ئاسک)، ـا(باڵ، ماشێن) ـ ا(داڵ، زوان). (ا) دەگەڵ هەندێک لە پیتەکانی دیکە جێ گۆرکێی هەیە. جێگۆڕکێی (ا) دەگەڵ ئە: بارزان ـ بەرزان، ئاسێرە ـ ئەستێرە، ... دەگەڵ ئێ: ئار ـ ئێر، پا ـ پێ، ... ٢ـ ناوی ئەم پیتە.

ئا 2 (ئاک.) بۆ مەبەستی وڵام دانەوە یان سەلماندنی مەبەستێک دەکوترێ و زۆر جار دەگەڵ کوتنی بە سەر هەڵتەکاندنیش مەبەستەکە دەنوێنن، بەڵێ، ئادی، ئەرێ، ئم. ⁂ نان دەخۆی؟ ـ ئا . ئا وایە! **ئائا:** دوو پات کراوی ئا بە مانای بەڵێ ـ یە کە داگرتنێکێ پتر نیشان دەدا ⁂ ئەرێ گوڵەکانت ئاو داون؟ ـ ئائا. کاکە نان و چات بۆ دانێم؟ ـ ئائا کوڕە ئەوە لە برسان دەمرم.

ئا 3 (پاشـ.) ١ـ سـاوی پاشگری (دا)یە و زۆرتر لە هەندێک بن زاراوەکانی ناوەندی دا بەکاری دێنن، ئەم وشەیە لە نێو رستە دا هەمیشە دوای (لە، بە،...) و (دەگەڵ ناو یان کار)

دێ. :: له ماڵا(ماڵ دا) خەریکی کار کردن بووم. له نووسینا(نووسین دا) فره پەله مەکە! ٢- (ئام.) هەمان دا بێ ئامرازی زیادەی دیکه له پێشەوەی رستەوه دێ. :: ئاوا (دا وا) مەکە! ئاخۆ (دا خوا) باوکم هاتۆتەوه؟ ئادەی (دادەی) برۆ دەرگا بکەوه.

ئا[4] (نا.) کورت کراو و سواوی وشەی ئاغایه له وشەکانی تێکەڵاو دا و هەروەها کاتێک که دەگەڵ ناو بێ. :: ئارەسوو دا وەره ! ئابرا کەی وا دەبێ ؟

ئا[5] (ئام.) له زاراوەی باکووریی دا ئامرازی زێدەی مێیینەیه. :: گولا سۆر، بەژنا زراڤ.

ئا[6] (ئام.) له هەندێک بن زاراوەی باکووریی دا ئامرازی کۆیه. وێدەچێ که سواو و سووک کراوەی ئان بێ. :: بەرخا ده چێرینه. سێڤا دفرۆشه.

ئا[7] (پاش.) به ریشەی چاوگەوه دەلکێ و ئاوەڵناوی فاعلی ساز دەکا. :: زانا (زانین)، توانا (توانین)، بینا (بینین).

ئا[8] (ئام.) له زاراوەی باکووریی دا خاوەن بوون و دارا بوون دەگەیەنێ. هی، ئی، هین. :: ئا من (هی من)، ئا مە، ئا وان.

ئا[9] (ئام.) له کاتی سەرسوڕمان و شک له راستی دا بەکار دەهێندرێ، که مانای (به راستی!) یان (راست دەکەی!) دەگەیەنێ :: - ئەگەر دەرس و دەورەکەت باش بخوێنی، دووچەرخەیەکت بۆ دەکڕم. - ئا، بڵێ به گیانی تۆ!

ــ نامەی بابت که چاوەڕێی بووی هات. - ئا، به راستیته! کەی هات؟

ئا[10] (جنا.)[زا] سێهەم کەسی تاک بۆ مێیینه له زاراوەی زازایی دا، ئەو.

ئا[11] (پێشـ.) پێشگری کرداره له زاراوەی زازایی دا به مانای پاشگری (ئەوه) یا پێشگری (وه) له ناوەندیی دا و پێشگری (ڤە) له باکووریی دا. :: ئاکەردەنه (کردنەوه، ڤەکرن)

ئا[12] ناسەی کاری سێهەم کەسی تاک. :: شکا، دەخوا، خورا، دەکا.

ئا[13] (پێشـ.)[ئەو: ئا] ١- پێشگرێکی زێدەیه که له کۆنەوه ماوه و بوون و نەبوونی مانا تێک نادا. :: ئاغەڵ، غەڵ - ئاسۆ، سوێ. ٢- هەمان پێشگره بەڵام مانایەکی دیکه دەدا به وشه. :: ئاکار، کار - ئاپووره، پووره. ٣- هەمان پێشگره

کـە لە کـۆنەوە بە وشـەوە نووسـاوە و ئێستـاکە لێک جوێ ناکرێنەوە و بە بێ ئەم (ئـایە) بێ مـانا دەبێ. ⁙ ئاوس، ئاخوڕ.

ئا[14] (ئام.) دوو ناو یا دوو ئاوەڵناوی دووپات کـراوە تێک دەکـاتەوە و ئاوەڵناوێکی نوێ سـاز دەکـا، ئاو2، ئـان4، ئـام4، بـە. ⁙ دووړادوور، سەراسەر، بەرابەر، پشتاپشت.

ئا[15] (ئام.) ئامـرازی بانگ کـردن و هـاوار بۆ بردنە کـە بە ئاخـری ناوەوە دەلکێ، ئەی. (چونکە ئا بزوێنە ئەگـەر دوایین پیـتی ناوەکـە بزوێن بێ « ی » دەبێتە یارمەتی دەر). ⁙ حاڵە بەدحاڵی لە شوێن و ماڵە وێرانی لە دوو / **مەحویا!** گەر ئەهلی حاڵی، حاڵ و ماڵم بۆ چیـە (مـەحـوی ل ٢٩٤). **ساقیا!** وا بادەوە، وابادەوە/ روو لە لای من کـە بە جـامی بادەوە (ناڵەی جودایی ل ١٢). خودایا.

تێبـینی: ئەم ئامـرازە لە زمـانی فارسیەوە هاتۆتە نێو زمانی کوردیی و تەنیا لە ئەدەبی کلاسیک دا برەوی هەیە.

ئا[16] (پێشـ.)[هەو] بڕ: ئەم 1

ئا[17] (نـا.)[لات: A] ئەنـدازەیـەکی دیاری کـراوە بۆ کـاغـەز کـە لە ئا ـ وە دەست پێدەکا و بە ژمارە دێتە خوارتر. ⁙ ئا١، ئا٢، ئاە و ...

ئاب[1] (نا.)[فار: آب] بە مـانای ئاو ـ ە کـە لە هەندێک وشـەی تێکەڵاو کـە لە فارسی وەرگیراون یا لە ئەدەبی کلاسیک دا دەبیندرێ. ‖ **ئابی بەقـا:** بڕ: ئاوی بەقا. ⁙ بۆ مـاچی دەمی کـوڵمـە لە نێـو پەرچەمی خـاوی/ لەو زوڵمـەتە بۆ ئابی بەقا نووری چرامە (وەفایی ل ١٣٥).

ئاب[2] (نا.)[عـبـر: اب، آب] ئاب یا ئەب ناوی مـانگی یازدەهەمی سـالی رۆمی و سـوریانی و هەروەها مـانگی یازدەی جـوولەکـەکـان بەرابەرە دەگـەڵ مـانگی گـەلاوێژی کـوردیی و ئۆتی هەندەرانی و دەکەوێتە نێوان تەمـووز و ئەیلوول، تەباخ.

ئابا[1] (نا. ل)[ئا4 + با (برا)][ئەر] کـورتکراوەی ئابرا یا ئاغـا برایە بە مانای برا گەورە، ئابرا.

ئابا[2] (نا.)[عـەر: آباء] باوکـەکـان، باب و باپیـران. ئاژداد، ئەژداد، جەد. ⁙ ئابا و ئەژداد، جەد و ئابا.

ئابات (ئان.)[پەه: ئاپات. باک: ئاڤا ـ ناو: ئاوا] ئاوەدان، ئاوا. شێوەی کۆنتری وشـەی ئاوایە کـە دەگـەڵ وشـەکـانی

تێکەڵاو دا وەک ناوی گوند و دێهات دا ماوەتەوە. ⁘ حەسەن ئابات، عەلی ئابات.

ئاباد (ئان.)[فار: آباد] ئاوا، ئاوەدان. شێوەی فارسی ئاوا یا ئاباتە کە بە هەندێک لە ناوی گوندەکان و شارەکانەوە نوساوە. ⁘ مەهاباد، شائاباد، غەوساباد

ئاباژۆر (نا.)[فەر: abat-jour] سەرپۆشێک کە لە سەر چرای دادەنێن هەتا شۆقەکەی وە زەوی کەوێ و چاو ئازار نەدا، سەرپۆشی چرا.

ئابدار (نا. فا)[ئاب1 + دار2][فار: آبدار] کەسێک کە لە دیوەخانی میر و بەگان ئەرکی ساز کردنی چا و قاوە و خواردنەوەی دیکە بوو، ئاودار. ⁘ دەهاتە کن ئەولادی شا روستەم بەگان، سێ سالان دەبۆ سەقا و سێیان دەبوو بە ئابدارە (مان ل ٢١٣).

ئابدارباشی (نا. ل ـ ئان. ل)[ئابدار + باشی] سەرۆکی هەموو ئەو کەسانەی کە لە ئابدارخانە کار دەکەن.

ئابدارخانە (نا. ل)[ئابدار + خانە] ١ـ ژووری ساز کردنی خواردنەوەی وەک چا و قاوە و شەربەت لە ماڵی بەگ و کۆشکی میران دا کە ئاودار لەوێ کار دەکا. ٢ـ بار و بنەی ئاوداری پاشا و سوڵتانەکان، بە نۆکەر و تەواوی کەرەسەوە. ⁘ فەرموو لە کۆڵمێکە ناسک دوو ماچ وەربگرە، لەبری نانە شەکرینە و لوقمەقازییە/ هەتا حەوت رۆژان برسی نابی، تێشووی خۆت پێیە، ئەوە لە ئابدارخانەی کەس دا نییە (لاس و خەزاڵ ل ٤٤). & ئاودارخانە

ئابرا (نا. ل)[ئا4 + برا][ئەر] لە بن زاراوەی ئەردەڵانی دا برەوی هەیە و مانای کاک، کاکە و رێز گرتنی هەیە جا مەبەست برا گەورە بێ یان کەسێکی گەورەتر یان دۆست و ئاواڵ، ئابا، ئاغەبرا. ⁘ ئەگەر ئەم ئیشە بکەی بە ئابرام ئەیژم! ئابرا کەی وا ئەوێ!؟

ئابڕوو (نا. ل)[فار: آبرو] هەموو ئەو ئاکارباشییانەی مرۆڤ کە دەبنە هۆی پاراستنی کەسایەتی لە نێو کۆمەڵ دا. حەیا، نامووس، شەرەف، رێز، ئاوڕوو، ئاڤروو. ~ **بران:** سووک بوون، ئابڕوو چوون. ~ **بردن:** لە هەڵڵا دان ولە قاو دانی کار و کردەوەی سووکی کەسێک کە لای خەڵک ناحەزە، سوکایەتی بە کەسێک یان کەسانێک کردن، حەیا بردن. ⁘ قیبلەکەم بەو زاری هەر وەک

غونچـه بۆیه پێکەنی / دا بڵـێن خـەندەی لە گوڵ دێ ئابڕووی پەروین دەبا (وەفایی ل ٣). ~ **بردنە ســــەر لکی دار:** بە تەواوەتی ئابڕوو بردنی کەسێک وەها کە هەموو کەس پێی بزانێ. ~ **بڵاو بوون:** ئابـڕوو چـوون، ســــووک بـوون لـە لای خەڵک. ⁘ دەڵێ: کارێکی گەورە قەوماوە / چلۆن ئابڕووم بوو بڵاوە / ئیـختـیـارم دە مست کچێ ماوە (مان ل ٢٠١). ~ **بڵاو کردن:** ئابڕوو بردن، سووکایەتی بە کەسێک کردن. ~ **تکان:** سووک بوون، ئابڕوو نەمـان، ئابڕوو رژان. ~ **تکاندن**: بێ ئابڕوو کردن، سووک کردن، ئابڕوو رژاندن. ~ **چوون:** سووک بوون، حەیا چوون، ئابڕوو تکان. ⁘ بەو کارە ناحەزانە تازە ئابڕووی بە هەزار ساڵەمان دە نێو ئەو خەڵکە دا چوو. ~ **رژان:** بڕ: ئابڕوو تکان. ~ **رژاندن:** سووک کردن، ئابڕوو بردن، ئابڕوو تکاندن. ~ **کڕینەوە:** بە کار و کردەوەیەک بەری حەیا چوونی کەسێک گرتن. ⁘ میوانمان زۆر و پێخەفمان کەم بوو، کاک رەسووڵی جیرانمان پێخەفی بۆ هێناین و لە کن میوانەکان ئابڕووی کڕینەوە. ~ **لە روو هەڵگیران:** حەیا چوون، بێ ئابڕوو بوون، ئابڕوو نەمان. ⁘ دەڵێ: مەتڵەبت چییە؟ کوتی: قوربان، ئابڕووم لە رووی هەڵگیراو، مەتڵەبی من هەر خاتوون ئەستێیە (مان ل ١٥٢). ~ **مان:** خاوەن ئابڕوو بوون. ⁘ تازە کوا دەتوانین سەر هەڵێنین بۆ چما ئابڕوومان ماوە. || **ئابڕووی بە هەزار ساڵە:** (کنـ.) ئابڕووی هەمیشەیی، ئابڕووی بە یەکجاری. ***ئابڕووی بە هەزار ساڵە چوون:** (کنـ) بۆ هەمیشە بێ ئابڕوو بوونی کەسێک بە بنەماڵە و تایفەکەیەوە لە ئێستا و داهاتوو دا. ⁘ بە خوڵای! ئەمن ئابڕووی بە هەزار ساڵم چووە لە نێو ئێلانە / یانە پاکی بە قڕ دەدەم، یانە تاڵان دەکەم حەمەدی باشاغانە (مان ل ٢٦٤). **ئابڕووی بە یەکجاری:** هەموو ئابڕووی مرۆڤ، تەواوەتی ئابڕوو. ***ئابڕووی بە یەکجاری چوون:** (کنـ) ئابڕوو چوونی بە تەواوەتی، بێ ئابڕوو بوون بە یەکجاری.

تێبینی: ئابڕوو وشەیەکی فارسییە کە راستەوخۆ لەو زمانەوە هاتۆتە نێو زمانی کوردیی. ئابڕوو [ئاب + روو] لە دوو بەشی ئاب کە بە مانای گرشە و سەفایە و هەروەها روو پێکهاتوە کە بە گشتی یانی گرشە و سەفای روو. ئاوڕوو و ئاڤروو شێوەی کوردیی پێدراوی ئەم

وشەیەن.

ئابڕووبراو (نا. مـــفـ.)[لە: ئابڕوو بران] کەسێک کە لە بەر هۆیەک ریسوا کراوە و ئابڕووی نەماوە.

ئابڕووبەرە (ئان. فا)[ئابڕوو + بەر + ئە] ١ـ کەسێک کە بە کردار یان بە قسە لە بەر چاوی خـــەڵک ســــووکت بکا، ئابڕووڕێژ. ٢ـ منداڵ یا کەسێک کە قسە و نهێنی دایک و باوک یا هی کەسانێکی دیکە لە قاو بدا.

ئابڕووتکاو (ئان. مـــفـ.)[ئابڕوو + تکاو] کەسێک کە ئابڕووی نەمـــابێ، سووک، بێشەرم، بێحەیا.

ئابڕووتکاویی (حم.)[ئابڕووتکاو + ئیی]چلۆنایەتی ئابڕووتکاو، بێشەرمیی، بێـــحـــــەیایی. ⁂ کـــورد نەتواوە و ئابڕووتکاویی و ریســـوایی مـــێـــژوو بۆ پۆلیسی رەزاخان مایەوە (چەپکێ گوڵ ل ٦).

ئابڕووڕێژ (ئان. فـا)[ئابڕوو + رێژ] بڕ: ئابڕووبەرە. ⁂ ئابڕوو رێژە ویسـالی یار و خوێنڕێژە فیراق/ عالەمی عیشق و مەحەببەت هەر بڕێژە، هەر بڕێژ (مەحوی ل ١٤٣).

ئابڕووڕێژیی (حم.)[ئابڕووڕێژ + ئیی] حەیا چوون، ئابڕوو نەمان.

ئابشـــار (نا. ل)[فـــار: آبشـــار] ١ـ [کـلاسـیک] ئاوهەڵدێر، تاڤگە، قـەڵوەز، قەڵبەزە. ⁂ بێ مەحابا ئاو دەڕێژێ گەه بە فـــەور و گـــەه بە دەور/ چاوی من موددێکە شێوەی ئابشاری گرتوە (نالی ل ٥٤٢). ٢ـ لێـــدانی توند و بە قـــەوەتی تۆپ لە هەندێک یاری وەک پینگ پۆنگ و واڵیباڵ، کەبباسی.

ئابلۆقە (نا.)[تور: abluka لە ئیتا: abluka] گـەمـارۆ، دەورە، دەورادەور، تەوق، ئەبلۆقە. **~ دان:** گەمارۆ دان، دەورە گرتن، خستنە تەوق.

ئابنووس (گـیـا.)[پەه: ئاپنووس لە یون: ebenos] دارێکە وەک دارە گـوێز گـــــەورە و بـەلک و پـۆیە، لە هـینـد و ماداگاسکار و چەند شوێنی دیکە دەڕوێ چێـوەکـەی پتـەو و رەش و بە بایخـە. disopyros ebenum ناوی عـیلمی ئەم دارەیە. || **ئابنووسی شین:** دارێکە تایبەتی ئامریکای ناوەندیی، گەڵاکانی شێوەی پەڕ دەدەن و گوڵەکانی شین و هێـشـــوویـن، بەرەکـــەی دەخـــورێ و چێوەکەشی زۆر باش و بەنرخە، -Jac

aranda ناوی لاتینی ئەم دارەیە. (عەر: جکرندا)

ئابنووسی (ئان. ل)[ئابنووس + ئی] ١ـ هەرچی کە لە داری ئابنووس ساز بووبێ. ٢ـ رەش و سیا وەک رەنگی ئابنووس. ⁂ تەشی کە خستە بازی بە رانی نەرم و لووسی / دەکەوتە پاییووسی دوو زولفی ئابنووسی (وەفایی ل ١٩٤).

ئابونمان (نا.)[فەر: abonnement] پارەی پێشەکی گۆڤار و رۆژنامە یا حەقی ئەندام بوونی بەرق و تەلەیفوون و ئاو و هەر شتێکی لەم بابەتە. **~ بوون:** بوونە ئەندام و بەشدار لە رۆژنامە، گۆڤار، تەلەفۆن و ... پێگ گەیشتنی بە رێک و پێکی یا مافی کەلک لێوەرگرتن. **~ دان:** دانی پارەی پێشەکی بۆ هەر کام لە مەبەستەکانی سەرەوە. **خۆ ~ کردن:** پارەی ئابونمان دان و خۆ کردنە ئەندام.

ئابۆری (نا.)[باک] بڕ: ئابووری

ئابووری (نا.) ئیقتساد، بەڕێوە بردنی ماڵ، یانە یا وڵاتێک بە پێی داهات و خەرجەوە، ئابۆری.

تێبینی: سەیدۆ گۆرانی ئەم وشەی بە عەبۆر نووسیوە و بە وشەیەکی بۆتانی داناوە و دەگەڵ ebone ی فەرانسی هەر بەم مانایەی هاوسەنگ کردوە (بڕ: القاموس ل ٢٥). ئابووری لەوانەیە دەگەڵ ئاپوریشن āpurišn لە زمانی پەهلەویی بە مانای داهات و بەرهەم یەک ریشەیان هەبێ.

ئابووریزان (ئان. فا)[ئابووری + زان] کەسێک کە شارەزایی لە سەر زانستی ئابووری هەیە، کەسێک کە را و بۆچوونی لە سەر بار و دۆخی ئابووری هەیە و لێی دەزانێ، ئابووری ناس.

ئابووریناس (ئان. فا) [ئابووری + ناس] بڕ: ئابووری زان.

ئابوونە (نا.)[فەر: abonne] ١ـ کڕینی پێشەکی گۆڤار و رۆژنامە بۆ مانگێک یا چەند مانگ کە بەم پێیە فرۆشیار یا خاوەنەکەی، دەبێ شتی ئابوونە کراو بۆ ئەو کەسە بنێرێ یا ئەوەکە بۆی راگرێ. ٢ـ دانی پارەی مانگانە یا ساڵانە بە یانە یا حەقی ئەندامەتی بە رێکخراوە و حیزبەکان. **~ بوون:** بوون بە ئەندامی کڕیاری گۆڤار و رۆژنامە. **~ کردن:** خۆ یا کەسێکی دیکە کردن بە ئەندامی بۆ

پێشەکی کرینی گۆڤار و رۆژنامە.

ئاپ (نا.)[؟][باک] مام، ئاپۆ، برای باوک.

ئاپا (نا. ل)[ئاپ + ئا][باک] خوشکی باوک، مەت، پوور، میمک.

ئاپارتومان (نا.)[فەر: apparte-ment] مالێکی گەورە و چەند نهۆمی کە هەر نهۆمەی چەند خانووی سەربەخۆ و جیای تێدابێ، خانووبەرە.

ئاپاندیس (نا.)[لات: appendix] ریخۆڵەیەکی چووکی زێدەیە کە لە لای راستی لەشی مرۆڤ و لە بنی ریخۆڵەی کوێر دایە.

ئاپاندیسیت (نا.)[فەر: ap-pendicite] ئازارێکە لە ماسین و چڵک کردن ئاپاندیس تووشی مرۆڤ دێ و ژانی زۆرە و بە عەمەل کردن و هەڵگرتنی ئاپاندیس چارەی دێ، تۆقانی ئاپاندیس لەو حاڵە دا مرۆڤ دەکووژێ.

ئاپزا (نا. ل)[ئاپ + زا][باک] بڕ: ئامۆزا

ئاپۆ (نا. ل)[ئاپ + ئۆ][باک] برای باوک.

ئاپۆژن (نا. ل)[ئاپۆ + ژن][باک] بڕ: ئامۆژن.

ئاپۆره[1] (نا.)[؟] ١- میوانی بانگ نەکراو، کەسێک کە بێ ئەوەی لێی بگێڕنەوە بچێتە شوێنێک، میوانی زیادی. ⁘ میوانی ئاپۆرەی زۆره. (میرزا ل ٢٨). ٢- بێگانە، نەناسیاو، غەریبە.

ئاپۆره[2] (نا. ل)[ئا13 + پۆر + ئە] بڕ: ئاپووره. **~ دان:** بڕ: ئاپووره دان.

ئاپووره (نا. ل)[ئا13+ پوور + ئە] حەشیمەت، کۆمای خەڵک پێکەوە. ئاپۆره. **~ دان:** کۆ بوونەوەی خەڵک لە دەوری یەک یا کەسێک، ئاپۆره دان. ⁘ خەڵک لە مەیدانی شار ئاپوورەیان دابوو.

تێبینی: پوور یا پۆر لە ریشەی ئەوێستایی پەرو paru و پڕ - ی کوردیی بە مانای زۆر، فرە کەوتۆتەوە (بڕ: پڕ) و لە زاراوەی باکووریی دا پڕ هەمان مانای کۆنی خۆی راگرتوە. پەل و پۆل و پتر و هەندێک وشەی دیکەی کوردیی لەو ریشەن. جگە لەوە پووره بە تەنیا لە کوردیی دا بە مانای شڵخەی هەنگە کە ئەویش هەر مانای زۆر و پڕ دەدا.

ئاپەی (ئاک.)[بڕ: پەی][زا] پشت، دوا، پەی، شوێن.

ـ ئات (پاشـ.) پاشگری کـۆیە کـە لە عـەرەبی را هاتۆتە نێو زمـانی کوردیی و برەوی کـەمـە، ـ ئان، گـەل. ⁘ باغـات، مالات، خێڵات.

تێبینی: دوای پیـتی بزوێن (و، ج، ه) بە خـۆوە دەگـرێ. ⁘ ئاغـاوات، دێهـات، میوەجات.

ئاتاج (نا.)[عەر: احتیاج] کەسێک کە پێـداویسـتـی هەبێ، مـوحـتـاج. ⁘ شوکرئەوەندەم هەیە ئاتاجی کەس نەبم!

ئاتر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئاتروان (نا. ل)[ئاتر + وان] کـەسێک کـە ئاگـای لە ئاگـری ئاورگـە، ئاگـاداری ئاگر.

ئاتمۆســفـــێــــر (نا.)[فــەر: at-mosphere] ١ـ ئەو هـەوایـەی کـــــە دەورودەوری زەوی گرتوە و تێکەڵاوێکە لە گازەکانی ئەزۆت، ئوکسیژێن، ئارگۆن، و ئیـــــدرۆژێن و چەند گـــازی دیکە. ٢ـ پێـوانەی قـورسـایی هـەوا کـە ١٠٣٣/٦ گرەم لە سـانتیمـیتری چوارگۆشـە دایە. ٢ـ چلـۆنـایـەتـی دەوروبـەر، فـــــەزا. ⁘ مـەهاباد ئاتمۆسـفێری کۆنی خۆی هەر پاراستوە.

(ئەم وشـەیە لە ئاتمـۆس بە مانای هـەڵم و سـفـێـرا ـ ی یوونانـی بە مـانـای گـۆ پێکهاتوە.)

ئـــاتـــۆم (نـــا.)[یـــون:atomos] چووکـترین کوت و بـەشـی عونسـۆرە کـە نابینـدرێ و پێـشـتـر لە سـەر ئەم بڕوایە بوون لـەوە پتـر دابەش ناکـرێ. ئاتۆم لە زەڕڕەی زۆر وردی پرۆتۆن و ئـەلکتـرۆن و نۆتـرۆن پێک هـاتـوە. پـرۆتـۆنـەکـــان لـە ناوەندی ئاتۆم پێکەوە نووسـاون و ناوکی ئاتۆمیـان پێک هێناوە و ئەلکترۆنەکان بە دەوری دا دەگەڕێن، ئەتۆم.

ئاتـۆمی (ئان. ل)[ئاتـۆم + ئـی] هـەر شـتـێک یا هەرچـییـەک کـە پەیوەندی بە ئەتۆمـــەوە هـەبێ، ئـەتۆمـی. ⁘ بـۆمـــبـی ئاتۆمی، هێزی ئاتۆمی.

ئاتوون (نا. ل)[ئا13 + توون][باک] ١ـ قسڵ. ٢ـ کوورەخانەی قسڵ پێژان ٣ـ کوورەخانەی خشت پێژان.

ئاتەر (نا.)[ئەو: ئاتـەر ـ هەخ: ئـاتەر ـ پەه: ئاتەر][هەو] بڕ: ئاگر

تێـبـینی: لە ئـەوێسـتـا دا ئاتـەر ناوی فــریشـــتـــەی ئاگـــر بوە لـە بەر ڕێز و مـــەزنـایەتی بە کـــوڕی ئەهـوورامـــەزدا ناویان بردوە.

ئاتەران پاتەران ـ قسەی تێکەڵ پێکەڵی کەسێک کە قسە دەپەڕێنێ، قسەیەک کە چی بە سەر یەکەوە نەبێ. هەڵیت و پەڵیت، هاتەران پاتەران، هەللەق مەللەق. ٭ ئەو ئاتەران پاتەرانەت لە چیە جوان قسان بکە بزانم دەڵێی چی.

تێبینی: وێناچی ئەم وشەیە ریشەیەکی هەبێ. چونکە کەسێک کە قسە دەپەڕێنێ چی بەسەر چیەوە نیە و کەس تێیناگا و لەوانەیە ئەم ناوە بێ مانایەش هەر لەوە پەیدا بووبێ.

ئاتەش (نا.)[فار: آتش][کلاسیک] ئاور، ئاگر. ٭ وێڵی ولاتی بێهۆشی، گێژی گێژاوی سەرخۆشی / ماسی سەراوی ئاتەشی، یا غەوسی سانی هیممەتێ (وەفایی ل ١٨١).

ئاتەشەک (نا. ل)[ئاتەش + ئەک] بڕ: ئاگرە

ئاتەگ (نا.) ١ـ داوێنی جلی درێژ کە لە سەرەوەی جلەکانی دیکە دەبەری دەکەن وەک کەوا و چاکەت، شاقەل ٢ـ داوێنی کێو و چیا، ئەتەک. ٭ قاز و قورینگ ئەگەر لە عاسمان دەگەڕێ/ گەورەیان هەیە؛ ئەگەر قاوەقاو دەکەن، دەچنەوە بۆ سەری کوێستان و ئاتەگی ئاستەڕێ (سەعید و میرسێوەدین ل ١١٥). ٣ـ ژێر کراسی ژنانە. ٤ـ داوێنی زین کە دەکەوێتە ژێر رانی سوار. ٥ـ داوێنی گیاندار. ٭ ولاغیان هەمووی سێ ساڵە/ شێرخەزاڵی و ئاتەگ کاڵە/ وەکوو باڵدار خاوەن باڵە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٥٩). **~ بڕین:** ١ـ بڕینی ئاتەگی جلی کەسێک کە کاری خراپ و نالەباری کردبێ بۆ سووک کردنی. ٢ـ (کنـ.) سووکایەتی پێکردن.

تێبینی: ئەتکە atka لە زمانی سانسکریت دا بە مانای جل و بەرگ و ئەو لیباسەی لە سەرەوە دەبەر دەکرێ هاتوە. هەروەتر ئەتەک etek لە زمانی تورکی دا بە مانای داوێنی جل و داوێنی چیا هاتوە.

ئاتی (نا.)[؟][باک] بڕ: فێ

ئاجز (نا.)[عەر: عاجز] ١ـ زیز، زوێر، زویر، عاجز. ٢ـ ئێش، رەنج، ئازار. ٣ـ بێدەستەلات، ناتوان، بێهێز. ٤ـ وەرەز، بێتاقەت. **~ بوون:** ١ـ دڵ ئێشان، زوێر بوون. **~ کردن:** دڵ ئێشاندن، زوێر کردن. **لێ ~ بوون:** دڵ لە کەسێک هێشان، لێ زوێر بوون. **لێک ~ بوون:**

دڵ لە یەکتـر ئێشـان. ⁂ ئەو دوو برایە دەمێکە لێک ئاجزن و نێوانیان نیە.

ئاجـــزیی (حم.)[ئاجــز + ئیی] ١ـ عــاجـزیی، نێــوانناخــۆشــیی، زیزیی، زوێریی. ٢ـ بێدەستەڵاتیی، بێهێزیی. ⁂ هیـــچی پێنەدەکــرا زۆر بە ئاجـــزیی دانیــشت و ئەژنۆی دە باوەش گـرت. ٣ـ کــوێرەوەریی، زەحــمـــەت. ٤ـ وەڕەزیی، بێتاقەتیی. **~ کێشان:** رەنج کێشان، تووشـی زەحـمــەت بوون. ⁂ کـاکەمــەم دەڵـێ: بــەنـگـیـنـێ، بـەڵـەک چـاوە!/ دە قـۆشـەنـێ بگەڕە، بزانـە کـێـهـا ئـاجـزیی کـێـشـاوە. (مـان ل ٤٤). **~ هەبوون:** نێوانناخۆشیی هەبوون، دڵ لێک ئێشان.

ئاجـــودان (نـا.)[فـــەر: adjudant] ئەفسـەرێک کە لە خـزمەت ئەفسـەرێکی گەورەتر لە خۆی دایە و فەرمانەکانی وی بەڕێوە دەبا.

ئاجور (نا.) خـشـتی سـوور، خـشـتی سوور کراوە لە کوورە دا.

تێبینی: ژابا ئاجـور ـ ی بە عـەرەبی کـراوی ئـاگـور ـ ی فـارسـی دانـاوە (بڕ: ژابا ل ٢). هـەروەها لە فـەرهـەنگەکـانی فارسیش دا ئاجوریان بە عەرەبی کراوی ئاگر یا ئاگور بـە مـانای خـشـتی پێژراو نووسـراوە و هیچ سـەرچاوەیەکـیـان بۆ ئاگـور و ئاگر دیاری نـەکردوە. شک نیـە کـە ئەم وشــەیە دەبێ هـەمـان ئاگـر ـ ی کوردیی بێ.

ئاجیر (ئاک.)[زا] بڕ: ژێر

ئاجـیل (نا.)[فـار: آجـیل] پسـتـە، بادام، فندق و تۆو و کـشـمـیش کـە بۆ شەوچەرە دادەندرێ، چەرەز.

ئاچار (نـا.)[تـور: ئاچار] ١ـ هـاچـەر، کلیل ٢ـ ئـەو ئامـرازانـەی کە پێچ و مـۆرە دەکەنەوە. & ئاچەر

تێـبـــینی: ئاچ لـە چاوگـی ئاچـمــاک açmak بە مانای کردنەوە کەوتۆتەوە.

ئاچخ (ئان.)[تور: ئـاچخ (کـراوە) لـە چاوگی ئـاچمـاغ بـە مـانای کـردنەوە] ١ـ رەنگـی روون و کـــــــراوە دژی تـۆخ. ⁂ سـووری ئاچخ، شـینی ئاچخ. ٢ـ کـراوە، ئاوەڵا. پـتـــر بۆ دەرکـــە و پـەنجـــەرە دەکوترێ. ئاچغ، ئاچوخ، ئاچوغ.

ئاچغ (ئان.) بڕ: ئاچخ

ئاچوخ (ئان.) بڕ: ئاچخ

ئاچوغ (ئان.) بڕ: ئاچخ

ئاچەر (نا.) بڕ: ئاچار

ئاخ[1] (نا.)[ئێک: ئاهە ـ هیک: ئاسە ـ پەه: خاک ـ بەل: هاک. باک: ئاخ] ١ـ خاک، خۆڵ. ٢ـ زەوی، هەرد.

ئاخ[2] (نا. د)[باک: ئاخ ـ ناو: ئاخ ـ باش: ئاخ ـ هەو: ئاخ ـ زا: ئاخ] ١ـ وشەی دەربڕینی دەرد و ئێش، ئای، ئاه. ٢ـ وشەی دەربڕینی خەم و خەفەت، ئاخ و داخ. ٣ـ وشەی بێدەستەڵاتی و هەناسە ساردیی. :: ئاخ ئەگەر دەستم رۆیشتبا! ئاخ ئەگەر میلیۆنێکم هەبا! 〜 **کێشان:** ئاخ هەڵکێشان. 〜 **هەڵکێشان:** هەڵمژینی هەوا و پڕ کردنی سییەکان و دانەوە دەری بە دەربڕینی ئاخێک ئەودەم کە مرۆڤ بە تەواوی خەم و پەژارەیەک دەروونی داگرتوە، ئاخ کێشان، ئاخێن.

ئاخا (نا.) بڕ: ئاغا

ئاخافتن (چا. ل)[باک] بڕ: ئاخاوتن1

ئاخاوتن[1] (چا. ل)[ئەو: ڤەک، ڤەچ ـ پەه: ڤاختەن. باک: ئاخافتن، ئاخفتن ـ ناو: ئاخاوتن] دەگەڵ کەسێک قسەکردن، وتووێژ کردن، پەیڤین، خەبەردان.

تێبینی: ئاخاوتن و بێژتن1 بە مانای قسە کردن هەردووک یەک سەرچاوەیان هەیە (بڕ: بێژتن1).

ئاخاوتن[2] (چا. م) بڕ: ئاخێوتن

ئاخبان (نا. ل)[ئاخ1 + بان1][باک] بڕ: ئاخەبان/١

ئاختف (نا. ل)[ئاخ2 + تف][گیل: ئاختوب][هەو] مادەیەکی لیچقی زەرد یا سپییە لە بەر هەندێک نەخۆشی یا جگەرە کێشان لە سەر گەروو دەنیشێ و بە کۆخە لە زار دێتە دەر، خڵت سینە، بەڵغەم.

ئاختە (نا. ـ ئان.) بڕ: یەختە

ئاخدار (ئان. فا)[ئاخ2 + دار] کەسێک کە ئاخ لە دڵە، داخدار، خەفەتبار. :: ئاخ چراخ! چ ئاخ؟ ئاخ پەی ئاخداریٚ/ چون من خاترخار خەمبار داخداریٚ (مەولەوی ل ٥٥).

ئاخر[1] (ئام.)[عەر: آخر] مەگەر، ئاخە، ئیدی، ئیتر. :: ئاخر نەمکوت وامەکە. ئاخر کەی وادەبێ برا!

ئاخر[2] (ئان.)[عەر: آخر] ١ـ دوایی، کۆتایی، پاشی هەموو شتێک و کەسێک، ئاخیر، قڕڕە (لە یاری و کایە دا). / / ئەوەڵ، هەوەڵ، یەکەم. ٢ـ (نا.) ئەنجام و دوایی کارێک یا شتێک. :: ئاخری شەڕەکەتان بە کوێ گەیشت. ٣ـ ئاخرەت، دوارۆژ. :: ئاخرت خێر بێ! 〜 **بوون:** لە پشت هەموان بوون،

دوای هەمـــــوان بـوون، تەواو بـوون. ∷ عەلی ئاخر کەس بوو کە هاتە ژوور. ئەمە جگەرەی ئاخر بوو کە کێشامان. ~ **بە خێر بوون:** ١ـ کۆتایی هاتنی ژیان بە خێر و چاکـــە. ٢ـ ئاکــــامی باش و چاک هەبوونی کـارێک. ~ **بە خـێـر کـردن:** کۆتایی پێهێنانی ژیان بە خێر و چاکە. ∷ خـودا ئاخـرت بـە خـێـر کـا! || **ئاخری خـــەت:** ١ـ دوایـین ئـیــزگـــەی پاس و ئـوتـووبـووس. ٢ـ (کـنـ.) دوایـی رێـگـا و ئامانجێک، دوایین مـەنزڵ. **ئاخری زەمان:** بڕ: ئاخـرزەمـان. **ئاخـری عـومـر:** دوایین سـاڵەکـانی ژیان. ∷ هەتا ئێـسـتـا هـەر خـەریکی کـار و کـوێرەوەری بووم لەو ئاخری عـومـرەم دا دەمـەوێ بە کـەیفی خۆم بژیم.

ئاخر^{3} (نا.)[باک] بڕ: ئاخوڕ

ئاخرباز (ئان. ل)[ئاخر1 + باز2] زارێکی کـۆتربازانە و بەکـۆترێک دەڵێن کــە زۆر لـە زەوی نزیـک دەبێـتــەوە و لە سەرڕاوە هەڵدەستێتەوە.

ئاخربەر (ئان. ل)[ئاخر2 + بەر1] دوایین بەری وێنجـە، کـەوەر و شـتـی لەم بابـەتە کــە پـتــر لە جــارێک بەر دەدەن، ئاخرتاش. ∷ ئاخربـەری وێنجـەکـەمـان درۆوە.

ئاخربین (ئان. فا)[ئاخر2 + بین2] کەسێک کە دوارۆژ و ئاکامی کار لە بەر چاو دەگرێ و رەمەکی و لەخۆوە کارێک ناکا. ∷ پیاو دەبێ ئاخربین بێ و هەروا بێ بیر کردنەوە خۆ پێدا نەدا.

ئاخرتاش (ئان. ل)[ئاخر2 + تاش (تاشین)][ئەر] بڕ: ئاخربەر

ئاخرچۆڕ (ئان. ل)[ئاخر2 + چۆڕ] ١ـ دوایین قـومی ئاوەکی. ٢ـ ئاخـرمناڵ، دواچۆڕ، پاشەبەرە.

ئاخرخێر (ئان. ل)[ئاخر2 + خێر] ١ـ کەسێک کە ژیانی بە خێر و خۆشییەوە تەواو دەبێ. / / ئاخرشەڕ. ٢ـ ئاکامی خـێـر و چاکی کـارێک. ~ **بوون:** ١ـ کۆتایی هاتنی ژیان بە خێر و چاکەوە. ∷ خودا ئاخرخێرمان کا! ٢ـ دوایی هاتنی کارێک بە خۆشییەوە. ∷ سەری دانا لە سەر رووی تۆ، بە شوێنی زولفی تۆ دا چوو / وەفایی ئاخری خێر بێ، دەمێکە بێ سەر و شوێنە (وەفایی ل ١٤٦).

ئاخر زەمان (نا. ل)[ئاخر2 + زەمان] ١ـ دوایین دەورە و سەردەمی دونیا کە دەگاتە قیامەت و ژیانی دونیایی تەواو

دەبێ، پەسـڵان. ٢ـ (کنـ.) سـەردەمـێکی ناخـۆش و گـران کـە کـەس دە هـانای کەسەوە نایە و هەرکەس دە خەمی خۆی دایە. ∷ دەڵێی بۆتە ئـاخـر زەمـان لـە تـینوان بـخنکێی کـەس چۆڕێکت ئـاو نـاداتێ! & ئـاخـری زەمـان، ئـاخـرەت زەمان.

ئاخرسەر (نا. ل)[ئاخر2 + سەر] لە ئاکام، ئـاخریکەی، ئاخرەکەی. ∷ کاوە ئـاخـرسـەر ئەو کـچـەی کـە دەیەویست هێنای.

ئاخرشەڕ (نا. ل)[ئاخر2 + شەڕ] ئەو کەسەی ئاخری بە خێر تەواو نابێ و لە پیری دا ئەرکی دینی بەجێ ناهێنێ.

ئاخرمناڵ (ئان. ل)[ئاخـر2 + مناڵ] بڕ: پاشەبەرە

ئاخـر و ئۆخـر (نا. ل)[ئاخـر + و + ئـۆخـر] هـەرە دوایی، ئـاخـری ئـاخـر، سنووری تەواو بوون. ∷ ئاردمـان پـتـر نەماوە ئەمە ئاخر و ئۆخریەتی.

تێبینی: ئۆخر بە تەنیا مانای نیە و بۆ داگـرتنی پتر دەگـەڵ ئاخـر دێ، وێدەچێ گۆڕای ئاخر و ئاخر بێ.

ئاخرکە (گیانـ.)[ئاخ1 + رکە (ورکە)][باک] جۆرێک مێشـوولەی وردە، رەنگی وەک خـۆڵە، پیس پێـوە دەدا و شـوێن و جێگای پێوەدانی زۆر دەخورێ، Phle-botomus ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، ئاخیرک، ئاخویرک، ئاخورک، پێشوولە، پینگۆک.

ئاخرەت (نا.)[عەر: ئاخرة] قیامەت، دونیای دیکە، ئاخری ئەم دونیایە

ئاخـرەت زەمـان (نا. ل)[ئاخـرەت + زەمـان] بڕ: ئاخـرزەمـان. ∷ لەوان بوو رۆژی تـەنگانـە / لە کنیـان ئاخـرەت زەمـانە / چەند گـریان ئەو خـاتوونـانە! (مان ل ١٧).

ئاخـری (ئان. ل)[ئاخـر2 + ئی] ١ـ دواین شت یا کـەس. ∷ لە ئاخـری هەموان بێدەنگ دانیشتبوو. ٢ـ لە ئاکام، تەمـای ئاخر، ئاخـرسـەر، ئاخـریکەی، ئاخرێکەی، ئاخـرەکەی. ∷ ئاخری هەر بە قسەی خۆی کرد و رۆیشت.

ئاخفتن (چا. ل)[باک] بڕ: ئاخاوتن1

ئاخل (نا.)[باک] بڕ: ئاغەڵ

ئاخـلەوک (نـا. ل)[تـور: یـاغ (رۆن) + لاوە (تاوە)][باک] تاوە

ئاخلێڤ (نا. ل)[ئاخ1 + لێڤ][باک] ١ـ یەکـەم مـانگی بەهار، ئاخـەلێـوە،

خاکەلێوە. ٢ـ مێرگ، مێرغوزار.

ئاخـڵـە (نا.)[عـەر: حلقـە][ئەر] ١ـ خـەرمـانەی دەوری مـانگ، خـرمـانە ٢ـ دیواریکی نزمـە لە قوڕ یا تەپاڵە کە وەک جەغز ساز دەکرێ و هەتا سەر سینگ یا باڵا بەرز دەکرێتەوە و کا و گژ و گیای تێدەکەن ٣ـ پەپکە، پاپۆکە، کەڵکە. **~ دان:** ١ـ خـەرمانە دانی مـانگ ٢ـ پاپۆکـە خـواردنی مـار. ٣ـ کـۆ بوونـەوەی خـەڵک وەکوو جەغز لە دەوری کەسێک.

ئاخمە (ئان.)[؟][باک ـ زا] پرژ، بڵاو.

ئـاخـن (پـاشـ.)[لـە: ئـاخـنـین] رەگـی چـاوگـی ئـاخـنـین و ئـاخـنـینـەوە کـــە بـە نـاوەوە دەلـکـێ و نـاوێـکـی تـازە یـا ئاوەڵناوی پێ سـاز دەکـا. ::: نێـوئاخـن، باڵنجی پەڕئاخن.

ئاخندراو (نا. مــفـ)[لە: ئاخندران] دەفــر یا شـــتـێکی باش داگـــیـرابێ. ئاخنراو.

ئـاخـنـدران (چـا. ل)[بـڕ: ئـاخـنـین] کـوترانەوە و بـاش داگـیـرانی دەفـر یا شـتێکی نێوبـۆشی وەک جـەواڵ و تەلیس وەها کە چی دیکە نەبا، ئاخنران.

ئـاخـنـران (چـا. ل)[بـڕ: ئـاخـنـین] بڕ: ئاخندران

ئاخنراو (نا. مــفـ.)[لە: ئاخنران] بڕ: ئاخندراو

ئاخنین (چا. م)[پەه: ئـاکـەنتـەن. ناو: ئـاخـنـین، ئـاخـنـینـەوە ـ هـەو: ئـاخـنـای] تێنان و پڕ کردنی بۆشـاییـەک بە زۆرەوە وەها کــە هـەمــوو کــون و کـەلێنەکــانی بگرترێ، تـەپاندن ::: کـەندووکـەم لە ئارد ئـاخـنیـــوە. بە پەڕۆ و پـاڵ وەهـا کـــەلێنی پەنجەرەکانی ئاخنیبوو با رێی دە ژوورێ نەدەکەوت.

ئاخنینەوە (چا. م)[ئاخنین + ئـەوە] ســــــەر لـە نوێ ئـاخـنـین، ئـاخـنـین بـۆ مەودایەکی دوورتر و درەنگتر. ::: پەنیری ئەو ساڵمان ئاخنیوەتەوە.

ئاخو (نا.)[زا] بڕ: ئاخوو

ئاخوا (ئام. ل)[ئا3 + خوا2] ئامرازی پرسـیـار کردن، ئاخـۆ، داخـوم، داخـودا، بلێی، ئایا.

ئـاخ و داخ (نـا. ل)[ئـاخ + و + داخ] غـەم و حـەسـرەتی زۆر و پێکەوە، ئاه و داخ و نـاڵـەی زۆر تـێـکـەڵ دەگـــــــەڵ کـــڕووزانەوە. ::: ئیـــتـــر ئەوجـــار من و ژینێکی بێ وەی / ئیـتـر جـێی ئاخ و داخان بگرێ ئۆخەی (هێدی ل ١٤٨).

ئاخور (نا.)[باک ـ زا] بڕ: ئاخوڕ.

ئاخورک (گیانـ.)[باک] بڕ: ئاخرکە

ئاخورە (نا.)[زا] بڕ: ئاخوڕ

ئاخوڕ (نا.)[ئەو: ئاکوەرە ـ پەهـ: ئەخوەر، ئاخڤەر. بیر: ئاخۆر ـ فار: آخور ـ لۆر: ئاهۆر. باک: ئافر، ئافەر، ئاڤر، ئاخور، ئاخر ـ ناو: ئاخوڕ ـ باش: ئاخوڕ ـ هەو: ئاوڕ ـ زا: ئاخور، ئاخورە] جێگایەکە بە خشت یا قوڕ و بەرد سازی دەکەن، هەندێکی لە زەوی بەرز دەکەنەوە و ناوەکەی قووڵ دەکەن و ئالیکی بۆ ولاغ تێدەکەن، دەمگە. ~ **لێگۆڕان:** (کنـ.) هەوایەکی دیکە دە کەللە دابوون و خۆ لێگۆڕان. || **ئاخوڕی بەرز:** (کنـ.) لووت بەرز، بەفیز، ترزل. **ئاخوڕی چەور:** (کنـ.) ساماندار و سایەچەور.

ئاخوڕاو (نا. ل)[ئاخوڕ + ئاو1] شوێنێکی هەڵبەستراو و ساز کراو لە داری نێوکۆڵکراو یا بەرد و قووڕ بۆ ئاو خواردنەوەی ئاژەڵ، کۆڵ.

ئاخوز (نا.)[؟][هەو] بڕ: ژەک

ئاخون (نا.)[ئەر] بڕ: ئاخوند

ئاخوند (نا.)[فار: آخوند] مەلای شیعەکان، ئاخون.

ئاخ و ئۆخ (نا. ل)[ئاخ2 + و + ئۆخ] دەنگی ژان و ئێش. ~ **کردن:** دەنگ هەڵبڕین لەبەر ئێش و ژان، ئاخ و ئۆف کردن. ~ **لێبڕین:** زۆر لێدان لە کەسێک هەتا دەمی مردن، وەها کە دەنگی لێ دەر نەیە، ئاخ و ئۆف لێبڕین.

ئاخ و ئۆف (نا. ل)[ئاخ2 + و + ئۆف] بڕ: ئاخ و ئۆخ. ~ **کردن:** بڕ: ئاخ و ئۆخ کردن. ~ **لێبڕین:** بڕ: ئاخ و ئۆخ لێبڕین.

ئاخویرک (گیانـ.)[باک] بڕ: ئاخرکە

ئاخویە (نا.)[زا] بڕ: ئاخوو

ئاخۆ (ئام.)[ئا3 + خۆ (خودا)] ئامرازی پرسیار، ئاخوا، داخودا

ئاخۆران بخۆران (نا. ل)[؟] شێواوی، چ بە سەر چیەوە نەبوون، کەس بە کەس نەبوون، هەرکەس بۆ خۆی، ئاخۆران زاخۆران، بشێوە.

ئاخۆران زاخۆران (نا. ل)[موک] بڕ: ئاخۆران بخوران

ئاخوو (نا.)[؟][باک: ئاخوو ـ زا: ئاخو، ئاخویە] ژەهر، ژار.

ئاخە[1] (نا.) ئاغا، ئاخا

ئاخە[2] (ئام.)[بڕ: ئاخر1] ئاخر،

ئەخە، مەگەر. ⁘ ئاخە نەمکوت وا مەکە
رۆڵە گیان!

ئاخەئاخ (نا. د)[ئاخ2 + ئە + ئاخ2] ئاخی پەیتاپەیتا و لە سەر یەک، ئاخ و ئۆف. ⁘ ئەرێ ئەو ئاخەئاخە چییە داناوەتەوە؟ هەر ئاخەئاخیەتی.

ئاخەبان (نا. ل)[ئاخ1 + ئە + بان1] ١ـ داپۆشینی بانی ماڵ بە گڵ و خۆڵ پاش دارەڕا کردن و پێش سواغ دانی، گڵەبان، خاکەبان، هەڕەبان، ئاخبان. ٢ـ چاوە خانوویەکی سەربانەکەی تەخت بێ. ⁘ کیژ هەر کیژێ دووگوندانە / جێگای خۆشیان ئاخەبانە / کیژیان جوانە لۆ کوڕانە (فۆلکلۆر ل ٤٦). ٣ـ [باک] خەڵکی یەک خاک، هاوشاری.

ئاخەبانوو (نا. ل)[ئاخە1 + بانوو] بڕ: ئاغابانوو

ئاخەلێوە (نا.)[ئاخ1 + ئە + لێو + ئە] یەکەم مانگی بەهار (بڕ: خاکەلێوە)

ئاخیر (ئان.) بڕ: ئاخر2

ئاخیرک (گیانـ.)[باک] بڕ: ئاخرکە

ئاخین (چا. ل)[باک] بڕ: ئاخ هەڵکێشان.

ئاخیە (نا.)[عەر: اخیە][ئەر] گوڵمیخ، سینگ، مێختەوێڵە.

ئاخێز (نا.) حاڵەتی کەسێک کە دانیشتوە و بۆ نیشان دانی هەستان لە بەر کەسێک هەندێک خۆی دەجووڵێنێتەوە، خێز. ~ **کردن:** نیوە هەستان بۆ ڕێز، جووڵەیەک بە پاشەوەی لەش دان بۆ هەستان بەڵام هەڵنەستان. ⁘ وسوو بۆ ڕێز لە مەلا ئاخێزێکی کرد و دانیشتەوە.

تێبینی: ئاخێز لە چاوگەی ئاخێزییتەن و ئاخیستەن ـ ی پەهلەویی و خێزیای؟ هەورامی بە مانای هەستان کەوتوە.

ئاخێوتن (چا. م)[ئەو: یەئۆگ ـ پەه: ئایۆختەن ـ ناو: ئاخاوتن، ئاخێوتن] لنگ دانی وڵاغ، لێخورین، ئاژۆتن. ⁘ لە کوردوستانی باخێویێ / لە بەغدایێ سەر بزێویێ / ئێران و تووران بشێویێ. (مان ٢٩٧). لە عەرسەی شێعر دا، ئەحمەد عەجایب شەهسوارێکە/ لە مەیدانا بزانە ئەسپی خۆم چۆنی دەئاخێوم (ئەحمەد موختار ل ٨٦).

تێبینی: ئایۆختەن āyōxtan لە زمانی پەهلەویی یەئۆگ yaog لە ئەوێستا دا بە مانای ساز و ئامادە

کـردنی ئەسپ و لێـخـورین و ئاژۆتن هاتوە.

ئاخـێـوەر (ئان. فـا)[لە: ئاخـاوتن1] قسەکەر، بێژەر. ؛؛ ئاخێوەرانی کورد لە خوراسان زۆرن.

ئاد (جنا.)[هەو] سێهەم کەسی تاکی نێر، ئەو.

تێبینی: پیتی داڵ لەم وشەیە دا وەک پیـتـی " ذ " دەردەبڕدرێ کـە تایبـەتی زاراوەی هەورامییە.

ئـادا[1] (نـا.)[؟][بـاک] هـەرەس، هەڵپەرتاوتنی دار و درەخت، ئادە.

ئادا[2] (نا. ل)[؟][ئەر] خوشکی گەورە بە تایبەت لە زمان منداڵەوە.

ئادار[1] (نا.)[بڕ: ئاسار1] ئەم وشەیە دەگەڵ پادار دێ و مانای بناغە و بنەڕەت دەدا، ئاسـار1. ؛؛ ئاداری لە سـەر پاداری نەماوە.

ئادار[2] (نـا.)[سـور: آذار،آدار] شەشەمین مانگی سوریانی کە بەرابەرە دەگەڵ یەکەم مانگی بەهار، مانگی بەر لە نیسـان، هادار، ئازار، مارس. ؛؛ ئادار ناڕوا بە بێ دۆ / نیسان ناڕوا بە بێ جۆ (پەند).

ئادارک (گـیـا.)[ئادار2 + ک][باک] گیایەکی خۆڕسکی بەهارییە، هەتا نیو گـوزێک بەرز دەبێـتـەوە، لە نێـو مێـرگ و مـێـرغـوزاران دەڕوێ، گـەڵاکـانـی گـڕنی گڕنی و گوڵەکەی تاک و رەنگێکی مۆری مـەیلەو سـووری هەیە، Anemone pulsatilla ناوی لاتینی ئەم گـیـایەیە، گوڵاڵە، گوڵاڵە سوورە.

ئاداش (نا. ل)[تور: adaş] دوو کەس کـە هاوناو بن و یەک ناویان هەبێ. (بۆ وێنە دوو کەس کە ناویان کەریم بێ دەبنە ئاداشی یەکتر)، هاوناو.

ئادامس (نا.)[؟] بنێشتی ساز کراوی کارخانە، چەققە.

ئادان (نا.)[باک] ١ـ ئەو شتـانەی کـە لە شیر ساز دەبن، لەبەنیات. ٢ـ خۆراک، چێشت. ٣ـ بەرهەم، داهات، حاسڵات.

تێـبـینی: ئادان هـاوڕیشـەیە دەگـەڵ ئەدەنە adana بە مانای چێژ لە چاوگی ئەد ad ـ ی سـانسکریت بـە مـانـای خواردن.

ئادر (نا.)[زا] بڕ: ئاگر

ئادرجـا (نـا. ل)[ئادر + جـا][زا] ئاورگ، ئاگردان.

ئادرگــان (نـا. ل)[ئادر + گــان][زا] ئاورگ، ئادرجا، ئاگردان.

تێبینی: گـان و هـەروەتر جـا، گا و گ (لە ئـاورگ دا) لە ریشـــەی ئەوێســـتـــایی گاتو gātu و گاس gās ـ ی پەهلەویی بە مانای جێ و جێگا کەوتوون.

ئادرنال (نـا.)[فـــەر: adrenal] دوو لووی چـووکی ســـەر گـورچیلەن کـــە لە بەشی ناوەندی ئەم لوویانە هۆرمۆنێک بە ناوی ئـادرنالـین دەدەڵێ دەچێـــتـــە نێـــو خۆێنەوە.

ئادرنالین (نا.)[فـەر: adrenaline] هۆرمۆنێکە کە لە ئادرنال دەدەڵێ و پلەی زەختی خوێن دەباتە سەر.

ئــادرە (نــا. ل)[ئــادر + ئــە][زا] بــڕ: ئاگرە

ئادرێس (نا.)[فەر: adresse] ١ـ ناو و نیشـانی ماڵی کەسێک یا شـوێنێک. ٢ـ ناو و نیــشــانێک کــە لە ســەر کــاغــەز و پاکەت دەنووسرێ، عینوان، ئەدرێس.

ئادل (نا.)[زا] بڕ: ئاگر

ئادە (نا.)[باک] بڕ: ئادا.

ئادەم (نـا.)[عــــــەر: آدم] ١ـ بـاوکـی مرۆڤ، باوکە ئادەم، مێردی حەوا، یەکەم مـرۆڤ بە پێی ئاییـنی سـامـیـەکـان کـە بەرابەرە دەگەڵ مەشیەی ئارياييەكان.

بە پێی بڕوای موسڵمانان ئادەم یەکەم کەس بوو کە خودا لە خاک سازی کرد و حـەوای خـێـزانی لە دەندەی چـەپی ئادەم ئافراند و لە بەهەشتی دانان و خـواردنی گـەنم یا سـێوی لـێ قەدەغە کـردن. دوایی شـەیتـان فریوی دان و گـەنمی دەرخـوارد دان و لـە بـەر ئـەوە خـــودا لـە بـەهـەشـت دەری کردن و ئەوانی خستە زەوی. ئادەم ســـەد ســـاڵ لە بـەر خـــودا پاڕاوە هـەتا تۆبەکـەی قـەبووڵ کـرد. بـەو پێـیـە دەڵێن بەرەی ئێسـتـای مـرۆڤ لە گۆی زەوی دا لە ئادەم و حـەوا کـەوتوونـەوە. ٢ـ مـرۆڤ، ئینسان، کەس

ئادەمی (ئان. ل)[ئادەم + ئی] مـرۆڤ، ئینسان

ئادەمــیــزا (ئان. ل)[ئادەمی + زا] بەشـەر، مرۆڤ، ئینسان، ئەو کـەسـەی لە بەرەی ئادەم کەوتوە. ئادەمیزاد

ئادەمــیــزاد (ئان. ل)[ئادەمی + زاد] بەشەر، مرۆڤ، ئادەمیزا .

ئادەی (ئام.)[ئـا3+ دەی] ئـامـــــرازی هـانـدان، دادەی، هـا دەی، دەی. ⁂ ئادەی لە منوو نەکـەوێ ئەم بارەم دەگـەڵ دەست

دەنێ.

ئادی (ئاک.)[ئەو: زی] ١ـ بەڵێ، ئا، ئەدی، ئەرێ. ∷ ئادی وایە! ـ منداڵەکان لە دەرێن؟ ـ ئادی! ٢ـ ئامرازی پرسیارە، ئەرێ. ∷ ئادی برسیت نیە نانت بۆ بێنم؟

تێبینی: دوو پیتی د و ز ئاڵوگۆریان لە ئەوێستاوە بۆ کوردیی زۆرە وەک: زەستە، دەست ـ زرەیەھ، دەریا ـ زێرێد، دڵ.

ئادی و بۆدی (نا. ل)[ئادی + و + بۆدی] تەفرە، سەفسەتە. ~ **کردن:** ئا و بۆ کردن، بۆ گێژ کردن و تووشی هەڵە کردنی لایەنی بەرپرسیار و خۆ پەڕاندنەوە، سەفسەتە کردن.

ئار[1] (نا.)[باک] بڕ: ئارد

ئار[2] (نا.)[باک] بڕ: ئاگر.

تێبینی: ئار لە زاراوەی باکووریی دا برەوی هەیە و لە زاراوەی کلاسیکی هەورامی دا هەندێک جار بەرچاو دەکەوێ و لە زاراوەی ناوەندیی دا تەنیا لە هەندێک پەند و مەتەڵ دا بە کار دەبردرێ ∷ ئاری ساج کەرێم، بێ بە ماچ کەرێم (پەند). ئاو و ئار، هار و مار ئامانیان نیە (پەند).

ئار[3] (نا.)[عەر: عار][باک ـ زا] عار، شەرم، شوورەیی، عەیب.

ئار[4] (پاشـ.) ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا. ∷ (بن) بنار، (ژەنگ) ژەنگار، (نسێ) نسار. ٢ـ بە ریشەی هەندێک چاوگانەوە دەلکێ و (ناوی مەسدەر) ساز دەکا. ∷ کوشتار، پرسیار، وتار. ٣ـ بە ریشەی چاوگەوە دەلکێ و دەیکاتە ناو یا ئاوەڵناوی فاعیلی. ∷ فرۆشیار، کڕیار. ٤ـ بە ریشەی چاوگەوە دەلکێ و ناو ساز دەکا. ∷ مردار، زانیار.

ئار[5] (نا.)[سۆر] بڕ: ئاڵ3. ~ **بوون:** بڕ: ئاڵ بوونەوە

ئار[6] (نا.)[سۆر] بڕ: ئاڵ1

ئار[7] (نا.)[بڕ: ئاش1] لە هەندێک وشەی لێکدراو دا مانای ئاش دەدا و هاوتای ئاریەی زاراوەی زازاییە. ∷ ئارسی، ئاروانچی.

ئار[8] (نا.)[فەر: are] ئەندازەیەکە بەرابەر دەگەڵ سەد میتری چوارگۆشە. ∷ هیکتارێک بەرابەرە دەگەڵ سەد ئار.

ئارا[1] (نا.) ١ـ پەیوەندی و نێوانی دوو یا چەند کەس دەگەڵ یەکتر، بەین،

دۆستـایەتی، نێـوان. ؛؛ بارام دەمێکە هات و چۆم ناکا ئارای دەگەڵم نەماوە. ٢ـ هۆگری، پێخۆش بوون و حەز لە ئیش وکارێک یا خواردەمەنی یەک. ؛؛ ئارات دەگەڵ سەما چۆنە؟ ـ ئارام دەگەڵی نیە. ٣ـ مابەین، مەودا، نێوان، دووری دوو شت لە یەکتر. ٤ـ هەبوون، لە گۆڕێ. **لە ~ دا بوون:** لە گۆڕێ دابوون، هەبوون. ؛؛ هەستە با بڕۆین لێرە چ دە ئارا دا نیە.

تێبینی: ئەم وشەیە لە ئەسڵا بە مانای سێهەم (دووری دوو شتی ماددی لە یەکتر) بوە، بەڵام بەرەبەرە جێگەی بۆ ئەوانیتر چۆڵ کردوە. لە زمانی لاتیندا AREA بە جێ خرمان کوتراوە و هەر ئەم وشەیە لە زمانی ئینگلیسی دا هەیە و بە (مەساحەت، مەڵبەند، دالانی تەنگی درێژ کە لە ناو ماڵەوە بچێ بۆ ژێرخان و ژێرزەمینان) دەکوترێ، لە تورکی ئازەربایجان دا هەر بە مانای سێهەم وەرگیراوە. (قامووس ب ١ ل ١٢).

ئارا[2] (پاشـ.) رازێنەر، جوانکەر. بەدوای ناوەوە دەلکێ و ناوی فاعلی ساز دەکا. ؛؛ بەزم ئارا، دڵارا. دەمێکی هەستە پێ قوربان جەماڵت عالەم ئارا کە/ بزانن نەخلی تووبا، باغی جەننەت خار و خاشاکە (وەفایی ل ١٢٨).

تێبینی: ئارا هەر بەم مانایەوە لە ئاراستنی فارسی بە مانای رازاندنەوە کەوتوە و بە ئەدەبی کلاسیک دا هاتۆتە نێو زمانی نوێی کوردیی.

ئارا[3] (نا.)[؟][زا] نان و چایی بەیانی، بەرچایی.

ئارا[4] (نا.)[سۆر] بڕ: ئالا1

ئاراڤ (نا. ل)[ئار2 + ئاڤ][باک] شیو و کوڵ، ئاوی ساز کراو بۆ جل شوشتن. [بڕ: ئاراو]

ئاراق[1] (نا.)[باک] ئارەق. بڕ: ئارەق1

ئاراق[2] (نا.)[زا] ئارەقە. بڕ: ئارەق2

ئارام (نا. ل)[ئا13 + رام][ئەو: رەم ـ پەه: رام، ئارەم ـ سان: رامەیەتی. باک: ئارام ـ ناو: ئارام ـ باش: ئارام ـ هەو: ئارام] ١ـ ئۆقرە، حەجمین، بڕست، توانا. ؛؛ ئەو ژانە سەرە ئارامی لێبڕیوم. ٢ـ هێدی و هێمن، لەسەرەخۆ. ؛؛ هەتا خودا حەز دەکا پیاوێکی ئارام و لەسەرەخۆیە. ٣ـ بێدەنگ و بێ قرە، ئەهوەن. ؛؛ کوێستان شوێنێکی ئارام و خۆشە. ٤ـ (ئاک.) یەواش، سەبر، بە ئەسپایی، ئارام ئارام. ؛؛ ئارام بە

ڕێگایە دا دەڕۆیشت. **ئارام ئارام:** وردەوردە، بە سەبرا، لە سەرەخۆ. ٭ ئارام ئارام بە لۆژەلۆژ / ئەوا بەرەو ماڵ بوومەوە (ناڵەی جودایی ل ٣٠). ~ **بوون:** ١ـ بێدەنگ بوون، ئارام گرتن، جووڵە نەکردنی گیاندار و بێ گیان، هەدادان. ٭ ڕۆڵە تاوێک ئارام بە بزانین دونیا چ باسە! دونیا ئارام بوو کە حەمە وەدەرکەوت. هات و هاوار بڕانەوە و هەموو ئارام بوون. ٢ـ هێدی بوون و کەم بوونەوەی ئێش و ژان. ٭ ئێستا باشترم ژانەکە هەندێک ئارام بوە. ~ **بوونەوە:** ١ـ ژێر بوونەوە، ئۆقرە گرتن، ئارام بوون. ٭ دوای تاوێک منداڵەکە ئارام بۆوە و دانیشت. ٢ـ دامرکانی ئێش و ژان. ٣ـ بێدەنگ بوونی ئاژاوە و هات و هاواری خەڵک. ~ **گرتن:** ئارام بوون، ئارام بوونەوە، حەجمین، هەدادان، داسەکنین، داکاسان. ~ **لێبڕان:** ئۆقرە لێبڕان، ئارام لێهەڵگیران، حەجمین لێبڕان بە هۆی ئازار و دەرد و خەم، ئارام و قەرار لێبڕان، ئارا و قارا لێبڕان. ٭ لەوەتی ددانم دێشێ شەوانە ئارامم لێبڕاوە. لە داخ ئەو کوڕەم ئارامم لێبڕاوە. ~ **لێبڕین:** تێک دانی حەسانەوەی خەڵک، تێک چوونی هێمنایەتی، ئارام و قەرار لێبڕین، ئارا و قارا لێبڕین. ~ **لێهەڵگرتن :** ئارام لێبڕین، ئارام و قەرار لێهەڵگرتن، ئارا و قارا لێهەڵگرتن. ~ **لێهەڵگیران:** بڕ: ئارام لێبڕان. || **ئارامی دڵ:** ١ـ ئەو کەسەی کە بوونی هۆی ئارام بوونەوە و ئەرخەیانی دڵە، کەسی خۆشەویست، منداڵ. ٢ـ (کنـ.) گراوی، یار، حەز. & ئارامی دڵان، ئارامی ڕووح، ئارامی گیان. ٭ لە لایەک ئارامی دڵم بە عومری تۆ لە بەر چاوم هەڵگیراوە/ لە لایەک دوژمنایەتی حەوت هەزار سوار پێی دە دەرکم ناوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٨٦). ئەرێ خەندەی دەمت ئارامی دڵ کانی حەیاتی من/ لە سەر چی زیز دەبی؟ ڕووحت دەوێ؟ هانێ حەیاتی من (وەفایی ل ٩٠). **ئارامی دڵان:** بڕ: ئارامی دڵ. ٭ فیدای گیانت بم ئارامی دڵان/ بۆ دەکەی زاری و واوەیلا و گریان (بارام و گوڵندام ل ٩٥). مەڵێن بولبول مەناڵێنە کەوا گوڵ گوڵشەنی چۆل کرد/ دڵارامی نەما چ بکا کە ئارامی دڵان ڕۆیی (وەفایی ل ٢٠٧). **ئارامی ڕووح:** بڕ: ئارامی دڵ. ٭ بەبێ تۆ قەت نەژیم، شادیم نەمێنێ، دیدە بێ نوور بم/ دەمێک ئارامی ڕووحم بە، حەیاتم، عومرەکەم، چاوم (وەفایی ل ٧٠). **ئارامی**

گیان: بڕ: ئارامی دڵ. ⁝⁝ ئیمامیش با بە دووی دا هەر بکا زاری هەتا ماوە/ بە زاری بانگی هاوالآن بکا، ئارامی گیان رۆیی (ئاوات ل ١١٣).

ئارامگا (نا. ل)[ئارام + گا3] ١- شوێنی ئارام گرتن و حەسانەوە، جێ حەسانەوە، حەساوگە. ⁝⁝ هەرکەسێ رۆیی بۆ لای ئارامگا (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٨). خەڵک بڵاوەیان کرد و هەرکەرس چۆوە ئارامگای خۆی. ٢- وچان، هەدا، ئوقرە. ⁝⁝ جا ئەو هەلی، گەردنی دەکەمەوە حەوزی کەوسەر و بەژنی دەکەمەوە بە بەیداغی رۆمیانە/ لە بن وی دا ئیستراحەت دەکەم، ئەو هەلە دەگەڕمەوە ئارامگا و وچانە (شۆڕمەحموود ل ٨٤). ٣- ماڵ، خانوو، مەسکەن. ⁝⁝ من دەڵێم مەسکەن و ئارامگەیی جانانە دەچم/ ئەو دەڵێ سەربەسەری تێکچووە وێرانە نەچی (ئاوات ل ١٣). ٤- (مجـ.) گۆڕ، گڵکۆ، قەبر. & ئارامگە.

ئارامگە (نا. ل)[ئارام + گە1] بڕ: ئارامگا.

ئارام و قەرار (نا. ل)[ئارام + و + قەرار] ئۆقرە، حەجمین، ئارا و قارا.

~ لێبڕان: بڕ: ئارام لێبڕان. ~
لێبڕین: بڕ: ئارام لێبڕین. ~
لێهەڵگرتن: بڕ: ئارام لێهەڵگرتن. ~
لێهەڵگیران: بڕ: ئارام لێهەڵگیران.

ئارامی (ئان. ل)[ئارام + ی] ١- ئەهوەنی، هێمنی، بێ شەڕ و شۆڕی. ٢- بێدەنگی، بێ هەست و خوستی.

ئاران[1] (نا.) ١- شوێنی دەشتەکی گەرم کە مەڕدار و مەلی کۆچەر زستانان رووی تێدەکەن، قشلاخ، گەرمەسێر، گەرمیان، گەرمێن. // زۆزان ⁝⁝ ئەو لە زۆزان من لە ئارانی دەژیم / کێ دەڵێ ئەمنیش وەلی دێوانە نیم (ناڵەی جودایی ل ٢١). ٢- شوێنی تەخت و بێ تەپۆڵکە، دەشتایی بچووک. ٣- [ئەر] زەوی تەخت، نەرمان. ٤- [باک] بیاوان، بیروون، چۆلگە.

تێبینی: من پێموایە بنەمای وشەی ئاران [ئار (ئاریا) + ئان (پاشگری شوێن)] دەچێتەوە سەر ئەریەن aryan بە مانای ئاریایی و هاوڕیشە و هاومانایە دەگەڵ ئالان (بە لەبەر چاو گرتنی ئاڵوگۆڕی دوو پیتی ر و ل) کە ناوچەیەکە لە کوردستان لە نزیک سەردەشت و هەروەها ناوی هۆزێکە لە

دەرســــــیم و پیـــــران. ئالان و ئاران هـەردووک بـە مـــــانای ولات و نـاوچـەی ئاریاییـــەکـــانە. هەروەتر ئاران و ئالان ناوی نـاوچەیەکـە کـە ئێـسـتـاکـە ناوی ئازەربـایجـانی رووسـیـەیە و دیارە کـە پێشـتـر مـادەکانی لێ نیشـتـەجێ بوون، یونانییـەکان و رۆمـەکـان پێیـان کـوتوە Albania و ئەرمەنییەکان بە ئاغوانەک و عەرەبەکان بە ئەرران ـ یان ناو بردوە.

جگە لەوە وشەکانی area و arena لە زمانی ئینگلیسی و area و arean و areal لە سویدی دا بە مانای مەیدان و مـەسـاحـەت، سـەتح، ناوچە. هـەروەتر areal لە رووسی دا بە مـانای ناوچـەیە کە هەموویان بە گشتی لە area لاتینی بـە مـانـای مـەیدان و مـەسـاحــەت وەرگـیـراون هـاوڕیشـەی ئەم وشـەیەن لە زمانەکانی ئەورووپایی دا.

ئاران[2] (نا.)[؟][باک] ئێش، ئازار، ئەزیەت

ئاران[3] (چا. ل)[سۆر] بڕ: ئالآن

ئاراندن[1] (چا. م)[لە: ئاران2][باک] ئەزیەت دان، ئێشاندن.

ئاراندن[2] (چا. م)[سۆر] بڕ: ئالآندن

ئاراو (نا. ل)[ئار2 + ئاو1][باک: ئاراڤ ـ ناو: ئاراو ـ هەو: ئاراو] کەفاوی دوای جل شوشتن کە هێشتا بۆی هەیە جلی دیکەی تێدا بشـۆی، پاشـاراو، پەساو. زوو مـاڵە فـەقـیـر یا نۆکـەر و دەست کورت لەم کەفاوە دا جلەکانیان دەشووشت.

تێبینی: بە پێی مانای ئاراڤ بەشی یەکەمی ئەم وشەیەم بردۆتەوە سەر ئاگر، چونکە زوو بۆ شـوشـتنی جل و جـۆڕ لە مـاڵ یا لە دەم رووبار ئاگـریان سـاز دەکـرد و ئاویان گـەرم دەکـرد و بـە بێ ئـاوی گــەرم جـل خـــاوێن نـەدەبوونـەوە، وێدەچێ وشەکە پێشتر ئار و ئاو بووبێ و دوایی لێک و لووس بوە و بۆتە ئاراو و ماناکەشی لە موکریان هەندێک خزیوە و بۆتە کـەفـاوی دوای جل شـوشتن کـە هێـشــتــا بۆی هـەیە جلی دیکەی پێ بشۆی.

ئارا و قارا (نا. ل)[ئارا + و + قارا] بڕ: ئارام و قەرار.

ئاریێش (گیـا.)[ئار (کـەر) + بێش (گوێ)][زا] بڕ: کەروێشک.

ئارتیشۆک (گیا.)[فەر: Artichaut] گـیـایەکی خـۆڕسک و دەسـچـێنە، ریشەکەی ئەستوورە، گەڵاکانی گەورە و

گرنی گرنین، رووی گەڵاکانی سەوز و بنەوەی کورکی سپی پێوەیە، ساقەت راست و گوڵەکانی مۆر و جوانن، بەرەکەی قاوەیی و هەودای سپی پێوەیە، قیچکە و گەڵا ناسکەکانی دەخورێن، هەروەتر لە گەڵا و ساقەتەکەشی بۆ دەرمان کەلک وەردەگرن، Cynara scolymus ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، کەنگری فەرەنگی.

ئارج (گیا.)[؟][باک] جۆرێک قامیشی قورس و نێو پڕە، رەنگی جوانە و هەتا بیست میتر بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی درێژ وەک گەڵای خورمایە و بەرەکەی هێشوییە، لە لاسکەکەی گۆچان و داردەست دروست دەکەن و لە گەڵاکەی رایخ و چەشنێک کەندر و لە ناوکەکەی جۆرێک دەرمان. ئەم قامیشە چونکە لە هیندوستان دەڕوێ قامیشی هیندیشی پێدەڵێن، حەیزەران.

ئارجۆن (ئان.)[زا] بڕ: هەرزان

ئارخەیان (ئان.)[تور: ئارخایان] دڵنیا، خاترجەم، ئەرخەیان. ~ **بوون:** دڵنیا بوون، خاترجەم بوون، ئەرخەیان بوون. ※ لەو منداڵە ئارخەیان نیم دەترسێم بەڵایەکی بە سەر خۆ بێنێ.

~ **کردن:** دڵنیا کردن، خاترجەم کردن، ئەرخەیان کردن.

ئارخاڤک (نا. ل)[ئار1 + خاڤ + ک][باک] بڕ: ئارد و رۆن.

ئارد (نا.)[ئەو: ئەشە ـ پەھ: ئارت، ئارتەک. باک: ئارد، ئار، ئارڤان ـ ناو: ئارد ـ باش: ئارد ـ هەو: هارد، هاردێ ـ زا: ئارد، ئاردی] ١ـ ئەو ماکەیەی کە لە پاش هاڕینی گەنم دەمێنێتەوە و دەکرێ بە نان و هەندێک چێشت و خواردەمەنی دیکەی وەک حەڵوا، کولێرە، نێوساجی و ... ٢ـ هاڕاوی دانەوێڵەیەک کە بۆ خواردن دەست دەدا وەک: جۆ، برینج، نۆک. ٣ـ وردکراو و کوتراوی هەندێک بەر و میوەی وەک بەڕوو و توو. ٤ـ تۆز و ورکەی دار و چێو دوای مشار کردن و برین. ※ ئاردە مشار. || **ئاردی نێو دڕوان:** (کنـ.) پڕژوبڵاو، پەخش و پەریشان، دەربەدەر. ***بوونە ئاردی نێو دڕوان:** پەخش و پەرێشان بوونی کۆمەڵێک لەیەک وەها کە نەکرێ کۆ بنەوە، لێک بڵاو بوون، دەربەدەر بوون. ※ ئەو ماڵ و منداڵە وا لێک بڵاو بوون، بوونە ئاردی نێو دڕوان. ***وەک ئاردی نێو دڕوان لێکردن:** (کنـ.) پەخش و بڵاو کردن، دەربەدەر کردن، وەک تۆوی هەرزن

لێکردن.

تێبینی: وشەی ئارد بە تەنیا مەبەست لەهاڕاوی گەنمە و دەگەڵ هەر هاڕاوێکی دیکە، دەبێ ناوی دانەوێڵەکەش بێ. ﴿ ئاردی جۆ، ئاردی سەرداری، ئاردەنۆک، ئاردەتوو، ...

ئارداویی (ئان. مف.)[ئارد + ئاویی2] کەسێک کە تۆزی ئاردی لە سەر نیشتبێ یا دەستی لە ئارد دابێ یا خۆی تێوەردابێ، هارداوی. **خۆ ~ کردن:** (کن.) ١ـ کەسێک کە هیچ کاری نەکردوە بەڵام بە رواڵەتی پێسی وا نیشان دەدا کە کاری کردوە. ٢ـ بە درۆ خۆ تاوانبار کردن بۆ کار و کردەوەیەک کە نەتکردوە.

ئارداوێژ (نا. ل)[ئارد + ئاوێژ] ١ـ کاری هاویشتن و فڕێ دانی ئارد لە نێوان دوو بەرداشەوە، ئاردەشان. ٢ـ (کن.) دەم و راوێژی خۆش یا ناخۆشی کەسێک.

ئاردکێش (نا. ل)[ئارد + کێش (کێشان)] جۆرێک بێڵی چووکی دارینە بۆ کۆ کردنەوە و لابردنی ئارد لە دەوری بەرداش و دەردانی لە قوڵکە.

ئاردماڵک (نا. ل)[ئارد + ماڵ3 + کـ] پەڕۆ و پاڵێک کە بۆ خاوێن کردنەوەی دەوروبەری بەرداشەکان کەلکی لێوەردەگرن.

ئاردوو (نا. ل)[ئار2 + دوو2][باک] بڕ: ئاوردوو

ئارد و رۆن (نا. ل)[ئارد + و + رۆن] خواردەمەنیەکی گەرمە لە ئارد و رۆن و دۆشاو یا شەکر کە پتر بۆ ژنی تازەزاو و زەیستان سازی دەکەن، گۆیا بۆ گەرم داهاتن و وێک هاتنەوەی برینەکانی لەشی زۆر باشە، ئارخاڤک، پەڵوولە، میوانی.

ئاردەبا (نا. ل)[ئارد + ئە + با9] ئارد و ئاوی تێکەڵ کراو و کوڵاو کە بۆ دەباغی کەلکی لێوەردەگرن.

ئاردەبارە (نا. ل)[ئارد + ئە + بارە3] هەندێک ئاردی زێدە کە ئاشێر لە هەر بارێک ئارد وەک دەستخۆشانە و حەقی بار دەیدا بە ئاشەوان، ئاردەوارە، قرەمز.

ئاردەبرنج (نا. ل)[ئارد + ئە + برنج1] برینجی هاڕاو کە بۆ فرنی و هەندێک شیرنی دەکاری دەکەن، ئاردەبرینج.

ئاردەبرینج (نا. ل)[ئارد + ئە +

برینج][موک] بڕ: ئاردەبرنج

ئاردەبێژ(ئان. ل)[ئارد + ئە + بێژ2] هەر شتێکی کە زۆر ورد هاڕابێتەوە و وەک ئارد دابێژترابێ. ~ **کردن:** دابێژتنی شتی هاڕاو.

ئاردەتوو (نا. ل)[ئارد + ئە + توو] تووی ویشکی کرەکراو کە زۆرتر لە ناوچەی هەورامان دەیکەن، دەیخۆن و دەیفرۆشن.

ئاردەجۆ (نا. ل)[ئارد + ئە + جۆ1] ئاردی جۆ، هاڕاوی جۆ.

ئاردەشان (نا. ل)[ئارد + ئە + شان (شاندن)][ئەر ـ هەو] بڕ: ئارداوێژ

ئاردەشلە (نا. ل)[ئارد + ئە + شل + ئە] هەویری زۆر شل لە ئارد و ئاو کە وەک چرێش کەلکی لێوەردەگرن، ریتکە، ئاردەشیلە.

ئاردەشیلە (نا. ل)[ئارد + ئە + شیلە] بڕ: ئاردەشلە

ئاردەڵ (نا.)[روس: ordinaretse] فەرمانبەرێک بوە کە لە بەر دەستی والییەکانی ئێران دا و فەرمانەکانی والی جێبەجێ کردوە، گزیر، یاساوڵ، پێشخزمەت، ئەردەڵ، وەردیان.

ئاردەڵۆک (نا. ل)[ئارد + ئە + ڵۆک] بڕ: ئاردەڵووک.

ئاردەڵووک (نا. ل)[ئارد + ئە + ڵووک] ١ـ بڕ: ئاردەڵووکە/١. ٢ـ بڕ: ئاردەڵووکە/٢. ٣ـ هەرچی کە لە شێوە دا وەک ئارد سپی و ورد بێ. & ئاردەڵۆک.

ئاردەڵووکە (نا. ل)[ئارد + ئە + ڵووکە] ١ـ هەندێک ئارد کە لە قوڵکەی ئاش دا دەمێنێتەوە. ٢ـ بەفرێکی ورد و ویشکە کە دەست تەڕ ناکا و بە سانایش تۆپەڵ ناکرێ. & ئاردەڵووک، ئاردەڵۆک.

ئاردەمشار (نا. ل)[ئارد + ئە + مشار] تۆز و بڕەمشاری دار و چێو و تەختە کە بە هۆی مشار کردن دەڕژێتە سەر زەوی و وەک ئارد ورد و نەرمە، بڕە٤، هاردەمشار.

ئاردەنۆک (نا. ل)[ئارد + ئە + نۆک] ئاردی نۆک، هاڕاوی نۆک.

ئاردەوا (نا. ل)[ئارد + ئە + وا3] چێشتێکی شلە لە ئارد، پەڵۆ، پەڵووکە.

ئاردەوارە (نا. ل)[ئارد + ئە + وارە] بڕ: ئاردەبارە

ئاردی (نا.)[زا] بڕ: ئارد

ئارزی (نا.)[باک] بڕ: ئارەزوو

ئـــارزیـــنـــگ (ئـا.)[بـڕ: زنج][بـاک] چەنەگە، چەنە.

ئارژنگ (گـــیـــا.) ١ـ دار بەلاڵووک (کـشت و کـاڵ ب ١ ل ١٢). دارێکە وەک بەلاڵووک داردەسـتی لێ دروست ئەکرێ (خـــاڵ ب ١ ل ٤٥)، هـارژنگ. ٢ـ [باک] چلکە و داری وشک، چرپی.

تێبینی: ئەرژەن لە زمانی فارسی دا و ئەرچەن لە راوێژیی کرمانی دا دارێکە لە دەستەی بادامییەکان و لە تیرەی گوڵ سووران، لە کوێستان و لێڕەوار دەڕوێ کـە چەند جـۆری هـەیە Amygdalus ناوی لاتینی ئەم دارۆکەیە (بڕ: مـعین ب ١ ل ٢٠٠).

ئارسم (نا.)[؟][باک] نەخـۆشـیـیـەکی ئاهۆدارە کـە لە بەر سـەرمـا وێکەوتن و هەوای مـیکرۆباوی تووشی مـرۆڤ دێ. هەلامەت، زوکام، پەسیڤ.

ئارسەنیک (نا.)[یون: arsenikon] مـــادەیەکـــە لـە رەنگی پۆلا بـە ژمـــارەی ئەتۆمی ٣٣ و وەزنی تایبەتی ٥.٧، خۆی سـەمی نیـە بەلام ئۆکـسـیـدەکـەی کـە ئارسـەنیکی سپی پێدەڵێن زۆر سەمییە، زەرنیخی سپی.

ئارسی (نا. ل)[ئار7 + سی (سەنگ)][زا] بڕ: بەرداش.

ئارشـە (نا.)[فـەر: archrt] دارێکی باریکی تایبـەتـە، نزیک نـیـوگـەز درێژە، چەند داوی کلکی ئەسـپی وێدەخـەن و کەمان و کەمانچەی پێدەژەنن.

ئارشـیـــتـــێکت (نا.)[لات: archi- tectura لـــە یـــون: architekton] نەقـشـەکـێـشی خـانوو و ئاپارتومـان، مێعمار.

ئارشـیـــو (نا.)[لات: archivum لە یوو: archeion] ١ـ کـۆمـەڵە سـەند و بەڵگە و شـــتی دیکەی لەم بابەتە. ٢ـ شـوێنی پاراستن و راگـرتنی سـەنەد و بەڵگە و پەروەندەی پاراســتــراو. ~ **کــردن:** پاراستن و راگـرتنی سـەنەد و بەڵگە و هەر شـتێکی دیکە کە بۆ دوارۆژ پێویستە و دەبێ بمێنێتەوە لە شـوێنێکی تایبەتی کە بۆی تەرخان دراوە.

ئارڤـان (نا. ل)[ئار1 + ڤـان][باک] زمـهـەڕ، زمـهـاڕ، ئـازووقـەی ئارد، ئارد، ئاروان.

ئارڤانە (گیانـ.)[ئارڤان (ئاروان1) + ئە][باک] وشتری مێ، دوندل.

ئارکـــۆرک (نا. ل)[ئار2 + کـــۆرک]

[باک] ماشە، مقاش.

ئارگــا (نا. ل)[ئار2 + گــا3][پەھ: ئاتورگــاس][ھـەو] ئاورگ، ئاورخـــانە، ئاگردان.

ئارگۆش (گیانـ.)[ئار (کەر) + گۆش] [زا] بڕ: کەروێشک

ئارگــۆن 1 (نا ـ ئان.)[ئار2 + گــۆن] [پەھ: ئاتورگــۆنەک] لـە ڕەنگی ئاگــر، لە چەشنی ئاگر.

تێبینی: گۆن دەگەڵ گەئۆنەی ئەوێستا بـە مـــانـای چەشـن، وەک و ئـاســـا ھـاو ریشـــەیە.[ئەو: گـــەئۆنـە ـ پەھ: گـــۆن، گۆنەک]

ئارگـــــــۆن 2 (نا.)[لات: Argon] گــــازێکی بـێ ڕەنـگ و بێ بـۆنـە، یەک لـە ســەدی ھەوای پێک ھێناوە و لە ھـەندێک گازی ئاگرپژێنان دا ھـەیە.

ئارگــووش (گــیــانـ.)[ئار (کــەر) + گووش][زا] کەروێشک.

ئارگــووشـک (نا. ل)[ئار (ئاڵوو1) + گووش + ک][باک] بڕ: ئاڵوو1

ئارم (نا.)[فـەر: arme] نیشـانـەیەکی تایبەتی بۆ ناسـاندنی شت، کەس، شوێن یا گەلێک، نیشانە، دروشم.

ئارمانج (نا.)[باک] بڕ: ئامانج

ئارمـــووش 1 (نـا.) بڕ: ئـاوریشـم. ؛؛ شـازولفی دێنە خوارێ، بسکی ئارمـووش و گـەردە / لە ولاتی غـەریبـیـانم ھەمـوو جەرگم کـەرت کەردە (سێسـەد ھۆنراوە ل ٣٢).

ئارمــووش 2 (نا.)[؟][باک] خــرت و خـاڵی ترێ دوای کـوشـین، تڵـتــەی ترێ، پرووش. (ھس: پرووش2)

ئاروان 1 (گـیــانـ.)[؟] وشــتــری سێ ساڵەی نێر یا مێ، بەرزە.

ئـــاروان 2 (نـــا. ل)[ئـــار1 + وان] ئازووقەی ئارد، ئارد، ئارڤان.

ئـاروانــچـی (نـا. ل)[ئـار7 + وان + چی] بڕ: ئاشەوان

ئاروان لۆک (گــیـــانـ.)[ئاروان1 + لۆک] وشتری نێری چوار ساڵە.

ئاروان وشــتــر (گـیـانـ.)[ئاروان1 + وشتر] وشتری مێی چوار ساڵە.

ئاروانە (گـــیـــانـ.)[ئاروان1 + ئە] وشتری چوار ساڵەی نێر یا مێ.

ئاروێ (گیا.) بڕ: ئاروو

ئاروێش (گیانـ.) [ئار (کـەر) + وێش

(گوێ)][زا] بڕ: کەروێشک.

ئـارۆ (ئـاک. ل)[ئـا16 + رۆ][هـەو] ئەمڕۆ، ئەورۆ، ئیرۆ.

ئارۆز (ئان.)[سۆر] بڕ: ئاڵۆز

ئارۆش (گـیـانـ.)[ئار (کـەر) + ئۆش (گۆش)][زا] بڕ: کەروێشک

ئاروو [1] (گـیـا.)[پەه: خـیـار. باک: خـیار، ئـاروو، هـاروو ـ ناو: هـارۆ، هـاروو، هـاروێ، ئـاروێ، ئاروو، خـەیار، خـیـار ـ باش: خـیار ـ هەو: خیار ـ زا: خـەیار] ١ـ بڕکـەیەکـە وەک بـڕکـەی کـاڵەک دەچێ و گەڵاکانی پان و گڕنی گڕنییە، گوڵێکی زەردی هـەیە کە لە دوایی دەبێتە قیچکە و بـەرێکی درێژ و ئـاوداری شــیـنـی هـەیـە، Cucumis sativus نـاوی لاتینی ئـەم بڕکـەیەیـە. ٢ـ بەری ئـەم بڕکـەیە کــە لە پێشدا پێی دەڵێن قیچکە و کە پێگەیشت گــەورە دەبـێ و دەبێــتــە خــەیار کــە مــیــوەیەکی درێژ و ئـاوداره، بە کــاڵـی دەخورێ و بۆ سالاد و ترشیاتیش کەلکی لێوەردەگرن، خـەیار کە لە تەمـەنی تورتی تێپـەڕی و پیر بوو پێـی دەڵێن کالیار کە بێستانچی بۆ تۆو رایدەگرن، گوڵبەسەر.

تێبینی: ئاروو و هـاوناوەکـانی دەگەڵ خـەیار هـەرچەند بـە دوو وشـەی جـیـاواز دیـاری دەکـــەن بـەڵام لـە راســـتـی دا هـەردووک هـەر یەک وشـــەن و تـەنـیـــا پیـتـەکـانـیـان جێ گـۆڕکـیـان دەگـەڵ یەک کـردوە. لە پـێـشـدا ئاڵوگـۆڕی (ئـ) دەگـەڵ (ھ) کـە ئـەوە وێـنـەی زۆرە (ئاواڵ ـ هـاواڵ، ئـارۆ ـ هـارۆ) دوایـی ئـاڵ و گـــۆڕی (ھ) دەگـەڵ (خ) کە ئەوەش هـەم لە کوردیی دا و هـەم لـە زمــانـەکــانـی کــۆن دا وێـنـەیان زۆرە (هـوون، خـــوون ـ خـــۆر، هـوور ـ خـەزوور، هـەسـوورە) و لە ئاکـام (ئوو، ئۆ، ئـوێ) کــە بـە ئار یـا هـارەوە نووســـاون پاشگرن. هـەروەتر وشـەی کـالیاریش هـەر ئـەم وشـــەیە کـــە مـــانـایـەکی دیکە و سیمـایەکی دیکەی بەخۆوە گرتوە.

ئاروو [2] (ئا.) لای سـەرەوەی نـێـو زار، مــەلاشـــوو، ئاســـمـــانـەی دەم. (هـس: ئارووک، ئاڵوودار).

ئارووش (گیانـ.)[ئار (کەر) + ئووش (گووش)][زا] بڕ: کەروێشک.

ئارووک (نـا. ل)[ئـاروو2 + ک][باک] بەری لای ژوورەوەی سەربان، میچ.

تێـبـیـنی: ئاروو یـا ئاری لـە وشــەی ئاریک دا نازانم لە چ ریشــەیەکـە بەڵام هـەمــان ئاڵوو ـ ی زاراوەی نـاوەندییـە لە وشـەی ئاڵوودار دا.

ئاروونگ (گـــيـــا.)[پەھ: ئالەگ (هەڵووژە)][باک] ١ـ قـەيسی، شـڵانی، زەردالوو، زەردەلوو. ٢ـ قەيسی ويشک

ئارە (نا.)[سۆر] بڕ: ئاڵ2

ئارەخــچن (نا. ل)[ئارەخ (ئارەق) + چن] بڕ: ئارەقچن

ئارەزوو (نا.)[پەھ: ئارزۆک، ئارزووک. بـاک: ئـارزی ـ نـاو: ئـارەزوو ـ بـاش: ئـارەزوو ـ هـەو: ئـارەزوو] ١ـ ئـاوات، دڵخـواز، کـاو. ٢ـ ئيـشـتـيـا، مـەيل، هەوەس، تاسە. ٣ـ هيوا، چاوەڕوانی. ٤ـ دڵخواز. **~ کردن:** ١ـ داوخواز کـردن، بـە ئاوات بـوون. ٢ـ مـــەيلی شـــتـــێک هـەبوون، بـە تاســە بـوون. ⁂ دەمــێکە ئارەزووی ديتنی دايکم دەکەم. ئارەزووی دەسـتــاوی دەکـەم. **~ هەبوون:** ١ـ بە ئاواتەوە بوون. ٢ـ هيوا هەبوون. ٣ـ مەيل هەبوون، ئيشتيای شتێک کردن.

ئارەزووباز (ئان. فـــا)[ئارەزوو + باز4] کەسێک کە مەيلی جنسی هەبێ، هەوەسباز.

ئارەزووبازيی (حم.)[ئـارەزووباز + ئيی] کار و کردەوەی کەسی ئارەزووباز، هەوەسبازيی.

ئارەزووکار (ئان. ل)[ئارەزوو + کار] ئاواتەخـواز، تاسـەبار، ئارەزوومـەند. ⁂ شـەماڵ بـۆ ليمـۆم ئارەزووکارە/ ليمـۆی نەديوم لە عالەم ديارە (بارام و گوڵندام ل ٧١).

ئارەزووکـاريی (حم.)[ئارەزوو کـار + ئی] بڕ: ئارەزوومەنديی

ئارەزوومـــــەند (ئان. ل)[ئارەزوو + مـــەند][پەھ: ئارزۆمـــەند] بە ئاوات، ئاواتەخواز، ئارەزووکار، تاسەبار.

ئارەزوومـەنديی (حم.)[ئارەزوومـەند + ئيی] تاســەباريی، ئاواتەخــوازيی، ئارەزووکـــاريی. ⁂ شـــەرحی دەردی ئارەزوومەنديی لە کەس تەئسيری نابێ/ ئەو کـەسـە دەردم دەزانێ گـەر لـە ياری خۆی جودا بێ (وەفايی ل ١٧٠).

ئارەق (نا.)[عـــەر: عـــــرق] ١ـ خــــواردنـەوەيـەکی ئاڵکۆڵدارە کــــە لە کـشـمـيش و سـێـو و خـورما و هـەندێک مـيـوەی ديکە سـازی دەکـەن و ٤٠٪ بۆ سـەرێ ئاڵکۆڵی تێـدايە و خـواردنەوەی سـەرخـۆشـی دێنێ. بۆ گـرتنی ئارەق لە پێشـدا ئەو ميوەی کە دەيانـەوێ بيکەنە ئارەق چاک خـاوێنی دەکــەنەوە و دان و داری زێدەی لێـدەگرن و لـە کـووپەيەکی دەکـــەن و ســـــەری دادەپۆشن هـەتا

دەترشێ. دوایە لە دەفرێکی تایبەتی دەکەن (دوو دەفرە کە بە لوولەیەک بە یەکەوە پەیوەندیان هەیە) کە بۆ ئەم کارە ساز کراوە. لە سەر ئاگری دادەنێن و دەیکوڵێنن، هەڵم بە لوولەی دەفرەکە دا دەچێتە دەر و لە سەری دیکەی دەفرەکە کە سارد کراوە دیتە دەر و دەبێتە ئارەق. ~ **کێشان:** ساز کردنی ئارەق بەو شێوانەی کە کوترا، ئارەق گرتن. ~ **گرتن:** ساز کردنی ئارەقی خواردنەوە و ئارەقی گیا و گوڵ، ئارەق کێشان. ‖ **ئارەقی دوو کوڵ:** ئارەقێکە کە بۆ زیاد کردنی ئاڵکۆڵەکەی جارێکی دیکەشی دەکوڵێننەوە و هەتا ٦٠٪ و پتر ئاڵکۆڵی هەیە. ٢ـ خواردنەوەیەکی بێ ئەڵکۆڵە کە لە گەڵا و ریشەی هەندێک گیا و گوڵ بۆ دەرمان دەیگرن.بۆ گرتنی ئەم ئارەقە ، گژ و گیا لە مەنجەڵێکی گەورە دەکەن و ئاوێکی کەمی تێدەکەن و دەفرێکی چووکتریش لە سەر گیایەکان دادەنێن و سەری مەنجەڵەکە تەشتی لە سەر دادەنێن و بە قوڕ دەوری دەگرن هەتا هەناسەی نەیەتە دەر. ئاگر دەکەنەوە و دە نێو تەشتەکەی سەر مەنجەڵیش ئاوی ساردی تێدەکەن کە هەڵمی ناو مەنجەڵ دەکاتەوە ئاو و دەڕژێتە ناو دەفری چووکەوە و دەبێتە ئارەق. ‖ **ئارەقی جاترە:** ئارەقێکە کە لە جاترە دەگیرێ و بۆ زگ ئێشە و خاوێن کردنەوەی گەدە دەیخۆنەوە، هەروەها وەک عەتر دەگەڵ چا دەیخۆنەوە. **ئارەقی سووسەنبەر:** ئارەقێکە کە لە سووسەنبەر دەگیرێ و تامێکی توند و تیژی هەیە و بۆ زگ ئێشە و هەندێک نەخۆشی دیکە بە کار دێ. **ئارەقی شاتەرە:** بۆ لیر و نەخۆشی پێست کەلکی هەیە و لە شاتەرە دەگرترێ. **ئارەقی نەعنا:** ئارەقێکە لە نەعنا دەگیرێ تام و بۆنێکی توندی هەیە و بۆ نارەحەتی گەدە و ژانە زگ دەیخۆنەوە. **تێبینی:** ئارەقی گیا و گوڵ زۆرن و دیارە لە زۆربەی گیایەکانی دەرمانی ئارەق دەگرترێ بەڵام لە کوردەواری دا پتر ئارەقی ئەو گیایانە دەگرترێن کە نووسراوە. ٣ـ بڕ: ئارەقە

ئارەقاویی (ئان. مف)[ئارەق/٣ + ئاویی2] کەسێکی لەشی بە ئارەقە تەڕ بووبێ و ئارەقەی پێوە دیار بێ. ⁘ هەموو کراسەکەت ئارەقاوییە زوو بڕۆ بیگۆڕە دەنا نەخۆش دەکەوی.

ئارەقچن (نا. ل)[ئارەق/٣ + چن] کڵاوێکی چووکی کون کونە کە لە بەن و دەزوو دەیچنن بۆ ئەوەی تەپڵە سەر

ئارەقەی نەکا، تەقیلە.

تێـبـینی: چن لـە چاوگی هـەڵچـنـین بە مـانای هەڵـمـژین کـەوتوە و ئارەقـچن بە گشتی یانی ئارەق هەڵمژ.

ئارەقخۆر (ئان. فا)[ئارەق/١ + خۆر] کەسێک کە زۆر ئارەق دەخواتەوە.

تێبینی: ئەم وشـەیە لە فـارسـیـەوە هـاتۆتە نێـو زمانی کوردیی چونکە ئەگەر کـوردیی با دەبا بووبا بە ئارەقـخـۆرە و خۆرە لە رەگی خواردنەوە کەوتبا نەک لە خـواردن. وەک ئاوەخـۆرە، شـیـرەخـۆرە، مەمکەخۆرە.

ئارەقخۆریی (حم.)[ئارەقخۆر + ئیی] کـاری ئارەقـخـۆر. ~ **کـردن:** ئارەق خواردنەوە.

ئارەق فـرۆش (ئان. فـا)[ئارەق/١ + فـرۆش] کـەسـێک کـە کـاری فـرۆشـتنی ئارەق بە خەڵکە.

ئارەق فـرۆشـیی (حم.)[ئارەق فـرۆش + ئیی] ١ـ کـار و پیشـەی ئارەق فرۆش. ٢ـ (نا. ل) دوکانی ئارەق فرۆشتن.

ئارەقگیـر (نا. ل)[ئارەق/٣ + گـیـر (گرتن)] ١ـ جلی ژێرەوەی کراسی مرۆڤ بۆ ئەوەی ئارەقەی لەش هەڵچنێ، فانیلە.

٢ـ کـوتە لیـبـادێکە لە ژێرەوەی زینی ئەسپ بۆ هـەڵچنینی ئارەقـە، ژێرزین، نەرمەزین، تەکڵتوو.

ئارەقە[1] (نا.) [عەر: عرق] ١ـ تەڕایی و ئاوەکی یەک کـە لە لوویەکـانی ژێر پێسـتی لەشی گیاندار دێتە دەر و ٩٩٪ ئاوە و ١٪ی خـوێ و ئوورە و هەندێک مـادەی دیکەیە. لەشی گـیـاندار بۆ هەڵسووڕانی خۆی پێویستی بە کالۆری هەیە و بۆ دابین کـردنی ئەم کـالۆرییـە خـۆراک دەسـووتێنێ و دە کـاری دەکـا و یەکـێک لە رێگاکـەنی چاوەدێری کـردنی گەرمای لەش کە دە مێشک دایە دەردانی ئارەقـەیە هـەر ئەوەیـە کـە بە گـەرمـا و خـۆ مـاندوو کـردن ئارەقـەیەکی پتر دەکەین. ئارەق، ئەرەق، هـارەق، خـوویدان، خـوو، خـۆی، خـۆ. ٢ـ هـەڵم و هالاو کـە لە بەر سـەرمـای دەر و گـەرمـای ژوور لە سـەر شـووشـەی پەنجـەرەکان دەنیشـێ، هالاو. ~ **پێکردن:** ١ـ خەجاڵەت کردنەوەی و بە شـەرم داخـسـتنی کەسـێک وەها کـە ئارەقـەی بکا. ٢ـ ئەسـتـاندنی شـتـێک یا جێ بە جێ کـردنی کـارێک بە قـسـە و تکای زۆر وەها کـە ئەو کـەسـە مـاندوو بکا. ‪::‬ هەتا رازی کـردم دووچەرخـەی بۆ بکرم ئارەقـەی پێکردم. ~ **دەردان:**

هاتنە دەری ئارەقە لە لەش، ئارەقە کردن. **~ رشتن:** ئارەقە کردن پتر لە رادەی ئاسایی لە بەر زەحمەت و کار و کوێرەوەری. **~ کردن:** ١ـ هاتنە دەری ئارەقە لە لەش، ئارەقە دەردان. ٢ـ (کنـ.) شەرمەزار بوونەوە، خەجاڵەت بوونەوە. ‖ **ئارەقەی رەش و شین:** ئارقەیەکی یەکجار زۆر بە هۆی خۆ ماندو کردنێکی لە رادە بە دەر، ئارەقەی شین و مۆر. * **ئارەقەی رەش و شین دەردان:** ئیغراقە بۆ ئارقەیەکی پتر لە حاڵی ئاسایی کردن بە هۆی کارێکی گرانەوە، ئارەقەی رەش و شین رشتن، ئارەقەی شین و مۆر دەردان. ∷ هەتا ئەو تا گەنمەم بە کۆڵ گەیاندەوە ئارەقەی رەش و شینم دەردا. ***ئارەقەی رەش و شین رشتن:** بڕ: ئارەقەی رەش و شین دەردان. **ئارەقەی سارد:** ئارەقەیەک کە لە کاتی هەندێک نەخۆشی هەست بە سەرما دەکرێ و هەروەتر لە کاتی ترسان لە لەش دێتە دەرێ. **ئارەقەی شەرم:** ئارەقەیەک کە لە بەر خەجاڵەتی و شەرم لە نێوچاوانی مرۆڤ پەیدا دەبێ. **ئارەقەی شین و مۆر:** بڕ: ئارەقەی رەش و شین. * **ئارەقەی شین و مۆر دەردان:** بڕ: ئارەقەی رەش و شین دەردان.

ئارەقە[2] (نا.)[عەر: عرقە] دارێکە کە کاتی دیوار دانان لە بۆ قایم بوون و شکست نەهێنان لە دیواری هەڵدەکێشن، دیمەک.

ئارەوانچی (ئان. ل)[ئار7 + ئە + وان + چی][زا] بڕ: ئاشەوان

ئارەیە (نا.)[زا] بڕ: ئاش1

ئاری[1] (نا. ل)[ئار2 + ئی][ئەو: ئاتریە ـ پەش: ئیرە][باک] خۆڵەمێش، ژیلەمۆ، ئەو شتەی لە پاش ئاگر دەمێنێتەوە.

ئاری[2] (نا.)[پەه: یار. باک: ئاری، هاری ـ ناو: یاری] یاریدە، کۆمەک.

ئاری[3] (نا.) بڕ: ئاریا

ئاریا (نا.)[ئەو: ئەئیریە ـ هەخ: ئەرییا ـ سان: ئاریا] هۆزێکی کۆنی هیند و ئورووپا کە زۆر زوو بە یەکەوە دەژیان و دوایی بە دوو بەشی گەورەی هیندی و ئێرانی دابەش کران و کورد یەکێک لەوان بوو کە لە ناوچەیەک کە ئێستا ناوی کوردستانە خۆی گرتەوە، ئاری.

تێبینی: مانای سەرەکی وشەی ئاریا یا ئاری بە مانای دۆست و ئاواڵە.

ئاریباری (گیا.)[سۆر] ١ـ هەڵووچە، هەڵووژە. ٢ـ بڕ: ئاڵووباڵوو

ئـاريــک (نـا. ل)[ئـاری + ک][بـڕ: ئارووک][باک] بڕ: میچ1

ئاریکار (ئان. فـا)[ئاری2 + کـار] کەسێک کە یارمەتی کەسی دیکە دەدا، یاریدەدەر، هاریکار.

ئاریکـاریی (حم.)[ئاریکار + ئیی] هاریکاریی، یارمەتیی.

ئاریلە (ئان. ل)[ئاری؟ + لە] پیاوێک کە خوو و خدەی و ئاکاری ژنانی هەبێ، ژنانی، ژنانیلە. (هس: ئاڵی)

ئارینۆک (گـیـا.)[ئاری + نۆک] بڕ: لەپە

تێبـینی: ئاری لە چاوگی هاڕین کەوتوە و دەبێتە نۆکی هاڕاو.

ئاریە (نا.)[زا] بڕ: ئاش1

ئارێ[1] (ئام.) بەڵێ، ئادی، ئەرێ. ‌‌‌ :: گەردشی چاوت قەراری عاشقی مسکین دەبا/ ساحیری چاوبەستە ئارێ، دڵ دەکێشێ دین دەبا (وەفایی ل ٣). ئارێ واجبەن تانەی بەدکاران/ پەی گەرمیی بازاڕ عەشق دڵداران (مەولەوی ل ٤٣٩). || **ئارێ ئارێ:** هەمان مانای ئارێ دەدا بە داگرتنێکی پترەوە، ئائا. :: دڵ لە سەر پەرچەمی شێواوە ئەسیری زەنەخە/ ئارێ ئارێ ئەوە دێوانەیە زیندانی دەوێ (وەفایی ل ٢٠٥).

ئارێ[2] (نا.)[زا] بڕ: ئاش1

ئارێخ (نا.)[؟][باک] بزماری گەورەی چێـوییی یا ئاسن کە وڵاغی پێدەبەستنەوە، سینگ، مێختەوێڵە.

ئارێزە (ئان.)[؟][زا] کراوە، ئاوەڵا.

ئاڕاستە (نا. مف.)[فار: آراستە] ١- پێشکەش. ٢- رازاوە. ٣- رێکوپێک کراو، ئامادە. **~ کردن:** ١- پێشکەش کردن ٢- ئامادە کردن ٣- حەواڵە کردن.

تێبینی: ئاڕاستە (رازاوە) لە چاوگی ئاراستەن - ی فارسی بە مانای رازانەوە پەڕیوەتە نێو زاری کوردەکانی باشوور.

ئاڕایش (نا. چا)[فـار: آرایش] ئاڕایشت، رازانەوە. **~ کردن:** جوان کردن، رازاندنەوە.

ئاڕایشت (نا. چا) بڕ: ئاڕایش

ئاڕایشگا (نا. ل)[فا: آرایشگاه] شوێنێک کە پیاو یا ژن سەریان کورت دەکەنەوە یا مۆدێلی دەگۆڕن، سەلمانی، سەرتراشخانە، سەرتاشخانە.

ئاڕپیـجی (نز.)[ئین: R.P.g] چەکێکی شەڕە، شێوەی بازووکا دەدا،

سووکە و تاکە کەس هەڵیدەگرێ، لە سەر شان دادەندرێ و دەهاویشترێ، بۆ تەقاندنی مەکینە و بە تایبەت تانک کەلکی لێوەردەگرن.

ئاز[1] (نا.)[باک] خۆراک، چێشت، ئاش.

تێبینی: ئەم وشە بە تەنیا نەماوە و دەگەڵ هەندێک ناوی لێکدراو دەبیندرێ و شێوەیەکی دیکەیە لە وشەی ئاش کە هاوڕیشەیە دەگەڵ ئاچە āča ـ ی سانسکریت بە مانای چێشت و خۆراک.
:: ئازپێژ، ئازچی.

ئاز[2] (ئان.)[؟] سەخت، چەتوون، دژوار. :: بۆ میوانی خانۆی کورد دەچم، بەڵام ڕێگا ئاز و چەتوونە و شارەزا نیم، ... (دمدم ل ١٠٤).

ئاز[3] (نا.)[ئەو: ئازی ـ پەه: ئاز] تەماح، چاونەزێریی.

ئاز[4] (نا.)[؟][زا] بەرە، پشت.

ئازا[1] (ئان.)[بر: ئازاد][باک: ئازا ـ ناو: ئازا ـ هەو: ئازا ـ زا: ئازا] ١ـ بوێر، نەترس، بەجەرگ. ٢ـ خێرا، گورج و گۆڵ، زیرەک، وریا. ٣ـ ئازاد، وێڵ، بەڕەڵڵا. **~ بوون:** ١ـ نەترسان، وێران، بە جەرگ بوون. ٢ـ خێرا بوون، گورج و گۆڵ بوون لە کارێک دا، زیرەک و وریا بوون. **~ چوون:** رویشتنی خێرا بەرەو کارێک. **~ کردن:** ١ـ پەلە کردن لە جێ بە جێ کردنی کار، خێرا بوون. ٢ـ خۆش بوون لە تاوان و قەرز و خەتای کەسێک. :: سەفەری حەجم بە دەستەوەیە هاتووم گەرنم ئازا کەی! ـ گەرنت خۆش و ئازا بێ! **خۆ ~ کردن:** سینگ وە پێش دان و خۆ بە نەترس نیشان دان. :: ئەوە بۆ خۆت لە سەر مە ئازا کردوە!

تێبینی: ئازا ئەگەرچی لە ریشەی ئازاد کەوتۆتەوە بەڵام لە خولی زمان و زەمان دا بە فڕێ دانی پیتی دال ئاڵوگۆڕی بە سەر داهاتوە و بە مانای بنەڕەتی خۆی (ژمارە ٣) جگە لە یەک دوو رستە دا نەبێ بە کار ناهێندرێ.

ئازا[2] (نا.)[عەر: اعضاء] ئەندامی لەش. :: هێندەم تێهەڵدا ئازای بەدەنیم نەهێشت. ئازای لەشم دێشێ.

ئازاب (نا.)[عەر: عذاب] ئازار، زەحمەت، سەخڵەتی، ئەزیەت، عازاب، عەزاب. :: منداڵ بێ ئازاب گەورە نابێ. **~ بە هیچی چوون:** بە ئاکام نەگەیشتن و رەنج بە خەسار بوون. **~ دان:** ئەزیەت دان، کەسێک تووشی

زەحمەت و ئازار کردن. **~ کێشان:** زەحمەت و کوێرەوەری کێشان، سەخڵەتی کێشان، ئازار کێشان. ؛؛ پوورم هەتا ئەو ماڵ و حاڵەی پێکەوە نا و منداڵەکانی گەورە کرد ئازابێکی زۆری کێشا. **بە ~ بوون:** زەحمەت هەبوون، بە زەحمەت بوون. ؛؛ ئەو میوانانە زۆر بە ئازابن.

ئازاتی (حم.)[ئازا1 + تی][باک] بڕ: ئازایەتی

ئازاد (ئان.)[هیک: ئاجاتە ـ ئەو: ئازاتە ـ پەه: ئازات. باک: ئازاد ـ ناو: ئازاد ـ هەو: ئازاد ـ زا: ئازاد] ١ـ عەبد و بەندەی بەردراو. ٢ـ کەسێک کە لە بند و زیندان رزگای بوە یا باڵندەیەک کە لە قەفەس هاتۆتە دەر، وێڵ، بەرەڵڵا. ٣ـ سەربەست. ٤ـ رزگار، قوتار. ٥ـ ژنێک کە رووی خۆ لە پیاو ناگرێ. ٦ـ ناوە بۆ نێرینە. **~ بوون:** ١ـ بەربوون لە کۆت و بەند، رزگار بوون. ٢ـ دوایی هاتنی کۆیلەیی و بەندەیی ٣ـ سەربەست بوون. ٤ـ رزگار بوون. **~ کردن:** ١ـ بەردان، بەرەڵڵا کردن. ٢ـ ئیزنی سەربەخۆیی و بە کەیفی خۆ جووڵانەوە دان ٣ـ رزگار کردن. ٤ـ سەربەست کردن و رزگار کردنی خۆ یا وڵات.

ئازادە (ئان. ل)[ئازاد + ئە][پەه: ئازاتەک] ١ـ کەسێک کە بەندەی کەس نیە. ٢ـ سەربەست، ئازاد. ٣ـ رەسەن، نەجیب، شەریف.

ئازادیی (حم.)[ئازاد + ئیی][پەه: ئازاتییە] ١ـ رزگاریی. ٢ـ خەڵاسیی، نەجات. ٣ـ سەربەستیی.

ئازادیخوا (نا. فا)[ئازادی + خوا4] بڕ: ئازادیخواز

ئازادیخواز (نا. فا)[ئازادی + خواز] کەسێک کە ئازادی و سەربەستی ویست و مەبەستی یەتی، رزگاریخواز.

ئازادیخوازانە (ئان. ل)[ئازادیخواز + ئانە] کار و کردەوە و خەباتێک کە پەیوەندی بە ئازادیخوازیەوە هەبێ. ؛؛ خەباتی ئازادیخوازانە، بزووتنەوەی ئازادیخوازانە، بیروڕای ئازادیخوازانە.

ئازادیخوازیی (حم.)[ئازادیخواز + ئیی] ئازادیی ویستن، داواکاری ئازادیی بوون.

ئازار[1] (نا.)[ئەو: زەر ـ پەه: ئازار. باک: ئازار ـ ناو: ئازار ـ باش: ئازار ـ هەو: ئازار] ١ـ ئێش، ژان ؛؛ ئەو دەستە شکاوەم ئازاری زۆرە. ٢ـ ئاهۆ، پەتا،

نەخـۆشی ∷ ئازارەسی، ئازارە باریکە، ئازاری گـولی. ٣ـ نـەخـۆشـی و ئافـەتی گـیـاندار جگە لە مـرۆڤ. ∷ مـریشک ئازاریان تێکەوت و هیچیـان نـەمـان. ٤ـ ئەزیەت، عـەزاب. ∷ هاڕەهاڕی مـاشـێن گـــوێم ئازار دەدا. ~ **پێگەیاندن:** ئەزیەت کـردنی کـەسـێک، ئازار دان، سەدەمە لێدان. ~ **پێگەیشتن:** سەدەمە وێکەوتن، ئێش پێگەیشتن ∷ دەستـم ئازاری پێگەیشتوە، بەڵام جێی مەترسی نیـە. دوێنێ کـەوتم بەڵام چ ئازارم پێنەگەیشت. ~ **تێکەوتن:** نەخۆشی و ئاهۆیەک کە لە گیاندار دا پەیدا دەبێ. ∷ قـەلەکـانمان ئازاریان تێکەوتوە لەوانەیە هەمـوان بکووژێ. ~ **دان:** ئەزیەت کردن، نارەحەت کردن، عەزاب دان. ∷ هات و هاواری منداڵان ئازارم دەدا. ~ **گـرتن:** تووشی ئازار و نەخـۆشی بوون. ∷ ئازارێکم گـرتوە بە هیـچکەس چارەی نایە. ~ **گەیاندن:** ئەزیەت کـردن، ئازار دان، سـەدەمـە لێـدان. ~ **گـەیشتن:** بڕ: ئازار پێگەیشتن. || **ئازاری سی:** بڕ: ئازارە باریکە. **تێبینی:** چونکە میکرۆبی ئەم ئازارە پتر لە سی یا سیپەلاک دەدا و خراپی دەکا بەم ناوە کراوە.

ئازار^{2} (نا. فـا)[لە: ئازاراندن] بە ناوەوە دەلکێ و مانای ئازاردەر دەدا. ∷ عەجەب ماوم بە چاوت وا بە بیماری دڵازارە/ چ کافر میللەتە یارەب، لە مەستی دایە هوشیاری (وەفایی ل ١٨٧). گیان ئازار، گەل ئازار، ژێر دەست ئازار.

ئازار^{3} (نا.)[عەر: ئاذار لە سوور: ئادار] بڕ: ئادار2

ئازاراندن (چا. م)[ئەو: زەر ـ پەه: ئازارییتەن. باک: ئازراندن ـ ناو: ئازاراندن] ئازار دان، ئەزیەت کردن. ∷ ئەو سەگەی مەئازارێنە رۆڵە گوناهە!

ئازارە باریکە (نا. ل)[ئازار1 + ئە + باریک + ئە] نەخۆشییەکی ئاهۆدارە کە لە ئێسک، گورچیلە و سیپەلاک دەدا و نەخۆش رۆژبەرۆژ لاوازتر و کەم خوێنتر دەکا و هەر لەبەر ئەو کزی و باریکییە کە ناویان ناوە ئازارە باریکە یا دەردە باریکە. ئازاری سی، دەردەباریکە، سیل، سیل و دیق.

تێبینی: میکرۆبی ئەم ئازارە لە ساڵی ١٨٨٢ زایینی لە لایەن پرۆفسۆر کۆخ دۆزراوە و بە ناوی باسیلی کۆخیان کرد. جگە لە مرۆڤ، ماڵاتیش تووشی ئەم

ئازاره دێن.

ئازاله (نا.)[باک] بڕ: ئازاڵه

ئازاڵه (نا.)[تات: ئازا. باک: ئازاله - ناو: ئازاڵه] سووتەمەنی وەک تەپاڵه و شیاکەی ویشک کراو، ئاوردوو، کەشکوور.

ئازان (نا.)[عەر: اذان][زا] راگەیاندن و خەبەر دانی کاتی نوێژ له مزگەوتەوه بۆ کۆ بوونەوەی موسڵمانان، ئەزان، بانگ.

ئازانه (ئاک. ل)[ئازا1 + ئانه] بڕ: ئازایانه. ⁙ رۆستەمی مازەندەران ئەو وەختە دەستی بردەوه / هاته رێی دێوی سپی ئازانه دەستی کردەوه (حاجی قادر ل ١٢٧).

ئازاو (نا.)[عەر: عذاب] رەنج، ئازار، ئەزیەت، عازاب، عەزاب، عازاو.

ئازاهی (حم.)[ئازا1 + هی][باک] بڕ: ئازایەتی

ئازایانه (ئاک. ل)[ئازا1 + ئانه] کار و کردەوەیەک کە بە ئازایەتی بکردرێ، بوێرانه، نەترسانه، ئازانه. ⁙ زۆر ئازایانه له کابرای زەلام چوه پێشێ.

ئازایەتی (حم.)[ئازا + یەتی] بوێری، نەترسان، بە جەرگ بوون، ئازاتی، ئازاهی. ⁙ ئەگەر ئازایەتی ئەوەیه پیاو له ژنەکەی بدا من قەت ئازا نیم.

ئازایی (حم.)[ئازا1 + ئی] بڕ: ئازایەتی

ئازپێژ (نا. فا)[ئاز1 + پێژ][باک] ئاشپەز، چێشت لێنەر، ئازپێش، ئازچی.

ئازپێش (نا. فا)[باک][ئاز1 + پێش (پێژ)][باک] بڕ: ئازپێژ

ئازچی (نا. ل)[ئاز1 + چی][باک] بڕ: ئازپێژ

ئازرانـدن (چا. م)[باک] بڕ: ئازاراندن.

ئازمان (نا.)[باک] بڕ: ئاسمان

ئازمایش (نا. چا)[فار: آزمایش] هەڵسەنگاندنی شتێک، تاقی، ئازمایشت، ئەزموون. **~ کردن:** تاقی کردنەوه.

تێبینی: ئازمایش له چاوگی ئازموودەن - ی فارسی و ئەزمووتەن - ی پەهلەویی بە مانای تاقی کردنەوه کەوتوه و ئەزموونی کوردییش هەر لەو ریشەیەیه.

ئازمایشت (نا. چا) بڕ: ئازمایش

ئازمایشگا (نا. ل)[ئازمایش + گا3] شوێنێک کە لەوێ بە کەرەسەی زانستی مەسەلە یا شتێک بە تاقی دەکەنەوە یا لێی دەکۆڵنەوە.

ئازمین (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئازمێن (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئازنا (نا.)[بڕ: ئاژنە][زا] مەلە

ئازنج (نا. ل)[ئا13 + زنج2][باک] ماڵ، خانووی لە چێو و قامیش سازکراو، زنج، ئازنگ.

ئازنگ (نا. ل)[ئا13 + زنگ (زنج2)][باک] بڕ: ئازنج

ئازنە (نا.)[بڕ: ئاژنە][زا] مەلە

ئازوباز (نا. ل)[ئاز3 + و + باز (بەزە)] بڕ: ئازوبەزە

ئازوبەزە (نا. ل)[ئاز3 + و + بەزە] شێوە رستەیەکە لە کاتی وە ئەستۆ گرتنی ئەرکێک دەکوترێ، ئۆباڵ، ئازوباز. ؛؛ ئازوبەزەت بە ملم ئەگەر درۆت دەگەڵ بکەم.

تێبینی: هەروەکی زەبیحی نووسیویەتی ئاز دەچێتەوە سەر ئەوێستایی ئازی azi و پەهلەویی ئازaz بە مانای تەماح، هەروەها بەزە دەچێتەوە سەر بەژە و بەچەکی پەهلەویی بە مانای تاوان و بە گشتی دەبێتە تەماح و تاوان یانی تەماح و تاوانەکەت وە ئەستۆی من کەوێ. (بڕ: قامووس ب ١ ل ٢٣).

ئازووخە (نا.) بڕ: ئازووقە

ئازووقە (نا.)[تور: azık] ١ـ خواردەمەنی و خۆراک و دانەوێڵەی پاشەکەوت کراو. ٢ـ تێشووی سەفەر و رێگا. & ئازووخە. ~ **داخستن:** هەڵگرتن و پاشەکەوت کردنی خۆراک و خواردەمەنی و دانەوێڵە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن. ؛؛ ساڵ درەنگە و هێشتا ئازووقەمان دا نەخستوە.

ئازەب (ئان.)[عەر: عزب] کوڕ یا کچی پێگەیشتوو کە هیشتا زەماوەندی نەکردوە، عەزەب، عازەو.

ئازەبە (نا.)[عەر: عذب] زیپکەیەک کە لە سەردەمی عەزەب بوونی کوڕ یا کچ لە سەر رووی پەیدا دەبێ، عازەبە، زیپکە، جۆش.

ئازیز (ئان.)[عەر: عزیز] عەزیز، خۆشەویست، بەڕێز، لەبەردڵان، عازیز.

ئازیزە (نا. ل)[ئازیز + ئە] ناوی مەقامێکی فۆلکلۆری کوردییە. دەردی دڵ و راز و نیازی ئەویندارێک دەگەڵ

گراویه:

ئازیز سەرێکە من دێشێ / دڵی منی ماڵ وێرانێ چەندی دەکاتەوە ژانێ / ئاورێکم بەربۆتەوە دەروونێ / بڵێسەم پەرپوەتە دەروونخانێ / نە بە بای دەکووژێتەوە، نە بە نمەنمەی دە بارانێ....

ئازیەت (نا.)[عەر: عزاء] پرسە، سەرەخۆشی، تازیە.

ئازیەتبار (ئان. ل)[ئازیەت + بار] کەسی خاوەن مردوو کە سەرەخۆشی لێدەکەن، تازیەدار.

ئازیەتباریی (حم.)[ئازیەتبار + ئیی] لە حاڵی تازیە دابوون، تازیەداریی.

ئازیەتی (ئان. ل)[ئازیەت + ئی] ١ـ پرسە، تازیە. ٢ـ هەرچی پەیوەندی بە ئازیەتەوە هەبێ.

ئاژ[1] (ئان.)[لە: ئاژنین] حاڵی هەر شتێکی کونجرکونجر، زوور، زبر./ / لووس.

ئاژ[2] (نا.)[باک] شووڵ و لقی تازەڕوا و ناسکی دار. (هس: ئاژۆ1)

ئاژا (ئاک. ل)[ئا + ژا (جا، جێ)][ئەو: ئەثرا ـ هەو: ئاگە][زا] ئەوێ، لەوێ.

ئاژاژک (نا.) بڕ: ئاژاشکە

ئاژاژکی (نا.)[هەو] بڕ: ئاژاشکە

ئاژاشکە (نا.)[لۆر: ئاژئاژکی. ناو: ئاژاژک، ئاژاشکە، ئاژەنگ ـ باش: ئاژاژگی ـ هەو: ئاژاژکی] ١ـ باوێشک. ٢ـ مچوڕک، تەزوو.

ئاژاژگی (نا.)[هەو] بڕ: ئاژاشکە

ئاژال (نا.)[باک] بڕ: ئاژەڵ

ئاژاڵ[1] (نا.) بڕ: ئاژەڵ

ئاژاڵ[2] (نا.)[بڕ: ئاژۆ1][ئەر] گیا و گۆڵ، گژ و گیا.

ئاژاڵدار (ئان. فا)[ئاژاڵ1 + دار] کەسێک کە ئاژەڵ رادەگرێ، خاوەن مەڕ و بزن و ماڵات، ئاژەڵدار.

ئاژاڵداریی (حم.)[ئاژاڵدار + ئیی] ئاژاڵ راگرتن، کار و پیشەی ئاژەڵدار.

ئاژان (نا.)[فەر: agence] پۆلیس، پاسەوان، شورتە.

ئاژانخانە (نا. ل)[ئاژان + خانە] یانەی ئاژان و پۆلیس، شارەوانی.

ئاژانس (نا.)[فەر: agence] ١ـ هەواڵدەری، هەواڵنێری. ٢ـ شەریکە یا

شوێنێک کە بە نوێنەرایەتی کار و باری شەریکەیەکی دیکە رادەپەڕێنێ.

ئاژاولە (نا. ل)[ئاژاو + لە] بڕ: ئاژاوە

ئاژاوڵە (نا. ل)[ئاژاو + ڵە] بڕ: ئاژاوە

ئاژاوە (نا.)[پەه: ئاشۆپ. باک: ئاژاوە ـ ناو: ئاژاوە، ئاژاوڵە، ئاژاولە] ١ـ شەڕ و هەڵڵا و ئاڵۆزی و پشێوی وڵات و شار و ناوچەیەک، ئەدەم کە حاڵەتی ئاسایی تێکدەچێ و بێ قانوونی پەیدا دەبێ. ٢ـ شەڕ و کێشەی نێوماڵ و خەڵک. ٣ـ فیتنە، پشێوی. & ئاشێۆ، ئاشۆ. ~ **تێخستن:** پێک هێنانی ئاڵۆزی و شێواوی. ⁝⁝ بەر لە هاتنی ئەو ماڵەی جیرانمان، ژیانێکی زۆر ئارام و خۆشمان هەبوو ئەوان هاتن و ئاژاوەیان دە ژیانی مە خست. ~ **خستنەوە:** بڕ: ئاژاوە گێڕان. ~ **گێڕان:** ساز کردنی هەڵڵا و شەڕ و فیتنە، ئاژاوەگێڕی کردن. ⁝⁝ کاری حەمە هەر ئاژاوە گێڕان و بەشەڕ دانی خەڵکە. ~ **نانەوە:** ئاژاوە خستنەوە، ئاژاوە گێڕان. ⁝⁝ ئەو هەتیوە لە سەر ئەو کچە ئاژاوەیەکی لەم دێیە ناوەتەوە مەگەر خودا بزانێ.

تێبینی: ئاژاوە لە چاوگی ئاشۆپتەن ـی پەهلەویی و شێوانی کوردیی کەوتوە و هاوڕیشەیە دەگەڵ ئاشێو و ئاشۆ لە بن زاراوەی ئەردەڵانی دا. هەروەتر من پێموایە بە لەبەر چاو گرتنی هاوتاکانی ئاژاوە ئەم وشەیە لە دوو بەشی [ئاژاو + ئە (پاشگر)] پێک هاتوە.

ئاژاوەچی (نا. فا)[ئاژاوە + چی2] کەسێک کە کاری تێک دانی باری ئاسایی وڵات و ماڵ یا شەڕ هەڵایساندن دە بەینی خەڵک دایە، ئاژاوە گێڕ.

ئاژاوەگێڕ (نا. فا)[ئاژاوە + گێڕ1] بڕ: ئاژاوەچی.

ئاژاوەگێڕیی (حم.)[ئاژاوەگێڕ + ئیی] کار و کردەوەی ئاژاوەگێڕ. ~ **کردن:** ساز کردنی هەڵڵا و شەڕ و فیتنە، ئاژاوە گێڕان.

ئاژداد (نا.)[عەر: اجداد] باب و باپیر، ئابا، جەد، ئەژداد.

ئاژن (ر.)[لە: ئاژنین] ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناوی مفعولی ساز دەکا. ⁝⁝ دەرزی ئاژن، سووژن ئاژن ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوی ئامێر ساز دەکا. ⁝⁝ ددان ئاژن. ٣ـ (نا.) کاری ئاو دان و داشتن. ~ **کردن:** دابەش کردنی ئاو لە ماکاو را بۆ نێو دێراوەکانی بێستان و موچە و باغ، ئاودێران، ئاو لێنان. || **ئاژن**

ئاژن: کون کون بە شتی نووک تیژ. **~ بوون:** کون کون بوون بە شتی نووک تیژ. ∷ دوکتـور ئەوەندەی دەرزی لێـداوم سمتم ئاژن ئاژن بوە. **~ کردن:** کون کون کردن بە دەرزی و شتی نووک تیژ.

تێبینی: ئاژن لە چاوگی جەن jan یا گەن gan ـ ی ئەوێستایی و ژەن žan ـ ی پەهلەویی کەوتۆتەوە بە مانای لێدان. لە کوردیی دا وشە و چاوگێکی یەکجار زۆر لەم چاوگانە کەوتوون بەڵام هەر کام بۆ مانایەک بەکار دەبردرێن کە لە شوێنی خۆی باسی لێدەکردرێ. ∷ ژەندن، هەژیان، راژاندن، و...

ئاژنە (نا.)[هیک: سنا(خۆ شوشتن) ـ ئەو: سنا(خۆ شوشتن). بیر: ئاشنا ـ فار: شنا. باک: ئاژنە، ئاژنی، ئاشنی ـ زا: ئازنا، ئازنە] مەلە

ئاژنی (نا.)[باک] بڕ: ئاژنە

ئاژنین (چا. م)[ئەو: جەن، گەن. هەخ: گەن. پەهـ: غەن، ژەن. باک: ئاژنین ـ ناو: ئاژنین] ١ـ کون کردن، تێرا کردن بە ئامراز و شتی نووک تیژی باریک (دەرزی، دڕوو، سووژن، و ...). ∷ بۆ خاڵ لێدان دەبێ باسکت بە دەرزی باژنی. ٢ـ زوور کردن و کونجڕ کونجڕ کردنی بەرداش کاتێک دانەوێڵە باش نەهاڕێ و بیرازی بوێ. ٣ـ کۆڵین و دەردانی خواردەمەنی نێوان ددانەکان بە چیلکە یان ددان ئاژن.

ئاژواندن (چا. م) بڕ: ئاژۆتن

ئاژۆ[1] (نا.) ئەم وشەیە بە تەنیا نایە و مانای گیا و خۆراک دەدا، ئاژاڵ2. ∷ شەواوژۆ، بۆژۆ. **~ دان:** بە شەو لەوەڕاندنی ئاژەڵ لە وەرزی بەهار دا، شەواژۆ، شەوبەکێو.

تێبینی: ئاژۆ هاوڕیشەیە دەگەڵ ژووی žūy پەهلەویی لە چاوگی žūtan ژووتەن بە مانای خواردن و قووت دان کە بۆ گیانداران ئەهریمەنی هاتوە. (هس: ئاژاڵ2 و گژ و ئاژ2)

ئاژۆ[2] (ر.)[لە: ئاژۆتن] ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای داکوتان و بۆ پێشەوە چوون دەدا. ∷ رەگاژۆ، ریشاژۆ. ٢ـ کەسێک کە شتێک لێدەخورێ یا وەپێش خۆی دەدا، لێخوڕ. ∷ خولام و دوو ئاژۆی وشترەکانی هەموو بە چەکەوە لە دەوری وەستا بوون ... (دمدم ل ٣٩).

تێبینی: ئازە لە ئەوێستا دا لە وشەی نەڤازە nav-āza و ئاجە لە هیندی کۆن دا لە وشەی ناڤاجە nāv-āja دا بە

ماناى ناواژۆ، كەشتى لێخور هاتوون.

ئاژۆتن (چا. م)[هیک: ئەجەتی ـ ئەو: ئەز ـ باک: ئاژۆتن ـ ناو: ئاژۆتن، هاژۆتن، ئاژواندن] ١ـ تاو دان و لێخورینی ولآغی سواری. ٢ـ لێخورینی مەکینەی ماتۆڕی. ٣ـ لێخورین و وەپێش خۆ دانی مالآت و گاجووت. & لێخورین، رانین. **ئاژۆتنە سەر:** هێرش بۆ بردن، پەلآمار دان، هەڵکوتانە سەر. ⁂ نیوە شەو دوژمن ئاژۆتیە سەرمان بەلآم چی پێنەکرا.

ئاژووتن (چا. م)[؟][باک] هاوار کردن، قیژاندن، نەڕاندن.

ئاژەڵ (نا.)[باک: ئاژال ـ ناو: ئاژاڵ، ئاژەڵ ـ باش: ئاژەڵ ـ هەو: ئاژەڵ] حەیوانی وردە، مەر و بزن، مەڕ و مالآت.

ئاژەڵدار (ئان. فا)[ئاژەڵ + دار2] کەسێک کە پێشەی راگرتنی ئاژەڵە، ئاژاڵدار، مەڕدار، گەلەدار.

ئاژەڵداریی (حم.)[ئاژەڵدار + ئیی] کار و پێشەی ئاژەڵدار، مالآت راگرتن، مەڕداریی، ئاژاڵداریی، دەوڵەتداریی، گەلەداریی. ⁂ ئێستاکە ئاژەڵداریی وەک کۆن زەحمەتی نیە.

ئاژەنگ (نا.)[هس: ئاژاشکە] وەنەوز، خەونوچکە، وێژینگ. **~ لێدان:** وێژینگ دان. ⁂ ئەمما سیامەند خەوی لێدەکەوت و خەجێش ئاژەنگی خەوی لێدەدانە (گەنج ل ٣٦٣).

ئاژیر (نا. ل)[ئا13 + ژیر] جۆرێک زەنگی تایبەتی ئاگادار کردنەوەیە کە لە سەر ئامبۆلانس و ماشێنی پۆلیس و مەکینەی دیکە دادەندرێ. **~ لێدان:** راگەیاندنی مەترسی لە شتێک یا وریا کردنەوە بە لێدانی پەیتا پەیتای زەنگێکی تایبەتی یا چرایەکی تایبەتی. ئاژیر لە کاتی شەڕ کە مەترسی بۆمبارانیش هەیە لێدەدرێ.

ئاژینە (نا.)[ئاژ + ئینە] ١ـ دارێکە کە دەگەڵ بەرداش دەگەڕێ و دان وردەوردە لە گەرووی بەرداش دەکا بۆ هاڕین، چەقچەقە، چەقچەق، چەقچەقۆک، چەقەنە. ٢ـ چەکوچی پۆڵای تایبەتی سەر گرنی گرنییە کە بەرداشی پێ زوور دەکەنەوە.

ئاس 1 (نا.)[بڕ: ئاسیاو] ئەم وشەیە بە تەنیا نەماوە یا بە تەنیا دەکار ناکرێ و لە هەندێک وشەی لێکدراو دا دەبیندرێ. ⁂ ئاساو، ئاسیاو.

ئاس 2 (گیانـ.)[؟] گیاندارێکی کێویی

گۆشتخۆرە، درێژایی لەشی لە لمبوزیەوە هەتا سەر کلکی ٣٥ سانت دەبێ، رەنگی کەوڵەکەی لە زستان دا سپییە و لە کاتی دیکە دا مووی سەر پشتی قاوەییەکی روون و بن زگی زەردێکی روونە. گیاندارێکی دڕ و بوێرە و شالاو دەباتە سەر باڵندە و کەروێشک و مار. کەوڵەکەی بە نرخە و راوچی لەبەر کەوڵەکەی راوی دەکەن، Ictis ermin-ea ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، قاقوم.

ئاس[3] (نا.)[؟] ١ـ رووت و رەجاڵ. ٢ـ دۆڕاو بە تەواوی، سوخت. **~ بوون:** ١ـ رووت و رەجاڵ بوون. ٢ـ دۆڕان و هیچ پێنەمان لە قومار دا، سوخت بوون.

ئاس[4] (نا.)[فەر: as] یەکێک لە پەڕەکانی قومار و کایە کە خاڵێکی لە سەرە، تەکە.

تێبینی: ئەم وشەیە ناوی واحیدی پارە و پێوانە و کێشانی کۆنی رۆمانێکان بوە و لە لاتینی وەرگیراوە کە مەعنای (فلس، شایی)یە (قامووس ب ١ ل ٢٧).

ئاسا[1] (پاشـ.)[ناو: ئاسا ـ هەو: ئاسا ـ زا: سیٚ] پاشگرێکە بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناو ساز دەکا کە مانای وەک و چەشن و وێچوون دەدا، وەک، مینا :: هەر من دەلو ئاسا نە قەهر چاهم / هەر من چون مەجنوون چارە سیاهم (وەلی دێوانە ل ٨٣). مانگاسا، دێواسا، پەری ئاسا، دیناسا. (هس: لاسا)

ئاسا[2] (نا.)[عەر: عصا] داردەستی دەروێش، عاسا، عەسا، گۆچان، دارئاسا، دارهاسا. :: وە سەر گەردانی سارای چۆڵم دا / وە ئاسا و کەشکۆڵ پۆست کۆڵم دا (وەلی دێوانە ل ٤١). دەیانگوت: هیچ میرمان قەبووڵ نین، ئەو کەشکۆڵ و ئاسایەی بگێڕەوە بە دواوە (مان ل ١٧٨).

ئاسار[1] (نا.)[ئەر] ١ـ بنەڕەت، بناغە. ٢ـ بڕ: ئادار1. :: ئاساری لە سەر پاداری نەماوە!. ٣ـ ئاسەوار، شوێنەوار. **~ برانەوە:** شوێنەوار نەمان، ئاسەوار برانەوە. :: رووی دە ماڵە میرزێندینی کرد، قەتی یەک خەلاس نەبوو، یەکی نەماوە / هەتتا بە جارێکی ئاساریان براوە. (مان ل ٨٠). **~ بڕینەوە:** شوێنەوار نەهێشتن، بنەبڕ کردن، ئاسەوار نەهێشتن. :: کوڕەکان کوتیان: « دایە، ئابڕوومان مەبە، دەیبەتلێنین بە دزییە / ئەگەر مام غەڵیفە بزانێ، ئاسارمان دەبڕییە (مان ل ١٦٧).

تێبینی: ئاسا āsā لە هیندی کۆن دا و ئەسەھ asah لە ئەوێستا دا و ئاسە āsa لە سانسکریت دا بە مانای شوێن و جێگا هاتوون. (هەروەها بڕوانە تێبینی ئاسەوار)

ئاسار[2] (نا.)[عەر: آثار (کۆی اثر)] نیشانە و شوێنی ماوەی شتێک.

ئاساسە (نا.)[عەر: اثاثه][هەو] کۆی ئەساس لە عەرەبی دایە بە مانای کەرەسە و شمەکی نێو ماڵ، ئەساسە. ∷ مزانۆ هەم شەرت وەرین شکەستەن / ئاساسەی ئەسباب بەین نۆش بەستەن (وەلی دێوانە ل ٤٥).

ئاسان (ئان.)[پەھ: ئاسان. باک: هێسان، ئاسان ـ ناو: هاسان، ئاسان، سانا ـ باش: ئاسان ـ هەو: ئاسان ـ زا: ئاسان] ١ـ بێ گیر و گرفت، نە دژوار و نە سەخت. ٢ـ بێ رەنج، بێ کوێرەوەری. ٣ـ گران، سەقیل. ~ **بوون:** کار و ئێش و مەسەلەیەک کە سەخت نەبێ، سانا بوون، هاسان بوون. ~ **بوونەوە:** گران و سەقیل نەمان، هاسان بوونەوە، سانا بوونەوە. ∷ دەرس خوێندن ئێستاکە ئاسان بۆتەوە زوو زۆر گران بوون. ~ **کردن:** لە گرانی و سەختی کەم کردن، هاسان کردن، سانا کردن. ~ **کردنەوە:** کەم کردنەوە گرانی و سەقیلی، هاسان کردنەوە، سانا کردنەوە. ∷ ئیمڕۆکە هاتوچۆیان زۆر ئاسان کردۆتەوە. **بە ~ زانین:** بە سەخت و قورس دانەنانی کار و مەسەلەیەک، پێ هاسان بوون، پێ ئاسان بوون. ∷ لە ئولکەی عیشقەدا بێ چوونە سەر دار / بە ئاسانی مەزانە بوونە سەردار (مەحوی ل ١١٩). **پێ ~ بوون:** پێ گران و سەقیل نەبوون، بە ئاسان زانین.

ئاسانسۆر (نا.)[فەر: Asce seur] دەزگایەکە کە بە هێزی کارەبا کار دەکا و لە ئاپارتومان و خانووبەرەی چەند نهۆمی دا بۆ بردنە سەر و خواری مرۆڤ و بار کەلکی لێوەردەگرن.

ئاسانە (نا.)[هەو ـ ئەر] بڕ: ئاستانە. ∷ ڕەوانتەر جە هەرس وە سەد قەترە و دەو / تا وە مەکۆگەی ئاسانەکەی ئەو (مەولەوی ل ١٥٣).

ئاسانی (حم.)[ئاسان + ئی][پەھ: ئاسانییە] چلۆنایەتی کار و مەسەلە و قسەیەک کە مرۆڤ بە بێ زەحمەت تێبگا و لێی حاڵی بێ، سانایی، هاسانی. ∷ بە ئاسانی وە سەر کێو کەوتین.

ئاساو (نا. ل)[هەو][ئاس1 + ئاو] بڕ: ئاسیاو

ئاســاوان (نا. ل، ئان. ل)[ئاســاو + وان][هەو] بڕ: ئاشەوان

ئاســایی (ئان.)[ئاســا1 + ئی] ١ـ هەرچێک کە لای خەڵک سەیر نەبێ، باو، ئیعتیادی، مەعموولی. ⁘ لە سووچێکی شار ژیانێکی ئاساییمان تێپەڕ دەکرد. ٢ـ (ئام.) وەک، چەشنی. ⁘ نەســیــمێ نەفــەس مــەســیــح ئاســایی / تەسکین بەخش زام دڵ شناسایی (وەلی دێوانە ل ٤٦). خــۆت ئاســایی. شــێــرئاســایی پەلاماری دوژمنی دا. (هس: لاسایی)

ئاسپار (نا. ل)[ئەو: ئەسبارەی ـ پەه: ئەسڤار][زا] بڕ: سوار

ئاسپــایی (حم.)[ئاسـپـا + ئی] بڕ: ئەسپایی

ئاســپــرین (نا.)[فــەر: aspir ine] حەب و قورسێکی سپی و بێ بۆنە کە بۆ دامــرکـــاندنی ژان و تێ و ئازاری لەش دەیخۆن.

ئاسپزە (نا.)[زا] بڕ: ئەسپێ

ئاست (نا.)[ئەو: ئەستە. ناو: ئاست، عاست، حاست] لە رستە دا زۆر کەم بە تەنیایی دێ و پتر دەگەڵ ئامرازی بە (بەم، بەو، بەهۆو) و لە (لەم، لە هۆو، لەو،...) دێ و ئەم مانایانە دەدا: ١ـ پەنا، تەنیشت، لا. ⁘ لە ئاست خۆت دانیشە. دوکانەکە لە کێها ئاستی هەڵکەوتوە. ٢ـ بەرانبــەر، رووبەڕوو. ⁘ لە ئاست ئەم رووداوە نازانم چ بکەم. لە ئاست بابم لە شەرمان سەرم هەڵنایە. & حاند، حەنا.

تێبینی: ئەستە asta لە ئەوێستا دا بە مانای ماڵ، شوێنی دانیشتن و جێ سوکنا و نیشتمان هاتوە.

ئاستار (گیانـ.)[زا] بڕ: ئاستۆر

ئاستارە[1] (نا.)[زا] بڕ: ئەستێرە

ئاستارە[2] (گیانـ.)[بڕ: ئاستۆر][زا] ماین

ئاســتــان (نا.)[بڕ: ئاســتـانە][باک] ناوچە

ئاستانە (نا.)[پەه: ئاستانەک. باک: ئاستـان ـ ناو: ئاستانە، ئاسانە ـ هەو: ئاســتــانە، ئاســانە] ١ـ پێـشــخــانە، کــەوشکەن. ٢ـ بەردەرگــا، بەرمــاڵ. ٣ ـ (کنـ.) بەردەرگای گراوی و یار. ⁘ کەلب کۆی یارم / کەلب پاسەبان ئاستانەی یارم (وەلی دێوانە ل ٦٦). ٤ـ (مـــجـ.) دەرگای شێخ و پیاوی ئایینی و پیرۆز.

ئاسترۆنۆمی (نا.)[یون: astronomia]
بڕ: ئەستێرەناسی

تێبینی: ئاسترۆی یونانی بە مانای ئەستێرە دەگەڵ ئەستێرەی کوردیی یەک ریشە و رەگەزیان هەیە (بڕ: ئەستێرە)

ئاستک[1] (نا.)[زا] بڕ: ئێسک

ئاستک[2] (نا.)[ئەب: ئوستی ـ گیل: ئاستین ـ فار: ئاستین ـ پەش: لەستوونەی. زا: ئاستک، ئاستە] بەشێک لە پۆشاک کە دەست دادەپۆشێ، سەردەست.

ئاستورە (گیانـ.)[زا] بڕ: ئاستۆر

ئاستۆر (گیانـ.)[ئەو: ستەئۆرە ـ پەه: ستۆر ـ زا: ئاستۆر، ئاستورە، ئاستار، ئاستارە (ماین)] ئەسپ، هەسپ.

ئاستۆرە (نا.)[زا] بڕ: ئەستێرە

ئاستە[1] (نا.)[زا] بڕ: ئێسک

ئاستە[2] (نا.)[زا] بڕ: ئاستک2

ئاستەڕ (نا.)[پەه: ئاستەر. لۆر: ئاسەر ـ فار: آستر. باک: ئاستار ـ ناو: ئاستەڕ، ئەستەڕ، ئاسەڕ ـ هەو: ئاسەڕ ـ زا: ئەستار] ١ـ پارچەیەک کە لە دیوی ژوورەوەی جل و بەرگ دەیدروون، بەر. ٢ـ رەنگێکە کە بەر لە لێدانی رەنگی ئەسڵی لە ئاسن و دەرک و دیوار و پەنجەرەی دەدەن هەتا هەم رەنگەکە هەڵمژێ و هەمیش جاری دووهەم رەنگ هاسانتر و باشتر خۆ بگرێ و پەڵە و عەیبی تێنەکەوێ.

ئاستەم (نا.) جووڵانەوەیەکی زۆر کەم، زۆر بە ئارامی. ⁝⁝ ئاستەمێکی پەنجەرەی کردەوە و چاوی لە دەرێ کرد. ٢ـ سەخت، دژوار، زەحمەت، ئاستەنگ، ئەستەم.

تێبینی: ئەستانەک لە زمانی پەهلەویی بە چەندین مانا هاتوە: ئاتاج، هەژاریی، بەدبەختیی، بەڵا، ئافەت، زیان، گوناه. پێموایە وشەی ئاستم و ئەستەم بە مانای سەخت و دژوار دەگەڵ ئاستەنگی باکووریی هەریەک وشە بووبێن و لە داویی ئاستەم پیتی " گ "ی سواوە و لە بەر قورسایی " ن " بۆتە " م ".

ئاستەنگ (نا.)[بڕ: ئاستەم][باک] کاتی سەخت و تەنگ، گران، دژوار، ئەستەم، تەنگانە ⁝⁝ پیاو دەبێ بۆ رۆژی ئاستەنگ و سەخت خۆی ئامادە کا.

ئاستیگماتیسم (نا.)[فەر: astig-matisme] عەیبێکە تووشی چاو دەبێ و ئەو کەسە ناتوانێ بە روونی و بە

تەواوی شتێک ببینێ و پەڵە ڕەش دێتە بە چاوی. ئەم عــەیبــە لەوانەیە هەر لە منداڵیــەوە پەیدا بێ، ئێــســتــاکــە بە چاویلکەی تایبەتی چارەسەر دەکردرێ.

ئاسرمە (نا.) بڕ: ئاشرمە

ئاسـفـاڵت (نا.)[یون: asphaltos] قیر و خیزی تێکەڵاو کە بۆ خۆش کردن و ڕێک و پێک کردنی شــەقـام و کـووچە و کۆلان، هەروەها ئێـسـتـاکـە لە جـیـات گڵـەبان و سـواغی سـەربـان بۆ قـایمتـر بوون، کـەلکی لێـوەردەگـرن، ئیسـفـاڵت، قیرەتاو.

ئاسک (نا.)[هیک: ئاســەڤ ـ ئەو: ئاسو، ئاسەڤ ـ سان: ئاسەڤ ـ سوغ: ئاســوک ـ پەه: ئاهـووک، ئاهووگ. باک: ئـاسـک ـ نـاو: ئـاسـک ـ بـاش: ئـاسـک، ئاسی ـ هەو: ئاسک (نێـــــر)، ئاسکە (مێ)] ١ـ گیانداریکی گوانداری کێویە، کـــاوێژ دەکـــا، دەست و لاقی باریک و درێژن، چاو ڕەشی جوان و خێرایە و بە ڕەوە دەژین و گۆشتێکی ناسک و بەتامی هـــەیـــە، Antilope dorcas نـاوی لاتینی ئەم گیانـدارەیە، ئاسکەکێوی. ٢ـ (مجـ.) خێرا و تیژڕەو.

ئاسکۆڵ (نا. ل)[ئاسک + ئۆڵ] ١ـ ئاسکی بچووک، کاراسک. ئاسکۆڵە. ٢ـ ناوە بۆ کچان

ئاسکۆڵە (نا. ل)[ئاسک + ئۆڵە] بڕ: ئاسکۆڵ.

ئاسکە (نا. ل)[ئاسک + ئە][هەو] ئاسکی مێ

ئاسکەکێوی (نا. ل)[ئاسک + ئە + کێوی] بڕ: ئاسک

ئاسم (نا.)[فـــــــەر: Asthme] نەخۆشی هەناسـەبڕکە و پشـوو سـواری کە بە گیرانی سی یەکان تووشی مرۆڤ دەبێ و پتر لە سەتلۆوجەم را دێ.

ئاسمان (نا.)[هیک: ئەسـمـەن ـ ئەو: ئەســمــەن، ئەســەن، ئەشــەن ـ هەخ: ئەسمەن، ئەسەن ـ سان: ئەسمەن ـ پەه: ئەســمــان، ئاســمــان. باک: ئازمــان، ئەزمـان، ئەزمێن، ئـاسیمـان، ئاسـمان، ئەسـمـان، عـەزمـان ـ ناو: ئاســمـان، عاسمان ـ باش: ئاسمان ـ هەو: ئاسمان ـ زا: ئاســمـێن، ئاسـمین، ئاسـمـیـە، ئاسـیـمـان، ئازمـێن، ئازمین، ئەزمـان، ئەزمـوو.] ١ـ فەزای بێ بن و شینی سـەر زەوی کـە مـانـگ و ئەسـتـێـرە و هەتاوی تێدایە، حەوا، فەزا. ٢ـ بەشێک لە فەزا کە لە بان سەری ئێمەیە. ٣ـ هەر کام لە

حەوت قاتەکانی ئاسمان بە پێی بڕوای کۆن. ∷ لە حەوت ئاسمانان چ شک نابەم. ٤ـ شوێنێک کە دەست نەیگاتێ، سەر، بڵند. ~ **رووخان:** (کنـ.) کارەساتێکی گەورە قەومان. ~ **لە بەر چاو تاریک بوون:** (کنـ.) ١ـ هیچ نەدیتن لە بەر تووڕەیی زۆر. ٢ـ بێ هیوا و خەمبار بوون لە بەر کارتەساتێکی گەورە. **چوونە ~:** ١ـ وە حەوا کەوتنی ئەو مەکینە و شتانەی کە دەفڕن. ٢ـ (مجـ.) تەقینەوەی شتێک. ٣ـ (کنـ.) زۆر تووڕە بوون و راپەڕین لە سەر جێ. ٤ـ (کنـ.) زۆر پاڕانەوە، لاڵانەوە. ∷ بچیە ئاسمانێش قڕانێکت نادەمێ. ٥ـ (کنـ.) مردن. **دەست بەرەو ~ بەرز کردنەوە:** (کنـ.) دوعا کردن و پاڕانەوە لە خودا، داوای نیازێک لە خودا کردن. || **ئاسمانی حەوتەم:** دوایین قاتی ئاسمان بە پێی بڕوای کۆن، ئاسمانی حەوتەمین. **ئاسمانی حەوتەمین:** بڕ: ئاسمانی حەوتەم. ∷ سێ پەری لە ئاسمانێ حەوتەمین بەستوویانە لەنگەرە/ لە سەر کۆشکی کاکەمەمی هەڵدەنیشتن ئەوبەر ئەوبەرە. (مان ل ٢٦).

ئاسمانە (نا. ل)[ئاسمان + ە] بەشی لای ژوورەوەی سەربان، میچ. || **ئاسمانەی دەم:** مەلاشوو، مەلاژگ، ئاسمانێ دەڤ.

ئاسمانی (ئان. ل)[ئاسمان + ی] ١ـ رەنگی شینی وەک رەنگی ئاسمان، ئاوی، عابی. (شینایی ئاسمان بە هۆی ئەو هەوایەیە کە دەوری زەوی گرتوە.) ٢ـ هەر شتێکی پەیوەندی بە ئاسمانەوە هەبێ. ٣ـ هەر شتێک کە لە ئاسمانەوە هاتبێتە خوار. ∷ قورئان کتێبێکی ئاسمانییە. ٤ـ هەرچی لە باری ناسکی و لەباری و جوانی لە زەوی دا وێنە و هاوتای نەبێ، رووحانی. ∷ دەنگی ئاسمانی، رەوتی ئاسمانی.

ئاسمە (نا.)[زا] بڕ: ئاشم

ئاسمین (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئاسمی (نا.)[زا] بڕ: ئاشم

ئاسمیە (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئاسمێن (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئاسن (نا.)[ئەو: ئەیەهـ، ئەیەنگە ـ سان: ئایەس ـ پەهـ: ئاسەن، ئاسێن، ئاهێن، ئاهەن، ئاسیین. تات: ئاسێن، ئاهێن ـ فار: آهن ـ بیر: ئاهێن ـ لۆر: ئاهێ. باک: هەسن، ئێسن ـ ناو: ئاسن ـ باش: ئاسن ـ هەو: ئاهین، ئاسن ـ زا:

ئاسن، ئۆسن] کانزایەکە سەخت و قایم، لە کـۆنەوە نـاسـراوە. ئاسـن لە کـانی دا پتـر بە شکڵی ئاوێتـەیە کە لـە کوورە دا دەیتوێننەوە و ئاسنی خـالیس بە دەست دێـنن. نـاوی شـــیـــمـی Fe یە و ١٥٣٠ دەرەجەی گـەرمـا دا دەتوێتەوە و گـەلێک کـەرەسـەی سـەنعـەتی بـە ئاوێتـە لێ سـاز دەکـەن. **ئاسنی سـارد بە فـوو نەرم کـردن:** (کنـ) دەست دانـە کـــارێکی گـــەورە و قورس بەبێ یارمەتی و پشـتیوانی کەسی دیکە و سەرنەکەوتن. **ئاسنی سارد کوتان:** (کنـ.) کاری بێ کەلک و بێ ئاکام کردن.

ئاسنجاو (نا. ل)[ئاسن + جاو؟] قاپ و قـاپـاغی سـازکـراو لـە زەرد و مس و فلزی دیکە، هیربار.

ئـاسـنـدڕک (نـا. ل)[ئـاسـن + دڕک] سـیـمـێکی کـانـزای دوو لۆیی ئەسـتـوور و تایبەتییە کە لە مەودای بستێک کەمتر دا لەم سـیـمـە شـتـێکی وەک دڕکێکی چەند سوویان لێهاڵاندوە. لەم سیمە بۆ پەرژین و دەوری شـــوێنێک گـــرتن و شـــوێنـی نیـزامی کـەلکی لێوەردەگـرن وەها کـە کەس نەتوانێ لێی تێپەڕێ.

تێبینی: ئەم وشــە تازە داتاشـراوە و وەرگێڕاوێکە لە داتاشراوە فـارسییـەکەی (سیم خاردار).

ئاسنڕفــێن (نا. ل)[ئاسن + رفــێن (رفـاندن)] شـتـێکە کـە ئاسن و هـەندێک کـانی دیکە بۆ لای خـۆی رادەکـێـشـێ و پێوەی دەنووسـێ، جـۆری سرووشـتێکەی لـە کـــانی دەردەکـــێـــشـــرێ و جـــۆری دەستکردیشی کوتێک ئاسن یا پۆڵایە کە بە ئەلکتریسـیتـە یا بە سـرووشـتـێکەی دەیکەنە ئاسنڕفێن.

تێــبـــینی: ئـەم وشـــەیـە لە وشـــەی داتاشـراوی (آهنربای) فارسی بۆ زمـانی کوردیی داتاشراوە.

ئاسـنگـەر (نـا. ل، ئـان. ل) [ئـاسـن + گەر][پەهـ: ئاسـینکەر، ئاسـینگەر ـ باک: هـاسنکەر، هـاسـنگەر، هـەسنگەر ـ نـاو: ئاسنگەر، ئاسـینگەر ـ باش: ئاسنگەر ـ هەو: ئاهـینگەر، ئاسـنگەر] کـەسـێک کـە سـەر و کـاری دەگـەڵ ئاسنە و لـە ئاسنی رووتی ئامرازی ئاسنینی وەک سـەرەپاچ و پێـمــەڕە و مـەڵـەغـان، داس و... سـاز دەکا.

ئاسنگەرخــانە (نا. ل)[ئاسنگەر + خـانـە] دوکـان و جـێـی کـاری ئاسنگەر، ئاسنگەری/٢.

ئاسنگەریی (حم.)[ئاسنگەر + ئیی]

١ـ پیشە و کاری ئاسنگەر.‌‌‌ :: ئێستا ئاسنگەری وەک جاران زۆر باوی نەماوە. ٢ـ (نا. ل) بڕ: ئاسنگەرخانە.

ئاسنەواڵە (نا. ل)[ئاسن + ئە + واڵە] کەل و پەلی ساز کراو لە ئاسن کە لە کار کەوتوون و کەلکیان نەماوە، وردە ئاسنی بێ کەلک.

ئاسنین (ئان. ل)[ئاسن + ئین][پەه: ئاسێنێن] ١ـ هەر شت و شمەکێک کە لە ئاسن ساز کرابێ. :: دەرکەی ئاسنین جێ دەرکەی چێوینی گرتۆتەوە. ٢ـ قایم و سەخت وەک ئاسن. :: مستی ئاسنین.

ئاس و پەلاس (ئان. ل)[ئاس3 + و + پەلاس](کنـ.) رووت و قووت، رووت و رەجاڵ، نەدار. **~ بوون:** رووت و قووت بوون، هیچ نەبوون، نەدار بوون. **~ کەوتن:** رووت و قووت بوون، لە دەست دانی تەواوی دەسمایە و دار و نەداری ژیان. **بە ~ دا چوون:** (کنـ.) پاکانە کردن، جل و بەرگی خۆ دادڕین بۆ پاکانە کردن لە خۆ.

تێبینی: زەبیحی ئەم وشەیەی بردۆتەوە سەر ئاس ـ ی پەهلەویی بە مانای بەرد و پەلاس بە مانای کوێن (بڕ: قاموس ب١ ل ٣١).

ئاسۆ (نا.)[پەه: سووک، سۆک (لا، بەر) ـ باک: ئاسۆ، هەسوو ـ ناو: ئاسۆ، ئاسۆگ، سوێ ـ هەو: ئاسۆ] ١ـ ئەو شوێنەی کە ئاسمان و زەوی لەبەرچاو دەگەنە یەک، سەرملە. ٢ـ (مجـ.) روانگەی بیر و تێڕوانین.

ئاسۆگ (نا.) بڕ: ئاسۆ

ئاسۆیی (نا. ل)[ئاسۆ + ئی] خەتی بە درێژایی و موازی ئاسۆ و زەوی.

ئاسوودە (نا. مفـ.)[لە: آسودن] ١ـ بێغەم و خەفەت، راحەت. ٢ـ ئارام، بێدەنگ. ٣ـ حەساوە. **~ بوون:** ١ـ بێغەم بوون، راحەت بوون. :: هەتا منداڵەکەی نەدیتەوە دڵی ئاسوودە نەبوو. ٢ـ لە کۆڵ بوونەوەی گیر و گرفت. ٣ـ حەسانەوە. :: خۆزگەم بە خۆی مرد و ئاسوودە بوو. **~ کردن:** ١ـ خاترجەم کردن، دڵنیا کردن. :: کوتم ناچینە سەفەر و ئاسوودەم کرد. ٢ـ لە کۆڵ کردنەوەی گیر و گەفتی کەسێک. ٣ـ (کنـ.) کوشتن و لە ناو بردنی کەسێک.

تێبینی: ئاسوودە لە چاوگی ئاسوودەن ـ ی فارسی کەوتوە بە مانا و هاومانای حەسانەوە و راستەوخۆ لە فارسییەوە هاتۆتە نێو زمانی کوردیی.

ئاسوودەیی (حم.)[ئاسـوودە + ئیی] راحـەتی، ئارامـی، بێ شـەڕ و شـۆڕی، دڵنیایی. ⁘ باڵینجـەکەی لە بن سـەری نا و بە ئاسوودەیی بۆی نوست.

ئاسەڕ (نا.)[هەو ـ ئەر] بڕ: ئاستەڕ

ئاسەوار (نا. ل)[ئاس + ئە + وار] ١ـ نیـشـانە و پێناسـی مـاددی لە نەتەوە یا عەشیـرەتێک یا گیـانداڕێک وەک بەڵگەی بوونیـان، شـوێنەوار. ⁘ هێـشـتـا هیچ بـەڵگەیەک لە ئاسـەواری مـادەکـان نەدیتـراوەتەوە. ٢ـ رەگـەز، بەرە. ~ **بڕانەوە:** بنـەبڕ کـرانـی رەگـەز و بەرەی کـەس یا گـیـاندار. ⁘ شـوکـور ئـەسـپێ ئاسـەواری بڕاوەتەوە. ~ **بڕین:** بنەبڕ کردن و فـەوتاندنی بە تەواوەتی کەسێک یا گیاندارێک. ⁘ مەغوولەکان ئاسەواری گـەلێک بنـەمـاڵە و نەتـەوەیان بڕی. ~ **مانەوە:** نەبڕانەوەی رەگەز و بەرەی کەس یا گیاندار. ⁘ گەلێک نەتەوە لە مێژوو دا هـەبوون کـە فـەوتاون بەڵام ئاسـەواریان هـەر مـاوە. کـابرا دەمـێک سـاڵە مـردوە ئێـسـتـا ئاسـەواریشـی نەمـاوە. ~ **نەهێشتن:** نەمـانەوە و بڕانەوەی شت یا گیـاندار یا کەس، ئاسەوارنـەمـانەوە. ⁘ منداڵ ئـاسـەواری کـشـمـیش و گـوێزیان نەهێشت.

تێبینی: بەشـی یەکـەمـی وشـە یانی ئاس دەگـەڵ [هـیک: ئـاسـا $\bar{a}s\bar{a}$ ـ ئەو: ئەسـەه asah ـ سـان: ئاسـە $\bar{a}sa$، بە مـانای شـوێن، جـێگا و هـەروەتر دەگـەڵ چاوگی ئاه $\bar{a}h$ لە ئـەوێسـتـا دا و ئاس $\bar{a}s$ لە سـانسـکریت و وێدا دا بە مـانای دانیـشـتن] هـاوریشـەیە . بەشـی دووهـەم یانـی وار لـە هـیندی باسـتـان و سانسکریتی ڤەرە vara و ئەوێستایی و پەهلـەویی ڤـەر var بە مـانای شـوێن و نـاوچە کـەوتەوە و وار و هـەواریش هـەر لەم ریشـەن بە گشـتی ئاسـەوار دەبێتـە جێی دانیشتن یا شوێنی ژیان.

ئاسی (نا.)[باش] بڕ: ئاسک

ئاسـیـاو (نا. ل)[ئاس1 + ئی + ئاو] [پەه: ئاسیـاو، ئاسیاڤ، ئاسیـاپ. فار: آسیـاب ـ تات: ئاسیـا. ناو: ئاسیـاو ـ هەو: ئاسـاو، ئاسـیـاو] ئاشـێکی بە ئاو دەگەڕێ، ئاشی ئاوێ ، ئاش.

تێبینی: ئاس و ئاش هـەر یەک وشـە و یەک ریشـەن و تـەنیـا دوو پیـتی ش و س ئاڵ و گـۆڕیان دەگـەڵ یەک کـردوە و لە زاراوەکـانـی کـوردیـی دا وێنـەی زۆرە. زمـانناسـان ئاس ـ یان بردۆتەوە سـەر ئەسـەن ـ ی ئەوێستایی بە مانای بەرد و

ئاســیــاو دەبێــتــە بەردێک کــە بــە ئاو دەگەڕێ. جگە لەوە لە ئەوێستا دا وشەی ئەشــە بە مــانای ئارد هاتوە و بۆی هەیە دەگــەڵ ئاش و ئاس هاوریشــە بێ و هەر بۆیە لە ریشەی ئاش1 دا نووسراوە.

ئاسیاوان (نا. ل)[ئاسـیا + وان] بڕ: ئاشەوان

ئاسـیـاوچی (نا. ل)[ئاسـیـاو + چی] [هـەو] بڕ: ئاشـــــەوان. ؛؛ ســــــەدای ئاسیاوچی مەیۆ پەیاپەی / ئاساو خاڵی یەن نەوبەتەن سا دەی (مەولەوی)

ئاسید (نا.) بڕ: ئەسید

ئاســیــدە (نا.)[عــەر: عـصــیـدة] خواردەمەنییەکی شیرینە کە بە ئارد و رۆن و دۆشاو ساز دەکردرێ، هەڵوای بە دۆشاوی.

لە پێــشــدا ئاردەکــە لـە رۆن دا باش سـوور دەکـەنەوە و لە دوایی دۆشـاوی بە ســەر دا دەکــەن و چاک تێکەڵی دەکــەن هەتا پێدەگا و دەیخۆن.

ئاسیمان (نا.)[باک ـ زا] بڕ: ئاسمان

ئاسین (نا.)[عـەر: یس] ناوی یەکـێک لە سووڕەتەکانی قورئانە، یاسین

ئاسـینگەر (نا. ئان.)[ئاسـین + گـەر] بڕ: ئاسنگەر

ئاسیو (نا.)[تەب: سیب. فار: آسیب ـ پەش: ئاسـێب][ئەر] ئازار، زەرەر، زیان، ئێش، دەرد.

ئاسێ (نا.)[؟] ١ـ شـوێنی سـەخت و چڕ، ئەستەم. ؛؛ دەڵێ: شا! جێ ئاسێیە، ئەز نایچــۆمێ / هیــمــدادی بۆ دێ لە رۆمێ / دەنشکێنێ، تێگ دەدا کۆمێ، ... (مان ل ١٤). ٢ـ دژوار، گران. ٣ـ گەمارۆ ٤ـ گـیر، حـاسـیـە، عـاسـیـە. & حـاسێ. **~ بوون:** ١ـ لە گەمارۆ کەوتن، دەورە دران. ؛؛ دوژمــن لــە هــەر چــوار لاوە دەهات، بە تەواوی ئاسێ ببووین. ٢ـ گیر خواردن، گیر کردن، تووش بوون. ؛؛ بە دەست ئەو کـــارەوە چاک ئاسێ بووم، نازانم چی لێ بکەم. دەستم لەو کونە دا ئـاسـێ بـوە نـایـەتـەوە دەرێ. **~ دان:** گەمارۆ دان. ؛؛ دوژمن بە تەواوی ئاسێی دابووین. **~ کـردن:** ١ـ تووش کـردن، گرفتار کردن، حاسێ کردن. ٢ـ خۆ بەستنەوە، زیندانی کردن. ؛؛ حەسـەن ماوەیەکـە خۆی لە ماڵێ ئاسێ کردوە و نایەتە دەر. ٣ـ گـەمـارۆ دان، لە گـیــر خستن. ؛؛ خـەڵکی قـشـڵاخـان چەند ســـەربازێکیـــان ئاسێ کــــردبوو، گاشەبەردیان بە سەر دا غلۆر دەکردەوە.

(دمدم ل ٢٣٢)

ئاش [1] (نا.)[ئەو: ئەشــــــە (ئارد)، ئەشن، ئەســـەن (بەرد) ـ هەخ: ئەســەن (بەرد) ـ بەل: هەش، ئاش. باك: ئاش ـ ناو: ئاش، ئاسیاو ـ باش: ئاسیاو ـ هەو: ئاش، ئاسیاو، ئاساو ـ زا: ئارەیە، ئاریە، ئاریَ] ١ـ ئامـــرازی هاڕینی گـــەنم و دانەوێڵە بۆ ئارد کردن کە لە دوو بەردی خـڕی گـــەورە(بەرداش) پێک هاتوە. ئەم دوو بەردە لە ســـەر یەکن، ئەوەی بنەوە قایم کراوە و ئەوەی سەرەوە بە هێزێکی وەک ئاو، با یا مـــەکـــینە دەگـــەڕێ و دانەوێڵە دەهاڕێ و بە پێی ئەو هێزەی کە دەیگەڕێنێ چەند جـــۆری هەیە. ٢ـ ئەو شوێن وجێگایەی کەم ئەم دەزگایەی تێدا دامـــەزراوە. ٣ـ (ئا.)[باک] ئەندامـێکی مـــاســـوولکەیی و بە هـێـــزی باڵندە دانەخۆرەکانە کە دوای چیکڵدانە و بەر لە گەدە هەڵکەوتوە و کاری هاڕینی دانی خوراوە، سیکەتۆرە. **~ بەرمێن بوون:** دان هاتنی زۆر بۆ ئاش. **~ فـیـچـقـە کــردن:** کـون بوونی دۆڵاش و دەرپەڕینی ئاو بە تەوژم لە کـونەکـەوە. **~ کـران:** ڕێک خـشـینی بەرداشـەکـان وە یەکـتـر لەبەر کـەمی دان. **~ کـەمــەرە کــردن:** جـووتن و قـەڵت و بڕ کـردنی دان لەبری کردنە ئارد لەبەر خاو بوونی دان. **~ میزتن:** کرانەوەی کونی بەرداشی بنەوە و پێدا چونەوە خواری دان. ≈ ئەو ئاشە لە میزتن بێ هەر دەمیزێ. (پەند) **~ نانەوە:** ١ـ ســـاز کـــردنی ئاش، ئاش دروست کـــردن. ٢ـ (کنـ.) کــەســێک تووشی گێرە و کێشە کردن، ساز کردنی کێرە و کێشە بۆ کەسێک. **لە ~ زۆر پێـــچـــوون و لە ڕێ پەلە کــردن:** (کنـ.) قـەرەبووی لە دەسـتـچـوو کـردنەوە، پەلە کـردن بۆ جـێبـەجێ کـردنـی کـارێک. **لە حەوت ئاشان دەنکەجۆیەک شک نەبردن:** (کنـ.) ڕووت و قـووت بـوون، هـیچ نەبوون، زۆر هـەژار و نـەدار بوون، لـە حــــــەوت ئاسمانان ئەستێرەیەک شک نەبردن. ‖ **ئاشی ئاگر:** ١ـ مەکینەیەکە بە کارەبا کار دەکـا و جـێی هێـزی ئاوی گـرتۆتەوە، ئاشی مـەکـینە. ٢ـ (کنـ.) کـەسی هار و هاج و بەدفەڕ. **ئاشی ئاو(ێ):** کۆنتـرین جۆری ئاش لە کوردسـتـان کە بە هێزی ئاو دەگەڕێ و هێشتاش برەوی هەرماوە. ئاش بە تەنیاش مەبەست لەم ئاشەیە. ≈ ئاشـی ئاو بـە ئاو دەگـەڕێ (پـەند) **ئاشی ئاور :** بڕ: ئاشـی ئاگـــر. **ئاشی با:** ئەو ئاشـەی کـە بە هـێـزی با کـار دەکـا و لە وڵاتانی دی باو بوە. **ئاشی زۆردار:** (کنـ.)

دەســـتـــەڵات و حکوومـــەتی زۆردارانە.
***ئاو دە ئاشی زۆردار کـــــردن:** (کنـ.) یارمـــەتی زۆردار و دەســـتـــەڵاتدار دان.
ئاشی قـاوە: ئامـرازێکی چووکی درێژە، کارخانە لە کانزای سازی دەکا، خەڵک بۆ هاڕینی دەنکی قـاوە یا ئاڵەتی دیکە کـەلکی لێـوەردەگـرن. **ئاشی کـرێوە:** ١ـ ئاشێکی کە بەرداشەکەی خێرا بسووڕێ و زوو زوو گەنم بهارێ و بیداتە دەر وەها کـە تـەپ و تۆزی هاڕینی وەک کـرێوەی بەفر دیاری بکا. ٢ـ (کنـ.) زوو زوو قسـە کـردن و نۆرەی کـەس نەدان. ؛؛ دەڵێی ئاشی کرێوە خۆ لە قسـان نۆرەی کەس نـادا. ٣ـ (کنـ.) زوو زوو و بە پـەلە نـان خواردن. **ئاشی مەکینە:** بڕ: ئاشی ئاور

ئاش^{2} (نا.)[پەهـ: ئاش. باک: ئاش ـ ناو: ئاش ـ باش: ئاش ـ زا: ئاش] ١ـ چێشت. ٢ـ چێشتێکی شلە کـە بە دانەوێڵە (نۆک، برینجی گردە، باقلە،...) و سـەوزی سـاز دەکرێ و مـاست یا دۆ کەشکی تێکەڵ دەکەن و پیواز ڕۆنیشی بە سەر دادەکەن و دەیخۆن. ئاش بە پێی ئەوە کە نێوەڕۆکەکەی چی تێبکەن چەند جـۆری هەیە. ٣ـ چێشـتی شلە بۆ پلاو، خـــۆرشت، شلە. ٤ـ شـــووی پارچە و کراس، دەق، ئاهار.

تێـبینی: ئاش لە چاوگەی ئەد ad و ئەس as ـ ی سـانسکریت بە مـانای خواردن کەوتوە. هس: ئاز1

ئـاش^{3} (نـا.) بـڕ: ئـاشـت. **~ بـوونـەوە:** بـڕ: ئـاشـت بـوونـەوە. **~ کردنەوە:** بڕ: ئاشت کردنەوە.

ئاشاخە (ئان.)[تور: aşağı (ژێر، بن، نزم)] ١ـ هەمـوو شـتـێکی خـراپ و بێکەڵک. ٢ـ میـوەی رزیو و گـەندەڵ کـە شـیاوی خـواردن نەبێ. ٣ـ حـەیوانی بێ برەو لە جەڵەب دا. & ئاشاغە.

ئاشاغە (ئان.) بڕ: ئاشاخە

ئاشانە (نا. ل)[ئاش1 + ئانە] باجێکە کە ئاشەوان لە جیات حەقی دانانی ئاش دەیدا بـە ئاغـا و ئەربابی ئەم ناوچەیە و بـە پێی کـــەم و زۆری مـــزاش دیاری دەکردرێ.

ئاشبگیر (نا. ل)[ئاش1 + ب + گیر] گـــرتنی ئاش و بـە تالان بردنی ئارد و گەنمی نێو ئاش لە لایەن دز و چەتەوە.

ئاشبـەتاڵ (شر.)[ئاش1 + بەتاڵ] ١ـ رسـتـەیەکـە ئاشـەوان کـاتێک دانی بۆ هـاڕین نـەمـــا هەرا دەکـــا هـەتا ئـەوەی باراشی هەیە بیـــهـێنێ، ئاشـدۆڵ. ٢ـ (کنـ.) کـار و خـەباتی نیـوەچڵ و واز

لێـهـێنراو. **~ کردن:** ١ـ هەرا کـردنی ئاشـەوان بۆ باراش. ٢ـ دەست هەڵگرتن لە کـار و خـەبات، ئیـشـێک بـە نیـوەچڵی هێشتنەوە.

ئاشـپـەز (نا. فـا)[ئاش2 + پەز2] کـەسـێک کـە چێـشـت سـاز کـردن لە ئەستۆی ئەوە، چێشت لێنەر، چێشتکەر، چاشـتکەر، ئاشـچی، ئاشپـێـژ، ئازپێش، ئازچی.

تێبینی: پەز لە چاوگی پۆختەن (پختن) ـ ی فـارسی بە مـانای پاتن کـەوتوە. ئەم وشـەیە لە فـارسی را هاتـۆتە نێـو زمـانی کـوردیی و کـوردییـەکـەی ئاشـپـێـژ یا ئازپێش ـ ە.

ئاشپەزخانە (نا. ل)[ئاشپەز + خانە] شـوێنی سـاز کردنی چێشت لە مـاڵان و لـەو جـێگایانـەی خـۆراک دەفـرۆشـن، چاشتخانە، متبەق.

ئاشـپـەزیی (حم.)[ئاشـپـەز + ئیی] کاری چێشت لێنان، کاری ئاشپەز.

ئاشپێژ (نا. فا)[ئاش2 + پێژ][باک] بڕ: ئاشپەز

ئاشت (نا.)[ئـەو: ئاخـشـتی ـ پەهـ: ئـاشت. بـاک: ئاش، هـاش ـ نـاو: ئـاشـت، ئاش ـ هـەو: ئاشت، هـاشت ـ زا: ئـاشت] وەسـتـانی شـەر و نـاکـۆکی و دوو بەرەکـایەتی و پێک هاتن و مـەسـڵـەت کـردنی لایەنەکـان. **~ بوونەوە:** پێک هاتن و رێک کەوتنەوەی لایەنەکان، ئاش بوونـەوە. ⁘ دوای دوو سـاڵ نێـوان ناخـۆشی دەگـەڵ مـاڵە خـاڵم ئاخـریکەی ئاشـت بووینـەوە. **~ کـردنەوە:** پێک هێنانەوە و رێک خستنەوەی لایەنەکانی نێوان ناخۆش، ئاش کردنەوە. ⁘ ئەو ژن و مـێردەی ئاشـت کـردەوە. ئامـریکا بە تەمایە جوولەکە و عەرەبی پێکەوە ئاشت بکاتەوە.

ئاشتەبا (نا.)[؟] شت، تشت. ⁘ هیچ ئاشتەبای خودا شک نابا.

ئاشـتی (حم.)[ئاشت + ئی][پـەهـ: ئاشـتـیـە] بڕانەوەی شـەڕ و هـەڵلا و رێکەوتنی لایەنەکانی شەڕ، هاشتی.

ئاشتیخواز (نا. فا)[ئاشتی + خواز] کـەسـێک کـە داواکـاری ئاشـتی و دژی شەڕە، لایەنگری ئاشتی.

ئاشتیخوازیی (حم.)[ئاشتیخواز + ئیی] دژی شەڕ بوون و داواکاری ئاشتی و هێمنایەتی بوون.

ئاشـچی (نا. فـا)[ئاش2 + چی] بڕ: ئاشپەز

ئاشخاڵ (نا.) بڕ: ئاشغاڵ

ئاشخاڵدان (نا. ل)[ئاشخاڵ + دان4] بڕ: ئاشغاڵدان.

ئاشخانە (نا. ل)[ئاش2 + خانە] شوێنی فرۆشتنی چێشت و خۆراک، چێشتخانە.

ئاشدۆڵ (شر.)[ئاش1 + دۆڵ] بڕ: ئاشبەتاڵ

ئاشرمە (نا.)[ناو: ئاسرمە، ئاشرمە، هاشرمە، هێشرمە] کوتە چەرمێکی هەندێک پانە کە لە کورتانەوە دێتە سەر کەفەڵی ئێستر و بارگین.

ئاشغاڵ (نا.)[؟] ١ـ هەر شتێکی شیاوی فڕێ دان، زبڵ، زبڵ و زاڵ. ٢ـ (مجـ.) مرۆڤی هیچ و پووچ و خوێڕی. & ئاشخاڵ.

ئاشغاڵدان (نا. ل)[ئاشغاڵ + دان4] دەفری ئاشغاڵ تێکردن، جێگای زبڵ، زبڵدان، ئاشخاڵدان.

ئاشڤان (نا. ل)[ئاش1 + ڤان][باک] بڕ: ئاشەوان

ئاشڤانی (حم.)[ئاشڤان + ئی][باک] بڕ: ئاشەوانی

ئاشق (نا. فا)[عەر: عاشق] ١ـ کەسێک کە ئەوینی دە دڵ دا بێ و حەز لە کەسێک بکا، ئەویندار، دڵدار. ٢ـ دڵبەندی زۆر بە شتێک، هۆگر، گیرۆدە. ∷ ئاشقە راو، ئاشقە کار. ٣ـ گۆرانی بێژ و شایەری ئازەری. **~ بوون:** ١ـ ئەویندار بوون، گیرۆدەی کەسێک بوون. ٢ـ هۆگر و گیرۆدەی شتێک یا کارێک بوون. ∷ ئاشقی چاوی کەژاڵ و گەردنی پڕخاڵ نیم / ئاشقی کێو و تەلان و بەندەن و بەردم ئەمن (تاریک و روون ل ٤٩). **~ کردن:** ١ـ کەسێک لە داوی ئەوین خستن. ٢ـ کەسێک هۆگر و گیرۆدەی کار و شتێک کردن.

ئاشقانە (ئان. ل، ئاک. ل)[ئاشق + ئانە] ١ـ وەک ئاشق، بە شێوەی ئاشق. ٢ـ هەرچی کە پێوەندی بە ئاشقانەوە هەبێ. ∷ گۆرانی ئاشقانە، فیلمی ئاشقانە. & ئەویندارانە.

ئاشقایەتی (حم.)[ئاشق + ئایەتی] حاڵەت و شێوەی ئاشق، کردەوەی ئاشق، ئەوینداری، ئاشقی، حەزلێکردوویی.

ئاشقبەند (نا. ل)[ئاشق + بەند] خشڵێکی سەر سینگی ژنانە کە بە چەندین جۆری هەیە، سینەڕیز.

ئاشق پیشە (ئان. ل)[ئاشق + پیشە]

کەسێک کە کار و پیشەی ئاشقایەتییە.

ئاشقکوژ (ئان. فا)[ئاشق + کوژ] ١ـ کەسێک کە ئاشق و ئەویندار دەکووژێ. ٢ـ کچێک کە روو نەدا بە دڵدارەکەی و زوڵمی لێبکا.

ئاشقکوژیی (حم.)[ئاشقکوژ + ئیی] کار و کردەوەی ئاشقکوژ.

ئاشقە (نا. ل)[عەر: عاشق] ماری نێری ئەویندار کە هەمیشە دەگەڵ ماشقە (ماری مێ) دەگەڕێ و دەژی./ / ماشقە. ؛؛ مارێکی ئاشقە لەو دەوروبەرانە دەگەڕێ پێم وایە ماشقەکەیان کوشتوە.

ئاشقە و ماشقە (نا. ل)[ئاشقە + و + ماشقە][عەر: عاشق و معشوق] ١ـ کچ و کوڕێک کە ئەوینداری یەکن و یەکتریان خۆش دەوێ و بێ یەک هەڵناکەن، دڵدار و دڵبەر. ٢ـ جووتە مارێکی نێر و مێ کە بە یەکەوە دەژین. لە کوردەواری دا کوشتنی یەکێک لە وان باش نیە و ئەوی دی وە شوێن تۆڵە دەکەوێ و بەو کەسەوە دەدا و دیکووژێ.

ئاشقی (حم.)[ئاشق + ئی] بڕ: ئاشقایەتی

ئاشک (نا.)[پەه: ئەشکەمب][باک] گەدە، مەعدە.

تێبینی: ئەشکەمب لە پەهلەویی دا بە مانای زگ و ورگ هاتوە.

ئاشکار (ئان.)[باک] بڕ: ئاشکرا

ئاشکرا (ئان.)[ئەو: ئاڤییشیە ـ پەه: ئاشکاراک، ئاشکارەک. باک: ئاشکەرە، ئاشکار، ئەشکەرە ـ ناو: ئاشکرا ـ باش: ئاشکرا ـ هەو: ئاشکرا ـ زا: ئەشکەرا] ١ـ دیار، بەرچاو، روون، پەیدا، مەعلووم. ٢ـ دەرکەوتنی نهێنی کار، قسە و مەسەلەیەک. ٣ـ حاڵی هەرچی کە پێویستی بە بەڵگە و روون کردەوە نەبێ، بەڵگەنەویست. ~ **بوون:** ١ـ وەدیار کەوتن، پەیدا بوون ؛؛ سوارەکان لە سەرەوەی ئاوایی ئاشکرا بوون. ٢ـ دیار بوون، روون بوونەوە، روون بوونەوەی مەسەلەیەکی نەهێنی. ئاشکرایە کێ ئەو دزیەی کردوە. سبەی دووی ئاشکرا دەبێ دۆست و دوژمنت کێیە. ~ **کردن:** ١ـ روون کردنەوە، نیشان دان. ٢ـ دەرخستنی نهێنی کار، قسە یا مەسەلەیەک. ٣ـ دەرخستن و ناساندنی کەسێکی شاراوە. ؛؛ پەنام بردە ماڵێکی، خاوەن ماڵ دەستبەجێ ئاشکرای کردم و گرتیانم. **پێ** ~

کردن: روون کردنەوە و ئاشکرا کردنی کار، قسە یا مەسەلەیەک بە کەسێکی دیکە. :: ئەوەندەیان تێـهـەڵدا هەتا دزییەکەیان پێ ئاشکرا کرد. **خۆ ~ کردن:** خۆ نیشان دان بە خەڵک، خۆ ناساندن، خۆ وەدیار خستن. :: لە ترسی گرتن ماوەیەکە خۆی ئاشکرا ناکا. دەڵێی لێمان زیزی ئەرێ ئەوە بۆ خۆت ئاشکرا ناکەی. **خۆ لێ ~ کردن:** خۆ بە یەکتر ناساندنی کەسانێک کە پێشتر یەکتریان ناسیوە یان بە جۆرێک پێوەندیان بە یەکتر هەیە بەڵام یەکتریان نەدیوە. :: باب، کوڕەکەی نەدیتبوو هەتا کوڕە خۆی لێ ئاشکرا نەکرد نەیزانی ئەوە کوڕیەتی. **لێ ~ کردن:** دەرخستنی نهێنی و رازی کەسێک لە لایەن کەسێکەوە کە ئەم مەسەلەیە بزانێ، ئاشکرایی لێ کوتن. :: قسەکەی لێ ئاشکرا کرد و لە کن خەڵک شەرمەزاری کرد. **لێک ~ بوون:** ١ـ دەرکەوتنی راستەقینە لە نێوان دوو یا چەند کەس. ٢ـ یەکتر ناسینەوەی دوو یا چەند کەس. **لێک ~ کردن:** دەرخستن و بڵاو کردنەوەی شتی نهێنی لە لایەن کەسێکەوە سەبارەت بە کەس یا کەسانی دیکە.

ئاشکرایی (حم.)[ئاشکرا + ئیی] چلۆنایەتی مەسەلە یا شتێک بە روونی و بە بێ گرێ و گۆڵ. // نەهێنی. **~ لێکوتن:** دەرخستنی نهێنی کار، مەسەلە یا قسەیەک لە لایەن کەسێکەوە کە چلۆنایەتی ئەم مەسەلەیە بزانێ، لێ ئاشکرا کردن، راستی لێکوتن.

ئاشکەرە (ئان.)[باک] بڕ: ئاشکرا

ئاشگێـڕ (ئان. فا)[ئاش +گێڕ (گێڕان)] رادەیەک لە ئاو کە بتوانێ ئاشێک وەگەڕ بخا. :: ئەو جۆگەیە ئاشگێڕی چاکە. ئامێرزا بەشی ئاشگێڕێکی ئاو لە چۆم شکاندبوو.

ئاشـماس (نا. ل)[ئاش2 + ماس] [ئەر] بڕ: ئاشماست.

ئاشماست (نا. ل)[ئاش2 + ماست] جۆرێک ئاش کە بە سەوزی و دانەوێڵە ساز دەکرێ و لە دوایی ماستی بە سەر دادەکەن، ئاشماس.

ئاشم (نا.)[پەهـ: ئاییشم. زا: ئاسمە، ئاشمە، ئاسمی، ئاشم، ئەشم، ئەشمە، ئەشمی] مانگ، هەیڤ.

ئاشمە (نا.)[زا] بڕ: ئاشم

ئاشنا (ئان.)[پەهـ: ئاشناک، ئاشنا.

باک: ئاشنا ـ ناو: ئاشنا ـ باش: ئاشنا ـ هەو: ئاشنا] ناسیاو، دۆستایەتی دووراودوور. // بێگانە ⁙ کاک سمایل ئاشنای باوکمە. ٢ـ شارەزا، بەڵەد. ⁙ ئاشنای ئەو ناوچەیە نیم. ئاشنای ماڵەکەتانم تۆ برۆ من خۆم دێم. ٣ـ دوکاندارێک کە هەمیشە کەل و پەلی پێویستی لێدەکرِدرێ. ~ **بوون:** ١ـ ناسیاو بوون دەگەڵ کەسێک کە پێشتر نەتدەناسی. ٢ـ بەڵەد بوون و جێگەیەک فێر بوون کە بەر لەوە ئاشنا نەبوو. ~ **پەیدا کردن:** بڕ: ئاشنا گرتن. ~ **کردن:** ١ـ دوو کەس دەگەڵ یەک ناسیاو کردن. ٢ـ کەسێک فێرە شوێنێک کردن. ~ **گرتن:** ناسیاو بوون دەگەڵ کەسێک، ئاشنا پەیدا کردن.

ئاشنا و رۆشنا (نا. ل)[ئاشنا + و + رۆشنا] کۆمەڵە ناسیاوی کەسێک. ⁙ کاکم ئاشنا و رۆشنای زۆرە هەر کەس دەگاتێ سڵاوێکی لێدەکا.

تێبینی: زەبیحی وشەی رۆشنای بردۆتەوە سەر (روو + شناس) یانی ئەوەی کە هەر بە روو دەناسرێ و دۆستایەتێکی ئەوتۆی دەگەڵ نەگێرابێ. (بڕ: قامووس ب ١ ل ٣٨)

ئاشنایەتی (حم.)[ئاشنا + یەتی] پەیوەندی نێوان دوو کەسێک کە یەکتر دەناسن، ناسیاوی.

ئاشوەستا (نا. ل)[ئاش1 + وەستا] وەستای ئاش نانەوە، کەسێک کە ئاش ساز دەکا و ئەگەر خراپ بوو چاکی دەکاتەوە.

ئاشوەستایی (حم)[ئاشوەستا + ئی] کار و پیشەی ئاش وەستا.

ئاشۆ[1] (نا.)[؟][ئەر] کێم و هەوای برین، چڵک، زۆخ، زووخ، ئاشوو.

ئاشۆ[2] (نا. ل)[ئا13 + شۆ] ١ـ ئاژاوە، پەشێوی، هات و هاوار و تێک چوونی باری ئاسایی، ئاشێو، پشێونە.

تێبینی: ئاشۆ لە پێشگری ئا و شۆ لە چاوگی شێڤەنی پەهلەویی و شێوانی کوردیی کەوتوە. هس: ئاژاوە

ئاشۆ پاشۆ (ئان. ل)[ئاشۆ2 + پاشۆ] خەونی تێکەڵ پێکەڵ و ئاڵۆز.

تێبینی: ئاشۆ هەروەکی نوسراوە ئاشۆی دووهەمە و پاشۆ مانایەکی نیە و وەک پێکەڵ کە دەگەڵ تێکەڵ دێ و ئاڵۆزییەکی پتر نیشان دەدا.

ئاشوو (نا.) بڕ: ئاشۆ1

ئاشـــووب (نا.)[فـــار: آ شــــووب] [کلاسیک] ئاژاوە، ئاشـێو، ئاشۆ2. ⁝⁝ لە چاوم خوێنی جاری کرد و هەم ڕەنگی لە روو بردم / ئـەم ئاشـــووبـی دڵ و دینـە بە لێوی ئاڵ و چاوی کاڵ (مەحوی ل ٢٠٢).

ئاشووت (نا.)[؟][باک] بڕ: رنوو

ئاشـــووتە (نـا. ل)[ئاشـــووت + ئـە] [باک] بڕ: رنوو

ئاشـــووژن (نا. ل)[ئا13 + شـــووژن] [باک] بـەنێکی رێســـراوە بـۆ دروونـەوەی ســـــەری جـــــەواڵ و تەلـیس، بـەنـدروو، ئارشووژن.

ئاشــە بە تەندوورە (نا. ل)[ئاش1 + ئــە + بــە + تــەنــدوور + ئــە] یــاری و کایەیەکی مندالآنەیە، ئاشە بە تەندووڕێ، ئاشــەبـەتەنووره، ئاشــەتـەنووڕێ، کــەری سووری پشت درێژ.

کایەکە بەم جـۆرەیە: کـۆمـەڵە منداڵێک لێک کــۆ دەبنـەوە و دوو کــەســی گــەورەتر یامەلا لێکیان دادێن و دەبنە دوو دەستە. دەستەیەک تێدەکەوێ. دەستەی تێکەوتوو لـە دەوری یەک کـــۆ دەبنـەوە و ســـەر بـە ســـــەری یەکـــەوە دەنێن، دەســـتــــەی دووهـەمیش حـەول دەدەن خۆ باوێنـە سـەر پشـتـیــان، مـــەلای دەســـتــەی تێکـەوتوو ئەرکی ئاگاداری لە دەستـەی خـۆی هـەیە و بە دەوری دەسـتـەکەی دا دەخـولێتەوە و ئەویش حـەول دەدا یەکێک لەوان پیس کا و ئەگـەر دەسـتی وە لەشـی یەکیان کـەوت ئەوە نۆرەکەیان دەگۆڕدرێتەوە.

ئاشـە بە تەندووڕێ (نا. ل)[ئاش1 + ئـــە + بـــە + تـــەنـــدوور + ئـــێ] بـــڕ: ئاشەبەتەندوورە

ئاشـە بە تەنوورە (نا. ل)[ئاش1 + ئە + بە + تـەنـوور + ئـە] بـڕ: ئـاشـــــــە بـە تەندوورە

ئاشە تەندوورە (نا. ل)[ئاش1 + ئە + تەندوور + ئە] جـۆرە ئاشێکە کـە دۆڵاشـی لە بەرد و قـسـڵ بۆ هەڵدەبەسـتن هەتا ئاو بە فیڕۆ نەچێ و بە ئاوی کەمیش بگەڕێ، ئاشـــێک کـــە تـەندوورەی هـەبـێ، ئاشــــە تەنوورە.

ئاشـە تەنوورە (نا. ل)[ئاش1 + ئە + تەنوور + ئە] بڕ: ئاشەتەندوورە.

ئاشـەتەنووڕێ (نا. ل)[ئاش1 + ئە + تەنوور + ئێ] بڕ: ئاشە بە تەندوورە.

ئاشــــەڤـــان (نا. ل)[ئاش1 + ئە + ڤان][باک] بڕ: ئاشەوان

ئاشـەوان (نا. ل، ئان. ل)[ئاش1 + ئە

+ وان][باک: ئاشڤان، ئاشەڤان ـ ناو: ئاشەوان، ئاسیاوان ـ باش: ئاسیاوان ـ هەو: ئاسـاوان ـ زا: ئارەوانچی، ئاروانچی] بەرپرسی ئاش، ئەو کەسەی ئاش هەڵدەسووڕێنێ و دانەوێڵە دەکاتە ئارد.

ئاشەوانیی (حم.)[ئاشەوان + ئیی] کار و پیشەی ئاشەوان، ئاشڤانی. ⁘ ئاشەوانیی هەر ئەوە نیە خۆت ئارداویی کەی. لەوە بەدوا ئاشەوانیی ئەو ئاشە ناکەم.

ئاشیانە (نا.)[پەھ: ئاشیـان] هێلانەی مەل و باڵندە. ⁘ نازانم ئەو سیسارکە کەچەڵە چییە، دایمە ئاشیانە و هێلانەی لە سەر پشتی تۆ داناوە (شێخ فەرخ ل ٢٨).

ئاشێرە (نا.)[عەر: اشارة] ئیشارە، ئیشارەت، ئاماژە.

ئاشێڕ (نا. فا)[ئاش1 + هێڕ (هاڕین)] کەسێک کە باراش بۆ ئاش دەبا. ⁘ لەوەتی مام پیرۆت بۆتە ئاشەوان ئاشێڕ زۆر بوون.

ئاشێو (نا.) بڕ: ئاشۆ2

ئاغا (نا.)[مەغ: ئاغا، ئاقا] ١ـ ئەرباب، خان، بەگ. ٢ـ بۆ ڕێز و بە گەورە دانان بە ناوی پیاو دەلکێ لە پاش و لە پێش ناو تۆفیری نیە. ⁘ ئاغا حەسەن، حەسەن ئاغا. ٣ـ مێرد، شوو، پیاوی ماڵ. ⁘ ئەرێ ئاغای ئەو خانمە کێیە. خانم و ئاغا ٤ـ باوک، باب. ⁘ مەگەر ئاغام نەیکوت حەقت نیە شەو دێر بێیتەوە! ٥ـ ماموەستای فێرگە. ٦ـ مرۆڤی چاک و بەڕێز. ⁘ زۆر کوڕێکی ئاغایە. ٧ـ داشێکی دامە کە دەگاتە ئاخر ماڵی غەنیم و توانایی هەڵسووڕانی پتر دەبێ. & ئاخا، ئاخە، ئاغە. **~ بڕینەوە:** خواردنی ئەو داشەی کە بۆتە ئاغا لە کایەی تەختەدامە دا. **~ کردن:** گەیاندنی داشی دامە بە ئاخر خانی غەنیم.

ئاغابانوو (نا. ل)[ئاغا + بانوو] پارچەیەکی پنۆک پنۆک و خاڵخاڵی ڕەش یا سوور و یا ڕەنگی دیکە بە تەختی سپی، چوار گۆش و بڕاو و ئامادەیە پیاو لە سەر دەیبەستن، جەمەدانی، جەمەدانە، جامانە، جامانی، جامەدانی، جامەدانە، ئاغەبانوو، ئاخەبانوو.

ئاغاژن (نا. ل)[ئاغا + ژن] ژنی ئەرباب و خان، خێزانی ئاغا کە بەم ناوە بانگی دەکەن، خانم

ئاغاله (نا. ل)[ئاغا + له] نازناوێکه بۆ کوڕی نازدار و خۆشەویست بە مانای ئاغا چکۆڵە.

ئاغایانه (نا. ل)[ئاغا + ئانه] ١ـ باجێکه ئەرباب یا دەرەبەگی ناوچە لە لادێی و جوتێری ژێر دەستەڵاتی وەری دەگرێ. ٢ـ (ئان. ل) وەک ئاغا، کردار و شێوەی ئاغا. ⁘ کاک بایز زۆر ئاغایانه دەجووڵێتەوە پووڵ و پەینی لە لا یەکە.

ئاغایەتی (حم.)[ئاغا + یەتی] بە ئاغا بوون، ئەربابیەتی، ئاغاتی.

ئاغایی (حم.)[ئاغا + ئی] بڕ: ئاغایەتی

ئاغزوونه (نا. ل)[ئاغز (تور: زار) + زوون (زوان) + ئە] ئاڵقەیەکە لە کانزا دروست دەکرێ و زمانەیەکی باریکی پێوەیە و لە سەری قایش و کیف و بەندی سەعات دەدرێ بۆ بەستنی ئەو کەرەسانە، ئاڵقەزوونه، ئاوزوونه.

ئاغزه (نا.)[تور: ئاغز (زار، دەم) + ئە] کوتە کاغەزێکی چووکە لوولەی دەکەن و لە بنی جگەرەی هەڵپێچراوی دەنێن بۆ ئەوە تووتنەکەی نەڕژێتە نێو زار یا دەرەوە، بنک/١، بنکە جغارە، دەمە.

ئاغووش (نا.)[فار: آغوش] [کلاسیک] بەر، باوەش، ئامێز.

ئاغه (نا.) بڕ: ئاغا.

ئاغەبانوو (نا. ل)[ئاغه + بانوو] بڕ: ئاغابانوو.

ئاغەبرا (نا. ل)[ئاغه + برا] بڕ: ئابرا

ئاغەڵ (نا.)[ئا13 + غەڵ] ١ـ ئەشکەوت یا شێوە ئەشکەوتێک کە لە نێو کێو سازی دەکەن و مەڕ و ماڵاتی تێدەکەن. ٢ـ شوێنێک لە ماڵ کە وەک خانوو بۆ داکردنی مەڕ و ماڵات سازی دەکەن. ٣ـ چواردیواری سەر دا نەپۆشراو لە دەشت بە بەرد یا چەپەر بۆ داکردنی مەڕ و ماڵات. & غەڵ

ئاف (پێشـ.)[بڕ: ئاو3] پێشگرە بە مانای ئاو3، هاو کە تەنیا لە وشەی ئافتا دا دەبیندرێ.

ئافات (نا.)[عەر: ئافات کۆی ئافەت] بڕ: ئافەت. **تێبینی:** ئافات هەر چەند لە عەرەبی دا کۆیە بەڵام لە کوردیی دا هەر وەکوو ئافەت بە کار دەبردرێ.

ئافاق (نا.)[عەر: آفاق، کۆی افق] ١ـ قەراغەکانی ئاسمان، ئاسۆ، ئاسۆگ، سوێ. ٢ـ دنیا، جیهان. ⁘ چ قەسر و

دائیــره و تاقیّ، تیــا تۆ تاقی ئافــاقی / نەی و مــوتریب، مــەی و ســاقی، گــوڵ و بولبول هەموو جووتن (نالی ل ٣٢٨). بەم هــەمــــوو تــەبعــــە رەوانە، بــەو هــەمــــوو هۆنراوەوە / چاکــە نــەبمە شــــۆهرەیی ئافاق و هەر ئاوارە بم (ئاوات ل ١٥).

ئافــتــا (نا. ل)[ئاف (بڕ: ئاو3) + تا] هاوتا، بەقــەرا، هاوچەشن. ⁂ ئەگــەر چاوی خــۆم بە یایەزینیّ هــەڵدەهێنانە / ئەو خــاتوونەم دیوە ئافــتــای کاکــەمــەمی جوانە (مان ل ٢٧).

ئافتاب (نا.)[فار: آفتاب][کلاسیک] ئافتاو، هەتاو، خۆرەتاو. ⁂ شــەو ئەگەر تۆ ماهتــابی ئینتزاری تــا بە کــەی / رۆژ ئەگــەر تۆ ئافــتــابی بۆچ لە هەوران نــایە دەر (وەفایی ل ٤٢).

ئافـــتـــــاو (نا.)[ئاف + تاو][پەھ: ئەفتاپ] تاو، هەتاو، خۆر، خۆرەتاو. ⁂ ئافتــاو جــەمــینان جــەمین شــۆڵەی شــەم/ چەنی قیبلەی من مەوینان وە چەم (وەلی دێوانە ل ٣٣). سبحــەینیّ ئەگەر ئافتاو دەرپەڕییــە/ مــاڵمــاڵ ئــەویّ رۆژیّ دەهاتە بازاڕییە. (مان ل ١٠٥).

تێــبینی: ئاف نازانم لــە کــام ریشــە و سەرچاوەیە، هــەرچی هــەیە هــەمان « هــە » یە کــە لــە وشــەی هــەتاو دایــە. پوور داود ئــاف ـ ی بــە مــــــانــای رووناکـــــیی و درەوشـــــــانــەوە دانــاوە، کـــــــەچــی چ ســەرچاوەیەکی بۆ دیــاریی نەکردوە. (بڕ: یشتها ل ٣٠٥).

ئافــتــاو گــەردان (نا. ل)[ئافــتــاو + گەردان] بڕ: بەرچاوکە/٢.

ئافــتـــاوە (نا. ل)[ئاف + تاوە][باک: ئافــتــاوە ـ ناو: ئافــتــاوە، ئەفتــاوە ـ باش: هەفتاوە ـ هەو: ئەفتاویّ] دەفرێکە پێشتر لە زەرد و تــەنەکــە و مس دروست دەکــرا بەڵام ئێســتــا لە پلاستــیک ســاز دەکریّ، لوولەیەکی هــەیە دەگەڵ دەسکێک و خــۆی وەک تونگەیەکــە، ئاوی تێــدەکــریّ و بۆ دەست و چاو شـــــوشتن و دەسنوێژ لــەو شــــوێنانــەی ئاوی شــێــرە نیـــە کـــەلکی لێوەردەگرن و کاتی دیکە لە ئاودەست بۆ خــۆ شــوشــتــنەوە، مــەسین، مــەســینە، مسینە، لوولینە، مەعدەنی، مسینک. ‖ **ئافتاوە و لەگەن:** ئافتاوە دەگەڵ دەفرێکی قــووڵی دیکە بە ناوی لەگــەن کــە پێشــتــر بــەر لــە نــان خـــــــواردن و دوای دســت هەڵگرتن و تەواو بــوون لە خــواردن یــا بۆ هــەر مەبەستێکی دیکە دەست و پەلیان لە ســەر دەشوشت.

تێبینی: ئاف لەم وشەیە دا بە مانای ئاو ـ ە کە لە ئاف یا ئاڤ ـ ی ئەوێستایی هەر بە مانای ئاو لە وشەکانی āfant و āvant بە مانای دەفری ئاو یا ئاودان کەوتوە. ئافتاوە بە گشتی دەبێتە تاوە یا دەفری ئاو. هس: ئامان1

ئافتاوەدار (نا. ل)[ئافتاوە + دار] کەسێک کە لە دیوەخان ئیشی هەڵگرتنی ئافتاوە بۆ سەر دەستاوی میر و ئەرباب بوو. ⁘ من کەمتەر کەنیز پەرستار تۆم/ من ئافتاوەدار، خزمەتکار تۆم (خانا ل ٢١٩).

ئافتۆمات (نا.)[رووس: avtomat] ١ـ شتێک کە لە خۆیەوە کار بکا،ئۆتۆمات، خودکار ٢ـ جۆرێک چەکە. لە تفەنگ چووکتر و لە دەمانچە گەورەترە و لە کاتی شەڕی دووهەمی جیهانی ناو و چەکەکەی هاتۆتە نێو زمانی کوردیی.

ئافر (نا.)[باک] بڕ: ئاخوڕ

ئافران (چا. ل)[باک] خولقان، ساز بوون.

ئافراندن (چا. م)[پەھ: ئافرییتەن. فار: آفریدن ـ لۆر: ئافەرییێ. باک: ئافراندن ـ زا: ئافەرناییش] خوڵقاندن، ساز کردن، داهێنان.

ئافراو (نا. مف.)[لە: ئافران] خوڵقاو، سازکراو.

ئافرەت (نا.)[عەر: عورة] ١ـ مێینەی مرۆڤی بە مێرد، ژن. ⁘ ئافرەتی کورد زۆر فەقیر و بەستەزمانن. ٢ـ وشەی بانگ کردنی خێزان و ژنێک لە لایەن شووییەکەیەوە، ژنەکێ. ⁘ دا ئافرەت چایەکم بۆ تێکە! & عافرەت، عەورەت.

تێبینی: عەورەت لە زمانی عەرەبی دا بە مانای شتێک کە پیاو شەرمی لێدەکا و هەروەتر شەرم و دەزگای جنسی پیاو و ژن هاتوە. ئافرەت دەبێتە شتێک کە پیاو دەیشارێتەوە و شەرم لە نیشان دانی دەکا. ئەورەتە یا عەورەتە لە زمانی پەشتووی دا و عەورەت لە زمانی فارسیش دا بە مانای ژن دەکار دەکردرێن.

ئافرێنەر (ئان. فا)[لە: ئافراندن] ١ـ ئەوەی کە هەموو شت و چتی ساز کردوە، خودا. ٢ـ داهێنەر، سازکەر، خوڵقێنەر.

ئافەت (نا.)[عەر: آفت] ١ـ بەڵا. ⁘ بنازم من بە کوفری زولفی تۆ ئەی ئافەتی ئیسلام / کە ئەستۆبەندی

جیزیەی خستە مل ئیمانی خاس و عام (مەحوی ل ٢١٥). ٢ـ ملۆزمی دەغڵ و دان. ٣ـ نەخۆشی مەڕ و مالآت. & ئافات.

ئافەرەم (نا.) بڕ: ئافەرین

ئافەریم (نا.) بڕ: ئافەرین

ئافەرین (نا.)[ئەو: ئافریڤەنە ـ پەهـ: ئافرین. باک: ئەفەرین، ئافەرین ـ ناو: ئافەرەم، ئافەریم، ئافەرین ـ هەو: ئافەریم، ئافەرین] ١ـ وشەی پێهەڵکوتن و هاندان، بارەکەڵڵا. ‌:: ئافەرین کورم بۆ خۆت و بۆ ئازایەتیت! دیمەنی شیرین و کوڵمی سوور و بەژنی ڕێک و پێک / کەس تەماشای تۆی نەکرد وەک من کە نەیکوت ئافەرین (هێدی ل ١٧٤). ٢ـ بۆ تەوس و لاتاو پێدادان لە کار و کردەوەیەکی نەباش کە یەکێک دەیکا. :: ئافەرین کورم! ئەوە بوو قەول و بەڵێنیت، ئافەرین بۆ ئەو دەرس خوێندنەت!

ئاڤ (نا.)[باک] بڕ: ئاو1

ئاڤا (ئان.)[باک] بڕ: ئاوا1

ئاڤادان (ئان.)[باک] بڕ: ئاوەدان

ئاڤادانی (نا. ل)[ئاڤادان + ئی][باک] بڕ: ئاوەدانی

ئاڤاکی (نا. ل)[ئاڤ + ئاک + ئی][باک] بڕ: ئاوەکی1

ئاڤاهی (نا. ل)[ئاڤا + هی][باک] بڕ: ئاوایی

ئاڤدەستخانە (نا. ل)[ئاڤدەست + خانە][باک] بڕ: ئاودەست

ئاڤر (نا.)[باک] بڕ: ئاخوڕ

ئاڤرنگ (نا. ل)[ئا13 + ڤر (بڕ) + نگ][زا] بڕ: برینگ

ئاڤرینگ (نا. ل)[ئا13 + ڤر (بڕ) + ئینگ][زا] بڕ: برینگ

ئاڤرێژ (نا. ل)[ئاڤ + ڕێژ][باک] بڕ: ئاودەست

ئاڤرێژخانە (نا. ل)[ئاڤرێژ + خانە][باک] بڕ: ئاودەست

ئاڤڕ (نا.)[باک] بڕ: ئاوڕ

ئاڤزێ (نا. ل)[ئاڤ + زێ2][باک] ١ـ کانی و سەرچاوەیەک کە بەهاران هەندێک ئاویان هەیە و بە هاوین ویشک دەبن، کوێرەکانی، تەڕەزن، زەناو، ئاوەزێ. ٢ـ ئاودز، ئاوەدز.

ئاڤزێم (نا. ل)[ئاڤ + زێ2 + م] بڕ:

ئاڤـــژەن (نا. ل)[ئاڤ + ژەن][باک] [پەه: ئاپزەن] مەلەوان

تێبـینی: ئاپزەن $\bar{a}pzan$ لە پەهلەویی دا بە مانای شۆرکە هاتوە.

ئاڤـــژەنی (حم.)[ئاڤـــژەن + ئی] مەلەوانی

ئاڤس (ئان.)[باک] بڕ: ئاوس

ئاڤشلە (نا. ل)[ئاڤ + شلە (شـیلە)] [باک] بڕ: ئاوقۆرە

ئاڤشـیلە (نا. ل)[ئاڤ + شیلە][باک] بڕ: ئاوقۆرە

ئاڤک (نا. ل)[ئاڤ + ک][باک] تۆوی پیاو بڕ: ئاو 1/٧.

ئاڤێتن (چا. م)[باک] بڕ: ئاویشتن

ئاقــار (نا.)[؟] ١ـ دەورووبەر، ئاست، نزیکایی، مـەڵبەند، ناوچە، هەقـار ∷ بە ئاهم گەر رەقیبـانت بسووتێن ئەی گوڵی رەعنا / مــەڕەنجـە تۆ خـودا، شـوعلە لە ئاقاری چقڵ چ بکا؟ (مەحوی ل ١٤). ٢ـ دەشت، سارا. ∷ کچ مـام مـامـزە لە ناو ئاقاری / روومەت شەکرەسێو دەیگرم بە زاری (سـێـســەد هۆنراوە ل ١١٠). ٣ـ [باک] بەرینایی

ئاقشـقە (نا.)[؟] پەنجەرە، دوودەری، دەلاقە. ∷ تەمـەشـای کرد گومبـەزێک لە دوور دیارە/ ئـەو گـومــبــەزە تەنشت بە ئاقـشـقـەیە، چوار تـەڕەفی بە حـەسـارە. (مان ل ٢١٧)

ئاقڵ (ئان.)[عەر: عاقل] ١ـ ژیر، زانا، زیرەک، بە مـێشک. ∷ گـرێیـەکی شـێت لێی دەدا سـەد ئاقڵ پێی ناکرێتـەوە. ٢ـ رێک و پێک و دروست جـــووڵانەوە ئەو جۆرەی کە زانایانەیە. ∷ ئاقڵ دانیشە و ئاقڵ نـان بخـۆ! ٣ـ (نا.) هۆش، مـێـشک، فام، ئەقڵ. ~ **بڕین:** تێگەیشتن و حاڵی بوون لە مەسەلەیەک یا شتێک ئەوەندەی کە مێـشک هەڵیدەگرێ، ئاقڵ پێشکان، ئەقڵ بـڕین، ئەقڵ پێـشکان، ئەقـڵ گـرتن. ∷ ئەوەی ژن دەیکا پیـاو ئاقـڵی نایبـڕێ. ~ **بوون:** ١ـ هـاتنەوە ســــەرخـــۆ و پێگەیشتن، هـاتنەوە سـەر رێی راست. ∷ حـــەمــە لەوەتی ژنـی هێنـاوە ئاقڵ بوە و شەوانە زوو دێتەوە. ئینسان هەتا سەری وە بەردی ئـەلحـەدی نەکـەوێ ئاقڵ نـابێ. ٢ـ ئارام و هـێـدی ئەو جـۆرەی شـیــاوی کـەسی ئاقـڵـە. ∷ منداڵەکـان ئەورۆ زۆر ئاقڵ بوون. ~ **پێـشکان:** تێگەیشتن، حـاڵی بـوون، ئاقڵ بڕین، ئەقڵ پێـشکان. ∷ منداڵی ئەم زەمـانە ئاقڵیـان بە شتی

ســـــەیر دەشکێ. هـەرچی بیـــــر لـەو مـەسـەلەیە دەکـەمـەوە ئاقڵـم پێی ناشکێ. **~ تێکچوون:** خـەرفـان، شـێت بوون، مـێشک شـڵـەقـان، ئـاقڵ گـۆڕان، ئـەقڵ تێکچوون، ئەقڵ گۆڕان، لێویان. ⁖ بارام لە تاوی ئەو کـچە تەواو ئـاقڵی تێکچوە. **~ دان:** تێگەیاندن و وریا کـردنەوەی کـەسـێک لە لایەن کـەسـێکی زانـاتر و تێگەیشتووتر، ئەقڵ دان. ⁖ خودا ئاقڵت داتێ بۆ خـۆت و بۆ کارت. **~ دە چاو دا بوون:** (کنـ.) تێنـەگـــەیشـتن و بیـــر نـەکـــردنـەوە، رواڵەت دیـتن و بیـــر لـە نێــوەرۆک نـەکـــردنـەوە، ئەقڵ دە چـاو دابـوون. **~ دە چۆک دا بـوون:** (کنـ.) بێ ئاقڵ بوون، ئاقڵ نەبوون، کـەمـایەسـی دە بیر و مێشک دابوون. **~ دە کـەللە دا نـەمـــان:** (کنـ.) نـاحـــاڵی بـوون، تێنـەگــــەیشـتن، بـێ ئـەقـڵ بـوون. ⁖ هیـچکەس لەبەر داد و واوەیلا ئـاقـڵی دە کـــەللـەی دا نـەمـــاوە (لاس و خـــەزاڵ ل ٦٣). **~ سـووک بوون:** لە کـەمـایـەسـی دانـی ئـەقڵ و هـۆش، نـەفـــــام بـوون و تێنـەگـەیشتن، ئەقڵ سـووک بوون، ئـەقڵ گـۆڕان. ⁖ ئەو کـابرایە هەندێک ئاقـڵی ســووک بـوە. **~ کـــردن:** ســزا دان و تەمبێ کردن بۆ تێگەیشتن و حاڵی بوون. ⁖ وام تێـهـەڵدا بۆ بابیم ئـاقڵ کـرد. ئەو کـەسـەی رەگـەزی خـراپە بە مـن و بە تۆ ئاقڵ ناکرێ. **~ کەسک و سوور بوون:** (کنـ.) ئاقڵ بـوون و پێگەیشـتنی منداڵ، تـەمـــەن و ســـــەردەمـی لێکدانـەوە و تێگەیشتنی منداڵ. **~ گرتن:** بڕ: ئاقڵ بڕین. **~ گـۆڕان:** لە ســەر رێبــازی دروست نـەمـان و کـاری نادروست و بێ بیر کردن، ئەقڵ گۆڕان. ⁖ کاکم ئاقڵی گۆڕاوە بە پاییز دەیەوێ قـوڕەکارێ بکا. **~ لێ پەشۆکان:** سـەر لێشێوان، ئاقڵ تێکچـوون. ⁖ دەیگوت: کـیـژێ ســەرم لێشـێواوە، عاقڵـم لێ پەشـۆکاوە/ کـەس نەیدیوە بە شـەو، رۆژ لە مەغریبێ سەری دەرهێناوە (مێر و وەفا ل ٧٨). **دە ~ دابوون:** بڕ: دە ئـەقڵ دابـوون. **لە ~ بە دوور بوون:** بڕ: لـە ئەقڵ بە دوور بـوون. ‖ **ئاقـڵی پوخت:** ئەقڵ و مـێشـکی کـامل و پێگەیشـتوو. ⁖ دەبێ ئێـمە بە فێڵ ئـاقڵی پوخـتی پکەین خـاوە (لاس و خـەزاڵ ل ٦٣). **ئاقـڵی خـاو:** زەین و ئەقـڵێک کـە ناکامل بێ و پێنەگەیشتبێ.

ئاقــــڵانە (ئاک. ل)[ئـاقڵ + ئـانـە] زانایەنە، تێگەیشتوانە، جووڵانەوەی وەک کـەسێکی ئاقڵ و زانا. ⁖ ژن هێنان لەو تەمەنە دا ئاقڵانە نیە.

ئاقــڵــدار (ئان. فــا)[ئاقڵ + دار2] کەسی خاوەن ئەقڵ، کەسێک کە ئەقڵی هەیە، زانا، ئەقڵدار، ئاقڵمەند. ⁘ ئەوە دەیانگوت کــورێک هاتوە/ ئەوە چەند نەجــیب و بەلیغ و زرینگ و ئاقــڵــدارە (بەیتی سەعید و میرسێوەدین ـ سروە ژ ٧٢ ل ٤٢).

ئاقــڵــمــەند (ئان. ل)[ئاقڵ + مــەند] خاوەن ئەقل، زانا، تێگەیشتوو. ⁘ ئەوە ئاقڵمەندان بە منیان دەگوت: مامی ردێن ســپــیــیــە / ئەو خــاڵەی ئەتۆ چاوت پێکەوتووە.../ هەر شاری وەکوو بەغدا دە قیمەتی خاڵی سینگی خەزاڵێ دا نیە (لاس و خەزاڵ ـ سروە ژ ٨٧ ل ١٢).

ئاقڵیی (حم.)[ئاقڵ + ئیی] زیرەکیی، وریایی، تێگەیشتوویی

ئاقیبەت (نا.)[عەر: عاقبة] ١ـ ئاخری هەر شــتــێک، ئاخــر، دوایی. ⁘ گــەلەک شوکر و سابیرم چونکە ئەمری خودایە / ئاقیبەتمان مردنە دنیا لۆ کەس نەمایە (سێسەد هۆنراوە ل ١٢٦). ٢ـ ئاکام، ئەنجــام، نــەتیــجــە. ⁘ ئاقــیــبــەتی شەریکایەتییان بوو بە دوژمنایەتی.

ئاقــیــدە (نا.)[عــەر: عــقــیــدة] بڕوا، باوەڕ، ئیمان، ئەقیدە.

ئاقــیق (نا.)[عــەر: عــقــیق] بەردێکی کوارتزییە بە چەندین ڕەنگ لە سروشت دا هەیە کە باشترین و بە بایخترینی ســـوورێکی ئاڵووباڵوویی یە و دیکەنە بەرمووری ژنان و نەقیمەی ئەنگوستیلە، یاقیق. || **ئاقیقی ڕەش:** بەردێکی سەخت ورەقی گڕکانییە کە ڕەنگێکی کەسکی مەیلەوە ڕەشی هەیە. **ئاقــیــقی ســوور:** جــۆرێک ئاقــیــقــە کــە ڕەنگی ســووری ئاڵووباڵووییــە و لە گــەوهەرســازی دا کەلکی لێوەردەگرن. **ئاقــیقی یەمــەنی:** جــۆرێک ئاقــیقی ســوورە کــە لە وەڵاتی یەمەن دەست دەکەوێ.

ئاک[1] (نا.)[ئەو: ئەکــە ـ پەه: ئاک] عەیب، شوورەیی.

ئاک[2] (نا.)[زا] بڕ: هێلکە

ئاک[3] (پاشـ.) بە ڕەگی چاوگــەوە دەلکێ و ناو ســاز دەکا. ⁘ پۆشــاک، خۆراک.

ئاکادێمی (نا.)[فەر: Academie] ناوی باغێک بوو لە ئاتێن کە ئەفلاتوون لەوێ دەرسی فــەلســەفــەی دەداوە و ئێستاکە بۆ کۆڕ و ئەنجومەن بە کار دەبردرێ کــە خــەریکی لێکۆڵینەوەی مــەســەلەکــانی ئەدەبی و زانســتی و

مەسەلەی دیکەن. :: ئاکادیمی زانست، ئاکادیمی فەرانسە.

ئاکادیمیسێن (نا.) ئەندامی ئاکادێمی

ئاکار (نا.)[ئا13 + کار] کار و کردەوە، ئەخلاق، رەوشت. :: لە ئاکاری بووکەکەم رازی نیم، دەبێ ئاکاری باشتر بکا. **~ هەڵگرتن:** کردەوە، خوو و خدە و ئاکاری کەسێک لەبەر چاو گرتن. :: ئەو کوڕەم ئاکاری خراپ نەبێ هەڵیناگرێ!

ئاکارباش (ئان. ل)[ئاکار + باش1] کەسێک کە ئاکار و کار و کردەوەی باش بێ، خوو و رەوشت باش. :: ئەو دەیویست بووکێکی ئاکارباش و رەفتارچاک و وریا و بە مشوور و ماڵداریکەری هەبێ. (تاریک و روون ل ٢٥).

ئاکارباشیی (حم.)[ئاکارباش + ئیی] کردەوەی باش و چاک، پلەبەرزی لە کاری چاک دا.

ئاکاردیۆن (نا.)[فەر: accordden] ئامێرێکی مۆسیقایە، لە شان دەکردرێ و ریزێک دوگمەی هەیە کە بە هێنان و بردنی بای تێدەکردێ و بە پەنجە بە سەر داهێنان دەنگیان لێوە دێ. ئەکاردیۆن.

ئاکاژوو (گیا.)[فەر: acajou] دارێکی خۆڕسکی لێرەوارەکانی ئامریکایە، رەنگی چێوەکەی سوورە و بۆ ساز کردنی شتی بە بایەخ و گرانبایی کەلکی لێوەردەگرن.

ئاکاسیە (گیا.)[فەر: acacia] بڕ: ئەقاقیا

ئاکام (نا.)[ئا13 + کام][ناو: ئاکام ـ هەو: ئاکام] دوایی کارێک، ئاقیبەت، نەتیجە. **~ وەرگرتن:** گەیشتنە ئاکام و نەتیجە. :: هیچ ئاکامێکمان لەو کارە وەرنەگرت. **بە ~ گەیاندن:** کار و مەسەلە و هیوایەک هەتا دوایی و سەر بردن، پێگەیاندنی کارێک. **بە ~ گەیشتن:** گەیشتنە نەتیجە و دوایی کارێک. :: لە شەریکایەتی دا بە هیچ ئاکامێک ناگەین. **~ هەبوون:** دوایی و ئاکام و نەتیجە هەبوونی کار و مەسەلەیەک.

ئاکتێر (نا.)[فەر: acteur لە لات: actor] کەسێک کە لە سەر شانۆ یا سینەما و تەلەویزیون دەور دەگێڕێ، دەورگێڕ، ئەکتەر، شانۆگەر، هونەرپیشە.

ئاکرۆبات (نا.)[یون: akrobat]

وەرزشکار یا کەسێکی کە لە سیرک کار دەکا و کاری سەیر و قورسی وەک بەسەر تەناف دا ڕۆیشتن و خۆ هەڵسووراندن لە سەر بارفیکس و پاراڵێل دەکا.

ئاکواریۆم (نا.)[لات: aquarium لە: aqua (ئاو)] دەفرێکی پڕ لە ئاوی شووشەیی گەورە یا چووکە، گیاندارانیاوی وەک ماسی وردی تێدا رادەگرن و بۆ خۆ خافڵاندن و جوانی لە سووچێکی ماڵ یا شوێنێک دادەندرێ.

ئاگا (نا.)[پەه: ئاکاس. باک: ئاگاه ـ ناو: ئاگا ـ باش: ئاگا ـ هەو: ئاگا، هاگا] ١ـ خەبەر، هەواڵ. ៖ دەمێکە ئاگام لە ئاسۆ نیە نازانم لە کوێیە. ٢ـ وەخەبەر، بە ئاگا، بێدار. ٣ـ زانا، تێگەیشتوو، ئاگادار. ~ **بوونەوە:** ١ـ وەخەبەر هاتن، لە خەو هەستان، بە ئاگا هاتن. ៖ بەیانی کە ئاگا بوومەوە دیتم کەس لە ماڵ دا نەماوە. ٢ـ هاتنەوە سەرخۆ دوای بێهۆشی یا مەستی و گێژی. ~ **کردن:** هەست کردن، هەست پێکردن، پێزانین. ៖ عەبە هێند خەوی گرانە دەرزیشی تێراکەی ئاگا ناکا. ~ **کردنەوە:** وە خەبەر هێنان، کەسێک لە خەو هەستاندن. ~ **لە خۆ بران:** ئاگا لە خۆ نەمان، لە سەر هۆش نەمان، گێژ و وێژ بوون، بێهۆش بوون. ~ **لە خۆ بوون:** چاوەدێری خۆ کردن بۆ ئەوەی تووشی نەخۆشی و بەڵا و گیر وگرفتێک نەهاتن. ٢ـ لە سەر هۆش بوون، وریا بوون. ~ **لە دەمی (دم) خۆ بوون:** (کنـ.) وریا بوون بۆ قسەی پیس نەکردن و جنێو نەدان، دەمشڕی نەکردن، ئاگا لە زاری خۆ بوون. ~ **لە زاری خۆ بوون:** (کنـ.) بڕ: ئاگا لە دەمی خۆ بوون. ~ **لە کونگی (قوونی) خۆ نەبوون:** (کنـ.) وریا نەبوون و گێژ بوونێکی لە رادەبەدەر. ~ **لە خۆ نەمان:** بڕ: ئاگا لە خۆ بڕان. ~ **لە مەحموودی بێزەواد نەبوون:** (کنـ.) تێنەگەیشتن، نەفامین، ئاگادار نەبوون. ~ **لێبوون:** ١ـ چاوەدێری لە کەسێک یا شتێک کردن. ៖ خەمی داشقەکەت نەبێ ئارخەیان بڕۆ من ئاگام لێی دەبێ. ئاگات لە منداڵەکان بێ تا دێمەوە. ٢ـ زانین، پەی بردن، خەبەردار بوون. ៖ ئاگام لێیە بە دزی ژنت مارە کردوە. ٣ـ دیتن. ៖ ئاگام لێبوو کێ ئەو شووشەی شکاند. ~ **لێبڕان:** هۆش لە سەر نەمان، لە بیر کردن و بێخەبەر بوون لە کار و مەسەلە و کەسێک. ៖ دایکم بە هەویای پوورم

ئاگـای لە مـە بڕاوە. ~ **لێـهـەبوون:** خەبەردار بوون، ئاگا لێبوون، زانین.

ئاگـادار (ئان. فـا)[ئاگـا + دار2] ١ـ خـەبەردار ٢ـ کـەسـێک ئاگـای لـە دونیـا هەیە، تێگەیشـتـوو، زانا . ٣ـ چاوەدێر، پارێزەر. ~ **بوون:** ١ـ خـەبـەردار بوون، پـەی بردن و زانینـی مـەسـەلەیـەک. ٢ـ پارێزان، ئاگا لێبوون، راگرتن. ⁂ خودا ئـاگـادارت بـێ. ~ **بوونـەوە:** وریـا بوونەوە دوای تێ گەیشتنی مەسەلەیەک. ⁂ کاتێک کـابرای بەنگییم دیت ئاگادار بوومەوە کە ئالوودە بوون چ لە پیاو دەکا . ~ **کـردن:** راگـەیـانـدنـی هـەواڵ و خـەبەرێک لە مـەڕ مـەسـەلەیەک بە کەسی دیکە. ~ **کـردنەوە:** وریـا کـردنـەوی کـەسـێک لە بابـەت مـەسـەلەیـەک کـە نایزانی. ⁂ ئاسـۆم بە قـسـان ئاگـادار کردەوە کە ئاکامی دزین بە کوێ دەگا .

ئاگاداریی (حم.)[ئاگـادار + ئیی] ١ـ راگـەیاندنی مـەسـەلەیـەک بە خـەڵک بە نووسـراوە یـا هـەواڵ، (اطلاعـیـە). ٢ـ کـۆمـەڵێک باس و خـەبـەر سـەبارەت بە کـەسـێک یا مـەسـەلـەیەک، زانیـاریی. (اطلاعات). ٣ـ خەبەرداریی، زانین. ⁂ بە ئاگاداریی چوار کەسان ژنیان لێ مارە کرد. ~ **پێدان:** زانیاریی سـەبارەت بە کـەسـێک یا مـەسـەلە و شـتـێک دان بە کەسێک. ~ **کردن:** چاوەدێری کردن، ئاگا لێـبـون. ~ **لێکردن:** چاوەدێریی کەسێک یا شتێک کردن، راگرتن. ئاگا لێبوون. ⁂ باش ئاگاداریی لەم کتێبـانە بکە با نەدڕێن. ~ **وەرگرتن:** زانیاریی وەرگرتن سەبارەت بە کەس و مەسەلە و کـارێک. ⁂ ئاگـاداریـیـەکی تەواوم سـەبارەت بە چلۆنایەتی کـاری ئـەم دەزگایە لە کارخانەکەی وەرگرتوە. ~ **هەبوون:** ١ـ خـەبـەر دار بوون، زانـین. ٢ـ تێگەیشتن، زانیاریی هەبوون.

ئاگاه (نا.)[باک] بڕ: ئاگا

ئاگـاهی (حم.)[ئاگـا + هـی][باک ـ هەو] بڕ: ئاگایی

ئاگـایی (حم.)[ئاگـا + یی][پەه: ئاکـاسـیـە] ١ـ ئاگـا، خـەبەر. ٢ـ ئاگـاداریی، لێـزانـین. ٣ـ بێـداریی، بەخەبەریی. & ئاگاهی، هاگایی.

ئاگـر (نا.)[هیک: ئەگنی ـ ئەو: ئاتەر، ئاتر، ئاثر، ئاتێـرێ ـ هـەخ: ئاتـەر ـ پاز: ئاذور ـ سـان: ئەگنی ـ پەه: ئـاتەر، ئاتور ـ روس: agon. باک: ئار، ئاگر، ئێگر ـ ناو: ئاور، ئاگر ـ باش: ئاگر ـ هەو: ئەیر، ئێـر، ئـاهیـر، ئـاتر، ئاتـەر، ئاویر، ئاور،

ئـایـرـ زا: ئـادر، ئـادل] ١ـ رووناکـی و گڕێک کە لە سووتان بەدی دێ و یەکێک لە چوار مـادەی ئاو، ئاگر، با و خـاکـە. بەشەر لە کۆنەوە ئاگری ناسیوە و بۆ خۆ پاراستن لە سـەرمـا وچێـشت لێنان و رووناکی کەلکی لێوەرگرتوە و هەر لەبەر ئەوە بە پیرۆزیان داناوە و حەولیان داوە کە قەت ئاورگیان نەکووژێتەوە و وجاخ کوێر نەبن... ٢ـ (مـجـ) گـەرمـای زۆر، تینی یاو و تێ. :: نیوە شەوێ هەستام دیتم منداڵ وەک ئاگر دایسێ. بە قرچەی نیوەڕۆیە ئاگر لە ئاسمان دەبارێ. ٣ـ (مـجـ.) سوور هەڵگەڕان و رەگی مل دەرپەڕین لە بەر رق و توورەیی. ٤ـ (مـجـ.) تەقـە و تەقاندن بە باڕووت. ٥ـ (کنـ.) مـرۆڤی بە تین و بەگوڕ و بە هەست. ٦ـ (کنـ.) منداڵی بەدفەڕ و نەحەجماو. ~ **بردن:** ئاور گرتنی سـانای شتێک. :: پووش و پەلاشی ویشک زوو ئاگـر دەبەن. ~ **بووژاندنەوە:** بڕ: ئاگر گەشاندنەوە. ~ **بەربوون:** ئاگر گرتن بە هۆیەکی نادیارەوە. :: ئاگر دە مەزرایە بەربوو و چی نەهێشت. ~ **بەربوونەوە:** سوتمان، ئاگر دە جێیەک کەوتن، ئاگر کەوتنەوە. ~ **بەردانەوە:** ١ـ ئاور تێبەردان، سووتاندن. ٢ـ (کنـ.) بەدفەر، بزۆز، کەسی شلووق و نەحەجماو. :: ئەو منداڵە حەجمینی نیە ئاگری لە وڵات بەرداوە. ~ **پێبوون:** (کنـ.) زۆر بە پەلە رۆیشتن. :: چێ ئەوە بۆ بە پەلە دەڕۆی دەڵێی ئاگرت پێیە! ~ **پێکردن:** هەلایساندن، ئاگر هەڵکردن. ~ **پێوەنان:** ئاگر تێبەردان، ئاگر هەڵکردن. ~ **تین دان:** ١ـ خۆش کردنی ئاگر بە تێوەردان یا بە سووتەمەنی لر سەر دانان. ٢ـ (کنـ.) خۆش کردنی ناکۆکی نێوان دوو لایەن. & ئاگر خۆش کردن. ~ **تێبەربوون:** ١ـ ئاگر گرتن بە هۆیەکی نادیار، ئاگر بەربوون، ئاگر گرتن. :: ماڵە کاک کەریمی دوێ شەو ئاگری تێبەربوو. ٢ـ (کنـ.) دڵ پێسووتان، زگ پێسووتان، بزەیی بە کەسێک داهاتن. :: بۆ دەستی شکاوی ئەو منداڵە وەختە ئاگرم تێبەربێ. هەتا منداڵە سەغیرەکانی کاکم دەبینم ئاگرم بۆیان تێبەردەبێ. ٣ـ جنێوێکی سەر زاری ژنانە بە منداڵان. :: رەببی ئاورت تێبەربێ رۆڵە! ~ **تێبەردان:** ١ـ ئاگر دان، سووتاندن. :: هەموو ماڵەکەی ئاگر تێبەردا. ٢ـ (کنـ.) کەسێک بە قسە یا کردەوەیەک داخدار کردن، چزاندن. ~

تێچوون: ١ـ ئاگر گرتن، ئاگر تێکەوتن. ٢ـ (کنـ.) بەغـــیلی و ئێـــرە بردن بە کەسـێک. ⁘ چاوی بەرایی هیچ نادا بە خۆشی خەڵک ئاگری تێدەچێ. ~ **تێکەوتن:** ئاگر تێبـەربوون، سـووتان، ئاگر دەگیان بەربوون. ⁘ رەببی ئاگرت تێکەوێ رۆڵە ئەوە بۆ هەدادانت نیـــە. ~ **خـۆش کـردن:** ١ـ ئاور تێن دان بە تێـوەردان یا دانانی سـووتەمـەنی لە سـەری بۆ ئەوەی ئاگر دانەمرکێ، ئاگر تین دان. ٢ـ (کنـ.) هەڵایساندن و خـۆش کردنی ناکۆکی و دوو بەرەکایەتی پتر دە نێوان دوو لایەک کە بەینیان خۆش نیە، فـیـتنە گـێـڕاندن. ~ **دان:** ١ـ ئاگـر تێبـەردان، سـووتاندن. ٢ـ تەقـە کـردن، گوللە و تۆپ هاویشتن، تەقاندنەوەی هەر شتێک بە بارووت وەها کە ئاگری هەبێ. ٣ـ بە قسـە و فیشاڵ یەکێک لە مەیدان دەر کـردن. ~ **داگـیـرسـاندن:** ئاگـر هـەڵکردن، ئاگـــر هـەڵایســـاندن. ~ **دامـەزراندن:** دانانی کـەرەسـەی ئاگـر و ئاگر ساز کردن. ~ **کردنەوە:** ١ـ ئاگر هەڵکردن، ئاگـر هەڵایســاندن، ئاگـــر نانـەوە. ٢ـ (کنـ.) ســاز کـردنـی شـەڕ و فیتنە نانـەوە، ئاگر نانـەوە. & ئاورۆچکە کـردنەوە، ئاگـرۆچکە کـردنەوە. ~ **کووژاندنەوە:** دامرکاندنی ئاگر و خامۆش کـردنی. ~ **کـەوتنەوە:** بڕ: ئاگـر بەر بوونەوە. ~ **گـرتن:** ١ـ سـووتان، ئاور تێبـەربوون. ٢ـ (کنـ.) ئێرەیی پێبـردن، تووڕە بوون و هەڵچوون، توند و تیژ بوون و حەجمین لێهەڵگیران. ⁘ لەوەتی کاکم بۆتە دوکتـور فـلانی لە داخـان ئاگـری گرتوە. ٣ـ (کنـ.) تامەزرۆییەکی یەکجار زۆر بۆ کەسێک یا بۆ شتێک بە تایبەت لە باری سـێکسـەوە. ~ **گـەشـاندنەوە:** خۆش کردنی ئاگر و پۆلوو بە باوەشێن یا ئامرازێک کە با ساز دەکا، ئاگر گەش کـردنەوە. ~ **گـەش کـردنەوە:** ئاگـر گەشاندنەوە، ئاگر خۆش کردن. ~ **لە دەم دا بوون:** (کنـ.) زۆر توند قسە کردن، توند توند قـسـە کـردن. ~ **لە گـۆڕی کـەسـێک هەسـتـان:** (کنـ.) هۆی ئاژاوە و شـەڕ و کێشـە و فـیتنە بوون. ⁘ ئەو شەڕە هەمووی خەتای تۆیە ئاگرەکەی لە گۆڕی تۆ هەڵدەستێ. ~ **لێبـارین:** ١ـ تووشی بەڵا بوون، تووشی بەدبەخـتی و چارەرەشی بوون. ٢ـ زۆر تووڕە بوون. ⁘ جارێ خۆ دە بابم مەگەیەنە هەتا خاو دەبێتەوە ئێستا ئاگری لێدەبارێ. ~ **نانـەوە:** بڕ: ئاگـــر کـــردنەوە. ~ **هەڵایســـاندن:** ئاگـر کـردنەوە، ئاگـر

هەڵكردن. ~ **هەڵكردن:** ئاگر كردنەوە، ئاگر هەڵایساندن. **بۆ ~ هاتن:** (كنـ.) زۆر بە پەلە بوون و نەگیرسانەوە لە شوێنێك. ⁂ دەتكووت بۆ ئاگری هاتبوو هەر نەهاتە ژوورێ چایەكی بخواتەوە. **لە سەر ~ دانیشتن:** (كنـ.) بێ ئۆقرە بوون و بە پەلە بوون بۆ ڕۆیشتن، حەجمین نەگرتن لە شوێنێك و بە تەمای هەستان و ڕۆیشتن بوون، دانەسەكنین. ‖ **ئاگری بن كا:** (كنـ.) مرۆڤی لەبنەوەبڕ و ئاژاوەچی كە بنەمای شەڕ و كێشە دەنێتەوە، ئاوری بن كا، ئاگری ژێر كا. **ئاگری بێ ئامان:** ١ـ ئاگری گەورە و گران كە كوژاندنەوەی زۆر سەخت بێ و هەموو شت بسووتێنێ. ⁂ بەنگین دەڵێ: میر، ئاورێك دە ماڵە قەرەتاژدینی بەربوو، چ ئاورێكی بێ ئامانە! / ئەگەر هەڵنەستی، ئێستا شاری چزیرێ دەسووتێ، دەبێ وێرانە (مان ل ٧٢). ٢ـ (كنـ.) بەڵا و بەدبەختی و چەرمەسەرییەك كە چارەسەر كردنی زۆر سەخت بێ. * **ئاگری بێ ئامان تێبەربوون:** (كنـ.) ١ـ تووشی بەڵا و بەدبەختییەكی گەورە هاتن. ٢ـ جنێوێكی سەر زاری ژنانە بە منداڵان. **ئاگری بێ دووگەڵ:** ئاگری گەشاوە، ئاوری سوور.

ئاگری جەرگی: (كنـ.) منداڵ، ئاوری جەرگی. * **ئاگری جەرگی هەڵگرتن:** (كنـ.) تاسەی دیتنی منداڵ كردن. **ئاگری ژێر كا:** بڕ: ئاگری بن كا. **ئاگری سوور:** پۆلووی ڕەژی یا دار كە چاك گەشابێتەوە و دووكەڵ نەكا، ئاوری سوور. ***خۆ دە ئاگری سوور هاویشتن:** (كنـ.) بە هێند نەگرتنی مەترسی، نەپرینگانەوە لە هیچ شتێك. ⁂ بۆ وە دەست خستنی پووڵ و پارە خۆی دە ئاگری سووریش داوێ. **ئاگری غەزەب (ێ):** ١ـ بەڵایەك كە بە غەزەب لە لای خودا ڕا بێتە خوار. ٢ـ (كنـ.) منداڵی بێحەیا و بەدفەڕ. ٣ـ (كنـ.) پیاوی هەڵسووڕ و ئازا كە بۆ گەیشتن بە مەبەستێك هەدادانی نەبێ. & ئاوری قودرەت، ئاگری قودرەت، ئاوری غەزەب. * **ئاگری غەزەب(ێ) تێبەربوون:** (كنـ.) ١ـ تووشی بەڵا و غەزەبی خودا هاتن. ٢ـ جنێوێكی سەر زاری ژنانە بە منداڵان. & ئاگری قودرەتێ تێبەربوون. **ئاگری قودرەت(ێ):** بڕ: ئاگری غەزەب. * **ئاگری قودرەت(ێ) تێبەربوون:** (كنـ.) بڕ: ئاگری غەزەب تێبەربوون. **ئاگری نەورۆز:** ئاگرێك كە بە بۆنەی سەری ساڵ و دەست پێكردنی نەورۆز دەیكەنەوە.

تێبینی: ئەگنی لە ویدا دا خودایەکی مەزن و ئاگاداری ئاگر بوە و دوو وشەی ئاگر و ئێگر چوونەوە سەر خزمایەتی زمانەکانی هیندی و ئیسلاوی و بە لە بەر چاو گرتنی ئەوە کە زمان و دینی هیندی کۆن لە زمان و دینی ئەوێستا کۆنترە لەوانەیە ئاگر ناوی خودای ئاگری بەر لە دینی زەردەشت و یەکێک لە خوداکانی ئەدەمی کوردەکان بووبێ و دوای هاتنی دینی زەردەشت خێوی ئاتەر جێگای گرتبێتەوە. (بڕ: ئاتەر)

ئاگراو (نا. ل)[ئاگر + ئاو1] ١ـ ئاوەکی داغ و گەرم وەک ئاگر. ٢ـ بادە، شەراب. :: گولاو و ئاگراوە بادە ئەمشەو/ تەرەبناکە مەی و ساقی غەزەبناک (مەحوی ل ١٨٦).

ئاگراویی (ئان. ل)[ئاگر + ئاویی2] گەرم و گوڕ وەک ئاگر، لە چەشنی ئاگر، ئاوێتەی ئاگر. :: دەڕۆم بەو ڕێگە دا شەرتە هەتا ماوم بە یادی یار/ بە هیوای دڵ، بە مەیلی دڵ، دڵێکی گەرم و ئاگراوی (ئاوات ل ١٧).

ئاگرباران (نا. ل)[ئاگر + باران](کنـ.) ١ـ شەڕی قورس و داباراندنی گوللەی زۆر. ٢ـ گەرمایەکی لە ڕادە بەدەر

ئاگربازیی (حم.)[ئاگر + بازیی] لە حەوا کردنی فیشەک و تەقەمەنی ڕەنگاوڕەنگ لە جەژن و شادی و خۆشی دا، گڕگران.

ئاگربڕ (نا. ل)[ئاگر + بڕ] کاری کووژاندنەوە و بەر گرتنی ئاگر کە بەر بۆتە شوێنێک (ماڵ، ڕەز، باغ،...). **~ کردن:** دامرکاندنی ئاگر، کووژاندنەوەی ئاگر.

ئاگربەر (نا. ل)[ئاگر + بەر] بڕ: ئاگربەرە

ئاگربەرە (نا. ل)[ئاگر + بەر + ئە] پووش و پەڵاش و هەرچێکی زوو ئاگر بگرێ، ئاگربەر.

ئاگربەس (نز.)[ئاگر + بەس] وەستانی شەڕ و تەقە دە نێوان لایەنەکەی شەڕ بە پێی نووسین یا دەربڕینی پەیمانێک بۆ ماوەیەکی کورت یا بۆ ماوەیەکی زۆر. **~ دان:** وەستاندنی شەڕ لە لایەن دوو دەستەی شەڕەوە، تەقە وەستاندن.

ئاگرپارە (ئان. ل)[ئاگر + پارە] ١ـ پریشکی ئاگر. ٢ـ (کنـ.) منداڵی دڕ و شەڕانی و زۆر بزۆز. ٣ـ (کنـ.) زیرەک و وریا و بەدەست و برد.

ئاگــرپژێن (نا. ل)[ئاگــر + پژێن] کێوێک کە لە زارکی سەر ترۆپکەکەی مـــادەی شل و ســـووتێنەر و هەڵمی گـــۆگـــردی لێـــدەرژێ یا بۆ دەوروو بەر دەیپرژێنێ، بورکان، گڕکان.

ئاگرپەرست (نا. فا، ئان. فا)[ئاگر + پەرست] ١ـ کەسێک کە ئاگر بە پیرۆز دادەنێ و دەیپەرستێ. ٢ـ کەسێک کە بڕوای بە دینی زەردەشتە، زەردەشتی. & ئاورپەرست

ئاگرپەرستیی (حم.)[ئاگرپەرست + ئیی] بڕوا و ئایینی کەسی ئاگرپەرست، ئاورپەرستیی.

ئاگرخانە (نا. ل)[ئاگر + خانە] ١ـ کوورەی ئاسنگەر ٢ـ تونخانەی حەمام ٣ـ جێ ڕەژی سەماور. & ئاورخانە.

ئاگرخۆرە (نا. ل)[ئاگر + خۆر2 + ئە] ١ـ (گیانـ.) مەلێکی گەورەی مل درێژە، سەری چووک و دندووکی پانە، چاوی دریشت و لینگی درێژە، باڵی چووکە و ناتوانێ بفرێ بەڵام چاک رادەکا، باڵای دوو میتر و نیو و سەد کیلۆش قورس دەبێ. گیا و گیانداری چووک دەخوا و زۆرتر لە ئافریقا دەژی و ناوەکەی لەوە کەوتوە کە گۆیا ئاگر دەخوا، وشترمر.

٢ـ مەلێکی خەیاڵیە، زۆر جوان و خۆش ڕەنگە، دندووکی ٣٦٠ کونی تێدایە، لە سەر دوندی کێوێکی بەرز هەڵدەنیشێ و با لەو کونانە دەدا و دەنگی سەیری لێ دێتە دەر و مەلی دیکە لێی کۆ دەبنەوە و ئەویش چەند دانەیان ڕاو دەکا و دەیخوا و دەڵێن مرۆڤ مۆسیقای لە دەنگی ئەو وەرگرتوە. گۆیا هەزار ساڵ دەژی و کاتێک کە مەرگی نزیک دەبێتەوە دار و ئێزینگێکی زۆر کۆ دەکاتەوە، باڵ دەوەشێنێ و ئاورینگ لە باڵی دەبنەوە و دار ئاگر دەگرن و ئەویش دەسووتێنێ و لە نێو خۆڵەمێش دا هێلکەیەک پەیدا دەبێ و لەم هێلکەیە قەقنەسێکی دیکە سەر دەردێنێ و هەر بۆیەش جووتی نیە، قەقنەس.

ئاگرخۆشکەر (ئان. فا)[ئاگر + خۆش + کەر] کەسێک کە ئاگری شەڕ و هەڵلا خۆش دەکا، کەسێک کە پەرە بە نێوان ناخۆشی و شەڕ دەدا. :: حەسەن ئاگرخۆشکەری ئەو بنەماڵەیە، هەرچی شەڕ و کێشەیە دەبن سەری ئەو دایە!

ئاگر خۆشکەرە (نا. فا) [ئاگر + خۆش + کەر + ئە] کەسێک، یا هۆیەک کە ببێتە هۆی پەرەگرتنی شەڕ و هەڵلا.

ئاگـــردان (نا. ل)[ئاگـــر + دان4] ١ـ قـوڵكەیەكــە وەک تەندووریٚكی چووک لە نێـو ژووری ماڵەكان سـازی دەكەن و پتر پۆلوو ئاگری بۆ دێنن و تێیدەكەن بۆ ژوور گـــەرم كـــردنەوە و هـەروەهـا بۆ گـــەرم راگـــرتنی چێـــشـــتی ســـاز كـــراو و زستانانەش كورسی لە سەر دادەخەن. كوانوو، كوانگ، ئاورگ، كۆرک، كۆرکە، ئاوریا، ئـارگـــا، هارگـــا، ئادرجـــا. ٢ـ جـــێگای پۆلووی گـــەشــــاوە لـە بنـی ســەمـاوەری رەژی دا. ٣ـ نۆهـەمین مـانگ ســاڵ و ســێــهــەم مــانگی وەرزی پـایز، سەرماوەز، سیخوار، سیخوار لە پشت، قەوسی پایزێ.

ئاگر گەشكەرە (نا. ل)[ئاگر + كەش + كەر + ئە] بڕ: ئاوربووژە

ئاگـر گـەشكەرەوە (نا. ل) [ئاگـر + گەش + كەر + ئەوە] بڕ: ئاوربووژە.

ئاگرگیـرە (نا. ل)[ئاگر + گـیر + ئە] وردە دار و گوێنی و لقی ناسكی دار كە زوو ئاگـر دەگـرن و لەبنـی دار و ئێـزنگی گەورەتری دادەنێن هـەتا بە گڕەكەی ئاگر بكەنەوە، دەسـتـەچیلە، چاوگە، دەسـاگر، بناورە.

ئاگرمـەلووچ (گـیانـ.)[ئاگر + مـەل + ئووچ][باش] بڕ: خەزایی

ئاگرمـەلیچ (گـیـانـ.)[ئـاگر + مـەل + ئیچ][باش] بڕ: خەزایی

ئاگـرۆچكە (نا. ل)[ئاگـر + ئۆچكە] [پەه: ئاتەرۆک] ئاوری چووک كە منداڵان بۆ كایە دەیكەنەوە، ئاورۆچكە، ئاگرۆكە. **~ كـــردنەوە:** ١ـ ئـاگـــری چـووكــــە هەڵكردن. ٢ـ (كنـ.) ساز كردنی شـەڕ و فیتنە نانەوە، ئاژاوە نانەوە. & ئاورۆچكە كردنەوە.

ئاگرۆک (نا. ل)[ئاگر + ئۆک] ١ـ بڕ: ئاگرە/٢ و ٤. ٢ـ [باک][كنـ.) ئاژاوەچی، فیتنەگێڕ، مایەفیتنە.

ئاگـرۆكـە (نا. ل)[ئاگـر + ئۆک + ئە] بڕ: ئاگرۆچكە

ئاگرودوو (نا. ل)[ئاگر + و + دوو] ١ـ ئاوردوو ٢ـ ئاگر و دووكەڵ، كە مەبەستە لە ئاوەدان بوون و بە حـاڵ و مـاڵ و ژیان و تێری لـە مـاڵ. :: یا خـودا ئـاگرودووت لـە مـــارێ نەكـــرێتـــەوە! (تووک و نزای ژنان). **~ بڕان:** مـــــاڵ وێران بـوون، تووشـی بـەڵا بوون وەها كـە ئاگـر لە مـاڵ نەكرێتەوە و رووناكی و رزقی ببڕدرێ.

تێبینی: ئەو مـەبەسـتـە دەچێتـەوە سـەر ئەو سـەردەمـەی كە شـەمـچـە و شـقـارتە

نەبوە و هەر ماڵێک هەمیشە ئاگری ئایساوە و ئاگر نیشانەی گەرمی و رووناکی و دووکەڵ نیشانەی نان کردن و تەسەل بوونی ئەو ماڵە بوە و وەها ماڵێک ئاوەدان و وجاغی رۆشن بوە.

ئاگـــره (نا. ل)[ئاگـــر+ ئه] ١ـ نەخۆشییەکە کە لە بەر نزیکی دەگەڵ کەسی سیفلیسی پەیدا دەبێ و بە میراتیش بە منداڵ دەگا. ئاگرە لە سەر سیرەتی پیاو دەبێ و تەنیا بە هەندێک دەرمانی وەک پێنی سیلین چاک دەبێتەوە و ئەگەر زوو چارە نەکردرێ کوێری و فەلەجی بەدواوەیە، سیفلیس، هاوڵە فەرەنگی. ٢ـ نەخۆشییەکی پێستە کە پتر منداڵ تووشی دەبن و لە پێشدا چەنە و لاڕوومەتیان زیپکەی وردی لێ دێتە دەر کە زنچکاوی زەردیان لێدێ و لە دوایی بڵاو دەبێتەوە و شوێنی دیکەی لەش دادەگرێ، ئاگرەکە، ئاگرۆک، ئاورە، ئارە. ٣ـ جۆرە نەخۆشییەکە ئەدات لە کشت و کاڵ، گەڵای زەرد و وشک ئەکات، ئەیفەوتێنێ (کشت و کاڵ ب ١ ل ١٥). ٤ـ شەرا گڕەیە کە بدات لە مەرەزە و بێفەوتێنێ، ئاگرۆک (کشت و کاڵ ب ١ ل ١٥).

ئاگرەکە (نا. ل)[ئاگر + ئە + کە] بڕ: ئاگرە/٢

ئاگرەگڕە (نا. ل)[ئاگر + ئە + گڕ + ئە] ئاورێک کە لە پووش و پەڵاشی زۆر یا گوێنی بەرز دەبێتەوە و زوو دادەمرکێ و پۆلووی لە پاش بە جێ نامێنێ، ئاورەگڕە.

ئاگری (نا. ل)[ئاگر + ئی] ١ـ ئاگرپڕژێن، گڕکان. ٢ـ ناوی کێوێکە لە کوردستانی بەر دەستی تورکیە.

ئاگرین (ئان. ل)[ئاگر + ئین] لە چەشنی ئاگر، لە رەنگی ئاگر، وەکوو ئاگر، ئارگۆن، ئاورین، ئاهیرین، ئایرین.

ئاگە (ئاک.)[ئا + گە][هەو] ئەوێ، لەوێ.

ئال[1] (نا.)[باک] بڕ: ئالی

ئال[2] (نا.)[عەر: ال] ١ـ بنەماڵە، بەرە. دەگەڵ ناوی پێغەمبەر یا کەس و کاری دێ و مەبەست لە بنەماڵەی پێغەمبەرە. ⁘ ئالی مەحەممەد، ئالی عەلی، ئالی رەسووڵ. روو رەشی دەرگای خودام و سەرفکەندەی مستەفا / شەرمەساری رۆژی حەشر و مل کەچی ئالی عەبا (ئاوات ل ٩). ٢ـ بنەماڵەی گەورەی دیکە. ⁘ قوبووری پڕ لە نووری ئالی بابان پڕ لە رەحمەت بێ/ کە بارانی کەفی

ئیحسانیان وەک هەوری نیسان بوو (رەزا)

ئالا (نا.)[باک] بڕ: ئالاّ1

ئالاف (نا.)[باک] گڕ، بڵێسەی ئاگر.

تێبینی: ئەو وشەیە دەگەڵ هالاوی زاراوەی ناوەندیی یەکە و ماناکانیان هەندێک لێک خزیوە. لە ئەدەبیاتی فارسیش دا ئالاف بە مانای بڵێسە هاتوە.

ئالاستن (چا. م)[باک] بڕ: لێستنەوە

ئالان (نا.)[؟][باک] گەڕانەوەی دەنگ، زایەڵە.

ئالاندن (چا. م)[باک] بڕ: ئالاّندن

ئالباز (ئان. ل)[ئال (هاو) + باز3 [زا] بڕ: ئامباز2

ئالبۆز (ئان. ل)[ئال (هاو) + بۆز (باز3)][زا] بڕ: ئامباز2

ئالبۆمین (نا.)[فەر: albumine] مادەیەکەی هەندێک سوێرە کە لە گیا و گیاندار دا هەیە و بەشی هەرە زۆری سپێنەی هێلکە لەم مادەیەیە.

ئالستن (چا. م)[باک] بڕ: لێستنەوە.

ئالفا (نا.)[یون: alpha] یەکەم پیتی ئەلف و بێی زمانی یوونانی کە لە ریازی و فیزیک دا دە کاری دەکەن.

ئالک (نا.) بڕ: ئالیک

ئالکۆڵ (نا.)[فەر: alcool لە عەر: الکحول] ئاوەکییەکە تام و بۆنێکی توندی هەیە، زوو ئاگر دەگرێ و لە ٧٨ درجە دا دەکوڵێ و لە ١١٢ دەرەجەی ژێر سیفر دا دەیبەستێ و لە کەربۆن و ئیدرۆژێن و ئۆکسیژێن پێک هاتوە. ئالکۆڵ بە گشتی دوو جۆرە. یەکەم ئالکۆڵ ئیتیلیک یا ئالکۆڵی سپی لە ترێ و کشمیش دەیگرن و بۆ خواردنەوە دەبێ و پیاو سەرخۆش دەکا. دووهەم ئالکۆڵ متیلیک یا ئالکۆڵی دارە و بۆ خواردنەوە نابێ و بۆ سووتان و هەندێک ئیشی سەنعەتی و بژیشکی کەلکی لێوەردەگرن. (مەحەممەد زەکەریای رازی یەکەم کەسێک بوو کە ئالکۆڵی لە شەراب گرت و ناوی نا الکحول.)

ئالکۆڵی (ئان. ل)[ئالکۆڵ + ئی] ١ـ کەسێک بە تەواوی ئالوودەی ئارەق و خواردنەوەی ئالکۆڵدار بوە و هەمیشە دەیخواتەوە. ∴ دوێنێ کابرایەکی ئالکۆڵیم تووش بوو و داوای پارەی لێکردم. ٢ـ هەر شتێکی کە بە ئالکۆڵ

کار دەکا یا ئالکۆڵی تێدایە. ⁂ چراتۆڕی ئالکۆڵی، ســـــۆبەی ئالکۆڵی و ... ٣ـ خواردنەوەیەک کە ئالکۆڵی تێدا بێ وەک ئاوجۆ و شەراب.

ئالمانج (نا.)[باک] بڕ: ئامانج

ئالمۆدە (ئان.)[فـەر:a.la mode] ١ـ بە پێی مـۆد، باوی رۆژ، شـتی تازەباو و داهـاتوو. ٢ـ مــۆد و نەریتــێک کــە لە فـەرەنگەوە هـاتبێ. ⁂ چەندی لێ جـوانە هـاتوچۆی قــەڵا/ بـەرگی ئالمۆدە، دەدانی تەڵا (کانی مرادان ل ٥٨). & ئەلمۆدە

ئالو (ئان.)[باک] بڕ: ئاڵ3

ئـــالـــوج (نـــا. ل)[ئـــالـــوو + ج][زا] هەڵووچە، هەڵووژە.

ئالومـــینیـــۆم (نا.)[فـەر: -alumin ium] کانزایەکی سپی و سووکە کە لە ٦٦٠ دەرەجە دا دەتوێتەوە، نیشانەی ئەم کـانزایە لە شـیـمی داAL ە، فـافـۆن، بافۆن.

ئالۆز (ئان.)[باک] بڕ: ئاڵۆز

ئالۆش (نا.)[باک] بڕ: ئاڵۆش

ئالوو (نا.)[باک] بڕ: ئاڵوو1

ئالوودە (نا. مــفـ.)[فــار: آلودە] ١ـ ئۆگـری زۆر و لە رادەبەدەر بە شـتێک یا کەسـێک. ⁂ ئالوودەی تریاک، ئالوودەی کتێب. ٢ـ تووش، گرفتار. ٣ـ پاشگرە بە مــــانای تێکەڵاو، ئاوێتـــــە، پیس (بڕ: ئاوی2). ⁂ گـەرد ئالوودەن دەور مــەزار لەیلێ / ئاوپاشی و مــــاڵاش لازمـــــەن خـەیلێ (مــەولەوی ل ٣٦٣). ~ **بوون:** ١ـ فــێــر بوون و گـــیـــرۆدە بـوونی لە رادەبەدەر بە شـتـێک یا کـەسـێک. ⁂ وەها ئالوودەی ماڵ و منداڵی خۆیەتی بە بێ وان ســاتێک هەڵناکا. ٢ـ گـرفـتـار بوون، تووش بوون.

تێبینی: ئالوودە لە چاوگی ئالوودەن ـ ی فـارسـی بە مـانای پیس بوون، تێکەڵاو بوون، ئاوێتە بوونە کەوتوە و راسـتەوخـۆ هاتۆتە نێو زمانی کوردیی.

ئالەت (نا.)[عــەر: آلت] ١ـ ئامــراز، ئامـێـر، کـەرەســە. ٢ـ (کنـ.) ئامـرازی جنسـی ژن یا پیـــاو. ‖ **ئالەتی دەست:** کــەس یا وڵاتی ژێر دەست کـە کـەس یا وڵاتێکی دیکە بۆ سەرکوت و نیازی خۆی کــەلکی لێ وەردەگــرێ. ⁂ شــا ئالـەتی دەستی ئامریکا بوو.

ئالی (نا.)[پەهـ: ئالەک ـ باک: ئالی، ئال ـ ناو: لا] بەر، ســوێ، لایەن، لا. ⁂ دەست بۆ ئالییێ مە درێژ دکە. ‖ **ئالی**

سۆر: هەرمێ یا سێو کە لایەکی سوور بێ، لاسوور.

ئالیــــاژ (نا.)[فـــەر: alliage] ١- تێکەڵاوێکی تواندراوە لە دوو یا چەند کانزا دەگەڵ یەکتر. ٢- ئەو کانزایەی کە بەم شـــێـــوە ســـاز دەبێ. (بۆ وێنە لە تێکەڵاو کردنی مس و قەڵایی زەردە ساز دەبێ.)

ئالیک (نا.)[عـەر: علیق] ژەمـە کـا و جــۆ کــە دەیدەن بە وڵاغـی بەرزە، ئـالک. **~ دان:** کـا و جــۆ لە بـەر وڵاغـان رۆ کردن. **~ ی دوو وڵاغ پێ بەش نەکران:** (کنـ.) دەست و پێ سـپـیلکە و کـارنەکـەر بوون، توانـایی بـەڕێوە بردنی کـــارێکی چووکە نەبوون.

ئالیـگـاتوور (نا.)[ئـین: alligator] جـۆرێک سـووسـەمـاری ئامـریکاییـە کـە درێژایی نزیک پێنج میتر دەبێ.

ئالین (چا. ل)[باکـ] بڕ: ئالان

ئالێــرژی (نا.)[یون: allos ergon] لیـــر دەرکـــردن و حـــەســـاس بوون بـە هەندێک بۆ و خواردەمەنی یا ئاو و هەوا.

ئاڵ[1] (ئان.)[ئـەو: ئەورشـــە ـ ســـان: ئەروســـە ـ پەه: ئـارووس ـ روس: ئالیی. نـاو: ئـاڵ، ئـار ـ بـاش: ئـاڵ ـ هـەو: ئـاڵا] رەنگی ســووری کـاڵ، پەمــەیی. ٭ قــژ کاڵی، لێو ئاڵی، پڕشنگی نێگا کاڵ/ ئەی کچە جوانەکەی سەر گۆنا نەختێک ئاڵ (گۆران ل ٤٥).

تێبـینی: ئەوێسـتایی و پەهـلەویی ئەم وشـە بە مانای سـپییە، سانسکریتەکەی هاومـــانای کـــوردییـــە، هەروەها هـەل لە زاراوەی زازا دا بـە مـــانـای رەنگی بۆر هاتوە کە دەگەڵ ئاڵ هاوڕیشەیە. ئەوجار هـەڵ یا ئـاڵ لە وشـــەکـــانـی ئاڵەتانج و هەڵەتانجـیش بە مـانای سـەوز هـەر لەم ریشەیەن.

ئاڵ[2] (نا.)[بیــر: ئال. نـاو: ئاڵ، ئـاڵە، هاڵە، ئارە] بوونەوەرێکی خەیاڵییە و ژنی زەیسـتـان یا منداڵەکەی دەکـووژێ، ئاڵی زەنـگـی، ئـاڵـی زەنـگـان. **~ بـردنـەوە:** مـردنی ژنـی زەیسـتـان یا منـداڵەکەی. ٭ ژنی زەیسـتان نابێ تەنیا بمێنێتەوە دەنا ئاڵ دەیبـاتەوە. **~ لێـدان:** ژنێک کـە تووشـی نەخـــــۆشـی ئـاڵ بـوە. ٭ پوور بەسێ ئاڵ لێی دا و شێتی کرد. ‖ **ئاڵی زەنگی:** بڕ: ئاڵ 2. **تێـبـینی:** زەنگ بە مـانای تاریکی خـەست هـاتوە، یانی ئاڵی شـــەوەزەنگ کـە لە تاریکی دا دەژی و بە تاریکی دێ، هـەر ئەوە بوو کـە دیوی ژنی زەیسـتانیـان هەمیشە رووناک رادەگرت.

ئاڵی زەنگان: بڕ: ئاڵی زەنگی. ៖ لە قسان ئاڵی زەنگانی / وەکی دی ریخ لە لینگانی (امثال و حکم ل ٣٧٤)

تێبینی: زەمانی زوو ژن لە ماڵ دەزا و قابیلە و ماما بۆ زانی یاریدەیان دەدا و بە دەست و کەرەسەی میکرۆباوی منداڵیان دەزاند و نێوکیان دەبڕی، هەر ئەو میکرۆبە دەبوو بە هۆی شێت بوونی ژن یا کوشتنی ژن یا منداڵ. خەڵک ئەم هۆیەیان دەبردەوە سەر بوونەوەرێک بە ناوی ئاڵ. هەر لەبەر ئەوە ژنی ژەیستانیان لە ژووری بە تەنیا نەدەهێشتەوە هەتا حەوتووی چووبا.

ئاڵ[3] (ئان.)[باک: ئالو ـ ناو: ئاڵ، ئار، هار ـ هەو: هاڵ] ١ـ حاڵەتێکە دوای خواردنی شتی ترشی وەک سماق یا هەڵووچە و هەناری ترش بە سەر ددانەکان دادێ و مرۆڤ ناتوانێ خواردەمەنی باش بجوا و ئەزیەت دەدرێ. ئەم وشەیە تەنیا دەگەڵ چاوگی بوونەوە دەکار دەکرێ. ٢ـ ترش. ៖ ئاڵ و بۆڵ. ~ **بوونەوە:** کول بوونی کاتی ددانەکان بە ترشی خواردنی زۆر. ៖ هێندە هەڵووچەی ترشمان خوارد ددانەکانمان هەموو ئاڵ بوونەوە.

ئاڵ[4] (پاشـ.) پاشگری وێچوون و نیسبەت دان کە بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی دیکە ساز دەکا. ៖ چەنگاڵ، چەتاڵ، گەرداڵ.

ئاڵا[1] (نا.)[باک: ئالا ـ ناو: ئاڵا، ئارا ـ باش: ئاڵا ـ هەو: ئاڵا] ١ـ پارچەیەکە هەر وڵاتەی دروشم و رەنگ و نیشانی خۆی لە سەر دەکێشێتەوە وبە ناوی پێناسی ئەم وڵاتە هەڵیدەدا، بەیداغ، بەیداخ، بەیاخ. ٢ـ هەر ئەو پارچەیەیە کە یانەی گەورە، ناوەند و رێکخراوەکان بە دروشمی تایبەتی خۆیان هەڵیدەدەن. ٣ـ کوتە پارچەی زیادی کە منداڵان دەیکەنە جل و بەرگ بۆ بووکۆڵەکانیان واڵا، ئاڵەبووک، ئاڵابووک. ٤ـ (مجـ.) بەرز. ៖ باڵای ئاڵای شەنگ سەد بەڵا پێوەن/ دووکانچەی شادی دەردینان شێوەن (مەولەوی ل ٨٣). ~ **بڵند کردن:** ئاڵا هەڵکردن، بەرز کردنەوەی ئاڵا. ~ **راوەشان:** ئاڵا شەکانەوە. ~ **راوەشاندن:** ئاڵا شەکاندنەوە. ~ **شەکانەوە:** جولانەوەی ئاڵا بە با یا بە دەست کەسێکەوە. ~ **شەکاندنەوە:** جولاندنەوە و راوەشاندن و بەرز کردنەوەی ئاڵا. ~ **هەڵکردن:** بەرز کردنەوەی ئاڵا، هەڵێنانی ئاڵا، ئاڵا

هەڵدان، بەیداغ هەڵکردن :: لە بازاڕی ئالا هەڵکردن و ئالا راوەشانە / عەتر پڕژاندن و عەتر رژانە (سەعید و میرسێوەدین ل ٩١). **~ هەڵدان:** بڕ: ئالا هەڵکردن. **وە بەر ~ی پێغەمبەر کەوتن:** (دوعا) وە بەر رەحمەتی خودا کەوتن ، دەگەڵ تاقم و دەستەی پێغەمبەر چوونە بەهەشت.

ئالا² (ئان.) بڕ: ئاڵ1. :: ئاد مارۆ بە ویر تەرزەکەی بالات/ ئەو دیدە مەستت، ئێد خاڵ ئالات (مەولەوی ل ٢٣٥).

ئالا³ (نا.)[؟][هەو] قەڵەم، خامە.

ئالابووک (نا. ل)[ئالا1/٣ + بووک] بڕ: ئاڵەبووک

ئالابێژ (نا. چا)[ئالا (ئاڵە) + بێژ2] بڕ: ئاڵەبێژ

ئالات (نا.) بڕ: ئاڵەت2 و 1

ئالاچغ (نا.)[تور: ئالاچیق] ١ـ هۆدەیەکی کۆچەرەکانە کە دیوارەکانی لە لبادە و لێک دەدرێن و لە کاتی ماڵ گواستنەوە لێک جیا دەبێتەوە. ٢ـ کەپر.

ئالاچی (ئان. ل)[ئالا + چی] بڕ: ئالادار. :: ... هەمزە و هەبباس و هەیدەرە / دەگەڵ مەقلووبی پەڕ بە سەرە / ئالاچی سوڵتان سەمەرە. (مان ل ١٩).

ئالادار (ئان. فا)[ئالا1 + دار] ١ـ کەسێک کە لە پێشەوەی سپا یا کۆمەڵێک ئەرکی هەڵگرتنی ئالای پێدراوە. ٢ـ (کنـ.) سەرۆک و سەردەستەی تاقمێکی ناڕازی. & ئالاچی، ئالاهەڵگر، بەیاخدار، بەیداخدار، بەیداغدار.

ئالاداریی (حم.)[ئالادار + ئیی] کاری ئالادار، ئالاهەڵگریی، بەیداغداریی، بەیداخداریی.

ئالاش (نا.)[؟] زەل و قامیشێک کە دوای دارەڕا لە سەری رۆ دەکرێ و گڵەبانی لە سەر دەکەن، پردوو، سەرمیچ، پەردوو، لیشامە، لیشمە، هەلاش.

ئالامەت (نا.) بڕ: هەلامەت

ئالان (چا. ل)[باک: ئالین ـ ناو: ئالان، هالان، ئاران] پێچرانی شتێکی درێژ لە شتێکی دیکە، لێهالان. :: بە داو هەر تارە بۆ من بۆتە تارێک / لە پێم ئالاوە زولفی تار و ماری (وەفایی ل ١٨٣). مارێکی قەف ئەستوور لە دار ئالابوو.

ئالاندن (چا. م)[ئالان + دن] لێبەستن و پێچانی هەر شتێکی درێژ لە شتێکی

دیکه، لێــهــاڵاندن، هاڵاندن، ئاراندن، ئالاندن. ⁘ لەبەر سەرئێشە دەسرەیەکی لە سەری ئالآند و درێژ بوو.

ئاڵاهەڵگر (ئان. فا)[ئاڵا1 + هەڵگر] بڕ: ئاڵادار

ئاڵاهەڵگریی (حم.)[ئاڵاهەڵگر + ئیی] بڕ: ئاڵاداریی

ئـاڵایـی (ئـان. ل)[ئـاڵا2 + ئـی] رەنگاوڕەنگ، چەند رەنگ، ئاڵ و واڵا، ئاڵ و واڵ.

ئاڵ برە (نا. فا.)[ئاڵ2 + بڕ/٧ + ئە] کەسێک کە چارەی ژنی ئاڵ لێدراو دەکا.

تێبینی: هەندێک جار ئەو ژنەی کە ئاڵ لێیدەدا بەم جۆرە چارەیان دەکرد. ژنێک کە پێشتر منداڵەکەی ئاڵ بردوویەتەوە یا پیاوێک کە ژن یا منداڵەکەی ئاڵ بردوویەتیەوە دەیانهێنا و ئەویش چەند جار پرچی ژنی تووش بووی دەکێشا یا ئەوە کە ژنەکە لەچکە و پیاو جەمەدانی خۆیان دەدایە هەتا چل شەوان لە سەری یا لە قەدی ببەستێ.

ئاڵبۆم (نا.)[فەر: album] دەفتەرێک کە وێنە، تەمر و شتی لەو بابەتەی لە سەر پەڕەکانی دەدەن.

ئاڵتوون (نا.)[تور: altın] زێڕ، تەڵا.

ئاڵتوونی (ئان. ل)[ئاڵتوون + ئی] ١ـ هەر شتێکی کە لە زێڕ ساز کرابێ. ٢ـ رەنگی زەردی وەک رەنگی زێڕ. & زێڕن، زێڕین، تەڵایی.

ئاڵتی رەم (نا. ل)[تور] ئەندازەیەکە بۆ کێشان کە دەبێتە پەنجاوپێنج گرەم.

تێبینی: ئالتی لە تورکی دا یانی شەش و رەم سواوی درەمە یانی شەش درەم.

ئاڵچاخ (ئان.)[تور: alçak (نزم)] کەسی سووک و چرووک کە لە نێو خەڵک دا حورمەتی نەبێ، خوێڕی، ئاڵچاغ.

ئاڵچاغ (ئان.) بڕ: ئاڵچاخ

ئـاڵـدۆز (نـا.)[تـور: yaldız] رووکێشی زێر و زێو لە سەر فلزی کەم بایخ، ئاوەزێر و ئاوەزێو. ⁘ ئاسنگەرم بۆ بێنن بە مشتەرییە / بۆم دورووس بکا رکێفی ئاڵدۆز، دانە لغاوی هەوێزە مروارییە. (مان ل ١٩٧). ~ **کردن:** رووکێش کردنی فلز و کانزای کەم بایەخ بە زێڕ یا زێو، ئاوەزێو کردن، ئاوەزێڕ کردن.

ئاڵدۆزکاریی (حم.)[ئاڵدووز + کار + ئیی] کار و پیشەی رووکێش کردنی

کانزا.

ئاڵشت (نا. چا)[تور: alış] ئاڵوگۆڕ، گۆڕین، گۆڕینەوە. **~ کردن:** گۆڕینەوە، ئاڵوگۆڕ کردن.

ئاڵشک (نا.)[؟][ئەر] شتێ و نمێکە وەک بەفرکە لە کاتی سەرمای ژێر سفر لە سەر زەوی و گیا و چیمەن دەکەوێ، زوقم، سیخوار، خووس، خووسار.

ئاڵش وێرش (نا. چا)[تور] بڕ: ئاڵ و وێر

تێبینی: ئاڵش لە چاوگی تورکی ئالماق بە مانای وەرگرتن و وێرش لە چاوگی وێرماق بە مانای دان کەوتوە و بە گشتی یان دان و ستان

ئاڵف (نا.)[عەر: علف] گیای درِوای ئیشک کراو کە زستانان دەیدەن بە ماڵات.

ئاڵفانە (نا. ل)[ئاڵف + ئانە] باجێکە لەجیات حەقی لەوەڕ و درِوونی گیا بۆ داخستنی دەدرێ بە ئاغا و دەرەبەگ.

ئاڵفتە (نا. مف.) هۆگر، ئالوودە، خوو پێگرتوو. ⁂ هێند ئاڵفتەی سینەمایە هەموو رۆژێ دوو سێ فیلمان دەچێ.

تێبینی: ئەم وشەیەش لە زمانی کوردیی دا مەسدەرەکەی لە بیر چۆتەوە و لەوانەیە، یەکەندەردوو بە بیران دا بێ کە لە (الفة)ی عارەبی وەرگیراوە، بەڵام مەسدەری (ئالۆفتەن) بە مەعنای (ئاشق بوون) کە لە فارسی دا هەیە و زۆر زۆر کەم دە کار دەکرێ، ئەم گومانە ناهێڵێ (قامووس ب ١ ل ٥٨). ئالۆفتە لە فارسی دا بە مانای شێواو و پەریشان هاتوە.

ئاڵفجاڕ (نا. ل)[ئاڵف + جاڕ][ئەر] شوێنی لەوەڕ و درِوونی ئاڵف، لەوەڕگە، گیاجاڕ.

ئاڵقە (نا.)[عەر: حلقە] ١ـ شتی خری نێو بۆش کە دوو سەرەکەی گەیشتبێتەوە یەک، ئەڵقە، ئاخڵە. ٢ـ ئەنگوستیلەی دەزگیرانیی کە کور و کچی نیشانەکراو دە قامکی یەکدی دەکەن. ٣ـ جورە گوارەیەکە لە فلزی کەم بایخ کە دەروێش و مریدی شیخان لە گوێی دەکەن (پتر لە لا گوێیەک دەکردرێ). ٤ـ جۆرە گوارەیەکی ئاسایی و کەم بایخ بوو کە زوو بۆ ناسینەوەی کویلە و بەندە و غوڵام دە گوێیان دەکرد. ٥ـ کۆ بوونەوەی خەڵک لە دەوری کەسێک یا شتێک بە شکڵی جەغز. ٦ـ بڕ: ئاڵقەی زێڕ. ‖ **ئاڵقەی زێڕ:** خشلێکە لە زێڕ کە کە لە سەر کۆچکەی دەدروون و دەکەوێتە سەر لاجانگ و

زۆرتر لە نێـو ژنانی مـەنگووڕ دا باوە.
ئاڵقەی ونبـوو: رەگـەزی گـیـاندارێکە بە پێی فەڕز کە دە نێوان مەیموون و مرۆڤ دایە و گـۆیا مرۆڤی ئێـسـتـا درێژەی ئەم رەگەزەیە، لەم ئاڵقە ونبوویە هێشتا هیچ بەڵگە و نیشانەیەک نەدیتراوەتەوە.

ئاڵقـە بەگـوێ (ئان. ل)[ئاڵقـە + بە + گوێ] حاڵی مرۆڤێک کە ئاڵقەی دە گوێ دایە و بۆتە بەندە و ناچار گـــوێ لە فـەرمـانی خـاوەنی بگرێ، گـوێ رایەڵ، ئاڵقە لە گوێ. ٢ـ (کنـ.) فەرمانبـەر، گوێ بیست، گوێ لە مشت، بەندە.

ئاڵقە بەگوێیی (حم.)[ئاڵقەبەگوێ + ئیی] فـەرمـانبـەریی، گـوێ بیـسـتـیی، بەندەیی، گوێ رایەڵیی، ئاڵقە لە گوێیی.

ئاڵقـەتیـز (گـیـا.)[؟] گـیـایەکی خۆڕسکە، زۆر بـەرز نابێتـەوە، سـاقـەتی قـەف قـەف و شینە. کاتێک بیشکێنیەوە ئاوەکییەکی وەک شیری لێدەتکێ کە لە سـەر کـڵـۆ قـەندێکی دەکـەن و بۆ رەوانی کەلکی لێوەردەگرن، ئاڵقەتیس.

ئاڵقەتیس (گیا.) بڕ: ئاڵقەتیز

ئاڵقـەڕێز (نا. ل)[ئـاڵقـە + ڕێز] ریزە زنجـیـرێکە، بنەکـەی وەک بزمـاری دوو سـەر وایە و لە دەرکـەی دەکـوتن و لە پشـتـەوە پەرچی دەدەنەوە و سـەرەکـەی دیکەی ئاڵقـەیەکی گەورەترە کە دەچێتە نێـو ئاڵقـەیەکی جیـا کە لە چوارچێوەی دەرکـە دراوە و دەرگـای مـاڵ یا دوکـانی پێدادەخەن. **~ کردن:** داخستنی دەرگا بە ئاڵقەڕێز.

ئاڵقـەزوونە (نا. ل)[ئـاڵقــە + زوون (زوان) + ئە] بڕ: ئاغزوونە

ئاڵقەلەگـوێ (ئان. ل)[ئاڵقـە + لە + گوێ] بڕ: ئاڵقە بەگوێ

ئاڵقەلەگوێیی (حم.)[ئاڵقـەلەگوێ + ئیی] بڕ: ئاڵقە بە گوێیی

ئاڵقە و کـۆچکە (نا. ل)[ئاڵقە + و + کـۆچکە] کـۆچکەیەک کە بە ئاڵقـەی زێڕ نەخـشـاوە و ژنـە مـەنگوور بۆ جـوانی لە سەریان دەبەستن.

ئاڵک (ئا.)[بڕ: ئاڵوو1][ئەر] بڕ: لوو

ئاڵ و بۆڵ (ئان. ل)[ئاڵ3 + و + بۆڵ] ترێیـەک کـە هێشـتـا تامی مـەیلەوترشـە و مـــاویەتـی بـە تەواوی بگا، بۆڵـەتەمـــە، بۆڵـەتـەمێ، بـەرەکـــە. **~ بوون:** ترش و شـــیـــرین بـوونی بـەرســـیلـە، بۆڵـەتەمێ تێکەوتن.

ئاڵوگـۆڕ (نا. چا)[ئاڵ + و + گـۆڕ] ١ـ

کاری گۆڕینەوەی شتێک بە شتێک بێ ئەوەی پارە لە گۆڕ دابێ، ئاڵوویر. ٢ـ کاری گۆڕینەوەی دوو شت لە یەک جۆر. ٣ـ کاری سەرتاپێ گۆڕینی جل و بەرگ. ٤ـ تێکچوونی بار و دۆخی پێشوو. ~ **بەسەر داهاتن:** گۆڕان و تێکچوونی بارودۆخی پێشوو و هەڵدانی بارودۆخی نوێ. ፧፧ خەڵک وەک جاران نەماون ئاڵوگۆڕیان بە سەر دا هاتوە. ~ **کردن:** ١ـ گۆڕینەوەی دوو شت دەگەڵ یەکتر بێ ئەوەی پارەیەک بدرێ یا وەرگیرێ. ፧፧ تایەکم ئارد دەگەڵ بزنێک ئاڵوگۆڕ کرد. ٢ـ گۆڕینەوەی دوو شتی یەکجوور. ፧፧ کۆتەکانتان ئاڵوگۆڕ کەن. ٣ـ گۆڕینی جل و بەرگ. ፧፧ بچۆ حەمام خۆت بشۆ و جلەکانت ئاڵوگۆڕ کە!

تێبینی: ئاڵ لە ئالماغ ـ ی تورکی بە مانای وەرگرتن و گۆڕ لە گۆڕینەوەی کوردیی کەوتوە و مانای گشتی دەبێتە وەرگرتن و دان یا دان و ستان، ئەوەش دەگەڕێتەوە ئەو سەردەمەی کە پارە و پووڵ دەوری سەرەکیان نەبوە و شتیان لە جیاتی شت داوە. ئێستاکە مانای ٤ یانی گۆڕانی باری وڵات (ئابووری، سیاسی و کۆمەڵایەتی) جێی بە ماناکانی دیکە تەنگتر کردوە.

ئاڵ و واڵ (ئان. ل)[ئاڵ1 + و + واڵ] ڕەنگاوڕەنگ، ئاڵ و واڵا، ئاڵایی. ፧፧ خەملی چیا و چەمەن بە سپی و سەوز و زەرد و سوو/ دار و دەوەن بوە بە هەزار ڕەنگی ئاڵ و واڵ (حەقیقی ل ٥١).

ئاڵ و واڵا (ئان. ل)[ئاڵ1 + و + واڵا] ڕەنگاوڕەنگ، ئاڵایی. ፧፧ بەس بێ جیلوەی زولف و خاڵان! ئاشقی روخساری خۆت/ ئاڵ و واڵای خولدی ناوێ تالیبی دیداری خۆت (وەفایی ل ٣١)

ئاڵوویر (نا. چا)[تور: ئال (ئالماغ) + و + وێر (وێرماغ)] بڕ: ئاڵوگۆڕ/١

ئاڵوێنی (نا.)[؟] ١ـ چەشنێک قەیسی کە دەنکەی شیرینە ٢ـ دەنکی شیرنی قەیسی. & هەڵوێنی.

ئاڵۆ (نا.)[؟][ئەر] برای دایک، لالۆ، لالە، خاڵ.

ئاڵۆز (ئان.)[باک: ئالۆز ـ ناو: ئاڵۆز، ئارۆز، هاڵۆز ـ هەو: ئاڵۆز] ١ـ هەموو شتێکی ڕێسراوی درێژی لێک هاڵاو (کاموا، بەن، دەزوو و...) ٢ـ تووک و پرچی شانە نەکراو. ٣ـ بار و دۆخی شێواوی وڵات کە کەس کەس نەناسێتەوە. ٤ـ کەسی شێواو و ئاگا لە

خۆ نەماو. ٥ ـ مەسەلەیەکی گران و بە گریێ و گۆڵ. ٦ـ پیاوی توورە و تۆسن و بەد ئەخلاق. ٧ـ ئەسپی تۆڕ و سەرکەش کە زۆر گوێ ناداتە سوار. ٨ـ ڕۆژی سارد و تووش و کرێوەی زستان . ٩ـ تێکەڵ پێکەڵ. بێ سەر و بن. ⁂ دوێنێ شەوێ خەونێکی ئاڵۆزم دیت. ~ **بوون:** ١ـ تێک هاڵانی کەلاف و ڕێسراوی درێژی وەک بەن و دەزوو. ٢ـ تێک هاڵانی پرچی درێژ و دانەهێنراو. ٣ـ شێوانی باری ئاسایی وڵات. ٤ـ شێوان و تێک چوونی باری ئاسایی کەسێک. & ئاڵۆسکان، ئاڵۆزکان،ئاڵۆزان. ~ **کردن:** ١ـ تێک هاڵاندنی ڕێسراوی درێژ کە لێک کردنەوەی گران بێ. ٢ـ تێک دانی سەر و پرچی شانە کراو. ٣ـ تێک دانی باری ئاسایی وڵات. ٤ـ تێک دان و شێواندنی باری ئاسایی کەسێک. & ئاڵۆزاندن.

ئاڵۆزان (چا. ل)[لە: ئاڵۆز] بڕ: ئاڵۆز بوون. ⁂ عەنبەری سارا وتم زوڵفی، نەباتی میسری لێو / زوڵفی ئاڵۆزا، وتی لێوی کە ناوی من نەبات (مەحوی ل ٥٩).

ئاڵۆزاندن (چا. م)[لە: ئاڵۆزان] بڕ: ئاڵوز کردن

ئاڵۆزاو (نا. مف.، ئان. مف.)[لە: ئاڵۆزان] چلۆنایەتی ئاڵۆز بوونی ئەو حاڵەتانەی لە ئاڵۆز دا هاتوون (بڕ: ئاڵۆز)، ئاڵۆزکاو، ئاڵۆسکاو. ⁂ شل و مل و سایەگەردن سەریان لە سایەی پەنجەران دەرهێناوە / زولفیان دەڵێی ئاوریشمی خاوە و نەئاڵۆزاوە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٥٥).

ئاڵۆز پاڵۆز (نا. ل)[ئاڵۆز + و + پاڵۆز] تێکەڵ پێکەڵ، شێواو، ئاڵۆز پڵۆز، ئاڵۆز و بڵۆز.

ئاڵۆزپڵۆز (نا. ل)[ئاڵۆز + و + پڵۆز] بڕ: ئاڵۆزپاڵۆز

ئاڵۆزکان (چا. م)[لە: ئاڵۆز] بڕ: ئاڵۆز بوون

ئاڵۆزکاو (نا. مف.، ئان. مف.) [لە: ئاڵۆزکان] بڕ: ئاڵۆزاو

ئاڵۆز و بڵۆز (نا. ل)[ئاڵۆز + و + بڵۆز] بڕ: ئاڵۆز پاڵۆز

ئاڵۆزیی (حم.)[ئاڵۆز + ئیی] ١ـ شێواویی وڵات ٢ـ تێکەڵ پێکەڵ بوونی بیر و مێشک. ٣ـ دوودڵیی، شک.

ئاڵۆسکان (چا. م)[لە: ئاڵۆز] بڕ: ئاڵۆز بوون

ئاڵۆسکاو (نا. مـفـ.، ئان. مـفـ.)[لە: ئاڵۆسکان] بڕ: ئاڵۆزاو

ئـاڵـۆش (نـا.)[بـاک: ئـالـۆش ـ نـاو: ئاڵۆش ـ هـەو: ئـاڵۆش] ١ـ نـەخـــــۆشـی پێـست کـە لە نێـوگـەڵ دەدا و پـیـاو هـەر دەیخـورێنێ و هـەڵیـدەکـڕێنێ، خـارشت، خـوروو، قنگەخـرۆکـە، حـەکـە. ٢ـ (کنـ.) ژنی پێخۆش و خوروودار، حەکەدار.

ئاڵۆشـــاویی (ئان. مـــفـ.)[ئاڵۆش + ئاویی2] حـاڵـی کـەسـێک کـە ئالۆشی هەیە، ئاڵۆشدار، بە ئاڵۆش.

ئاڵۆشدار (ئان. فا)[ئاڵۆش + دار] بڕ: ئاڵۆشاوی

ئاڵـوو[1](نا.)[پەهـ: ئالەگ (هەڵووژە)] ١ـ (ئا.)[باک: ئـالوو ـ نـاو: ئـاڵوو ـ باش: ئـاڵـوو] دوو لـووی بـچـــــــووکی بـادامـی گەروون لە ژێر چەنە. ئیشـی ئەم لوویانە سـاز کردنـی گـرمـۆڵەی سـپـی بۆ لەشـە و هەندێک جـار لە بەر شـالاوی مـیـکرۆب چڵکێ دەکـا و دەمـاسـێ، ئارگـووشک، مـەرازە. ٢ـ (گـیـا.) هەڵووژە، هەڵووچە. ~ کـــەوتن: بڕ: ئاڵوو هـاتن. ~ گرتنەوە: بڕ: ئاڵوو هەڵدانەوە. ~ هاتن: چڵک کـردنی ئاڵووکـان و هـەڵمسـانـیـان، ئاڵوو کـەوتن. ~ هەڵدانەوە: دامـاڵینی ئاڵوو لە دیوی دەرەوە بۆ چاک کردنەوە و نیشتنەوەی، ئاڵوو گرتنەوە.

تێبینی: ئاڵوو (ئاروو، ئالوو) بە گشتی بە مـانـای خـڕ و گـرمـۆڵەیە و لە گـەلێک وشـە دا ئەم مانایـە نیشـان دەدا. ⁘ لوو، ئاڵووباڵوو، شـەفـتـالوو، هوڵوو، زەردالوو، ئاروونگ، ئاڵگ.

ئاڵـوو[2] (پاشــ.) بە نـاوەوە دەلکێ و ئاوەڵناو سـاز دەکـا و مـانـای تێکەڵ بوون و ئاوێتە بوون دەدا، ئاوی، ئاو. ⁘ زامێ ژارئـاڵوو، بێ دەوا و دامێ / مـــەزانـوون جـەی زام، مـەوینون کـامێ (بێسـارانـی ل ١٤٦). خەواڵوو

تێـــبـینی: ئاڵـوو لە چاوگـێکی لە بیـر کـراوی کـوردیـی (ئالاوتن) هـاوڕیشــەی ئامـێتن کەوتۆتەوە ئەم چاوگە بە شێـوەی ئـالووتـەن لە پـەهلـەویـی و بـە شـــێـــوەی ئالوودەن لە فـارسـی دا هـەیە. ئەم چاوگـە هێشتا لە پالاوتن دا ماوە کە مانای دژی خۆی دەدا.

ئاڵووباڵوو (گـیـا.)[ئاڵوو1 + باڵوو] [باک: هـەلهـەلووک ـ ناو: ئاڵووبـەلاڵووک، بـەلاڵووک، هـاڵووبـەلاڵووک، ئـاریبـــاری] دارێک و بەری دارێکە شـێـوەی گـێـلاس دەدا، بەرەکەی مزرە، سوورێکی مـەیلەوە

ڕەشـە، بە رووتی دەخـورێ، مرەبا و روب و شــەربـەت و تەنانـەت شــەرابیــشــی لێ ســاز دەکەن، بۆ وێشک کردنیش دەست دەدا، Prunus brigantica نــاوی لاتینی ئەم دارەیە.

ئاڵووبخارا (گیـا.)[ئاڵوو1 + بخارا] جـۆرێک هەڵووچەی ترشــە کــە ئیــشک دەکـردرێ و لە بۆ ترش کـردنی هەندێک چێـشت کـەلکی لێـوەردەگـرن، هـەڵووچە پاوەیی، هەڵووچەڕەشە، هەڵووژەڕەشە.

تێبینی: بوخارا شـارێکە لە کۆماری ئۆزبەکستان.

ئاڵوو بەلاڵووک (گیا.)[ئاڵوو1 + بەڵ + ئاڵوو + ک] بڕ: ئاڵووباڵوو

ئــاڵــوودار (نـا. ل)[ئـاڵـوو + دار1] دارێکی راست و درێژ کە زۆر ئەسـتـوور نیــە و لـە خـانووبەرە ســاز کـردن دا بۆ دارەڕا کەلکی لێوەردەگرن.

تێبینی: ئارووک یا ئاریک لە زاراوەی باکــووریی دا بـە مــانای مــیـچ هاتوە و وشــەی ئـاروو و ئاڵوو هەریـەکن و تەنیــا ئاڵ و گـۆڕی بە ســەر دوو پیـتـی **ڵ** و **ر** دا هـاتوە کــە وێنەی یـەکـجـار زۆرە. بەم پێودانە ئاڵوودار دەبێتە داری میچ.

ئاڵهــا (نا.)[؟][ئەر] مــەیل، تاســە، ئارەزوو، ئیــشــتیــا، ئەڵها ⁘ ئاڵهـای سەفەرم کردگە.

ئاڵە (نا.)[بڕ: ئاڵ2] ١ـ بڕ: ئاڵ2. ٢ـ مووروویەکی رەنگ سپی یا شیری رەنگە کـە لە بەرمـووری ئاڵە و شـەوەی دەکـەن. (بڕ: بەرمووری ئاڵە و شەوە).

ئاڵەبووک (نا. ل)[ئالا1 / ٣ + بووک] کوتە پـارچەی زیادی کە کچۆڵان دەیکەنە جل و بـەرگ بۆ بـووکــەکــانیــان، جل و بەرگی بووکۆڵە، ئالابووک، واڵەبووک.

ئاڵەبێــژ (نا. چا)[ئاڵە (هێـڵـەگ) + بێژ2] کاری دابێژتنی هاڕاو بە پارچەی کون کونی ورد یا بە هێڵەگی کون ورد، ئالابێـژ، واڵەبێـژ. **~ کردن:** دابێـژتنی هـاڕاو بـە هێــــڵــــەگی ورد یا کـــوتـە پارچـەیەکی کـون کــونی ورد، ئـالابێــژ کردن، واڵەبێژ کردن.

ئاڵەبێژ کراو (ئان. مف.)[لە: ئاڵەبێژ کردن] هـاڕاوی ورد دابێـژراو بە هێڵـەگ یا پارچەی کون ورد، دابێژراو. ⁘ خوێی ئاڵەبێژکراو.

ئاڵەت[1] (گـیـا.)[؟] بەری گـیـایـەکی ساقـەت درێژ و باریکە و لە دار دەهاڵێ و لە شوێنی گەرم وەک هیندوستان دەڕوێ و هەتا سی ســاڵان بەر دەدا. بەرەکــەی

دەنکێکی ورد و ڕەشــە و زۆر تیــژە و بە هێــشــوویە، لە کــوردەواری ئەم دەنکە دەهاڕن و لە چێشتی دەکەن. & بیبەر، ئیسۆت، ئیسیوەت، ئالات.

ئالەت² (نا.)[عـــەر: آلة] ١ـ داری چووکی داتاشـــراو و ســـاز کـــراو بۆ پەنجەرەی قەدیم. هەر پەنجەرەیەک دەیان ئالەتی دەویست و بە شکڵی چووک و جـــوانی هەندەسی لێکیـــان دەبەست و کوتە شووشەیەکی سپی یا ڕەنگیشیان تێدەگرت. ئێستا لە هەندێک شوێنی کۆن ئەم جۆرە پەنجەرانە ماون کە بە ئالەت ســـاز کـراون. ٢ـ داری چووک و خــڕی داتاشراو بە شێوەی شیش و میل کە لە شوێنی پاڵ دانەوەی کورسی و سەندەڵی و نیم تەختی دەگرن. & ئالات، ئالەتە.

ئاڵەتانج (گیـانـ.)[ئاڵ1 + ئە + تانج] جۆرێک مراوی کێویی، ڕەنگی سپی و خاڵخاڵە، پەڵەیەکی سەوزی سێ سووچی لە ســـەرە، گـــۆشـــتی دەخـــورێ و ڕاو دەکـردرێ، Tadorna tadorna ناوی لاتینی ئەم باڵندەیە، هەڵەتانج.

تێبینی: ئاڵ لەم وشەیە دا بە مانای ڕەنگی کەسک یا سەوز هاتوە. بە گشتی ڕەنگی ئاڵ لە زمانەکانی هیند و ئێرانی دا ڕەنگێکی یەکدەست نیە و هەر کام بۆ ڕەنگێکیان بە کار بردوە. لە زمانی کۆنی تەبەریی دا ئاڵ بە مانای سەوز هاتوە. (بڕ: ئاڵ1).

ئاڵەتە (نا.)[ئەر] بڕ: ئاڵەت2

ئاڵەتە کێوییلە (گیا.)[ئاڵەت1 + ئە + کێو + ئییلە] گیایەکی خۆڕسکە پتر لە دەم جۆبار و ڕۆبار شین دەبێ گوڵی مۆر و بە هێشوویە و تام و بۆنی توند و تیژە.

ئاڵە فـــەڕەنگ (ئان.)[فـــەر: a la franque] کەسێک کە جل و بەرگی فـــەڕەنگی دەبەر دەکـــا و لە ژیانی دا لاسای ئەوان دەکاتەوە، فەرەنگی مەئاب، ئەلمۆدە.

ئاڵەقـۆق (گیـا.)[ئاڵ1 + ئە + قـۆق (کۆک)] بڕ: ئاڵەکۆک

ئاڵەکۆک (گیا.)[ئاڵ1 + ئە + کۆک] ١ـ لە یەکەم گیا خۆڕسکەکانی بەهارییە کـــە زۆرتر لە پەنا پەڵە بەفـــران ســـەر دەردێنێ، بە قەرا بستێک لە زەوی بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی لە شنگ دەچێ بەڵام تووکن و هەندێک پانتـــرن، گـــوڵەکـــەی زەردن و بنێکی خـــڕیان هەیە کـــە دەخورێ، ئاڵەکۆک هەموو ساڵێ لە سەر بنجی خۆی سەرهەڵدەداتەوە و لە گوڵ و

ریشەی بۆ دەرمانیش کەلک وەردەگرن، primevere ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، ئاڵەقۆق، هەڵەکۆک، هاڵەکۆک، پەڵووک. ٢ـ (کنـ.) دیاری هەژارانە. ⁂ دیاری شوان ئاڵەکۆکە. ‖ **ئاڵەکۆکی نێو دوو بەردان:** (کنـ.) کەسێک کە لە هەموو لایەکەوە زەخت و زۆری بۆ دێن.

ئاڵەم (نا.) بڕ: عالەم. ⁂ تەک دا تاریکی ئەو لای تەریکی / ئاڵەم چەنی نوور کەرد هام شەریکی (مەولەوی ل ٢٤٥).

ئاڵی (ئان.) پیاوی ژێر دەست و گوێ لە مستی ژن، پیاوێک کە ترسی لە ژنەکەی هەیە. ~ **بوون:** لە ژن ترسان و لە ژێر ئەمری ژن دا بوون.

تێبینی: بەرامبەر بەم وشەیە لە کۆیە (هۆمەر = عومەر) و ئەو دوایانەش لە سلەیمانی (یۆسف) باوە، جا ئەوەی کە بۆ ئەم مەبەستە هەر ناوی (شەخس) بە کار دێ، دەمهێنێتە سەر ئەم باوەڕە کە ئەسڵی ئەم وشەیەش (عەلی) بێ. (قامووس ب ١ ل ٦٤). وشەی ئاریلە کە پێک هاتوو لە [ئاری + لە]یە گومان دەخاتە سەر ئەم بۆچوونەی زەبیحی و شیاوی پتر لێکۆڵینەوەیە بە لەبەر چاو گرتنی ئەوە کە دوو پیتی ل و ر ئاڵوگۆڕییەکی زۆریان هەیە و شک نیە کە ئاڵی و ئاری هەر یەک وشەن. (هس: ئاریلە)

ئام[1] (نا.)[عەر: عم][باک] برای باوک، مام.

ئام[2] (پێشـ.)[بڕ: ئاو3] هەم، هاو ⁂ ئامپا، ئامپیاڵە، ئامیار.

ئام[3] (چا. مخ) هات، هام ⁂ ئاموشۆ

تێبینی: ئام لە چاوگی ئامای هەورامی بە مانای هاتن کەوتوە و تەنیا لە وشەی ئاموشۆ دا دەبیندرێ و پەڕیوەتە نێو زاراوەی ناوەندیی و شێوەی هام ـ یشی لێبۆتەوە.

ئام[4] (ئام.)[بڕ: ئا14] دوو ناو یا دوو ئاوەڵناوی دووپات کراوە تێک دەکاتەوە و ئاوەڵناوێکی نوێ ساز دەکا. ⁂ بەرامبەر

ئاماج (نا.) بڕ: ئامانج. ⁂ ڕۆح جە تەن پەڕواز مۆژەی مەستێکم / ئاماج تانەی خاس و کە.ستێکم (وەلی دێوانە ل ٨٧).

ئامادە (ئان.)[باک: ئامادە ـ ناو: ئامادە ـ باش: ئامادە] ساز، تەیار، حازر. ~ **بوون:** ساز بوون، تەیار

بوون، حازر بوون. **~ کردن:** ساز کردن، حازر کردن، تەیار کردن.

ئامادەیی (حم.)[ئامادە + یی] ئامادە بوون، حازریی، تەیاریی. ⁂ ئامادەیی خۆم بۆ چوونە سەیران و گەشت راگەیاند.

ئامار (نا.)[لە: ئامارتش][پەھ: ئامار] ١ـ رادە و ئەندازە بە پێی بژار و لێکدانەوە، بژار، ژمارە. ⁂ بە پێی ئامار هەموو ساڵێ ... منداڵ لە دایک دەبن و ... کەس دەمرن. ٢ـ [زا] ژمارە

تێبینی: فارس ئەم وشەیەی لە زمانی پەهلەویی دەرکێشاوە و لە جیات statistique بە کاری دێنێ و ئەویش زانستێکە کە بە بژار و ژمارە رووداوەکان و ژیانی کۆمەڵایەتی نیشان دەدا وەک بژاردنی رادەی حەشیمەتی وڵات یا شارێک. هەر چەند ئەم وشە لە زمانی فارسی را هاتۆتە نێو زمانی کوردییەوە بەڵام خزمایەتی و نزیکایەتی ریشەیی دە گەڵ کوردیی زۆرترە. [بڕ: ژماردن].

ئامارات (نا. ل)[ئامار + ئات][باک] ئامراز، ئامێر، کەل و پەلی کار، ئەسباب. ئامووردت ⁂ ئاماراتی دارتاشی.

تێبینی: ئەم وشە لە ئامێر کەوتوە و کۆی ئاتی پێوە نراوە.

ئامارگەر (ئان. ل)[ئامار + گەر][پەھ: ئامارگەر] کەسێک کە کاری سەرژمێری و ئاماری بە دەستەوەیە.

ئاماژ (نا.) بڕ: ئامانج

ئاماژە (نا.)[بڕ: ئامانج] ئیشارە، هێما.

تێبینی: ئاماژە هاوڕیشە و هاومانای ئامانجە و لە مانای بنەڕەتی خۆی یانی نیشانە هەندێک لەقاوە و مانای ئیشارەی بە خۆوە گرتوە.

ئاماسان (چا. ل) بڕ: ئاوسان

ئاماسیاگ (نا. مف.)[لە: ئاماسیان][ئەر] بڕ: ئاوساو

ئاماسیان (چا. ل)[ئەر] بڕ: ئاوسان

ئاماڵ (ئان.)[پەھ: هەمال] نزیک بوون و شێوە دان لە حاڵ و رەنگێک، وێچوو، مەیلە. ⁂ ئاماڵ شێت، ئاماڵ فەقیر، ئاماڵ شین، ئاماڵ سوور.

تێبینی: وشەی ئاماڵ دەگەڵ وشەی ئاواڵ هەر یەک سەرچاوە و یەک

ریشەیان هەیە هەرچەند کە ماناکەیان هەندێک لێک دوور کەوتۆتەوە. لە زمانی پەهلەویی دا هەمال هەم بە مانای ئاواڵ و هەواڵە هەمیش بە مانای وەک و شێوە و ئاماڵ و چەشن.

ئامان[1] (نا.)[ئەو: ئاڤەنت، ئافەنت ـ سان: ئاپۆڤەنت ـ پەه: ئاپۆمەند. باک: ئامان ـ ناو: ئامان، ئاوان ـ باش: ئامان] دەفر و قاپ و قاچاغی چێشت تێدا خواردنی نێو ماڵ.

تێبینی: ئاڤەنت āfant لە ئەوێستا و هاوتاکانی بە گشتی لە ئاڤ یا لە ئاپ بە مانای ئاو پێک هاتوون و ماناکەیانی ئاودار و ئاودانە، هەروەتر ئاوێژدانە āveždāna ـ ش لە ئەوێستا دا هەر بە مانای ئاودان یا دەفری ئاو هاتوە. ئامان و ئاوان لە دوو بەشی [ئام، ئاو + ئان] پێک هاتوون ئام شێوەیەکی دیکە لە وشەی ئاو ـ ە و ئان سواوی دان ـ ە یانی وشەکە بە گشتی ئاودان ـ ە. (هس: ئافتاوە)

ئامان[2] (نا.)[عەر: امان] ١ـ تکا و رجا بۆ وریا بوون و چاوەدێری باشتر لە شت یا کەسێک کردن، دەخیل، ئەمان. ⁘ فریوی هەر هەوەسبازێ مەخۆ ئەی تازەگوڵ ئامان / سبەینان ئارەزووی یارێکی دی و هاوسەر دەکا شەونم (ئاوات ل ٢٥). ئامان منداڵێنە نەکەن بچنە سەر چۆم، ئامان ئەو منداڵە دەست لەو سۆبەیە نەدا. ٢ـ زاڵە، بێزار. ⁘ ئامان لە زۆڵمی زاڵم. ٣ـ ناوەی مێینە لە نێو مەنگوڕان دا. **~ بۆ بردن:** پەنا بردنە بەر کەسێک و ئامان خواستن. ⁘ لە ترسی بابی ئامانی بۆ باپیری بردوە. **~ خواستن:** پەنا بردنە بەر کەسێک لە ترسان بۆ پاراستن. **~ لەبەر هێنان:** داوای ئامان لێکردن، پەنا بۆ بردن، ئامان خواستن. ⁘ بازێکی چەنگ بە خوێنە/ ئیکلامێی لێ بکێشە، ئامانێ لە بەر بێنە (مان ل ١٨٦). **وە ~ خستن:** ئۆقرە لێبڕین، هێمنایەتی لێبڕین، وە زاڵە هێنان. ⁘ دز و چەتە وڵاتیان وە ئامان خستوە. **وە ~ هاتن:** وە زاڵە هاتن، بێزار بوون. ⁘ لە دەست ئەو ژیان و چەرمەسەرییە وە ئامان هاتووم. **وە ~ هێنان:** زۆر ئەزیەت و ئازار دانی کەسێک، وە زاڵە هێنان.

ئامانج (نا.)[پەش: ئەرمان، ئەرماند ـ فار: ئارمان. باک: ئارمانج، ئالمانج ـ ناو: ئامانج، ئاماژ ـ هەو: ئاماج] ١ـ شتێک کە دادەکرێ و بۆ تیر هاویشتن دەست

نیــشــان دەکــرێ، ئامــاژ، نیــشــانە. ٢ـ مــەبەسـت، ویست، دۆز. ‡ پیـاو دەبێ لە ژیانی دا ئامانجێکی هەبێ.

تێـــبـینی: ئەم وشـــەیە لە ئارمــانجی زاراوەی باکـووریـی هاتۆتە نێـو زمـانی ئەدەبی ناوەندیی و ئامـاژ و ئامـاژەشی لێبۆتەوە. ئامانج لە بنەڕەت دا بە مانای نیــشــانە بوە و بەمــانـای مــەبەست بە مەجاز هەر لە نیشانە کەوتوە.

ئامانەت (نا.)[عەر: امانة] ١ـ شتێکی کە بۆ ماوەیەک لە لای کەسێک دادەندرێ و دوایی وەردەگـرترێتـەوە، ئەمـانەت. ‡ هەندێکم پوولّ بە ئامـانـەت لە لای کـاک برایم داناوە هەتا لەم سـەفـەرە دێمــەوە بۆم راگــرێ. ئەم کــتــێـبــە دەتوانی بە ئامانەت وەریگری. ٢ـ ئاگا، چاوەدێریی. (بەو مـانایە دەگـەلّ چاوگی بوون دێ) & ئەمــانەت. **~ بوون:** ئاگــا لێــبــوون، چاوەدێریی کـــــردن، پاراستن. ‡ ئەو کەوشە ئەگەر ئامانەتی بێ بەشی چوار ساڵی دەکا. **بە ~ دانان:** شتێک لە لای کــەســـێک دانان بۆ مـــاوەیەک هەتا ئاگـــــاداری لێـــــبکا و دوایی لێی وەربگیرێتەوە. **بە ~ وەرگرتن:** شتێک بۆ مـاوەیەک لە کـەسـێک سـتـاندن و لە دوایی دانەوەی. ‡ ئەو کــتــێـبــانـەم لە کـتـێـبـخـانە بۆ دە رۆژان بە ئـەمـانەت وەرگرتوە.

ئامانەتدار (نا. فا)[ئامانەت + دار2] ١ـ کــەســێک کــە ئـامــانەت راگــرێ، ئەمــانەتدار. ٢ـ جێ بڕوا، دەســتــپـاک، ئەمین.

ئامــانەتداریی (حم)[ئامــانەتدار + ئیی] ١ـ کـار و ئاکـاری ئەمـانەتدار. ٢ـ دەستپاکیی، دروستیی، ئەمینیی.

ئامــانەتیی (حم.)[ئامــانەت + ئیی] مــاڵ یا هەر شــتـێک کـە وەک ئەمـانەت دراوە بە کەسێک، بە ئامانەت داندراو.

ئامـــاوزێ (نا. ل)[ئامـــاو؟ + زێ2] مــشـــەمما یا پەڕۆیەکی تەنکە کـــە دە شـەمی هەڵدەکێـشن و لە سـەر کـوانی دادەنێن هەتا کێمەکەی هەڵمژێ.

ئامــــا و لوای (چا. مخ)[هـەو] بڕ: ئاموشۆ

ئامبار (نا.)[باک ـ زا] بڕ: ئەنبار

ئامـباز[1] (ئان. ل)[ئام2 + باز2] دوو کەسی کە یەکتر دەباوەش دەگرن و تێک دەبەزێن، تێک گەوزینی دوو کەس دەگەڵ یەک جـا بۆ شـــەڕ بێ یا بۆ یەکـتـر دە باوەش گرتن لە خۆشەویستییان. ~

بوون: خـۆ پێـدادان و دەباوەش گـرتن، ئـاوقــــا بـوون، تێک بـەزین. ⁘ هـەر لـە دوورەوە دیتی ئامـبازی بوو و بـە عـەرزی دادا. **~ی یەکتـر بوون:** بە هەڵەداو بۆ لای یەکـتـر چوون و یەکـتـر دە باوەش گرتن بۆ شەڕ یا لە خۆشەویستیان.

تێبینی: باز دەچێتـەوە سـەر ریشـەی ڤــەزەی vaz ئەوێســتــایی بە مــانای ڕۆیشـتن و چوون و بـەزینی کــــوردیی، مـاناکەی دەبێتـە بەرەو یەک چوون و تێک بـەزین. زەبیــحی بـازی بردۆتـەوە ســەر بازوو یـا باسک (بڕ: قــامــووس ب ٢ ل ٦٧).

ئامباز^2 (ئان. ل)[ئام2 + باز3][پەھ: ئەمـباز، هەمباز. نـاو: ئامباز، هەمباز ـ زا: ئالبــاز، ئالبــۆز] هاوڕێ، هـەڤــاڵ، ئاواڵ، هـەمــبـاز، ئالبـۆز. ⁘ ئامــبـازی زیندانم مــەکــە وەکـوو کـاکــەمــەم و خاتووزینی (مێر و وەفا ل ١٠٤).

ئامــــبــــولانس (نا.)[فــەر: am-bulance] مـــاشــــێنی تایبــــەتی نەخـۆشخـانەکان بۆ ڕاگوێزتن و هێنان و بـردنـی نەخــــۆش و بـریـندار و تەنـانـەت مردوو.

ئامــــپــــا (ئان. ل)[ئام2 + پا1] جـووتبـەندەی دەوڵەمـەند و حـاڵخـۆش لە دێهـات دا، هاوپـایە، هاوشــان. ⁘ دیارە ئاغـا پێکەوە نێـوانیـشـیـان ناخـۆش بێ، رعێت و ئامپا گفتوگۆیان دەگەڵ یەکتری هەیە (لاس و خەزاڵ ل ١٤٥).

ئامپیاڵە (ئان. ل)[ئام2 + پیاڵە] دوو کــەس کــە هەمــیــشــە بـە یەکــەوە ئارەق دەخــــــــۆنـەوە و هــاودەم و هــاوراز و هاوبڕوای یەکترن، هاوپیاڵە.

ئامپێر (نا.)[فەر:ampere] واحیدی ئەندازەگرتنی تەوژمی بەرق.

ئامــــــدەم (ئان. ل)[ئام2 + دەم] ١ـ هـاوڕێ، ئـاواڵ، ڕەفــیق. ٢ـ هـاوقــســــە، هاوزمان. & هاودەم. ⁘ جا فایدەی چی؟ هەر کــەســـە دەگــەڵ ئامــدەمی خــۆی دەتوانـێ قــســـە بکا و بچــێــتــەوە ڕێ و شــــوێنی جێ ژوانـێ (ســــەعـــیــــد و میرسێوەدین ل ١٠)

ئامــراز (نا.)[پەھ: ئەوزار، ئەفــزار، ئەبزار، ئەفـــچـــار. باک: ئامـــارات، ئامـوورەت، ئامـراز ـ ناو: ئامر، ئامـێر، ئامراز، ئەمراز] ١ـ کەرەسە و ئەسباب و دەزگــای کـار و ئیش. ⁘ تەور ئامــرازی داربڕینە. ئامرازەکانی سـەرتاشـینم بۆ بێنە با سـەری ئەم منداڵە کورت کەمەوە.

٢ـ لە ڕێزمـــــان دا بە مـــــانای ئەدات (Article) هەڵبــژاردراوە. ‖ **ئامــرازی دەست:** کەس یا دەوڵەتی گوێ لە مستی دەســـتــەڵاتدارێک بۆ هەڵســووڕاندنی کـــاروبار و دەســـتـــوورەکـــانی ئەو دەستـەڵاتدارە. ⁘ شا ئامرازی دەستی ئامریکا بە دژی خەڵکی کورد بوو.

ئامـــــڕاز (ئان. ل)[ئام2 + ڕاز] دوو کەس کە بڕوای تەواویان بەیەکە و باسی دڵی خۆیان لە لای یەک دەکەن، هاوڕاز. ⁘ زگم دەسووتا من بە حاڵی خۆ / کۆتر نابێــتــە ئامــڕازی هـەڵۆ (ســەعـیـد و میرسێوەدین ل ٤٢)

ئامسـا (ئان. ل)[ئام2 + سا1] بڕ: ئاوسا

ئامسەر (ئان. ل)[ئام2 + سەر] بڕ: هاوسەر

ئامشـۆ (چا. مخ)[ئام3 + شۆ] بڕ: ئاموشۆ. **~ کردن:** بڕ: ئاموشۆ کردن.

ئامشۆکەر (نا. فا)[لە: ئامشۆ کردن] بڕ: ئاموشۆکەر

ئامـــفی تیــاتر (نا.)[یون: -am phiteatron] ١ـ شـوێنی دانیـشـتنی سـەیرکـەران لە یونان و ڕۆمی کۆن، کە ڕیزەکـــانی پلیکانی و بازنەیی بوو و نێـوەڕاسـتـەکـەی گـۆڕاییـەک بوو کـە بەرنامـــەیان تێــدا دەگــێــڕا. ٢ـ هـەر شـوێنێکی نوێی بەم شێوە کە نمایشی تێدا بدرێ.

ئامک (نا. ل)[ئام1 + ک] خـوشکی باوک، پوور، میمک، ئامکە.

ئامکوف (ئان. ل)[ئام2 + کــوف؟] هاوشـــان، بەرابەر، هـاوپایە، ئاوکـوف، ئاوقـوف. **~ بوون:** هاوشـان و بەرابەر بوون، وەک یەک بوون، لە یەک پلە و پایە دا بوون. ⁘ بۆ کەس نییـە خـەبەرێکم بۆ بەرێ بۆ عێلی باڵەکان و مەملەکەتەکەی باڵەکـیـیــە/ بڵـێن پێنج هەزار کــەس ئامکوفی ئاقـە سـوارێک نـیـیـە (لاس و خەزاڵ ل ١٥٤).

ئامکە (نا. ل)[ئامک + ئە][زا] بڕ: ئامک

ئامـــلانە (ئان. ل)[ئام2 + لانە] دوو دڵداری پێک گـەیشـتـوو، هاودەم، ئاومل، هاوژین، ئاولانـە. **~ بوون:** هاودەم و هــاوژین بـوون، بـە یـەکـــــــەوە بـوون، دەســتـەمــلانی یەک بوون. ⁘ جا ئەمن بۆچیمـە ئەو زیندەگـانی و ئەو ژیانە / کــەســێکی دیکە لە ســینگ و بەرۆکم بگێڕێ پەنجانە/ میراتی شۆڕمەحموود

لەگەڵی ببێتەوە بە ئامانە (شۆڕەمەحموود ل ٩٠) باسکت ئاوێزانی گەردن پکەم، بڵێن ئەوە ئاشقە و ماشقەی مارن وا بوونەوە ئامانە (لاس و خەزاڵ ل ٤٢).

ئامنان (نا.)[زا] بڕ: هاوین

ئامنۆن (نا.)[زا] بڕ: هاوین

ئامنوون (نا.)[زا] بڕ: هاوین

ئاموشۆ (چا. مخ)[ئام3 + و + شۆ] هاتوچۆ، چوونە لا، ئامۆشۆ، ئامشۆ، ئامەشۆ، هامۆشۆ. **~ کردن:** هات و چۆ کەسێک کردن، سەر لە کەسێک دان، ئامشۆ کردن. ∷ کەریم دەمێک ئاموشۆمان ناکا. دەگەڵ یەک ئام و شۆتان هەیە؟

تێبینی: ئەم وشە لە زاراوەی ناوندی دا بە تایبەت لە موکریان برەوی زۆرە کەچی ریشەی دەگەڕێتەوە سەر زاراوەی هەورامی، نازانم ئەم وشە کەی و چۆن هاتوەتە ناو ئەو زاراوە. ئام لە چاوگی ئامای بە مانای هاتن و شۆ لە چاوگی شیای بە مانای چوون کەوتوە.

ئاموشۆکەر (نا. فا)[لە: ئاموشۆ کردن] کەس یا کەسانێک کە هات و چۆی شوێنێک دەکەن، هات و چۆکەر، ئامشۆکەر. ∷ ماڵە بابم ئاموشۆکەریان زۆرە.

ئامۆ[1] (نا. ل)[ئام1 + ئۆ] برای باوک، ئاپۆ، مام، مامۆ. (لە زاراوەی ناوەندیی دا بە تەنیا بە مانای مام ناکوترێ بەڵام لە هەندێک ناوی تێکەڵاو دا دەبیندرێ ∷ ئامۆژن، ئامۆزا.)

ئامۆ[2] (ر.) ریشەی چاوگی لە بیر کراوی ئامۆتن بە مانی فێر کردن. ∷ دەستەمۆ (دەست ئامۆ) ، نامۆ (نا ئامۆ)

ئامۆچ (ر.) بڕ: ئامۆژ

ئامۆچیار (ئان. ل)[ئامۆچ + یار] بڕ: ئامۆژگار

ئامۆچیاریی (حم.)[ئامۆچیار + ئیی] بڕ: ئامۆژگاریی. **~ کردن:** بڕ: ئامۆژگاریی کردن.

ئامۆزا (نا. ل)[ئامۆ1 + زا] پەیوەندی نیوان منداڵەکانی دوو یا چەند برا دەگەڵ یەکتر، منداڵی مام، مامۆزا.

ئامۆزازا (نا. ل)[ئامۆزا + زا] پەیوەندی نێوان منداڵەکانی ئامۆزا دەگەڵ ئامۆزای ئەو کەسە یا دەگەڵ منداڵەکانی ئەو کەسە، مامۆزازا، بن ئامۆزا.

تێبینی: بۆ دیاری کردنی ئەوە کە ئامۆزازای کامەیانە لە ناساندن و رستە دا دیاری دەدا. وەک: " ئاسۆ ئامۆزازای منە " یا " من و ئاسۆ ئامۆزازاین ".

ئامۆژ (ر.)[پەهـ: ئامۆژ، ئامۆچ، ئامۆز. باک: ئامۆژ ـ ناو: ئامۆژ، ئامۆچ ـ هەو: مۆچ] ئەم وشەیە بە تەنیا نایە و لە هەندێک وشەی لێکدراو دا ماون و مانای فێر دەدا.

تێبینی: چاوگەی ئەو وشە و چەندی وشەی دیکە لەم رەگە لە کوردیی دا لە بیر چۆتەوە و دەبێ وشەی نزیک بە ئامۆتن بووبێ بە لە بەرچاو گرتنی وشەکانی دەستەمۆ و نامۆ و چاوگی پەهلەویی ئەم وشەیە ئامۆختەن -āmōx tan بە مانای فێر کردن، راهێنان. ئامۆچ و ئامۆژ و ئامۆز رەگی ئێستای ئامۆختەن ـ ن.

ئامۆژگار (ئان. ل)[ئامۆژ + گار][پەهـ: ئامۆژەکار] کەسێک کە ئامۆژگاری دەدا، پەنددەر، نەسیحەت کەر، رێ پێشاندەر، ئامۆچیار، ئامۆژیار.

ئامۆژگاریی (حم.)[ئامۆژگار + ئیی] [پەهـ: ئامۆژەکارییە] نەسیحەت، پەند، فێر کردنی چاکە و خراپە، ئامۆژیاریی، ئامۆچیاریی، مۆچیاریی. ~ **کردن:** نەسیحەت کردن، پەند دان، ئامۆژیاریی کردن.

ئامۆژن (نا. ل)[ئامۆ1 + ژن] پەیوەندی نێوان ژنی برایەک دەگەڵ منداڵەکانی براکانی ئەو کەسە، ژنی مام، ژن ئاپ، ژنام، مامۆژن، مامۆژەنی.

ئامۆژیار (ئان. ل)[ئامۆژ + یار] بڕ: ئامۆژگار

ئامۆژیاریی (حم.)[ئامۆژیار + ئیی] بڕ: ئامۆژگاریی. ~ **کردن:** بڕ: ئامۆژگاریی کردن.

ئامۆشۆ (چا. مخ)[هەو] بڕ: ئاموشۆ. ∴ خەیر وەڵڵا تا گیان نە تۆی قەفەس بۆ / کەم کەم ئامۆشۆی ئامای نەفەس بۆ (مەولەوی ل ٣٥٢).

ئامۆنیاک (نا.)[یون: ammoniak] گازێکە بێ رەنگ و بۆن تیژە، لە هەوا سووکترە و دەگەڵ ئاو تێکەڵ دەبێ و لە نوشادور و قسڵ بە دەستی دێن. لە بزیشکی و سەنعەت دا کەلکی لێوەردەگرن و فۆرمۆلەکەی NH_3 یە.

ئامۆنیۆم (نا.)[فەر: ammonium] فلزێکی فەرزییە کە هێشتا بە حاڵەتی ئازاد نەدیتراوەتەوە و وایان داناوە کە لە

ئەملاحی ئامۆنیاک دا هەیە.

ئامورر (نا.) هاوتای نیر کە یەکێکە لە دوو پارچەی سەرەکی بۆ جووت. ئامورر لە دوو کوتی باسک یا باسکێش و دەندە پێک هاتوە (بڕ: باسکێش و دەندە)، هەوجاڕ، ئێرەقە، یەرەق. || **ئاموری رژد:** ئامورێکی باشە کە زۆر دەچێتە خوار و باش دەکێڵێ. **ئاموری ماڵە:** ئامورێک کە چاک ناچێتە نێو عەرزەوە و کەم دەچەقێ، هێس. **ئاموری هێس:** بڕ: ئاموری ماڵە.

تێبینی: ئامورر هەمان وشەی ئامێرە و ماناکەی تەنگەبەر بۆتەوە. (بڕ: ئامراز)

ئامورەت (نا.)[باک] بڕ: ئامارات

ئامە (نا.)[ئەر] دایک.

ئامەد (نا.)[فار: آمد (هات) لە چاوگی آمدن (هاتن)] پێشهاتی باش، بەخت، هات، شانس.

ئامەشۆ (چا. مخ)[ئام3 + ئە + شۆ] بڕ: ئاموشۆ :: لە بەینی نوور و زوڵمەت ئامەشۆ سەر ناگرێ مەحوی / نیگارم بۆیە پێمی وت لە من هاتن، لە تۆ رۆیین (مەحوی ل ٢٥٢).

ئامیار (ئان. ل)[ئام2 + یار] [هەو] ئاواڵ، هاوڕێ، دۆست، یاریدەدەر.

ئامیان (نا.) بڕ: هەوێن

ئامیب (نا.)[فەر:Amibe] گیاندارێکی یەک خانەیە کە لە ئاوی شیرین و جێگای شێدار و ئاوی حەوز دا دەژی، چەندین جۆری هەیە کە جۆرێکیان لە ریخۆڵەی مرۆڤ دا پەیدا دەبێ و دەبێتە هۆی ئیسهالی خوێنی.

ئامیتن (چا.)[ئەو: میەز ـ پەهـ: ئامێختەن ـ فار: ئامیختەن] تێکەڵ کردن، لێکدانی دوو شت، ئامێتە کردن // پالاوتن

ئامیتە (نا. مف.)[لە: ئامیتن][ئەو: ئاهیتە ـ پەهـ: ئامێختەک ـ ناو: ئامیتە، ئامێتە، ئاوێتە، ئاویتە] تێکەڵ، لێکدراو.
~ **بوون:** تێکەڵاو بوون، تێکەڵ بوون.
~ **کردن:** تێکەڵاو کردن، لێکدان.

تێبینی: لە ئەوێستا دا ئاوەڵناوی ئاهیتە بە مانای دژوێن و چەپەڵ و پیس هاتوە یانی شتێک یا کەسێک کە پیسایی تێکەڵاوی بوە و دەگەڵ ئامیتە یەک ریشە و رەگەزیان هەیە.

ئامیر[1] (نا.) بڕ: ئامراز

ئامیر[2] (نا.)[عەر: امیر] ١ـ سەرۆک،

سەرکردە. ٢ـ لەقەبی بنەماڵەی شا. & ئەمیر، میر.

ئامیربەتالیۆن (نا. ل)[ئامیر2 + بەتالیۆن] بڕ: سەرپەل

ئامیرهێز (نا. ل)[ئامیر2 + هێز] کەسێک کە سەرکردایەتی هێزی پێشمەرگەی ناوچەیەکی بەدەستەوە، سەرۆک هێز.

ئامین[1] (نا.)[زا] بڕ: هەوێن

ئامین[2] (نا.)[عەر: آمین لە عبر: امین] وشەیەکە دوای دوعا و پاڕانەوە دەکوترێ بە مانای قسەکە وەدی بێ یا دوعاکە قەبووڵ بێ.

ئامێتە (نا. مف.)[لە: ئامیتن] بڕ: ئامیتە

ئامێر (نا.) بڕ: ئامراز

ئامێز (نا.)[پەه: ئامێز، ئامێچ ـ باک: هامبێز، هەمبێز، هەمێز، همبێزـ ناو: ئامێز، هامێز، مێز، هەمێز] ١ـ شوێنێکە دەکەوێتە نێوان سینگ و هەر دوو دەست کە بەرەو سینگ داکێشراوە. ៖ مانگەشەو خۆشە مانگ لەپەرێزێ / دۆستی جوانت بێ پڕ بە ئامێزێ (فۆلکلۆر). ٢ـ رادەیەک لە دەست کە دەکرێتەوە و شتێک بە خۆیەوە دەگرێ، بۆ هەڵگرتن. ៖ ئامێزێک دار بێنە، ئامێزێک گیا.& باوەش، باوش. **~ پێدا کردن:** شتێک یا کەسێک دە باوەش گرتن. **~ تێوەرهێنان:** دە باوەش کردن، ئامێز پێداکردن. ៖ هەرچەندی حەولی دا، وەلاغێک لە بەر ئەوی نەکشاوە / لە سەر چەنگان رۆیی، ئامێزی دە کوڕی خۆی وەرهێناوە. (مان ل ١٣٩). **~ لەبەر وەرێنان:** دەباوەش کردن، ئامێز پێدا کردن، ئامێز تێوەرهێنان. **بە ئامێزەوە بوون:** کەسێک یا شتێک لە باوەش دا بوون. ៖ عەلی منداڵەکەی بە ئامێزەوە بوو و دەڕۆیشت. **دە ~ گرتن:** دە باوەش کردن.

تێبینی: ئامێزلە چاوگەی ئاویتن بە مانای تێکەڵاو بوون کەوتوە و لە ئامێژەن دا ئەو مانایەی هێشتا راگرتوە. لە پەهلەوی دا ئامێز و ئامێچ بە مانای تێکەڵاو لە چاوگەی ئامێختەن ـ ی پەهلەویی و میەز ـ ی ئەوێستایی هاتوە و لە فارسیش دا ئامیز هەر بەو مانایەوە لەو چاوگەیە پەیدا بوە و مانای بنەڕەتی یانی دوو کەس کە تێکەڵاوی یەکتر دەبن. (بڕ: ئامیتن)

ئامێژە (نا.)[بڕ: ئامێژەن] بڕ: هەوێن

ئامـێـژەن (ئان. ل)[ئامـێـژ + ژەن] ١ـ تێکەڵاو، ئامـێتـە، تەڤ لـە هەڤ ٢ـ (نا.) بـڕ: هـەوێن. **~ کـــــردن:** ١ـ تێکـەڵاو کردنی دوو یا چەند شت دەگەڵ یەک. :: ئەو خـاک و گەچـە دەگەڵ یەک ئامـێـژەن کە! ٢ـ بڕ: هەوێن کردن.

تێبینی: ئامێژەن لە ئامێژ + ژەن پێک هاتوە و یەکێک لە دوو پیتی ژ فەوتاوە. ئامێژ لە چاوگی میەز ـ ی ئەوێستایی و ئامیچ ـ ی پەهلەویی بە مانای تێکەڵ و ئامـێتـە کـەوتوە و ژەن لە غـەن ـ ی ئەوێستایی بە مانای لێدان کەوتوە و بە گشتی یانی تێکەڵ کردن.

ئامێن (نا.)[زا] بڕ: هەوێن

ئان[1] (پاشـ.)[پەه: ئان] ١ـ پاشگری کۆی ناوی نەکەرە، گەل. :: داران، کچان و کوڕان، شاران. دایکان ببینە و کچان بخوازە. **تێبینی:** چونکە دەست پێکەری ئەم پاشگرە پیتی بزوێنە هەر کات دواین پیت بە بزوێن تەواو بێ لە بەر ئەوە کە دوو پیتی بزوێن دەگەڵ یەک ناخوێندرێنەوە هەندێک ئاڵ و گۆڕی بە سەر دادێ. دوای بزوێنی « ئا » و « ئێ » و « ئی » و « ئۆ » پیتی « ی » دەبێتە یارمەتی دەری و لە نێوانان دا سەر هەڵدەدا. :: برایان، ئاغایان، چرایان. هەرمێیان، دەرپێیان. حاجی یان، پەری یان. برۆیان، درۆیان. دوای بزوێنی « ئوو » پاشگر وەک خۆی دەمێنێتەوە و دواین بزوێن دەگۆڕێ و دەیکاتە « و » یا ئەوە کە بە دوای « ئوو» پیتی « و » دەبێتە یارمەتی دەر، بەڵام لە ڕێنووسی ئەدەبی و هەروەها وتوێژیش دا پتر بزوێنەکە دەسوون. :: مێروان، مێروووان (مێروو)، سێروان، سێروووان (سێروو)، دروان، دروووان (دروو). دوا بزوێنی « ئـە » دیسان پاشگر ناگۆڕدرێ بەڵام بزوێنەکە دەقرتێنێ. :: کەران (کەرە)، بەڕان (بەڕە)، ... ٢ـ بە دوای کات و زەمانەوە دەلکێ و نیشاندەری زەمانە. :: بەیانان، نوێژی شێوان، ئێواران. بەهاران خۆت تەڕ مەکە، زستانان خۆت گیر مەکە (پەند). ٣ـ پاشگرە بۆ نیشان دانی شوێن و جێگا. :: لەندی شێخان، قەبران، ئالان. ٤ـ پاشگرە بۆ نیشان دانی بەزم و شادی و کۆ بوونەوەی خەڵک. :: خەنەبەندان، خەتنەسووران، شیرنی خۆران. ٥ـ کار و کردەوەیەک نیشان دەدا کە لە زاتی دا کۆی تێدایە بەڵام نیازی کۆی تێدا نیە. :: دەچمە ماسیان. زۆر قسان مەکە! ٦ـ بە

ئاوەڵناوەو دەلکێ و دەیکاتە ناو. ∷ باریکان، ئەستووران.

ئان2 (ئام.)[بڕ: یا] یا، یان. ∷ ئان تۆ بیخۆ ئان من دەیخۆم.

ئان3 (ئام.) یەکێک لە پێنج ناسەی چاوگەیە. ∷ دان، هەستان، مان، هەڵدان.

ئان4 (ئام.)[بڕ: ئا14] نێوگر و نێوبڕی دوو وشەی هاومانا و هاوتا. ∷ بەرانبەر، سەرانسەر، دەوراندەور.

ئان5 (نا.)[عەر: آن] زەمان، کات، دەم، زەمانێکی کورت. ∷ خەرێکی نان خواردن بووین لەو ئانە دا لە دەرگایان دا. ئانێکی پێ نەچوو هاتەوە.

ئاناتۆمی (نا.)[یون: Anatome] زانستێکە کە لە سەر لەش و چلۆنایەتی ئەندامەکان و پەیوەندی نێوان ئەوان دەکۆڵێتەوە.

ئانارشی (نا.)[فەر: anarchie] ١ـ ئاژاوە، شێواوی. ٢ـ ولاتێک کە شێواوە و قانوونی ڕێزی نەماوە.

ئانارشیست (ئان.)[فەر: anarchiste] ئاژاوەچی، ئاژاوەخواز.

ئانارشیزم (نا.)[یون: anarchia] لاگریی لە شێواوی و ئاژاوە ٢ـ بیر و باوەڕێکی سیاسی کە خۆشی و خۆشبەختی خەڵک لە ڕووخانی دەوڵەتەکان و قانوونەکانی وان دا دەبینی و بۆ ئەم مەبەستە ئاژاوەنانەوەی کردۆتە ئامانجی سەرەکی.

ئاناناس (گیا.)[فەر: ananas] ١ـ دارێکە کە لە ئامریکا و چەند ولاتی ئورووپا دەڕوێ. گەڵای درێژ، گوڵەکانی هێشوویین و بە ساقەتەکەیەوە نووساوەن، بەرەکەی دریشت و ئاودار و بە تامە، هەروا دەخورێ و بۆ کەمپووت و مرەباش کەلکی لێوەردەگرن، Bro-melia ananas ناوی لاتینی ئەم دارەیە. ٢ـ میوە و بەری ئەم دارە.

ئاناهیتا (نا.)[ئەو: ئەناهیتە] فریشتەی ئاگاداری ئاو، ئەناهیت، ناهید. هەروەها ئەستێرەیەکە کە دەبێتە هاوتای ڤێنووسی یوونانیەکان.

تێبینی: لە ڕوانگەی ئاریکانەوە دوای ئاگر، ئاو لە هەموان گرینگتر بوە و بۆ ئەو فریشتەیەک قایل بوون بە ناوی ئاناهیتا. لە ئەرێدویسوور یەشت دا ناهید ژنێکی جوان، بالا بەرزی شۆخ و شەنگ، کەمەر تەنگی مەمک قوت کە

شیاوی پەرستنە و شیری ژنی تازە زاوان دەداو رزق و رۆزی و ماڵ و سامان بە دەست ئەوە و ... ناساندراوە. لە سەردەمی پاشایەتی مادەکان چەندین پەرستگا بۆ ناهید ساز کراوە و یەکێک لەوان لە سەردەمی سێهەمین پادشای ماد هووەخشتەرە (٥٧٥ ـ ٦٥٢ ی بەر لە زایین) لە کەنگاوەر ساز کرا کە گەورەترین پەرستگای زوو بوە و ئێستاکەش شوێنەواری هەر ماوە.

ئاناهیتا لە [ئەن + ئاهیتە] پێک هاتوە. ئەن پێشگرە بە مانای نە، نا و ئاهیتە یانی ئاویتە، پیس، چڵکن و بە گشتی یانی نائاوێتە، خاوێن، بێگەرد.

ئانبار (نا.)[باک] بڕ: ئەنبار.

ئانتراکت (نا.)[فەر: entre'acte] پشوو دانی نێوان فیلم و نمایش یا کۆڕی مۆسیقا کە خەڵک دەحەسێنەوە.

ئانتیک (نا.)[لات: antiquus] ١ـ هەر شتێکی لە کۆنەوە مابێ، کەل و پەلی زەمانی زوو، عەتیقە. ٢ـ شتی بە بایخ و گران، عەنتیکە.

ئانتی بیۆتیک (نا.)[فەر: -anti biotique لە یون: anti bios] جۆرێک دەرمانن کە بۆ چارەی هەندێک نەخۆشی کە بە هۆی باکتریەکان پێک دێ کەڵکی لێ وەردەگرن، ئانتی بیۆتیکەکان کە بە ناوبانگترینیان پنی سیلینە لە قارچک و باکتری دەگرترێ و میکرۆب دەکووژن.

ئانتێن (نا.)[لات: antenna] ئامرازێکی فلزی تایبەتییە بۆ گرتن و ناردنی شەپۆلی رادیویی، تەلەویزیون و کەرەسەی هەواڵنێریی کە بە پێی پێداویستی چووک و گەورە و بەرزە. ∷ ئانتێنی رادیۆ، ئانتێنی تلویزیۆن

ئانژین (نا.)[لات: angina] چڵک کردنی ئاڵوو و ئاڵوو هاتن و گەروو ئێشەی دوای هەڵامەت کە سەر ئێشە و چەق و چۆی بە دواوەیە.

ئانسیکلۆپیدی (نا.)[یون] کتێبێک کە تەواوی وشەکان و زاراوەکانی زانستی و ئەدەبی زمانێکی تێدابێ، دایرة المعارف.

ئانقەس (ئاک.) بڕ: ئانقەست

ئانقەست (ئاک.)[عەر: عن قصد] کار و کردەوەیەک نائاسایی کە بە زانینەوە بیکەی، عەمەد، عەمدی، ئانقەس، ئەنقەس، ئەنقەست. ∷ بە ئانقەست قەندانەکەی شکاند.

ئانکا (ئاک.)[ئا + نکا][باک ـ زا] نووکە، هەنووکە، هەرئێستا، ئانوها، ئانۆکا، ئانها. (بڕ: نووکە)

ئانگژا (نا.)[؟] دەستەویەخە، گژ. ~ **بوون:** بە گژ دا چوون، دەستەویەخە بوون. ⁝⁝ هەر لە دوورەوە چاوی پێکەوت ئانگژای بوو. ئانگژای مەبە لێی گەڕێ با بڕوا.

ئانگشتانە (نا.)[زا] بڕ: ئەنگوستیلە

ئانوها (ئاک.)[ئا+ نوها][باک] بڕ: ئانکا.

ئانۆفێل (گیان.)[فەر: anophel] مێشوولەی مالاریا، مێشوولەیەکە کە میکرۆبی مالاریا رادەگوێزێ، Anopheles maculipennis ناوی لاتینی ئەم مێشوولەیە.

ئانۆکا (ئاک.)[ئا + نۆکا][باک] بڕ: ئانکا

ئانها (ئاک.)[ئا + نها][باک] بڕ: ئانکا

ئانە[1] (جنا.)[بڕ: ئەو][هەو] ئیشارە بۆ دوور، ئەو، هۆو.

ئانە[2] (پاشـ.) پاشگرێکە و ئەم مەبەستانە پێک دێنێ. ١ـ پاشگرە بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵکاری لێ ساز دەکا کە مانای وەک، وێنە و شێوەی ئەو شتە دەدا. ⁝⁝ پیاوانە، ژنانە، شێرانە، کوردانە. ٢ـ بە ئاوەڵناوەوە دەلکێ و ئاوەڵکاری بە مانای وەک و بەم شێوەیە لێ ساز دەکا. ⁝⁝ ئازایانە، ژیرانە، زانایانە. ٣ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا بۆ کرێ و هەقی ئیش کە بدرێ بە کەسێک. ⁝⁝ جێژنانە، مەعاشی مانگانە، سەرقەڵەمانە. ٤ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا کە بۆ کۆمەڵێک باج کە دەرەبەگ و ئاغا وەریدەگرن دەکار دەکرد. ⁝⁝ هەوارانە، گیسکانە، مڵکانە، پووشانە، بزنانە.

تێبینی: چونکە دەست پێکەری ئەم پاشگرە پیتی بزوێنە ئەگەر دواین پیتی وشەکەش بزوێن بێ ئاڵ و گۆڕییەکی فۆنۆتیکی بەدی دێنی کە هەر وەک تێبینی (ئان1)ە. ⁝⁝ هەڵۆ، هەڵۆیانە ـ برا، برایانە

ئانە[3] (نا.)[تور: ana][ئەر] ١ـ دایک. ٢ـ داپیر، دایەگەورە.

ئانی[1] (پاشـ.) ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و

ئاوەڵناو ساز دەکاکە مانای وەک و شێوە دەدا، ئانە٢. ⁂ ژنانی (پیاوی ژن خدە)، سەگانی (وەک سەگ زیرەک). ٢ـ بە ئاوەڵناوە دەلکێ و ناو ساز دەکا. ⁂ وشکانی. ٣ـ بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناو ساز دەکا. ⁂ شەڕانی.

ئانی [2] (نا.)[بڕ: هەنی2][باک] عەنی، نێوچاوان، نێوچەوان. ‖ **ئانی رەش:** کەسێک کە چارەی رەش بێ، عەنی رەش، بەدبەخت، چارەڕەش.

ئانیسک [1] (نا.)[باک: ئیسک، خیسک ـ ناو: هانیسک، ئانیسک، هەنسک، ئەنیسک، هەنیسک ـ باش: نیسک؟ ـ هەو: هەنسک] حاڵەتێکی وەک نزگەرەیە کە دوای گریانی زۆر لە بەر تێک چوونی بارودۆخی ئاسایی هەناسە تووشی ئەو کەسە دێ. ~ **دان:** تووشی ئانیسک بوون ، هەنیسک دان. ⁂ ئەو منداڵە بەستەزمانە هێند گریاوە لە خەویش دا هەر ئانیسکان دەدا.

ئانیسک [2] (نا.)[ئەر] بڕ: ئانیشک

ئانیشک (نا.)[هیک: ئەرەتنی ـ ئەو: ئەرێثنی ـ هەخ: ئەرەشنی، ئەرشنی ـ پەه: ئەرشنێز، ئەرشنێزەک. تات: ئەرشێنیە، ئەرێشکەنجیە. باک: ئەنیشک، عەنیشک، ئێنیشک، هەنیشک ـ ناو: ئانیشک، هانیشک، ئەنیشک، هەنیشک، ئانیسک ـ هەو: هەرەژنێ، هەرەژنە، هەرێژن ـ زا: هەرچەنە] ١ـ (ئا.) بەندی نێوان زەند و باسک لەو جێیە کە دەست دەنوشتێتەوە و ئێسکەکەی دەردەپەڕێ، قنگانیسک، بەلەمرک، مرک، کوڕنیش. ⁂ میوانی خوشکی رۆن لە ئانیشکی. ٢ـ ئەو شوێنە لە پۆشاک کە دەکەوێتە سەر ئانیشک. ⁂ ئانیشکی چاکەت، ئانیشکی کەواکەی پینە کردبوو. ~ **تێکوتان:** لێدانی ئانیشک لە کەسێک بۆ بێدەنگ کردنی یا بۆدەربڕینی رق و تووڕەیی. ~ **چەقاندن:** داکوتانی ئانیشکی دەستێک یا هەر دوو دەست بە درێژ بوون لە سەر زەوی یا بە دانیشتن لە سەر شوێنێک بۆ لەنگەر گرتنی چەنگەی (پتر لە حاڵی بیر کردنەوە ئەم کارە دەکەن). ئانیشک داکوتان، ئانیشک دادان، ئانیشک خستنە سەر. ~ **خستنە سەر:** بڕ: ئانیشک چەقاندن. ⁂ ئانیشکی خستە سەر سەنیر و سەرخەوێکی بۆ شکاند. ~ **دادان:** بڕ: ئانیشک چەقاندن. ~ **داکوتان:** بڕ: ئانیشک چەقاندن.

ئانیشکە (نا. ل)[ئانیشک + ئە] ١ـ

لوولەیەکی تەنەکە یا لاستیکیە کە دوو لوولەی راستی دیکە لە سووچێک بە یەک دەلکێنێ. ئەم لوولەیە بە شکڵە ئانیشکی دەستە و بۆ لوولە کێشی ئاو و لوولەی کوورە لە شوێنانەی کە ڕێی لوولەکە خوار دەبێتەوەکەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ دارێکی دوو لکە کە لە ئاش دا بەکاری دێن و بەرداشی پێ بەرز و نەوی دەبێتەوە و بەم چەشنە باراشەکە ورد یا درشت دەهاڕدرێ. ٣ـ ئەو شوێنەی کۆڵان کە پێچ دەخواتەوە و دەکەوێتە سەر کۆڵانێکی دیکە. ⁝⁝ رکێفیان هێنایە و بە چوارناڵە ئانیشکەی کۆڵانیان جێ هێشت و دوور کەوتنەوە. (میرزا ل ٨٦).

ئانین (چا. م)[باکـ] بڕ: هێنان

ئانێ (پاشـ.) ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە بۆ کایە و یاری دروست دەکا هەر لەو ناوە، ئێن. ⁝⁝ تۆپانێ، جگانێ. ٢ـ بۆ تەحدید بە کار دێ. ⁝⁝ ئەوەتانێ (ئەوەتا)، هەهانێ (هەها)، هۆوەتانێ (هۆوەتا).

ئاو[1] (نا.)[هیکـ: ئاپ، ئەپ ـ ئەو: ئاپ ـ هەخ: ئاپی ـ پەه: ئاپ. فار: آب ـ پەش: ئۆبە ـ بیر: ئۆو ـ لۆر: ئۆو ـ تات: ئۆوە. باک: ئاڤ ـ ناو: ئاو ـ باش: ئاو ـ هەو: ئاوی ـ زا: ئاو، ئاوە، ئاوکە] ١ـ ئاوەکییەکی شل و بێ بۆن و تام و رەنگە کە بە شێوەی جۆر بە جۆر دەدیترێ، وەک کانیاو، چۆم و رووبار، دەریا و ئۆقیانوس. سێ بەشی گۆی زەوی داگرتوە و یەکێک لەو مادەیانەیە کە ژیان و مان بە بوونی ئەوەوە بەندە. هەروەها یەکێک لە چوار مادەکانی (ئاو، خاک، با، ئاگر)ە. مرۆڤ هەر لە سەرەتای پەیدا بوونی لە دەور و بەری ئاو ژیاوە و جێگایەک ئاوی لێ زۆر بووبێ ئاوایی و گوندیان لێ ساز کردوە. لە شیمی دا لە دووبەش هیدرۆژێن و بەشێک ئۆکسیژن دروست بوەH_2O. لە باری فیزیکییەوە لە پلەی گەرمای سەد دەرەجە دا دەکوڵێ و دەبێتە هەڵم و ئەم هەڵمەش لە دوایی دا دەبێتەوە بەفر، باران، گللێرە، ئاونگ، زوقم و دێتەوە زەوی . ئاو لە سیفر دەرەجە دا دەیبەستێ و دەبێتە سەهۆڵ. ٢ـ تراو و تەڕایی ئەو میوە و بەرانەی کە بۆ خواردنەوە دەست دەدەن. لەم وشانە دا ئاو بە ناوی وشەکەوە دەلکێ. ⁝⁝ ئاوی گێزەر، ئاوی ترێ، ئاوی سێو،... ٣ـ فرمێسک، تەڕایی چاو. بەو مانایەش وشەی چاو دەبێ دەگەڵ ئاو بێ (بڕ: ئاوی چاو). ⁝⁝ کاتی مالاوایی چاوی پڕ

بوو لە ئاو منیش بە خۆم نەبوو، ئاو لە چاوم هاتە خوارێ و گریام. ٤ـ ئارەقە. ‌:: هێندەی کار کردبوو ئازای لەشی وەسەر ئاو گەڕابوو. ٥ـ ئاوەکی هەندێک کانزا بە تایبەت کانزای بە بایخ کە لە سەر کانزای کەم بایخی دەدەن وەک ئاوی زێڕ و ئاوی زێو. ٦ـ بە ناوێکەوە دەلکێ و مانای ئاوەکی بوونی یا تێکەڵاو بوونی دەگەڵ ئاو دەدا. ‌:: سەهۆڵاو، باراناو، تاماو، ماستاو، پیازاو. ٧ـ ئاودەست، ئاودەستخانە. ‌:: چوونە سەر ئاو، کناراو. ٨ـ (مجـ.) بریقە، شۆق. ‌:: ئەو گەوهەرە نوکتە کە لە نالی دەدزن خەڵق/ ئاوی نیە وەک ئاگری بێ شۆقی دزانە (نالی ل ٤٨١). مەوقووفی نیگاهێکە بفەرموو بە تەرەحوم / ژەنگاوییە ئاوی نیە ئاوێنەیی سینە (وەفایی ل ١٤٨). ٩ـ [باک: ئاڤک ـ زا: ئاوی] تۆوی نێرینەی گیانلەبەران بە تایبەت هی پیاو، ئاوی پشت. ١٠ـ ئاوەکییەک کە لە بەر نەخۆشی یا هەڵمسان لە چاو یا شوێنێکی دیکە پەیدا دەبێ. **~ بۆ رژان:** (کنـ.) لە سەرەتاوە فێرە کار و کردەوەیەک بوون، راهاتن. ‌:: ئەو کوڕەم رۆژێ هەتا دە تمەنی نەدەمێ ناچێتەوە فێرگە نازانم چی لێبکەم تازە ئاوێکە بۆی رژاوە. **~ بۆ گەرم کردن:** ١ـ گەرم کردن و ئامادە کردنی ئاو بۆ شوشتنی مردوو. ٢ـ (کنـ.) لە مردن نزیک بوون، بە مردوو تێگەیشتن. :: جارێک کەوتوویيم گرت و لە مردن گەڕامەوە تەنانەت دەیانگوت ئاومان بۆ گەرم کردووی و کفنمان بۆ بڕیوی (تاریک و روون ل ٩). **~ بە ئاگر (ئاور) داکران:** (کنـ.) کووژانەوەی شەڕ و هەڵلا و فیتنە. **~ بە ئاگر (ئاور) داکردن:** (کنـ.) کووژاندنەوەی شەڕ و هەڵلا. **~ بە خۆ داکردن:** حەمام کردنی سەرەکی، دووش گرتن. ‌:: ئاوێک بە خۆم دادەکەم و زوو دێمە دەرێ. **~ بەردان:** ١ـ کردنەوەی ئاوی شێرە و رژانی ئاو لە لوولەوە. ‌:: ئاوەکەی بەردە با ئەو گولانە ئاو دەم. ٢ـ بڕ: ئاو بەردانەوە. **~ بەردانەوە:** بەردانی ئاو لە شوێنێکی کە ئاو لێی کۆ بۆتەوە بۆ شوێنێکی دیکە. بۆ ئەم کارە لە گۆل و ئەستێر یا لە لە هەر شوێنێکەوە کە ئاوی زۆر بێ جۆگەیەک دەبڕن و ئاو بەم جۆگەیە دا دێتە خوار و دەچێتە نێو کەردووکان و بەم جۆرە بێستان و باغ ئاو دەدەن، ئاو بەردان. // ئاو گرتن ‌:: ئاوەکەی بەردابۆوە نێو کەوەرەکان و

خۆی خەریکی نان خواردن بوو. ~ **تێزان:** ١ـ زار پڕ بوون لە ئاو بە دیتنی شتی ترش یا باسی خواردنێک کە تامەزرۆی بی ٢ـ ئاڵ و بۆڵ بوونی ترێ. ٣ـ ئاو لە چاو هاتن لە بەر پیواز چاک کردن.& ئاو تێگەڕان. ~ **تێگەڕان:** بڕ: ئاو تێزان. ~ **تێوەردان:** خولاندنەوەی ئاو دە شتێکی قووڵ دا بۆ شوشتنێکی سەرەتایی. ::: ئاوێکی دە زارت وەردە. ئاوی دە قاپەکان وەردا . ~ **چنین:** ئاو گرتن لە میوە و بەرێک کە ئاودارن. ~ **خواردنەوە:** ١ـ نۆشینی ئاو، نۆشین، ڤەخارن. ٢ـ (کنـ.) کارێکی زۆر سانا و هاسان. ::: ئەسپ ئاژۆتن بۆ من وەک ئاو خواردنەوە وایە. ~ **خۆش کردن:** شیلەوتین کردنی ئاو، تێکەڵ کردنی ئاوی سارد و گەرم. ~ **دادان:** ١ـ هەڵمژینی ئاو، ئاو هەڵچنین. ::: ئاو دایدا ژووریّ و چ ولاتی نەهێشتین. کەوشەکەم چ کەلکی نەماوە ئاو دایدەداتە نێوەکەی. ٢ـ نەخۆشییەکە لە لاقی ولاغی بەرزە دەدا و جومگەیان هەڵدەمسێ و دەڵێی ئاوی تێدایە. ~ **داشتن:** ئاودان و دێرانی زەوی و دەغڵ و دان و باغ و باخچە، ئاو دێران. ~ **دان:** ١ـ داشتن و دێرانی زەوی و زار، تێراو کردنی گژ وگیا . ٢ـ تێراو کردنی مالات. ٣ـ سوور کردنەوەی ئامرازی تیژی وەک کێرد و خەنجەر و شەمشیر و کتوپڕ دە ئاو نان بۆ ئەوەی سەختتر و قایمتر بن. ٤ـ ئاو دانە دەست کەسێک. ~ **دانەوە:** ١ـ دەلانەوەی ئاو لە نێو هەر شتێکی ئاودار بۆ دەرەوەی خۆی. // ئاو هەڵچنین. ::: دیوارەکەمان ئاو دەداتەوە، تەماتەکە ئاوی داوەتەوە و چێشتەکەی خۆش کردوە. ٢ـ تیژ کردنەوە و هێنانەوە سەر باری پێشووی دمی کولی هەندێک ئامرازی وەک پاچ، پێمەرە، بیور، تەوەرداس و ... لە ئاسنگەری، دمە زەرد کردن. ~ **دە ئاوەڕۆ کردن:** (کنـ.) لە ئەندازە تێپەڕاندن، لە رادەبەدەر خراپە کردن. ~ **دەردان:** بەتاڵ کردنی ئاوی شوێنێکی قوڵ (حەوز و چاڵ و ...) بە دەفرێک. ~ **دە گون (گونان) گەڕان:** (کنـ.) پێکەیشتن و باڵغ بوونی کور کە توانایی و مەیلی جووت بوونی هەیە. ::: شەمزین ئاوی دە گونان گەڕاو دەبێ ژنی بۆ بێنین دەنا ئابڕوومان دەبا . ~ **دە گیرفانی کەسێک وەردان:** (کنـ.) هەموو پوول و پارەی کەسێک وەرگرتن و گیرفان بەتاڵ کردن. ~ **دێران:** بڕ:

ئاوداشتن. ~ **زایینە دەم:** بڕ: ئاو لە دەم زان. ~ **شکان:** لا دانی ئاوی بەرداروەی کشت و کاڵ لە ڕێگەی خۆی لە بەر هەر هۆیەک. ⁜ ئاوەکە لە کەمی داوە وا بزانم لە جێیەک شکاوە. ~ **شکاندن:** لادان و گوازتنەوەی ئاوی بەرداراو بۆ لایەنێکی دیکە. ~ **کردن:** ١ـ لێدان و پرژاندنی هەندێک ئاو بە سەر نان یا شتی دیکە بۆ نەرم بوونەوەیان. ⁜ نانەکان ئاو کە با نەرم بنەوە. ٢ـ ئاو لە چاو گەڕان و قەتیس بوونی لە بەر نەخۆشی یا هۆی دیکە. ٣ـ پەیدا بوونی زنچکاو لە کوان و برین دا. ٤ـ (کنـ.) خورد کردنەوە و فرۆشتنی کاڵای لە سەردەست ماو. ~ **کێشان:** گواستنەوەی ئاو لە سەرچاوە و رووباران بۆ مالان، کارێک کە ئاوکێش دەیکا. ~ **گرتن:** ١ـ بەری ئاو گرتن و کۆ کردنەوەی لە گۆل و ئەستێر دا بۆ زۆر کردنی ئاو . // ئاو بەردانەوە. ⁜ کورم ئاوەکە بگرە هەتا دوایی بێستانەکە بدێرین. ٢ـ ئاودار بوون و ئاو تێگەڕانی بەر و میوە. ٣ـ کوشینی میوە بە دەزگا بۆ ئاوەکەی. ⁜ ئەو سێوانە بۆ ئاو گرتن خراپ نین. ~ **گرتنەوە:** بەستنی بەری ئاوی بەرداراوی سەر کشت و کاڵ یا بەستنەوەی ئاوی شێرە. ~ **لە ئاوەڕۆ بران:** (کنـ.) بڕانی جێر و بەرەکەت، لە برەو کەوتن و قازانج نەکردن. ~ **لە ئاوەڕۆ دەرکردن:** (کنـ.) لە باری ئاسایی چوونە دەری کار و ئاکار، بێ حەیایی کردن، نالەبار جوولانەوە. ~ **لەبەر دڵ رۆیین:** ١ـ دڵ دەخێلەوە چوون و هێڵنج دان ٢ـ زۆر برسی بوون، دڵ دەبوورەوە چوون لە برسان. ~ **لەبەر هەڵنیشتن:** (کنـ.) میز بەخۆ داکردن، میز لەبنە خۆ کردن. ~ **لە دڵ هاتن:** (کنـ.) ئیشتا کردن و مەگیرانی کردنی ژنی زگپڕ. ~ **لە دەسکاونگ دا کوتان:** (کنـ.) لە کاری بێسوود و بێ کەلک، ئاو لە دینگا کوتان. ~ **لە دەم زان:** ١ـ زار پڕ بوون لە ئاو بە خواردن یا دیتن یا بیستنی شتی ترش. ٢ـ ئیشتا چوون لە خواردنێک. & ئاو لە دەم گەڕان، ئاو زایینە دەم. ~ **لە دەم گەڕان:** بڕ: ئاو لە دەم زان. ~ **لە دینگا کوتان:** (کنـ.) بڕ: ئاو لە دەسکاونگ دا کوتان. ~ **لێچوون:** ئاو رژان لە دەفرێک کە درز و کونی هەبێ. ⁜ ئەو قاپە ئاوی لێدەچێ پێم وایە بنەکەی کون بوە. ~ **لێ نەخواردنەوە:** (کنـ.) خۆ نەپاراستن لە کارێک، بەڕێوە

بردنی کارێک بێ یەک و دوو لێکردن. :: کەریم بۆ دەستەڵات وە چنگ خستن لە هیچ ناپرینگێتەوە تەنانەت پیاو کوشتنیش بێ، ئاوی لێ ناخواتەوە. ~ **نەپالاوتن:** (کنـ.) شێلگیر بوون، سوور بوون لە سەر بیر و باوەڕ. :: مام وسوو هێند موسڵمانە ئاوێ ناپاڵێوێ! ~ **وا رژان:** (کنـ.) هەر کار و کردەوە و مەسەلەیەک کە وەک قانوونی لێهاتبێ، وابوون، بەمجۆرە بوون، داب بوون. :: ئاو وا رژاوە هەر پیاو بۆ ژنان/ قەراریان بووە و هاتوونە ژوان (سەعید و میرسێوەدین ل ٤٨). ~ **هاتنەوە:** تێر بوون و راحەت بوونی پیاو ئەودەم کە تۆوەکەی دەرێژێ. ~ **هەستان:** زیاد بوونی ئاوی چۆم و رووبار و دەرچوون لە بەستێنی خۆی بە هۆی بارانەی زۆر. ~ **هەڵچنین:** ئاو کێشانە نێو خۆی هەندێک شت، ئاو هەڵمژین. :: ئەو دیوارە نمی هەیە پێموایە ئاوی هەڵچنیوە. ~ **هەڵکردن:** بەردانی ئاو بۆ سەر بێستان و زەوی بۆ داشتن، ئاو هەڵگرتن. ~ **هەڵگرتن:** بڕ: ئاو هەڵکردن. ~ **هەڵمژین:** کێشانی ئاو بۆ نێو خۆ، ئاو هەڵچنین. ~ **هەڵێنجان:** هەڵێنجان شێوەیەکە لە هەڵکێشان بەرەو سەرەوە، دەرهێنان و هەڵکێشانی ئاو لە چاڵاو و هەر شوێنێکی قووڵ. ~ **هێنان:** ١ـ راگوێزتن و بردنی ئاو بە سەتڵ و دەفر لە کانی و چەم بۆ ماڵەوە. ٢ـ پەیدا بوونی ئاوی رەش یا سپی لە چاو. :: چاوم ئاوی هێناوە. ٣ـ هەڵمسان و خڕ بوونەوەی ئاو لە رەفیسکەی یەکسم دا. ~ **هێنانەوە:** خۆ رەحەت کردن بە دەست، ئاو هاتنەوە بە دەسپەڕ. ~**ی بێ لغاو خواردنەوە:** (کنـ.) ئەنجام دانی کارێک بە کەیف و ئارەزووی خۆ و گوێ نەدان بە قسەی کەس و هیچ شتێک، هیچ بۆ گرینگ نەبوون. **بوونە ~:** ١ـ تواوەی سەهۆڵ و شتی بەستوو. ٢ (کنـ.) بە خۆ داشکانەوە لە بەر ئاشکرا بوونی مەسەلەیەک، خەجاڵەت بوونەوە. :: کە بابم زانی درۆم دەگەڵ کردوە لە شەرمان بوومە ئاو. ٣ـ (کنـ.) شەرم کردن، خەجاڵەت کێشان. :: ئەو کابرا بێ شەرمە لە کن ژنان باسی سیرەتی پیاوانی دەکرد نازانم بۆ نەبوو بە ئاو. **بە ~ دادان:** (کنـ.) بەتلاندن و فەوتاندنی پووڵ و دەسمایە و سامان، دە ئاو کردن. :: میراتی بابی بە مانگێک بە ئاوی دادا و بەتلاندی. **بە ~ دا هاتن و بە نان دا**

خــوران: (کنــ.) لەپڕ و بێ هیـچ بەڵگە بە جێ مـانێک و زۆر بـە سـەیری ون بوون. ⁂ ئەو کـڵاوە تازەم هـەر ئێـسـتـا لە بەر چاو بـوو هـەر ئاوڕم داوە نەمـابوو دەڵێی بـە ئاو دا هـات و بە نـان دا خـــورا! **دە ~ کــردن:** (کنــ.) خــەســار کــردن، بەتلاندن، بە ئاو دادان. **دە ~ هەڵاتن:** چـوونـە ژێر ئـاوی (چـۆم و حـــــەوز) و هـاتنەوە دەر بۆ مەبەستی خۆ شوشتن یا غوسل دەر کـردن یا هـەر شـتێکی دیکە. ⁂ کوتیـان: بڕۆوە ئێـسـتـا ئەمـە دە ئاوی هـەڵدێینەوە، ئێستا دەگەڕێینەوە بە دواوە (تحفـە ل ٥١٢). **دە ~ هەڵکێشـان:** ١ـ شـتێک دە نێو ئاو نان و دەرهێنانەوە. ٢ـ شـوشـتـنەوەی و خـاوێن کردنـەوەی جلی کەفاوی و سابوون لێدراو بە ئاوی خاوێن و پـاک.. ٣ـ خـــــووســـــان، تـەڕ بـوونـی تەواوەتـی لەش لە بـەر باران. **کـاری ~ هەبوون:** پیـــویست بـە ئاودەســتــخـــانە هـەبـوون، تەنگان. **لە ~ دان:** لە چۆم و رووبــار پــەڕیــنــەوە. **لــە زۆر ~ دان و نەهێشتن ئەژنۆ تەڕ بوون:** (کنـ.) دونیا زۆر دیتن و ناسـین، بە ئەزمـوون و زۆر زیرەک و وریا بوون. **وە ســەر ~ گــەڕان:** ١ـ هـەســتــانـی ئاو لە شـوێنێک وەها کــە هـەمـوو شـتـێک وە سـەر خـۆی بخـا. ٢ـ (کنــ.) زۆر ئارەقە کردن، تەڕ بوونی لەش بە ئـارەقــەیەکی زۆر. ⁂ ئازای لەشـی وە سـەر ئاو گەڕاوە. || **ئاوی بەقـا:** بڕ: ئاوی ژیـان. ⁂ هـات بـەهـار ئـەممـا لـە پـاش بارانـە بۆ چیـمــە کــەپەنک/ یا لـە پاش مــــردن چ ســــــوودێکی هـەیە ئاوی بەقـا(ئاوات ل ١٥٥). لێـوی تۆ ئاوی بەقـا من خـزرم/ فــەیزی تۆ رەحــمــەت و من سـەوزەگیـا (نالی ل ١٢٥). **ئاوی پشت:** تۆوی پیـاو، سپـەرم، شـاوەت. **ئاوی تاڵ و ســـوێر:** (کنــ.) کـــوێرەوەیری و رەنج. ***ئاوی تاڵ و ســوێر خــواردنەوە:** (کنـ.) کوێرەوەری و زەحـمـەت زۆر دیتن، رەنج و مەینەت چێشتن. **ئاوی تۆبە:** ئاوێک کە لە کـاتی تۆبـە کـردن دا بە سـەر دادەکـرێ. *** ئاوی تۆبە بە سەر داکردن:** تۆبە کـردن و پاک بوونـەوە لە گـوناه. ⁂ قـادر ئاوی تۆبـەی بە ســەر قــەحـپــەیەک دا کــرد و هێنای. **ئاوی چاو:** ١ـ هێزی بینینی چاو، روونـاکـی چـاو، بینـایـی، ســـۆمــــا. ٢ـ فـرمـێـسک، تەڕایی چـاو، ئاوی دیدە. ⁂ الحذر مـەحوی لە نەوحـەی بێ گـوناهان الحذ/ ئاوی چاوی بوو جیـهانی دا بە قڕ تۆفـانی نووح (مـەحوی ل ١٠٢). ***ئاوی چاو دادان:** ١ـ روون کــردنـەوەی چاو بـە چاو لـە جــوانی کــردن ٢ـ چاو ترســێن

کردن، کەسێک لە خۆ یا مەسەلەیەک ترساندن، ئاوی چاو سەندن. *** ئاوی چاو داهاتن:** لێڵ بوونی چاو و کز بوونی هێزی بینین لە بەر پیری یان نەخۆشی، سۆمای چاو نەمان. ⁂ هێندە چاو لە ڕێی کوڕەکەی بوو ئاوی چاوی داهات. *** ئاوی چاو ڕۆڕژان:** کوێر بوون، سۆما و بینایی چاو نەمان، بینایی چاو ڕژان. ⁂ دوژمن ئەگەر چاوی پێت پکەوێ، ئاوی چاوی ڕۆدەڕژێ، دادەنیشێ بە کوێرییە (لاس و خەزاڵ ل ٩٠). *** ئاوی چاو سەندن:** ١ـ کوێر کردن و لێڵ کردنێکی تایبەتی بێ ئەوەی کە چاو ناشیرین بێ و پێشتر لۆتی کە ورچیان هەڵدەپەڕاند وایان لە ورچ دەکرد هەتا ڕانەکا و پەلاماری کەس نەدا. ٢ـ ترساندن، تۆقاندن، زراو بردن، ئاوی چاو دادان/٢. **ئاوی حەیات:** ١ـ بڕ: ئاوی ژیان. ⁂ خزر ئەگەر چاوی حەیاتی بڕییە ئاوی حەیات/ من لە خاکی دەری جانانەمە چاوی حەیات (مەحوی ل ٦٣). هەموو عومری ئەبەد تێیدا نیە خۆشی دەمێک مەستی/ خدر ئاوی حەیاتی بۆچ بوو فێری شەرابی با (تاریک و ڕوون ل ١٣٩). ٢ـ (کنـ.) شتی زۆر باش. ⁂ ڕۆنێکە تای نیە دەڵێی ئاوی حەیاتە. **ئاوی حەیوان:** بڕ: ئاوی ژیان. ⁂ ئیشارەی یەک سەر ئەنگوشتی، مەهی لەو دوورەوە شەق کرد/ هەر ئەو ئەنگوشتە بوو دەتوت فەوارەی ئاوی حەیوانە (مەحوی ل ٣٩). **ئاوی خزر:** بڕ: ئاوی ژیان. ⁂ سیاپۆشن لە داخی خەت و خاڵ و لێو و ڕوو و زوڵفت/ وەنەوشە و میسکی چین و ئاوی خزر و لالە و عەنبەر (مەحوی ل ١٣١). زوڵمەت نەدیدە چونکە گەیشتی بە ئاوی خزر/ تۆ نامریت و عالەم ئەکا یەک بە یەک وەفات (بێخود ل ٩٨). **ئاوی خواردنەوە:** ئاوێک کە خاوێن بێ و بکرێ بیخۆیەوە. **ئاوی خەزایی:** ئەو ساڵانەی کە کوللە زۆر دەبن و شاڵاو دەبەنە سەر دەغڵ و دان لەو شوێنەی کە خەزایی زۆرە کەسێک کە ئارەقی نەخواردبێتەوە و زینای نەکردبێ و بە قەولی کوردیی دۆخینی بە حەرام نەکردبێتەوە، دەچێ ئاو لە کانی دێنێ و بە دەغڵ و دانەکەی دادەکەن و لە سەر ئەم بڕوایەن کە خەزایی بە شوێن ئەو ئاوە دا دێ و کوللەکان دەخوا، جگە لەوانە ئەو کەسەی کە ئاو لەو کانیاو تایبەتییە دێنێ نابێ ئاوڕ داتەوە دەنا خەزاییەکان بە شوێنی دا نایەن، ئاوی عەینەمەل. ⁂ کوللەت کەوتە ناو

شـينايى/ بۆى بێنە ئاوى خـەزايى (بۆ کوردستـان ل ٨٠). **ئاوى دەم:** لیک، تف، ئـاوى زار. **ئـاوى دیـدە:** ئـاوى چـاو، فرمێسک. ⁂ مەگەر هەر یارى نەقشینم ببێتـە نەقشـبەندى دڵ/ کـە نـەقـشى غەیرى رەنگى ئەو بە ئاوى دیدە شۆرابێ (نالى ل ٦٠٠). نەمـامى قـامەتى پەروەردەى ئاوى دیدەکـەى من بوو/ کـەچى گـوڵچینى باغى وەسـڵى ئەو ئێستاکە ئەغیارە (مەحوى ل ٤٦٣). **ئاوى رەش:** ماکەى نەخۆشییەکە کە لە چاو دەدا و چاو کوێر دەکا (ئین: glau-coma). ***ئـاوى رەش داهـاتـن:** ئـاوى رەش لە چاو پەیدا بوون و کـوێر بوون. **ئـاوى زار:** تف، لیک، ئاوى دەم. **ئـاوى زەمزەم:** ئاوێکە حاجى لە چاڵاوى زمزم لە مـەککەوە بۆ متـفـەرک دەگـەڵ خـۆیان دەیهێنن. ⁂ بێت و گـەر دەستم کـەوێ ماچى دەمى تۆ چاوەکەم/ رووڕەشم گەر تەرکى ئاوى زەمزەم و کـەوسـەر نەکەم (ئەحمەد موختار ل ٨٥). **ئاوى ژیان:** ١ـ ئاوى کانییەکى ئەفسانەیى و خەیاڵییە (کـانى حـەیات) لە ناوچەیەکى تاریکى دونیـا هـەڵکەوتوە و هـەر کـەس لێى بخواتەوە نامرێ و گۆیا خدرى پێغەمبەر لەم ئاوەى خواردۆتەوە و بۆیە پێى دەڵێن خـدرى زیندە، ئاوى حـەیات، ئاوى حـەیوان، ئاوى بەقا، ئاوى خـزر، ئاوى ژین. ⁂ گەر زەمزەمى یان داى بنێ ئاوى ژیانى/ ناچارى دەبێ رۆچى بە سینەى خاکـا (خـەییـام ل ٤). ٢ـ (کنـ.) زار و دەمى یار و گـراوى. **ئاوى ژین:** بڕ: ئاوى ژیان. **ئاوى سـپى:** بڕ: ئاوى مـروارى. **ئاوى شەوێ:** ئاوێکى کە لە گۆزە دەکرێ و بۆ شەو دادەندرێ هەتا سـارد بێ. ⁂ بۆ ئاوى شـەوێ گـۆزە شکاوێک لامـە / فـرمـێسکى وشک نابنەوە بێ ئارامـە (خەییـام ل ٧٠). *** خـۆ لە ئاوى شـەوێ پاراستن:** محافزەکار، کەسێک کە خۆى لە هەر شتێکى ساویلکەش دەپارێزێ، لە ئاوى شـەوێ پارێز کـردن. **تێـبـینى:** موسڵمانێک کە نەوسى خۆى کوشتوە و هەر خـەریکى نوێژ و رۆژوو و تاعـەتە، شـەوانە کە تینووى دەبێ و نەوس داواى ئاوى سـاردى لێ دەکـا ئاوى گـۆزە ناخـواتەوە هەتا نەوسى بکووژێ. *** لە ئاوى شـەوێ پارێز کردن:** بڕ: خۆ لە ئاوى شـەوێ پاراستن. ⁂ کـوتیـان: نا؛ مـام رێوى تۆبەى کـردووە؛ هـەمـوو رۆژێ بەڕۆژووە، لە ئاوى شـەوێ پارێزێ دەکا، دەچێـتـە حـەجێ (مـان ل ٧). **ئاوى عـەینەمـەل:** بڕ: ئاوى خـەزایى. **ئاوى**

کـەوسـەر: ئاوی حـەوزی کـەوسـەر لە بـەهەشت. ⁘ ئـاوی کـەوسـەر نۆشـی سۆفی بێ کە من / ئاوی ئینسان یەعنی مـاچی دەم دەخـۆم (نـالی ل ٢٩٧) ئـەو فـرمـێسکە هێندێک بڵێن: بـە قـیمـەت گرانە، ئەتڵـەسـە، گـەوهـەرە/ بـە ئارەقی سینگی بڵێن: خێر ئەوە ئاوی کەوسـەرە (لاس و خـەزاڵ ل ٥٧). **ئاوی مـرواری:** نەخـۆشـیـیـەکی چاوە کـە پـتـر لـە بەر تەمـەنی زۆر و پیـری یا بە هۆی مـەرەزی قـەند یا ئازار بینینی چاو پەیدا دەبێ. عـەدەسی گلێنەی چاو تار دەبێ و بەری سۆمای چاو دەگرێ و تەنانەت کوێریش دەکا. ئاومرواری رەق و نـەرمی هەیە کە ئاومـرواری رەق پـتـر لە پیـری دا سـەر هـەڵدەدا بـەڵام ئاومـرواری نـەرم لە هـەر تەمـەنێک دا دەتوانێ ببێ. ناوی عـیلمی ئەم نەخـۆشییە cataracte یە. & ئاوی سپی، ئاومرواری.

ئاو[2] (ئام.)[بڕ: ئا14] دوو ناو یا دوو ئاوەڵناوی دووپات کراوە تێک دەکاتەوە و ئـاوەڵـناوێکی نوێ سـاز دەکـا. ⁘ شەواوشـەو، دەستاودەست، پشتاوپشت، دووراودوور، رەنگاورەنگ.

ئاو[3] (پێشـ.)[هیک: سەم ـ ئەو: هەم، هەمـە ـ هـەخ: هەم، هەمـە ـ پەهـ: هەم. بـاک: هاڤ، هـەڤ ـ نـاو: ئـام، ئـاو، ئـاف، هـاو، هـام، هـەم، هـەو، ئـەو ـ بـاش: هـاو ـ هەو: هام ـ زا: ئام، ئەم، هەم] پێشگرێکە کـە لـە پێشـەوەی وشـە دا دێ و مـانـای شـەریک بوون و بەیەکـەوە بوون دەدا. ⁘ ئاودەنگی، ئاوماڵ، ئاوسا.

ئـاو[4] (ئـام.) بـە رەگـی چـاوگـی نادیارەوە(مصدر مجهول) دەلکێ و ناوی مـفـعـوول سـاز دەکـا. دڕاو (دڕان ـ دڕ)، خوراو، براو، شکاو، نەماو.

ئاوا[1] (ئان.)[پەهـ: ئاپات ـ باک: ئاڤا ـ نـاو: ئـاوا ـ بـاش: ئـاوا ـ هـەو: ئـاوا] ١ـ ئاوەدان. ٢ـ بـە دوای نـاوی شـار و گـوند (بە تـایبـەت ناوی ئەو کـەسـانـە کـە ئەم شـوێنانەیان بنیات ناوە) دەلکێ، ئابات، ئاوێ. ⁘ هـەمـزاوا، مـەجـبـووراوا، کـەریماوا، سـەیداوا. ~ **بوون:** بڕ: ئـاوەدان بـوون. ⁘ بە یـادی دڵبـەری سـەوداگـەرم وێرانە ئاوا بوو / هـەمـوو بازاڕ و شـاری دڵ کەوا بێشەوق و سەودا بوو (ئـاوات ل ٢٤). رەببی مـاڵتـان هەر ئـاوا بێ و سـفـرەتـان رەنگین! ~ **بوونـەوە:** بـڕ: ئـاوەدان بـوونـەوە. ~ **کردن:** بڕ: ئاوەدان کردن. ~ **کردنەوە:** بڕ: ئاوەدان کردنەوە.

ئـاوا^{2} (ئـاک. ل)[ئـا + وا] ١ـ بەم جۆرە، بەم شێوەیە. ∷ جا قسە کردن ئـاوا دەبـێ، نـابـێ ئـاوا بـێ. ٢ـ بۆ سەرسورمان یا بە دڵ نەبوونی مەبەستێک دەکوترێ. ∷ کە ئاوا یانی ئاغا نایە!؟ & ئاوها، ئاوەها، وەها، وا، ئەهوا، ئەها، پاسە.

ئاوا^{3} (ئان.)[باک: ئاڤا ـ ناو: ئاوا ـ باش: ئـاوا ـ هەو: ئـاوا] ون، نـادیـار، ئاودیو. ∷ رۆژاوا. **~ بوون:** ١ـ پەڕین و لەبەر چاو نەمـان یا چوونە پشت کێوانی خۆرەتاو و مـانگ و هەسێرە، پەڕین. // هەڵاتن. ∷ بە ئـاوا بوونی نوری ون دەبێ خورشید و ئەم شەمسە / لە ئاوا بوونیا نوور و ئیزائەی سەد دوو چەندانە (مەحوی ل ٤٣٧). ٢ـ ون بوون و لەبەر چاو نەمانی گیاندار کە بۆ پشتی بەرزایی یەک شـۆڕ دەبنەوە، ئاودیو بوون. ∷ هەر لەو گـردە ئـاوا بین دەگەینە رەشماڵان. ئاسکەکە ئاوا بوو و خۆی دەرباز کرد. ٣ـ لە هەندێک ناوچەی کوردستـان بۆ مردنی کەسی ناموسڵمان بە کـاری دەبەن، مـردن. ∷ خدرە جوو دوێنێ ئاوا بوو.

ئاوات (نا.)[سـان: ئاکووتە ـ پەه: ئایەفت. ناو: ئاوات ـ هەو: ئـاوات] کـاو، ئارەزوو. **~ بردنە بن (ژێر) گڵ:** مردن و بە ئـارەزوو نەگەیشتن. ∷ زۆرم پێخۆشە زەمـاوەندی کوڕەکەم ببینم، دەترسم ئەو ئاواتەم بەرمە بن گڵ. **بە ~ خواستن:** بە ئـارەزوو بوونی مەبەستێک، بە ئاواتەوە بوون. ∷ دەیگوت: بە ئـاواتم خـواستبوو ئەتۆ دەمدەیەی خەبەری مردنی مەرزینگانە! (شۆڕەمەحموود ل ٨٨). **بە ~ گەیشتن (گەیین):** بە مرازی و کاوی خۆ گەیشتن، ئـاوات پێک هـاتن. **بە ئـاواتەوە بـوون:** ئاواتەخـواز بـوون بۆ وەدی هـاتنی ئارەزوو. ∷ بە ئاواتەوە بوو بۆ جارێکیش بێ سواری فڕۆکە بێ. **~ پێک هاتن:** بڕ: بە ئاوات گەیشتن.

ئاواتەخـواز (نا. فـا، ئان. فـا)[لە: ئاوات خـواستن] ١ـ کەسێک کە زۆر بە تاسەی شتێکەوە بێ و بە ئـاوات بیخوازێ، تاسەدار. ∷ ئاواتەخوازی نان و کەبابێکی خۆشم. ٢ـ ئارەزوو کردن بۆ چارەی کـاری کەسێک. ∷ ئاواتەخوازم بە ژن و منداڵت بگەیەوە.

ئاواتەخواستە (نا. مف.، ئان. مف.) [لە: ئاوات خـواستن] ١ـ شتێک، کارێک یا هەر چی کە بە ئاوات خواسترابێ. ٢ـ (کنـ.) کەسی زۆر خۆشەویت بە تایبەت

منداڵ کە بە ئاوات خواسترابێ. ⁘ عەلی ئاواتەخواستەی دایک و بابیەتی.

ئـاوار (نـا. ل)[ئـاو + ئـار1][بـاک] خواردنێکی شیرنە لە ئاو و ئارد و شەکر یا دۆشاو، هەڵوا.

تێبینی: هەرچەند وشەکە نیشان دەدا کـە دەبێ لە ئاو و ئارد پێک هاتبێ بەڵام وای بـۆ دەچـم (وائـار) بـوە و لـە دوایـی لەبەر قورسی وائار بۆتە ئاوار، چونکە لە زاراوەی باکـووریی دا بە ئاو دەڵێن ئاڤ یانی وشـەکە دەبا ئـاڤار، با. وا بە مـانای خـواردنە و لـە هەندێک وشـەی دیکە دا ماوە (شـۆروا، ماسـتاوا...) و مـاناکەی دەبێتە خواردن یا چێشتی ئارد.

ئاوارتـن (چا. م)[؟][باک: ئـاوارتن ـ ناو: هەڵاوارتن] ١ـ جـوێ کـردنەوە و دەر هـاویشـتنی بەشـێکی کـەم لە کـۆ و کۆمایەک، هەڵاوارتن، جوێ کردنەوە. ٢ـ جـوێ کـردنەوە و هەڵبـژاردنی شـتێک یا کـەسـێکی تایبـەتی لە نێـو کـۆمـەڵ و کۆمایەک.

ئاوارتە (ئان. مـفـ.)[لە ئاوارتن] ١ـ جوێ کراوە، دەرهاویشتراو، وەلانراو. ٢ـ تایبەتی، مستثنی.

ئاوارە (ئان.)[لە: ئاوارتن] ١ـ کەسێک کـــە لە شـــوێنـی ژیـانی خـــۆی دوور کەوتبێتـەوە. ٢ـ کەسێک کە لـە شـوێنی ژیانی خـــۆی دەرکـــرابێ. ٣ـ هەڵاتـوو، راکـردوو. ٤ـ ون، بێ ناو و نیـشـان. ٥ـ هەڵوەدا، ســەرگـــەردان، دەبەدەر، تەرە، تــەرا، تـار، رەهــەنـدە. ~ **بـوون:** ١ـ دەربـەدەر بوون، لە مـــاڵ و حـــاڵی خـــۆ هەڵبـڕان، هەڵوەدا بوون. ٢ـ دەرکران. ٣ـ ســەرگـــەردان بوون. ~ **کـــردن:** ١ـ دەربەدەر کردن، کەسێک یا گیاندارێک لە مـــاڵ و لانی خـــۆ دوور کـــردنەوە. ٢ـ دەرکردن، وەدەرنان.

ئـــاوارەیـــی (حـم.)[ئـاوارە + یـی] دەربەدەریی، هەڵوەدایی، سەرگەردانیی.

ئاواز (نـا.)[پـەه: ئـاواز] ١ـ دەنـگی خـۆش و بە ئاهەنگی باڵندە، نەغـمـە. ٢ـ گـۆرانـی، سـتـران. ٣ـ دەنگی ئامـرازی مـۆسـیـقـا، هەوا، ئاهـەنگ. ٤ـ دەنگی خـۆشـی خـشڵ و کـەرەسـەی دیکە. ⁘ ئاوازت نـایە لـە کـرمـــەک و گـــوارە/... خرینگەت نایە لە قـەتارە (لاس و خەزاڵ ل ٥٨). ٥ـ دەنگی تێپـەڕین و دەرچوونی تیـر، هـازە، هـازەهـازی تیـر. ⁘ ئاوازی تیر و شـەققـەی هانیشک و دەنگی سمی وڵاغ وا دەبـــۆوە بـــڵاوە/ هــــەنــدێــک دەیانپـرسی: عـاسمان رووخـا یان ئاوە،

سێلاوە (لاس و خەزاڵ ل ٥٥).

تێبینی: ئاواز لە ریشەی ڤەچ vač یا ڤەک vakـ ی ئەوێستا بە مانای وتن و کوتن کەوتوە. (بڕ: بێژتن2) لە کوردیی دا هەر لەم ریشەن: وشە، وێژ، بێـژ، راوێژ، لاوک، لاوژە، هەوا...

ئاوازە (نا.)[ئاواز + ە] ١ـ دەنگ دەر کردنی ناو، ناوبانگ. ꞉꞉ ئاوازەش بەرز بێ جە گەردین شاران / بڵند کەردە بێ نام نامداران (وەلی دیوانە ل ٩٥). ٢ـ دەنگ، ئاهەنگ. ꞉꞉ سەعید ئەگەر دەرۆیی، وەک شەهێن و تەڕلانی/ وچانی بە ولاغ نەدا هەتا کەوتە بەیانی/ ئاوازەی زەنگوڵان دێ، دەگەیشتە یەک کاروانی (سەعید و میرسێوەدین ل ٧١). ٣ـ کوتە چەرمێکی چووکە لە کەوانی جۆڵایی دا کە ژێی دەکەوێتە سەر بۆ ئەوەی کە لۆکە لێی گیر نەبێ.

ئاوازەخوان (نا. فا، ئان. ل)[ئاواز + ە + خوان2] کەسێک کە گۆرانی و ئاواز دەڵێ، گۆرانی بێژ، خۆشخوان، ستران بێژ، ئاوازەخوێن، گۆرانیچڕ.

ئاوازەخوێن (نا. فا)[ئاواز + ە + خوێن2] بڕ: ئاوازەخوان.

ئاواژوو (ئان. مف.) بڕ: ئاوەژوو

ئاواژی (ئان. مف.)[باک] بڕ: ئاوەژوو

ئاواق (ئان.)[؟][ئەر] شوێنی چۆل، چۆلگە، چۆل و هۆل، بەتاڵ.

ئاواڵ (نا. ل)[ئاو3 + ئاڵ][پاز: هەم ئەیار. پەه: هەمال، هەماهل. باک: هەڤال ـ ناو: ئاواڵ، ئاوەڵ، هەواڵ، هاواڵ ـ زا: هەڤال] ١ـ دۆست، هاوڕێ، رەفیق لە نێو مرۆڤ دا. ٢ـ دۆست و پێکەوە بوون لە نێو گیانداران دا. ꞉꞉ کۆتر قەت نەبۆتە ئاواڵی سەقری/ سەقر دڕندەیە، خاترجەم بە کۆتری دەگرێ (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٢) ٣ـ ناسیاو و دۆست لە بەر هۆیەک وەک پێکەوە خوێندن یا کار کردن. ꞉꞉ ئاواڵ دەرس، ئاواڵکار، ئاواڵ زاوا. ٤ـ هاوتا، چەشن، مینا، وەک. ꞉꞉ ئاواڵکراس.

تێبینی: هەندێک لە زمانەوانانی کورد ئاواڵیان بردۆتەوە سەر (ئاو + ئاڵ) و ئاویان بردۆتەوە سەر پێشگری ئاو3 بە مانای هاوبەشی و ئاڵیان بە مانای لا (طرف) داناوە. (بڕ: قاموس ل ٧٩) و (گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی شەشەم ل ٣٨٠ کە دیارە هەر بۆچوونی زەبیحی یە و لەویان وەرگرتوە). بە بڕوای من تەنیا نیوەی ئەم بۆچوونە

راستە و بەشی دووهەم لە سەر ئاڵ تەنیا بۆچوونێکی رواڵەتییە. ئاڵ دەچێتەوە سەر وشەی یار و بە لەبەر چاو گرتنی ئەم وشەیە لە پازەند دا (هەم ئەیار)، ئاڵ و گۆڕی بە سەر پیتی ر دا هاتوە و بۆتە ڵ یا ل بەو پێیە وشەکە دەبێتە ئاویار کە ئاڵ و گۆڕی بە سەر دا هاتوە و بۆتە ئاواڵ و هەڤاڵ و ... و ماناکەشی یانی هاوبەش لە دۆستایەتی دا.

ئاوالایەتی (حم.)[ئاواڵ + ئایەتی] دۆستایەتی، هاورێی و بەین و نێوانی دەستەبرا و دەستەخوشک. دۆستایەتی، هەڤالتی، هەڤالی، ئاواڵەتی. :: هەتا دەمێنین ئاوالایەتیمان تێک ناچێ.

ئاواڵ دوانە (ئان. ل)[ئاواڵ + دوانە] دوو کوڕ یا دوو کچ کە هاوکات و دەگەڵ یەک لە یەک دەبن، دوانە، جمک، لفەدوانە. :: گوتیان: قوربان ئێمە هەردووکمان ئاواڵ دوانەین. ئاواڵ دوانەش بە شەرعی خودا و پێغەمبەر دوو نەفەر بە یەک نەفەر حیسابە. (بەیتی سەعید و میر سێوەدین بەگ ـ سروە ژ ٧٥)

ئاواڵ دەرس (ئان. ل)[ئاواڵ + دەرس] پەیوەندی نێوان کەسانێک کە بە یەکەوە لە شوێنێک دەرس دەخوێنن، هاوکلاس. :: ئیجازەم بدە بۆ نێو رەفیق و ئاواڵدەرس و متمانە/ چومکە سەفەرەکەمان گەورە و گرانە (مێر و وەفا ل ٧٠).

ئاواڵ زاوا (ئان. ل)[ئاواڵ + زاوا] پەیوەندی نێوان دوو پیاو کە ژنەکانیان خوشک بن، ئاوەڵ زاوا، هاوزاوا، هەڤ لنگ، هەمزەما، براکە.

ئاواڵ شوان (نا. ل)[ئاواڵ + شوان] یاریدەدەری شوان بۆ ئاگاداری و لەوەڕاندنی مەڕ و ماڵات کاتێک کە ئاژەڵ زۆرن و بە تاکە کەسێک هەڵناسووڕێ. :: قەر نانی خوارد و هەڵستا؛ بەرخی وەرگێڕا، چووە دەشتێ. بە بەند بە ئاواڵ شوانانی گوت (مان ل ٢٥٩).

ئاواڵ کراس (نا. ل)[ئاواڵ + کراس] دەرپێی ژنانە، دەلینگ.

ئاواڵ منداڵ (ئا.)[ئاواڵ + منداڵ] کیسەیەکە لە نێو پزدانی ژنی زگپڕ کە بە بەندی ناوکەوە پەیوەندی دەگەڵ منداڵ هەیە و ئۆکسیژن و خۆراکی بۆ دەبا و شتی زێدە وەردەگرێ، ئەم پەردەیە پاش هاتنە دەری منداڵ دێتە دەرێ، ئاوەڵ/٢، هەڤالۆک، هژی، پلار. (لات: placenta)

ئاواڵە (ئان.)[؟][ناو: ئاوەڵا، ئاواڵە، ئاوەڵە، وارا، واڵا ـ زا: ئارێزە] ١ـ حاڵی شتێک کە کراوەتەوە. // داخراو. ⁖ پەنجەرەی ئاواڵە، بەرۆکی ئاواڵە. ٢ـ رەنگی روون، ئاچغ. ⁖ ئەو پارچە هەندێک ئاواڵەتر با بۆ کراس زۆر جوان دەبوو. ٣ـ برینێک کە سەرەکەی قرتماغەی نەگرتبێ؟ **~ بوون:** ١ـ هەر چی کە کرابێتەوە و دانەخرابێ. ⁖ وەختایەک خەوت لێکەوتبوو زاری ئاواڵەبوو. هەموو دەرگاکانی ماڵێ ئاواڵەن. ٢ـ روون بوون و کراوە بوونی رەنگ. **~ کردن:** کردنەوە و دانەخستن. ⁖ بەو سەرمایە یەخەی ئاواڵە کردبوو. ئەگەر رۆیشتی دەرگاکەی ئاواڵە کە! **~ هێشتنەوە:** کردنەوە و دانەخستن. ⁖ پەنجەرەکان بکەوە و ئاواڵەیان بێڵەوە با بایەکمان وێکەوێ.

ئاواڵەتی (حم.)[ئاواڵ + ئەتی] بڕ: ئاواڵایەتی

ئاوان^{1} (ئان.)[هەو ـ ئەر] بڕ: ئاوەدان

ئاوان^{2} (نا.) بڕ: ئاونگ2

ئاوان^{3} (نا.)[ئەر] بڕ: ئامان1

ئاوان^{4} (نا. ل)[ئاو1 + ئان] ئەو حەقەی ئاشەوان لەبری هاڕینی دانەوێڵە لە ئاشێڕی دەستێنێ، ئاواناش، مزاش.

ئاواناش (نا. ل)[ئاوان4 + ئاش] بڕ: ئاوان4

ئاوانتە (نا. چا)[تور: avanta لە ئیتا: avanta] ١ـ وەدەست خستن و دەست بە سەر داگرتنی شتێک بە فڕ و فێڵ. ٢ـ خۆڕایی، مفتە، بەلاش.

ئاوانتەچی (نا. فا)[ئاوانتە + چی] ١ـ کەسێکی کە بە فڕ و فێڵ و کەڵەک دەست بە سەر ماڵی خەڵک دابگرێ، دەسبڕ، مفتەخۆر. ٢ـ (ئان. فا) حاڵی کەسی دەسبڕ و خاپێنەر و فێڵەزان.

ئاوانس (نا.)[فەر: avance] ١ـ مۆڵەت، مەودایەکی دیکە لە کایە دا هەتا کەسێک بتوانی جارێکی دیکە شانسی خۆی بە تاقی کاتەوە، قان. ٢ـ پێشەکی دان، وە پێش خۆ دانی کەسێک لە یاری دا. ⁖ وەرە تەختەی بکەین دوو ئاوانسیشت دەدەمێ. (یانی تۆ دوو و من هیچ).

ئاوانە (نا. ل)[ئاو1 + ئانە2] ئەو باج و حەقەی کە بابەتی ئاو دەستێندرێ یا دەدرێ، حەقی کرێ و کەلک وەرگرتن لە ئاو.

ئاوانی (نا. ل)[ئاوان1 + ئی][ئەر]

بڕ: ئاوەدانی

ئاواهی (نا. ل)[ئاوا1 + هی][باک]
بڕ: ئاوایی

ئاوایی (نا. ل)[ئاوا1 + ئی][ئەو: ئایەپتە، ئەیەپتە ـ پەه: ئاپاتییە. باک: ئاڤاهی، ئاواهی ـ ناو: ئاوایی ـ باش: ئاوایی] ئەو شوێنەی ئاوەدان کراوەتەوە، گوند، دێ، دێهات، لادێ، دەگا.

ئاوارە[1] (نا. ل)[ئاو1 + بار (بەر7) + ئە] پلووسکێکی گەورەیە لە دار یا تەنەکە کە لە بێستان و مووچە و مەزرا کەلکی لێوەردەگرن و ئاو لە شوێنی بڵندەوە بۆ شوێنی نزم دەبا و زەوی پێ دەدێرن، قەمتەرە.

ئاوبارە[2] (نا. ل)[ئاو1 + بارە3] شیرەی گوڵ کە هەنگ دەیمژێ و دەیکاتە هەنگوین.

ئاوباز (نا. ل، نا. فا)[ئاو1 + باز4] کەسێک کە مەلە باش دەزانێ، مەلەوان.

ئاوبردە (نا. مف.)[لە: ئاو بردن] ١ـ هەر شتێک کە ئاو بیبا. ٢ـ (کنـ.) خەسار، بە فیرۆ چوونی شتێک. ؛؛ مەکەن لۆمەی من و کەزیەی بڵاوی / کە ئاوبردەی جوانی و ئاڵ و والآین (ئاوات ل ٩٣).

ئاوبڕ (نا. ل)[ئاو1 + بڕ (بڕین)] ١ـ دەرد و ئازارێکە لە خواردنەوەی ئاوی سارد بە تایبەت زستانانە تووشی ماڵات دەبێ. ٢ـ ئەو شوێنە لە چۆم یا جۆگەی گەورە کە جۆگەیەکی چووکی لێ جیا دەکەنەوە و لەوێوە ئاو بەردەدەنەوە. ~ **بوون:** تووشی نەخۆشی ئاوبڕ هاتن.

ئاوبەر (نا. ل)[ئاو1 + بەر7] بڕ: ئاوکێش

ئاوبەرە (نا. ل)[ئاو1 + بەر7 + ئە] جۆرە هەنگێکی کارگەرە کە ئیشی بردنی ئاو بۆ شەڵخەیە.

تێبینی: ئەو بەشەی هەنگ کە لە شوێنی خۆی وەڕێ دەکەوێ ئەوەندە بەرز دەبێتەوە کە کۆمەڵگای خۆیانی لێ نەدیو نەبێ، جا هەر بەو بەرزە فڕێی را لادێیی کورد دەیناسن و لە هاتوچۆ کردنی دا کۆمەڵگای هەنگی کێوی پێ دەدۆزنەوە. (قامووس ب ١ ل ٨٢)

ئاوبەند (نا. ل)[ئاو1 + بەند] ١ـ بەرهەڵستێکە لە بەرد و دار و شتی دیکە کە لە پێش ئاوی چۆم یا جۆگەی گەورەی هەڵیدەبەستن هەتا ئاو لە پشتی پەنگ بخواتەوە، ئەم کارەی بۆ چەند مەبەستە:

بۆ بەرگری لە سێلاو، بۆ ئاو داشتن و هەروەها بە شێوەیەکی گەورەتر بۆ بەرهەم هێنانی بەرق و کارەبا، بەند، بەنگە، سەد. ٢ـ نەخۆشییەکە لە بەر کۆ بوونەوەی ئاو و تەڕاوی زۆر لە ورگی مرۆڤ دا پێک دێ و زگ هەڵدەمسێ. نەخۆش هەر چی ئاو دەخواتەوە تینوایەتی ناشکی و هەر داوای ئاو دەکاتەوە، ئیسقایی.

ئاوبەندیی (حم، نا. ل)[ئاو1 + بەند + ئیی] ١ـ بەستنی بەری ئاو. ٢ـ کاری میزان کردن و هێنانە سەر فۆڕمی ماتۆری ماشێنی تازەساز. **~ کردن:** ئارام لێخورینی ماشێنی تازەساز هەتا ماتۆڕەکەی فۆڕم بگرێ.

ئاوپاچ (نا. ل)[ئاو1 + پاچ] بڕ: ئاوپاش

ئاوپاش (نا. ل)[ئاو1 + پاش2] دەفرێکە وەک ئافتاوە زوو لە تەنەکە ساز دەکرا و ئێستاکە پتر پلاستیکە. لە ئافتاوە گەورەترە و ئەو شوێنەی کە ئاوی پێدا دێتە دەرێ وەک دووشی حەمام وایە و بۆ ئاو داشتنی گوڵ و باخچە یا ئاو پرژێن کردنی حەوش و بەردەرک کەلکی لێوەردەگرن، ئاوپاچ، ئاوپژێن، ئاوپرژێن، ئاوڕشێن.

ئاوپاشیی (حم.)[ئاوپاش + ئیی] بڕ: ئاوپرژێن/٢. **~ کردن:** بڕ: ئاوپرژێن کردن. ⁂ مەنزڵگەی دیدەم ئاوپاشی کەردەن/ چەشمەنداز بەرز بێ تۆز و گەردەن (مەولەوی ل ٤٠٠).

ئاوپاڵ (نا. ل)[ئاو1 + پاڵ (پالاوتن)] ١ـ دەفرێکە پتر لە فافۆن یا پلاستیک ساز دەکرێ، بن و دەورووبەری کون کونە و ئەو چێشتانەی کە ئاوی زێدەیان هەیە یا سەوزی خواردن دوای شوشتنەوە لەم دەفرەی دەکەن هەتا ئاوەکەی بچۆڕێتەوە، سووزمە. ٢ـ مەلاقەی گەورەی کون کون کە بۆ هەڵگرتنی چێشت یا شتی دیکەی ئاودار کەلکی لێوەردەگرن و هەتا ئاوەکەی دەگەڵ نەیە، پالێن.

ئاوپرژێن (نا. ل)[ئاو1 + پرژێن] ١ـ بڕ: ئاوپاش. ٢ـ کاری ئاو بە زەوی داکردن بە ئاو پاش یا دەفری دیکە، ئاوپاشی، ئاوڕشێن. **~ کردن:** ئاو بە زەوی وەرکردن بە ئافتاوە یا ئاوپاش بەر لە ماڵین بۆ بەرگری لە هەستانی تۆز یا بۆ فێنک کردنەوەی وڵات.

ئاوپژێن (نا. ل)[ئاو1 + پژێن] بڕ:

ئاوپەڕ (نا. ل)[ئاو1 + پەڕ2] ١ـ تۆپە دارێکی ئەستووری نێوەڕاست کون کراوەیە کە لەو ئاشانەی ئاویان کەمە دەکوترێتە زارکی لای خوارەوەی دۆلاش هەتا ئاو بە تەوژم لە پەڕەی ئاش بدا و توندتر بیخلوێنێتەوە، زەنبوور، زەمبوورە. ٢ـ جۆرە نەخۆشییەکە تووشی ئاژاڵ ئەبێ بە هۆی خواردنەوەی ئاوی سارد و سەهۆلاوەوە لە زستان دا (کشت و کاڵ ب ١ ل ١٧). (هس: باپەڕ)

ئاوپەڕێن (ئان. ل)[ئاو1 + پەڕێن] زەوییەک کە ئاو داشتنی دژوار و سەخت بێ.

ئاوجز (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1 + جز] بڕ: ئاودز

ئاوجۆ (نا. ل)[ئاو1 + جۆ] خواردنەوەیەکی کەم ئالکۆڵە کە لە جۆ سازی دەکەن، مزرە، بیرە.

ئاوجۆساز (نا. فا)[ئاوجۆ + ساز] کەسێک کە لە جۆ ئاوجۆ ساز دەکا.

ئاوجۆسازی (حم.)[ئاوجۆ ساز + ئیی] ١ـ پیشەی ئاوجۆساز. ٢ـ شوێن یا کارخانەیەک کە ئاوجۆ ساز دەکا.

ئاوجۆفرۆش (نا. ل)[ئاوجۆ + فرۆش] کەسێک کە دوکانی ئاوجۆفرۆشی هەیە و ئاوجۆ دەفرۆشێ

ئاوجۆفرۆشیی (حم.)[ئاوجۆ فرۆش + ئیی] ١ـ ئیشی ئاوجۆ فرۆشتن. ٢ـ (نا. ل) شوێنی ئاوجۆ فرۆشتن

ئاوخانە (نا. ل)[ئاو1 + خانە] بڕ: ئاودەست

ئاوخواز (ئان. فا)[ئاو1 + خواز] خواردن و خۆراکێک کە دوایی تینوایەتی دێنێ، ئاوکێش، ئاوبەر. ⁂ سەروپێ ئاوخوازە پیاو دەبێ ئاوی زۆر لە سەر بخواتەوە.

ئاوخۆر (نا. فا)[ئاو1 + خۆر] کەسی تینوو کە مەیلی ئاو خواردنەوەی هەیە، ئاوخۆرە. لە شوێنێک کە خەڵک زۆر کۆ بوونەوە کەسێک ئاو دەگێڕێ و هەرا دەکا رەحمەت لە ئاوخۆر و هەر کەس تینوو بێ بانگی دەکاتە لای خۆی.

ئاوخۆرە (نا. ل)[ئاو1 + خۆرە] بڕ: ئاوەخۆر

ئاوخۆریی (نا. ل)[ئاوخۆر + ئیی] ١ـ دەفرێک کە ئاوی تێدەکرێ و لە سەر سفرە یا لە شوێنێک بۆ ئاو خواردنەوە هەر وا دادەندرێ، پاچ، پەرداخ، تونگە ٢ـ

لیوانی گەورە کە ئاوی پێ دەخۆنەوە، شەربە، ئاوەوەرە. ٣ـ ئەو ئاسنەی دەچێتە ناو دەمی ئەسپەوە، دانە لغاو. ٤ـ مێشک و نێوی دار و درەخت کە ئەرکی هەڵمشتن و گەیاندنی ئاو بە لک و پۆی دارە، ئاوەخۆرە، ئاوخۆرە. ٥ـ شوێنی ئاو خواردنەوە یا ئاو پڕ کردن لە چۆم و جۆبار و گۆل.

ئاودار (ئان. ل)[ئاو1 + دار2] ١ـ شوێنێک یا ناوچەیەک ئاوی زۆر بێ، پڕئاو. // بێ ئاو :: کوردستان ناوچەی ئاوداری زۆرە ٢ـ میوەی بە ئاو و تەڕ و تازە. :: هەرمێ کرووزی میوەیەکی ئاودارە. ٣ـ گەوهەر و بەردی بە بایخ کە گرشە و بریقەی زۆرە. ٤ـ شەمشیر و تیغی ئاودراو و تیژ. ٥ـ کەسێک کە لە دیوەخانی میر و بەگان ئەرکی ساز کردنی چا و قاوە و خواردنەوەی دیکە بوو، ئابدار.

ئاودارخانە (نا. ل)[ئاودار + خانە] ١ـ ژووری ساز کردنی خواردنەوەی وەک چا و قاوە و شەربەت لە ماڵی بەگ و کۆشکی میران دا کە ئاودار لەوێ کار دەکا. ٢ـ بار و بنەی ئاوداری پاشا و سوڵتانەکان، بە نۆکەر و تەواوی کەرەسەوە. & ئایدارخانە

ئاوداریی (حم.)[ئاودار + ئیی] ١ـ کار و پیشەی کەسی ئاودار. ٢ـ (نا. ل) خورجی کەرەسە و ئەسبابی ئاودارخانە.

ئاودامان (ئاو. ل)[ئاو3 + دامان2] کراسی درێژ یا کەوای درێژی ژنان کە داوێنی بگاتە گوێزینگی پێ، ئاودامێن. :: لە سەر قەبرەکان داری ئەرخەوان / وەک بووکی تارا سەوزی ئاودامان (گۆران ل ١٣٧)

ئاودامێن (ئان. ل)[ئاو3 + دامێن] بڕ: ئاودامان

ئاودڕ (نا. ل)[ئاو1 + دڕ] شوێنێک لە دەشت و کێو یا بەستێنی بەرزی رووبار کە بە لافاو یا هەستانی ئاو دادڕابێ، ئاودڕکە، ئاودڕگە. :: پاش نوێژی نیوەڕۆیە کە مەڕ دێتەوە شاخی، لە جێگایەکی پەنا، لە کن ئاودڕێک دانیشتبوو؛ ... (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٢)

ئاودڕکە (نا. ل)[ئاو1 + دڕ + کە] بڕ: ئاودڕ

ئاودڕگە (نا. ل)[ئاو1 + دڕ + گە] بڕ: ئاودڕ

ئاودز (نا. ل)[ئاو1 + دز] شوێنێک کە بە قەڵشت و درزەکانی دا ئاو دێتە دەر.

٢ـ (ئان. ل) بڕ: ئاوەدز. ~ **کردن:** بڕ: ئاوەدز کردن.

ئاودووزەک (نا. ل)[ئاو1 + دووز(دز) + ئەک] ١ـ ئامرازێکە لە شووشە یا پلاستیک کە سەرێکی تیژی هەیە، دەرمانی ئاوەکی پێ هەڵدەمژن و پێی لە لەشی مرۆڤ دەکەن، دەرزی، شرینقە. ٢ـ ئامرازێکی چووکەیە لە سەری شووشەی دەرمانی ئاوەکی دادەنێن هەتا بە دڵۆپ دەرمانی پێ هەڵمژن و لە چاو یا لووت و شوێنی دیکەی بکەن، قەترەچکێن.

ئاودەر (نا. فا، ئان. فا)[ئاو1 + دەر3] ١ـ کەسێک کە ئاو دەدا بە خەڵک، ئاوگێڕ. ٢ـ بڕ: ئاودێر

ئاودەس[1] (ئان. ل)[ئاو3 + دەس] بەرابەر، هاوتا. ⁂ نەمەبۆ پیری و تەن ناتەوانیت / وەی دوو فەردەوۆ ئاودەس جوانیت (مەولەوی ل ١٠٧).

ئاودەس[2] (نا. ل)[ئاو1 + دەس][ئەر] بڕ: ئاودەست

ئاودەست (نا. ل)[ئاو1 + دەست] دیوێکی چووکە لە سووچێکی حەسار یا نێو ماڵ سازی دەکەن ومیز و گوی لێدەکەن. شوێنی دەست بە ئاو گەیاندن، ئاودەستخانە، ئاوخانە، پێشاو، مبال، مستەراح، مستەراو، ئاودەس، کناراو، ئاڤرێژ، دەستاڤ، ئاڤدەستخانە، دەستاڤخانە، ئاڤرێژخانە، ئەدەبخانە.

ئاودەستخانە (نا. ل)[ئاو1 + دەست + خانە] بڕ: ئاودەست

ئاودەڵێن (ئان. ل)[ئاو1 + دەڵێن (دەڵاندن)] ١ـ دەفری گڵێنە بە تایبەت گۆزە کە ئاو دەدەنەوە دەرەوە و ئاو فێنک رادەگرن. ٢ـ گۆل و ئەستێرێک کە ئاو دابدەن.

ئاودەم (نا. ل)[ئاو1 + دەم1] ئاوی زار، لیک، لیکاو.

ئاودەنگ (ئان. ل)[ئاو3 + دەنگ] ١ـ دوو یا چەند کەسێک یەک بیر و رایان هەیە، هاو بیر و بڕوا، هاودەم. ٢ـ دوو یا چەند کەسێک کە بە قسە دەگەڵ یەکتر وەرزی دەشکێنن، هاودەنگ.

ئاودەنگیی (حم.)[ئاودەنگ + ئیی] کەسێک کە ماڵ یا خەڵک یا کەسێک بە قسەکانی خۆشن و وەڕەزیان پێدەشکێ، هاودەنگی. ⁂ لەوەتی وسێن چۆتە سەفەر ئاودەنگیی ماڵمان بڕاوە. عەلی بۆ ئاودەنگیی خراپ نیە.

ئاودیو (ئاک. ل)[ئاو (ئەو2) + دیو] ون، ئاوا. ~ **بوون:** ئاوا بوون، لەبەر

چاو ونبوون. **~ کردن:** لە بەر چاو ون کردن. ⁂ دز هاتن و مێگەلیان ئاودیو کرد و بردیان.

ئاودێر (نا. فا، ئان. فا)[لە: ئاودێران][ناو: ئاودێر، ئاویار ـ هەو: ئاویار، ئاوێر] کەسێک کە کاری ئاو دێران و ئاو داشتنی مووچە و باغ و بێستانی بە دەستەوە، ئاودەر/٢. ⁂ خەلاقی بێ فتووری، سوڵتانی بێ قسووری / رەززاقی مار و مووری، ئاودێری دێمەکاری (حاجی قادر ل ١٤٣).

ئاودێریی (حم.)[ئاودێر + ئیی] ئاو داشتنی زەوی و زار، ئاویاریی. **~ کردن:** ئاو داشتن، ئاو دێران.

ئاور[1] (نا.) بڕ: ئاگر. || **ئاوری بن کا:** بڕ: ئاگری بن کا. **ئاوری سوور:** بڕ: **ئاوری بێ دووکەڵ:** ئاوری گەشاوە کە ئیدی دووکەڵ نەکا، ئاگری بێ دووکەڵ، ئاگری سوور. ⁂ شێواوی خەزنەدار، دڵت هەڵەشەیە/ دایمە ئاوری بێ دووکەڵت لە سەر دڵی هەیە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٥٢). **ئاوری غەزەب:** بڕ: ئاگری غەزەب. **ئاوری قودرەت:** بڕ: ئاگری غەزەب.

تێبینی: من پێموایە کە وشەی ئاور لە پێشدا ئاگور بوە و لە دوایی لەبەر قورسی پیتی گ سواوە.

ئاور[2] (ئان.)[زا] بڕ: ئاوس

ئاورا (ئان.)[؟][هەو] برسی، برچی.

ئاورایی (حم.)[ئاورا + ئی][هەو] برسێتی، برسیایەتی.

ئاوربووژە (نا. ل)[ئاور1 + بووژە (بووژاندنەوە)] دەفرێکی چووکی کون کونە، بە قەرا پیاڵەیەک دەبێ، لە سیم سازی دەکەن، دەسکێکی هەندێک درێژی هەر لە سیم بۆ ساز دەکەن، رەژی تێدەکەن و ئاگری دەدەن دوایی هەڵیدەسووڕێنن هەتا رەژی دەگەشێتەوە و دەبێتە پۆلوو. ئەم پۆلووییانە زۆرتر بۆ قەنەنە و سەماوەری رەژی کەلکی لێوەردەگرن، تاولەمە، ئاگر گەشکەرەوە، ئاگر گەشکەرە.

ئاورپەرست (نا. فا، ئان. فا)[ئاور1 + پەرست] بڕ: ئاگرپەرست

ئاورپەرستیی (حم.)[ئاور پەرست + ئیی] بڕ: ئاگرپەرستیی

ئاورخانە (نا. ل)[ئاور1 + خانە] بڕ: ئاگرخانە

ئـاوردان (نـا. ل)[ئـاور1 + دان] بـڕ: ئاگردان

ئاوردوو (نا. ل)[ئاور1 + دوو2] دار و ئێزینگ و دەوە و تەپاڵە و سووتەمەنی کۆ کراوە بۆ تەندوور و سۆبە، سووتەمەنی، ئاردوو، ئازاڵە، کەشکوور.

ئـــاورگ (نـــا. ل)[ئـــاور1+ گ] ١ـ شوێنێکە لە متبەق یا جێگایەکی دیکە بۆ ئاور سازی دەکەن و چێشتی لە سەر ساز دەکەن. ٢ـ شوێنێکە لە دیواری ژوور دا سازی دەکەن بۆ ئاور کردنەوە و وڵات گەرم داهێنان، بوغاری. ٣ـ شوێنی پیرۆزی ئاگر بوو کە زەردەشتیەکان ئاوریان تێدا دەپاراست و نەیاندەهێشت ئاگر قەت بکووژێتەوە. ٤ـ قوڵکەیەکە وەک تەندوورێکی چووک لە نێو ژووری ماڵەکان سازی دەکەن و پتر پۆلوو ئاگری بۆ دێنن و تێیدەکەن بۆ ژوور گەرم کردنەوە و هەروەها بۆ گەرم راگرتنی چێشتی ساز کراو و زستانانەش کورسی لە سەر دادەخەن، کوانوو، ئاگردان، کۆرک، کۆرکە، ئادرجا، ئادرگان، ئاوریا.

ئـاورنـگ (نا. ل)[ئـاور1 + نگ] بـڕ: ئاورینگ. **~ دان:** بڕ: ئاورینگ دان

ئاورۆچکە (نا. ل)[ئاور1 + ئۆچکە] بڕ: ئاگرۆچکە. **~ کردنەوە:** بڕ: ئاگرۆچکە کردنەوە.

ئاوره[1] (نا.) بڕ: ئاگره

تێبینی: لە ئەوێستا دا نەخۆشییەک بە ناوی ئەرە ara هاتوە بەڵام روون نیە بە چ نەخۆشییەک کوتراوە.

ئاوره[2] (ئان.)[زا] بڕ: ئاوس

ئـاوره شـین (نـا. ل)[ئـاور1 + ئـە + شین] گریان و شینێکی بەکوڵ و لە قوڵایی دڵەوە کە ژێر بوونەوەی چەتوونە.

ئاورەگڕە (نا. ل)[ئاور1 + ئە + گڕ + ئە] بڕ: ئاگرەگڕە

ئـاوریا (نـا. ل)[ئـاور1 + یا2][هـەو] ئاورگ، ئاگردان.

ئاوریشم (نا.)[پەھ: ئەبرێشەم، ئەبرێشۆم، ئەپەرێشوم. باک: هەڤرمش، هارمووش ـ ناو: ئارمووش، هەرمووش، هەورێشم، ئاوریشم، هەوریشم ـ باش: ئەورشم، ئەوریشم ـ هەو: هاورێشم، هەورێشم] لیکاوی کرمێکە بە ناوی کرمی ئاوریشم کە هەودای زۆر باریکە و ئەم کرمە لە دەوری خۆی دەتەنێ، لە دوایی ئەم گوڵانە بە هەڵمی ئاو

دەکەنەوە هەتا جەمسەرەکەی دەدۆزنەوە و دوایی چەند دانەی بە یەکەوە با دەدەن و لە شتێکی دەهاڵێن و بۆ چنینی جل و بەرگ دە کاری دەکەن. چنراوی ئاوریشم نەرم و بریقەدار و بە بایخە. **~ بە لابار هەڵنەگرتن:** (کنـ.) زۆر بەدەعێ بوون، بەپۆز بوون، لووت لە سەر بوون. ‖ **ئاوریشمی خاو:** ١ـ ئاوریشمی نەڕێسراو کە بۆ چنینی هەندێک پارچە یا نەخشاندنی کەرەسەی دیکە کەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ (کنـ.) زۆر جوان. ⁂ سەمەنبۆ دەتکوت ئاوریشمی خاوە، هێندە جوانچاک بوو (بارام و گوڵندام ل ٥١). **ئاوریشمی گشت:** ئاوریشمی بادراو و باریک رێسراوە کە بۆ ریشووی شەدە و پێچ و هەندێک شتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن.

ئاوریشمدۆز (نا. ل)[ئاوریشم + دۆز2] ١ـ پارچە یا شتی دیکە کە بە ئاوریشم نەقش و نیگاری لێکێشرابێتەوە. ٢ـ (ئان. ل) حاڵی هەر شتێکی کە بە ئاوریشم نەخشێنرابێ. ⁂ دە برۆن و رامەمێنن، وەستای سەرڕاجم لە بۆ بێنن / تەقەلتووی ئاوریشمدۆزم بۆ پێک بێنن (مان ل ١٩٧). ٣ـ کەسێک کە بە ئاوریشم نەقش و نیگار ساز دەکا. ⁂ ئەو شارە دوو ئاوریشمدۆزی باشی هەیە.

ئاوریشمی (ئان. ل)[ئاوریشم + ئی] بڕ: ئاوریشمین

ئاوریشمین (ئان. ل)[ئاوریشم + ئین] هەرشتێک کە لە ئاوریشم ساز کرابێ، ئاوریشمی.

ئاورینگ (نا. ل)[ئاور1 + ئینگ] ١ـ پڕیشکی ئاگر کە لە کاتی سووتانی دار و ئێزینگ یا کوتانی ئاسن دەپەڕێ، پزووسک، پزووسکە، پرووسک، پرووسکە، پریسک، پڕیشک. ٢ـ بریقە، بریسکە. & ئاورنگ. **~ دان:** ١ـ پڕیشک لە ئاگر بوونەوە. ٢ـ بریقە دان، بریسکانەوە. ٣ـ (کنـ.) تووڕە بوون و کەف پڕژاندن. & ئاورنگ دان.

ئاوڕ[1] (نا.)[؟] وەرسووڕاندنی سەر بە خێرایی بۆ دواوە و سەیری کەس یا شتێک کردن. **~ دانەوە:** بۆ دواوە روانین، سەیری پشت سەر کردن. **~ لێدانەوە:** ١ـ روانین بۆ دواوە بۆ سەیر کردنی کەسێک. ٢ـ (کنـ.) سەرنج دان، بە هێند گرتن، لا لێکردنەوە، ئاوڕ وێدان. **~ وێدان:** بڕ: ئاوڕ لێدانەوە. ‖ **ئاوڕی (بە) خێر:** شانس، بەخت، خۆشی.

***ئاوری (بە) خێر لێدانەوە:** بەخت روو تێکردن.

ئاور² (نا.)[هەو] بڕ: ئاخوڕ

ئاوڕشێن (نا. فا)[ئاو1 + رشێن] بڕ: ئاوپڕژێن/١ و ٢. **~ کـــردن:** بڕ: ئاو پڕژێن کردن

ئاورۆشنکەرە (گیانـ.)[ئاو1 + رۆشن + کەر3 + ئە][ئەر] بڕ: ئاڕوونکەرە

ئاورۆشنەوکـەرە (گـیـانـ.)[ئاو1 + رۆشـن + ئەو + کـــەر3 + ئە][ئەر] بڕ: ئاوڕوونکەرە

ئاورۆنکە (گیانـ.)[ئاو1 + ئە + رۆن + کە][سۆر] بڕ: ئاوڕوونکەرە

ئـاوڕوو (نـا.)[ئـاو1/٨ + روو] بـڕ: ئابڕوو

ئـاوڕووت (نـا. چـا)[ئـاو1 + رووت][ئەر] بڕ: ئاوەڕووت. **~ کـــردن:** بڕ: ئاوەڕووت کردن.

ئاوڕوونکەرە (گیانـ.)[ئاو1 + روون + کەر3 + ئە] جـانەوەرێکی چووکی باڵدار و قـاچ درێژە، لە سـەر ئاوی کـانیـاوان دەبێ و خـێـرا دێت و دەخــزێ و قـوڕ و لیتەی کانی خاوێن دەکاتەوە و بۆیە هەر ئـەو نـاوەی لـێـنـدراوە، ئاوڕوونکـەرەوە، ئـاورۆشـنـکـەرە، ئـاورۆشـنـەوکـــــەرە، ئاوەڕوونکە، ئاوەڕۆنکە، قـــوڕاویلکە. (عەر: دبیب)

ئاوڕوونکەرەوە (گیانـ.)[ئاو1 + روون + کەر3 + ئەوە] بڕ: ئاوڕوونکەرە.

ئاوڕەنگ¹ (ئان . ل)[ئـاو3 + رەنگ] ١ـ هەر دوو یا چەند شت و کەسێک کـە لە یەک رەنگن. هـاوڕەنگ ٢ـ دوو یـا چەند کەس یا شـتێک لە یەک شـێـوەن، هـاوتا، هـاورەگەز.

ئاوڕەنگ² (نا. ل)[ئاو1 + رەنگ] ١ـ هـەرچی رەنگی وەک رەنگی ئاو بێ، لە رەنگی ئـاو، ئـاویی، عــــابی، ئـابی. ٢ـ شـێوەیەکە لە نەققاشی کە بە ئاو دەگەڵ رەنگ دەکردرێ.

ئـاوڕێـژ (نـا. ل)[ئـاو1 + رێـژ] بـڕ: ئاوڕێژگە

ئاوڕێژگـە (نا. ل)[ئاوڕێژ + گـە] ئەو شـوێـنـەی کـە ئاوی نـاوچەیەک دەچێـتـەوە ســـــەر نـاوچـەیـەکـی دیکـە و تـێکـەڵاوی ئاوێکی گەورەتر دەبێ، ئاوڕێژ، ئاوەڕۆ/٣ (مصب)

ئاوڕیش (نا. ل)[ئاو3 + ریش] دەگەڵ چاوگی بـوون دێ و مـانـای پەلامـار دەدا. **~بوون:** پەلامـار دان، ئانگژا بوون، بە

گژ دا چوون. ፡፡ دوێنی کاک ئەحمەد هەر چاوی بە من کەوت ئاوڕێشم بوو.

ئاوڕێگە (نا. ل)[ئاو1 + ڕێگە] کونێک لە بنی دیواری مـاڵان کـە ئاوی باران و ئاوی ڕژاوی تورمپا بەم کونە دا دەچێتە کۆڵان، ئاوەڕۆ.

ئاوز (نـا.)[لە: ئـاوزان] ئەقڵ، فـــام، ئاوەز.

ئاوزا (ئان. ل)[ئاو3 + زا] حـاڵی دوو یا چەند کەسێک کە لە یەک زمان و کات دا زابن و تەمـەنیـان یەک بێ، هاوتەمـەن، هـــاوزا، هـــاوزێ، ئـــاوزێ. **~ بـــوون:** هـاوتەمـــەن بـوون. ئاوەڵەکـــانم هیـــچی ئـاوزای خـــۆم نـین مـن لـە هـەمـــوویـان چووکترم.

ئاوزان (چا. ل) خــاوەن ئەقڵ و ئاوەز بـوون، پێگەیشـتن، فــامـین، تێگەیشـتن، زانین، ئاوزین، ئاوزیان.

تێبینی: ئاوزان و ئاوزین و ئاوزیان کە بە مــانای فـامین و تێگەیشتن بـۆ مـرۆڤ هاتـوون، دەبێ پێـشـتـر بۆ گـەیشتن و گەیینی میـوە و بەرەوە هاتبێ کە ئاویان تێـــدەزێ و ئـاودار دەبن و پێـدەگـــەن و لەویشـــەوە وشـــەی ئاوز یا ئاوەز پـەیدا بووبـێ یانـی مــرۆڤی گـــەیشــتـــوو و بە ئەزموون.

ئاوزوونە (نا. ل)[ئاو (ئـاغـز) + زوون (زمان) + ئە] بڕ: ئاغزوونە

ئـاوزەنـگی[1] (نـا. ل)[؟] ئـاویلـکـە، گـــیـــانەڵڵا، ســـەرەمـــەرگ، ئـاوزینـگ، ئاوەزینگ، هـەوزینگ، گـیـان کـەنشت. **~ دان:** گـــەیشـــتنە دەمـی مـــردن، ئاویلکە دان، گیان کەنین.

ئاوزەنگی[2] (نا. ل)[ئاو3 + زەنگ2 + ئی] ئاڵقەیەکە لە کانزا سـازی دەکەن، لە خـــوانـی زین بـە هـۆی لـوقـــمـــەوە شـــۆڕ دەبێتـەوە و هـەتا بەر زگی وڵاغ دێ و پێی تێـدەنێن و دەچنە سـەر زین و وڵاغـیـشـی پێ تـاو دەدەن، ڕکـێف، زەنگوو، زەنگی. **~ پێدا هێنان:** خێرا لێخورینی وڵاغ بـە لێـــدانـی ئاوزەنگی لە کـــەلەکـــەی، ئاوزەنگی لێدان، ئاوزەنگی تێ تـەقاندن. **~ تێـتـەقـاندن:** بڕ: ئـاوزەنگی پێـدا هێنان. **~ داگـرتن:** ١ـ پێ داگـرتن لە سـەر ئاوزەنگی بۆ ڕاگرتن و نەڕۆیشـتنی وڵاغ. ٢ـ(کنـ.) پـێ داگــــرتـن لـە ســــەر کـــارێک، پێ چەقـــاندن. ፡፡ ئـاوزەنگی دامــەگـرە هـەتا بـەیانش بگری ناهـێـڵم بچـیـە دەرێ. **~ لێدان:** بڕ: ئاوزەنگی پێدا هێنان.

تێبینی: زەنگ لەم وشە دا لە ریشەی [هیک: جەنگها ـ ئەو: زێنگە، زەنگە، زێنگرە، زەنگرە ـ پەه: زەنگ] بە مانای پێ کەوتوە. لە کوردیی دا بە تەنیا نەماوە بەڵام بە شێوەی زەنگ، زینگ هەر بەم مانایە لە هەندێک وشە دا خۆ دەنوێنێ وەک: گوێزینگ، زەنگاڵ، زەنگوو.

ئاوزەنگی تەقێن (ئاک. ل) [ئاوزەنگی2 + تەقێن] بڕ: ئاوزەنگی کوت. ⁂ لەشکر ورووژا، سوار فڕێن فڕێن / کەوتنە شوێنی سوار ئاوزەنگی تەقێن (گۆران ل ١٥٠)

ئاوزەنگی دار (ئان. ل)[ئاوزەنگی2 + دار2] حاڵی لاقی کەسێک کە پشتەکەی کەوانی و زەق بێ و دەرپەڕیبێ.

ئاوزەنگی کوت (ئاک. ل) [ئاوزەنگی2 + کوت1] خێرا لێخوڕینی وڵاغ بە ئاوزێنگ لێدان، رکێف کوت، ئاوزەنگی تەقێن.

ئاوزیان (چا. ل)[ئەر] بڕ: ئاوزان

ئاوزین (چا. ل) بڕ: ئاوزان

ئاوزینگ (نا. ل) بڕ: ئاوزەنگی1

ئاوزێ (ئان. ل)[ئاو3 + زێ2] بڕ: ئاوزا

ئاوژی (نا. ل)[ئاو1 + ژی] ئەو گیا و گیاندارانەی کە لە ئاو دا دەژین، گیانداری ئاوی.

ئاوس (ئان.)[ئەو: ئاپوثرە ـ پەه: ئەپوس، ئابوس. باک: ئاڤس ـ ناو: ئاوس ـ باش: ئاوس ـ هەو: ئاوس ـ زا: ئاور، ئاورە] ١ـ ژنی زگپڕ، دووگیان. ٢ـ گیانلەری زگپڕ. ٣ـ دار و درەختی بووژاوەی سەرە بەهار کە خەریکی چەکەرە دەر کردنن. ⁂ باری لێ قورس ئەبێ داری ئاوس / چەتر ئەنگێوێ ئەبێتە تاوس (هێدی ل ٢٢٧). ٤ـ هەورێک کە بارانی پێوە بێ. ٥ـ (کنـ.) زگ دان و هەڵمسان لە داخان و ئێرەیی. ⁂ لە داخ ئەو کارە گەوجانەی وەختە ئاوس بم. ٦ـ (مجـ.) نزیک بوونەوە لە رووداو و قەومانی کارەسات یا رووداوێک. ⁂ دایکی زەمان ئاوسی بەسەرهاتێکی قورس و گران بوو. **~ بوون:** ١ـ زگ پڕ بوونی ژن و مێینەی گیانداری گواندار. ٢ـ چەکەرە دەر دان و بووژانەوەی دار و درەخت ٣ـ (کنـ.) داخدار بوون و ئێرەیی بردن بە کەسێک. **~ کردن:** زگ پڕ کردن. ٢ـ (کنـ.) داخدار کردن.

تێبینی: وشەی ئەوێستایەکەی بە

تەواوی ئاپوثرە تەنو ـ یە و ئەوێستا ناسان بردۆیانەتەوە سەر [ئا + پوس + تەن] پوس بە مانای کوڕ یا بێچوو کە لە چەند وشەی کوردیی دا بە شێوەی پس ماوەتەوە (بڕ: پس) و تەن بە مانای لەش کە بە گشتی دەبێتە ئەو کەسەی منداڵی دە لەش دایە. هەروەتر ئاوس زۆرتر مەبەست لە زگپڕ بوونی گیاندارە و بۆ ژن پتر وەک تەوس و لاتاو بەکار دەبردرێ.

ئاوسا (ئان. ل)[ئاو3 + سا1][پەھ: هەمسایەک] ١ـ کەسێک کە ماڵی لە پەنا ماڵی کەسێکی دیکە دایە. ⁙ شێرکۆ ئاوسای ئێمەیە. ٢ـ دوو ماڵی دیوار بە دیوار کە لە پەنا یەکن وهێند نزیکن کە سا یان نسێیان کەوتۆتە سەر یەک. ⁙ ماڵە شێرکۆ ئاوسای ئێمەن. ٣ـ دوو یا چەند ناوچە (دێ، شار، وڵات) کە لە پەنا یەکن. & دراوسێ، هاوسا، ئامسا، هاوسێ، ئاوسێ، جیران.

ئاوساگ (نا. مفـ.)[لە: ئاوسان] بڕ: ئاوساو

ئاوسان (چا. ل)[ناو: ئاوسان، ئاوسیان، ئاماسان، ئاماسیان ـ هەو: ماسای] ١ـ با کردن و ئەستوور بوونی شوێنێکی لەش بە نەخۆشی یا کەوتن و ئازار پێگەیشتن و هۆی دیکە. ⁙ هەنگەژاڵە پێوەی داوە و ئازای لەشی ئاوساوە. ٢ـ ئەستوور بوونی شوێن و جێگایەک. ⁙ ئەو دیوارە ئاوی هەڵچنیوە و ئاوساوە دەبێ چارەیەکی بۆ بکەین. & هەڵمسان، هەڵامسان، پەنەمان، پەنەمیان، پەنمین.

تێبینی: هاوتا و هاوڕیشەی ئەم وشەیە لە فارسی دا بە شێوەی ئاماسیدەن و ئاماهیدەن هەر بەو مانایە هاتوە.

ئاوساندن (چا. م)[لە: ئاوسان] بوونە هۆی ئاوسان، هەڵمساندن.

ئاوساو (نا. مفـ.)[لە: ئاوسان] ئەو شوێنەی لەش کە ئەستوور بوە، ئاماسیاگ، ئاوسیاگ، هەڵمساو، پەنماو. ⁙ برایم بە دەستی ئاوساو دروێنەی دەکرد.

ئاوساویی (حم.)[ئاوساو + ئیی] ئەنجامی ئاوسان، هەڵمساویی. ⁙ ئاوساوییەکەی هێشتا نەنیشتۆتەوە.

ئاوسیاگ (نا. مفـ.)[لە ئاوسیان] بڕ: ئاوساو

ئاوسیان (چا. ل) بڕ: ئاوسان

ئاوسێ (نا. ل)[ئاو3 + سێ2] بڕ: ئاوسا

ئاوشان (ئان. ل)[ئاو3 + شان] دوو یا چەند کەس کە لە یەک پلە و پایە دان و چیان لە یەکتر زیاد نیە، هاوشان، هەمبەر.

ئاوشنگ (ئان. ل)[؟] وەشیر هاتنەوەی مەڕ و بزنی بێچوو مردوو کە شیری ویشک کردبێ.

ئاوفرۆش (ئان. فا)[ئاو1 + فرۆش] کەسێک کە ئاوی لە چۆم و دەراوانی دێنا و لە شار بە خەڵکی دەفرۆشت. ‌‌‌‌::: پیاوێکی ئاوفرۆش لە شاری غەزنەی دا ئاوفرۆشی دەکرد. ...(مان ل ٣).

ئاوفرۆشیی (حم.)[ئاوفرۆش + ئیی] پێشە و کاری ئاوفرۆش.

ئاوقا (نا. ل)[ئاو3 + قا] گژ، پەلامار، ئاوڕێش، ئاوقە، ئەوقە. ~ **بوون:** پەلامار دان وتێک بەزین، یەخەی یەکتر گرتن بۆ شەڕ.

تێبینی: قا یا قە من پێم وایە شکڵی گۆڕاوی یەخە یا یەقەیە و وشەکە لە ئەسڵ دا ئاویەقە بوە و لە دوای لێک و لووس کراوە و بۆتە ئاوقا یا ئەوقە، هەرچەند زەبیحی بردوویەتیەوە سەر قەد (بڕ: قامووس ب ١ ل ٨٩).

ئاوقوف (ئان. ل)[ئاو3 + قوف (کوف)][سۆر] بڕ: ئامکوف

ئاوقۆره (نا. ل)[ئاو1 + قۆره] ئاوێک کە لە قۆره و بەرسیلە دەگرترێ. ئەم ئاوە دە بوتری یا دەبە دا هەڵیدەگرن و بۆ ترش کردنی چێشت دە کاری دەکەن، ئاقشیلە، ئاقشلە.

ئاوقە (نا. ل)[ئاو3 + قە] بڕ: ئاوقا.
ئاوقە بوون: بڕ: ئاوقا بوون.

ئاوکوف (ئان. ل)[ئاو3 + قوف] بڕ: ئامکوف

ئاوکێش (نا. فا)[ئاو1+ کێش] ١ـ کەسێک کە لە چۆم و رووبار ئاو بۆ مالان دەبا، پێشەی ئاوکێشی، ئاوبەر. ٢ـ (ئان. ل) خۆراک و خواردنێک کە دوایی مرۆڤ تینوو دەکا و ئاوی زۆرتر لە رادە دەخواتەوە.

ئاوکێشیی (حم.)[ئاوکێش + ئیی] پیشەی کەسێک کە ئاو بۆ مالان دەبا.

ئاوگۆشت (نا. ل)[ئاو1 + گۆشت] چێشتێکی کوردەوارییە، گۆشت و پەتاتە و تەماتە و هەندێک جار نۆک و بامیە و هەڵووچەی ترشیشی تێدەکەن،

دەیکوڵێنن و ئاوەکەی تێدەکوشن و گۆشتەکەش یا بە نان دەیخۆن یا ئەوەکە هەڵیدەشێلن، شۆروا، شۆربا، شۆرباو، گۆشتاو، ئاو و گۆشت.

ئاوگەردان (نا. ل)[ئاو1 + گەردان] جۆرێک کەوچکی گەورەیە، دەسکێکی درێژی هەیە و بنەکەی بە قەرا جامێک دەبێ، پێشتر پتر لە مس ساز دەکرا و قورس بوو و ئێستاکە فافۆن جێی گرتۆتەوە، بۆ چێشتی نێو مەنجەڵی گەورە، بۆ ئاوی کوڵیو هەڵێنجان دەکاری دەکەن، کەوچێز، ترار.

ئاوگیر (نا. ل)[ئاو1 + گیر] کەسێک کە لە حەمام خزمەتی خەڵک دەکا، شاگرد حەمامچی.

ئاولانە (ئان. ل)[ئاو3 + لانە] دوو دڵداری بە کاوی یەک گەیشتوو و دەستەملان و پێکەوە، هاودەم، هاوژین، ئاومل، ئاملانە. ⁂ برای تۆ دەیانگوت هەتا ئەمە بژین هەر بە ژینە هەر بەمانە / خەج و سیامەند نابنەوە بە ئاولانە (بەیتی خەج و سیامەند).

ئاولەمە (نا. ل)[ئاو3 + لەمە (زگ)] ١ـ منداڵی نێو زگی دایک کە هێشتا بە تەواوی خۆی نەگرتوە، جەنین. ٢ـ منداڵی لە بەرچوو. ٣ـ بەرخ و کاریلە کە دوای سەربرینی مەڕ و بزن دەریان دێنن و بۆ خواردن دەبن. & ئاوڵەمە، ئاوڵمە

ئاولیمۆ (نا. ل)[ئاو1 + لیمۆ] ئاوێک کە لە لیمۆی ترش دەگرترێ. ئەم ئاوە بۆ ترش کردنی چێشت وخواردنی وەک سالاد و سووپیش کەلکی لێوەردەگرن.

ئاوڵاویی (ئان. ل)[ئاوڵە + ئاویی2] کەسێک کە لە ئاوڵە رزگاری هاتوە بەڵام شوێنی پۆرگەکانی پێوەمابێ، کونج، گڕوێ، گڕۆ.

ئاوڵمە (نا. ل)[ئاو3 + (ڵمە)لەمە (زگ)] بڕ: ئاولەمە

ئاوڵە (نا.)[پەه: ئاپیلەک. ناو: ئاوڵە، هاوڵە ـ باش: ئاوڵە ـ هەو: ئاوڵە، هەوڵێ] ١ـ نەخۆشییەکە لە مرۆڤ و زۆربەی گیاندارانی وەک گاو و مەڕ و بزن و باڵندە و یەکسم دا سەر هەڵدەدا، پۆرگ سەر پێست دادەگرێ و تاو و تێی دەگەڵە، خروێکە، خروێلکە، خروێلە، خروێنکە، خرووکە، خوری، خوریک. ٢ـ بڕ: بلۆق. ⁂ لەب وە تەمای دڵ چەند حەسرەتش بەرد / پێش ئاوڵە کەرد فرسەتش ناوەرد (مەولەوی ل ١٥٧). ~ **دەردان:** دەردان و پەیدا بوونی پۆرگی ئاوڵە لە لەش.

~ **کـردن:** بلۆق کـردن. ~ **کـوتان:** لێدانی واکسەنی دژی ئاوڵە لە لەش.

ئاوڵەکوت (نا. فا، ئان. فا)[ئاوڵە + کوت1/٣] کەسێک کە واکسەنی ئاوڵە لە خەڵک دەدا.

ئاوڵەمە (نا. ل)[ئاو3 + لەمە (زگ)] بڕ: ئاولەمە

ئاوماڵ (ئان. ل)[ئاو3 + ماڵ2] ١ـ پەیوەندی دوو یا چەند کەسی هاوبەش و شەرێک دە شتێک دا، هاوماڵ. ٢ـ [ئاو3 + ماڵ1] دوو یا چەند دراوسێ لە ماڵێک دا. & ئاوماڵە2

ئاوماڵک (نا. ل)[ئاو1 + ماڵ3 + ک] ١ـ دار و چرپی و پووش و پەلاشێک کە ئاو دەگەڵە خۆی دەیهێنێ و لە بەستێنی فڕێ دەدا و بۆ سووتاندن و ئاور کردنەوە دەکاری دەکەن. ٢ـ هەر شتێک کە ئاو دەگەڵ خۆی لە شوێنێکەوە هێنابیەتی شوێنێکی دیکە. & ئاوماڵە1.

ئاوماڵە[1] (نا. ل)[ئاو1 + ماڵ3 + ئە] [ئەر] بڕ: ئاوماڵک

ئاوماڵە[2] (ئان. ل)[ئاو3 + ماڵ1 و 2 + ئە] بڕ: ئاوماڵ

ئاومرواری (نا. ل)[ئاو1 + مرواری] بڕ: ئاوی مرواری.

ئاومل (ئان. ل)[ئاو3 + مل] ١ـ دوو گای لێک بەستراو کە بە یەکەوە جووت دەکەن. ٢ـ هاودەم، هاوڕێ، هاوژین، ئاولانە. ~ **بوون:** هاودەم بوون، پێکەوە بین. ~ **کـردن:** لێک بەستنەوەی دوو ولاغ بۆ جووت دەگەڵ یەکتر. ∷ رۆڵە گیان بڕۆ گاسووری دەگەڵ گابۆر ئاومل بکە.

ئاون (نا.) بڕ: ئاونگ2

ئاونشین (ئان. فا)[ئاو3 + نشین] کەسێک کە دەگەڵ کەسی دیکە هاتوچۆ و هەڵسوکەوتی هەیە، هاودەم، هاونشین. ∷ میرسێوەدین بەگ پیاوێکە هەمیشە ئاونشینە بە دەوڵەتی تورکان و بە سوڵتانی / ئەوە لە دەرکی والی موسڵێ دادەبەزی بە میوانی (سەعید و میرسێوەدین ل ٩٢).

ئاونشینیی (حم.)[ئاونشین + ئیی] هاونشینیی، هاودەمیی.

ئاونگ[1] (نا.) ١ـ شێ و نمێکە شەوانە لە سەر گەلا و پەلکی گولان دەنیشێ. خوناو، شەونم، قەراو. ∷ زێوی ئاونگ بۆتە ملوانکەی ملی گیابەند و خاو/ هەر ترووسکەی دێ و دەلەرزێ

بای لە سـەر بێ یا هەتاو (هێـدی ل ٣٠٤). ٢ـ هێشوو ترێ کە هاوینان بەر لەوەی باران لێی بدا بە بەن لە میـچی شوێنێکی وەک ژێرخان هەڵیداوەسن بۆ زستان دەیخۆن، ئاوەنگ، مێلاق. ٣ـ شتێکی شورکراوە و هەڵواسراو لە بنەوەی هەندێک ساعەتی گەورە کە راست و چەپ دەکا و دەبێتە هۆی گەڕی میلەکانی سەعات، پاندۆڵ.

تێبینی: ئاونگ لە ریشەی ڤەئێگ vaeg ـ ی ئەوێستایی بە مانای هەڵاوەسین کەوتوە. خودی ئاونگ لە (ئا13+ ونگ) پێک هاتوە زەبیحی لە ئاونگی ١ نەدواوە و ئاونگی ٢ ی بردۆتەوە سەر ئاویختەنی فارسی. لە حاڵێک دا کە هەڵاوەسین (هەڵ + ئاوەس + ین) زۆر لە ئاویختەن (ئاویخ + تەن) بەم وشەیە نزیکترە بە لە بەر چاو گرتنی ئەوە کە چاوگەی ئاوەسین نەماوە و ئێستاکە بە پێشگری هەڵ دەکار دەکردرێ (بڕ: قامووس ب ١ ل ٩٤)

ئاونگ^{2} (نا.)[ئەو: هاڤەنە ـ پەه: هاڤەن. باک: هاوان، هەوەنگ ـ ناو: ئاونگ، ئاون، ئاوان ـ باش: هاوەن ـ هەو: ئاوان، هاوان] دەفرێکی کەمێک قووڵە کە پێشتر لە چێو و بەرد دەیانتاشی و ئیمرۆکە پتر لە ئاسن و زەرد سازی دەکەن و دەسکێکی هەیە و داو و دەرمان و قاوە و هەندێک ئاڵەتی تێدا دەسوون یا دەکوتن، دەسکاونگ، هەڤنگ دەستە، دەسگ هاوەن.

ئاونە (نا. ل)[ئاو1 + نە (نەی)] دارێکی درێژووکەی نێو بۆشی وەک دارجگەرەیە لە قەننە دا کە سەرێکی دەچێتە نێو شووشەی ئاوەکە و سەرێکی دەچێتە نێو داری قەننە کە گەورەترە و دووکەڵی تەماکۆ رادەکێشێتە نێو ئاو و دەیباتەوە و دەمی قەننە، میلاو.

ئاو و ئاگر (نا. ل)[ئاو1 + و + ئاگر] (کنـ.) بەڵا، مەترسی یەکجار زۆر. ؛؛ ئاو و ئاگر ئەمانیان نیە (پەند ل ٢٢). **خۆ بە ~ دادان:** (کنـ.) ئەنجام دانی کارێک و نەپرینگانەوە لە هیچ مەترسییەک.

ئاو و خاک (نا. ل)[ئاو1 + و + خاک] وڵات، نیشتمان. ؛؛ نەسیبم هەر نەبوو لەم ئاو و خاکە، بشمرم بێ جێم / بە دەردی خۆمەوە دەتلێمەوە بێ ئاو و گڵ چبکەم (ئاوات ل ٢٠).

ئاو و گڵ (نا. ل)[ئاو1 + و + گڵ] ١ـ وڵات، نیشتمان. ؛؛ گەلی کچانی چاو بە کل فریشتەکانی ئاو و گڵ/ دەمێ کە

دەچنە گوڵ چنین بە عەینی هی خەزاڵی سڵ (حەقیقی ل ٤٧). هەموو منداڵی ئەو ئاو و گڵەین. ٢ـ (کنـ.) نەسیبی مەرگ، ئەجەل. ⁂ ئاو و گڵ کابرای غەریبی هێنا و لێرە مرد. ٣ـ (کنـ.) شوێنی مەرگی مرۆڤ. ٤ـ رسکان، سرشت. ⁂ هەر چووینە نزیکی وان بە دیمەن/ دیمان نە لە ئاو و گڵ وەکی مەن (مەم و زین ل ٢٧١). **~ی شوێنێک بە نەسیب بوون:**(کنـ.) ئەو شوێنەی مرۆڤ لێی دەمرێ، خاک و گڵی شوێنێک بە نەسیب بوون. ⁂ ئەگەر شێرەکە ئەمنی بەتلاند، دیارە ئاو و گڵی ئێرەم بە نەسیب بووە، ئەگەر شێرەکەم بەتلاند دیارە ئەنگۆ شل بزووتوونەوە (لاس و خەزاڵ ل ١٣).

ئاو و گۆشت (نا. ل)[ئاو1 + و + گۆشت] بڕ: ئاوگۆشت

ئاو و هەوا (نا. ل)[ئاو1 + و + هەوا1] بارودۆخی هەوا بە لە بەرچاو گرتنی سەرما و گەرما، با و بۆران و تەواوی ئەو رووداوانەی ئاتمۆسفێر کە زانستی هەواناسی لێی دەکۆڵێتەوە. ⁂ زستانان کوردستان ئاو و هەوایەکی ناخۆشی هەیە.

ئاوها (ئاک. ل)[ئا + وها] بڕ: ئاوا2

ئاوهەڵدێر (نا. ل)[ئاو1 + هەڵدێر (هەڵدێران)] ئاوێک کە لە سەر رێ تووشی هەڵدێر دێ و لە بەرزاییەوە دەڕژێتە خوارەوە و دیمەنێکی جوانی هەیە، تاڤگە، تاف، تافگە، قەڵبەزە، قەڵوەزە، سوول، سوولاڤ، رێژگە، سیپەل.

ئاوەچۆڕ (نا. ل)[ئاو1 + ئە + چۆڕ] تکانەوەی ئاو لە کەل و پەلی هەڵخستراو. **~ کردن:** هەڵخستنی کەل و پەلی شۆراو بۆ دادان و تکانی ئاوەکەی. ⁂ پەتووکان بەرە دەرێ و ئاوەچۆڕیان کە!

ئاوەچۆڕە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + چۆڕ + ئە] ١ـ تکانەوەی ئاو لە شتی دە ئاو هەڵکێشراو. ٢ـ تکانەوەی ئاو لە بەفر لە سەرەتای بەهار ٣ـ (کنـ.) تکانەوەی ئارەقە لە لەش. ٤ـ تکانەوەی ئاو لە لووت بە هۆی نەخۆشی و هەلامەت. ⁂ سەرمایەکی پیسم خواردوە کەپۆم هەر ئاوەچۆڕەیەتی.

ئاوەخانە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + خانە] قوتوویەکی تەنەکەیە کە لە بنی لانکەی منداڵ هەڵداوەسرێ و بلوێری دێتەوە نێوی و میزی منداڵ لەوێ دا کۆ

دەبێتەوە.

ئاوەخۆرە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + خۆرە] ١ـ مێشک و نێوی دار و درەخت، کە ئەرکی هەڵمشتن و گەیاندنی ئاو بە لک و پۆی دارە، ئاوخۆری. ٢ـ قورقورۆچکە، قۆرگ، گەروو. ٣ـ راوی کەو لە کاتی هاتنە سەرئاو بۆ ئاو خواردنەوە، ئاوەوەرە. ٤ـ ئەو ئەندازە لە لمبۆزی حەیوان کە لە کاتی ئاو خواردنەوە دا دەچێتە نێو ئاو و تەڕ دەبێ. & ئاوخۆرە

ئاوەدان (ئان.)[هەخ: ئاڤەهەنە (ئاوایی) ـ پەه: ئاڤەهەن ، ئاوەهەن (ئاوایی)، ئاپاتان. باک: ئاڤادان ـ ناو: ئاوەدان، ئاوان ـ باش: ئاوەدان ـ هەو: ئاوەذان] ١ـ شوێن و جێگایەک کە پیت و بەرەکەتی تێدایە، جێ ژیانی خۆش کراوی خەڵک و ئینسان، ئاوا/١. // وێران. ٢ـ (مجـ.) قەرەباڵغی و هاتوچۆی خەڵک بۆ شوێنێک. ∷ قاوەخانەیەکی ئاوەدانە هاتوچۆی لێنابڕێتەوە. ~ **بوون:** ١ـ هات و چۆ و قەرەباڵغی لە شوێنێک دا هەبوون. ٢ـ نەبڕانەوەی پیت و بەرەکەت و وێران نەبوونی شوێنی دانیشتنی ئینسان. ئاوا بوون ∷ ماڵت سەد جار ئاوەدان بێ. شاروێران پێشتر شوێنێکی ئاوەدان بوو. ~ **بوونەوە:** ١ـ پتر هات و چۆ کردنی خەڵک بۆ شوێنێک. ∷ بە زستان مزگەوت ئاوەدان دەبێتەوە. لەوەتی تلویزیۆنم داناوە قاوەخانە ئاوەدان بۆتەوە. ٢ـ سەر لە نوێ ساز بوونەوەی شار و دێ و شوێنی ژیانی چۆڵ یا وێرانی خەڵک، ئاوا بوونەوە. ∷ ئەم ژوورەم تازە ئاوەدان کردۆتەوە. ~ **کردنەوە:** ١ـ سەر لە نوێ ساز کردنەوە و بنیات نانەوەی شار و وێرانی. ٢ـ نیشتەجێ بوون لە شوێنێکی چۆڵ و تێدا ژیانی. ∷ کاک حەمە دیوێکی بۆ خۆی ئاوەدان کردۆتەوە و بە ماڵ و منداڵەوە لێی دانیشتوە.

ئاوەدانی (نا. ل)[ئاوەدان + ئی] ١ـ جێی ژیانی مرۆڤ (شار، دێ و ...)، ئاوایی. ∷ بە زستان لە ئاوەدانی زۆر دوور کەوتنەوە جێی مەترسییە. دەروێشێک دوور لە ئاوەدانی لە نێو ئەشکەوتێک دا دەژیا. ٢ـ ئاودەنگی، کەسێک یا شتێک کە ماڵ یا خەڵک پێی دەحەسێتەوە و نەبوونی هەست پێ دەکردرێ. ∷ لەوەتی ئەحمەدی کوڕم چۆتە سەفەر ئاوەدانی ماڵ براوە. چرا ئاوەدانی ماڵە. ٣ـ (مجـ.) قەرەباڵغی و کۆ بوونەوەی خەڵک لە شوێنێک. ٤ـ

(حــم.) جـــێگەی ئاوەدان // چۆلی، وێـرانــی. & ئـاوانــی. **بـە ~ زانــین:** کەسێک بە ماڵ و حاڵ و میوانگر دانان و لـێ لادان، بە پـیــــــاو دانـان. ** بە ئاوەدانیت دەزانم بۆیە هاتوومە ماڵەکەت. **پشت لە ~ کردن:** لە نێو خەڵک چوونە دەر و روو لە چۆلگە کـردن، دوور بوونەوە لە خەڵک.

ئـاوەدز (نـا. ل، ئـان. ل)[ئـاو1+ ئە + دز] حــاڵـی بـرینێک کــە ئاوی مــژتبێ و هەڵمـسـابێ. ئەم برینە درەنگتـر خـۆش دەبێتـەوە و جێ برین دەکزێتـەوە، ئاودز، ئاوجـز. ~ **بوون:** هەڵمـسانـی برین بە تەڕ بوونی برینەکە، ئاوەدز کردن :: ڕۆڵە بەو دوستە بڕاوەت قاپان مەشۆ دەستت ئـاوەدز دەبـێ. ~ **کــــردن:** بـڕ: ئـاوەدز بوون.

ئاوەڕۆ (نا. ل)[ئـاو1 + ئە + ڕۆ4] ١ـ کــونێک بوو لـە بنی دیواری مـــاڵان کــە ئاوی بـاران و ئاوی ڕژاوی تـورمــپــا بـەم کـــونـە دا دەچۆوە کـــۆڵان، ئـاوڕێگە. ٢ـ لوولەیەکە لە بن زەوی دایە و ئاوی زێدەی حـــەمـــام و پـیـســـایی ئـاودەست بـەوێدا دەچێـــتـــەوە بـاڵ لوولەیـەکی گـــەورەتر و دەڕژێتە نێـو چۆمەوە. پێشتـر ئەم لوولەیە یا لە لووله سـمیتـی کوت کوت بوو کە بە دوای یەک دا ریزیان دەکـرد یا ئەوە کـە هـەر لـوولـەیـان دانـەدەنـا و عــــــەزیان هـەڵدەکــــەند و وەک جـــۆگـــەی ســـەر داپۆشـراو ئاوەکـە پێـی دا دەڕۆیشت. ٣ـ بـاری ڕژان و شــــــۆڕ بـوونـەوەی ئـاوی ناوچەیـەک بۆ سـەر ناوچەیەکی دیکە کـە لە کار و باری مڵکیایەتی و دابەش کردن دا ئـەو ناوچـەی کـــە ئـاوەڕۆی دێتـــەوە سـەری ناوچەکانی دیکە سـەر بەو دەبن، ئاوڕێژگە. & ئاوەڕێژ. ~ **چوونەوە سەر:** پێـوەندی و لکانی نـاوچەی بچـووک کـە ئـاوەڕۆیان دەڕژێتــە ســـەر ناوچـەیەکی گـــەورەتر، ئـاوەڕۆ هـاتنەوە ســـەر. ** ئاوەڕۆی جـــانداران دەچێـتـــەوە ســـەر مـەهاباد. ~ **هاتنەوە سـەر:** بڕ: ئاوەڕۆ چوونەوە سـەر. ** سێ بـیـیـان لە پشت شـنـۆیـە، ئـاوەڕۆی دێتـــــــەوە شـنـۆیـە (شۆڕمەحموود ل ٥)

ئـاوەڕووت (نـا. چـا)[ئـاو1 + ئـە + ڕووت] مـریشک یا بـاڵندەی ســەر بڕاوی تووک لێکراوە بـە ئاوی گــەرم، ئاوڕووت، ئاوەکــوڵ/٢. ~ **کــردن:** لێکردنـەوە و دارنینیی پـەڕی مـــریشـک یا باڵندەی سەربڕاوە بە ئاوی گەرم.

ئاوەڕوونکە (گـیـانـ.)[ئاو1 + ئە + ڕوون + کە] بڕ: ئاوڕوونکەرە

ئاوەڕێژ (نا. ل)[ئاو1 + ئە + ڕێژ] بڕ: ئاوەڕۆ

ئاوەڕێس (نا. ل)[ئاو1 + ئە + ڕێس] جۆرێک لە جۆرەکانی رستنی خوری کە دانستە بە باریکی دەیڕێسن و لە کاتی رستن جار جارە دەستیان تەڕ دەکەن. ڕێسراوی لووس و باریک.

ئاوەز (نا.) بڕ: ئاوز

ئاوەزا (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1 + ئە + زا] بڕ: ئاوەزێ

ئاوەزینگ (نا. ل)[؟] بڕ: ئاوزەنگی1

ئاوەزێ (نا. ل)[ئاو1+ ئە + زێ2] پارچە زەوییەک کە بەهاران هەندێک ئاوی لێ هەڵدەقوڵێ و بە هاوین ویشک دەبن، زۆنگ، زەناو، ئاوەزا، ئاڤزێ، ئاڤزێم.

ئاوەزێڕ (ئان. مف.)[ئاو1 + ئە + زێڕ] هەر فلزێکی کەم بایخ کە بە زێڕ رووکێش کرابێ، زێڕکفت، رووکێشی زێڕین، تامزێڕ. ~ **کردن:** رووکێش کردنی خشڵ یا هەر کانزایەکی دیکە بە زێڕ.

ئاوەزێو (ئان. مف.)[ئاو1 + ئە + زێو] رووکێش کردنی فلزی کەم بایخ بە زێو، رووکێشی زێوین، تامزیڤ. ~ **کردن:** رووکێش کردنی خشڵ و هەر کانییەکی کەم نرخی دیکە بە زێو.

ئاوەژوو (ئان. مف.) ١ـ پێچەوانەی باری ئاسایی، پشت و روو، بەرەواژ، ئاواژی، واژی، ئاواژوو. ∷ دیوی ئاوەژووی ئەم پارچەیە کێها لایەتی؟ ٢ـ جل و بەرگی پشت و روو کراو. ∷ ئەوە بۆ ئەم کراسەت ئاوەژوو دە بەر کردوە؟ ~ **کردن:** بڕ: ئاوەژوو کردنەوە. ~ **کردنەوە:** ١ـ هەڵسووڕاندنەوە و وەرگێڕانی شتێک بە باری پاشی دا. ٢ـ هەڵگێڕانەوەی جل و بەرگ بە بەری دیکەی دا.

تێبینی: ئاوەژوو دەچێتەوە سەر ریشەی ئەوێستایی ئەپاچ و ئەپاک بە مانای دوا، بەرەو دوا، پشتەوە، پاش.

ئاوەژەنە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + ژەن + ئە][هەو] بڕ: ئاوەشکێنە

ئاوەسوو[1] (ئان. مف.)[ئاو1 + ئە + سوو (سوان)] ١ـ بەرد یا هەرشتێکی کە زۆر لە بن ئاو مابێتەوە یا ئاو زۆری بە سەر دا رۆیشتبێ و لێک و لووس بووبێ. ٢ـ حاڵی هەر شتێکی تەڕکراو و بە هەسان و بەردەزوورە لێک و لووس کراو.

خشتی ئاوەسوو، هەڵماتی ئاوەسوو. ٣ـ (کنـ.) مرۆی بێ چاو و ڕووی و بێشەرم، چەقاوسوو. **~ بوون:** ١ـ لێک و لووس بوون بە ئاو. ٢ـ (کنـ.) بێ چاو و روو و بێشەرم بوون، چەقاوەسوو بوون. **~ کردن:** ١ـ لێک و لووس کردن بە ئاو. ٢ـ (کنـ.) بێشەرم و بێحەیا و بێ چاو و ڕوو بار هێنان.

ئاوەسوو[2] (ئان. ل) ١ـ ژنێک کە منداڵی نەبێ، نەشۆر، نەزۆک. ٢ـ گیانداری مێینە کە بێچووی نەبێ، قسر، ئەستێور، ئەستەویر.

تێبینی: بیچم و مانای ئەو وشەیە وا نیشان دەدا کە لە [ئا + وەس + ئوو] کەوتبێ. ئا لە ئە ـ ی پەهلەویی کە پێشگرە بە مانای نە، بێ. وەس بە مانای پس، منداڵ و ئوو ئامرازی چووک کردنەوە و بە گشتی دەبێتە بێ منداڵ، نائاواس.

ئاوەسەر (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1 + ئە + سەر] زەوییەک کە ئاو هەڵنەمژێ و لە کاتی ئاو دان دا ئاو هەروا لە سەری بمێنێتەوە، شۆنە، ڕەقەن.

ئاوەشکێنە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + شکێن + ئە] ١ـ بەردێکی گەورە کە لە سەر جۆگەی ئاشی دادەنێن، هەتا لە کاتی وەستاندنی ئاش ئاو نەیەتە نێو جۆگەوە و بە شوێنێکی دیکە دا بڕوا. ٢ـ بەرهەڵستی بەر ئاو بۆ شکاندنەوەی بە لایەکی دیکە دا، ئاوبڕ. & ئاوەژەنە.

ئاوەشی[1] (نا. ل) نەخۆشییەکە لە گوانی مەڕ دەدا، گوانی دێشێ، ڕەق دەبێ و نادۆشرێ. **~ بوون:** تووشی نەخۆشی ئاوەشی و گوان ڕەق بوون هاتن.

تێبینی: بیچم و مانای ئەم وشەش هەروەک ئاوەسوو2 وا نیشان دەدا کە لە [ئا + وەش + ئی] کەوتبێ.

ئاوەشی[2] (ئان. ل)[ئاو1 + ئە + شی؟] پەڵە دەغڵێک کە لە بەر ئاو دانی زۆر یا لەبەر بارانەی زۆر کە بە سەری دا باریوە ویشک بوە. **~ بوون:** ئیشک بوونی پەڵە دەغڵێک لە بەر ئاوی زۆر.

ئاوەکوڵ (نا. ل)[ئاو1 + ئە + کوڵ] ١ـ کولاندنی جل و بەرگ و هەر شتێکی دیکە پیس لە ئاو دا بۆ کوشتنی میکرۆب. ٢ـ بڕ: ئاوەڕووت. ٣ـ ئاوی کوڵیو.

ئاوەکی[1] (ئان. ل)[ئاو1 + ئەک + ئی] شتی شلی وەک ئاو، تراو، ئاڤاکی.

(عەر: مایع)

ئاوەکی[2] (ئان. ل)[ئاو + ئەک + ئی] هەڵبڕانی مەڕ و ماڵات لە ران و چوونە نێو رانی دیکەوە. **~ بوون:** تەرە بوون و تێکەڵ بوونی سەرێک یا چەند سەر مەڕ و ماڵات و چوونە نێو مێگەل و رانی دیکەوە، ئاوەکی کەوتن. **~ کەوتن:** بڕ: ئاوەکی بوون.

تێبینی: ئاو لەم وشەیە دا دەچێتەوە سەر ئامیتن و تێکەڵ بوون. بڕ: ئاوی2

ئاوەڵ (نا.) ١ـ بڕ: ئاواڵ. ٢ـ (ئا.) بڕ: ئاواڵ منداڵ

ئاوەڵا (ئان.) بڕ: ئاواڵە

ئاوەڵانە (نا. ل)[ئاوەڵ + ئانە] خەڵاتێکە کە مەڕدار دەیدەن بە شوان لە کاتی مزگێنی هێنانی یەکەم بێچووی تازەزاو.

تێبینی: هەر چەند مانای وشەکە لەوە دەچێ کە لە هەواڵ بە مانای خەبەر کەوتبێ یانی مزگێنی هەواڵ پێدان و خەبەر کردن بەڵام پێموایە ئەم دابە کۆنتر لەوە بێ کە لە هەواڵ کەوتبێ کە تازە لە نێو کورد دا پەرەی گرتوە و لە ئەحوالی عەرەبی کەوتوە. بۆی زۆرە کە هەر لە ئاواڵ یا ئاوەڵ کەوەتبێ بەڵام چۆناییەکەی نازانم.

ئاوەڵ دامان (نا. ل)[ئاوەڵ + دامان] بڕ: ئاواڵ کراس

ئاوەڵ زاوا (نا. ل، ئان. ل)[ئاوەڵ + زاوا] بڕ: ئاواڵ زاوا

ئاوەڵکار (نا. ل)[ئاوەڵ + کار] زارێکی رێزمانە کە حاڵەت و چۆنیەتی و جێگە و زەمانی کار (فعل) نیشان دەدا وەک: دوێنێ، بە پەلە، ... || **ئاوەڵکاری حاڵەت:** شێوەی ئەنجام دانی کارێک نیشان دەدا. ∷ بە کاوەخۆ، بە نهێنی. **ئاوەڵکاری زەمان:** زەمانی ئەنجام دانی کار نیشان دەدا. ∷ ساڵێکی دیکە، ئەوشۆ، سبەی. **ئاوەڵکاری مەکان:** شوێنی ئەنجام درانی کار نیشان دەدا. ∷ ماڵ، دوکان، سنە، باغ.

تێبینی: ئاوەڵکار لە جیات (قید) هەڵبژێردراوە.

ئاوەڵ کراس (نا. ل)[ئاوەڵ + کراس] بڕ: ئاواڵ کراس

ئاوەڵناو (نا. ل)[ئاوەڵ + ناو] زارێکی رێزمانە کە حاڵەت و چلۆنایەتی (ناو) کەسێک یا شتێک نیشان دەدا وەک: سوور، کز، ژیر، سارد، چووک.

تێبینی: ئاوەڵناو لە جیات سفەتی عەرەبی هەڵبژاردراوە.

ئاوەڵە (ئان.) بڕ: ئاوەڵا

ئاوەنگ (نا.)[قوچ] بڕ: ئاونگ1

ئاوەنیا (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1 + ئە + نیا (نیان، نانەوە)] ١ـ شێوەیەکە لە کشت و کاڵی. بەم جۆرە کە لە دوای چلەی هاوین زەوی شێو دەکەن و ئاوی لێدەنێن و تۆمەکەی دادەچێنن. ئەو ساڵە شین دەبێتەوە و هەندێک سەر هەڵدەدا کە دەکەوێتە ژێر بەفرەوە و ساڵی دیکە زووتر لە دەغڵی دیکە پێدەگا. ٢ـ ئەو دەغڵەی کە بەم جۆرە شین بۆوە و سەری هەڵداوە، رەپستە، کۆڵەپەست، کۆڵەبەست، کۆڵەبەس، کۆڵەوەس. ٣ـ لە هەندێک شوێن کە گیا کەمە لە بەهار دا ئاو لە زەوی دەگرن هەتا ماوەیەک گیایەکی باشی لێ شین دەبێ و لە دوایی دەیدروونەوە و دەیکەنە گزرە.

ئاوەوەرە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + وەر (خۆر) + ئە][هەو] ١ـ بڕ: ئاوەخۆرە/٣. ٢ـ بڕ: ئاوخۆری/٢.

ئاوەها (ئاک. ل)[ئا + وەها] بڕ: ئاوا2

ئاوی (نا.) ١ـ [هەو] بڕ: ئاو1 ٢ـ [زا] تۆوی پیاو و نێرینە. بڕ: ئاو1 /٧

ئاویار (نا. فا، ئان. فا)[ئاو1 + یار] [هەو ـ ئەر] بڕ: ئاودێر. ⁂ ئاویارەکەی سەوزەی ئارەزووم / دانا بە گردین راز کۆنە و نۆم (مەولەوی ل ٢٦٥).

ئاویاریی (حم.)[ئاویار + ئیی] بڕ: ئاودێری

ئاویتن (چا. م) بڕ: ئاویشتن

ئاویتە (ئان. مف.) بڕ: ئامیتە

ئاویر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئاویژتن (چا. م) بڕ: ئاویشتن

ئاویژە (ئان. ل)[ئاو1 + ئی + ژە] زەڕاعەتێک کە دەبێ ئاو بدرێ، ئاویی، بەراو.

ئاویشتن (چا. م)[پەه: هەنداختەن ـ باک: ئاڤێتن، هاڤێتن ـ ناو: هاویشتن، ئاویشتن، ئاویتن، ئاویژتن، هاویژتن، هاویتن] ١ـ فڕێدان و توورڕدانی شتێک لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە بە حەوا دا. ⁂ تۆپەکە باوێ دەیگرمەوە. بەردێکی ئاویشتێ لە تەپڵە سەری دا. ٢ـ کۆ کردنەوەی حیساب بە چۆرت. ⁂ حیسابەکەمان باوێ بزانە دەکاتە چەند. هەرچی دەیهاوێم حسێبەکەم دروست دەر نایە. ٣ـ تەقاندن، گوللە تەقاندن.

تێبینی: هەنداختەن لە پەهلەویی دا بە هەردوو مانای تووڕ دان و حیساب کردن هاتوە.

ئــاویــلــکــە (نــا. ل)[؟] دوایــن هەناســـەکـــانی ژیان، گـــیـــانەڵڵا، گیانکەنشت، سەرەمەرگ، گیانەسەر، ئـاوزەنـگـی، ئـاوزیـنـگ، ئـاوەزیـنـگ، هەوزینگ. ~ **دان:** گـــەیشـــتنە دەمی مردن و گیان دان، ئاوزەنگی دان، گیان کەنین.

ئاویە [1] (نا.)[؟] ئامــرازێکە بـۆ پێــوە لکاندنی دوو پارچە کانی لە یەکتر. ئاویە دەسکێکی چێــوی هەیە بۆ ئەوەی کــە دەست نەســووتێ و مــیلەیەکی ســەر خواری ئاسنی پێوەیە کە لە کوورە دا یا بە ئـاور داغی دەکــەن و قــەلآیی لە ســەر ئەو پـارچە مــەعــدەنانەی کــە پێکەوەی دەنووسێنن رادەگرن، قەلآیی دەتوێتوە و دوو پارچەکــە بـە یەکــەوە دەنووســێن، هاویە. ~ **دان:** جــۆش دان، لەحـــیم کردن.

ئـاویــە [2] (نـا. ل)[ئـاو1 + یـە][ئــەر] زەراعــەتێک کــە دەبێ ئاو بدرێ، بەراو، ئاویی1.

ئاویە [3] (نا.)[؟][ئەر] کا و گڵی ئامادە بۆ سـواغ و بانـەناو، کـاگڵ. ~ **دان:** لە دیوار هـەڵســـوونـی ئاویە و لێک و لووس کردنی، سواغ دان.

ئـاویـی [1] (ئان. ل)[ئـاو1 + ئیـی] ١ـ هەرچی کـــە پەیوەندی بـە ئاو هـەبێ. ؛؛ ساعەتی ئاویی. ٢ـ زەراعەتێک کە دەبێ ئـاو بدرێ، بـەراو، ئاویـە2. // دێم. ٣ـ ئەو گـیـا و گـیـاندارانـەی کـە لـە ئاو دا دەژین یا ئـەوەکـە ژیانیــان تا رادەیـەکی زۆر پـەیـوەنـدی بـە ئـاو هـەیـە، ئـاوژی. ؛؛ ماری ئاویی، گیای ئـاویی. ٤ـ یەکێک لە سێ رەنگی ســـەرەکی (زەرد، ســـوور، ئاویی)، عابی، ئابی، ئاوڕەنگ.

ئاویی [2] (پاشـ.)[لە: ئـامـــــیتن] لە چاوگی ئامیتن و ئاوێتە کردن دەکەوێ و بە ناو دەلکێ و ئاوەڵناو ســـاز دەکـــا، ئاڵوو. ؛؛ ئارداویی، قوڕاویی، ئارەقاویی، تۆزاویی.

ئاوێ (پاشـ.) بڕ: ئاوا1. ؛؛ میـراوێ، خدراوێ، داوداوێ، مامکاوێ، ...

ئاوێتە (ئان. مفـ.) بڕ: ئامیتە

ئاوێر (نا. فـــا، ئان. فـــا)[هەو] بڕ: ئاودێر

ئاوێز (نا.) ١ـ بڕ: ئاوێزە/١. ٢ـ بە هـەندێک وشـــــەوە دەلـکێ و مـــــانـای

هـەڵاوەســـراو دەدا. ⁘ دڵاوێز، پەراوێز. رووی وەدەرنا تا بە تا زولفی دڵاوێزی بزووت/ ئاهـ و ناڵەی ئاشقان هات بوو بە رۆژی مەحشەرێ (وەفایی ل ١٩٠).

تێبینی: ئاوێز لە چاوگێکی لە بیر کراوی کوردیی (ئاوەسین) کەوتوە کە ئیمرۆکە شێوەی هەڵاوەسین (هەڵ + ئاوەسین) یا هەڵواسین ـ ی بە خۆوە گرتوە.

ئاوێزان (ئان. فا)[لە: هەڵاوەسین] هەر شتێک یا کەسێک کە بە کەس یا شتێکی دیکەوە هەڵاوەسرابێ، داڵۆسکە.

ئاوێزە (نا. ل)[ئاوێز + ئە] ١ـ هەر شتێکی وردە کە بە شتێکی گەورەتەوە هەڵاوەسرابێ و بلەرێتەوە. ⁘ ئاوێزەی گوارە. ٢ـ جۆرێک شەمدان بوو کە چەندین پەلی هەبوو و لە میچ هەڵداوەسرا، چلچرا. (ئیمرۆکە لۆستر و لامپ جێی ئاوێزەیان گرتۆتەوە.)

ئاوێژ (ر.) رەگی رابوردووی ئاویژتن یا ئاویشتن کە بە ناوەوە دەلکێ و ناوی فاعلی ساز دەکا، هاوێژ. ⁘ تیراوێژ، بەرداوێژ، ئارداوێژ.

ئاوێنە (نا.)[پار: ئادینگ ـ پەهـ: ئادێنەک، ئەدڤێنەک. لۆر: ئایێنە ـ فار: آینە ـ بیر: ئێینە. باک: نەینک، نەیک ـ ناو: ئاوێنە، هاوێنە، نەینۆک ـ باش: ئاینە] پارچە شووشەیەکە کە پشتەوەیان مـشت و مـاڵ داوە و هەرچی لە بەرامبەری دانێن نیشانی دەداتەوە و مرۆڤ بۆ خۆ تێدا دیتن و خۆ رازاندنەوە و هەندێک کاری زانستی کەلکی لێوەردەگرێ. زەمانی زوو بەشەر بە تیف تیفە دانی زێو، زێڕ، زەرد ئاوێنەیان ساز دەکرد بەڵام لە دەورووبەری ساڵی ١٣٠٠ زایینی ئاوێنەی شووشەیی جێی ئەو ئاوێنانەی گرتەوە. ئاوێنە گەلێک چەشنی هەیە و هەر کام بۆ مەبەستی تایبەتی خۆیان ساز دەکرێن، جام، جامەک، هێلی، هیلی، مرێک. || **ئاوێنەی بالابەژن:** ئاوێنەیەکی چوارگۆشەی درێژووکە کە تەواوی بالای تێدا ببیندرێ، ئاوێنەی بالاڕوان، ئاوێنەی بالانوان، ئاوێنەی بالانوێن. **ئاوێنەی بالاڕوان:** بڕ: ئاوێنەی بالابەژن. **ئاوێنەی بالانوان:** بڕ: ئاوێنەی بالابەژن. **ئاوێنەی بالانوێن:** بڕ: ئاوێنەی بالابەژن. **ئاوێنەی بەخت:** ئاوێنەیەک کە لە شایی و زەماوەند دا لە بەرابەر بووکی دادەنێن. **ئاوێنەی دووڕوو:** ئاوێنەیەک کە پشتەکەشی ئاوێنە بێ.

تێبینی: هەندێک رایان وایە ریشەی

ئاوێنە دەچێتەوە سەر ئاو و وێنە بەڵگەشیان ئەوەیە کە کۆنترین شێوەی ئاوێنە کە بەشەر خۆی تێدا دیوە ئاو بوە و دوایی کە ئامرازێکی وەهای ساز کردوە و ناوی ناوە ئاوێنە (بڕ: قامووس ب ١ ل ١٠١). ئاشکرایە ئەو مانایە لە رواڵەتی ئاوێنەوە کەوتوە و ناچێتەوە سەر ریشەکەی. ئاوێنە لە [ئا13 + وێن + ئە] پێک هاتوە. ئا پێشگرە و وێن دەچێتەوە سەر ریشەی ئەوێستایی ڤین vin و هیندیی کۆن ڤێن ven بە مانای بینین. رەگی بین لە ناوەندیی و وین لە هەورامی و ڤین لە زازایی دا هێشتا ماوە و ئاڵوگۆڕیان بە سەر دا نەهاتوە.

ئاوێنەبەند (ئان. ل)[ئاوێنە + بەند] دیوێکی گەورە کە دیوارەکانی بە ئاوێنەیەکی زۆر رازابێتەوە و ئەوەش تایبەتی کۆشک و تەلاری ساماندار و دەوڵەمەندی گەورە بوە. ⁘ کۆشکی ئاغا گەچ کارییە، ئاوێنەبەندە/ کەس نازانێ بە ژمارە، پەنجەرەی چەندە (گۆران ل ٥٧).

ئاوێنەدار (نا. فا، ئان. ل)[ئاوێنە + دار2] کەسێک کە ئاوێنە لەبەر بووک رادەگرێ، ئاوێنە بە دەستی بەر بووک.

ئاوێنەداریی (حم.)[ئاوێنەدار + ئیی] کاری ئاوێنە راگرتن، کار و پیشەی کەسی ئاوێنەدار.

ئاه (نا. د) ١ـ بڕ: ئاخ. ٢ـ دوعا، نزا، تووک، هەناسەی سارد. ⁘ ئەوە ئاهی ئەو خەڵکە زۆڵم لێکراوەیە کە ئاوری دە ماڵ و حاڵی بەربوە. ٣ـ هەناسە، نەفەس. ٤ـ (مجـ.) نەختێک، بە ئاستەم و دوو بەلا، کەمێک، ماوە و مەودایەکی زۆر کەم. **~ گرتن:** تووشی کارەسات و نارەحەتی و ناخۆشی بوون بە دوعا کەسی مەزلووم . ⁘ جەماڵت ئاهی من گرتی خەتی سەبزت بە سەر دا کەوت / چەمەن رابورد و سەرما هات و تێکچوو نەوبەهاری تۆ (وەفایی ل ١١١). **~ مان:** دوایین پشوو دان، هەندێک مان. ⁘ هەر ئاهێکی مابوو کابرا وەبەر ماشێن بدەم. ئاهێکی مابوو بی ئەنگێوم. چۆن بە سەری پیری کاری وا دەکەم هەر ئاهێکمان ماوە بمرم. **~ پێوە مان:** بە حاڵ بەند بوون، دوایین پشوو و دوایین ئاه بۆ گیاندار و کەل و پەل، نزیک تەواو بوون و دوایی هاتن، ئاه تێدا مان، ئاه دە بەر دا مان. ⁘ رانک و چۆغەکەی ئاهێکی پێوە نەمابوو کەچی هەر دەبەری دەکرد. **~ تێدا مان:** بڕ: ئاه پێوە

مان. ~ **ده بەر مان:** بڕ: ئاه پێوه مان.

|| **ئاهی دەروون:** ئاخ و داخ و خەفەتێک کە دە دڵ دا کۆ بۆتەوه. ⁘ بەو گەردەنە هەرتا شکەنی زولفی دوو تات بێ / دەگریم و لەگەڵ ئاهی دەروون سۆزی دڵم دێ (وەفایی ل ١٧٧). **ئاهی سارد:** داخ و نارەحەتییەک کە مرۆڤی غەمبار و داخدار بە هەناسە هەڵیدەکێشێ. **ئاهی سەرد:** بڕ: ئاهی سارد. ⁘ لە ناڵەی گەرمی دڵ باکت نەبوو تۆ / بە ئاهی سەردی مەحوی من دڵم سووت (مەحوی ل ٨٢). **ئاهی نەگرفتە:** جار و بار، بەهەڵکەوت. ⁘ ئاهی نەگرفتە دەچمە راوێ ...(میرزا ل ٣٢)

ئاها (ئام.) ١ـ وشەی سەرسوڕمان، ئەها. ⁘ ئاها کە وابوو کوتی نایەم! ئاها تازە تێگەیشتم دەڵێی چی! ٢ـ وشەی دەربڕینی تووڕەیی، ئەها. ⁘ ئاها دە لە کۆڵم بەوە! ئاها خۆ ئەو منداڵە دیسان هاتەوه. ٣ـ وشەی وریا کردنەوه. ⁘ ئاها کاکە سەرت وە دیوار نەکەوێ! ئاها نەکەوی! ٤ـ وشەی دەنگ دان و لێخورینی کەڵ و گامێش.

ئاهار (نا.)[؟] شلەیەکی سازکراوه لە نیشاستە یا کەتیرە کە لە پارچەی هەڵدەسوون هەتا رەق و شەق بێ، ئاش، دەق، شوو.

ئاهر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر. ⁘ ئاهر جەستەم هەر نەبی خامۆش / تا قرچەی جەرگم شنەفتم بە گۆش (وەلی دێوانە)

ئاهرناک (ئان. ل)[ئاهر + ناک][هەو] خاوەن ئاگر، ئاگرین، تێکەل بە ئاگر. ⁘ چەندێوەن جە دین شای شەم دوور کەفتم / سفتە و ئاهرناک، ساتێ نەسرەفتم (وەلی دێوانە ل ٥٧)

ئاه و ناڵە (نا. چا)[ئاه + و + ناڵە] کرووزانەوه، ناڵەناڵ، گازندە بە دەم ناڵەوه، ئاه و ناڵین. ⁘ سەدای یاهووی دەروێشان هات، ئاه و ناڵەی دڵڕێشان هات/ رەگ و رووحم وەئێشان هات، یا غەوسی سانی هیممەتێ (وەفایی ل ١٨٠).

ئاه و ناڵین (نا. چا)[ئاه + و + ناڵین] بڕ: ئاه و ناڵە. ⁘ لە باغان ئاه و ناڵین دێ، دەڵێن شای نێو گوڵان رۆیی/ لە مەیخانان سەدای شین دێ، مەگەر پیری موغان رۆیی (وەفایی ل ٢٠٥).

ئاه و نزا (نا. چا)[ئاه + و + نزا] تووک و دوعا، داوای داد کردن لە خودا بۆ ستاندنەوەی حەق، ئاه و نزولە.

ئاه و نزولە (نا. چا)[ئاه + و +

نزووله] بڕ: ئاه و نزا

ئاهۆ (نا.)[ئەو: ئەهو ـ پەه: ئاهۆک، ئاهووک] ١ـ هەر نەخۆشییەکی کە خەڵکێکی زۆر تووش بکا. میکرۆبی ئەم نەخۆشیە یا لە هەوا دا بڵاو دەبێتەوە یا ئەوە کە خەڵک لە یەکتری دەگرنەوە، پەتا، درم. ٢ـ عەیب، کەمایەسی، کەم و کووڕی، ئاهوو. ٣ـ [ئەر] فێ، شێتی

تێبینی: ئەوێستایی و پەهلەویی ئەم وشەیە بە مانای دوهەم هاتوە و وێدەچێ ماناکانی دیکە دوایی لە عەیبەوە کەوتبێن.

ئاهوو[1] (نا.)[بڕ: ئاهۆ] عەیب، کەمایەسی، ئاهۆ ‡‡ حافز بۆ وە عەشق مەستان یا هوو / بپێچەش نە دەور باهووی بێ **ئاهوو** (مەولەوی ل ٢٣٢).

ئاهوو[2] (نا.)[فار: آهو][کلاسیک] بڕ: ئاسک. ‡‡ ئازیز شۆخ شەنگ شیرین تارەنی / **ئاهووی** بێ ئاهووی وەش رەفتارەنی (مەولەوی ل ١٦٥). لە عیشقی تۆ هیلاکی ئەو دڵەی دێوانە دوو چت بوون/ وەک ئاهوو چاوڕەش و وەک غونچە زاری پڕ شەکەرخەندە (وەفایی ل ١٢٠).

ئاهەڕا (نا. ل)[هەو] بڕ: ئاهەڕێ.

ئاهەڕێ (نا. ل)[ئاه +ئە +ڕێ] ڕێگایەکی باریک کە بە حاڵەحاڵ شوێنی دیار بێ، ئاهەڕا، توولەڕێ، کوێرەڕێ، ڕێچکە.

ئاهەک (نا.)[؟] بڕ: قسڵ

ئاهەنگ (نا.)[پەه: ئاهەنگ] ١ـ کۆڕی بەزم و شادی و خۆشی. ٢ـ هەوای گۆرانی، مێلۆدی. ٣ـ دەنگ، سەوت. **~ گرتن:** بڕ: ئاهەنگ گێڕان. **~ گێڕان:** ساز کردن و بەڕێوە بردنی کۆڕی شادی و خۆشی بە هەر بۆنەیەک، ئاهەنگ گرتن.

تێبینی: ئاهەنگ [ئا 13+ هەنگ] لە ریشەی ئەنگ thang ـ ی ئەوێستایی بە مانای سەنگان و هەڵسەنگاندن کەوتوە.

ئاهەنگساز (ئان. فا)[ئاهەنگ + ساز] کەسێکی شارەزای مووسیقا کە ئاهەنگ و مێلۆدی ساز دەکا.

ئاهەنگسازیی (حم.)[ئاهەنگساز + ئیی] ئاهەنگ ساز کردن، کار و پیشەی کەسی ئاهەنگساز.

ئاهی (پاش.)[باک] بڕ: ئایی. ‡‡ بیناهی، ڕۆناهی.

ئاهیر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئاهیرین (ئان. ل)[ئاهیر + ئین][هەو] بڕ: ئاگرین. ٭ نامەکەت یاوا کۆسم کەفتەوە / دڵەی ئاهیرین دا وە نەفتەوە (مەولەوی ل ٤٣٦).

ئاهین (نا.)[هەو] بڕ: ئاسن. ٭ جەزبەی ئاهینم دەماخ دان پەرداخ / میقناتیز تۆی جام کەردەن وە یاتاخ (مەولەوی ل ٤٥٢)

ئاهینگەر (نا. ل)[ئاهین + گەر][هەو] بڕ: ئاسنگەر. ٭ نە ئاهینگەرێ، نە ئاهینگەرێ / ئارۆ راگەم کەفت نە ئاهینگەرێ (مەولەوی ل ٤٤٤).

ئای[1] (نا. د) بۆ ئەم مەبەستانە دەکار دەکردرێ ١ـ لە کاتی هاوار کردن و دەربڕینی ئێش و ئازار، ئاخ، ئۆف، ئایش. ٢ـ بۆ دەربڕینی خەم و خەفەت، ئاخ، ئۆف. ٣ـ لە کاتی سەرسوڕمان و واق وڕمان، ئەی، های. ٭ ئای لەو دنیا سەیرەی چۆنی هێنایەنە خوارێ. ٤ـ بۆ گاڵتە و فشە کردن بە کەسێ، های، هەی.

ـ **ئای**[2] (ئام.) یەکێک لە دوو نیشانەکانی چاوگ لە زاراوەی هەورامی دا. ٭ مەڕیای، پڕیای، ئامای، لوای.

ئای ئای (نا. د)[ئای1 + ئای1] ١ـ لە کاتی واق وڕمان و سەرسوڕمانی زۆر دەکوترێ، ئاییەی. ٭ ئای ئای خۆ لێم دەگەڕێتەوە! ئای ئای خۆ حەیاشی نیە! ٢ـ هەوایەکی کوردییە کە سەربەندەکانی بە ئای ئای دەست پێدەکا و بەندەکانیشی کرووزانە و لاڵانەوەیان تێدایە.

ئایا (ئام.) ئامرازی پرسیار کردن، ئاخۆ، ئاخوا، ئایاکوو، ئایەکوو، ئایە.

ئایات (نا.)[عەر: آيات] کۆی ئایەتە بە مانای رستەکانی قورئان.

ئایاکو (ئام.) بڕ: ئایا

ئایدیا (نا.)[یون: idea] بڕ: ئیدە

ئایدیال (نا.)[فەر: ideal] بڕ: ئیدەئال

ئایدیالیست (نا.)[فەر: idealiste] بڕ: ئیدەئالیست

ئایدیالیسم (نا.)[فەر: idealisme] بڕ: ئیدەئالیسم

ئایدیۆلۆژی (نا.)[فەر: ideo-logique] بڕ: ئیدەئۆلۆژی

ئایر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئایرە (نا. ل)[ئایر + ئە][هەو] بڕ:

ئايرين (ئان. ل)[ئاير + ئين][هەو] بڕ: ئاگرين

ئايســـان (چا. ل) ١ـ ســـووتانی هەر شتێک کە گەرما و بە تايبەت رووناکی هەبێ. ٢ـ (کنـ.) جوانی لە رادە بەدەری مێينەی مرۆڤ. :: مريەم هێند جوانە دەڵێی چرايە دايسێ.

تێبينی: ليسا lysa لە سويدی دا، lichten لە ئاڵمـــــانی دا هەر بەم مانايەن.

ئايســـاندن (چا. م)[لە: ئايســـان] هەڵکردنی هەر شتێک کە گەرما و بە تايبـــەت رووناکی هەبێ. ١ـ هەڵکردنی ئاگـر و ســووتەمـەنی ٢ـ هەڵکردنی ئەو کەرەسانەوی بە نەوت و گاز کار دەکەن. ٣ـ پێکردنی چرا و لامپی بەرق.

ئايش (نا. د) وشەی دەربڕينی ئيش و ئازاری مادی، ئاخ، ئای/١.

ئايشە گوێدرێژ (نا. ل)[ئايشە (ناوی ژن) + گوێدرێژ] ١ـ گيانداريکی خەياڵی چيرۆکە کە دايکان منداڵەکانيانی پێ دەترسێنن. ٢ـ (کنـ.) کەر، گوێدرێژ.

ئايلەمـەن (گيـانـ.)[ئايل (عـەر: عين = کـانـی) + ئە + مـــەن (مـەل)][ئەر] بڕ: خەزايی

ئايندە (نا.، ئان.)[فـــار: آينده] بڕ: داهاتوو

ئاينە (نا.)[باش] بڕ: ئاوێنە

ئاين و ئۆين (نا. ل)[ئاين (ئايين) + و + ئۆين] ١ـ مـەکـر، فـڕوفـێڵ. ٢ـ ناز و نووزی ژنان.

ئايە (نا.) بڕ: ئاييا

ئايە (ئام.) بڕ: ئايا

ئايە (نا.) بڕ: ئايەت. || **ئايەی قـورئان:** ١ـ هەر کام لە رستەکانی قورئان، ئايە، ئايەت. ٢ـ (کنـ.) هەر قسە و کردەوە و کارێکی کە شياوی گۆڕان و ئاڵوگۆڕ نەبێ. :: چۆن دەڵێی کە دەبێ هەموو رۆژێ نانی ســـاز کـــەم، بۆ دەنا ئايەی قورئانێيە؟

ئايـەت (نا.)[عــــەر: آية] ١ـ هەر رستەيەک لە رستەکانی قورئان يا کتێبە پيرۆزەکانی ديکە، ئايە. ٢ـ نيشانە.

ئايەتی (پاشـ.)[باک: تی، يەتی ـ ناو: ئايەتی، ئەتی، ئێتی، يەتی ـ هەو: ئايەتی ـ زا: ئـــەی، يـــەی] ١ـ بـــە دوای نـــاوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ســـاز دەکـــا. ::

دۆســـــتـــــایەتی، کـــوردایەتی، ژن و مـێـردایەتی. ٢ـ بە ناوی عەشیرەت و عێلانەوە دەلکێ و ناوی زێدەکەیان دیاری دەکا. ⁞ باڵەکایەتی، سۆسنایەتی، مەنگوڕایەتی.

تێبینی: ١ـ ئەگەر دواین پیتی وشە پیتی بزوێنی بڵندی وەک **ئا** و **ئوو** یا **ئۆ** بێ ئای پاشگر دەسوێ و یەتی بە خۆوە دەگرێ. ⁞ برا + ئایەتی = برایەتی، ئاغا + ئایەتی= ئاغایەتی. ٢ـ ئەگەر دواین پیتی وشە بزوێنی کورتی وەک ئی بێ یا بزوێنەکە دەبێتە **ی** و دەگەڵ پاشگر پێکەوە دەلکێن یا ئەوە کە بزوێنەکە دەسوێ و ئای پاشگریش دەسوێ و دەبێتە ئێتی. ⁞ برسی + ئایەتی = برسیایەتی، برسێتی

ئایەر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئایەکو (ئام.) بڕ: ئایا

ئایی (پاشـ.)[باک: ئاهی ـ ناو: ئایی ـ هەو: ئایی] ١ـ بە دوای ئاوەڵناوەوە دەلکێ و دەیکا بە حاسلی مەسدەر. ⁞ درێژایی، رووناکایی، پانایی ٢ـ بە دوای ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا. ⁞ گۆڕایی، دەشتایی.

ئاییا (نا.)[؟][ئەر] خوشکی باوک، پوور، میمک، میمی، ئاییە، ئایە، ئامە.

ئایین (نا.)[هیک: ئەدهڤەن ـ ئەو: ئەدڤەن، ئەذوەن ـ پەه: ئەدڤێن. ناو: ئایین ـ هەو: ئایین] ١ـ دین، مەزهەب، رێ و شوێنی دینی. ⁞ ئایینی ئیسلام، ئایینی مووسا. ٢ـ رێ و شوێنی کۆمەڵایەتی، داب و دەستوور، نەریت. ٣ـ بیر و را، بیر و بڕوا. ٤ـ شێوە، شێواز.

ئایینە (نا.)[فار: آینە][کلاسیک] بڕ: ئاوێنە. ⁞ ئایینە بەمایینە دەبێ رەنگ نوما بێ / مەستوورە بەمەستوورە دەبێ موهرەگوشا بێ (نالی ل ٦٠٦).

ئایینی (ئان. ل)[ئایین + ئی] هەر شتێک کە پەیوەندی بە مەزهەب و دینەوە هەبێ. ⁞ مەلای ئایینی، برای ئایینی، کتێبی ئایینی.

ئاییە (نا.) بڕ: ئاییا

ئاییەی (نا. د) بڕ: ئای ئای.

ب

ب[1] دووهەم پیتی زمانی کوردیی کە بە بێ دەخوێندرێتەوە ، پیتێکی بێدەنگە و دە وشە دا بە چوار جوور خۆ دەنوێنێ (بـ ، ـبـ ، ـب، ب)(بار ـ سـبـەی ـ رمب ـ باب). پیتی **ب** دەگەڵ هەندێک پیتی دیکە ئاڵوگۆڕی هەیە: دەگەڵ پیتی **ڤ**: بیست، ڤیست ـ باب، باڤ. دەگەڵ پیتی **و**: بیست، ویس ـ باران، واران. دەگەڵ پیتی **پ**: باڵتۆ، پاڵتۆ ـ بەڵگ، پەلک، بەرسیلە، پەسیرە. دەگەڵ پیتی **م**: بژۆڵ، مژۆڵ ـ بێشە، مێشە ـ بڕبەند، مڕمەند.

ب[2] (پێشـ.) ١ـ دەچێتە سەر رەگی کردار و ئەمری لێ ساز دەکا. ፡፡ برۆ، بیدەوە، بکە، بڵێن. ٢ـ ناو یا ئاوەڵناوی فاعلی ساز دەکا. ፡፡ بگیر (گرتن)، بژیو (ژین)، بوێر (وێران)، بخۆر (خواردن).

ب[3] (پێشـ.)[باک] ١ـ بڕ: بە. ፡፡ ب دل، ب جەرگ، ب دەست. ٢ـ بە، ئاوی. ፡፡ ب کەف (کەفاوی).

با[1] (نا.)[ئێک: ڤاتە ـ ئەو: ڤاتە ـ پاز: وات ـ پار: وەد ـ سوغ: وەت ـ خوار: واد ـ

پەھ: ڤات. تات: ڤا ـ فار: باد ـ بیر: باد ـ لۆر: بای. باک: با، بای ـ ناو: باـ باش: وا، با، باد، باگ ـ هەو: وا ـ زا: ڤـا] ١ـ بزووتنەوەی هەوا، جووڵانەوەی نەرم یا توندی هەوا کە لە بەر تێک چوونی بەرابەری هەوای گەرم و سارد پێک دێ. زۆربەی بایەکان لە بەر هوروژمی ئاتمۆسفێرە لە لایەکی کە زۆرترە بەرەو لایەکی کە کەمترە. با بە پێی وەرز و کات و توندی و نەرمی لە کوردیی دا ناوی تایبەتی خۆیان هەیە. ⁂ شنەبا (شنە)، گژەبا، زریان، شەماڵ، بای قۆرغێ، ... ٢ـ جووڵانەوەی هەوای دەسکرد. ⁂ بای کولێر سارد و خۆشە. ٣ـ تس، فس، گازێکی بێدەنگ کە لە پاشەوەی لەش بەردەدرێ. ٤ـ ماسین و پەنەمینی شوێنێک بە ئاو و باران ... یان لەش بە هۆی وێکەوتنی شتێکی قورس. ٥ـ هەڵماسینی لەش بە هۆی خواردن. ⁂ زگ بە نۆک بای دەکا. ٦ـ هەوای نێو تیوب و چەرخ. ⁂ ماشێنەکە بای نیە، ئەو دووچەرخەیە بایەکەی بەتاڵ بوە. ٧ـ (کنـ.) توند، خێرا. ⁂ هەر ئێستا برایمم دیت نازانم چ کارێکی هەبوو، سڵاویشی نەکرد و وەک بای تێپەڕی. ئەسپێکم هەیە وەک با دەفڕێ. ٨ـ (مجـ.) بە هێند نەگرتنی قسە، هیچ نەبوون و بێ کەلک بوونی کارێک. ⁂ گوێ بگرە لە من هەر چی مەلا و شێخ گوتیان / دە گوێی مەگرە لات وەکو با بێ مەیگێڕ (خەییام ل ١١). ٩ـ یەکێک لە چوار عونسوری (خاک، ئاو، ئاگر، با). ١٠ـ ڕۆماتیزم. (بڕ: بادار). ١١ـ ژان، برک. ژان و برکێکە لە نێو لەشی مرۆڤ کە هۆی عەسەبی هەیە و بە لەش دا دەگەڕێ و هەر جار لە جێگەیەک سەرهەڵدەدا. ⁂ دوو سێ ڕۆژە پشتم زۆر دێشێ نازانم چ بکەم؟ ـ چ نیە چاک دەبی ئەوە بایە بۆ خۆی تەواو دەبێ. ~ **تێدان:** ١ـ تووشی ئازاری باداری هاتن. ٢ـ بڕ: با تێکردن. ~ **تێکردن:** ١ـ هەڵمساندن، فوو تێکردن. ٢ـ هاندانی کەسێک بە پێ هەڵکوتن و لە خۆ دەربردنی. شوتی دەبن هەنگڵ نان. ⁂ کەریم هێندە بە غیرەت نیە شەڕ بکا وادیارە بایان تێکردوە. ٣ـ پڕ کردنی تیوبی چەرخ لە هەوا بە ئامرازی باداری وەک ناسووس دەستی یا بەرقی. & با کردن. ~ **خستن:** وەستانی با، تەواو بوونی با. ⁂ بایەکەی خستوە و پێت خۆش بێ دەتوانین بچینە ماسیان. ~ **دەر کردن:** چارەسەر کردنی باداری بە چوونە سەر چاک و

پیران. ~ **دەرک لێ نەکردنەوە:** (کنـ.) ئاسوودە و بێ مزاحم بوون، کەس کار پێنەبوون و خۆ تێنەگەیاندن. ~ **کردن:** ١ـ هەڵمسانی زگ، ماسین. ∷ ئەو مەڕە ئەوەندەی وێنجەی خواردوە بای کردوە. ٢ـ بڕ: با تێکردن. ~ **کەوتن:** راوستانی با، تەواو بوونی با. ∷ پێم وا نیە بەم زوانە بایەکە بکەوێ. ~ **لێبەربوون:** بەر دانی تس، با لێبوونەوە. ~ **لێبوونەوە:** بڕ: با لێبەربوون. ~ **لێدەر چوون:** با لێبەربوونی لە نەکاو. ∷ ئاسۆ بایەکی لێدەر چوو و وە رووی خۆشی نەهێنا. ~ **هەڵکردن:** با هاتن. **بە ~ چوون:** بە فیرۆ چوون، لە دەست دەرچوونی شتێک بە هاسانی. ∷ نیوەی تەمەنمان لە خۆڕا بە با چوو. **بە ~ دان:** بە فیرۆ دان، فەوتاندن. ∷ هەموو میراتی بابی لە ماوەیەکی کەم دا بە با دا. **بە ~ کردن:** لە بەر با شەن کردنی خەرمان بۆ جیا کردنەوەی دان و کا لەیەک، شەن کردن. || **بای داراوس:** بایەک کە لە دوا رۆژەکانی زستان هەڵیدەکاتێ و دار چەکرەی پێدەردەکەن. **بای خەزان:** بای پایزی کە گەڵای دار و درەخت دەوەرێنێ. **بای دەبوور:** بایەک کە لە لای رۆژاواوە بێ، دەبوور، بای ماشەڵان. // بای سەبا. **بای پێچەوانە:** بایەک کە بە پێچەوانەی ویست و نیاز بێ بە تایبەت بۆ کەشتیەوان. ∷ لەبەر بای پێچەوانەی غەم لە هیچ لا ناگرم وەقرە/ لە عەردی وشکی دووری جاویدانا مەوجی دەریا خۆم (بێخود ل ٥٣). **بای زریان:** بایەکی ساردە کە لە لای باشوورە هەڵدەکاتێ، بای قوبڵە. ∷ هەناسەی عاشقان با نەتگرێ، بێ مروەتی تاکەی / بترسێ ئەی گوڵی نازک بەدەن لەو بایی زەریانە (وەفایی ل ١٤٢). **بای سوور:** نەخۆشییەکی پێستە کە بە هۆی باکتری [فەر: streptococque] پێک دێ و لە دەم و چاو دەدا ، شوێنەکە هەڵدەمسێ و رەنگی سوور دەبێ، سوورەبا، بای مەبارەک، بنەوشی، وەنەوشی (ئین: erysipelas ـ عەر: داءالحمراء). **بای سەبا:** بایەکی فێنک و خۆش کە لە لای باکووری رۆژهەڵاتەوە دێ. // بای دەبوور. ∷ بۆی وەنەوشە و سونبولە سەحرا سەراسەر تۆ دەڵێی/ بای سەبا عەنبەر دەبارێنێ لە دەشت و کۆهسار (وەفایی ل ٤٠). **بای سەرسەر:** ١ـ بای سەخت و سارد. ٢ـ بای بە وژە و

دەنگدار. ❊ ئەگریجە لە سەر گۆنا دەکا شەڕ / هارەی گوارەی دێ وەکوو بای سەرسەر (سەعید و میرسێوەدین ل ٣٧). منیش کاتێ دەزانی پێم هەڵەنگووت / ئەجەل بای سەرسەرە ئێمەش پەڕوپووت (حاجی قادر ل ٢٤٤). **بای سەبوون:** بڕ: بای سەمووم. **بای سەمووم:** بای گەرمی بەزەر و ژارداری هاوینی ناوچە گەرمەکانە، بای سەموون، بای سەبوون، شەڕا. **بای سەموون:** بڕ: بای سەمووم. **بای شەماڵ:** بایەکی باکوورییە، لە سەرەتای بەهار دا هەڵدەکا و بەفری دەتوێنێتەوە، شەماڵ. **بای قوبلە:** بڕ: بای زریان. **بای قۆرغی:** بایەکی ناوچەیی سارد و توند و بە تەپ و تۆزە (قۆرغ قۆپییەکە لە مەهاباد). **بای ماشەلان:** بایەکە لە لای رۆژاواوە دێ، بای دەبوور، ماشەلان. **بای نێو زگ:** گازی نێو گەدە و ریخۆڵەکان کە دەبێتە هۆی قوورەی زگ. **بای مەبارەک:** بڕ: بای سوور. **بای وادە:** بڕ: بای وەعدە. **بای وەشت:** بایەکی سووکە کە بارانی بە دوا دا دەبارێ. **بای وەعدە:** بای شەماڵە کە هەژدە رۆژی مابێ بۆ نەورۆز هەڵدەکا و بەفر دەتوێنێتەوە. ❊ کوتی: رووم وا دەکەم تێرم ببینی، چاوەڕێم داخۆ / لە لای قیبلەم کە کەی بای وەعدە بێنی نەستەرەن بێنێ (وەفایی ل ٢٠٤).

تێبینی: ڤاتە vāta لە ئەوێستا دا بە ناوی فریشتەی با هاتوە.

با [2] (نا.)[باک] سواوی وشەی بانگ. (بڕ: بانگ)

با [3] (نا.)[ناو: با ـ زا: با] باب، باوک.

تێبینی: لە زاراوەی ناوەندیی دا وشەی با سەربەخۆ نیە و وەک سواوی باب لە ناوی دیکە دا خۆ دەنوێنێ. ❊ باپیر، باپیرە (بڕ: باب)

با [4] (ئاک.) ولامی ئیختیار یا توانین لە کارێکە کە زۆر و جەبر یا نەتوانینی تێدا بێ، بەدی. ❊ ـ نابێ بچی. ـ با هەر دەچم. ـ ناتوانێ هەڵیگرێ. ـ با دەتوانێ. || **بابا:** داگرتنێکی پتر نیشان دەدا کە دڵنیای تێدایە. ❊ بابا چوە. بابا دەیخوێنم.

با [5] (ئام.) ١ـ ئەمری سواو لە چاوگەی هێشتن یا هێلان، بلا، بلا، بەلا، بەرا، بێڵە، بهێڵە، ئیزن بدە، لێگەرێ، دەبا. ❊ با بێ بزانین دەڵێ چی. با بخوا قەیدی نیە. رەوتی سوانی ئەم وشەیە بەمجۆرەیە (بهێڵە ـ بێڵە ـ بلا ـ با) و هەندێک جار بۆ داگرتنی پتر دەگەڵ

ئەمری بنەڕەتی خۆ دێ. :: بێڵە با بێ. بیهێڵە با ئەو منداڵە بنوا. ٢ـ ئامرازی شەرتە. :: با ببینم دەزانم چی لێدەکەم.

با[6] (نا.)[عەر: باه] مەیل و هەوەسی جووت بوونی نێر و مێ بە تایبەت بۆ سەگ، هۆک. (بڕ: بەبا). **وە ~ هاتن:** ١ـ پەیدا بوونی مەیلی جووت بوونی دێڵ و مێیەی هەندێک گیانلەبەر دەگەڵ نێرینەکەیان. ٢ـ (مجـ.) ژن یا کچێک کە مەیلی لە پیاو بێ.

تێبینی: زەبیحی نوسیویەتی: لە زمانی فارسی و عەرەبی دا (باه) بە مانای (هێزی جنسی) بۆ ئینسان بەکار دێت. (قامووس ب ٢ ل ٩). هەروەها هەژار باه ـ ی عەرەبی بە مانای وزەی گان کردن هێناوەتەوە سەر ئەم بایە (هەنبانە بۆرینە ب ١ ل ٣٧).

با[7] (نا.)[باک: با ـ ناو: با، باد ـ باش: وا ـ هەو: باد] پێچ، خول، سوڕ. **~ پێدان:** بڕ: با دان. **~ خواردن:** خول خواردن، پێچ خواردن. **~ خواردنە سەر یەک:** لێک هالآن و کەوتنە سەر یەکی دوو شت یا چەند شت لە یەکتر. :: ماسوولکەکانی باسکی پاڵەوان کەریم وەک گرێی قەیسی بە سەر یەک دا بایان خواردبوو. **~ دان:** ١ـ لوول دان، سووڕاندن و پێچ دانی (بەن و دزوو و تەناف ...) بۆ گشت بوون و قایمتر بوونیان، با پێدان. :: ئەو بەنانە بێنە بایان دەین. ٢ـ سووڕاندن بۆ قایم کردن یا کردنەوەی هەر شتێک کە پێچی هەبێ. :: ئەو پێچە بادە با چاک بچێتە ژوور. کە دەستی ڕۆژگار بای دا سەری من / سەری شووشەی شەراب وا چاکە بادەم (تاریک و روون ل ١٣٠). ٣ـ سووڕاندن و پێچ دانی بەشێک لە ئەندام بۆ ناز و پۆز و لەنجە. :: چاو ئەو بەر و سمتەی چۆن با دەدا. & با پێدان. **~ دانەوە:** ١ـ لادان لە سەر بیر و بڕوا و چوونەوە سەر باوەڕی پێشوو. ٢ـ گەڕانەوە، پاشگەز بوونەوە. :: لە نێو مەنگوڕان دا بادانەوە عەیب نیە ٣ـ سووڕاندنەوە، وەرگەڕاندنەوە. :: ئەو گوڵدانە هەندێک بادەوە با ببینم بزانم ئەو بەری چۆنە. ٣ـ کەوانە کردن، کل کردن. :: گولله وە دیوار کەوت و بای داوە. سوارە بە ڕێگای خۆی دا دەڕۆیشت هەر چاوی بە مرۆت کەوت بۆ لای بایداوە. فەرمانی ماشێنەکە بۆ لای ڕاست بادەوە. **~ دانەوە سەر:** واز هێنان لە کار و مەسەلەیەک و چوونەوە

سەر باری پێشوو. :: کەریم لە نەجاڕی بایداوەتەوە سەر ئاسنگەری. **خۆ ~ دان:** ١ـ سەما کردن. ٢ـ بە لەنجە و لار ڕۆیشتن. **لێ ~ دان:** هەڵقورینجاندن.

با^{8} (نا.)[باک] بڕ: باڵ2. :: ل با وان (لە باڵ ئەوان دا)

با^{9} (نا.)[پەه: پاک] چێشت، ئاش، خۆراک، وا. :: شۆربا، ماستبا، ئاردەبا.

با^{10}(نا.) سواوی وشەی بان ـ ە هەر بەو مانایە لە هەندێک وشەی لێکدراو دا. :: باگردان، باگردێن.

باب^{1} (نا.)[پەه: پاپەک. پەش: بابا ـ فار: بابا ـ بیر: بابا. باک: باڤ ـ ناو: باب، باوک، باو ـ باش: باوگ، باوە ـ زا: با، بابی، باک، باکل، باوک، باوچ] ١ـ پیاوی خاوەن منداڵ، پیەر، تاتە. ٢ـ پێوەندی نێوان منداڵ و پیاوێک کە لێی بوە. :: من بابی ئەو کوڕەم. ئەو پیاوە بابی منە! ٣ـ (مجـ.) نێرینەی خاوەن بێچووی هەندێک گیاندار. :: لە ئێستریان پرسی بابت کێیە، کوتی خاڵم ئەسپە (پەند). ٤ـ (مجـ.) پێک هێنەر و بەرهەم هێنەر. :: بابی پۆڵایە دایکی سەنگی خار/ عەولادیان دەبێ وەک دەنکی هەنار/ فەقیر و هەژار پێیدەکەن ڕەفتار (مەتەڵ). **~ دەرهێنان:** (کنـ.) زۆر توند ئازار دان و تەنبێ کردنی کەسێک. :: کوتی: کوڕە حوکمی خاتوون پەریخانێیە؛ هەرچی نەیداتەوە بابی دەردێنین (مان ل ١٩٥). **بە ~ شیان:** (کنـ.) پیر بوون، بە تەمەن بوون. :: ئەو کابرایە کوا بۆ ئاواڵ دەبێ بە بابت دەشێ. **بە بابی کوڕان بوون:** (دوعا) خاوەن کوڕ بوون. **بوونە ~:** خاوەن منداڵ بوون. ‖ **بابی باب:** ١ـ باپیر، بابەگەورە. ٢ـ (مجـ.) کەسی خۆشەویست. :: دا وەرە بابی بابەکەم ماچێکم دەیە! حاجی کەریم پارەی لە بابی بابی خۆشتر دەوێ. **بابی منداڵەکان:** (کنـ.) مێرد، شوو لە زمان ژنەوە، باوکی منداڵەکان. :: بابی منداڵەکان سەر لە بەیانی وەدەر دەکەوێ و تاریکایی ئێوارێ دێتەوە!

باب^{2} (ئان.)[فار: باب] بڕ: باو2

باب^{3} (نا.)[عەر: باب] ١ـ دەرکە، دەرگا. ٢ـ بەشێک لە کتێب.

بابا (نا.)[بڕ: باب1] ١ـ باپیر، بابەگەورە. ٢ـ نازناوی پیاوچاکان و شێخ و دەروێش، بابە/٣. :: باباگوڕگوڕ. ٣ـ کەسێکی کەم دەستەڵات

و فەقیرۆکە. ‌:: بابایەکی وەکو من کێ کاری دەداتێ.

باباغـــا (نا. ل)[بابە + ئاغـــا] بڕ: بابەگەورە

بابان (نا. ل)[باب1 + ئان] مـاڵە بابی ئافرەت، باوان. **~ خرا(پ):** بڕ: بابان وێران. **~ خـــشـــتـــوور:** بڕ: بابان وێران. **~ شـێــوان:** بڕ: بابان وێران. **~ وێران:** جنێوێکی سەر زاری ژنانە کە زۆر لە دڵان گران نایە بە مانای ماڵە باب وێران بوونە، بابان شـێوان، بابان خرا(پ)، بابان خشتوور.

بابانە (ئاک. ل)[باب1 + ئانە] وەکـوو باب، چەشنی باوک، باوکـانە. :: بابانە رووی تێکردم و نەسیحەتی کردم.

بابردۆڵە (ئان. مـفـ.)[با1 + بردوو + ڵە] بڕ: بابردوو

بابردوو (ئان. مف.)[با1 + بردوو][لە: با بردن] ١ـ پوش و قـانگەلاشکی گـیـای ویشـک کـە با لە جـێـی خـۆیان هـەڵیـان دەقـەنی و دەگەڵ خـۆی دەیانبا. ٢ـ (کنـ.) مـــرۆڤـی بـێ دەســـتـــەڵات و بـێ ئەنـوا و رەقــەڵە کــە زەمـــان بە ســانایـی بێــرە و بەوێی دادەدا. ٣ـ (کنـ.) لـە دەست چوونە دەری شـتێک کە دەست پێی رانەگاتەوە.

:: وەدوای کـڵاوی بـابردوو مــەکـەوە! & بـابـردۆڵـە، بـابـردە، بـابـردەڵـە، بـابـردی، وابەردەڵە.

بابردە (ئـان. مـــفـ.)[بـا1 + بردە] بڕ: بابردوو

بابردەڵە (ئان. مفـ.)[بابردە + ڵە] بڕ: بـابـردوو. :: مـنـیـش بـابـردەڵـەی بـەر گێژەڵووکەم/ دەمێک لەو قـوڵکە، تاوێک لەو چڵووکەم (تاریک و روون ل ١١٣).

بابردی (ئـان. مــــفـــ.)[بـا1 + بردی] [سۆر] بڕ: بابردوو

بابڕ (ئان. فـــا)[بـا1 + بڕ (بڕین)] ١ـ دیوارێک کە باش سـواغ دراوە و کەلێنی لێبڕاوە و با نابوێرێ. ٢ـ (کنـ.) سـمێڵـی ئەستوور و زەلام.

باب کـــوژراو (ئـان. مـــفـ.)[بـاب1 + کـوژراو] کـەسـێک کـە بـاوکی کـوژرابێ، باب کــوشــتــە. :: باب کــوژراو دەست هەڵدەگـرێ، پڵاوخـۆر دەست هەڵناگـرێ (پەند).

باب کـوشـتـە (ئان. مـفـ.)[باب1 + کوشتـە] بڕ: باب کوژراو. :: باب کوشتە خـەوی لێ ئەکـەوێ، داک مردە خـەوی لێ ئەکەوێ، لە برسـا مردە خـەوی لێناکەوێ (پەند ل ٧٤).

بابلیـچک (ئا.)[بابەلیچ + ک][باک] چوارەمین ئەنگوست لە قامکی گەورەوە، قامکی پەنا تووتە، براتووتە، بابەلیچ.

بابمردوو (نا. مف.)[باب1 + مردوو] ١ـ مندالّی بێـباوک، باوکـمردگ، هەتیم، هەتیوو. ٢ـ بەدبەخت، چارەڕەش.

بابن (گیا.)[باک] بڕ: بەیبوون

باب نۆکەر (نا. ل)[مەغ: باب نۆکەر] ١ـ کەسێک کە لە چینی نۆکەران بێ. ٢ـ گەورەی نۆکەران. & نۆکەرباب.

بابنەپێچ (گیا.)[بابن + ئە + پێچ] بڕ: بەیبوون

باب و باپیـر (نا. ل)[باب1 + و + باپیر] چەند پشتی مرۆڤ، ئەژداد، جەد، باب و کالّ، باوکال، باو و باپیر.

باب و کالّ (نا. ل)[باب1 + و + کالّ] بڕ: باب و باپیر.

بابوێر (نا. فا)[با1 + بوێر2] شوێنێک یا دیوارێک کە بە کەلێنەکانی دا با دەڕواتە ژوور و وژەی دێ، بادەلێن. // بابڕ.

بابۆ[1] (نا. ل)[باب1 + ئۆ][باک ـ زا ـ سۆر] وشەی بانگ کردنی باوک، باوکە، باوە، بابە.

بابۆ[2] (ئان. ل)[با6 + بۆ1] گـۆڵە سەگێک کە مەیلی جووت بوونی دەگەڵ دێڵە سەگی بەبا هەیە. گۆڵە سەگ شوێنی بۆنی سەگی بەبا هەڵدەگرێتەوە و وەدوای دەکەوێ هەتا دەیبینێتەوە. ~ **گێـران:** بۆنی کردنی سەگ بە زەوی و شوێن پێ بۆ دیتنەوەی دێڵەسەگ یا نێچیر.

بابۆرە (نا.)[سۆر] بڕ: بابۆڵە

بابۆلە (نا.)[باک] بڕ: بابۆڵە

بابۆڵە (نا. ل)[؟][باک: بابۆلە، بالۆلک ـ ناو: بابۆڵە، بابۆرە] ١ـ نانێک کە نێوەکەی چێشتی تێدەکەن یا ڕۆن و ماستی تێهەڵدەسوون و دەیپێچنەوە و لوولی دەدەن و دوایی بە قەپالان دەیخۆن. بابۆڵە پتر وەک بەرکوت لە نێوان دووجەمان دەیخۆن هەتا بەردڵیان بگرێ، ساندویچ (لە شاری سەردەشت بابۆڵە جێگای ساندویچی گرتۆتەوە)، تیکە، قەبالێ. ٢ـ [ئەر] مندالّی ساوای مەلۆتکە کراو، مەلۆتکە، قۆنداغە. **کردنە** ~: ١ـ پێخۆر لە نێو نان کردن و پێچانەوەی. ٢ـ (مجـ.) قەوە پێشکان و تێکەوە پێچانی بە سانایی کەسێک. ؛؛ زۆر قسان بکەی هەڵدەستم دەتکەمە

بابۆڵەیەک. || **بابۆڵەی باسک:** قـــەف و ئەستوورایی ماسوولکەی باسک، بازۆڵە. ⁙ بابۆڵەی باسکی شێرکۆ بە قەرا رانی من دەبوو. ماشەڵڵا هێندە بە قەوەتە ئەوە بابۆڵەی باسکیـــیـــەتی (بە دوو قــامکی شــــادە و گـــــەورەی هـەردووک دەست ئەندازەیەک نیشان دەدرێ).

بابۆڵەپێچ (نا. ل)[بابۆڵە/٢ + پێچ] ١ـ پەڕۆیەکی باریک و درێژی درواوە کـە دوای مـەلۆتکە کـردنی منداڵ بۆ ئەوەی هەڵنەوەشێتەوە، پێی دەپێچنەوە، قارنج. ٢ـ منداڵی ساوای مەلۆتکە کراو. **~ کــردن:** پێـــچـانەوەی منداڵی ســـاوا لە مەلۆتکە دا.

بابوون (گـیـان.)[فـەر: babouin] جـۆرێک مـەیموونی لمـبـۆز درێژە، کـەڵپی تیــژە و رەنگی خــورمـــاییــە، باڵای ٧٥ سـانت و کلکی نزیک ٦٠ سـانت دەبێ و لە ئافریقا دەبێ و پتر بە رەوە دەژین.

بابوونە (گیا.) بڕ: بەیبون

بابە (نا. ل)[باب1 + ئە] ١ـ وشـــەی بانگ کردنی باوک، باوکە، باوە، بابۆ. ٢ـ وشــەیەکـە لە وتووێژ دا بێ هێنانی ناوی ئەو کـەســەی قســەی دەگـەڵ دەکـەی و مانایەکی ئەوتۆی نیە. ⁙ بابە ئەمن ئەو کـارەی ناکـەم. کوڕە بابە ئەوە تۆ دەڵێی چی. ٣ـ نازناوی پێش ناوی پیاوچاکان، بابە، باوە. ⁙ بابە قـەتار، بابە خـەڵیفـە. ٤ـ چۆلەکەی نێر، باوکە. // دایکە.

بابەپیـارە (نا. ل)[باب1 + ئە + پیـار + ئە][هەو] بڕ: باوەپیارە

بابەت (نا.)[عـەر: البـابة] ١ـ کـەل و پەلی دووکانداران بۆ فرۆش، شمـەک. ⁙ ئەو دووکـانە بابەتی چاکی نیـە. بابـەتی تازە چت هێنـاوە. ٢ـ شـــایـان، لایق، بە کـەلک. ⁙ ئەو کـەوایە هێند ئەسـتـوورە بابەتی پیاوی سـەرمابردوویە. **لە بابەت:** لەمـەڕ، لە بارەی، سـەبارەت، لە باوەت ⁙ لە بابەت عەشیرەتی مەنگوڕ چ دەزانی؟ ٢ـ لە جــیـــات، لە بری، لە بەرابەر، لە جێگەی، لە بات، لەباتی. ⁙ لە بابەت ئەو کەوایە چت بدەمێ.

بـابـەدەست (ئـان. ل)[بـا1 + بـە + دەست](کنـ.) حـاڵی کـەسـێکی رووت و نەدار کـــە چی بە دەســـتـــەوە نیـــە، دەستبەتاڵ.

بابەڕۆ (شـــر.)[بابە + ڕۆ] شــێــوە رستـەیەکە بۆ شـین و شـەپۆڕ کە کەسی باب مردوو دەیڵێ، باوکەڕۆ. هێشتاش لە زۆر ناوچەی کـوردسـتـان شـینگێـڕی بۆ

مـردوو مـاوه و بە تايبـەت ژنان پتـر شـين دەگێـڕن و يەكتـر دەلاوێننـەوە و هـاوكات بۆ دەربڕينی هەسـتی هـاوبەشی دەگـەڵ خـاوەن مــردوو ســەر و پرچ دەڕننـەوە و رۆڕۆيە دەكەن. ٢ـ بەبێ مـانای سـەرەكی لە كـاتی سـەرسـوڕمـان دەكـوترێ. ⁂ بابەڕۆ لەو كارە سەيرە. **~ كردن:** رۆڕۆ كردن بۆ باوك، شين گێڕان بۆ باوك.

بابەژەنی (نا. ل)[باب1 + ئە + ژەنی] [هەو] بڕ: باوەژن

بابەعەمرە (نا. ل)[باب1 + ئە + عەمر + ئە] مرۆڤی بەژن كورت و كۆسە كە بە رواڵەت منداڵ دەنوێنێ بەڵام تـەمـــەنی زۆرە، شەمووله، باوەعەمرە، باوەقۆرەت.

بابەگــــەورە (نا. ل)[باب1 + ئە + گـــەورە] ١ـ باپيـــر، بـابـاغـــا، باوا، باواگـــەورە، بـابی بـاب، باوكی باوك. ٢ـ وشـــەی بـانگ كـــردنی باپيـــر لە لايەن نەوەوە، باباغا، باپيرە.

تێبينی: چونكە وشـەی بابە گـەورە و باباغـا هـەردووك بە پيـتی بزوێن دوايی دێن لە بەر ئـەوە ئامرازی بانگ كردن بە خــۆوە ناگــرن و هـەر وەک خــۆيان بۆ مـــەبەســـتی بانگ كـــردنيش دەكـــار دەكردرێن.

بابەليچ (ئا.)[؟][باک] بڕ: بابليچک

بابەلێ (شـــر.) ١ـ بـانگ كـــردنی خۆشەويستانەی باوک لە لايەن منداڵەوە، باوالێ. ٢ـ بانگ كردنی خۆشـەويستانەی منـداڵ لـە لايـەن بـاوكـــــەوە. & بـاوەلـێ، باوكەلێ.

بابی (نا.)[زا] بڕ: باب1

بابی بابی (نا. ل) يـاری و كـايـيـەكی منداڵانە، كەری سووری پشت درێژ.

تێبينی: منداڵەكان دەبنە دوو دەستە و هـەر دەسـتـە يەكـيـان (تێكەوت) سـەر بە ديـوارەوە دەنێـن و دەســـتـــەيەكی تر بـە پڕتـاو دێن خـۆ داوێنە سـەر شـانـيـان، ئـەوجـــار هـەريـەكـــەيان چـەند پـەنجـــەی دەستی جيا دەكاتەوە و لەوەی تێكەوتوە دەپرسێ: بـابی بابی، چەند بابی. ئەگـەر هەڵيهێنا چەند پەنجەيە هەڵدەستێتەوە و بـەو جـــــۆرە يـاری درێژەی پێـــــدەدرێ. (قامووس ب ٢ ل ١٢).

بابيــلان (شــر.)[باب1 + ئی + لان] وشـــــەی لاوانـدنـەوە و دواندنـی منـداڵـی چووک كـە هـێـشـتـا بە تـەواوی زمـانی نەكردۆتەوە، بەبەلە.

بابينی (نا. ل)[با1 + بينی (كـەپۆ)] [ئەر] هەڵامەت، پەسيو، پەتا.

بابێــتی (حم.)[باب1 + ئێــتی] ئەو ئەرک و کــارانەی کــە باب بۆ منداڵ لە سەر ئەستۆیەتی. ؛؛ بابم چ بابێتییەکی لە حەقی مە دا نەکردوە.

بابێنی (نا. ل)[باب1 + ئێن + ئی] ئەو کەلەپوور و میراتەی کە لە باوکەوە بۆ منداڵەکانی دەمێنێتەوە.

باپشکێــو (نا. ل)[با1 + پشکێــو (پشکووتن)] زیپکەیەکی سووری چووکی نێــرتک دارە لە ســووچی چاو لە ســەر پێــڵــوو پەیدا دەبێ و هۆیەکــەی دەســتی پیس یا دەســرەی پیس لە چاو دانە. لە کــــوردەواری دا بۆ چاک کــــردنــەوەی باپشکێو ئەو چاوەی کــە ســاغــە بە کل دەیرێژن هــەتا چاوەکــەی دیکە لە داخــان کــە بە کل نەیانرشــتــوە چاک بێــتــەوە، قینچکە سڵاوە، قنچکە سەڵام، چینچکە ســڵاو، ســیــتکەسڵاو، ســیــتکەســڵام، ســـیـــسکەســـراوە، قلینچکەســـڵام، سلەزوەردە، بیتک، بووک.

باپەرست (نا. فــا، ئان. فــا)[با6 + پەرست] کەسێک کە مەیلی جنسی زۆرە، کــەســی هــەوەســبــاز، هــەوەســپــەرست، هــەوەسخواز.

باپەرستــیی (حم.)[باپەرست + ئیی] هــەوەسبازیی، هــەوەسخوازیی.

باپەرک (نا. ل)[با + پەر + ک][باک] بڕ: پەپوولە

باپەڕ (نا. ل)[با1 + پەڕ] نەخــۆشی و چەقوچۆیەکە لــە دوای ئارەقە کردن با لە مــــرۆڤ دەدا و لــەشــی رەق دەبێ. **~ بوون:** با وە لــەشــی ئــارەقــاوی کـــەوتن و نەخۆش کەوتن، تووشی باپەڕ بوون.

باپەســیــو (نا. ل)[با1 + پەســیــو] شــوێنێک یا دیوار و کەلەبەرێک کە رووی دە لای با نیە و با نایگرێتەوە، باپەنا.

بــاپــەنــا (نــا. ل)[بــا1 + پــەنــا] بــڕ: باپەسیو

باپیر (نا. ل)[با3+ پیر][باک: باپیر ـ ناو: باپیر ـ باش: باپیر ـ زا: باپیر] بابی دایک یــا بابی بــاب، بابەگــەورە، بــاباغــا، باپیــرە، باوا، بابا، پیــرباب، پیــرباڤ، پیرک.

تێبینی: زەبیحی بەشی دووهەمی ئەم وشە یانی پیر ـ ی بردۆتەوە سەر پیەر بە مــانای باوک لــە زاراوەی باشــووریی دا. (بڕ: قــامــووس ب ٢ ل ١٢) من پێــمــوایە پیر لە پیل (بڕ: پیل3) بە مانــای گەورە و مــــەزن کـــەوتوە و وشـــەی پیلــەبابا لــە هەندێک زاراوەکانی ئێرانیی دا بە مانای

باپیر ئەم بۆچوونە بەقەوەتتر دەکا.

باپیره (نا. ل)[باپیر + ئە] ١ـ بڕوانە: باپیر. ٢ـ بڕ: بابەگەورە/٢.

باپیرەگەوره (نا. ل)[باپیر + ئە + گەورە] باپیری دایک یا باپیری باوک بۆ منداڵەکانی ئەو کەسانە، پشتی چوارەم.

باپیریی (گیا.)[باپیر + ئیی] ١ـ جۆرێک هەناری ترش و شیرین. ٢ـ جۆرێک هەنجیر.

باپێچ (نا. ل)[با1 + پێچ] شوێنێکی باگر کە با تێیدەکا و لە بەر هەبوونی بەرهەڵستی وەک کێو و رەوەز دەگەڕێتەوە و دەبێتە گێژەڵووکە. ٢ـ دەرد و ژانێکی نێو زگ کە دەسووڕێتەوە و مرۆڤ ئازار دەدا، پێچ. ٣ـ ژانە زگێکی لەم پێچ دانە پەیدا دەبێ. ٤ـ [باک] کرێوە.

باپێو (نا. ل)[با1 + پێو] ئامرازێکە بۆ ئەندازەگرتنی تەوژم و توندی با.

تێبینی: ئەم وشە لە جیات میزان الریاح ـ ی عەرەبی و بادسنج ـ ی فارسی و anemometre ی فەرانسی بە کار دەبردرێ.

بات (نا.)[؟] ئەم وشە بە تەنیا نایە و هەمیشە دەگەڵ " لە " دێ و مانای لە جیات، لەبری دەدا، باتی، لەبری ،لە جیات، لەجیاتی. ⁂ لە بات ئەوە کە چاو لە تەلەویزێون کەی هەستە بڕۆ دەرسەکانت بخوێنە. من لە بات تۆ بام ئەو کارەم نەدەکرد.

باتان (نا.)[؟][باک] ڕێگای روو لە سەرێ، هەوراز. // لێژ

باتری (نا.)[فەر: batterie] دەزگای ساز کردنی بەرق و کارەبای مەکینە. باتری لە دوو پەڕی کاتۆد و ئانۆد (+ و -) پێک هاتوە کە لە نێو ئاویتەیەکی ئەسید سۆلفۆریک دایە. کاری باتری گۆڕانی ئێنێرژی شیمیایی بە ئێنێرژی ئەلکتریکییە. کاتۆد کە فلزێکە لە نێو ئاوێتەکە دا وردەوردە دەتوێتەوە و ئەلکترۆن ئازاد دەکا و ئانۆد کە رەژی یە ئەو ئەلکترۆنانە بۆ لای خۆی دەکێشێ و بەم جۆرە بەرقی پێویست ساز دەبێ. باتری لە قەدەر کارەکەی گەورە و چووکی هەیە و شۆقی کەم و زۆریشی دەگەڕێتەوە سەر ئەندازەی باتری، قوە، پیل.

باتسکه (گیا.)[با1 + تس + کە] جۆرێک هەنجیرە کە زووتر لە هەنجیرەکانی دیکە پێدەگا و بێتام و

ناخۆشە، باهەنجیر، باتسە.

باتسە (گیا.)[با1 + تس + ئە] بڕ: باتسکە

باتلاخ (نا.)[تور: batak] بڕ: زەلکاو

باتلاغ (نا.)[تور: batak] بڕ: زەلکاو

باتمان (نا.)[پەھ: پەتمان] ١ـ سەنگێکە بەرامبەر دەگەڵ شازدە کیلۆ. ٢ـ [باک] سەنگێک بەرابەر دەگەڵ هەشت کیلۆ. ٣ـ پێوانە.

تێبینی: زەبیحی باتمانی بە ناوی لێکدراو داناوە (بات + مان) بات ـ ی مانا نەکردوە و مان ـ یشی بردۆتەوە سەر مەن کە ئەویش سەنگێکە،...(بڕ: قامووس ب ٢ ل ١٤). باتمان هەروەکی دیاری کراوە لە پەتمانی پەهلەویی بە مانای پێوانە و ئەندازە لە چاوگی پەتمووتەنی پەهلەویی و پەئیتیمای ئەوێستایی و پێوانی کوردیی کەوتۆتەوە.

باتوو (ئا.)[؟][باک: باتوو ـ ناو: باتوو، وەتە] گوون. ؛؛ ئەو منداڵە شەپێکی وای لە باتووم داوە دوو ڕۆژە هەر باتووم دێشێ.

باتووبەند (نا. ل)[باتوو + بەند] ئامرازێکە وەک قایش بۆ بەستنی گونی قۆڕ.

باتووم (نا.)[فەر: baton] داردەستێکی قوڵەیە کە پاسەوان لە قەدیان دەیبەستن و لە کاتی پێویست دا دەیوەشێنن.

باتی (نا.)[بڕ: بات] لە بڕی، لە جیاتی. بڕ: بات. ؛؛ لە ئاب و تاب و ئەشک و ئاهی خۆم دا بوومە بریانی / لە باتی پوختەگی سووتام و هێشتا پێم دەڵێن خامە (نالی ل ٤٧٣).

باتینۆک (گیا.)[باک] بڕ: خاشخاشک

باج (نا.)[هەخ: باجی ـ پەھ: باژ. باک: باج ـ ناو: باج ـ باش: باج ـ هەو: باج ـ زا: باج، بێژ] ١ـ پارە و ماڵێک کە زوو پادشای سەرکەوتووی شەڕ لە پادشای تێشکاوی دەستاند و هەتا لە ژێر دەستی ئەو پادشایە دابا دەبا باجی دابا و ڕادەی باجەکەش پادشای سەرکەوتوو دیاری دەکرد. ٢ـ ئەو پارە و ماڵەی کە پادشا یا میر یا دەرەبەگ لە خەڵک و ژێردەستی خۆیان دەستاند. ٣ـ پارە یا ماڵێک کە زوو لە بەر دەروازەی شار لە خەڵک یا لە بار کە دەهاتنە شار وەردەگیرا، بارانە، سەرانە، ... ٤ـ

پارەیەک کە ئێستا دەوڵەت بە پێی داهات لە خەڵکی کاردار دەستێنێ، ماڵیات ٥ـ پارە یا ماڵێک کە بە زۆر لە کەسێک دەستێندرێ، خاوە، سەرانە. **~ دان:** دانی ئەو پارە و ماڵەی کە وەک باج لە سەری کەس یا کەسانێک دیاری کراوە. **~سەندن:** بڕ: باج ئەستاندن. **~ گرتن:** بڕ: باج ئەستاندن. **~ لێگرتن:** وەرگرتنی باج لە شەمەک. **~ لێوەرگرتن:** بڕ: باج ئەستاندن. **~ وەرگرتن:** باج لە کەسێک ستاندن، باج ئەستاندن. **~ ئەستاندن:** ١ـ وەرگرتنی باج بە زۆریی و ملهوریی لە کەسی بێدەستەلات. ٢ـ ماڵیات وەرگرتن، باج سەندن، باج وەرگرتن، باج گرتن. ‖ **باجی سمێڵ:** پارە و باجی زۆریی و ملهوڕی. ***باجی سمێڵ دان:** دانی پارە بە کەسی زۆردار و ملهوڕ. ***باجی سمێڵ وەرگرتن:** پارە وەرگرتن لە خەڵک بە زۆریی و ملهوڕی، باجی سمێڵ ئەستاندن. ***باجی سمێڵ ئەستاندن:** بڕ: باجی سمێڵ وەرگرتن.

تێبینی: باج لە چاوگی بەج baj ـ ی ئەوێستایی بە مانای بەش کردن و دابەش کردن کەوتۆتەوە و لە کوردیی دا بەش، باج، پاژ، باقە و گەلێک وشەی دیکە هەر لەم چاوگەن.

باجان (گیا.)[باک ـ زا] بڕ: باینجان

باجەدەر (ئان. فا)[لە: باج دان] کەسێک کە باج دەدا. ؛؛ باجدەر بار لە سەر لێون/ هی زۆر زل قوڕ دەپێون (بۆ کوردستان ل ٢٢٩).

باج سێن (نا. فا، ئان. ل)[باج + سێن] بڕ: باج ئەستێن

باجک (گیا.)[باک: باجک ـ زا: باژک] بڕ: بیبار

باجگر (ئان. ل)[باج + گر] بڕ: باج ئەستێن

باجگە (نا. ل)[باج + گە] شوێن و بنکەیەک کە لە سەر سنوور باج و حەقی بار و ... وەردەگرێ.

باجە (نا.)[تور: bacı] ١ـ نازناوی خوشکی گەورە. ٢ـ نازناوی بانگ کردنی ژنی دیکە کە هەم بە تەنیا دێ و هەمیش بە ناوەکەیەوە دەلکێ. ؛؛ باجە پەریزاد، باجە فاتم. & باجی، دێد، داد.

باج ئەستێن (نا. فا، ئان. ل)[باج + ئەستێن] ١ـ کەسێک کە باج بۆ دەوڵەت کۆ دەکاتەوە. ٢ـ کەسێک کە بە زۆر پارە لە خەڵک دەستێنێ. & باجگر، باجەوان.

باجەوان (ئان. ل، نا. ل)[باج + ئە + وان] ١ـ بڕ: باج ئەستێن. ٢ـ کەسێک کە لە سەر باجگە باج و گومرگ لە خەڵک وەردەگرێ.

باجی (نا.) بڕ: باجە

باجیج (نا.)[ئیتا: bacelli][زا] بڕ: باقلە

باچرمۆکە (گیانـ.)[با (باڵ) + چرم (چەرم) + ئۆک + ئە][زا] بڕ: چەکچەکی

باچەرمۆک (گیانـ.)[با (باڵ) + چەرم + ئۆک][باک] بڕ: چەکچەکی

باخ (نا.) بڕ: باغ

باخچە (نا. ل)[باخ + چە1] بڕ: باغچە

باخڵە 1 (نا. ل)[باخ + ڵە] ١ـ پارچە زەوییەکی خۆشکراو و پەیین تێکراوە کە تۆوی پێدادەکەن هەتا دەبێتە شەتڵ و لە دوایی بۆ سەر بێستانی رادەگوێزن. ٢ـ قوڵکەی هەڵقەندراوی دەورووبەری نەمام بۆ چاک ئاو خواردنەوەی.

باخڵە 2 (نا. ل) توورەکەیەک کە جووتێر تۆمی تێدەکا و دەیپرژێنێ، توربێن، تۆمەدان.

تێبینی: وا وێدەچێ ئەم وشە لە باخەڵ یا باغەڵ کەوتبێ چونکە توربێن بە لا تەنیشتەوە هەڵداوەسرێ و لەوانەیە لە پێشدا باخەڵە بووبێ و لە دوایی سوابێ و بووبێتە باخڵە.

باخە (گیانـ.)[؟] کیسەڵ. ፨ بەو دەننی فوراتە کە دەکا پەششە بە عەنقا/ نەک لەو خومی نیلە کە دەکا باخە بە تیمساح (نالی ل ١٦٦).

تێبینی: لە فەرهەنگەکانی فارسیش دا باخە بە مانای کیسەڵ هاتوە.

باخەل (نا.)[باک] بڕ: باغەڵ

باخەڵ (نا.) بڕ: باغەڵ

باخەوان (نا. ل، ئان. ل)[باخ + ئە + وان] بڕ: باغەوان

باخەوانیی (حم.)[باخەوان + ئیی] بڕ: باغەوانیی

باد 1 (نا.)[بڕ: با7] لۆ، پێچ، با. ፨ دەسمالەکەی دوو بادە/ مالە بابم سەیزادە (فولکلۆر). دام دوو بادەی سەیاد قاتڵ/ نەپێچیان نە دەور پای شکستەی دڵ (مەولەوی ل ١٢٦)

باد 2 (نا.)[باش][کلاسیک] با1. ‖ **بادی سەبا:** بڕ: بای سەبا ፨ ئەی بادی سەبا من ببە، سوودی نیە نامە/

تەشـریحی زەعـیـفـیی من و غـەم نـایەتە تەحریر (حاجی قادر ل ٦٢)

بادار (ئان. ل)[با1 + دار2] کەسێک کە نەخۆشی باداریی هەیە، باوی.

باداریی (نا . ل)[بادار + ئیی] ئێش و دەردێکە کـــە لـە بـەند و جـــمگە و مـاسـولکەکـانی لاق و دەست دا پەیدا دەبێ و پتـر رایان لـە سـەر ئەوەیە کـە بە هـۆی شێ و نم و جـێـی تـەڕ ئەم ئـازارە سـەر هەڵدەدا ، رۆماتیزم.

بادام (گیا .)[پەه: ڤـاتام ، ڤـادام. تات: ڤـێیـمـە ـ فـار: بادام ـ بیـر: بادۆم. باک: بعـیڤ، بـهـیـڤ، بایەف، بـەهیـڤ، بـەیڤ، باهیڤ ـ ناو: بادام، باوی ـ باش: بادەم ـ هـەو: بـاذەمی، واهـام، واهـامـی، وامـی ـ زا: ڤامە] ١ـ درەختێکە دەسنێژ و کێویی هـەیە. گــەڵاکــانی پان و درێژن و هەتـا پێنج گـەز بـەرز دەبێـتـەوە و گـوڵەکـانی زووتـر لە گـــەڵاکـــانـی دەپشـکوێن. بـە فــەریکی دەنک و توێکڵــەکـەی دەخـورێ بەڵام کە پیر بوو قاپوولکەکەی فڕێ دەدا و توێکڵێکی سەخت وە خۆوە دەگرێ کە بە سـانایی ناشـکێ. دانکەکـەی بە کـاڵی یا بە بۆدراوی دەیخـۆن و لە شـیـرینی و مـــەشکەفی دا دەکـاری دەکـەن. نـاوکی بـادام ٥٠٪ رۆنـی هـەیە و رۆنـەکـــەی بـۆ دەوا و دەرمـان و سـابوون سـاز کـردن بە کـەلک دێ. دارە بادامی کێویی زۆر بـەرز نابێتەوە و بەرەکەشی چووکترە و زۆرتر تاڵە و لە هەندێک ناوچەی کوردستان ئەو دەنکە تاڵانە خـۆش دەکـەن و دەیخـۆن، ناوی لاتینی Amygdalus amara ئەم دارەیە. ٢ـ بەری ئەم دارە.

بادامچە (گیا .)[بادام + چە1] فەریکە بادام، چەقالە بادام.

بادامە تاڵە (گیـا .)[بادام + ئە + تاڵ + ئـە] ١ـ درەخــتـی خـــۆڕسکی بادام، هـەرجن. ٢ـ بەری ئەم درەختە کە چووک و تاڵە و ژارێکـی بـەقـــــەوەتـی هـەیە و هەنـدێک جـار هەر بەتاڵی بۆ کـوشـتـنی کرمی نێو ریخۆڵە دەیخۆن. ئەم بادامە لە کوردسـتان دەیکوڵێنن هەتا تاڵایی بڕوا و لە دوایی دەیخۆن.

بادامـیی (ئان. ل)[بادام + ئیی] ١ـ ئەو شـتـەی کـە بادامـی تێکەڵ کـراوە یا نێـوئـاخنەکـەی لـە بادامـە. ؛؛ شـیـرینی بادامی، باقـلاوەی بادامی. ٢ـ هـەرچی لە شکڵ و حـاڵەت دا شێـوەی بادام بدا . ؛؛ بە حیرەت لەو گوڵ ئەندامە کەوا بادامییە چاوی/ دڵی نازک وەکوو گوڵ، هەم رەقە

وەک توێکڵی بادام (مەحوی ل ٢١٦).

بادڕەنگ (گیا.) بڕ: باروونە

بـادە (نـا.)[پـەھ: بـاتـەک] ئـاوەکـی مـەسـتی هێنەر، شـەراب، مـەی. ‖ **بادەی ئەلەست:** بادەی خـودایی. ⁂ چاوبازەی چاومەستە، لەو بادەی ئەلەستە/ دەستم بگرە هەستە، تۆ و دین و ئایینت (وەفایی ل ٣١)

بادەپەرست (نا. فـا، ئان. فـا)[بادە + پەرست] کەسێک کە خواردنەوەی بادە و مەی پێخۆشە، ئارەقخۆر.

بادەپەرستـیی (حم.)[بادەپەرست + ئیی] کاری بادەپەرەست، ئارەقخۆریی.

بادەخـۆر (نـا. فـا)[بـادە + خـۆر] کـەسێک کـە بادە دەخـواتەوە، مـەیخـۆر، بادەنۆش، ئارەقخۆر.

بادەخـۆریی (حم.)[بـادەخـۆر + ئیی] کاری بادەخۆر، مەیخۆریی، بادەنۆشیی.

بادەڤ (نا. ل)[با1 + دەڤ][باک] بڕ: بادەوە2

بادەقوش (گیانـ.)[باش] بڕ: بایەقوش

بادەگێڕ (نا. فا)[بادە + گێڕ] کەسێک کـە بادە دەداتە دەست بادەخـۆرەکـان، مـەیگێـڕ، سـاقی. ⁂ لە کـونجێ بێـوەژن دەگری و دەناڵێ/ لە کۆشکێ بادەگێڕە چاو کەژاڵێ (ناڵەی جودایی ل ٨٢)

بادەگـێـڕیی (حم.)[بادەگـێـڕ + ئیی] کـارو پیـشـەی سـاقی و مـەیگێـڕ، مەیگێڕیی.

بادەڵێن (نا. ل)[با1 + دەڵێن] کەلێن و دەرک و دیوارێک کـە بـا دەبوێرێ، بابوێر. // بابڕ.

بادەم (نا.)[باش] بڕ: بادام

بادەنۆش (نا. فـا، ئان. فـا)[بادە + نۆش] بڕ: بادەخۆر.

بادەنۆشـیی (حم.)[بادەنۆش + ئیی] کـاری بادەنۆش، ئارەقـخـۆریی، بادەخۆریی

بادەوە[1] (نـا.) پـەڕە کـاغـەزێکی چوارگۆشـەیە کە قـامیشی بـە تەنکی بۆ دەبڕن و بـە چەسپ یا چرێش لێی قـایم دەکـەن. سـووچێکی ئەم چوار گـۆشـەیە بەنی لێدەبەستن و سێ سووچەکەی دیکە بە کـاغـەز وەک زنجـیر کلکی بۆ سـاز دەکـەن و لە کـاتی با هـاتن دا لە حـەوای دەکـەن، کـۆلارە، بەرزە هـەواییلـە، بەرزە حـەوایلـە، بـازی هـەوایی، پـەڕەچیـغ، تەیرۆک.

تێبینی: زەبیحی ریشەی ئەم وشەی بۆ روون نەبۆتەوە و بردوویەتیەوە سەر [با + دەو؟] (بڕ: قاموس ب ٢ ل ١٧). ریشەی ئەم وشەیە هیچ گرێ و گۆلێکی تێدا نیە، بادەوە هەمان وشەی بازی هەوایی ـ یە کە هەندێک ساوەو و لە زاران خۆش بوە و بەم شێوەیەی لێهاتوە.

بادەوە 2 (نا. ل)[با 1 + دەوە][باک: بادەڤ ـ ناو: بادەوە، بەیەوە ـ هەو: باوە] بارینی بەفر و با پێکەوە، کرێوە، تۆف، بادەڤ، بەیەوە.

تێبینی: لە زمانی پەهلەویی دا دەمەک damak بە کرێوە دەکوترێ و بە لەبەر چاو گرتنی ئاڵوگۆڕی دوو پیتی « م » و « و » کە وێنەی یەکجار زۆرە، دەوە و دەڤ دەگەڵ دەمەک لە یەک سەرچاوە گووراون.

بادی (نا.) بڕ: بادیە

بادیە 1 (نا.)[عەر: باطية] قاپێکی قوڵی چێو، گڵێنە یا مسییە لە کوردستان دۆ یا شەربەتی تێدەکەن و لە سەر سفرەی دادەنێن، تاس. لە ئەدەبیات و شێعر دا وەک مانا عەرەبێکەی دەفری گڵێنەی بادە تێکردنە، بادی.

بادیە 2 (نا.)[عەر: بادية] بیروون، سارا، سەحرا. ⁚⁚ دەزانم بادیەی عیشقە خەتەرناک/ کەچی هەر چووم، ئەگەر مام و ئەگەر چووم (مەحوی ل ٢٢٥).

بار 1 (نا.)[پەه: بار. بیر: بار ـ فار: بار. باک: بار ـ ناو: بار ـ باش: بار ـ هەو: بار ـ زا: بار] ١ـ ئەندازەیە لە هەر شتێک کە هەڵدەگرترێ و بۆ شوێنێکی دیکە دەبردرێ، ئەم هەڵگرتنە دەتوانێ بە دەست، بە کۆڵ یا بە ئامرازی راگوێزتنی وەک ماشێن یا ئەوە کە بە ئەسپ و بارگین و حەیوانی بارەبەر بێ. ٢ـ فەردە، تا، ... ئەندازە بارێکی دیاری کراو کە ولاغ دەتوانێ هەڵیگرێ. ⁚⁚ ئەورۆ دوو بارم تووتن فرۆشتوە. بارە کەرێکم گەنم ناردەوە ماڵێ. ٣ـ مزاحم، شتێک یا کەسێک کە بەری هەڵسووڕانی کار یا ئازادی مرۆڤ بگرێ. ⁚⁚ ئەو کتێبانەم لێبوونەتە بار نازانم چیان لێبکەم. ٤ـ هاوتای کار لە وشەی کار و بار. ٥ـ ئازار، ئەزیەت، دەرد. ⁚⁚ لەش بە بار، بارگران. دڵی بێ بارە، مایەی کارە، هەرکەس کاروباری خۆی/ لە دنیا دا، موەففەق بوو بە دڵ تەفویزی باریی کرد (مەحوی ل ١١١). ٦ـ زانا، تێگەیشتوو، ئاگادار. ⁚⁚ حەمە چی دەباران دا نیە لە

خۆیەوە قسان دەکا. ٧ـ توێژێکی زەرد یا سپی کە دوای هەندێک نەخۆشی یا چەق و چۆ لە سەر زمان دەنیشێ و تامی زار تاڵ دەکا. ٨ـ توێژ لێو کە لە بەر نەخۆشی یا ویشک بوونی لێو لە سەری پەیدا دەبێ و لە دوایی خۆی هەڵدەوەرێ. ٩ـ (پاشـ.) پاشگرە کە لە رەگی بردن دەکەوێ و مانای کەسێک کە شتێک دەبا دەدا. :: تاوانبار، غەمبار، هەوێبار. ~ **بردن:** ١ـ راگوێزتنی بار لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە. ٢ـ تاقەت و توانایی هەڵگرتنی بار. :: ئەو جوانوویە هێشتا بار نابا. ~ **بەستن:** ئامادە کردن و پێچانەوەی کەل و پەلی داندراو بۆ بار. :: بارەکان ببەستن با بڕۆین. ~ **خستن:** داگرتنی باری بارەبەر لە کاتی گەیشتنی بار. ٢ـ وچان دانی کاروان و داگرتنی بار بۆ حەسانەوە یا مەزڵ کردن. // بار کردن. ~ **دابەستن:** پێچانەوە و بەستنەوەی بار بە توندیی و قایمیی. ~ **داگرتن:** ١ـ هێنانە خواری بار لە سەر مەکینە یا حەیوانی بارەبەر. ٢ـ پڕ کردن و ئامادە کردنی فەردە و تای بار. :: بارەکان داگرە هەتا سەعاتێکی دیکە وەڕێ دەکەوین. ~ **راست کردنەوە:** ١ـ یارمەتی دان بە کەسێک کە باری ولاغەکەی لاسەنگ بوە. ٢ـ (کنـ.) یارمەتی دان بە کەسێک کە چەتێکی کەوتۆتە سەر رێ، دەست گرتن بە تایبەت لە باری مادییەوە هەتا کارەکەی جێبەجێ بێ. ~ **کردن:** ١ـ بار لە بارەبەر نان، بار لێدان، بار لێنان. ٢ـ کۆچ کردن و رۆیشتن لە شوێنەکەوە بۆ شوێنێکی دیکە. :: لە دەست خاوەنماڵ بارمان کرد و رۆیشتین. ~ **سووک کردن:** ١ـ لابردن و کەم کردنەوە قورسایی هەندێک باری بارەبەر یا کەسی دیکە. ٢ـ یارمەتی دان بە کەسێک کە گیر و گرفتی کەوتۆتە سەر، ئەرک کەم کردنەوە. ~ **کەوتن:** (مجـ.) تووشی بەڵا و کوێرەوەری بوون، نەهاتی. ~ **کێشان:** ١ـ بار بردن، بار راگوێزتن. ٢ـ (کنـ.) ئەرکی خەڵک وە ئەستۆ گرتن. ~ **گرتن:** ١ـ توێژ لە سەر زمان نیشتن. ٢ـ توێژتوێژ بوونی پێستی سەر لێو. :: لەعلی شەککەرباری تۆ تێراوە، شەککەر بارییە/ لێوی میحنەتباری من بێ ئاوە، باری گرتوە (نالی ل ٥٤١). ~ **لێدان:** بڕ: بار کردن/١. ~ **لێنان:** بڕ: بار کردن/١. ~ **نەبردن:** (کنـ.) هەڵنەکردن

دەگـەڵ یەکـتـر، نەحـاوانەوە، تاقـەت نـەهـێـنـان. **دە ~ (بـاران) دا بـوون:** (کنـ.) زانین، تێگەیشتن. چی دە باران دا نیە.

تێـبـینی: بار لە چاوگی بەر bar ـ ی ئەوێستایی و بردن ـ ی کوردیی کەوتوە.

بـار[2] (نـا.)[بـڕ: بـەر1] ١ـ مـنـداڵـی مـرۆڤ و گـواندار کـە هێـشـتـا لە زگی دایکیـان دان، بەر. ٢ـ تـەربیـەت، پەروەردە. **~ خـستن:** بێـچـوو لەبەر چوون. ⁘ ئەوساڵ مـەڕەکانمان چ باریان نـەخـسـت. **~ هاتن:** پەروەردە بـوون، فـێر بوون و پێگەیشتن. ⁘ منداڵەکـەتان باش بار نەهاتوە. **~ هێنان:** بـە بـەر گەیاندن، پەروەردە کـردن، راهێنان، فێر کـردن. ⁘ دایکم منداڵەکـانی وا بـار هێنابوو هـەمـوو سـەر لە ئێـوارێ دەهاتنەوە. **لە ~ بوونەوە:** تەواو بـوون و خـلاس بـوون لـە زان، زان. ⁘ دوێنـێ شـەوێ دێڵـە کـەرەکـەمـان لە بار بۆوە و خـلاسـی هـات. **لە ~ چوون:** لەبـەر چوون. ⁘ پوورم هەتا ئێستا دوو منداڵی لە بار چوە. **لە ~ چوونەوە:** چی دیکە نەزانی مـێـینە، نەزۆک بـوون، لە بـەر چوونەوە.

بار[3] (نا.)[سۆر] بڕ: باڵ

بار[4] (ر.) ١ـ رەگی چاوگی بارین. ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و مـانای بارێنەر دەدا. ⁘ بەفرانبار.

بار[5] (پاشـ.) بە دوای هەندێک ناو کە پەیوەندیان بە ئاوەوە هەبێ دێ. ⁘ جۆبار، رووبار، زرێبار.

تێبینی: بار بۆ ماناکەی چەندین رێی تێدەچێ کە هەموو بە لەونێک لێی نزیکن بە لە بەر چاو گرتنی ئەوە کە شکڵێکی دیکەی بار، ڤار یا وار بوە و هێشتا لە زرێوار دا مـاوە: ١ـ لە بار bār ـ ی پەهلەویی بە مانای لێوار و بەستێن کەوتبێ. ٢ـ لە ڤار vār ـ ی سانسکریت بە مانای ئاو کەوتبێ. ٣ـ لە ڤارە vāra ـ ی سانسکریت بە مانای زۆر، گەلێک کەوتبێ ٤ـ لە ڤەری vari ئەوێستایی و ڤەر var ـ ی پەهلەویی بە مانای ئاوێکی زۆر (دەریا، دەریاچە، ئەستێر) کەوتبێ. ٥ـ لە وار و هەوار کەوتبێ بە مانای شوێن و جێگا.

بار[6] (نا.)[بڕ: بەر3] لایەن، لا، سوێ. ⁘ ئەو فـەرشـە بە باری خـۆی دا رانەخـراوە. عەلی باری چاکەی زۆرە و باری خراپەی کەمە. **~ خستن:**

کەوتنە سەر تەنیشت، ∷ ئەگەر مریشک باری خست نیشانەی ئەوەیە کە میوان دێ. **بە ~ێک دا خستن:** جێبەجێ کردن و لابەلا کردنی کار و مەسەلەیەک بۆ تەواو کردنی، بە لایەک دا خستن. ∷ هیندە فکر کردنەوەی ناوێ قۆڵ هەڵکەن و کارەکە بە بارێک دا بخەن و خلاسی کەن. **چوونە سەر ~ی خۆ:** دروست بوون و کەوتنە سەر گەڕی کار و مەسەلەیەک. ∷ هەرچی دەکەم کارەکەم ناچێتەوە سەر باری خۆی.

بار[7] (نا.)[پەه: بار] جار، دەفعە، کەڕەت، بارە2. ∷ جار و بار

بارا (ئان.، نا.)[سۆر] بڕ: باڵا

باراش (نا. ل)[بار1 + ئاش1] دەغڵ و دانی لە بار دراو کە دەیبەنە ئاش هەتا بیهاڕن و بیکەنە ئارد. ∷ سبەی باراشەکان دێنمەوە. **~ لێکردن:** بردنی باراش بۆ ئاش بۆ هاڕینی، باراش هاڕین. **~ هاڕین:** بڕ: باراش لێکردن.

باران (نا.)[ئەو: ڤارە ـ هیک: ڤار(ئاو) ـ پەه: ڤاران. تات: ڤاران ـ فار: باران ـ پەش: باران. باک: باران، بارش ـ ناو: باران، بارانە ـ باش: واران، باران ـ هەو: واران ـ زا: ڤاران، ڤارۆ، ڤاروو] ١ـ هەڵمی ئاو کە لە هەوران دا کۆ بۆتەوە و بە دڵۆپ لە ئاسمانەوە دێتەوە خوارێ و بە پێی توندیی و نەرمیی و کەمیی و زۆریی ناوی جۆربەجۆری هەیە، وەشت. ٢ ـ پێدادانی بە تێگرایی شتێک بۆ سەر کەس یان کەسانێک، کە لەم حاڵە دابە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا. ∷ گوڵباران، بەردەباران، تیرەباران. **~ بارین:** دەست پێکردنی باران، باران دادان، باران داکردن. ∷ باران ببارێ ئاشم دەگەڕێ باران نەبارێ جووتم دەگەڕێ (پەند). **~ دادان:** بڕ: باران بارین. ∷ بەر لەوەی باران دایداتێ گەیشتینەوە ماڵێ. **~ داکردن:** بڕ: باران بارین. ∷ بەو منداڵانە بڵێ بێنەوە باران دایکردۆتێ و تەڕ دەبن. **~ لێبوونەوە:** تەواو بوونی باران، باران لێکردنەوە، باران وەستان. ∷ باران لێبۆتەوە ئێستا دەتوانین بڕۆین. **~ لێکردنەوە:** بڕ: باران لێبوونەوە. ∷ پێم وانییە ئەم بارانە وا زوو لێی کاتەوە. || **بارانی پەڵە:** بارانی کەم و کورتی گەواڵە هەوری بەهاری کە دەغڵ و دان و گیا تێراو دەکا، ڕێژنەبارانی بەهاری. **بارانی ڕەحمەت:** بارانێک کە زەرەر و

زیانی نەبێ و نەبێتە سێلاو و بەڵا. **بارانی کڵاو بە سەرە:** بارانی دەنک گەورە و توند. **بارانی گورگەزێ:** بارینی باران لە کاتێک دا کە هەتاو بە دەرەوەیە و بە پێی باوەڕی خەڵک لەم کاتە دا گورگ دەزێ، داوەتی ڕێوییان، تاڤی.

باراناو (نا. ل)[باران + ئاو1] ئاوی بارانە کە دوای بارین لە قوڵکە و چاڵان دا دەمێنێتەوە.

باران بڕان (نا. ل)[باران + بڕان] سێهەم مانگی بەهار کە ئیتر باران دەبڕێتەوە، یا ئەوە کە کەم دەبارێ و بە بەختە، بارانە و بڕان، جۆزەردان

باران پێو (نا. ل، نا. فا) [باران + پێو] ئامرازی پێوان و ئەندازە گرتنی ئاوی باران.

باراندن (چا. م)[پەه: ڤارێنیتەن] ١ـ کەسێک یا هۆیەک کە باران دەبارێنێ، داباراندن. ‹‹ خودا بارانی دەبارێنێ. ٢ـ هاتنە خوارەوەی هەر شتێک کە سەرەوە بۆ خوارەوە بە هەر هۆیەکەوە. ‹‹ ئەوساڵ تەرزە و نەگبەتی و نەهاتیمان بۆ دەبارێنێ. ٣ـ فرمێسک هەڵوەراندن. ‹‹ دەگریا و دەیباراند.

بارانە[1] (نا.)[موک] بڕ: باران

بارانە[2] (نا. ل)[بار1 + ئانە2] باجێکە کە لە سەر سنوور یا لەو ناوچەیانە کە دەستەڵاتدار یا دەرەبەگی لێیە لە قاچاغچی یا خاوەن باری دەستێنن ٢ـ پارەیەکە کە خاوەن ئەنبار و کاروانسەرا دار بۆ ڕاگرتنی بار لە خاوەن باری دەستێنن.

بارانە و بڕان (نا. ل)[بارانە1 + و + بڕان] بڕ: باران بڕان

بارانی (ئان. ل)[باران + ئی][پەه: ڤارانیک] هەوایەک کە وێدەچێ باران ببارێ، بەر گیرانی ئاسمان بە هەوری ڕەش. ‹‹ لە هەوای بارانی دا دڵم دەگیرێ. ٢ـ (نا. ل) جلێکە وەک باڵتۆ، درێژە و لە سەرەوەی جلەکانی دیکە دەبەری دەکەن، تان و پۆیەکەی پلاستیکی تێدایە و باران و بەفر دانادا و جلەکانی بنەوە تەڕ نابن.

باربوو (نا. ل)[؟][باک: باربوو ـ ناو: باربوو، باروبوو] پێوە چوون و دیاری بردنی کەل و پەل ، شمەک و پارە بۆ کەسێک کە تازە ژنی هێناوە یا ماڵی ساز کردوە یا ماڵی سووتاوە و شتێکی لەم بابەتە بۆ مەبەستی هاوکاری و دەست گرتنی ئەو کەسە، دەستەوایی.

~ کــــردن: دانی دیاری و باربوو بۆ مەبەستی دەست گرتن و یارمەتی دان.

باربەر (نا. فـا، نا. ل)[بار1 + بەر7] کەسێک کە بار دەبا، حەمباڵ، بارکێش. ⁘ زاوا باربەری خەسوانن. (پەند)

باربەری (حم.)[باربەر + ئیی] کار و پیشەی باربەر، بارکێشیی، حەمباڵیی.

باربەست (نا. ل)[بار1 + بەست] باری بەسـتـراو و تەیار بۆ سـەفـەر، باربەستە. **~ کردن:** ١ـ بڕ: بار بەستن. ٢ـ خۆ ساز کردن، خۆ ئامادە کردن

باربەستە (نا. ل)[بار1 + بەستە] بڕ: باربەست

باربەند (نا. ل)[بار1 + بەند] ١ـ گـوریس یا هـەرشـتـێکی باری پێ ببەستنەوە. ٢ـ شـوێنی بار لێدان لە سەرەوەی ماشێنی باری یا ترۆمبێل.

باربەندیی (حم.)[باربەند + ئیی] بەستنەوە و پێچانەوەی بار و بارگە.

باربەها (نا. ل)[بار + بەها] شتێک یا کـەسـێک لە بری بەهای کـەسـێک یا شــتـێکی دیکە دەدرێ. **~ دان:** گـۆڕینەوە و دانی شـتـێک یا کـەسـێک لەجیـات شـتـێک یا کەسێکی دیکە. ⁘ یەکسەر ئەو مەجلیسە سەری سوڕما! خودایە جا چۆن گوڵخاتر و خونچەی باربەها دەدا؟ (سەعید و میرسێوەدین ل ١٦٣)

بارتەقا (نا. ل)[؟] ١ـ هاوتا، بەرابەر، هاوسەنگ. ٢ـ لە جیات، لەبری، لەبات.

بارچەوت (ئان. ل)[بار1 + چەوت] کـەسـێکی کـردەوە و ئاکـاری لە باری ئاسایی دەرچووبێ و دژی داب و نەرێتی کۆمەڵ بجووڵێتەوە، پیاوی ناڕاست.

بارچەوتیی (حم.)[بارچەوت + ئی] کاری مرۆی بارچەوت.

بارخـانە (نا. ل)[بار1 + خـانە] ١ـ کاری و ئاکامی لە سەر یەک هەڵچنینی بار. ٢ـ کاتی پێگەیشتنی هەندێک حاسڵ و بەرهەمی لادێ. ⁘ بارخـانەی خـوری، بارخـانەی تووتن. **~ کــــردن:** لە بارخـانە دان، لە سـەر یەک هەڵچنینی بار. **لە ~ دان:** هەڵچنینی بار لە سەر یەک، بارخـانە کـردن. ⁘ بارەکـان بەرنە ژووریّ و لە بارخانەی بدەن.

تێـبینی: بارخـانە هەرچەند دەبا بە مانای شوێنی بار با بەڵام وانیە و خانە بە مـانای هەڵچنین و لە سـەر یەک دانان هاتوە، یانی بارەکان وەک خانوو لە سەر

یەک دانان.

باردار (نا. فا)[بار1 + دار] ژنێک کە باری (منداڵ) دە زگ دایە، ژنی زگپڕ.

بارز (ئان.)[زا] بڕ: بەرز

بارست (نا.) ئەندازە و بەرزی و حەجمی هەر شتێک، ئەستوورایی هەر شتێک لە سەر یەک. ፡፡ تو خوداکەی ئەی گەلی دە برادەران ئەوڕۆکانە بۆم بچنەوە کن/ هەڵاڵان، سوورەگوڵان، گیا بەند و خاوان/ ... / بە گرمەی هەوری بەهارێ سەریان لە من دەردێنن لە بن بارستی/ خۆ رادەوەشێننەوە لە خۆڵێ (پایزە ل ٤٣). || **بارستی گڵ:** ژێر گڵ، بن زەوی. ٢ـ (مجـ.) گۆڕ، قەبر. ፡፡ دەترسم خاترخۆیەکە و جوانچاکێکەم بەرمەوە بن بارستی گڵییە (شۆڕمەحموود ل ٤٨). ***سەر بردنە بن بارستی گڵ:** چوونە ژێر گڵ، مردن. ፡፡ لە فەرخی مامان زیاتر ئەمن هیچ کەسم قەبووڵ نیە/ هەتا ئەوڕۆژەی سەر دەبەمەوە بن بارستی گڵییە (شێخ فەرخ ل ٤٣).

تێبینی: لە زمانی پەهلەویی دا بالیست bālist بە مانای بەرزیی، درێژایی (ارتفاع) و هەروەها باریست bārist بە مانای قایم و چەقیو هاتوە. بارست لە دوو وشەی بەرز + ستا بە مانای وەستان و راوستان کەوتوە [ئەو: ستا بە مانای وەستان] کە بە گشتی یانی بەرز وەستاو یا بەرزایی.

بارستایی (حم.)[بارست + ئایی] [پەه: بالیستیە] بەرزایی وئەستوورایی شتێک. ፡፡ بارستایی ئەو نوابەفرە نیوگەز دەبێ.

بارسووک (ئان. ل)[بار1 + سووک] ١ـ کەسی کەم خەرج و کەم ئەرک. ٢ـ کەسی هەژار و نەدار، کەسێک کە چی وای نیە باری قورس بێ.

بارسووکیی (حم.)[بارسووک + ئیی] ١ـ بێ ئەرکیی، بێ تەکلیفیی ٢ـ کەم زەحمەتیی، کەم بوونەوەی زەحمەت. ፡፡ پوورم لە کاری نێو ماڵ دا جار و بار یارمەتییم دەدا و بۆتە هۆی بارسووکیی من.

بارش^{1} (نا. چا)[لە: بارین] ١ـ باران بارین، دابارین، بارشت. ፡፡ بە گریانم وەکوو گوڵ، پێکەنی یار/ لە باغی من بە بارش غونچە پشکووت (مەحوی ل ٨٠). ٢ـ (نا.)[قوچ] بڕ: باران

بارش^{2} (نا.)[پەه: بار] بڕ: وارش

بارشت (نا. چا)[لە: بارین] باران

بارین، هاتنه خواری باران، داباریـن، بارش، بارژن.

بارفرۆش (نا. فا)[بار1 + فرۆش] کەسێک کە کاری کرین و فرۆشتنی بە تێگڕایی میوە و تەڕەبارە، کەسێک کە بە بار دەکڕێ و بە بار دەفرۆشێتەوە و دوکاندار ماڵی خۆیان لەم کەسانە دەکڕنەوە.

بارفرۆشیی (حم.)[بارفرۆش + ئیی] ١ـ کار و پیشەی کەسی بارفرۆش. ٢ـ (نا. ل) شوێن و دوکانی کەسی بارفرۆش.

بارفیسک (نا.)[باک] قووڵایی پشت چۆک و ئەژنۆ. بڕ: ڕەفیسک

بارفیکس (نا.)[فەر: barrefixe] میلەیەکی کانزای درێژ کە لە سەر دوو پایەی دیکە لە بان زەوی دامەزراوە و بۆ هەندێک وەرزش کەلکی لێوەردەگرن.

بارکەوتوو (نا. مفـ.، ئان. ل)[بار١ + کەوتوو][لە: بار کەوتن] ١ـ خاوەن بارێک کە بارەکەی لە پشت بارەبەر کەوتبێ. ٢ـ (مجـ.) داماو، خراپ لێقەوماو، کەسێک کە خراپی بۆ هاتوە، بارکەوتە.

بارکەوتە (نا. مفـ.، ئان. ل)[بار1 + کەوتە] بڕ: بارکەوتوو

بارکێش (نا. فا)[بار1 + کێش] ١ـ کەسێک کە بار لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە دەبا، کەسێک کە کاری داگرتنی بارە، حەمباڵ، باربەر. ٢ـ حەیوان یا ماشێنێک کە بار رادەگوێزێ، بارەبەر.

بارکێشی (حم.)[بارکێش + ئی] ئیشی کەسی باربەر، حەمباڵیی، باربەریی.

بارگا (نا. ل) بڕ: بارەگا

بارگر (نا. ل)[بار1 + گر] ١ـ دارێک کە لە نێوان بارەکانی بارخانەی دەنێن هەتا نەڕمێن. ٢ـ [زا] بڕ: بارگین

بارگران (ئان. ل)[بار1 + گران] ١ـ بارەبەری بار قورس. ٢ـ پیاوی تەوەزەل و ئەرک قورس. ٣ـ ژنی زگپڕ. **~ بوون:** بە ئەرک بوون، بە زەحمەت بوونی ئەرکی کەسێک.

بارگرانایی (حم.)[بارگران + ئایی] ئەو ئەنجامەی کە بارێکی گران بەدی دێنێ.

بارگرانیی (حم.)[بارگران + ئی] ١ـ قورسایی باری زۆر. ٢ـ ئەرکی قورس و زۆر. **~ خستنە سەر کەسێک:** ئەرک و کاری خۆ بە کەسێکی دیکە کردن،

کەسێک تووشی ئەرک کردن. ⁂ بۆ خۆی لە هەموومان ساغ و سەلیمترە بەڵام بارگرانییەکەی خستۆتە سەر ئێمە.

بارگە (نا. ل)[بار1 + گە] کەرەسە و کەل و پەلی پێویستی سەفەر و کۆچ و هەر شتێکی لەم بابەتە. **~ بار کردن:** بڕ: بارگە تێکنان. **~ تێکنان:** بەستن و تێکەوە پێچانی بار و بنەی سەفەر یا کۆچ، بارگە تێکەوە پێچان، بارگە بار کردن. ⁂ کە بارگەت بۆ هەوار تێکنا عەزیزم / شکا ئەستووندەکی تاوڵی مرادم (تاریک و روون ل ١٢٩). **~ تێکەوە پێچان:** بڕ: بارگە تێکنان. ⁂ بارگەیان تێکەوەپێچا و بەڕێ بوون یاران / لە دنێ وا بە تەنێ پاشی ئەوان من چ بکەم (هێمن)

بارگەچی (نا. ل)[بارگە + چی] کەسێک کە لە دیوەخانی میر و بەگان کاری دەکرد و ئەرکی بارگە ساز کردن و تێکەوەپێچان بوو و لە ڕێگا کەرەسەی پێویستیان لەو داوا دەکرد.

بارگە و بنە (نا. ل)[بارگە + و + بنە] هەموو کەل و پەل و کەرەسەی سەفەری دوور و درێژ.

بار گیر (نا. ل)[بار1 + گیر] بڕ: بارگین.

بارگین (نا. ل)[بار1 + گین][پەه: بارەک، بارەگ. باک: بەرگیر، بەرگیل ـ ناو: بارگین، بارگیر ـ باش: بارگیر ـ زا: بارگیر، بەرگیر، بارگر] ١ـ ئەسپی یەختە کراو و بە تاقەت بۆ بار بردن. ٢ـ ئەسپی نارەسەن ٣ـ (مجـ.) بۆ جوێن بە مانای بێ ئەقڵ، بێ ئەدەب و کۆمەڵایەتی نەبوونی کەسێک بەکار دەبردرێ. ⁂ وەک بارگین سەری خۆی داخست و رۆیشت.

تێبینی: گین شکڵێکی دیکەی گیرە لە ریشەی گرتن. جێگۆڕکێی دوو پیتی « ن» و « ر » کەمە و بەڵام لە ئەوێستاییەوە بۆ کوردیی وێنەی هەیە: ئەوێستایی مان بە کوردیی مار یا ماڵ. ئەوێستایی خڤەن (هڤەر) بە خۆر ـ ی کوردیی.

بارماخ (نا.)[تور: بارماغ (قامک)] ١ـ کاغەزی لوولەکراو و ئامادە بە ئاغزەوە کە توونی تێدەکەن و دەیکێشن، بەرماخ، بەرماغ، قامیشەجگەرە. ٢ـ هەر کام لە پەڕەکانی نێوەوەی چەرخ و تەگەری ئەرابە و داشقە کە کەللەی تەگەرەکە بە ناوەندیەوە (گەردڵ، گردیل) دەلکێنن، قامکە.

بارمــتــه (نا. ل)[بار + مت + ئه] ١ـ شـتـێک که له لای کەسـێک دادەندرێ بۆ ئەوە کە پارە یا شتێکی پێداویستی دیکە بۆ ماوەیەک وەرگرترێ و داوی کە پارە یا شــتــەکــەی داوە ئـەمــانـەتەکــەی خـۆی وەردەگـرێتـەوە. ئەو شـتـەی بە بارمـتـە دادەندرێ نـرخی پتـر یا دەبێ بە قــەرا ئەو شتە بێ کە وەردەگرترێ. ٢ـ کەسێک کــە هێــزێکی ســیــاسی یا دەوڵەتێک دەیگرێ و بۆ ســەودا دەگــەڵ دەوڵەت یا هێـزێکی دیکە کـەلکی لێـوەردەگـرن. **بە ~ دانان:** دە گـرەو نانی شـتـێک بۆ وەرگـرتنی قـەرز. ؛؛ سـەعـاتەکـەم بە بارمـتـە دادەنێم هەتا سبـەی سـەد تمەنم بدەیە. **بە ~ گرتن:** کەس یا کەسانێک بە زەبر لای خـۆ راگـرتن بۆ مـەسـەلە و ســەودایەکی ســیــاسی یا مــاڵی. ؛؛ کـابرایەکی چەکـدار هێـرشی کـردەوە بانکێک و سێ کارمـەندی ئەم بانکەی بە بارمـتـە گـرت. **بە ~ وەرگرتن:** کاڵا یا شتێک لەبری قەرز لە کەسێک وەرگرتن.

تێبـینی: مت لە مـوکـریان پارە یا مـەڕمـەڕ و هەر شـتـێکی دیکەیە کـە لە مـێـشـێن (مـووشـێن) دادەکـردرێ و لە وانەیە پێـشـتـر مـانایەکی دیکەی وەک کاڵای بـووبێ کـە ئێـسـتـاکە فـەوتاوە. بە گـشـتی دەبێـتـە شـتـێک کـە لـە بری مت (کاڵا) وەردەگرترێ.

بارنامــــه (نا. ل)[بار1 + نامــــه] کاغەزێک کە کاتی لە باردانی جنسێک لە شارێکەوە بۆ شـارێک دەنوسرێ و جۆری کـاڵا و ئـەندازەی تێـدا دیاری دەکـرێ و دوایی خاوەن بار یا کەسێک کە بارەکەی بە نـاو کـراوە بەم کـاغـەزە لـە کـاراژ یا ئەنبارێک بارەکە وەردەگرێ.

بارنەبەر (ئان. ل)[بار1 + نە + بەر] ١ـ وڵاغێک کە بار قەبووڵ ناکا یا ناتوانێ بیـبـا، بارنـەوەر ٢ـ کـەسـێکی تەنبـەڵ و تەوەزەل کە ناچێتە ژێر باری کار.

بارنەوەر (ئان. ل)[بار1 + نە + وەر] [ئەر] بڕ: بانەبەر

بار و بارخــانه (نا. ل)[بار1 + و + بارخـانە] ١ـ ئەو بار و کـاڵایەی کـە لە شــوێنێکەوە بۆ کــەســێکی دیکە لە شوێنێکی دی دەچێ. ؛؛ بار و بارخانەی بابم دوێنی لە شنۆوە هات. ٢ـ (کنـ.) بەر و سمتی گەورەی ژن.

باروبنه (نا. ل)[بار1 + و + بنە] بار و بارخانە و هەمـوو کەل و پەلی سـەفـەری بــازرگــــــــــــان بــە چــوارویێ و کاراونچیەکانیەوە، بنەوبارخانە.

باروبوو (نا. ل)[بار + و + بوو] بڕ: باربوو

بارودۆخ (نا. ل)[بار + و + دۆخ] لایەن و چلۆنایەتی بار و هەڵکەوتنی شتێک، هەلومەرج. (شرایط). ⁂ ژن لە بارودۆخی ئیستاکەی دنیا دا بەرەو ئازادی پتر دەڕوا.

بارۆشە (نا. ل)[با1 + رۆش (رووشاندن) + ئە][ئەر] بڕ: باوەشێن

باروونە (گیا.)[؟] گیایەکە لە رەگەزی نەعنا، گەڵاکانی درێژ و باریکە، گوڵەکانی سپی یا بەنەوش و شین، بۆنی خۆشە و کوردەواری لە پەنیری دەکەن و دەیخۆن، Dracocephalum royleani ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، باڵنگ/٢، باڵنگوو، بادڕەنگ.

بارهەڵگر (ئان. ل)[بار1 + هەڵگر] ١ـ حاڵی ولاغێک کە وەختی بار لێنانی هاتوە و توانای بار هەڵگرتنی هەیە. ٢ـ (مجـ.) کەسێک کە زەحمەت و ناڕەحەتی دەتوانێ قەبووڵ بکا.

بارهەنگ (گیا.)[بار + هەنگ] تۆوی گیا رکێشە.

بارە[1] (نا.)[؟] ئەم وشە بە تەنیا دە کار ناکردرێ و دەگەڵ (لە یا دە) دێ و مانای لەمەڕ، سەبارەت دەدا. ⁂ لە بارەی وەفایی دا چتان پێخۆشە بینووسن.

بارە[2] (نا.)[پەه: بار] جار، کەڕەت، بار7. ⁂ جاروبارە، دووبارە

بارە[3] (نا.)[ئەو: بەخێذرە ـ هەخ: بەخترە ـ پەه: بەهر، بەهرەک. ناو: بارە ـ باش: بەهرە ـ زا: بارە] ١ـ ١ـ بەهرە، سوود، قازانج. ٢ـ بەش، پاژ. ٣ـ بەشێک لە شەو و رۆژ. ⁂ سێبارەی شەوێ.

بارەبرا (نا. ل)[بارە3 + برا][زا] شەریکایەتی لە شتێک دا بە نیوەیی، بەشدار، برابەش.

بارەبەر (نا. فا، نا. ل)[بار1 + ئە + بەر] هەر ولاغێک کە باری لێبنێن. ⁂ من خۆم تەنیا ماڵ واماندەی دڵ تەنگ / بێ کەس بار سەنگی، پای بارەبەر لەنگ (مەولەوی ل ٢٢٥). ٢ـ هەر چی کە باری لێبنێن و بۆ بار بردن کەلکی لێوەرگرن.

بارەشایی (نا. ل)[بار1 + ئە + شایی] ئەوەندە شتەی کە ماڵە زاوا دەینێرنە ماڵە بووکێ بۆ ساز کردنی چێشتی شایی.

بارەقەڵلا (شر.) بڕ: بارەکەڵلا.

بارەکەڵڵا (شر.)[عەر: بارک الله] ١ـ رستـــەیەکـــە بۆ هاندان و بە مـــانـای ئافـــەرینی خـــودات لێـبێ، بارەقـــەڵڵا، ئافـەرین. ٢ـ بۆ تـەوس و لاتاو پێدادان بە کەسێک کـەلکی لێـوەردەگرن کـە کار ە ئەرکی پێـویست نەکـردبێ. ⁂ بارەکەڵڵا! ئـەوە بوو دەرس خـــوێندنـەکـــەت. هـەی بارەکەڵڵا ئاوات ئاگا لەو منداڵەی بوە؟ & بارەقەڵڵا

بارەکی (ئان. ل)[بـار1 + ئەک + ئی] ولاغی بـاری کــە گــەیشــتــۆتە ئەوە بار هەڵگرێ، گەیشتنە تەمەنی بار هەڵگرتنی بارەبەر.

بارەگــا (نـا. ل)[بار + ئە + گــا] ١ـ دەربـار و کــۆشکی شـــا و مــیـــران ٢ـ شـوێنێک کە شـا و پادشـا ئیزنی چوونی خـــەڵک و دیـتنیـــان دەدا. ٣ـ دەربـار و ســەرای لێ پرســینەوە لە لای خـودا. ٤ـ جێگـای سـەرۆکایەتـی پارت و حیزبـەکانی سیاسی. & بارگا.

تێبینی: بار بە مانـای ئیزن و رێ دانە و بارەگــا دەبێــتــە جـێی ئیــزن دان یا جـێـیـەکی کـە ئازادە، بـار لەم وشــەیە دا هـاوتایـە دەگەڵ بەر بـە مـانـای ئازاد (بەر دان) بەڵام لە کـوردیی دا شـێوەی بـەرگا یا بەرەگا ساز نەبوە.

بارەنگێــو (نـا. ل)[بار1 + ئەنگێـو] بەرهـەڵست و دار و بەردی ســەر رێ کــە باری سـەر بارەبەری وێکەوێ.

باری 1 (ئان. ل)[بار1 + ئی] هەرچێک کـە بۆ بار بردن و بـار کـردن دەست بدا. ⁂ ماشێنی باری، ئەسپی باری.

باری 2 (ئان.)[زا] بڕ: باریک

باری 3 (نا.)[عـەر: باریء] خـودا. ⁂ شـــوکـــرانـەی باری قـــەت نابێ تەواو / شـــەواوێ بگرە بە فـــرمـــێـــسکی چاو (حەقیقی ل ٤٣). مەعلوومە بۆچی حاجی مەدحت دەکا بە کوردی/ تاکەس نەڵێ بە کـوردی نەکـراوە مـەدحی باری (حـاجی قادر ل ١٤٤).

باری 4 (نا.) بڕ: باریە

باریـک (ئـان.)[پـەه: بـاریـیک. نـاو: باریک ـ باش: باریک ـ هەو: باریک ـ زا: باری] ١ـ کـــەم بەر، ئـەو شــتـــەی بەر و پانایی کـــەمـــە.// پان. ⁂ رێگایەکی باریک بە نێـو لێرەوار دا کێـشرابوو. ٢ـ هەر شـتێکی ئەسـتوورایی کـەم بێ.// ئەســتــوور. ⁂ شــووڵـی باریک، لوولەی باریک. ٣ـ لاواز، لەڕ، کـز. ٤ـ تـەنگ. ⁂

کەمەر باریک. ٥ـ ئەندامی شووش. ⁘ بەژن باریک. & زراڤ

باریکان (نا. ل)[باریک + ئان] بەنی باریک، بەنێک کە بە دانستە باریک رێسرابێ. ~ **رێستن:** ١ـ بە تەشی بەنی باریک رێستن. ٢ـ (کنـ.) قسە زۆر درێژ کردنەوە و لێ نەبڕینەوە.

باریکایی (نا. ل)[باریک + ئایی] شوێنی هەرە باریک لە چاو شوێنەکانی دیکە کە هەندێک ئەستوورتر بن. ⁘ دارەکە لە باریکاییەکەیەوە ببڕنەوە.

باریک و بنیسی (نا. ل)[باریک + و + بنیسی] ١ـ لاوازی و لەڕی لە رادە بەدەر لە بەر نەخۆشی پێوە نووسان. ٢ـ بڕ: ئازارەباریکە. & سەبنێسی، بنێسی

باریکە (نا. ل)[باریک + ئە] ١ـ دروومانی پەڕاوێزی جل و بەرگ. ٢ـ تیزماڵکێکی باریک لە چەرم، پارچە یا هەر شتێکی دیکە. ٣ـ (گیانـ.) ١٦ سانتیمێترە... پشتی بۆرە و بەرزگی کاڵ. ئەستوورایی باڵی خەتی ئاماڵ رەشی تێدایە. بڕۆی مەیلەوسپی هەیە. لاقی درێژ و زەردن. سەری خاڵی وردوردی تێدایە. بە باری سەر و پشت و سینگی رێ رێیە. لە ناو پنچکی بەیار و خێزەلانان دەژی و زستانان دێتە ناو زەوی و زاران. لە ژێر پنچکان لە شوێنی نەدیو هێلانەی ساز دەکا (فەرهەنگی باڵندە ل ٩)، Anthus campestris ناوی لاتینی ئەم مەلەیە.

باریکەڕێ (نا. ل)[باریک + ئە + ڕێ] ڕێگای باریک، ڕێچکە، کوێرەڕێ.

باریکەلانە (ئان. ل)[باریک + ئە + لانە] بڕ: باریکەڵە

باریکەلە (ئان. ل)[باریک + ئە + لە] بڕ: باریکەڵە

باریکەڵانە (ئان. ل)[باریک + ئە + ڵانە] بڕ: باریکەڵە

باریکەڵە (ئان. ل)[باریک + ئە + ڵە] ١ـ حاڵی کەسێکی لاواز و کز. ٢ـ بەژنی شووش و باریک. & باریکەڵانە، باریکەلانە، باریکەلە.

باریکیی (حم.)[باریک + ئیی] باریک بوون. // ئەستووریی.

بارین (چا. ل)[ئەو: ڤار ـ پەه: ڤارییتەن. تات: ڤارەستەن ـ فار: باریدەن. باک: بارین ـ ناو: بارین ـ باش: وارین ـ هەو: وارای ـ زا: ڤارناییش] ١ـ هاتنە خواری دڵۆپی باران، دەنکی تەرزە

و گللێره یا کلوو بەفر لە هەورەکانەوە بۆ سەر زەوی. ٢ـ هاتنە خواری هەر شتێکی دیکە لە بەرزاییەوە بۆ زەوی. ⁂ بەشکەم خودا پوولێکمان بۆ ببارێنێ و ئێمەش دەوڵەمەند بین.

باریۆم (نا.)[فەر: baryum] کانزایەکە کە لە سروشت دا بە شێوەی سۆلفات و کەربۆنات دەست دەکەوێ، رەنگی سپی مەیلەو زەردە، هیچ گرینگایەتییەکی سەنعەتی نیە و تەنیا لە بزیشکی دا بۆ وێنە هەڵگرتنەوە لە ریخۆڵە و بۆ دروست کردنی شووشە و فیشەکەشێتە کەلکی لێوەردەگرن. کێشی ئەتۆمییەکەی ١٣٧ و ژمارەی ئەتۆمییەکەی ٥٦ ـ ە و Ba نیشانەی تایبەتی ئەم کانزایەیە.

باریە (نا.)[؟] ئامرازێکی درێژی قایمی کانزا یا هەر شتێکی دیکە کە بۆ هەڵکەندنی بەردی زل یا بۆ جوولاندنەوە و بەرز کردنەوەی شتی قورس کەلکی لێوەردەگرن. باریە لە بن شتی قورسی دیاری کراو دەدەن و بەردێک یا شتێکی دیکەی چووکتر لە بن باریە دادەنێن و بە تەکانێک شتە قورسەکەی پێدەجووڵێننەوە، چلمێردە، لۆسە، نوێڵ، مەڵغە، باری، بەیرەم، بەرازە، گراستە، قەراسە، قراسە.

بارێن (نا. فا.)[لە: بارین] ئەوەی کە دەبارێ، ئەوەی کە وەک باران داکەوێ.

بار[1] (ئان.)[ناو: بار ـ باش: وار ـ هەو: وار ـ زا: ڤار] جووجکەیەک کە تەمەنی زەرنەقووتی تەواو کردوە بەڵام هێشتا بە تەواوی پێ نەگەیشتوە. ئەم وشە تەنیا بۆ بێچووی هەندێک مەل دە کار دەکردرێ. ⁂ بارۆکە، کەوبار، بارەهەوێردە.

تێبینی: بار دەچێتەوە سەر خزمایەتی پێرێنایو ـ pərənāyu ی ئەوێستایی بە مانای باڵغ و پێگەیشتوو و پورنای pur-nāy پەهلەویی بە مانای باڵغ و لاو کە لە ریشەی پێرێنە pərəna ی ئەوێستایی بە مانای پڕ کەوتوون. کە بە گشتی دەبێتە کەسێک کە گەیشتۆتە تەمەنی بلووغ و سەردەمی چووکی تەواو یا پڕ کردوە. هەروەها لە زمانی سانسکریت دا بالە bāla بە مانای منداڵ و مێرمنداڵ هاتوە.

بار[2] (نا.)[ئین: bar] شوێنێک کە لەوێ بە پێوە یا لە سەر کورسی بڵیند دادەنیشن و مەی دەخۆنەوە. پێشخوانی مەیخانە.

باراندن (چا. ل)[لە: بارە] دەنگ

هەڵبڕینی ئاژاڵ، باعاندن، باقانن.

باڕژن (نا.) بڕ: بارشت

بـــاڕن (نـــا. ل)[بـــا1 + رن (رنـــین)] بەفـــرێکی ویشکە با لە شـــوێنی خـــۆی هەڵیدەگرێ و لە شوێنی دیکە دەیبارێنێ و وەک ئەوە دەچێ کە بەفر بباریێ.

باڕۆکـە (نا. ل)[باڕ1 + ئۆکـە][ناو: باڕۆکـە، بـاڕەکـە، وارۆک ـ باش: وارگ ـ هەو: وارۆکـــە ـ زا: ڤـــارکـــە، ڤـــاڕکـــە] جـــووجکەی مـــریشـک کـە تازە وە هێلکە کەوتبێ.

بـــاڕۆگ (نـــا. ل)[بـــا1 + رۆ + گ] شـوێنێک کـە لە چاو شـوێنـی دیکە زۆرتر بای بگرێتەوە.

باڕوو (نا.)[ئەو: ڤـــاره ـ پەھ: بـار] وارش و دیواری قەڵا. ؛؛ نامـەوێ بورج و باڕوو و تـالار / حـــوکـــمـــاتی شـــایی، دوازدەهـەزار ســـوار (بارام و گـوڵندام ل ٤٣).

باڕووت (نا.)[تور: barut] تۆزێکـی رەشـە کـە لە شـووره و گـۆگـرد و رەژی سـازی دەکـەن و لە نێو فیشـەک و گوللەی دەکـەن بۆ تـەقـانـدن، باڕووتـی رەشـۆکی، دەرمـــــان. || **باڕووتی بێ دووکـــەڵ:** بڕ: باڕووتـی ســـپی. **باڕووتی رەشـــۆکی:** بڕ: باڕووت. **باڕووتی سپی:** جـۆرێک باڕووتە کـە لە سـەدەی نۆزدەهـەم لە ئورووپا سـاز کرا و لە جیات باڕووتی رەشۆکی دەکار هێندرا، باڕووتی بێ دووکەڵ.

تێبینی: باڕووت لە زمـانی تورکییەوە چۆتە نێـو زمـانی کـوردیی و زمـانەکـانی دراوســـێ و ئـــەویـــش لـــە poudre ی فەرانسـەوی وەریگرتوە بە مانای پوودر و تۆزی تایبەتی کە گڕ دەگرێ.

باڕووتخانە (نا. ل)[باڕووت + خـانە] ئەو شوێنەی کە باڕووت و چەکی لێ ساز دەکەن، کارخانەی چەک و باڕووتسازی.

بـاڕووتـدان (نـا. ل)[بـاڕووت + دان] دەفـر یا کـیـســـەیەکـە کـە زوو پیـاوی شـــەڕکـــەر یا راوچی لە بەرقـــەدیان دەبەست و باڕووتیـان تێـدەکـرد بۆ ئەو تفەنگانەی کە پڕ دەکرانەوە.

باڕووتساز (نا. فا، ئان. ل)[باڕووت + سـاز] کـەسێک کـە کـار و ئیـشی سـاز کردنی باڕووتە.

باڕووتسـازیی (حم.)[باڕووت ساز + ئیی] کار و پیشەی باڕووتساز.

باڕووتیی (ئان. ل)[باڕووت + ئیی] لە چـەشـنـی بـاڕووت، ورد وەک بـاڕووت. ؛؛ چای باڕووتیی.

باڕە (نا. د) دەنگی ئاژەڵ، دەنگی بزن و مەڕ، باعە، بالە، بێلە.

باڕەباڕ (نا. د)[باڕە + باڕ] ١ـ دەنگی پەیتاپەیتای ئاژەڵ. ٢ـ (مجـ.) قیژە و هەرای زۆری مرۆڤ & باعەباع، بالەبال، بێلەبێل.

باڕەش (نا. ل)[با1 + رەش] بڕ: رەشەبا

باڕەکە (گیانـ.)[باڕ1 + ئەکە] بڕ: باڕۆکە

باڕەکەو (گیانـ.)[باڕ1 + ئە + کەو] جوجکەی کەو، بێچووکەو، کەوباڕ.

باڕەهەوێردە (گیانـ.)[باڕ1 + ئە + هەوێردە] بێچووی هەوێردە، جوجکەی هەوێردە.

باڕێزە (نا. ل)[با1 + رێز (رێژ) + ئە] ١ـ بارانی بە دەم باوە، باڕێژە. ٢ـ (گیا.) گیایەکە لاسکی درێژ و رەش باوە، گەڵای ورد و سێ گۆشەیە، وە کەرەوز دەچێ، لە شاخان لەو شوێنانەی کەمێ ئاویان هەیە شین دەبێ. لە کوردستان ئەم گیایە بۆ نەخۆشی میزگیران کەلکی لێوەردەگیرێ (قاموس ل ٣٠)، خاڵەڕەش، خاڵەڕەشە. ٣ـ [ئەر] بەر و میوەی کاڵ و کرمێ و خراپی دارەبەر کە با وەراندبێی، باوەرێن.

باڕێژە (نا. ل)[با1 + رێژ + ئە] بارانی بە دەم باوە، باڕێزە/١. ⁂ ئەوە لە لەشکری دەهاتە خوارێ / لەشکری میرە کوێرەی رەواندزێ / ئەوە هەروەکوو باڕێژەی دە بارانە (سروە ٧٥ ل ٣١).

باڕێسە (نا. ل)[با1 + رێس + ئە] [ئەر] تەختەیەکی چووک و تەنک کە بەنێکی تێدەکەن و بە دەست هەڵیدەسووڕێن و لەبەر تەوژمێک کە ساز دەبێ دەنگی لێدێ، گڤگڤە، فڕفڕە.

باز[1] (گیانـ.)[پەه: باز. باک: باز ـ ناو: باز ـ باش: باز ـ هەو: باز ـ زا: باز] مەلێکی کێوی، دندوک خوار، چنگی بەقەو، پەڕ و پۆی مۆر و خاڵی رەشی لە سەرە، گۆشتخۆرە و باڵندە و گیانداری چووک راو دەکا و دەیخوا. لە سەردەمی کۆن پاشا و میر بۆ راوی مەلی دیکە بازیان رادەگرت و بازەوانی تایبەتیان هەبوو. Falco gyrofalco ناوی لاتینی ئەم مەلەیە. ⁂ دار پیر دەبێ و جارێک باز لە سەری دەنیشێ. || **بازی بەخت:** بڕ: بازی دەوڵەت. ⁂ نیشتنی بازی بەخت هەڵکەوتە/ رێی وەها بۆ من

و هێمن چەوتە (حەقیقی ل ١٨٣). **بازی دەوڵەت:** بازێک بوە لە کاتێک پاشای وڵاتێک مردوە و کەس جێگری نەبوە، ئەو بازەیان هەڵفڕاندوە و لە سەر شانی هەر کەس نیشتبا ئەویان دەکردە پاشا، بازی یەقین، بازی بەخت، شابازی دەوڵەت.

***بازی دەوڵەت لە سەر نیشتن:** (کنـ.) بەخت روو تێکردن، چاک بۆ هاتن، بەختەوەر بوون. **بازی راو:** بازێک کە بۆ راو راگرترێ. **بازی سپی:** (کنـ.) هەتاو. ‡ سایەیی پایە وەکوو باڵی هوما و بازی سپیم/ نە وەکوو بوومی قەدەم شووم و نە هەمرەنگی قەلم (نالی ل ٢٨٩). بناگۆشی لە چینی زولفیا دەرکەوتبوو، دەتوت/ ئەمە بازی سپی سوبحە، چوە بن باڵی زاغی شام (مەحوی ل ٢١٧). **بازی یەقین:** بڕ: بازی دەوڵەت. ‡ بازی یەقینیان هێناوە/ هەردووک چاوی وی بەستراوە/ هەڵیان ئاویت راوەستاوە (مان ل ١٨٤).

تێبینی: باز لە ڤەزە vaza- ی ئەوێستایی بە مانای مەل کەوتوە و چاوگی ڤەز vaz لە ئەوێستا دا بە مانای فڕینیش هاتوە و لە پەڕەوازە، باڵەوازە، لانەواز دا هێشتا ئەو مانایە ماوە.

باز[2] (نا.)[ئەو: ڤەزەھ ـ پەھ: ڤاز. باک: باز ـ ناو: باز، بازد ـ باش: واز، باز ـ هەو: باز ـ زا: ڤاز] ١ـ پەڕین بە سەر شتێک دا، خۆ هەڵاویشتن لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێک، بازد. ٢ـ بڕ: سێ باز. ‡ ئێستەش کەناری حەوشەکە جێی باز و کەوشەکە / یاریی تیایە یا بووەتە مەعرەزی نوفوور (نالی ل ١٩٢). ٣ـ [باک] را. **~ بردن:** پەڕینەوە یا خۆ هاویشتن لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دوورتر، باز دان، بازد بردن. **~ دان:** ١ـ پەڕینەوە بە سەر شتێک دا بە هەنگاوێکی بەرز، باز بردن. ٢ـ لە بەرزاییەوە خۆ هاویشتن بۆ شوێنێکی نزمتر. & بازد دان. ٣ـ [باک] هەڵاتن، راکردن.

تێبینی: باز و هاوڕیشەکانی لە ریشەی ڤەز vaz ـ ی ئەوێستایی بە مانای رویشتن، بەزین و را کردن کەوتوە. بە گشتی ڤەز لە ئەوێستا دا جوڵانەوە و بزووتن نیشان دەدا و گەلێک وشەی کوردیی لەم چاوگەن.

باز[3] (نا.) ١ـ رێگا، رێ، رێباز. ٢ـ رێگای تایبەتی و ناسراو و دیاریکراو. ‡ بازی بێریان، بازی پاڵان. **~ ی رێ گرتن:** رێگا گرتن، سەر رێ گرتن.

:: ئەتۆ زۆرت دنیا قوونەکەو کردووە، زۆر دانیشتووی لە بازی رێ گرتن و لە جەنگ و لە شەڕ و لە رۆژی دڵ هێشانە (لاس و خەزاڵ ل ١٥٢).

تێبینی: باز بەم مانایەش لە هەمان چاوگی باز2 کەوتوە و جگە لەوە لە ئەوێستا دا پەث path بە مانای رێگایە و دەگەڵ باز بە لە بەر چاو گرتنی ئاڵ و گۆڕی پیتەکان هەر یەک وشەن.

باز[4] (پاشـ.) ١ـ لە چاوگی باختن (باختەن) ـ ی فارسی بە مانای دۆڕاندن و بەخت کردن دەکەوێ و بە دوای ناوەوە دەلکێ و مانای فەدا کردن و بەخت کردن دەدا. :: گیانباز، سەرباز. ٢ـ لە بازیدن (بازیدەن) ـ ی فارسی هەم بە مانای سەرەوە و هەم بە مانای کایە کردن و یاری کردن کەوتوە و بە دوای ناوەوە دەلکێ و (ئاوەڵناوی فاعلی یا ناوی فاعلی) ساز دەکا و مانای خەریک بوون و شارەزا بوون و یا ئۆگر بوون بەم ئیشە نیشان دەدا. :: کۆترباز، ژنباز.، کەوباز، قومارباز.

باز[5] (ئان.)[ئەو: پیس] رەنگی رەش و سپی پێکەوە، بەڵەک، بازوو، بازگ، بازە.

تێبینی: پیس بە مانای رازاوە و نەخش لە پەئیسە ـ ی ئەوێستایی کەوتوە. پەئیسە لە ئەوێستا دا بە دوو مانا هاتوە. یەک بە مانای پیسی و گولی و دووهەم بە مانای رازاوە، رەنگاو، جوان. ئەوەش لەبەر ئەمەیە کە لە نەخۆشی پیسی دا پێستی لەش دوو رەنگ دەبێ. باز و هاوتاکانی بە مانای بەڵەک لە مانای دووهەمی پیس کەوتوون و ئاڵوگۆڕی پیتەکانیان بە سەر داهاتوە. هەروەتر باز دەگەڵ بۆز یەک ریشە و سەرچاوەیان هەیە و هەر یەکن و ماناکان هەندێک لێک ترازاون. (هس: بۆز)

باز[6] (ئاک.)[پەه: ئەپاچ] دیسان، هەر، دووبارە.

باز[7] (نا.)[فەر: base لە یون: Ba-sis] لە شیمی دا شتێکە کە لە تێکەڵاو بوونی ئۆکسیدەکان دەگەڵ ئاو پێک دێ و ئەو تایبەتمەندییانەی هەیە ١ـ دەگەڵ ئەسیدەکان تێکەڵ بێ و خوێ (ملح) پێک بێنێ. ٢ـ ئەو ئاوەکییانەی کە بە هۆی ئەسید سوور بوون، شینیان بکا. ٣ـ ئاوێتەکەی ئەو ئەلکتریسیتە لە خۆی تێپەڕێنێ و تەجزیە بێ.

بازار (نا.)[باک ـ زا] ١ـ بازاڕ ٢ـ

شار. ٣ـ ڕۆژی یەکشەنبە.

بازاڕ (نا.)[هەخ: ئەباچەری ـ پەهـ: ڤاچار. باک: باژێر، بازار ـ ناو: بازاڕ، باژێڕ ـ باش: بازاڕ ـ هەو: بازاڕ ـ زا: بازار] ١ـ شوێنی سەودا و کڕین و فرشتنی کەڵ و پەل وپێداویستی ژیان. بازار هەم دەتوانی ریزە دوکان و جێگایەکی داپۆشراو بێ و هەمیش شوێنێکی سەر ئاوەڵا و مەیدان بێ و کۆمەڵە خەڵکێک بۆ کڕین و فرۆش لە یەک کۆ بنەوە. بازاری مەیدانی پتر لە گوندەکان برەوی هەیە و لەرۆژێکی دیاری کراو بە تایبەت مەڕدار و چێودار پێکی دێن و ماڵات دەفرۆشن یا دەکڕن. ٢ـ مەعامله، سەودا. ٣ـ (کنـ.) درۆ و چیرۆکی رێکخستە. ⸬ ئەو دوکان و بازارە چیە بۆ خۆت داناوە؟ ٤ـ (کنـ.) سینگ و بەرۆکی یار. ⸬ نیشانیان داوم خاتوون ئەستی، سینگی دەڵێی بازاڕ و دوکانە/ محەللی تاجران لەوێ دەگرنەوە سەودا و معامەله و سانە (شێخ فەرخ ل ٢٥). **~ خۆش بوون:** لە رمێن دا بوونی پیشە و کار و مەسەلەیەک، برەو خۆش بوون، بازاڕ گەرم بوون. ⸬ ئەوڕۆژانە شایی زۆرە و بازاڕی چاوەشان زۆر خۆشە. **~ شکان:** هاتنە خوارێ نرخ، هەرزان بوون و رمێن نەمان کاڵا، لە برەو کەوتن. ⸬ شەهد و شەکەر ئەی قوربان بازاڕی شکا یەکجار / لەو وەقتەوە وا دەرکەوت لەعلی لەبی شیرینت (ئەحمەد موختار ل ٦٦). کاکۆڵی بە دەم باوە کە بادا بە بەدەن دا / بازاڕی شکا نافە بە سەر چین و خوتەن دا (وەفایی ل ١٠). **~ کردن:** سەودا کردن، کڕینی کەل و پەل لە بازار. ⸬ پیاوەکە بۆ سبەی شتمان زۆر دەوێ بزانە دەتوانی بازاڕێ بکەی. **~ کەساد بوون:** برەو نەبوونی پیشە و کار و مەسەلەیەک. ⸬ بازاڕی شێعر و شاعیری کەسادە. **~ گەرم بوون:** بڕ: بازاڕ خۆش بوون. **~ هەبوون:** رمێن هەبوون، فرۆشتنی کەل و پەل بە خەڵک، بە بازاڕ بوون. // بێ بازاڕ بوون. ⸬ ئەوڕۆ بازاڕم نەبوو هەر کەس بە لای دوکانەکەم دا نەهات. **بە ~ بوون:** ١ـ بازاڕ هەبوون. ٢ـ رستەیەک کە کەسێک بە دوکانداری دەڵێ بە مانای رمێن و فرۆش هەبوون. ‖ **بازاڕی خۆش:** ١ـ بازاڕێک کە کڕین و فرۆشی زۆری تێدا بکرێ و رمێنی هەبێ. ٢ـ کەسێک کە دەسکەوتی لە هەر بارێکەوە زۆر بێ. & بازاڕی گەرم. **بازاڕی ڕەش:** بازاڕێک کە جنسەکانی

گرانتر له بازاڕ دەکرێن و دەفرۆشن و ئەم جنسانەش لە بازاڕ بە سانایی دەست ناکەون. **بازاڕی کەساد:** ١ـ بازاڕێک کە رمێنی زۆر نەبێ. ٢ـ کەسێک کە دەسکەوتی کەم بێ. **بازاڕی گەرم:** بڕ: بازاڕی خۆش. **بازاڕی مردوو:** بازاڕێک کە رمێنی زۆرزۆر کەم بێ وەک وەی هەر نەبێ.

بازاڕپاشی (نا. ل)[بازاڕ + باش + ئی] کەسێک کە زوو لە لایەن دەوڵەت یا میرەوە بە کار و باری نێو بازار و باژێڕ رادەگەیشت.

بازاڕتیژیی (حم.)[بازاڕتیژ + ئیی] پێهەڵکوتن بە شمەک و کالاّ بۆ وەگیر خستنی کڕیار و پێ فرۆشتنی، بازاڕگەرمیی، بازاڕخۆشیی.

بازاڕچی (ئان. ل)[بازاڕ + چی] بڕ: بازاڕی

بازاڕخۆش (ئان. ل)[بازاڕ + خۆش] کەسێک کە بە ئینساف شمەکەکانی دەفرۆشێ و کڕیار لێی رازییە، خۆش سەودا.

بازاڕخۆشیی (حم.)[بازاڕخۆش + ئیی] بڕ: بازاڕتیژیی.

بازیبەند (نا. ل)[بازی2 + بەند/١٣] بڕ: بازووبەند

بازاڕگەرمیی (حم.)[بازاڕگەرم + ئی] بڕ: بازارتیژیی

بازاڕیی (ئان. ل)[بازاڕ + ئیی] ١ـ (حم.) سەر بە بازاڕ، هەرچی پەیوەندیی بە بازاڕەوە هەبێ. ٢ـ کەسێک کە لە بازاڕ خەریکی فرۆشی کالایە، دوکاندار، بازاڕچی، ئەهلی بازاڕ. ٣ـ (مجـ.) کەمبایخ، سووک، کالاّیەکی بە دانستە و خۆماڵیی ساز نەکرابێ، شتی بێنرخ و نارەسەن کە بە پارە دەست دەکەوێ، شتی دونیایی. ⁂ بەرگی دنیا هێندە کورت و کۆنە و بازارییە/ چونکە ناگاتە گونی دێوانەکەی لێی عارییە (نالی ل ٥٧٨). ٤ـ (مجـ.) کەسێک کە دوور لە مەعنەویاتە و پارە و بازاڕ و دونیای ماددیی لا گرینگە. ٥ـ (مجـ.) ئافرەتی سووک و هەرزە و حەکەدار کە خۆ بە خەڵک نیشان دەدا.

بازالت (نا.)[فەر: basalte] بەردێکی رەشی گڕکانیی سەخت و رەقە، مەڕمەڕی رەش، بەردی مەحەک.

بازبازان (نا. ل)[باز2 + باز2 + ئان][ئەر] بڕ: بازبازدێن

بازبازانێ (نا. ل)[باز2 + باز2 + ئان

+ ئێ][سۆر] بڕ: بازبازدێن

بازبازدێن (نا. ل)[باز2 + بازد + ئێن] ١- یار و کێ بەر کێیەکە منداڵان دەیکەن و لە شوێنێکی دیاری کراو بازد دەدەن بزانن کامەیان پتر دەپەڕێ، بازبازانێ، بازبازۆکێ، بازدبازدێن، بازدبازدۆکێ، بازبازان، پڕای. ٢- هەڵبەز و دابەزی و هەڵات هەڵاتی منداڵان.

بازبازۆکێ (نا. ل)[باز2 + باز2 + ئۆک + ئێ] بڕ: بازبازدێن

بازبازێن (نا. ل)[باز2 + باز2 + ئێن] بڕ: بازبازدێن

بازبەند (نا. ل)[باز (بازوو) + بەند] [باک - زا] بڕ: بازووبەند.

بازپەڕێن (ئان. ل)[باز1 + پەڕێن] کەسێک کە لە راو دا بازی پێیە و باز لە نێچیر بەردەدا، بازەوان، قوشچی.

بازخانە (نا. ل)[باز1 + خانە] شوێنێک کە باز و مەلی راوکەری لێرادەگرن، قۆشخانە.

بازد (نا.)[موک] بڕ: باز2. **~ بردن:** بڕ: باز دان. **~ دان:** بڕ: باز دان.

بازدبازدۆکێ (نا. ل)[بازد + بازد + ئۆک + ئێ][موک] بڕ: بازبازدێن.

بازدبازدێن (نا. ل)[بازد + بازد + ئێن][موک] بڕ: بازبازدێن

بازدەبەران (نا. ل)[بازد + ئە + بەران][موک] دوایین حەوتەی وەرزی زستان کە هەتاو هەموو رۆژێ جێگای ئاوابوونی دەگۆڕێ، بازەبەران.

بازدەڵبازد (نا. ل)[بازد + ئەل + بازد][موک] بڕ: بازبازدێن

بازر (گیانـ.)[باک] بڕ: بازڕ

بازرگان (نا. ل، ئان. ل)[پەهـ: ۋازارەکان] ١- کەسێک کە کاری کڕین و فرۆشتنی کەرەسە و کاڵای زۆرە و بە تێگراییە، تاجر. ٢- کوتاڵ فرۆش، بەزاز.

تێبینی: دوکتور موعین ریشەی بازرگانی بردۆتەوە سەر بازار + گان (بڕ: برهان ب ١ ل ٢١٩)

بازرگانباشی (نا. ل)[بازرگان + باش2 + ئی] گەورەی کاروان کە سەرۆکایەتی قەتار و بارەکانی بە دەستەوەیە و هەموو هی خۆیەتی، سەر بازرگان، باش بازرگان. ❊ وا پێ دەچوو بازرگانباشی زمانی کوردی نەدەزانی، وەرگێڕی هەبوو ... (دمدم ل ٣٩)

بازرگانی (نا. چا)[بازرگان + ئی] ١-

کاری کڕین و فرۆشتنی شمەکی زۆر، کار و پیشەی بازرگان. ٢ـ کوتاڵ فرۆشی، بەزازی.

بازرە (نا.)[ناو: بازرە ـ هەو: بازرە] ئەم وشەیە لە زاراوەی ناوەندیی دا بە تەنیا نایە و دەگەڵ چاوگی بوون و کردن دێ و بە گشتی مانای حاڵەتی کەوانەیی لە جووڵانەوە دا دەدا، لە دیوانی مەولەوی دا بە تەنیا بە مانای حەیوان و نێچیرێک کە لە شوێن خۆی بگەڕێتەوە هاتوە. ⁂ بازرە پڕتاو، کۆ چون تل مەوەرد / هەر بەرد بی نەو هەرد مەهەرد وێنەی گەرد (مەولەوی ل ٤٩١). ~ **بوون:** لە نەکاو هەستان و دەرپەڕینی نێچیر و گیاندار، دەرپەڕین. ⁂ ئەوە مامزی من بازرە دەبوو / هەر خۆی داویشتەوە سپیلکی دە سەر خانێ / ... (پایزە ل ٥٢). ~ **کردن:** ١ـ خۆ دزینەوەی نێچیر بێ ئەوەی راوکەر هەست پێ بکا، دەرپەڕین و راکردنی نێچیر و خۆ ون کردن. ٢ـ کەوانە کردنی هەر شتێکی باویشترێ، کەوانە کردن، بازرەقە بەستن. ٣ـ دەرپەڕاندنی نێچیر. ⁂ ئەوە مامزم بازرە دەکرد لە شیرین خەو دا، لە گەرمەلانێ (پایزە ل ٥٣).

تێبینی: هەردووک وشەی بازرە و بازرەقە لە vaza ی ئەوێستایی بە مانای راکردن، بەزین و هەڵاتن و بە گشتی جووڵانەوە کەوتوون.

بازرەقە (نا.)[بڕ: بازرە] ئەم وشەیە بە تەنیا دەکار ناکردرێ و دەگەڵ چاوگی بەستن دێ و ئەم مانایانە دەدا. ~ **بەستن:** ١ـ دەرپەڕین لە نەکاو. ⁂ کەروێشکێک لە بەر پێم بازرەقەی بەست و هەڵات. ٢ـ فیچقە کردنی خوێن یا هەر شتێکی ئاوەکی دیکە. ٣ـ کەوانە کردنی شتی هاویشتراوی وەک تیر و گوللە، بازرە کردن.

بازڕ (گیانـ.)[باک: بازر ـ ناو: بازڕ، بازۆڕ، بازۆڕی ـ هەو: باڵزەر] مەلێکی چووکی راوکەرە، وەک بازە بەڵام چووکتر، رەنگی بۆرەڵووکەیە و بن سینگی سپییە، پاساری و مشک و گیانلەبەری چووکی دیکە راو دەکا، مشک گرە.

تێبینی: وێدەچی کە ئەم وشەیە لە پێشدا باڵ + زەڕ بوە و لە دوایی هەندێک سوابێ و ئەم شێوانەی دیکەی لێ پەیدا بووبێ.

بازقەپان (گیانـ.) بڕ: باشقەپان

بازک (نا.)[زا] بڕ: بازنە

بــازگ (ئــان. ل)[بــاز5 + گ] بــڕ: بازوو2

بازگـه[1] (نا. ل)[باز3 + گـه] ڕێگای هات و چۆی مامز و بزنه کێوی. ڕاوچی ئەم ئاهـەرێیـانه دەبیننەوه و لـه شـوێنێک دەچنه ســـیـــپـــەوه و کـــاتێک بۆ ئـاو خـواردنەوه بەوێدا تێـدەپەڕێن تەقـەیان لێدەکەن و ڕاویان دەکەن.

بازگه[2] (نا. ل)[باز2 + گه] ئەو شوێن و جێگایەی کە لەوێوه باز بدەن، شـوێنی باز دان.

بازگەشت (نا. چا)[فار: بازگشت] ١ـ گـەڕانەوه. ٢ـ پاشگەز. ٣ـ پەشـیـمـان. ~ **بوونـەوه:** ١ـ پاشگـەز بـوونـەوه. ٢ـ پەشـیـمـان بوونەوه. ‌:: خـەجێ دەیکوت ئامۆزا سیامەند له قـەولان بازگەشت نیم ئەمما گـەلێکت لێـدەترســێم (گـەنج ل ٣٦٤).

بازن (نا.) بڕ: بازنه

بـازنـد (نـا.) ١ـ (ئـا.) بـڕ: بـاسـک. ٢ـ (ئا.) ئـەو شــوێنـەی دەست کــه بـازنـەی تێدەکردرێ، مەچەک. ٣ـ بازنه/١.

بازنگ (نا.) بڕ: بازنه

بـازنـه (نـا.)[بـاک: بـازن ـ نـاو: بـازن، بازنگ، بـازنه ـ باش: بازنـه ـ هەو: بازن ـ زا: بازن، بـازک] ١ـ ئاڵقـەیەکـه لـه زێڕ و زێو یـا لـه شـــتـی ئـاســـای دیکه وەک شـووشـه کە ژن بۆ جوانی لە دەسـتـیـان دەکــەن، بازند، دەســبــێنک، دەســیـنە، دەســبــەنی. ٢ـ ئاڵقـەیەکی ئاسنه وەک ئەنگوسـتـیله و حـەڵقـه بـۆ بەرگـری له شکانـی پتـــری دار و گـــۆچان تێی هەڵدەکێشن. ٣ـ جەغز، دایره. ‖ **بازنەی کـوردیی:** جـۆرێک بازنـەی زێڕی دەسـتی ژنانه کـه دراوێکی زێڕی به زنجـیـرێکی کورتەوه پێوەیه.

تێبینی: ڕێی تێدەچێ کە ئەم وشـەیە له پێــشــدا بـازوونـه یا بـازینه (هـەروەک دەســیـنه) لە بازوو یـا بازی + ئینه پێک هاتبێ و لـه دوایی ســوابێ و بـووبێــتــه بازنه.

بازنیــشــەســتــه (نـا. مــف.)[فــار: بازنشـسـتـه] ١ـ کەسـێک کە لە پیـریی، نەخــۆشـیـی یا هـۆی دیکه له کـار کـردن ئازاد دەکرێ و پارەیەکی دیارییکراوی بۆ دەبڕنەوه، تەقاعود ٢ـ (مجـ.) خـلاسـی له کار و بێگارێک. ~ **بوون:** لە کار ئازاد بوون و پارەی تەقاعود وەرگرتن.

بازۆڕ (گیانـ.) بڕ: بازڕ

بازۆڕی (گیانـ.) بڕ: بازڕ

بـازۆڵـه (نـا. ل)[بـازوو1 + ئـۆڵـه] ئەستوورایی باسک، بابۆڵەی باسک.

بازوو [1] (نا.)[ئەو: بازو] بڕ: باسک

بـازوو [2] (ئـان. ل)[بـاز5 + ئـوو] ١ـ گـایەکی کلک و لاقـی سـپـی بێ. ٢ـ هـەر شـتێکی دوو ڕەنگ یا ئەبڵـەق بێ، بەڵەک، بازگ، بازە، باز.

بازووبەن (نا. ل)[بازوو1 + بەن][ئەر] بڕ: بازووبەند

بـازووبـەنـد (نـا. ل)[بـازوو1 + بـەنـد] [پـەھ: بازێپـــانەک. باک: بازبـەند ـ نـاو: بازووبەند، بازووبەن، بـازیبـەند، بازیوەن، بازیبەن ـ هـەو: بازووبەن ـ زا: بازووبەند، بازبەند] ١ـ کـوتە چەرمێکی سـاز کراوە کـــە پاڵەوان لە باسـکیـــان دەبەست. ٢ـ نـوشـــتـــە و دوعـــایەک کـــە لـە باسک دەبەسترێ. ٣ـ خشڵێکە وەک بازنە بەڵام پانتر کە پتر لە زێڕ یا زێو ساز دەکرێ و ژنان دە بـاسکیـــان دەکـەن، قـــۆڵ بـەند، قۆڵەوان.

بازووکـــــا (نز.)[ئین: bazooka] چەکێکی شەڕە، سووکە و هەڵدەسووڕێ، بۆ ئامانجی گەورە کەلکی لێ وەردەگرن و لـە ســــــەر شـــــــان دادەنـدرێ و دەهاویشـترێ. بۆ یەکەم جـار ئامریکا لە شــــەڕی دووهـەمـی جــــەهـانی دەکــــاری کردوە.

بـــازە [1] (ئـان. ل)[بـاز5 + ئـە] بـڕ: بازوو2

بـــازە [2] (نـا.)[؟] ١ـ پـارچـەیـەکـی ئەســـتـــوور و گـــەرمـــە، لایـەکی هەنـدێک تیسکنە و پتر دەیکەنە دەرپێ و لە کاتی ســـەرمـا دەبـەری دەکـەن، بەمـبـازی. ٢ـ [باک] جاو

بازەبەران (نا. ل)[باز2 + ئە + بەران] بڕ: بازدەبەران

بازەرە (گیانـ.)[بازە1 + رە (ڵە)][هەو] بڕ: جاڵجاڵۆکە

بازەڵە (ئان. ل)[بازە1 + ڵە] ١ـ هـەر شـــتـــێک کـــە هـەنـدێک بـەڵەک بـێ. ٢ـ (گــیـــانـــ.) بێـــچـــووی بـەراز، کــوودەڵە، کـوودەرە، بزەڵە. ٣ـ منداڵێک کـە گـەورە بووبێ. ٤ـ منداڵی قۆشمـە و فێڵەزان کـە دەیـەوێ بە قـــســـــە گــــەورەتر لـە خـــۆی هەڵخـەڵەتێنێ و لە زیتـەی چاوەکـانی را دیارە فـــریوت دەدا. ٥ـ کـــەســـێک کـــە شــــەرمـی شکاوە و بە راشکاوی هـات و چۆ دەکا یان قسان دەکا. ~ **خوێندن:** زۆرزان و فێڵەزان بوونی منداڵ.

بازەڵێن (نا. ل)[بازەڵە + ئێن] کایەیەکە لە نێو کچۆڵانی موکریان دا. کایەکە بەمجۆرەیە پێنج بەردی چووکی پان لە سەر لەپی دەست دادەنێن و هەڵیداوێن و دەیخەنە سەر پشتی دەست و حەول دەدەن هەمووی بگرنەوە ئەگەر هەموو بکەونە زەوی و چ نەکەوێتە سەر پشتی دەستی ئەو کچە دەخیچێ بەڵام ئەگەر چەند دانەیەک بکەون ئەوا دەبێ هەر ئەو جۆرەی کە بەردەکانی لە سەر پشتی دەستە بەردەکانی زەوی بە دوو قامکی شادە و گەورە هەڵیان گرێتەوە و دوایی بەردەکانی پشت دەستیشی هەڵاوێ و لە سەر لەپ خڕیان کاتەوە، کە لەووە تەواوی هات ئەودەم بەردێک وەلا دەنێ و بە چواران درێژە بە کایە دەدا هەتا هەموویان تەواو دەکا. کچێک کە ئەو کایە بباتەوە لایەکەی دیکە سزا دەدا، قەمچان، رێخان، پێنج بەردە، پێنج بەرک، پێنجۆک.

بازەوان (نا. ل، ئان. ل)[باز1 + ئە + وان] کەسێک کە لە بارەگای میر یا دیوەخانی ئەربابان ئەرکی ئاگاداری و بار هێنانی باز و مەلی راوکەری دیکەی بۆ راو بە ئەستۆوە بوو و لە کاتی راوێش دا، بازی لە نێچیر بەردەدا، قووشچی.

بازی[1] (نا.)[تات: ڤازی - فار: بازی. ناو: بازی، وازی - هەو: بازی] ١- گاڵتە. ⁂ بازیت پێ وەردەن هەر یەک وە لایێ/ سەدای دایەنان وە لایەلایێ (مەولەوی ل ٤٢٩). ٢- [قووچ] وەردێنە. ٣- یاری، کایە، وازی.

بازی[2] (نا.)[بڕ: باسک] بە مانای بازوو و باسکە کە لە هەندێک وشەی لێکدراو دا دەبیندرێ. ⁂ بازیوەن، بازیبەند.

بازیبەن (نا. ل)[بازی2 + بەن1][ئەر] بڕ: بازووبەند

بازیبەند (نا. ل)[بازی2 + بەند] بڕ: بازووبەند

بازیهەوایی (نا. ل)[بازی1 + هەوا + ئی][ئەر] بڕ: بادەوە1

بازیوەن (نا. ل)[بازی2 + وەن1][ئەر] بڕ: بازووبەند

باژاڵە (نا.)[باک] بڕ: باژیلە

باژک (نا.)[بڕ: باجک][زا] بڕ: بیبار

باژەڵە (نا.) بڕ: باژیلە

باژۆر (نا. ل)[؟] دەگەڵ چاوگی کەوتن دێ و مانای هەوا و کەڵکەڵە دەدا. **وە ~ کەوتن:** هەوا و کەڵکەڵەی کارێک لە

سەر دان، لە کەللە دان. ؛؛ کاکم وەباژۆر کەوتوە ببێتە دوکتور. ئەو کچە وەباژۆر کەوتوە بۆ مێرد کردن.

باژەن (نا. ل)[با1 + ژەن][باک] بڕ: باوەشێن

باژیلە (نا. ل)[؟] ١ـ نەخۆشییەکە لە بەر موسڵدانی منداڵی نێرینە دەدا و میزی پێناکرێ. (کشت و کاڵ ب ١ ل ٢٨). ٢ـ نەخۆشییەکی پێستی منداڵانەیە. (وەهبی ل ٦). زیپکەیەکە کە لە لەش و پێی منداڵ دێتە دەر (مەردووخ ب ١ ل ١٠١) & باژەڵە، باژالە.

باژێر (نا.)[بڕ: بازاڕ] ١ـ بازاڕ ٢ـ شار

باژێری (ئان. ل)[باژێڕ + ئی] کەسێک کە لە شار بژی، شاری، شارستانی.

باس[1] (نا.)[عەر: بحث] ١ـ هەواڵ، خەبەر. ؛؛ خەبەر و باسی کاک کەریمت نییە؟ ئەوە چ باسە ئەو منداڵانە بۆ دەگرین. ٢ـ لێدوان و لێکۆڵینەوە لە سەر مەسەلەیەک. ؛؛ رۆژنامەکان باسێکی دوور و درێژیان لە سەر کوردستان نوسیوە. ٣ـ رووداو و مەسەلەی شیاوی سەرنجی خەڵک. **~ داکەوتن:** بڵاو بوونەوەی قسە و باسی کەسێک بە بەربڵاوی وەها کە هەموو کەس پێیبزانێ. **~ کردن:** ١ـ وتووێژ کردن. ٢ـ گێرانەوەی قسە بە درێژی. ٣ـ قسە کردن، مەسەلەیەک هێنانە گۆڕ. ؛؛ باسی پارە مەکە هیچت نادەمێ. هەر باسی ژن بکەی نارەحەت دەبێ. **~ هەبوون:** هەواڵ و خەبەرێک هەبوون. || **باسی سەر:** خەتەر، مەترسی. * **باسی سەر بوون:** جێی مەترسی بوون، گیان و سەر لە خەتەر دابوون. ؛؛ بە شەو منداڵی چووکە بەتەنێ ناردنە دەر باسی سەرە.

باس[2] (نا.)[بڕ: باسک] بڕ: باسکێش

باستان (نا.)[پەه: باستان] کۆن، قەدیم.

باستانی (ئان. ل)[باستان + ئی] هەرچی کە پێوەندی بە کۆنەوە هەبێ، قەدیمی، کۆنینە، کەونارا.

باسترمە (نا.)[تور: باسترمە] گۆشتی ئامادەی گا یا خووک کە ئێستاکە لە کارخانە ساز دەکرێ و دەنێو ریخۆڵەی دەکەن و بە رووتی و بە سوورکراوەیی دەیخۆن، باستورمە، باسورمە، کاڵباس.

تێبینی: باسترمە لە چاوگی باسترماخ بە مانای تێنان و تێخستن کەوتۆتەوە و دەبێتە تێ ئاخنراو.

باستورمە (نا.) بڕ: باسترمە.

باستیک (نا.) بڕ: باسلق

باسریشک (نا. ل)[با1 + سریشک] کرێوە یا بارانی دەگەڵ باوە.

باسقەپان (گیانـ.) بڕ: باشقەپان

باسقەندە (نا. ل)[باس2 + قەندە] بڕ: باسقەننە.

باسقەننە (نا. ل)[باس2 + قەننە] پارچە دارێکی باریکی بەلاڵووکە ناوەکەی دەردەدەن و پتر لە سەری سەبیلەی دەنین، باسقەندە.

باسک[1] (نا.)[هیک: باهو ـ ئێک: بازو ـ ئەو: بازو ـ پەه: بازاک، بازای، بازێ، بازەئی، ڤاز، باژاک ـ خوت: بایسو. باک: باسک، بازوو ـ ناو: باسک، باهۆ، باهوو، بازوو ـ باش: بازوو ـ هەو: بازوو، باسک، باهۆ ـ زا: باسک، بازوو، بۆژی] ١ـ (ئا.) بەشی سەرەوەی دەستی مرۆڤ لە شانەوە هەتا ئانیشک. ٢ـ بەشێک لە کێو کە وەک باسکی مرۆڤ لێژاییی کەوتۆتێ و بەرەو نزمایی دادەکشێ، بستوو، ملە، باهوو، یاڵ، کلکە. ٣ ـ بەشێک لە ئامور، (بڕ: باسکێش). ٤ـ دارجگەرەی درێژ، دەمنە، مۆدنە. ٥ـ [باک] باڵی مەل و پەلەوەر. ٦ـ (نز.) بەشێک لە سپا و لەشکر کە لە یەکێک لە لایەکان (راست یا چەپ) هەڵکەوتبێ. ؛؛ سەربازەکان لە نێوان دوو باسکی دوژمنەوە گەمارۆ درابوون.

باسک[2] (ئان. ل)[باس (باز5) + ک] ١ـ هەر شتێکی دوو رەنگ یا ئەبڵەق بێ، بەڵەک، بازگ، بازە، باز، بازوو. ؛؛ قەلەباسکە. ٢ـ دوڕە، دووڕەگ. ؛؛ باسکەسەگ

باسکڵاو (نا. ل)[باس2 + کڵاو] گەڵای پان و گەورەی ڕێواس.

باسکووڵ (نا.)[فەر: bascule] جۆرێک قەپانی گەورەیە بۆ کێشانی باری زۆر قورس.

باسکەسەگ (نا. ل)[باسک2 + ئە + سەگ] سەگێکی دوڕەی نێو قەد تەنگە لە دایک تاژی و باوک سەگ بوە.

باسکەملە (نا. ل)[باسک1 + ئە + مل + ئە] داری گەورە و کۆلکە داری وشک بۆ سووتاندن، پیلەوار.

باسکەمەلە (نا. ل)[باسک1 + ئە + مەلە] جۆرێک مەلەیە کە دەستەکان بە تەواوی رادەوەشێندرێن و بە قەوەی باسک مەلەی دەکەن، مەلەباسکە.

باسکەوجاڕ (نا. ل)[باسک1 + ئە + هەوجاڕ] بڕ: باسکێش

باسکیــتــبــاڵ (نا. ل)[ئین: bas-ketball] جۆرێک یاری تۆپێنە کە دوو دەستــتــەی پێنج کــەسی لە مــەیدانێکی تایبەتی دەیکەن و تۆپەکە لە شتێکی وەک ســــــەوەتە تۆڕی کــــــە لە بەرزایی هەڵاوەســراوە داوێن و هەر لایەک پتــری تێ باوێ دەیباتەوە.

باسکێش (نا. ل)[باسک1 + هێش1] پارچەیەک لە دوو پارچەی هەرەگــەورەی ئامــووره. دارێکی درێژی راســتــە کــە سەرێکی بە نیر بەستراوە (بۆسە نیر و ئاموور پێک دەلکێنێ) و سەرەکەی دیکە دەکەوێتە سەر دووهەم پارچەی ئامــوور یانی دەندە (شەمشیرە باسکێش و دەندە پێک دەلکێنێ)، مــژان، مــژانە، باس، باسک، باسکەوجاڕ.

باسلق (نا.)[تور: باســــــــدق] خواردەمەنییەکی شیرینە لە نیشاستە و شیرەی ترێ. نیشاستە و شیرە پێکەوە دەکــولێنن هەتا پەیت دەبێ لە دوایی کــاکــڵــە گــوێزی دەنێــو دەنێن و بەنی تێــهــەڵدەکــێــشن و لوولەی دەکــەن و هەڵیدەگرن بۆ زستان، باسوخ، باسوز، باستیک، باسووق.

باسوخ (نا.) بڕ: باسلق

باس وخــواس (نا. ل)[باس1 + و + خــواس] دەنگوباس، هەواڵ، خــەبەر. ⁂ باس و خواسی کاک هەباس چیە لێر و لەوێ باسی دەکەن.

باسورمە (نا.) بڕ: باسترمە.

باسوز (نا.)[ئەر] بڕ: باسلق

باسووق (نا.) بڕ: باسلق

باســــــیل (نا.)[لات: bacillum] جۆرێک باکتری باریکی وەک میلەیە، بە چاو نابیندرێ و ئازار و نەخۆشی دێنێ وەک ئازارەسی.

باش[1] (ئان.)[باک: باش ـ ناو: باش ـ هەو: باش ـ زا: باش] ١ـ کردار و خوو و خدەی پەسەند لە مرۆڤ دا، چاک، خاس، قنج، خوو. ⁂ کوڕی باش، ژنی باش. ٢ـ بە کــەلک، رێک و پێک و دروست ســـاز کراوی هەر شتێکی دەسکردی مرۆڤ. ⁂ دیواری باش، داشقەی باش. ٣ـ زانا، تێگەیشتوو. ⁂ مامۆستای باش، مەلای باش. ٤ـ گیانداری قەڵەو و پەروەردە. ⁂ مــــەڕی باش، گــــای باش. ٥ـ ســـــاغ، سلامەت. // نەخۆش، نەباش. ⁂ حەمە

دوو رۆژە حاڵی باش نیە. ٦ـ (مجـ.) زۆر، رادەی پێویست. ⁘ خەڵکێکی باش هاتبوونە تەماشا. ~ **بوون:** ١ـ نەخۆش نەبوون، ساغ بوون. ٢ـ چاک بوون، بەرەو چاکی رۆیشتن. ⁘ کورەکەمان ئێستا زۆر باش بوە و دەستی لە شەوگەڕی هەڵگرتوە. ~ **بوونەوە:** ١ـ لە نەخۆشی هەستانەوە. ٢ـ چاک بوونەوە و وەک خۆ لێهاتنەوەی شتی خراپ و برینی لەش. باش کردن: ١ـ گۆڕینی حاڵەت لە ئاساییەوە یان خراپییەوە بەرەو چاکی. ⁘ داهاتنی کومباین داهاتی جوتێران زیاد و ژیانیان باش دەکا. ٢ـ کاری چاک و رێک و پێک کردن. ⁘ باشت کرد نەهاتی! ~ **کردنەوە:** ١ـ چاک کردنەوەی نەخۆش. ٢ـ چاک کردنەوەی شتی خراپ و لە کار کەوتوو.

باش2 (نا.)[تور: باش (سەر)] لە پاش و پێش بە وشەوە دەلکێ و مانای سەر، سەرۆک، گەورە و مەزن دەدا. ⁘ سوورباش. باشچاوەش، باش وەستا.

تێبینی: ئەم وشەیە لە سەردەمی دەستەڵاتی عوسمانیەکان چۆتە نێو زمانەکانی دەورەبەرەوە.

باشار (نا.)[تور: başarı] دەرەقەت، دەرچوست. ~ **بوون:** بەربەرەکانی کردن، لە ئاست کەسێک راوەستان، پێویران. ~ **کردن:** توانایی ئەنجام دانی کارێک هەبوون، پێویران، دەرەقەت هاتن. ⁘ ژن ئەگەر لە لانی خراپەی دا کەس باشاری ناکا.

باشبازرگان (نا. ل، ئان. ل)[باش2 + بازرگان] بڕ: بازرگانباشی

باشچاوەش (نا. ل، ئان. ل)[باش2 + چاوەش] سەرۆک و هەمەکارەی دەستەی چاوەشان، گەورەی چاوەشان.

باشق (نا.)[باک] بڕ: باشوو

تێبینی: باشق عەرەبیکراوی باشۆک ـ ی کوردییە کە لە عەرەبییەوە چۆتەوە نێو زاراوەی باکووریی.

باشقەپان (گیانـ.)[؟] جۆرە مارێکی ئەستووری درێژی زەردە سەر کلکی خڕە (خاڵ ب ١ ل ١٠١)، بازقەپان، باسقەپان.

باشنا (نا.)[زا] بڕ: باڵنج

باشگا (نا. ل)[باش2 + گا] شوێنێک کە کۆمەڵێک بۆ وەرزش و یاری و کایە لێی کۆ دەبنەوە.

باشوەستا (نا. ل، ئان. ل)[باش2 +

وەستا] گەورەی کرێکار و بەردەستان، سەروەستا. ⁂ ئەو چەنەی رەنگ شاخی زێڕین بۆ تۆم پەروەردە کرد، دڵم نایێ، دە مەست وەستای ناشی نێم، وەستاییێکی باشوەستا ببێ، سەبرسەبر نەرم نەرم زەحمەتی نەدا لە مەسقەڵ کێشانێ (مان ل ٨٥).

باشۆ (گیانـ.)[باک] بڕ: باشوو

باشۆک (گیانـ.)[باشۆ + ک][باک] بڕ: باشوو

باشۆکە (گیانـ.)[باشۆ + کە] بڕ: باشوو

باشوو (گیانـ.)[باک: باشۆک، باشۆکە، باشۆ، باشق ـ ناو: باشە، باشوو، باشووکە، باشۆکە، واشە ـ باش: واشە، باشە ـ هەو: واشە] باڵندەیەکی گۆشتخۆری راوکەری چووکە لە رەگەزی باز و بچووکتر لەو، رەنگی چاوی زەردە، سەر پشتی بۆر و بەر زگی سپییە و لە ئاسمان لە مەلی دیکە دەدا و راویان دەکا، Falko nisus ناوی لاتینی ئەم مەلەیە.

تێبینی: باشوو و هاوتاکانی لە بنەڕەت دا دەگەڵ باز یەکن و یەک ریشەیان هەیە و لە دوایی بۆتە ناوی دوو باڵندەی جیا.

باشە هەر وەک باز لە ریشەی ڤەزە vaz ی ئەوێستایی بە مانای مەل کەوتۆتەوە. (بڕ: باز 1)

باشوور (نا.) یەکێک لە چوار لای جوغرافیایی کە بەرابەری باکوورە، لای قبلە.

تێبینی: نازانم ئەو وشەیە کەی و چلۆن ساز بوە، بەڵام پێموایە ئەم وشەیە (بۆ ژوور) یان (بەرەوژوور) بوە و لە بەرابەر باکوور دا شێوەی باشوور ـ ی بەخۆوە گرتوە.

باشووریی (ئان. ل)[باشوور + ئیی] ١ـ هەرچی کە پێوەندی بە باشوورەوە هەبێ. ٢ـ هەرچی لە لای باشوور هەڵکەوتبێ. ٣ـ یەکێک لە زاراوەکانی زمانی کوردیی کە لە باشووری کوردستان هەڵکەوتوون و بریتین لە بن زاراوەکانی لەکی، فەیلی و ...

باشووکە (گیانـ.)[باشوو + کە] بڕ: باشوو

باشە (گیانـ.) بڕ: باشوو

باشەڵ (نا.) بڕ: باشێڵ

باشێڵ (نا.)[؟] چارۆکەیەکە کە ژنان بە کۆڵی دادەن و دوو سەرەکەی لە

پشـــتـيــان دەبەسـتن بۆ ئـەوەی شـــتی تێبكەن، باشەڵ، كۆڵوانە.

باشی (پاشـ.)[تور: باشی] بـە دوای نـاوەوە دەلـكـێ و مـــــانـای ســـــەرۆک، ســــەردەســــتــــە، گـــەورە دەدا. ؛؛ بازرگانباشی، وەستاباشی.

باع (نا. د) دەنگی بزن و مەڕ.

باعاندن (چا. م)[لە باع] بڕ: باڕاندن.

باعە (نا. د) بڕ: باڕە

باعــەباع (نا. د)[بـاعــە + باع] بڕ: باڕەباڕ

باعـــــيس (نـا.)[عـــەر: باعث] هـۆ، سـەبـەب، هانە، باعـيـسكار. ~ **بوون:** بوونە هۆی مەسـەلە و كارێک، باعيسكار بوون. ~ **ی كەسێک بوون:** بوونە هۆی پێشهات و كارەساتی خراپ و نالەبار بۆ كەسـێک. ؛؛ كێ باعـيـسـی ئێمـە بوو يا خـودا بەردی لێـبـارێ (كـانـی مـرادان ل ١٥٣).

باعيسكار (ئان. فا)[باعيس + كار] كـەسـێک كـە دەبێـتـە هـۆ و باعـيـسـی مەسەلە و كارێک. ~ **بوون:** بڕ: باعيس بوون. ؛؛ هەرچـەند خـراپە پيـاو ببـێ بە باعــيس و باعــيــسكاری دڵان (لاس و خەزاڵ ل ٥١).

باغ[1] (نا.)[سـوغ: باغ ـ پەهـ: باغ. بيـر: باق ـ فـار: باغ. باک: باغ ـ نـاو: باغ، باخ ـ باش: بـاخ ـ هـەو: بـاخ، بـاغ ـ زا: بـاخ] ١ـ پارچـە زەوييـــەكـی دياری كـراوە كـە دارەبـەری تێــدا دەچـەقــێنن، مــڵک. ٢ـ پارچـە زەوييـــەكـی تايبـــەتی بـۆ رەز. ٣ـ (مـجـ.) سـينگ و بـەرۆكی يار و گـراوی. ؛؛ لە كـۆسـرەتـی شـاڵـەبەگـيـان هـەڵاڵ و بەيبوون و گياخاو تێكچڕژاوە / لە باغی مەرزينگان هـەنـار و هـەنجير گوڵيان داوە (شۆڕمـەحمـوود ل ٦٩). ~ **بڕين:** ١ـ بە تاڵان بردن و دزينی بەر و ميوەی باغ. ٢ـ بڕينەوەی دارەكانی بـاغ لە لايەن كەس يا كـەسـانێكەوە كـە دوژمنايـەتيـان دەگـەڵ خـــاوەن باغ هـەيە بـۆ وەشـــاندنـی زەبر و زەحـــــتـی خـــۆيان. ٣ـ هـەڵـپـــەرتاوتـن و هـەرەس كـردنـی مێـو و رەز لە سـەرەتای بەهار بـۆ بـەردانـی پتـــــر، بـاغ بڕينـەوە. ~ **بڕينـەوە:** بـڕ: بـاغ بـڕيـن/٣. ~ **نانەوە:** چەقــاندنی شـــەتڵ و نەمـــام بۆ گەورە بوون و پێگەيشتن و بوونە باغ. ؛؛ باغ نانـەوە هاســـانـە / بەرهـەم هێنانـی گـرانە (پەند). || **باغی بە بەر:** ١ـ باغـێک كە دارەكانی بەريان دابێ و گەيشـتبێتە بـەر. ٢ـ (كـنـ.) كـــــــــەسـی بـە ئـاوات

گەیشتوو. **باغی بەهەشت:** ئەو باغەی کە لە بەهەشت ساز کراوە، باغی جەننەت، باغی قودس. ⁘ ناوی زەنەخدانت لە ناو باغی بەهەشتا بێتە نێو/ سەر وەردەگێڕێ باخەوان هەر جێبەجێ بۆ تف لە سێو (مەحوی ل ٣٦٣). **باغی ترێ:** زەوییەک کە تایبەت دراوە بە دارەمێو و ترێ، باغی مێو، باغەمێو، رەز. **باغی جەننەت:** بڕ: باغی بەهەشت. ⁘ دەمێکی هەستە پێ قوربان جەماڵت عالەم ئارا کە / بزانن نەخلی تووبا، باغی جەننەت، خار و خاشاکە (وەفایی ل ١٢٨). **باغی ساوا:** ١ـ باغێک کە تازە نابیانەتەوە. ٢ـ (کنـ.) بەر و سینگ و مەمکی تازە پێگەیشتووی کچ. **باغی سێوان:** ١ـ باغێک کە هەموو دارەکانی دارە سێو بێ. ٢ـ (کنـ.) سینگ و بەرۆکی یار. ⁘ لە دوگمەی سوخمە دوێنێ نوێژی شێوان/ بەیانی دا سفیدەی باغی سێوان (نالی ل ٣٢٠). **باغی شەدداد:** بڕ: باغی ئیرەم. ⁘ جا دەبێ سینگتم بۆ پکەی بە باغی شەدداد و بۆم هەڵبێبی دوو گۆشەی چاوە/ هێندێک بڵێن: حۆری عاسمانە و هێندێکیش بڵێن: خێر، کۆترە و سەری لێشێواوە (شۆڕمەحموود ل ٤٥). **باغی قودس:** بڕ: باغی بەهەشت. ⁘ کێ لە باغی قودسی هەڵکەندم، هەر ئەو/ ناشتی لەم شۆرەزارەم ناشتیم (مەحوی ل ٣٤٥). **باغی گوڵان:** ١ـ زەوی و باغێک کە بۆ گوڵ تەرخان کرابێ، گوڵستان. **باغی مێو:** بڕ: باغی ترێ. **باغی وەحش:** شوێنێک کە کۆمەڵە گیاندارێکی بۆ تەماشای خەڵک تێدا رادەگرن. **باغی ئیرەم:** باغی شەدداد، باغێکە کە شەدداد بە لاسایی لە بەهەشت سازی کرد و ئەمری کرد بە زێڕ و بەردی بە بایخ بیرازێننەوە. ئەو رۆژەی کە شارەکە تەواو بوو و وەنێوی کەوت گیانی دەرچوو و شارەکەش وەبن لم کەوت، شەدداد هاوچەرخی هوود بوە. ⁘ عاشقی قامەتی تۆم کوشتەیی خەندەی دەمی تۆ / بەر و باغی ئیرەمی یا گوڵی نەخلی شەجەری (وەفایی ل ١٩١).

باغ^2 (نا.)[ئەو: بەغە][قوچ] باقەبێن.

تێبینی: لە زاراوەی ناوەندیی دا باغە یا باقە بە مانای بەستەیەک گیایە بەڵام لە بن زاراوەی قووچانی باغ بە مانای باقەبێن هاتوە و هەردووک لە چاوگی ئەوێستایی بەگ bag کەوتوون هەرچەند ماناکان هەندێک گۆڕاون (بڕ: باقە1)

باغـچە (نا. ل)[باغ1 + چە1] پارچە زەوییەکی چووکتر لە هی باغ لە حەوشی مـاڵ یا لە شـوێنێکی دیکە بۆ رەعـەمـەل هـێنانی گــوڵ و هـەروەهـا بۆ داچاندنـی سەوزی خواردنی بەشەماڵێک، باخچە.

باغچەوان (نا. ل، ئان. ل) [باغچە + وان] کــەســێک کــە بژار و ئاودان و و پێڕاگـەیشتن و ئاگاداری لە باغـچەی بە دەستەوەیە.

باغچەوانی (حم.)[باغچەوان + ئیی] کار و پیشەی کەسی باغچەوان.

باغــر (ئان.)[؟] بەفــیــز، غــەڕرە، لەخــۆگـۆڕاو، لەخــۆبایی، بوغـرا. **~ بوون:** لەخــۆ بـایی بـوون، خــۆ لێگۆڕان، بەفیز بوون، بوغرا بوون.

باغە[1] (نا.)[ئەو: بەغە] بڕ: باقە1

باغـە[2] (نا.)[؟] نەخـۆشـیـیـە تووشی ســمی ولاغی یەکـسم دێت و کـاســەی سمی درێژ دەکا و کەلکی سـواری پێوە نامێنێ (قامووس ب ١ ل ٤١).

باغــە[3] (نا.)[عـەر: باغة] مـادەیـەکی پلاستیکی بێڕەنگە کە لە ئاوێتە کردنی نیترۆ سێلولۆز و کافوور دە نێو ئەلکۆڵ و ئێتێر دا دروست دەبێ و زوو گڕ دەگرێ. لە هەویرەکەی ئەم مادەیە بۆ ساز کردنی گەلێک شت کەلک وەردەگرن وەک دوگمە، شـانە، دەسکی چەقـۆ، مـسـواک، بازنە، تەسبێح. (فەر: celluloid)

باغەر (نا.)[سۆر] بڕ: باغەڵ

باغــەڵ (نا.)[پـەش: بەغــەل ـ فــار: بەغەل. باک: باخەل ـ ناو: باغەڵ، باخەڵ، بەخــەڵ، باغــەر ـ باش: بەخــەڵ ـ هەو: باخـەڵ، بەخـەڵە] ١ـ بەتـالایی نێـوان جلی سـەرەوە و کراس کە دەکەوێتـە بن هـەنگڵ و لە جـیـات گـیـرفـان شـتـی تێـدەنـێن لە بنەوە پشـتـێند بەری کەوتنی دەگرێ. ٢ـ گـیـرفـانی کـەوا و کـۆت لە نێـوەوە. ٣ـ باوەش، بـاڵ. **دە ~ دا بوون:** ١ـ دەباڵ دابوون، ژنـی کـەسـێک بوون. ⁂ کـچی کاک کـەریم دە باغـەڵ کـوڕی مـامم دایە. ٢ـ دە گــیــرفــان دا بوونی شــتــێک. ⁂ پارەکـانم دە باغـەڵ دایە. **دە ~ نان:** ١ـ شـتێک دە گیرفانی ژوورەوەی کـەوا و کــــۆت نـان. ٢ـ وە بـن هــەنگڵ دان. ٣ـ (کنـ.) زۆر زیرەک بوون، دە گیرفـان نان. ⁂ بەو منـداڵـیـەی هـێند زیرەکـە سـەدی وەکوو من و تۆ دە باغەڵی دەنێ!

باغـەمـێـو (نا. ل)[باغ1 + ئە + مـێو] زەوییەک کە تەرخان کراوە بۆ ترێ، باغی مێو، باغی ترێ، رەز.

باغەوان (نا. ل، ئان. ل)[باغ1 + ئە + وان] کەسێک کە ئاگاداری لە دارەبەرەکان دەکا، چاوەدێری باغ، باخەوان.

باغەوانیی (حم.)[باغەوان + ئیی] کار و پیشەی کەسی باغەوان، باخەوانیی.

بافتە (نا. مف.)[لە: بافین] ١ـ چنراو، تەنراو. ٢ـ رایەخ. :: ئەوە سەر دەبێتەوە بافتەی ئەوان شەنگە جحێلان، شۆرەجحێلان / ئەگەر بەرماڵێکی عیبادەتی بە سەر شانی خۆیان دادەن (پایزە ل ٦٦). ٣ـ تیزماڵکێکی هۆندراوە لە ئاوریشم یا دەزوو، پانایی سانتیمیترێک دەبێ و لە پەراوێزی هەندێک جل و بەرگی وەک عەبا و کەوا و سوخمە، دەیدروونەوە هەتا پارچەکەی هەڵنەوەشێتەوە یا ریشاڵی لێنەبێتەوە.

بافرە (نا.)[؟] کەتیرەی سپی (خاڵ ب ١ ل ١٠٢).

بافڕە (نا. ل)[با1 + فڕ + ئە][ئەر] بڕ: فڕفڕە

بافک (نا.)[باک] بڕ: بیانوو

بافڵ (نا.)[؟] ئاوهەڵدێر، تاڤگە

بافن (نا.)[زا] بڕ: فافۆن

بافۆن (نا.)[باک] بڕ: فافۆن

بافیش (نا. ل)[با1 + فیش] تڕ و تۆپ، فیز. ~ **کردن:** خۆ هەڵکێشانی بە درۆ، خۆڕانانی بێجێ، تر و تۆپ لێدان.

بافین (چا. م)[ئەو: ئوبدەئێنە. فار: بافتن ـ تات: ڤێتەن][ئەر] چنین، هۆنینەوە.

باڤ (نا.)[باک] بڕ: باب

باڤبرا (نا. ل)[باڤ + برا][باک] برای باوک، مام.

تێبینی: هەژار بە هەڵە لە جیات براباڤ مانای کردۆتەوە. (هەنبانە بۆرینە، ب ١ ل ٤٤).

باڤماری (نا. ل)[باڤ + مار3 + ئی][باک] زڕباب

باڤەندە (نا. ل)[باڤ + ئەندە][قوچ] زڕباب

تێبینی: ئەندە سواوی ئەندەر ـ ە بە مانای هندوور، ئەندەروون کە لێرە بە شێوەی پاشگر دێ و مانای زڕ دەدا.

باق (نا.)[باک] بڕ: باقە1

باقاندن (چا. م)[لە: باقە2] ١ـ خۆ

دەرخستنی هەندێک گیانداری وەک ڕێوی و کەمتیار، واقاندن. ٢ـ خۆ دەرخستنی گیسک و کاریلە، باڕاندن.

باقر (ئان.)[تور: bakır (مس)] ئەو دەفر و قاپ و قاچاغانەی مسی کە قەلاییەکەیان لێبۆتەوە و ڕەنگی مسەکەیان دەرکەوتوە. ~ **بوون:** ١ـ لێبوونەوەی قەلایی قاپ و قاچاغی مسی و دەرکەوتنی ڕەنگی مس. ٢ـ چێشتی ڕەنگ گۆڕاو و تام ناخۆش کە لە دەفری باقربوو دا ساز کرابێ. ٣ـ (کنـ.) عەیب دەرکەوتن و ڕووڕەش بوون. ~ **دەرهاتن:** (کنـ.) عەیب دەرکەوتن. ❊ ئەو کارە هەروا نامێنێتەوە ئاخری باقری دەردێ و ئابڕووی دەچێ.

باقلا (گیا.)[باکـ] بڕ: باقلە

باقلاو (نا. ل)[باقلە + ئاو1] چێشتێکە لە باقلە، ئاو و ڕۆن و هەندێک ئاڵەت.

باقلاوە (نا.)[؟] جۆرێک شیرنی ساز کراو لە شەکر، هێل، بادام، ئارد، شیر و ڕۆن کە زۆر شیرینە، پاقلاوە.

باقلە (گیا.)[عەر: باقلا لە: یون: ba-kelos] ١ـ گیایەکی کەوییە و دەچێندرێ، گوڵی سپییە و خاڵی ڕەشی لەسەرە، بەرەکەی چوار هەتا حەوت دەنکە لە هەر کەلوو دا، Faba vul-garis ناوی لاتینی ئەم گیایەیە. ٢ـ بەری ئەم گیایە کە ئێستاکە بە فەریکی دەیکوڵێن و دە پلاوی دەکەن و دەیخۆن، بە گەیشتوویش دەباڵ خۆرشت و ئاشی دەکەن. & پاقلە، باقلا، باجیج. || **باقلەی میسریی:** بڕ: ترمس

باقۆ[1] (گیانـ.) ماسییەکی گەورەی بێ پووڵەکەیە، لە بن و مەنداوی ئاوی چۆمی قووڵ دەژی، سەری گەورەتر لە لەشییەتی، ددانی ورد و سمێڵێکی یەک داوی ئەستووری هەیە، ئێسکی وردەی نیە و ماسی چووکی نێو ئاو دەخوا، درێژایی هەتا چوار میتر و قوورسایی هەتا ٢٠٠ کیلۆ دەگا. شیعە پێیان حەرامە و نایخۆن بەڵام لە کوردەوای بە تایبەت بۆی دەچنە ڕاو، گۆشتەکەی لە ترش و خوێ دەنێن و بە سوورکراوی دەیخۆن، Silurus glanis ناوی لاتینی ئەم ماسییەیە، نەققە، سمێڵە.

تێبینی: من پێموایە ریشەی ئەم وشەیە دەچێتەوە سەر وشەی بهێکە bheka ـی سانسکریت و ڤەک vak ـی پەهلەویی بە مانای بۆق [بڕ: بۆق]

باقۆ[2] (گیا.)[؟] ١ـ هەنجیری کاڵی وەریو، هەنجیرێک کە هێشتا نەگەیوە. ٢ـ قەزوانی فەریک.

باقە[1] (نا.)[ئەو: بەغە، باگە. باک: باق ـ ناو: باقە، باغە ـ باش: باقە ـ هەو: باقە] ١ـ چەند مەڵۆی پێک بەستراوی گەنم و جۆ. ٢ـ باوەشێک گژ و گیای بە باقەبێن بەستراو. ٣ـ چەپکێکی بەستراوی گەورەی سەوزی خواردن.

تێبینی: باقە، باغە، باج، بەش و بەخت و دەیان وشەی دیکەی کوردیی هەموویان لە ریشەی ئەوێستایی بەگ bag بە مانای بەخشین و بەشینەوە و دابەش کردن کەوتوون کە هەرکامیان لە شوێنی خۆیان باسی لێدەکرێ.

باقە[2] (نا. د) ١ـ دەنگی رێوی و کەمتیار، واقە. ٢ـ دەنگی گیسک و کاریلە، قالە، بارە. ٣ـ (مجـ.) دەنگی گریانی منداڵی ساوا

باقەباق (نا. د)[باقە + باق] ١ـ دەنگی پەیتاپەیتا و یەک لەدوای یەکی رێوی و کەمتیار، واقەواق. ٢ـ دەنگی پەتاپەیتای گیسک و کاریلە، قالەقال، بارەبار. ٣ـ دەنگی پەیتاپەیتای گریانی منداڵ.

باقەبەس (نا. ل)[باقە1 + بەس2 [ئەر] برِ: باقەبێن

باقەبەست (نا. ل)[باقە1 + بەست1] برِ: باقەبێن

باقەبێن (نا. ل)[باقە1 + بێن1] گیایەکی باریک و درێژ کە لە باقە گیای دەهاڵێن و دەیبەستن، باقەبەس، باقەبەست.

باقی (ئان.)[عەر: باقی] ١ـ هەرماو، نەمر، راوەستاو. ٢ـ درێژە و پاشماوەی کار. ⁘ ئەوەندەم ماڵیوە باقی تۆ بیکە. ٣ـ پاشماوە لە ریازی و حیساب دا. ⁘ دە تمەنم دەیە سێ تمەنت باقی دەدەمەوە.

باقیە (نا.)[؟] درووماني بە دەست، تەقەڵ. **جووت باقیە:** دوو ریز دروون بە دەست بۆ قایمتر بوون، جووت تەقەڵ. دایکم کراسێکی جووت باقیەی بۆ درووبووم.

تێبینی: هاوریشە و هاومانای ئەم وشەیە لە زمانی فارسی دا بخیە (بەخیە) یە.

باک[1] (نا.)[پەش: باک ـ فار: باک ـ لۆر: باک. ناو: باک ـ هەو: باک] ترس، خۆف، ئەندێش. **~ هەبوون:** ترسان،

خـۆف كـردن، ترس هـەبوون. ❊ دوو برا ڕۆژی هەرا دەس بخـەنە دەسـتی یەک / كـێـهـەیان باكی لە هێـزی نەتەویی نارەسـەنە (هێـدی ل ٣١٠). نازانێ ئەمن لە خولاّ زیاتر باكم لە كەس نیە (امثال و حكم ل ٥٣٥).

باک2 (نا.)[زا] باب، باوک

باک3 (نا.)[فـەر: bac] خـەزنێكە لە پاش یا لە پەنای ماشـێن و ترۆمبـێل بۆ تێكردنی بنزین كـە لەوێوە بە لوولـەیەكی مسی دا دەچێتە كاربراتۆر.

باكـتـری (نا.)[یون: bakterion] گیانداریكی یەک خانەیی زۆر وردە كە بە چاو نابیندرێ و بە شكڵی خڕ و بەیزی و لوول دەدیتـرێ. لە ناوک و سـیـتـۆپلاسم پێک هـاتوە و هەندێكیـان بۆ گـیـانداران زەرەریان هەیە و نەخـۆشی وەک مێكوتە، ئازارەسی، ... ساز دەكەن.

باكـوت (نا. ل)[با1 + كـوت1] بەفـر دەگەڵ بای توند وەها كە بەفرەكە لە دار و دیوار بكوتێ، كرێوە.

باكـــوور (نـا.)[ئەو: ئـەپاخـــێـــذرە، ئەپاختەرە ـ پەه: ئەپاختەر. باک: باكور ـ ناو: باكوور ـ زا: ڤاكور] یەكێک لە چوار لای جوغرافیـایی كە ئەگەر وا ڕاوەستین دەسـتی ڕاسـتمـان لە لای ڕۆژهەڵات بێ و دەســـتی چەپمـــان لـە لای ڕۆژ ئاوا بـێ باكـــوور دەكـــەوێتـــە ڕووبـەڕوومـــان.// باشوور.

باكووریی (ئان. ل)[باكوور + ئیی] ١ـ هەر شوێنێک كە لە باری جوغرافیایی لە لای باكـوور هەڵكەوتبێ. ٢ـ گـەورەترین زاراوەی زمانی كوردیی، كرمانجی.

تێـبـینی: زمــانی كــوردیی بە پێی هەڵكەوتنی دانیشـتوانی ئەو نـاوچانە لە باری جـوغـرافـیـایی دابـەش كـراون و چونكە ئەو زاراوەیـە كـەوتۆتە باكـووری كوردستان بەم ناوە كراوە.

باكـــەش (نا. ل)[با1 + كــەش] بڕ: باكێش

باكـــێش (نا. ل)[با1 + كــێش] ١ـ دەفری وەک كـووپە و ئیـستكان كـە بای لەشی پێدەردێن. كـەسـێكی شـارەزا لە پێشـدا بە شـەمـچـە یا ئاگرێكی چووكە هـەوای نێـو دەفـرەكـە تەواو دەكـا و بە پشـت یا بـەو شـوێنەیەوە دەنـێ كـە بای هەیە، دەفـرەكـە پێـست و گـۆشـتـی ئەو شـوێنە هـەڵدەمـژێ و هەواكەی دەكێشـێ. ٢ـ كـون و كـولانەیەک كـە بای پێدا دێتە ژوور و ماڵ فێنک دەكاتەوە. & باكەش.

باگ (نا.)[باش] بڕ: با1

باگــا (نا. ل)[با1 + گــا3][ئەر] بڕ: باگر

باگر (نا. ل)[با1 + گر] شوێنێک کە بای تێــبکا، شـــوێنێک کـــە با لە هـەر لایەکەوە بێ بیگرێتەوە، باگیر، باگا.

باگـــردان (نا. ل)[با10 + گـــردان] [مــوک] ئامــرازی بان کــوتانەوە. ئەم ئامـرازە پتر لە شـتی قـورسی وەک بەرد سـازی دەکـەن. بەردێکی یەکـدەست بە شـکڵـی ئـوســـتـــوانـە دادەتاشـن و دوو ســەرەکــەی کـونـاودیو دەکـرێ یا داری تێدەخەن و قـوڵفەی ئاسنی لێدەدەن و بە تەنافێک بە سـەر بانی دا دەیگێـڕن هەتا بیکوتێتــەوە و درز و کـونی بـان بگرێ و دڵۆپەی نـەکـــا، باگـــردێن، بـانگردێن، بانـگلێن، بـانگلێـر، بانـتلێن، بـانتلێــر، بانگوێر، باگوردان، باگوردێن، باگەردان، بانکوت، باندێر، گندۆر، تەبانە.

تێبینی: با سـواوی وشــەی بان ـ ە و گـردان و هاوتاکـانی بە گـشـتی لە دوو بەشی [گەرد + ئان] پێک هاتوە. گەرد لە چاوگی ئـەوێسـتـایی ڤـەرێت و پەهـلەویی گەرتییتـەن بە مانای گەڕان و سووڕانەوە کەوتوە و ئان پاشگری فاعلییە.

باگردێن (نا. ل)[با10 + گردێن] بڕ: باگردان

باگــژە (نا. ل)[با1 + گـژ + ئە][ئەر] بڕ: گژەبا

باگـــوردان (نا. ل)[با10 + گـــوردان] [باک] بڕ: باگردان

باگـــوردێن (نا. ل)[با10 + گـوردێن] بڕ: باگردان

باگـــونە (نا. ل)[با1 + گــون + ئە] هەڵـمـسـانی گـونی مـرۆڤ یا حـەیوان لە سەردەمی پێگەیشتن و باڵغ بوونی دا.

باگــەردان (نا. ل)[با10 + گـەردان] [باش] بڕ: باگردان

باگەڕ (نا. ل)[با1 + گەڕ] بڕ: باگێژە

باگـــیـــر (نا. ل)[با1 + گـیـر] ١ـ بڕ: بـاگـــر. ٢ـ [ئەر] ئامـــراز و دەفـــرێکی کانزای کون کونە کە لە سەرەوەی قەننە یا پۆلوو ئاوری دادەنێن هەتا با ژیلەمۆ و خۆڵەمێشەکەی بڵاو نەکاتەوە.

باگـــێـــژە (نا. ل)[با1 + گـێـژ + ئە] بـایەکی توندە کـــە بە دەوری خـــۆی دا دەخــولێـتــەوە و لە قــەدەر توانا هـەرچی وەگیر کەوێ وە حـەوای دەدا، گێژەڵووکە، گـــردەلوول، گـــەردولـوول، گـــەردەلـوول،

گەردەبا، گێجەبا، باهۆز، باگەڕ.

بال (نا.)[باک] بڕ: باڵ

بالا (نا.)[باک] بڕ: باڵا

بالابان (نا.)[باک] بڕ: باڵەوان2

بالافر (نا. ل)[بالا + فر(فرین)][باک] فڕۆکە، تەیارە. **تێبینی:** ئەم وشەیە لە جەنگەی شەڕی دووهەم دا، کە رادیۆی بێرۆت دەنگ و باسی بە زمانی کوردیی بڵاو دەکردەوە، داتاشراوە. (قامووس ب ٢ ل ٤٨).

بالبالۆک (گیانـ.)[بال + بال + ئۆک][باک] بڕ: تاژیلۆکە

بالتە (نا.)[؟][باک] بڕ: تەور

بالجانە (گیا.)[زا] بڕ: باینجان

بالدرجانە (گیا.)[زا] بڕ: باینجان

بالشنا (نا.)[زا] بڕ: باڵنج

بالگۆگ (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالگیف (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالگە (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالگەه (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

باللۆرە (نا. ل) بڕ: بالۆرە

بالماسکە (نا. ل)[فەر: bal masque] کۆڕێکی خۆشی و سەما، کە بەشدارەکانی پێویستە بە دەمامک و کەرەسەی دیکە بیچم و سەر و سەکوتیان وەها بگۆڕن کە کەس یەکتر نەناسێتەوە.

بالنگ (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالوەر (نا.)[زا] بڕ: باڵەوان 2

بالۆرە (نا. ل)[با + لۆرە][باک: بالۆرە ـ ناو: بالۆرە، باللۆرە، بەللۆرە] جۆرێک گۆرانی کوردییە. **~ لێدان:** پەنجە لە گەروو کوتان و بالۆرە کوتن. **لە ~ دان:** دەست بە بالۆرە کردن، بالۆرە کوتن.

تێبینی: ژنانی کورد کاتێک لە چیا و شاخ و داخان بە دەم ئیش، رۆیشتن یا دانیشتن و ماندوو حەسانەوە دا، گۆرانی دەڵێن گەردنی خۆیان دەکەنە ئامرازی مۆسیقا و پەنجەکانی دەستیان گرد دەکەنەوە و بە هەوای گۆرانیەکەی دەیڵێن لە دەمارەکانی ملیان دەدەن و لە گەرووشیان هەر عەینی هەوا دەنگی (ئەوەوەوە، ...، ...) دەردەخەن و لە نێوان پەنجە لە گەردەن دا و (ئەوەوەوە) دا وشەکانی گۆرانیەکەیان درێژ دەبێتەوە و پیاو کەمتر تێیدەگا. جار و بارەش کە

دوو دەستــە کچ یا ژن لـەو شـانەوشـانی شـاخێ یا ئەو بەرەوبەری دۆڵ و دەرەیەک تێک هەڵدەنگوون، دەستـەیەکیـان دەست دەکا بە بالۆرە لێدان و ئەوی دیکەشیـان بۆی دەگێڕێتـەوە و لە ناویانا دەبێتـە بین برکێ و هەر دەســتــەیەک تێـدەکـۆشـێ بـالۆرەکــەی درێژتر و خــۆشـــتـــر بـێ. (قـــامــــووس ب ٢ ل ٤٥). بالـۆرە هـەر شـەرت نیـە کـە ژنان بیـڵێن و گـۆرانیش بێ. زۆر جـار کـاتێک دەسـتـە کـچـێک تووشـی کـوڕێک یا چەند کـوڕ دەبن هـەر دووک لا لە بالۆرەی دەدەن و جنێوی زۆر پیس بە یەکتر دەدەن.

بالۆکــاویی (ئان. مــفـ.)[بـالـۆکـە + ئاویی2] حـاڵی کەسـێک کـە دەم و چاو، دەست یا شوێنێکی دیکەی لەشی بالۆکە زۆر لە سەر بێ.

بالۆکــە (نا.)[بـاک: بـالـووگ، بـالـوور، بالووکە، بەهلوولک، بـالیکە ـ ناو: بالۆکە، بالووکـە، بالووک ـ باش: باڵووکـە ـ هـەو: بالووکـە] نەخـۆشـیـیـەکی پێسـتـە کـە بە هۆی ویرووسـێکی تایبـەتی پـەیدا دەبێ، گــۆشــتــێکی زێدەی رەقــە کــە لـە هـەر شــوێنێکی لەش دەتوانـی ســەر هـەڵبـدا بەڵام پتـر لە دەست و پەلی ئینسـان پەیدا دەبێ و ئێـشـی نیـە و دوای چەند سـاڵان هەڵدەوەرێ. (زوو پێیان وا بـوو کە بالۆکە بە هۆی وە دەست کـەوتنی مـیـزی بۆق و پشـیلە پەیدا دەبێ و بۆ چارەسـەر کردنی چەند شێوەیان بەکار دەبرد: چەند دەنکە جـۆیان دەگـەڵ هـەندێک خـوێ لـە کـوتە پەڕۆیەک دەپێـچـاوە و دوعـایان لە سـەر دەخـوێند و لە چاڵێکیان دەنا و پێیان وا بـوو هـەرکـــات جـــۆیەکـــان رزیبـــان بالۆکەکانیش هەڵدەوەرین)، گەنمە.

تێبینی: لە فەرهەنگەکانی فارسیش دا ئەم وشـەیە بە شـێوەی بالو (بالوو) و پالو (پالوو) هـەر بەم مانایە هاتوە.

بالۆلک (نا.)[باک] بڕ: بابۆڵە

بالوور (نا.)[باک] بڕ: بالۆکە

بالووعە (نا.)[عەر: بالوعة] ١ـ چاڵێک کــــــە ئـاوی ئـاوەڕۆ یـا ئـاوی بـارانـی دەچێتەوە سـەر، ئاوەڕۆ. ٢ـ گونجەی ئاو. & بەلۆعە.

بالـووک (نـا.) ١ـ بـڕ: بـالـۆکــــــە. ٢ـ (گیانـ.) بڕ: تاژیلۆکە

بالووکــە (نـا.) ١ـ بڕ: بـالـۆکــە. ٢ـ بالـۆکـەیەک کـە لـە شـوێنـی بێ تووکی یەکسم دێ.

بالووگ (نا.)[باک] بڕ: بالۆکە

باله (نا. د) دەنگی ئاژەڵ، دەنگی بزن و مەڕ، باعە، باڕە.

باڵەباڵ (نا. د)[باڵە + باڵ] ١- دەنگی پەیتاپەیتای ئاژەڵ، باڕەباڕ

باڵەبان (نا.)[باک] بڕ: باڵەوان2

بالیف (نا.)[باک - سۆر] بڕ: باڵنج

بالیفە (نا. ل)[بالیف + ئە][موک] دۆشەگەڵەیەک کە لە نێو لانکە دا بۆ منداڵی ساوای رادەخەن.

بالیش (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالیکە (نا.)[باک] بڕ: بالۆکە

باڵ[1] (نا.)[ئەو: وارە - پەهە: بالەک. باک: بال - ناو: باڵ، بار - باش: باڵ - هەو: باڵ] ١- (ئا.) بەشێک لە ئەندامی ئەو گیاندار و مەل و جڕوجانەوەرانەی کە دەفڕن. ٢- دوو پارچەی درێژ کە بە پەنا فڕۆکەوەیە بۆ لەنگەر گرتن و باشتر فڕین. ٣- (ئا.) بەشێک لە ئەندامی مرۆڤ لە سەری شانەوە هەتا قامکەکانی دەست. ٤- ئەندازە و پێوانەیەکە بۆ لە گەز دانی پارچە کە سەری قامکەوە هەتا تیژایی لووت یا سەر چەنەکە نزیک گەزێک دەبێ بێ لە بەر چاو گرتنی کورت و درێژی دەست. ٥- (مجـ.) پشت، پەنا، ئاگاداری. ٦- (مجـ.) هاودەست، شەریک، یارمەتیدەر. ⁂ تەنیاباڵ. ~ **بەستن:** ١- بەستنی باڵی مەل بۆ ئەوەی هەڵنەفڕێ. ٢- بەستنەوەی دەستی کەسێک لە پشتەوە را، قۆڵ بەست کردن، باڵ بەست کردن. ~ **بە سەر دا کێشان:** ١- (کنـ.) پشتیوانی لێکردن و ئاگا لێبوونی کەسی بێکەس و بێ پەنا و بێ ئەنوا. ⁂ کە براکەی مرد باڵی بە سەر ژن و منداڵەکانی براکەی دا کێشا و بەخێوی کردن. ٢- (مجـ.) داپۆشین، داگرتن. ⁂ شەو باڵی بە سەر دنیا دا کێشا. ~ **فش کردن:** ١- باڵ کردنەوەی مەل کاتێک بە سەر زەوی دا دەڕوا. ٢- دەست لێکردنەوە و سینگ دانە پێشی مرۆڤ. ~ **شکان:** ١- باڵندەیەک کە باڵی شکابێ و توانای فڕینی نەبێ. ٢- (کنـ.) تووشی بەدبەختی بوون، سەرنەکەوتن. ~ **شکاندن:** ١- باڵی پەلەوەر شکاندن. ٢- (کنـ.) بەدبەخت کردن و بێ دەسەڵات کردنی کەسێک. ~ **شۆڕ بوونەوە:** ١- داکەوتنی باڵەکانی مەل لەبەر نەخۆشی. ٢- داکەوتنی شان و پیلی مرۆڤ لەبەر بێوازی. ~ **گرتن:** ١- مەلێک کە تازە فێرە فڕین بووبێ. ٢- وە حەوا کەوتن،

هەڵفرین. & باڵ گرتنەوە. ~ **گرتنەوە:** ١ـ هەڵفرینی کەمی مەلێک کە تازە باڵی گرتوە. ٢ـ بڕ: باڵ گرتن. **چوونە بن (ژێر) باڵی کەسێک:** (کنـ.) خۆ دانە بەر پەنا و پشتیوانی کەسێک. **خستنە ژێر (بن) ~:** پەنا دانی کەسێک، پاراستن و ئاگاداری لە کەسێک، باڵ بە سەر دا کێشان، گرتنە ژێر باڵ، گرتنە بن باڵ. **دەست بە باڵەوە گرتن:** (کنـ.) یارمەتی دان، یاریدە دان، دەست دانە باڵ. **دەست دانە ~:** (کنـ.) یارمەتی دان، یاریدە دان. **گرتنە بن (ژێر) ~:** بڕ: خستنە ژێر باڵ. **لە ~ دان:** پێوان بە باڵ. :: ئەو پارچەیەم لە باڵ دا بە باڵی من شەش گەز بوو تۆ لە باڵتی دە بزانە وایە یا نا. || **باڵی هوما:** باڵی مەلی خەیاڵی هوما کە گۆیا سێبەرەکەی بکەوێتە سەر هەرکەس بەختەوەر دەبێ. :: لە بن باڵی هوما جێی باز و شاهێن قەسری شاهان بوو / درێغا ئێستە وێرانەی سیسار و جوغدە جێگاکەم (وەفایی ل ٧٥). بڕۆت باڵی هوما سایەی سەری سوڵتانی حوسنت بوو / خەتت هات و وتی من ناسیحی توغرایی خونکارم (نالی ل ٢٧٤).

باڵ[2] (نا.) بە تەنیا کەم دەکار دەکرێ و پتر دەگەڵ ئامرازی « دە » دێ و ئەم مانایانە دەدا، با10. ١ـ هاوسەر، ژن. ٢ـ پێکەوە، بە یەکەوە. ٣ـ تێکەڵ. ٤ـ پاڵ، گەڵ. ٥ـ باوەش، هەمێز. **خۆ دە ~ هاویشتن:** دەباڵ کەسێک خزان، تێخزان دەگەڵ کەسێکی دیکە. :: لای بەیانی برازاکەم خۆی دەباڵ هاویشتم و لە سەر جێگاکەم خەوی لێکەوت. **دە ~ دابوون:** ١ـ هاوسەری پیاوێک بوون، لە باوەش دا بوون بە ژن و مێردایەتی و ئاشکرا. :: ئەرێ مامت کچی کێی دە باڵ دایە؟ دوو ساڵ کچی مام فەقێی دەباڵ دابوو. ٢ـ ژوان و دەباوەش دا بوونی بە نهێنی. :: کە بە سەریان داچوون دیتیان فاتێی دە باڵ دابوو. ٣ـ لە یەک حەوش دا بە یەکەوە ژیان. :: هەتا ماوەیەک دە باڵ یەک دا بووین دوایی ماڵیان گوێزتەوە. ئەو ماڵانە دەباڵ یەک دان. ٤ـ تێکەڵ بوون، لێکدران. :: کۆتەکەی دەباڵ نوێنەکان دابوو بۆیە هەر نەمدەدیتەوە. **دە ~ خزان:** چوونە سەر جێگای کەسێک و بە یەکەوە خەوتن. :: بڕۆ دەباڵ ئەحمەدی بخزە و بنوو! بە سەبرایەکی چوو دەباڵی خزا. **دە ~ خزاندن:** کەسێک دەگەڵ کەسێکی دیکە لە سەر یەک جێگا خەواندن. :: ئەوشۆ

کەسم دەباڵ مەخزێنە با بە راحەتی بۆی بنووم! **دە ~ کردن:** ١ـ تێکەڵ کردن و لێکدانی کەس یا شت. ؛؛ ئەو مریشکانە دەباڵ قازەکان کە! دوو کلاسیان دەباڵ یەک کردبوو هات و هاوارێکیان بوو نەبێتەوە. **دە ~ نان:** دە نێو یەک نان، ؛؛ نامەکەی منیشی دەباڵ نامەکانی خۆی نا و بردی.

تێبینی: ئەم وشەیە دەگەڵ وشەی باغەڵ یەک ریشە و سەرچاوەیان هەیە و لە دوایی ماناکانیان هەندێک لێک ترازاوە. بەغەل لە زمانی پەشتوو دا بە مانای ١ـ بن هەنگڵ ٢ـ باڵ، پەنا، تەنیشت و لە زمانی فارسی دا بە مانای باوەش و ئامێز هاتوە.

باڵ3 (گیان.)[لات: balaena] گیاندارێکی گوانداری دەریاییە، سەری گەورە و پانە، درێژایی دەگاتە سی میتر و قورسایی هەتا سەدوپەنجا تۆن دەگا، واڵ.

باڵا (ئان.، نا.)[پەه: بالاد، بالای، بالە. باک: بالا ـ ناو: باڵا، بارا ـ باش: باڵا ـ هەو: باڵا] ١ـ ئەندازە و درێژایی بەژنی مرۆڤ، قەد، قامەت. ٢ـ بەرز، بلیند، سەر. ؛؛ دەستی باڵا. ٣ـ سەروو، لای سەرەوە. ٤ـ لای سەرەوەی کراسی ژنان. **~ کردن:** ١ـ گەورە بوون، هەڵدانی بەژنی مرۆڤ. ؛؛ کوڕەکەمان ماشەڵڵا باڵای کردوە. ٢ـ بەرز بوونەوە و هەڵدانی گیا و گوڵ. ٣ـ (کن.) هەڵدان لە باری رووحی و مەعنەوی، هەست بە خۆشییەکی زۆر کردن. ؛؛ لە خۆشی دەرچوونی کوڕەکەم لە زانکۆ گەزگەز باڵام کرد. **~ گرتن:** ١ـ ئەندازە گرتنی قامەت دەگەڵ کەسێک یا شتێک. ؛؛ باڵای بە باڵای گرتوە، سێ پەنجە کورتی دێنێ. (فۆلکلۆر) ٢ـ هەڵدان، باڵا کردن/١و٢. **بە ~ بران:** ١ـ جل و بەرگی درواوی پڕ بە قالب و ئەندازە و بێ کەم و کووڕی. ٢ـ (مجـ.) لێهاتن، بۆ داندران. ؛؛ ئەو کارە هەر لە تۆ جوانە دەڵێی بە باڵات براوە. چ شیرینە خودایا ئەو نیگارەم / بە باڵای ئەو براوە ناز و تەمکین (ئەحمەد موختار ل ١٠٨).& بە بەژن بران. **بە ~ برین:** بڕینی پارچە و دورانی بە قالب و ئەندازەی بەژنی کەسێک بە بێ کەم و کووڕی. **بە ~ گرتن:** جل و بەرگی دوراو لە بەر بەژنی کەسێک راگرتن بۆ ئەندازە گرتن و قالب بوونی. **بە ~ هەڵکوتن:** باسی رێک و پێکی و چاکەی کەسێک کردن، بە بەژن

و بالا هەڵکوتن.

بالا بستـــــە (نا. ل، ئان. ل)[بالا + بست + ئە] مرۆڤی قامەت کورت، کورتە بالا، بستەبالا، باوەعەمرە.

بالابڵند (ئان. ل)[بالا + بڵند] بڕ: بالابەرز. ⁂ کیژێکیان لەگەڵ بوو، شل و مل، نێوی مەرزینگانە / بالابڵند بوو، گەردن کەشانە (شۆڕمەحموود ل ٨٦)

بالابڵــیند (ئان. ل)[بالا + بڵــیند] [موک] بڕ: بالابەرز

بالابەرز (ئان. ل)[بالا + بەرز] ١ـ کەسێک کە بەژنی درێژە، کەڵەگەت. ٢ـ شـووش و باریک و درێژ و ئەندام ڕێک و پێک. & بالابڵند، بالابڵیند

بالابەرزە (ئا.)[بالا + بەرز + ئە] سێهەمین ئەنگوستی پەنجەی دەست، قامکی قوونێ، قامکە قووچە، تلیا درێژ، ناڤ تلی، تلیـــا ناڤین، تپلی درێژ، بەرزەلووتە.

بالابەژن (نا. ل)[بالا + بەژن] بڕ: ئاوێنەی بالابەژن

بالاپۆش (نا. ل)[بالا + پۆش] ١ـ هەر جلوبەرگێک کە سەرتاپێی لەش داپۆشێ. ٢ـ باڵتۆ، پاڵتاو.

بالاخـانە (نا. ل)[بالا + خـانە] بڕ: باڵەخانە

بـالادار (نـا. ل)[بالا + دار1] داری سەرەوەی داربەستی تەون. // ژێردار

بالادەس (ئـان. ل)[بالا + دەس] بڕ: بالادەست

بالادەست (ئان. ل)[بالا + دەست] ١ـ دەست ڕۆیو، خاوەن دەسـتەڵات. ٢ـ سەر، سەرۆک، کاربەدەست. ⁂ کاک کەریم لە یانە دا بالادەستی هەموانە.

بالادەستـە (ئان. ل)[بالا + دەستـە] منداڵێک کە بەژن وبالای لە حاڵی هەڵدان دایە و بەرەو لاوی دەچێ. بەژن و بالای سەردەمی مێرمنداڵی. ⁂ کوڕەکەمان شوکور بالادەستـە بوە و چەند ساڵی دیکە دەبێتە پیاو.

بالادەستیی (حم.)[بالادەست + ئیی] بە دەسـتەڵاتیی، دەسـتەڵاتدارییی، دەسترۆیشتوویی.

بالار (نا.)[ئەر] داری ئەسـتـوور و گەورە کە لە سەرەوەی دیواری دادەنێن، حەماڵ، کاریتە. (هس: بالادار)

تێبـینی: ئەم وشـەیە مـەردووخ نووسیویەتی و لە فەرهەنگەکانی فارسی

دا بالار، بالال و پالار هەر بەم مانایە هاتوون. هەروەها کاک ناسری ڕەزازی لە کاتی پێداچوونەوە لە پەراوێز دا نووسیویەتی کە ئەم وشەیە بالادار بوە و لە بن زاراوەی ئەردەلانی دا دال ـ ەکەی سواوە و بۆتە بالار.

بالاڕوان (نا. ل)[بالا + ڕوان] ١ـ بڕ: ئاوێنەی بالاڕوان. ٢ـ پەنجەرە و کلاوڕۆچنەی بان کە بۆ ڕووناکی و چوونە دەری دووکەڵ سازی دەکەن.

بالاشمە (نا.)[ئەر] بڕ: باڵشمە

بالافڕ (نا. ل)[بالا + فڕ] بڕ: بالافڕ

بالان (نا.)[؟] داو، تەڵە

بالانس (نا.)[فەر: balance] ١ـ هاوسەنگی. ٢ـ ڕاگرتنی هاوسەنگی لەش لە سەر دەستان یا لە شوێنی بەرز و باریک. ٣ـ سەربەقولات. ~ **لێدان:** سەربەقولات لێدان.

بالانشین (ئان. فا)[بالا + نشین] کەسێک کە لە سەرەوەی خەڵک دادەنیشێ، دەوڵەمەند، دەسەلاتدار، ماقووڵ، گەورە. :: زولف و خاڵی تۆ کە وا شاد بوون بە تۆ عەیبی نیە / ئەمڕۆ هەرچی ڕووڕەشە بالانشین و مەحرەمە (وەفایی ل ١٣٨).

بالانشینیی (حم.)[بالانشین + ئیی] لە لای سەرووی کۆڕ دانیشتن، گەورەیی، ماقووڵیی.

بالانوێن (نا. ل)[بالا + نوێن] بڕ: ئاوێنەی بالانوێن

بالاوان (گیانـ.)[هەو] بڕ: باڵەوان2

باڵباز^{1} (گیانـ.)[باڵ1 + باز5] جۆرێک مراوی کە ڕەنگی سەر باڵیان ڕەش و سپی و بەڵەکە و پەڕەکانی لەشی قاوەیی تێکەڵ بە قاوەییەکی ڕوونە. (فرهنگ پرندگان ل ٢٦).

باڵباز^{2} (نا.)[؟] سەرباز، عەسکەر.

باڵبەست (ئان. مفـ.)[باڵ1 + بەست] دەست بەستراو لە پشتەوە ڕا، باڵبەستە، قۆڵبەست. ~ **کردن:** بڕ: باڵ بەستن.

باڵبەستە (ئان. مفـ.)[باڵ1 + بەستە] بڕ: باڵبەست

باڵبەڵەکە (گیانـ.)[باڵ1 + بەڵەک + ە] بڕ: پەڕبەڵەکە

باڵتۆ (نا.)[فەر: paletot] بالاپۆشێکی ئەستوور و درێژە کە زستانان لە سەرەوەی هەموو جلەکان دە بەری دەکەن و سەرما دەگێڕێتەوە. باڵتە، پاڵتۆ، پاڵتاو، پاڵتە.

باڵته (نا.) بڕ: باڵتۆ

باڵچــۆغــه (نا.)[؟] ئەو شــوێنەی شـەمـشـیـر کـە دەسـتی پێـوە دەگرن، دەسکی شەمشیر، باڵچە. ⁙ دەستت بۆ باوێمە سەر باڵچۆغەی شیران، کێلانانت بۆ بە جێ بێـڵم، لە بنەبنەی دمـدمـیـیـە. (مان ل ١٣).

باڵچه (نا.) بڕ: باڵچـۆغـە. ⁙ ئەوە لە قەدی خـۆی شـەت دەداوە شـیرێکی باڵچە زێڕی تەنکە لە زێوی (گەنج ل ٣٠٥).

باڵخەنجەره (گیانـ.)[باڵ1 + خەنجەر + ئە] مـــــەلێکی چووکی بـاریکـەڵەی رەنگاورەنگە، باڵی درێژ و نووک تیـژە ـ وەک خــەنجــەر (هۆی ناو نان) دندووکی بـاریک و هـەندێک خـــوارە، لـە کـــون و کاژێران دا هێلانەی ساز دەکا و مێش و مـــەگــەز و زەرگــەتـە و مــێش هـەنگوین دەخـــــوا، Merops apiaster ناوی لاتینـی ئـەم مـــەلەیـە، خـــەنجـــەرباڵە، کـەندسـمـە، کـەندەسـمـە، کـەنەسـمـە، هەنگخۆرکە، هـەنگخۆرە، مێشخـۆرکە، مێشخـۆرە، هەنگەژاڵەخۆرە، هەنگەچینە، هەنگووچنە، رەنگرێژە، رەنگاڵە.

بــاڵــدار (نــا. ل)[بــاڵ1 + دار2] گـیـانداری خـاوەن باڵ، مـەل، پەلەوەر، باڵندە.

باڵزەر (گیانـ.)[هەو] بڕ: بازڕ

باڵشت (نا.)[باش] بڕ: باڵنج

باڵشکاو (ئان. مفـ.)[لە: باڵ شکان] ١ـ مـەل و باڵندەیەک کـە باڵی شکابێ و توانـای هـەڵفـــــڕینی نـەبێ. ٢ـ (کنـ.) بێچارە، تێشکاو، سەرنەکەوتوو.

باڵشمه (نا.)[هس: باڵنج] دارەکانی سـەر قـاپی و تاقـچـە و پەنجـەرە کـە دارەڕاکـان دەکـەونە سـەری، باڵاشـمـە، باڵیشمە.

باڵغ (ئان.)[عـەر: بالغ] گـەیشـتنی کـوڕ یا کچ بە تـەمـەنـی جنسی، کـە کـوڕ شەیتان پێی پێدەکەنێ و کچ دە حەیزەوە دەچێ، باڵق. ~ **بوون:** پێگەیشـتنی کــــوڕ یا کچ و پەیدا بوونی هـەوەسـی جنسی، خۆ ناسین، باڵق بوون.

باڵق (ئان.) بڕ: باڵغ. ~ **بوون:** بڕ: باڵغ بوون.

باڵنج (نا.)[هـیک: بـەرهـیش ـ ئەو: بەرێزیش ـ هەخ: بەرزەنیـە ـ پاز: بالین ـ پەه: بالین، بالیـشن. تات: بالێـشـمـە ـ لۆر: بالێـشت ـ فـار: بالش. باک: بالگە، بالگەه، بالیش، بالگیف، بالگۆگ، بالنگ،

بالیف ـ ناو: باڵنج، باڵینج، بالیف ـ باش: باڵشت ـ هەو: باڵین ـ زا: باشنا، بالشنا] پارچەیەکی دوراوی چوارگۆشی نێو بۆشە کە نێوەکەی بە پەڕ، لۆکە، هەوری یا کوتە پارچە داخننەوە و بۆ پاڵ وێدان یا سەر لە سەر دانان، لە کاتی خەو و حەسانەوە کەلکی لێوەردەگرن، بەرسەری.

باڵنجەک (نا. ل)[باڵنج + ئەک] باڵنجی چووک، نازباڵنج.

باڵندە (نا. ل)[باڵ1 + ندە] مەل، باڵدار، پەلەوەر.

باڵنگ (گیا.)[پەھ: ڤاترەنگ] ١ـ دارێک و بەری دارێکە هەر بەم ناوە، دارەکەی وەک دارلیمۆ دەچێ بەڵام گەڵاکانی گەورەترە، بەرەکەی لە جسنی نارنجە، دریشت و قورس و توێکڵ ئەستوورە، بۆنی خۆشە و رەنگی زەردە و مرەبای لێ ساز دەکەن، Citrus medica cedrata ناوی عیلمی ئەم دارەیە، تورنج، ترنج، کەبات. ٢ـ بڕ: باروونە.

باڵنگوو (گیا.) بڕ: باروونە

باڵوێز (نا.) بڕ: باڵیۆز

باڵوێزخانە (نا. ل)[باڵوێز + خانە] بڕ: باڵیوزخانە

باڵۆن (نا.)[فەر: ballon لە ئیتا: pallone] کیسەیەکی گەورەی خڕە کە پڕ دەکرێ لە گازی سووکی وەک ئیدرۆژێن و هلیۆم. ئەم کیسەیە بە شتێکی وەک تۆڕ داپێچراوە و سەوەتەیەک لە بنەکەی بە تەناف پێی لکێندراوە و زوو بۆ راگوێزتنەوەی بار و خەڵک کەلکی لێوەردەگرترا. باڵۆن لە ساڵی ١٧٨٣ زایینی بە دەست برایانی مۆنگۆلۆفیە ساز کرا.

باڵووکە (نا.)[باش] بڕ: بالۆکە

باڵە (نا.)[باک: بەلە ـ ناو: باڵە] دەستەوانەیەکی تایبەتی کە بازەوان لە کاتی راو یا عامەلاندنی باز بۆ بریندار نەبوونی دەستی دە دەستی دەکا.

تێبینی: ژابا ئەم وشەی بە شێوەی بەلە نووسیوە و بەراوردی کردوە دەگەڵ بهلە (بەهلە)ی فارسی هەر بەم مانایە (بڕ: ژابا ل ٥٦).

باڵەبان1(نا.)[رووس: baraban] ١ـ دەهۆڵ، تەپڵی گەورە، باڵەوان ٢ـ (مجـ.) ئێستری زەلام. ٣ـ (مجـ.) پیاوی زەلام و ناقۆڵا. ٤ـ ئامێرێکی مۆسیقای کوردییە، نەرمەنا، نەرمەنەی، نایە.

باڵەبان2 (نا.) بڕ: باڵەوان2

باڵەبانچی (نا. ل)[باڵەبان1 + چی] کەسێک کە دەهۆڵی دەکوتێ، دەهۆڵ ژەن.

باڵەتەپە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + تەپە] ١ـ بێچوومەلێک کە توانایی هەڵفڕینی نیە و تەنیا باڵەکانی لێک دەدا و بە سەر زەوی دا دەخشێ. ٢ـ مەلی باڵ شکاو یا بریندار کە ناتوانێ هەڵفڕێ و حەولی هەڵفڕین دەدا و باڵەکانی لێک دەدا و تەنیا مەودایەکی کەم ئەویش بە سەر زەوی دا دەتوانێ خۆ بکێشێ. ٣ـ مەل و مریشکی سەر براو لە کاتی پەلەقاژە کە باڵەکانی لە زەوی دەدا. & باڵەتەپێ، باڵەفڕێ، باڵەفڕکە، باڵەفڕکێ، باڵەفڕە.

تێبینی: تەپە دەبێتە دەنگێک کە بە باڵ کوتان لە زەوی ساز دەبێ و پێچەوانەی شەقەیە کە دەنگی باڵ و هەوا سازی دەکا.

باڵەتەپێ (نا. ل)[باڵ1 + ئە + تەپ + ئێ] بڕ: باڵەتەپە

باڵەخانە (نا. ل)[باڵا + خانە] ١ـ قاتی سەرەوە یا ژووری هەرە سەرەوەی ماڵ، باڵاخانە، سەرخان.// ژێرخان. ٢ـ کۆشک، تەلار. ※ تەدارەکم بۆ گرتووی، رۆڵە، رۆژی جومەی دەبێ وارید ببی بە کۆشک و باڵەخانەی خۆت (مان ل ٢٦).

باڵەشۆڕە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + شۆڕ + ئە] ئازارێکە تووشی جووجکە و مریشک دێ و باڵیان شۆڕ دەبێتەوە، باڵەشۆڕێ.

باڵەشۆڕێ (نا. ل)[باڵ1 + ئە + شۆڕ + ئێ] بڕ: باڵەشۆڕە

باڵەفڕکە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + فڕ + کە] بڕ: باڵەتەپە

باڵەفڕکێ (نا. ل)[باڵ1 + ئە + فڕ + کێ] بڕ: باڵەتەپە

باڵەفڕە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + فڕ + ئە] بڕ: باڵەتەپە

باڵەفڕێ (نا. ل)[باڵ 1+ ئە + فڕ + ئێ] بڕ: باڵەتەپە

باڵەکەو (نا. ل)[باڵ + ئە + کەو2] کاری لە بێژینگ دانی گەنمی سوور بۆ جیا کردنەوەی چەت و وردە بەرد لە گەنم. بۆ ئەو کارە بە پێوە رادەوەستن و کەو یا داشگیر بە قەد باڵا بەرز دەکەنەوە گەنم دەڕژێتە سەر زەوی و چەت لە کەو دا دەمێنێتەوە و وردە کا و تۆز و خۆڵیش دەکەونە لایەک. **لە ~ دان:** بێژینگ کردنی گەنم بۆ جیا

کردنەوەی چەت و خۆڵ و ورکەبەرد.

باڵەوازە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + واز + ئە][ئەر] بڕ: پەڕەوازە

باڵەوان[1] (نا.) بڕ: باڵەبان1

باڵەوان[2] (گیان.)[ئەو: ڤارێغەن. باک: بالابان، بالەبان ـ ناو: باڵەبان، باڵەوان ـ باش: باڵەوان ـ هەو: بالاوان ـ زا: بالوەر] مەلێکی راوکەرە لە رەگەزی باز و لە باز چووکترە، لە کێو و دەشت و لێڕ دەژی، رەنگی بۆرە بە پەڵەی رەش و سپی، سەقر، چەرخ. || **باڵەوانی چیل:** چەشنێک باڵەوان کە چیل رەنگە. **باڵەوانی غازەڵاغی:** جۆرێک باڵەوان کە رەنگی وەک رەنگی قازەڵاخە. **باڵەوانی هور:** جۆرێک باڵەوانی سپی. (فرهنگ پرندگان ل ٢٩)

تێبینی: وان یا بان لە وشەی باڵەوان و باڵەبان دا چ پەیوەندی بە پاشگری وان بە مانای ئاگادار و چاوەدێر نیە بەڵکەم گۆڕاوی راستەوخۆی غەن ـ ی ئەوێستاییە بە مانای لێدان و وەشاندن. ڤار بە مانای باڵە و بە گشتی یانی باڵ ژەن یا باڵ لێدەر کە دەگەڵ بالوەر هاوتای زازاییەکەی یەک دەگرنەوە.

باڵیشمە (نا.) بڕ: باڵشمە

باڵین (نا.)[هەو] ١ـ بڕ: باڵنج ☼ با وەس باڵینم سێلاو هوون بۆ / ئامێتەی زووخاو دیگ دەروون بۆ (مەولەوی ل ٤). ٢ـ بان سەر، ژوور سەر. ☼ وەسیەتم ئێدەن شای شەم روخساران / بەی وە باڵینم چون بەینەتداران (وەلی دێوانە ل ٦٢).

باڵینج (نا.) بڕ: باڵنج

باڵیۆز (نا.)[تور: balyos لە ئیتا: ؟] نوێنەری دەوڵەتێک کە بۆ وڵاتێکی دیکە ناردراوە و ئەرکی پاراستنی بەرژەوەندی و هەڵسووڕاندنی کار و باری دەوڵەتی خۆی هەیە لەم وڵاتە، باڵوێز، سەفیر.

باڵیۆزخانە (نا. ل)[باڵیۆز + خانە] یانە و شوێنی نوێنەر و باڵیۆزی وڵاتێک لە وڵاتێکی دیکە، باڵوێزخانە، سەفارەت، سەفارەتخانە.

بام (پاش.)[ئەر] بڕ: باو4

بامبوو (گیا.)[فەر: bambou] بڕ: حەیزەران

بامجان (گیا.) بڕ: باینجان/٢.

بامجان فەرەنگی (گیا.)[بامجان + فەرەنگ + ئی] بڕ: باینجان/١.

بامشت (نا. ل)[با + مشت][باک]

باکوت، کرێوە.

بامیە (گیا.)[باک: بامیێ، بامیە ـ ناو: بامیێ، بامیە ـ هەو: بامیە] ١ـ گیایەکی یەک ساڵەی دەسچێنە، ساقەت هەتا گەزێک هەڵدەدا، گەڵای پان و گڕنی گڕنییە، گوڵێکی زەردە و نێوەڕاستەکەی قاوەیی مەیلەو سوورە، Moringa ناوی لاتینی ئەم گیایەیە. ٢ـ بەری ئەم گیایە کە درێژ و شین و بە کورکە، ناوکەکەی چەند ریز دەنکی تێدایە، بە شینی دە شۆربا و چێشتی دەکەن، بۆ ئیشک کردن دەبێ و بۆ زستان هەڵدەگرترێ. ٣ـ جۆرێک شیرینی بە شکڵی بامیەیە لە ئارد و ماست و نیشاستە ساز دەکردرێ و دە نێو شیلە داوێن و دەیخۆن. ‖ **بامیەی ئیشک:** بامیە کە بۆ زستان ئیشک کرابێ.

بامێ (گیا.) بڕ: بامیە

بان[1] (نا.)[پەهـ: بان. باک: بان ـ ناو: بان ـ باش: بان ـ هەو: بان] ١ـ تەختایی سەرەوەی ماڵ و خانوو، دیوی سەرووی میچ، سەربان، پشت بان، بانخانگ. ٢ـ دەشتایی بەرز، بانوو، بانی. ⁂ بانی هۆبەتوو. ٣ـ تەختایی سێ سووچی عارەبەی کەڵ کە باری لە سەر دادەنێن. ٤ـ (ئاک.) لای سەر، ژوور. ⁂ بان کێو زۆر ساردە. چەتری لە بان سەری هەڵدابوو. ٥ـ [زا] ماڵ، خانوو. **~ کوتان:** بڕ: بان کوتانەوە. **~ کوتانەوە:** شێلانی بانی خانوو بە پێ لە کاتی دڵۆپە کردن دا، بان کوتان. **~ گێڕان:** گێڕانی باگردان لە سەر بان بۆ پەستاوتنی درز و قەڵش و بەری دڵۆپە گرتن. **~ هەڵگێڕانەوە:** لا بردنی گڵی سەربانێک کە ئاو دادەدا یا کەلکی نەماوە و لە سەرڕا بە گڵەبان داپۆشینەوە. **وە ~ کەوتن:** چوونە سەر بان. ‖ **بان بان:** لای هەرە سەرەوە، سەرسەر، سەروو. **بانی سەر:** [هەو] ١ـ تەپڵەسەر ٢ـ بڕ: بانسەرە. ⁂ سەدای لاو هەی لاو، زڕەی زەڕزنجیر / سڵسڵە و بانی سەر، بەند زرێ و لاگیر (مەولەوی ل ٤١١)

بان[2] (ر.)[لە: بانین] کاری وەخۆ گرتنی کاریلە و بەرخ و گویلک لە لایەن دایکیانەوە. // نەبان

بان[3] (نا.) سواوی وشەی بانگ. (بڕ: بانگ)

بان[4] (گیا.)[هیند: behan] دارێکی بەرز و جوانە کە لە باشوور و باشووری

رۆژهەڵاتی ئاسیا و ئافریقا شین دەبێ، گەڵاکانی وەک گەڵای ئەقاقیایە و گوڵەکانی هێشوویی سوور یا سپین، چێوەکەی نەرمە و بەرەکەی وەک کەلووی باقلەیە کە لە دەنکەکەی ڕۆنێکی بۆنخۆش دەگرترێ Moringa ناوی لاتینی ئەم دارەیە. ⁙ هات زەمزەمەیی بولبول و ئاوازەیی قومری / هات بادی سەبا، دێن و دەچن عەرعەر و بانات (نالی ل ١٤٣).

بان5 (ئان.)[موک] بە تەنیا نایە و دەگەڵ وشەی تاو دێ و لە موکریان باوە. بە گشتی مانای هەتاویی و ڕووناک دەدا. ⁙ تاو و بانێکی خۆشە.

تێبینی: بان هاوڕیشەیە دەگەڵ [هیک: بهانەڤ ـ ئەو: بانەڤ ـ سان: بهانو ـ پەه: بانووی] بە مانای شوق. هس: بەیان1 و باو4.

بانا (ئان.)[؟][زا] بێ جل، ڕووت.

باناندن (چا. م)[لە: بانین] کاریلە و بەرخی ساوا وە بەر مەر یا بزنێک خستن کە دایکیان نەبێ، یا دایکیان لێیان نەبان بێ.

بانبارگە (نا. ل)[بان1/٤ + بارگە] بەربووک یا ژنێک کە دەگەڵ گیازی بووک دەچێتە ماڵی زاوا.

بانبانک (گیانـ.)[بان1/٤ + بان1/٤ + ک] گیاندارێکە لە ڕەگەزی سمۆرە، دەستەکانی لە قاچی کورترە، ڕەنگی کەوڵی بە زستان و بەهار دەگۆڕدرێ، کەوڵەکەی بە کەلک دێ و هەر لە بەر ئەوە ڕاوی دەکەن، میوە و بەر دەخوا و لە کوردەواری دا پێیان وایە لە سەر زێڕ و خەزێنە دەخەوێ و هەر لە بەر ئەوە ئەگەر دەستیان بە لانەی ڕابگا دەیدەنەوە، بانبانکە.

بانبانکە (گیانـ.)[بانبانک + ئە][باک] بڕ: بانبانک

بان پووشین (نا. ل)[بان1 + پووشین] خشڵێکی ژنانەیە لە زێڕ و زیو کە لە پووشینی سەریان دەدەن، لاگیرە.

بانتلێر (نا. ل)[بان1/١ + تلێر (تلاندن)][هەو] بڕ: باگردان

بانتلێن (نا. ل)[بان1/١ + تلێن (تلاندن)] بڕ: باگردان

بانجیلە (نا. ل)[بان1/١ + جی + لە][ئەر] بڕ: بانیژەی/١و٢

بانجێلە (نا. ل)[بان1/١ + جێ + لە][هەو] بڕ: بانیژە/١ و ٢

بانخانگ (نا. ل)[بان1/١ + خانگ] [باش] بڕ: بان1

بانژۆڕ (نا.)[؟][موک] قومارێکی منداڵانە و تەنانەت گەورەسالانیش لە سەر پووڵ دەیکەن.

ئەو کەسانەی کە دەیانەوێ لەم قومارە دا بەشداری بکەن، هەر کەس پوولێکی کانزای دیاری کراوە (تمەنی، دووتمەنی، ...) لە سەر یەک بە لای خەت یا شێر دا دادەنێن. لە دوایی هەموویان لێی دەکشێنەوە و لە شوێنێکی دووری دیاریکراو بە پووڵێکی کانزای گەورەتر بۆ لای پووڵی لە سەریەک هەڵنچراو دەیهاوێن. هەر کەس کە پووڵەکەی نزیکتر لەوانی دیکە بێ دەبێتە یەکەم کەس و هەروا دووهەم و سێهەم هەتا ئاخر. یەکەم کەس بە قەو لە پووڵە لە سەر یەک داندراوەکان دەدا، ئەوەندی کە وەرگەڕێتەوە هەڵیدەگرێ و درێژە بە کارەکەی دەدا هەتا هیچی دیکەی بۆ وەرنەگەڕێتەوە، بەمجۆرە کەس دووهەم و ئەوانی دیکە درێژە بەم کارە دەدەن هەتا هیچ پووڵێک لە سەر زەوی نەمێنێتەوە.

لە کاتی هاویشتنی پووڵ لە دوورەوە بۆ دیاری کردنی نۆبەی کایە هەر کەس پووڵەکەی لە کۆمای پووڵەکان بدا پێی دەڵێن بانژۆڕ و ئەو کەسە یەکەم کەس دەبێ.

باند (نا.)[ئیتا: banda] تاقم، دەستە.

بانداژ (نا.)[فەر: bandage] تیزماڵکە پارچەیەکی درێژ و خاوێنە کە برینی پێدەبەستن.

تێبینی: باندی فەرانسی و هاوتاکانی لە زمانەکانی دیکەی ئورووپایی دەگەڵ بەن و بەندی کوردیی یەک ریشە و سەرچاوەیان هەیە.

باندرۆڵ (نا.)[فەر: banderole] کوتە کاغەزێکی باریکە، نەقش و نووسراوەی لە سەرە کە لە سەر هەندێک کاڵا دەدرێ و نیشان دەدا کە ژێر دەستی دەوڵەت رەد بوە، بەرچەسپ، مەکس، مەکووس.

باندێر (نا. ل)[بان1/١ + دێر (گێڕ)][باک] بڕ: باگردان

بانسەر (نا. ل)[بان1/٤ + سەر] بڕ: بانسەرە

بانسەرە (نا. ل)[بان/٤ + سەر+ ئە] خشڵێکی ژنانەیە و بریتییە لە دراوێکی

زێڕ یا زێو کە کون دەکرێ و ژن لە تەپڵەی تاسکڵاوەکەی دەدا، بانی سەر، بانسەر.

بانق (نا.) بڕ: بانک

تێبینی: بانق لە ڕێگەی عوسمانییەکانەوە چۆتە نێو زمانی کوردەکانی عێراق و ئاڵ و گۆڕی دوو پیتی ک و ق پێک هاتوە.

بانقۆ (نا.) بڕ: بانک/٢

بانک (نا.)[ئیتا: banco] ١- شوێنێکی دەوڵەتی یا تایبەتی کە خەڵک بە ئەمانەت پووڵ و پارەی زیادی یا شتی بە بایخ لەوێ دادەنێن یا ئەوە کە لە کاتی تەنگانە دا پارەی لێ قەرز دەکەن. ئیمرۆکە حەق و دەسمز و مانگانە لە بانک وەردەگرن و هەر کەسە بۆ کار و باری خۆی ژمارەیەک وەردەگرێ و حیسێب و کتێبەکەی بەم ژمارەیە وەگەڕ دەخا. ئیمرۆکە بانک گەلێک گەورە بوون و دەیان لقی لێ بۆتەوە و دەورێکی بەرچاویان لە ئابووری وڵاتان دا هەیە، بانق. ٢- کایە و قومارێکە کە بە پەڕی قومار دەیکەن. کەسێک هەندێک پارە بە ناوی بانک دادەنێ و هەتا تەواو بوون یا پڕ بوونی ئەو بانکە (سێ بەرابەری پارەی داندراو) کایەکەی درێژەی دەبێ، بانقۆ. ~ **برین:** ١- دزینی پارەکانی بانکی/١. ٢- لێدان و بردنەوەی تەواوی پارەکانی بانکی قومار. & بانک لێدان. ~ **دەرچوون:** ١- پڕ بوونی بانک (سێ بەرابەر بوونی پارەی داندراو) لەو قومارانەی دا کە بانک دادەنێن. ٢- (کنـ.) زۆر دەوڵەمەند بوون، ئەنگران. ~ **دانان:** پارە دانان بۆ بانک لە قومار دا. ~ **لێدان:** بڕ: بانک برین. ‖ **بانکی خوێن:** ساردخانەیەکی تایبەتە کە بۆ ڕاگرتنی خوێن کەلکی لێوەردەگرن. ئەو کەسانەی کە خوێن دەدەن لەم ساردخانانە دا خوێنەکەیان هەڵدەگرترێ و دوایی بۆ کەسێک کە پێویستی بە خوێن بێ لەو خوێنانەی دەدەنێ.

بانکدار (ئان. فا)[بانک + دار2] ١- خاوەن بانک، کەسێک کە بانکەکە هی ئەوە. ٢- کەسێک کە لە بانک کار دەکا. ٣- کەسێک کە پووڵی قومار (بانک) لە لای ئەو دادەندرێ. ٤- کەسێک کە پووڵی تاقمێک کە بە یەکەوە دەژین لە لایە و خەرجی گشتی لە ئەستۆی ئەوە.

بانکداریی (حم.)[بانکدار + ئیی] ١- کاری و پیشەی کەسی بانکدار. ٢- زانستی بەڕێوە بردنی بانک.

بانکوت (نا. ل)[بان1 + کـــوت1] [باک] بڕ: باگردان

بـــانـــکـــە (نـــا.)[روس: banka] شـــووشـــەیەکی ئوســـتـــوانەیی و خـــڕە لە ئەندازەی جـــۆربەجـــۆر دا بۆ مـــرەبا و ترشیات و شت تێداهەڵگرتن.

بانگ (نا.)[خوار: وەنک ـ پەه: ڤانگ. باک: با، بان، بانگ ـ ناو: بانگ، بان ـ باش: بانگ ـ هەو: بانگ ـ زا: ڤـەنگ] ١ـ هەرا، دەنگ، جاڕ. ٢ـ ناوبانگ، شۆرەت. ‎:: بانگ رسـوایيم جـە عـالـەم بەرزەن / زینـدەگـــیم زیاد، مـــەردەنم فـــەرزەن (مـــەولەوی ل ٢٤٤). ٣ـ گـــریـان بـە هاوارەوە. ٤ـ قـاو، گـاز. ٥ـ راگـەیاندن کـــاتـی نـوێژ بـە دەنگێکی بـەرز یا لـە بلیندگۆوە بۆ ئەوەی موسڵمانەکان بچنە نـوێژ، ئـازان، ئـەزان. بـە پـێـی ئـایـیـنـی ئیـسـلام رۆژێ پێنج جـار بـانگ دەدرێ (بانگی بەیانان، بانگی نیوەڕۆیە، بانگی ئێوارێ، بانگی شێوان، بانگی خەوتنان) کە لە کوردەواری دا وەک کاتیش کەلکی لێـوەردەگـرن. ‎:: بانگی شـێـوان لـە ئاسـمـانی خـۆرنشـین / ئەسـتـێـرەیەک ئەجـریوێنـێ گـەش، شـیـرین (گـۆران ل ١٧٤). کوڕەکـەمـان هێند تەنبەڵە بانگی نیوەڕۆیە لە خەو هەڵدەستێ. **~ بەگوێ دادان:** دوای ئەوە کـە منداڵ حـەوتووی تـەواو کـرد و مـەترسـی ئـاڵ بردنـەوە و مردنی نەما شـەوێک میوانی بۆ دەدرێ و مـەلا بانگ دەکـەن هەتا لە سـەر منداڵ بانگ بدا و دوایی ئـەو نـاوەی کـــە بـۆی دیاری کـراوە سـێ جـار بـە دەنگی بەرز رایدەگـەیەنـێ. **~ دان:** راگـەیاندنی و جـاڕ دانی کـاتی نوێژ بە خـەڵک. چونکە کـاتـی بانگ دان لە ئیـسـلام دا دیاری کراوە لـە کوردستـان وەک کاتیش بـۆ کار و بەڵێنی کـەلکی لێـوەردەگرن. ‎:: مـەلا بـانـگ دانـێ وەدەر دەکـــەیـن. **~ راهێـشتن:** ١ـ جـاڕ دان، بە دەنگی بەرز خەبەر بە خەڵک راگەیاندن، جاڕ کێشان. ‎:: ئەوڕۆ لە شـار بانگیـان راهێـشت کـە سبەی کەس نابێ دوکانەکان بکاتەوە. ٢ـ بڕ: بانگ دان/٢. **~ کـردن:** ١ـ هەرا لە کەسێک کردن، قاو کردن، گاز کردن. ‎:: رۆڵە هـەرچی بانگت دەکـەم بۆ نایەی خـۆ کـەڕ نی؟ دا بڕۆ دایکت بانگ کە! ٢ـ لە کەسێک گێڕانەوە بۆ میوانی و شایی، بانگەواز کـردن، بانگێشتن. ‎:: بانگتـان نەکردبووین بۆیە نەهاتین. سـەد کـەس بۆ زەماوەند بانگ کراون. **~ کردنەوە:** ١ـ یەکـەم مـیـوانی دوای گوێزتنەوەی کچ لە لایەن دایک و باوکییەوە، باوە خوون. ٢ـ

گەڕاندنەوەی کەسێک کە دوور کەوتۆتەوە یا لەو شوێنە نەماوە، خەبەر دان بۆ هاتنەوە. ؛؛ بڕۆ منداڵەکان بانگ کەوە بێنەوە شەو درەنگە. پوور ئامان چەرچی بانگ کردەوە و کیسەیەکی خەنە لێکڕی. **~ لە سەر ~ لێدان:** پەیتا پەیتا لە گابۆڕە دان، یەک لە سەر یەک هاوار کردن و گریان. ؛؛ چوونە ماڵە هەیدەر گۆرانی جەنازەی برایانیان هەڵدەگرت و دەیانهێناوە / بانگ لە سەر بانگیان لێداوە. (مان ل ٢٥٤). **~ لێدان:** بڕ: لە بانگ دان. **~ هەڵدان:** بڕ: لە بانگ دان. **~ هێشتن (بانگێشتن):** ١ـ بانگ کردن ٢ـ لە بانگ دان. **لە ~ دان:** لە گابۆڕە دان، لە پڕ گریان بە هاوارەوە، بانگ لێدان، بانگ راهێشتن، بانگ هەڵدان. ؛؛ بە خۆی و بە ژنی لە بانگێیان دەدا و دەستیان دەکردەوە بە گریانە (شۆڕمەحموود ل ٨٧). || **بانگی بێ وادە:** بانگێک کە لە کاتی خۆی دا نەبێ، ئەویش لەبەر هۆگەلی وەک مانگ گیران یا بەڵایەک دەدرێ و خەڵک بە ناوەختییەکەی ئەو بانگە دەزانن کە شتێک قەوماوە، بانگی ناوەخت، بانگی بێ وەخت. **بانگی بێ وەخت:** بڕ: بانگی بێ وادە. **بانگی محەممەدی:** ئەو بانگەی کە لە مزگەوتان دەدرێ، ئەو بانگەی کە ئیسلام بۆ نوێژ دیار کردوە. ؛؛ بانگی محەممەدی بە ئاشکرا خۆشە. **بانگی ناوەخت:** بڕ: بانگی بێ وادە.

بانگاواز (نا. ل)[بانگ + ئاواز] بڕ: بانگەواز

بانگبێژ (نا. فا)[بانگ/٤ + بێژ] بڕ: بانگدەر

بانگدەر (نا. فا)[بانگ/٤ + دەر] کەسێک کە وە سەر بانی مزگەوت دەکەوێ یا ئەوە کە بە بڵندگۆ بانگ دەدا و کاتی نوێژی رادەگەیەنێ، بانگوێژ، بانگبێژ. ئەم کەسە پتر مەلا یا مجێورە و لە پەناشەوە جاروبار خەڵکیش بانگ دەدەن. || **بانگدەری گاران:** (کنـ.) کەر، گوێدرێژ.

بانگردێن (نا. ل)[بان1/١ + گرد + ئێن] بڕ: باگردان

بانگلێر (نا. ل)[بان1/١ + گلێر (گلاندن)][ئەر] بڕ: باگردان

بانگلێن (نا. ل)[بان1/١ + گلێن (گلاندن)][ئەر] بڕ: باگردان

بانگوش (نا. فا)[بان1/١ + گوش (گوشین)] کەسێک کە بە پارە دەچێتە

سەر بان و باگردان دەگێڕێ، بانگێڕ.

بانگوێژ (نا. فا)[بانگ + وێژ] بڕ: بانگدەر

بانگەشە (نا. ل)[بانگ + ئەشە] ١ـ بانگ راهێشتنی چرچی و دوکاندار لە ئاوایی دا کاتێک کالاَ و شمەکی تازەیان بۆ دێ بۆ ئەوە کە خەڵک بزانن. ٢ـ تەبلیغات، پڕۆپاگەندە.

تێبینی: زەبیحی ئەم وشەی بردۆتەوە سەر بانگ و ئاش (قامووس ب ٢ ل ٥٧). بەڵام من پێمـوایە ئەم وشە لە بانگ و ئەشیا کەوتوە. چونکە بانگەکە بۆ کالاَیە و پڕۆپاگەندەش هەر بانگ و ناساندنی کالاَیە و چ پەیوەندی بە سەر ئاشەوە نیە.

بانگەواز (نا. ل)[بانگ + ئاواز] ١ـ جاڕ، بانگ، قاو. ٢ـ لێگێڕانەوە، دەعوەت. & بانگاواز. **~ کردن:** ١ـ بانگ کردن، هەرا لێکردن، قاو کردن. ꞉꞉ دا بانگەوازی برایم بکە بەری ئاوەکەی بەردا. ٢ـ لێگێڕانەوە بۆ کۆڕێک، بانگێشتن. ꞉꞉ ئەرێ بۆ شایی بانگەوازیان کردووی؟ ٣ـ جاڕ کێشان، جاڕ دان. ꞉꞉ بانگەوازیان کردوە کەس سبەی دوکان نەکاتەوە.

بانگێڕ (نا. فا)[بان1/١ + گێڕ] بڕ: بانگوش

بانماڵ (نا. ل)[بان1 + ماڵ3] بڕ: بەفرماڵ

بانۆک (ئان. فا)[بان2 + ئۆک] کەسێک کە بێچووی نەبان دەخاتەوە بەر دایکی خۆی یا دەیخاتە بەر مەڕ و بزنێکی دیکە.

بانوو 1 (نا. ل)[بان1 + ئوو] بڕ: بان1 /٢

بانوو 2 (نا.)[پەهـ: بانووک، بانۆک] ژنی پیاوی گەورە، ژنی خاوەن دەستەڵات، خانم، خاتوون، یای. ꞉꞉ گا نە سەرپەنجەی بانووی بێ نیقاب / چون سوەیل رەونەق پەنجەی ئافتاب (مەولەوی ل ٤٢١). خەرامان حەیران حوسن زێباتەن / بانوان تەمام گشت جانفداتەن (وەلی دێوانە ل ٧٤).

بانە (نا. ل)[بان1 + ئە] ١ـ پارچە زەوییەکی کە جووتێر بەر لە کێڵان یا تۆو پرژاندن دیاری دەکا هەتا سنووری کاری ئەو رۆژەی بزانێ، لات، گاوەخان. ٢ـ بەرزایی نێوان دوو دێراوی بێستان بۆ لێک جیا کردنەوە و هات و چۆ بە سەری دا، بەستە، پشت دێراو. ٣ـ [باک]

لەوەڕگەی بەهاران بەر لە چوونە هەوار و کوێستان. ٤ـ مووی بەرگەدە، بانەگا.

بانەگا (نا. ل)[بان1/٣ + ئە + گا] [هەو ـ ئەر] ئەو شوێنەی کە تووکەبەری ژن یا پیاوی لێ دێتە دەر، بەرگەدە.

بانەمەڕ (نا. ل)[بانە + مەڕ1] ١ـ دووهەمین مانگی بەهار کە ٣١ ڕۆژە و بەرابەرە دەگەڵ ٢١ نیسان هەتا ٢١ مای، گولان. ٢ـ کاتێک کە مەڕداران بەرەو کوێستان وەڕێ دەکەون. ٣ـ هاوینەهەوار. ⁂ سەیدەوان لە سەر بانەمەڕی بوو، ئاگای لە هۆبە و هەواری بوو، بە سەر عێلی رادەگەیشت (گەنج ل ٢٧٢).

بانەناو (نا. ل)[بان1 + ئەناو][هەو ـ ئەر] ئاویە و کا و گەڵێک کە بۆ بان دەگیرێتەوە ، هەڕەبان، گڵەبان، بان ئەنوو، بانەناوە. ⁂ باڵاخانەی چەم دیوانەکەی تۆ / بانەناو وە گڵ ئاسانەکەی تۆ (مەولەوی ل ٥٣٩).

تێبینی: ئەناو (لە بانەناو) و ئەنوو (لە بان ئەنوو) لە چاوگی هەندو handu ـ ی ئەوێستایی و هەندووتەن handūtan ـ ی پەهلەویی و هەنوون ـ ی کوردیی بە مانای تێهەڵسوون و سواغ دان کەوتوە.

بانەناوە (نا. ل)[بان1 + ئەناوە] [هەو] بڕ: بانەناو

بان ئەنوو (نا. ل)[بان1 + ئەنوو] [هەو] بڕ: بانەناو

بانی (نا. ل)[بان1 + ئی] بڕ: بان1/٢

بانیان (گیا.)[؟] جۆرە دارێکی هەنجیرە کە لە لای هیندووکانە پیرۆزە، کاتێک لقە شۆڕەکانی بگەنە زەوی ڕەگ دادەکوتن و دەبنە دارێکی سەربەخۆی دیکە. لە شیلە و توێکڵی ئەم دارە بۆ دەرمان کەلک وەردەگرن، هەنجیری بەنگاڵی.

بانیژە (نا. ل)[بان1 + ئی + ژە (چە1)] ١ـ سەربانی چووکی پەنا بانێکی گەورە، بانجیلە، بانجێلە. ٢ـ سەربانی ماڵێکی نەوی کە بۆ ماڵێکی سەرخۆی بووبێتە هەیوان و حەوش، بانجیلە، بانجێلە. ٣ـ شوێنێکی تەختە لە نێو ژووری ئاش کە باراشی لە سەر ڕۆ دەکەن و دانەوێڵە بە وێدا دەچێتە نێو کونی بەرداشەکانەوە.

بانین (چا. م)[؟] وەبەر خستنەوەی بیچووی مەڕ و بزن لە دایکیان کە لێیان نەبان بوە یا ئەوە کە دایکیان نەماوە و دەیخەنە بەر یەکی دی، بانینەوە. ⁂ بە

سەر دەبانێ، بە قوون نابانێ (مەتەڵ)

بانینەوە (چا. م)[بانین + ئەوە] بڕ: بانین

باو[1] (نا.) بڕ: باب1

باو[2] (ئان.)[؟] ڕێ و ڕەسم، داب و نەریت، جل و بەرگ و هەر شتێکی لە کۆمەڵ و ژیانی خەڵک توانیبێی شوێن دابخا و ڕمێنی هەبێ یا بووبێ، باب2. ~ **بوون:** وە برەو کەوتن، ڕەسم بوون، باو سەندن. ∷ ئێستا چاویلکە لێدان بۆتە باو. ~ **سەندن:** بڕ: باو بوون. ~ **مان:** لە برەو نەکەوتنی ئەو شتانەی باون. ∷ لە کوردەواری دا پشتێند بەستن هێشتا هەر باوی ماوە. ~ **نەمان:** لە برەو کەوتنی ئەو شتانەی کە سەردەمێک باو بوون. ∷ کراسی کوودەری باوی نەماوە و ئێستا ئیدی ژنان دەبەری ناکەن. کۆیلەتی باوی نەماوە. || **باوی ڕۆژ:** هەر شتێکی ئیمڕۆیی و مۆد و پەسندی بەرەی ئێستایی. ∷ عارەبی شامۆ چیرۆکێکی درێژی بە ناوی قەڵای دمدم بە ئوسلووبێکی نوێ و باوی ڕۆژ نووسیوە (دمدم ل ٧).

باو[3] (نا.)[؟] پاڵێک کە کەسێک بە جۆلانەیەوە دەنێ هەتا وە هات وچۆ بکەوێ، پاڵ. ~ **پێوەنان:** پاڵ پێوە نان بە جۆلانەوە یا کەسێک کە سواری جۆلانە بوە. ∷ دا وەرە باوێکم پێوە نێ!

باو[4] (پاشـ.)[هیک: بهامە ـ ئەو: بامە، بامیە ـ پەه: بام، بامییک. ناو: باو، بام] ١ـ بە دوای ڕەنگەوە دێ و مانای نزیک بوونی ئەو ڕەنگە دەدا لە ڕەنگی ئەسڵی، ئامال ∷ شینباو، سوورباو، ڕەشباو. ٢ـ بە دوای ناوەوە دێ و مانای شێوە، وەک، ڕەنگ و ئاسا دەدا. ∷ گوڵباوە. ٣ـ (ئان.) گەورەتر لە چاو هاوچەشنی خۆی (دەگەڵ وشەی خۆش دێ). ∷ ئاسۆ و حەسۆ ئاواڵ دوانەن بەڵام باڵای ئاسۆ لە حەسۆ هەندێک باو خۆشترە. ئەو کراسە ئەگەر هەندێ باو خۆشتر با بۆ بەرم دەبوو.

تێبینی: وشەکانی هاوڕیشەی باو لە هیندی کۆن و ئەوێستا و پەهلەویی دا بە مانای ڕووناک و درەوشاوە بۆ ڕەنگ هاتوون. باو بە گشتی بە مانای ڕەنگێکی ڕوون و کراوەتر لە ڕەنگێکی تۆختر.

باو[5] (نا.) وشەیەکە لە باوباوێن دا دەکوترێ، دوای ئەوە کە سەری بە

منداڵەکە نیشان دا. (بڕ: باوباوێن)

باوا (نا.) بڕ: بابەگەورە.

باواگەورە (نا. ل)[باوا + گەورە] بڕ: بابەگەورە.

باوان (نا.) بڕ: بابان

باوانی (نا. ل)[باوان + ئی] بەر و گیازێک کە بووک لە ماڵە باوکیەوە دەیباتە ماڵی مێرد، گیاز.

باوالێ (شر.) بڕ: بابەلێ

باوباوێن (نا. ل)[باو5 +باو5 + ئێن] ١ـ جۆرێک کایە و خافڵاندنی منداڵی ساوایە. کەسی گەورە خۆ ی یا سەری لە پشت شتێک دەشارێتەوە و دوایی سەری دەر دەخا و دەڵێ باو! منداڵ بەم کارە پێکەنینی دێ و کابرا درێژە بەم کارەی دەدا. ٢ـ (کنـ.) حەز لێکردووی و چاو لێکردنی کچ لە کوڕان لە کەلێنی دەرگاوە، کاتێک کە کوڕە دەیبینێ سەری دەدزێتەوە.

باوبژ (نا. ل)[با1 + و + بژ] ١ـ بای بە تۆز و خۆڵەوە. ٢ـ (کنـ.) بای نێو زگ، تڕ. **~ دەرکردن:** ١ـ (کنـ.) تڕ کەندن. ٢ـ (کنـ.) هەڵڕشتنی کوڵ و کۆ و گریمانەی دڵ. ⁘ هێندەم جنێو پێدا هەرچی باوبژ بوو لە دڵم دەرکرد.

تێبینی: تەنیا وشەیەک کە هاوڕیشە دەگەڵ بژ لەم وشەیە دا توانیم بیبینمەوە وشەی بژ (بەژ) لە فەرهەنگەکانی فارسی دایە کە بە مانای کرپوە و زوقم هاتوە.

باوچ (نا.)[زا] بڕ: باب1

باوڕ (نا.)[باش] بڕ: باوەڕ

باوش (نا.)[باش] بڕ: باوەش

باوشک (نا.) بڕ: باوێشک

باوک (نا.) بڕ: باب1

باوکانە (ئاک. ل)[باوک + ئانە] بڕ: بابانە

باوک برا (ئان. ل)[باوک + برا] بڕ: براباب

باوک مردگ (نا. مف.)[باوک + مردگ][ئەر] بڕ: بابمردوو

باوکە (نا. ل)[باوک + ئە] بڕ: بابە

باوکەڕۆ (شر.)[باوکە + ڕۆ] بڕ: بابەڕۆ

باوکەلێ (شر.) بڕ: بابەلێ

باوگ (نا.)[باش] بڕ: باب

باول (نا.)[باک] بڕ: باهۆل

باوە[1] (نا. ل)[باو1 + ئە] بڕ: بابە/١ و ٢ و٣

باوە[2] (نا. ل)[با1 + وە (دەوە)][هەو] بڕ: بادەوە2

باوەپیارە (نا. ل)[باوە1 + پیار + ئە] [هەو ـ ئەر] شووی دایک، زڕباب، باوەپیاری، باڤەندە.

تێبینی: پیار لە [ئەو: پیتەر ـ هەخ: پیتەر] بە مانای باوک کەوتوە و لە زاراوەی زازایش دا (پی، پێر، پێرد) هەر بەم مانایە هاتوە.

باوەت (نا.) بڕ: بابەت

باوەخولە (نا. ل)[باو1 + ئە + خول + ئە] بڕ: باوەگێژە

باوەخولێ (نا. ل)[باو1 + ئە + خول + ئێ] بڕ: باوەگێژە

باوەخوون (نا. ل)[باو1 + ئە + خوون (خوان2)][ئەر] یەکەم بانگ کردنەوەی کچی شووکراو بۆ ماڵە باوکی بە میوانی.

باوەر[1] (نا.)[؟][ئەر] بەرزایی یا قووڵایی نێوان دوو کوتە زەوی کە ئەوان لێک خوێ دەکاتەوە، سنووری دوو کوتە زەوی، باهوو، بانە.

باوەر[2] (نا.)[باک ـ زا] بڕ: باوەڕ

باوەرێن (ئان. ل)[با 1+ وەرێن] هەر میوەیەکی کە با وەراندبێی.

تێبینی: میوەی باوەرێن پتر کرمێ و سستن بۆیە بە هێزی با دەکەون. ئەو میوانە خڕ دەکرێنەوە و بە جیا دەیفرۆشن و کەسی دەستکورت دەیکڕێ.

باوەڕ (نا.)[ئەو: ڤەر، ڤەرێه ـ پەه: ڤاڤەر. باک: باوەر ـ ناو: باوەڕ، بڕوا ـ باش: باوڕ ـ هەو: باوەڕ ـ زا: باوەر] ١ـ قەبووڵی قسە و مەسەلە و بەڵێنی کەسێک. ٢ـ ئیمان، بڕوا، ئاقیدە، یەقین. ~ **پێبوون:** ئیمان پێهەبوون، بە ڕاست زانین، باوەڕ پێهەبوون. ~ **پێکردن:** بە ڕاست زانینی قسە و کردەوەی کەسێک. ⁝ مەلا هەرچی بڵێ باوەڕی پێدەکا. زەمانە وای لێهاتوە پیاو باوەڕ بە کووری خۆی ناکا. ~ **پێهەبوون:** بڕ: باوەڕ پێبوون. ~ **پێهێنان:** ئیمان بە کەسێک هێنان، بە ڕاست زانینی لەوەدوای قسە و کردەوەی کەسێک. ⁝ دوای موعجزە خەڵک باوەڕیان پێهێنا. ~ **کردن:** ١ـ قەبووڵ کردن و ئیمان هەبوون بە قسە و

مـەسـەلەیەک. ⁂ باوەڕ دەکـەم مـرۆڤ لە ڕەگەزی مـەیموون بێ!. ٢ـ پێ وابوون. ⁂ باوەڕ ناکـەم ئـەوشـۆ باران ببـارێ. **~ هەبوون:** ئیــمــان هـەبـوون، خــاوەن بڕوا بـوون، بڕوا بـە کــەســێک یا شــتــێک هـەبوون.

تێـبینی: ڤـەر var لە ئەوێسـتـا دا بە ڤـەرەنهـ varanh هـاتوە بە مـانای باوەڕ پێکردن و ئێمان هێنان. وشـەکانی باوەڕ و بڕوا هـەر لەم ریشـەن و ئەوانـەش ئاقی کـردنەوەیەکی ئیـزەدی بوە بـۆ ناسـینەوە ڕاست لـە درۆ. ڤـەر دوو جـۆر بوە ڤــەری سـار و ڤـەری گـەرم. لە ڤـەری گـەرم دا بۆ سـەلماندنی بێتـاوانی لە ئاگر و ڕۆنی داغ کەلکیان وەرگرتوە و لە ڤـەری سارد دا لە ژار و سـەم و شتی لەم بابەتە.

باوەڕپـێـکـراو (نـا. فــــا)[لـە: بـاوەڕ پێکردن] کـەسێک کـە لە هـەمـوو بارێکەوە جێگای باوەڕە، جێ باوەڕ، ئەمین.

باوەڕگـومـان (نا. ل)[باوەڕ + گـومـان] کـەسێک کـە لە کـارێک دا لە شک و یەقین دایە، دوودڵ.

باوەڕگومانی (نـا. چا)[باوەڕ + گومان + ئـی] لـە نێـــــــوان شـک و یـەقـین دا، دوودڵیی.

باوەڕنامــە (نـا. ل)[باوەڕ + نـامــە] کـاغـەزێک کـە دوای تەواو کـردنی فێرگـە دەدرێ بەو کەسـەی دەرسـی تەواو کردوە، کارنامە.

بـاوەڕیــی (حـم.)[بـاوەڕ + ئــیــی] ئەنجامـی باوەڕ کردن، متمانە، دڵنیایی. **~ پێهەبوون:** باوەڕ پێکردن، لێ دڵنیا بوون، مـتـمـانە پێکردن. ⁂ زۆرم باوەڕیی بەو کابرایە نیە.

باوەژن (نا. ل)[باو1 + ئە + ژن][ئەر] ژنـی دیکـەی باوک کـــە دایکـی ڕاســـتـی منداڵەکـان نەبێ، هـەوێی دایک، زڕدایک، بـابـەژەنـی، بـاوەژەنـی. // بـاوەپـیـــــارە، زڕباب.

باوەژەنی (نـا. ل)[باو1 + ئە + ژەنی] [هـەو] بڕ: باوەژن

باوەش (نـا.)[پـەه: بـەڤــیـــشن. لۆر: بـالـووش. نـاو: بـاوەش ـ بـاش: بـاوش ـ هـەو: باوەشـی، واوەشـی] ١ـ شــــوێنـێکە دەکەوێتە نێوان سینگ و هـەر دوو دەست کە بەرەو سینگ داکێشراوە. ٢ـ ڕادەیەک لە دەست کــە دەکـرێتــەوە و شـتـێک بە خـــۆیەوە دەگـــرێ، بـۆ هـەڵگرتن. ⁂ باوەشــێک پووڵـی لە قـــومــار بردەوە. باوشــێک گـــەڵا و داری بـۆ ســووتـاندن

هێنا. & ئامێز، هەمیز. **~ پێدا کردن:** شتێک یا کەسێک دە باوەش گرتن. ⁂ باوەشی بە منداڵەکە داگرت و ڕۆیشت. **~ تێوەراندن:** بە توندی دە باوەش گرتن، دە ئامێز گرتن. **دە ~ گرتن:** کەسێک لە ڕوو بە ڕوو بە خۆوە گرتن، دە هەمێز گرتن، دە ئامێز گرتن. ⁂ یەکتریان دە باوەش گرت و تێر گریان. **لە ~ کردن:** شتێک هەڵگرتن و بە خۆوە نان، لە هەمێز گرتن. ⁂ ئەو منداڵە لە باوەش کە با بڕۆین.

تێبینی: باوەش لە bavišn بەڤیشن ـ ی پەهلەویی بە مانای بوون، هەبوونە و هەم بەڤیشنییە بە مانای پێکەوە بوونی ژن و پیاوێک بە بێ زەماوەند یا نزیکی و دە باوەش یەک دا نوستنە.

باوەشان (نا. ل)[با1 + وەشان][باش] بڕ: باوەشێن

باوەشک (نا.)[سۆر] بڕ: باوێشک

باوەشی (نا.)[هەو] بڕ: باوەش

باوەشین (نا. ل)[با1 + وەشین][سۆر] بڕ: باوەشێن

باوەشینک (نا. ل)[باوەشین + ک][باک] بڕ: باوەشێن

باوەشێن (نا. ل)[با1 + وەشێن (وەشاندن)][لۆر: باشۆ. باک: باوەشین، باوەشینک ـ ناو: باوەشێن، باوەشین ـ باش: باوەشان ـ هەو: باوەشێن] ئامرازێکە بە هێزی دەست کار دەکا و لە جووڵانەوەی با پێک دێ. ئەو ئامرازە دەتوانێ کوتە مقەوایەک بێ یا ئەوە کە تایبەتی لە حەسیر و شتی دیکە چێندرابێ. بۆ خۆ فێنک کردنەوە و گەشاندنەوەی ئاگر کەلکی لێوەردەگرن، بارۆشە، باژەن.

باوەعەمرە (نا. ل)[باو1 + ئە + عەمر + ئە] بڕ: بابەعەمرە

باوەقوش (گیانـ.)[باش] بڕ: بایەقوش

باوەقۆرەت (نا. ل)[باو1 + ئە + قۆرەت (عەر: قدرت)] بڕ: بابەعەمرە

باوەگۆ (ئاک. ل)[باو + ئە + گۆ] چوونە نێو قسەی یەکێکەوە بۆ بە ڕاست زانینی قسەکەی یا ڕوون کردنەوەی پتری.

باوەگێژە (نا. ل)[باوە + گێژ + ئە] یاری و کایەی منداڵانە. دوو یا چەند کەس دەستیان دەکەنەوە و بە دەوری خۆیان دا دەخولێنەوە و دەڵێن: باوەگێژە گێژم مەکە، گێژت ناکەم. هەر کەس

درەنگتر سەری دەکێـژەوە هات و کەوت ئەو کــەســـە دەیبــاتــەوە، باوەخــولە، باوەخولێ، مامەگێژە، مامانەگێجی.

باوەلێ (نا. ل)[با1 + وەل + ئێ] ١ـ (گیا.) بڕ: باویلکە. ٢ـ (کنـ.) سست، بێ بناغە. ٣ـ (کنـ.) پیری پەک کەوتوو کە هـەر ئـان لـەوانـەیـە بمـرێ. ٭ بـاوەلـێ بایەکی بەسە. (**تێبینی:** ئەم کنایە لەوە کەوتوە کە باوەلێ لە سـەر جـێی خـۆی هێند سستە بە پشوویەکی سووک، با دەیبا.)

باوەڵ[1] (ئان.)[؟] بزن و مـەڕێک کـە تووشی باوەڵی بوون. **~ بوون:** گـۆد بوونی کـار و بەرخ بـە هۆی نەخــۆشی باوەڵییەوە.

باوەل[2] (نا.)[؟] جێگەی جل و جۆڕی سەفەر کە ئێستاکە پتر لە چەرم ساز دەکـردرێ، چەمـەدان، جـانتـا، باهۆڵ، باول.

بـاوەڵــی (نــا.)[بــاوەڵ1 + ئــی] نەخۆشییەکە لە ئاژەڵ دەدا گۆدیان دەکا و پەکی ڕۆیشتنیان دەخا.

باوی[1] (نا.)[سۆر] بڕ: بادام

باوی[2] (؟)[باک] کەسێک کە نەخۆشی باداری هەیە، بادار.

باویشک (نا.)[باک] بڕ: باوێشک

باویلکە (گیا.)[با1 + ویل + کـە] بەری دوایی گـیـایەکی خـۆڕسکە و لە دەشت و نێـو شـینـاوەرد شین دەبێ، گوڵەکەی زەردە و لە داویی هەر ئەو گوڵە وەک تۆپێکی تووکنی لێـدێ و پایزان لە گیایەکە دەبێتـەوە و با دەیبـا، باوەلێ، باویـلـێ، بـاییـلکە، پشـــیلـەپـایزە، پەپوولەپایزە، پشـیلۆکـە، گـەورەگلە، شەلەمینکەرە.

باویلێ (گیا.)[با1 + ویل + ئێ] بڕ: باویلکە

بـاوێـشـک (نـا.)[بـاک: بـاویـشـک، بیـــهنشک ـ ناو: باوێشک، باوشک، باوەشک ـ هەو: بایشکی] حاڵەتێکە کـە لە بەر مـاندووی و بێ خـەوی خۆ بە خـۆ زار دەکـرێتــەوە و هـەوای هەڵدەمــژێ، دەبـانک، دەبەنک، وێژێ. **~ دان:** زار کـردنەوە بۆ باوێشک، دم داچەقــاندن، باوێشک هاتن. **~ هاتن:** بڕ: باوێشک دان.

تێبینی: لە فەرهەنگەکانی فارسی دا باسک (باســۆک)، پاسک (پاســۆک یا پاســەک)، پاشک (پاشــەک) هەر بەم مانایە هاتوون.

باهار (نا.)[باک] بڕ: بەهار

باهۆ (نا.)[هیک: باهو ـ لار: باهێ ـ بیر: باهوو] بڕ: باسک/١. ꞉꞉ لە شان و باهۆی خۆم رادی/ هەڵگرم ئالای ئازادی (تاریک و روون ل ١٩٠).

باهۆدار (ئان. فـــا)[باهۆ + دار2] کـــەسی کـــەڵەگـــەتی بە شـــان و پیل، کەڵەگەتی بە تاقەت و بەهێز.

باهۆز (نا. ل)[با + هۆز (هێز)][باک] بایەکی بە هێـــز کـــە شت دەرفـــێنێ، گردەلوول، گێژەڵووکە.

باهۆل (نا.)[؟][باک] بڕ: باوەڵ2

باهوو (نا.)[بڕ: باسک] ١ـ شـــەهێنی تەرازوو. ٢ـ دوو دار کـــە لەولا و لەم لای دەرگا دەچەقێندرا، لاشیپانەی دەرگا، لاشیپان. ٣ـ بەرزایی نێوان دوو دێراوی بێـســتــان، بانە، بەســتــە، پڕدێراو. ٤ـ بستوو، ملە، یاڵ، کلکە. ٥ـ باسک، باهۆ. ꞉꞉ حافز بۆ وە عەشق مەستان یا هوو / بپـێـــچـــەش نە دەور باهووی بێ ئاهوو (مـــــەولەوی ل ٢٣٢). ئەلا ئەی نازەنین ئاهوو، بە باهوو / دڵی سەییادی خۆت هێنایە لەرزە (نالی ل ٤٤٩). ســـاتۆر دەبان رەنگ شمشێری / دەست و باهوو حەملەی شێری (مان ل ٢٩٥).

باهەنجیر (گیا.)[با1 + هەنجیر] بڕ: باتسکە

باهیڤ (گیا.)[باک] بڕ: بادام

باهێر (نا. ئان.)[هەو ـ ئەر] بڕ: بەیار

بایتار (نا.)[زا] بڕ: بەیتار

بایجان (گیا.) بڕ: باینجان || **بایجانی رەش:** بڕ: باینجان/٢. **بایجانی سوور:** بڕ: باینجان/١.

بایر (نا.، ئان.) بڕ: بەیار

بایسکل (نا.)[ئین: bicycle] بڕ: دووچەرخە

بایشکی (نا.)[هەو] بڕ: باوێشک

باینجان (گیا.)[باک: باجان ـ ناو: باینجـــان، بایجـــان، بامـــجـــان ـ هەو: باینجـــانی ـ زا: باجـــان، بالجـــانە، بالدرجانە] ١ـ بەری گیایەکی یەکساڵەی دەســـــچـــێنە، وەک هارۆ درێژە، رەنگی بنەوش یا رەشـــە، نێـوەکـەی ســـپی و گـــۆشـــتنە و تۆمی وردی تێـــدایە، بە سوورکراوی دەیخۆن و دەچێشتیشی دەکـە، بۆ ترشـیات و مرەباش کـەلکی لێوەردەگرن، Solanum esculentum ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، باینجانی رەش، بایجانی رەش. ٢ـ بەری گیایەکی

دەسچێنی یەکساڵەیە، ڕەنگی سوورە و ئاودارە، شکڵی پتر خڕە و هەرمێیشی هەیە، توێکڵی ناسکە و تومی وردی لە نێو دایە، تامی مزرە، بە رووتی دەخورێ، روبی لێدەگرترێ، ویشک دەکردرێ و دەچێشتی دەکەن، بە برژاویش دەگەڵ کەباب دەیخۆن. بە کاڵی و بە سووری لە ترشیات دەکردرێ، Solanum ly-copersicum ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، تەماتە، تۆماتیز، باینجانی سوور، باجان سۆر، شامک، بامجان فەرەنگی، بایجانی سوور. || **باینجانی ڕەش:** بڕ: باینجان/١. **باینجانی سوور:** بڕ: باینجان/٢.

باینجانە مارانە (گیا.)[باینجان + ئە + مار + ئانە] بەری گیایەکی خۆڕسکە، وەک باینجانی سوور دەچێ بەڵام زۆر وردە، بە قەرا دەنکە نۆکێک دەبێ و ناخورێ.

باینجانی (ئان. ل)[باینجان + ی] ١- ڕەنگی وەک ڕەنگی باینجانی ڕەش، بنەوشی تۆخ. ٢- (گیا.)[هەو] بڕ: باینجان

بایە (نا.)[بڕ: بایەخ] بە قەرا، بە ئەندازەی نرخێک، بایی. ⁂ بایە دوو تمەنم ماست دەیە. پێت وایە ئەو کراسە بایە چەندییە؟

بایەخ (نا.)[پەه: ڤەهاک. باک: بها، بوها ـ ناو: بایەخ، بایی، بایە، بەها ـ زا: ڤەیە] ١ـ نرخ و مەزەندەی کاڵایەک بۆ فرۆش، بایی1، بەها، نرخ. ٢ـ ڕێز، قەدر، گرینگی. ~ **پێدان:** گرینگایەتی پێدان بە کەسێک یا شتێک. ⁂ بایەخ بە قسەی ئەو گەوجە مەدە وەرە بڕۆین.

بایەخـدار (ئان. ل)[بایەخ + دار2] هەر شتێکی بە نرخ، بە قیمەت.

بایەف (گیا.)[باک] بڕ: بادام

بایەقوش (گیان.)[تور: baykuş] جۆرێک کوندێکی بچووکە کە لە دەشت و لێڕەوار دەژی و گیانلەبەر و مەلی بچووک ڕاو دەکا، بەژنی نزیک ٣٥ سانت دەبێ و لە دوو سووچی سەری تاجی پەڕیی هەیە کە وەک گوێی پشیلە دەچێ. لە ڕوانگەی خورافاتەوە ئەم کوندە لە هەر کوێ بنیشێ دەبێتەوە وێرانە و بە گشتی بە مەلێکی شووم ناودێر کراوە، کوندەبوو، بادەقوش، باوەقوش.

بایی[1] (نا.)[پەه: بایەخ] ١ـ بەها، نرخ. ٢ـ ئەندازە، بەقەرا، رادە، بایە ⁂ بایی توورێک تێناگا.

بایی[2] (ئان. ل)[با + یی] خۆ پێ زۆر، فیز، مەغروور. ~ **بوون:** بە هۆیەکەوە خۆ پێ زۆر بوون، لە خۆ دەرچوون. ⁂ لەوەتی بۆتە دوکتور بایی بوە لە بیری چۆتەوە کێ بوە. **لە خۆ ~ بوون:** لە خۆ دەرچوون، بایی بوون.

باییلکە (گیا.)[با + ئیلکە] بڕ: باویلکە

ببڕ (نا. فا، ئان. فا)[ب2 + بڕ] ١- ئامرازێک کە توانای بڕینی هەیە. ٢- کەسێکی بە بڕشت کە قسە یا کارەکەی بڕ دەکا. & بڕندە.

ببڕای ببڕای (ئاک. ل)[ببڕ + ئای + ببڕ + ئای] بە هیچ لەونێک، قەت قەت، هێچکات. ⁂ ببڕای ببڕای تازە پێ دەو ماڵەی نانێمەوە.

بت (نا.) بڕ: بوت

بتپەرس (نا. فا)[بت + پەرس] بڕ: بوتپەرەست

بتپەرست (نا. فا، ئان. فا)[بت + پەرست] بڕ: بوتپەرست

بتپەرەستیی (حم.)[بتپەرست + ئیی] بڕ: بوتپەرستیی

بتخانە (نا. ل)[بت + خانە] بڕ: بوتخانە

بتر (ئان.)[باک] بڕ: پتر

بترپێر (نا. ل، ئاک. ل)[بتر + پێر] [باک] بڕ: بەسرپێرێ

بترپێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بتر + پێرار] [باک] بڕ: بەسرپێرار

بتری (نا.) بڕ: بوتری

بتە (نا.)[هەو] بڕ: بوت

بتەرپەرەی (نا. ل، ئاک. ل)[بتەر + پەرەی][زا] بڕ: بەسرپێرێ

بتەرپێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بتەر + پێرار][زا] بڕ: بەسرپێرار

بتەو (ئان.)[باک] بڕ: پتەو

بجگوڕ (نا.)[سۆر] بڕ: بزگوڕ

بچکۆل (ئان . ل)[بچک + ئۆل] بڕ: بچووک

بچکۆلانە (ئان . ل)[بچکۆل + ئان + ئە] بڕ: بچووک

بچکۆلە (ئان . ل)[بچکۆل + ئە] بڕ: بچووک

بچکۆڵ (ئان . ل)[بچک + ئۆڵ] بڕ: بچووک

بچکۆلانە (ئان . ل)[بچکۆڵ + ئان + ئە1] بڕ: بچووک

بچکۆڵە (ئان . ل)[بچکۆڵ + ئە] بڕ: بچووک

بچکە (ئان . ل)[بچک + ئە] بڕ: بچووک

بچکەلانە (ئان . ل)[بچکە + لان + ئە1] بڕ: بچووک

بچکەڵە (ئان . ل)[بچک + ئەڵە] بڕ: بچووک

بچووک (ئان . ل)[بچ + ئووک] ١ـ هەر چێک لە باری رادە و ئەندازە گەورە نەبێ. ٢ـ (مجـ.) سووک، بێقەدر، بێبایەخ. ٣ـ (مجـ.) نۆکەر، غولام. ⁝⁝ بچووکتم! ٤ـ منداڵ. ⁝⁝ بچووک و گەورە دەبێ دەرس بخوێنن. & بچکۆل، بچکۆلانە، بچکۆلە، بچکۆڵ، بچکۆلانە، بچکۆڵە، بچکە، بچکەلانە، بچکەڵە، چووک، بووچک، گچکە، گچکەلانە، چکۆڵە، چکۆلانە، چووکەڵە، چکۆلووکە، چکۆڵووکە، پچووک، پچکۆڵە، پچکۆلە، پچکۆلانە، پچکۆلانە.

بچووکیی (حم.)[بچووک + ئی] ١ـ چووک بوون. ٢ـ منداڵەتی، کۆرپەیی، ساوایی. ٣ـ نۆکەریی، خزمەتکاریی.

بخواز (ئان. فا)[ب ؟ + خواز] کەسێکی داوای شت لە خەڵک دەکا، داواکار، خوازەڵۆک.

بخورد (نا.) بڕ: بخوور

بخۆر (ئان. فا)[ب2 + خۆر] ١ـ کەسێکی زۆر بخوا، زۆرخۆر، خۆرا. ٢ـ کەسێک کە مەیلی بۆ خواردن زۆرە، نەوسن، چڵێس.

بخوور (نا.)[عەر: بخور] ١ـ هەر شتێک کە بۆ بۆن خۆش کردنی وڵات بە سەر پۆلوو ئاوری داکەن وەک ئەسپەندەر و عوود و عەنبەر و کوندر... ⁝⁝ بۆنت بۆنی بخووری مەمکت سێوی بەهەشتێ / نەخۆشەکی گرانم، کەوتووم لە سەر تەنیشتێ (سێسەد هۆنراوە ل ١٤). ٢ـ هەڵمی ئاوی گەرم یا دەرمانی کوڵاو کە کەسی نەخۆش لە بن پارچەیەک هەڵمەکەی هەڵدەمژێ. & بوخور، بخورد، بغورد، بوغرد. ~ **کردن:** ١ـ سووتاندنی مادەیەک بۆ بۆن خۆش کردن. ٢ـ هەڵمژینی دەرمانی کوڵاو لە بن پارچەیەک.

بخووردان (نا. ل)[بخوور + دان] دەفری تایبەتی بخوور تێ دا سووتاندن.

بخووز (ئان. فا)[ب2 + خووز

(خستن)] گایەک کە لە کاتی جووت کردن دا مان دەگرێ، خۆ بە زەوی دادەدا و بە هیچ کلۆجێک هەڵناستێتەوە، خەفۆک، بغووز.

بدبەدە (گیانـ.)[؟] مەلێکی کێویی چووکە، قەڵەو و کلک قوڵەیە، دان و جرِ و جانەوەری چووکە دەخوا، لە دەشت و مووچە و لێرەوار دەژی و بۆ گۆشتەکەی و بۆ جوانی راوی دەکەن، Tetrao co-turnix ناوی لاتینی ئەم مەلەیە، کەرەواڵە، هەوێردە.

بدە (ئان. فا)[ب2 + دە] برِ: بدەر. ⁂ نان بدە

بدەو (ئان. فا)[ب2 + دەو] ئەسپی خۆشبەز ، بۆر و بدەو. ⁂ دەڵێن: پیاو زۆر سوارچاک نەبێ، خۆی لە سەر پشتی راناگرێ؛ هێندە گورج و توند و تۆڵ و بدەوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٤٨).

بدەر (ئان. فا)[ب2 + دەر] ١ـ کەسێک کە شتێک دەبەخشێ، بەخشێنەر. ٢ـ کەسێک کە گان دەدا، گاندەر. & بدە

بدەو (ئان. فا)[ب2 + دەو] ئەسپی خۆشبەز، برەو⁂ تەمەشای ئێختەرخانەی کاکان بکە، دەبەر بۆر و بدەوانم کەوتوە جل و هەوسار و توورە (مان ل ٢٥٤).

برا[1](نا.)[هیک: بهراتەر ـ ئەو: براتەر ـ هەخ: براتەر ـ پەه: براتەر، برات، براد. لۆر: بێرار ـ فار: برادر ـ تات: بێرا. سوید: bror ـ ئین: brother ـ روس: brat. باک: برا ـ ناو: برا ـ باش: برا ـ هەو: برا، براڵە ـ زا: برا، برار، بەرا، بەرار] ١ـ پەیوەندی نێوان کورِ دەگەڵ کورِ و کچەکانی دایک و باب. ٢ـ (مجـ.) نیشانەی خۆشەویستی و رێز و نزیکایەتی دەگەڵ ئاواڵ یا کەسی دیکە. ⁂ برای شیرینم ئەوە بۆ سەرێکمان لێنادەی؟ || **برای باب:** مام. **برای بابی:** پەیوەندی نێوان دوو یا چەند برا کە باوکیان یەکە بەڵام دائکیان جیایە، برای باوکی. **برای باوکی:** برِ: برای بابی. **برای تووتە:** برِ: براتووتە. **برای حەق:** برا لە یەک دایک و یەک باب. // زرِبرا. **برای خوێنی:** دوو کورِ کە بە برِینی شوێنێکی دەست کەمێک خوێنیان ئاوێتەی یەک دەکەن و پەیوەندی برایەتی دەبەستن. **برای دایک (ی) و بابی (باوکی):** برا لە یەک دایک و باب. ⁂ وەرە پێکەوە ببینە برای دایک و بابی هەتتا لێمان خەرا دەبێ ئەو دنیایە (مان ل ٤٨). **برای**

دایکی: پەیوەندی نێوان دوو یا چەند برا کە لە دایکێکن بەڵام باوکیان جیایە، دایک برا. براماک. **برای دینی:** پەیوەندی نێوان لاگرانی دین و ئاینێک دەگەڵ یەکتر، هاوئایین، هاودین. **برای شیری:** کوڕێک کە دەگەڵ کەسێکی دیکە شیری مەمکی دایکی یەکتریان خواردبێ، شیربرا.

برا^2 (ئام.) بڕ: بریا

برا^3(ئام.) بلا، با، دەبا، بهێڵە

براباب (نا. ل)[برا1 + باب1] پەیوەندی نێوان دوو کوڕ کە باوکیان یەکە بەڵام دایکیان جیایە، برای بابی، براباڤ، باوک برا.

براباڤ (نا. ل)[برا1 + باڤ][باک] بڕ: براباب

برابەش (نا. ل)[برا1 + بەش1] ١- شەریکایەتی لە شتێک دا بە نیوەیی، بارەبرا. ٢- دۆستایەتی زۆر نزیک کە وەک دوو برا بەشیان بە ماڵی یەکەوە بێ.

براتووتە (نا. ل)[برا1 + تووتە] چوارەمین ئەنگوستی دەست لە قامکە گەورەوە، ئەنگوستی پەنا پەنجە تووتە، ئەو قامکەی ئەنگوستیلەی تێدەکەن، برای تووتە.

براتی (حم.)[برا1 + تی][باک] بڕ: برایەتی

برادەر (نا.)[فار: برادر] دۆستی زۆر نزیک، ئاواڵ، براک.

تێبینی: برادەر لە زمانی فارسی دا دەقاودەق بە مانای برایە و کوردەکانی ئێران بە مانای دۆستی کوڕ بە کاری دەبەن. ئەم وشەیە لە ئێرانەوە پەڕیوەتە نێو کوردەکانی عێراق و ئامرازی نێرینەی لە دەست داوە و بۆتە دۆستی کچ!!

برادەرایەتی (حم.)[برادەر + ئایەتی] ئاواڵەتی، دۆستایەتی، براکەی، برادەریی.

برادەریی (حم.)[برادەر + ئیی] بڕ: برادەرایەتی

برار (نا.)[زا] بڕ: برا1

برارزا (نا. ل)[برار + زا][باش ـ هەو ـ زا] بڕ: برازا

برارەی (حم.)[برا1 + ئەی][زا] بڕ: برایەتی

برازا (نا. ل)[برا + زا][پەهـ: براتەرزات. باک: برازی ـ ناو: برازا،

بـرازاگ ـ بـاش: بـرارزا ـ هـەو: بـرازا، بـرارزا ـ زا: بـرازا، بـرارزا، بـەرازا] پەیوەندی نێـوان منداڵەکـانی برایەک دەگەڵ خوشک و براکانی ئەو کەسە. ⁂ برا بوو بە برازا / کـار لە کـار ترازا (پەند ل ٨٢).

برازازا (نا. ل)[برازا + زا] پەیوەندی نێوان نەوەکانی برایەک دەگەڵ خوشک و براکانی ئەو کەسە.

برازاڤا (نا. ل)[برا + زاڤا][باک] بڕ: برازاوا

برازاگ (نا. ل)[برا1 + زاگ][ئەر] بڕ: برازا

برازاوا (نـا. ل)[بـرا1 + زاوا] بـرای زاوا یا ئـاواڵی نزیکی زاوا کـە لە ڕۆژی گـواسـتنەوەی بووک پشـتـێندی بووک دەبەستێ و بووک دەگەیەنێتە ماڵە زاوا، برازاڤا.

برازی (نا. ل)[برا1 + زی][باک] بڕ: برازا

بـــراژن (نـــا. ل)[بـــرا1 + ژن] ١ـ پـەیوەندی نێــوان ژنـی برایـەک دەگـــەڵ خـــوشک وبراکـــانی دیکە، ژنی برا، براژەنی. ٢ـ (مجـ.) بۆ بـانگ کردنی ژنی ئاواڵ و دۆست و ناسیـاو تەنانەت بۆ ژنی بێگانەش.

براژەنی (نا. ل)[برا1 + ژەنی][هـەو] بڕ: براژن

براشتن (چا. م)[باک] بڕ: برژاندن

براشـتی (نا. مـف)[لە: براشتن][باک] بڕ: برژاو. ⁂ گۆشتێ براشتی

بـراک (نـا. ل)[بـرا1 + ک][زا][پـەه: براتەک] ئاواڵ، دۆست، برادەر.

براکـە (نا. ل)[برا1 + کـە][قـوچ] بڕ: ئاواڵ زاوا

براکــەی (حم.)[براک + ئـەی][زا] بڕ: برادەرایەتی

براله (نا. ل)[برا + لە] وشـەی دواندن و بانگ کردنی برا یا کەسێکی بێگانەی هاوتەمـەن یا چـووکتـر بۆ ڕێز لێنان. ⁂ براله! ماڵە کاک هومێد لە کۆێیە؟

براڵە (نا. ل)[برا + ڵە][هەو] بڕ: برا.

برامازگ (گیـا.)[برا1 + مـازگ][ئەر] پستـەی بێ کـاکڵ و پووچی داری پسـتـە کـە لەبەر جـەوتێکی زۆر کـە هەیەتی بۆ دەباغی کەلکی لێوەردەگرن.

تێـبینی: فـەرهەنگی خـاڵ و هـەنبـانە بۆرینـە ئـەم وشـــەیان لـە مـــەردووخ

وەرگــرتوە و بە بەرێکی دارمــازوویان داناوە لە حــاڵێک دا مــەردووخ هیچ ئیشارەیەکی بە دارمازوو نەکردوە و لە ئاستی مانای فارسییەکەی پزغند و پزغنج نووســیــوە و ئەوانەش بەری دارپستەن و وشەکەش برای مازوویە یانی هاوتای مازوو لە کاری دەباغی دا .

برامــاک (نا. ل)[برا1 + مـاک][باک] پەیوەندی نێوان دوو یا چەند برا کە لە دایکێکن بەڵام باوکیان جیایە، برای دایکی، دایک برا .

براندی (نا.)[ئین: brandy] جۆرێک ئارەقی ئینگلیسی.

برانکارد (نا.)[فـــەر: brancard] تەختێکی پێچکەدارە کە نەخۆش و بریندارى لە سەر درێژ دەکەن و بۆ نەخـۆشـخـانە یا شـوێنی دیکە رایدەگوێزن.

براو (ئان.)[سۆر] بڕ: بڵاو

براوە [1] (نا. ل)[براو + ئە][سۆر] بڕ: بڵاوە

براوە [2] (نا. فا)[لە: بردنەوە] کەسێک کە لە قومار،کێبەرکێ، یاری و کایە سەرکەوتبێ. // دۆڕاو.

برایانە (ئاک. ل)[برا1 + ئانە] وەکو برا، بە شێوەی برا. ؛؛ پێکەوە دانیشتین و برایانە نێوان ناخۆشی و مەسەلەکانمان حەل کرد.

برایەتی (حم.)[برا1 + یەتی][پەه: براتییە. باک: برایەتی، براتی ـ ناو: برایەتی، برایی ـ زا: برارەی، برایەی] پەیوەندی نێوان دوو برا، برایی. ٢ـ پەیوەندی و بەین خۆشی نێوان ئاواڵ و دۆست یا پەیوەندی گەل و نەتەوەی جیا. ؛؛ برایەتی کورد و هەرمەنی زۆر کۆنە.

برایەی (حم.)[برا1 + یەی][زا] بڕ: برایەتی

برایی (حم.)[برا1 + ئی] بڕ: برایەتی

برج (نا.) بڕ: بورج

برچی (ئان.)[باک] بڕ: برسی

برچیتی (حم.)[برچی + تی][باک] بڕ: برسیایەتی.

برح (ئان.)[سۆر] بڕ: بلَح

بردن (چا. م)[هیک: بهەر ـ ئەو: بەر ـ هەخ: بەر ـ پەه: بورتەن. تات: بەردەن، بێبەردەن ـ فار: بردن. باک: برن ـ ناو: بردن ـ باش: بردن ـ هەو: بەردەی ـ زا: باردش، بەردش] راگوێزتنەوەی شتێک یا

کەسێک دەگەڵ خۆ لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە. ∷ دز هات و ماڵەکەی برد. **بردنە رێ:** وەرێ خستن، بەڕێوە بردن، ئەنجام دان. ∷ شاگردەکانم زۆر جوان کارکان دەبەنە رێ. **بردنە سەر:** ١ـ بە ئەنجام گەیاندنی کار یا مەسەلەیەک، تەواو کردن. ٢ـ داسەپاندنی قسە. ∷ ئاخری هەر قسەی خۆی بردە سەر. ٣ـ تێپەڕ کردن، گوزەراندن. ∷ هەتا مردن ژیانێکی ئارامیان پێکەوە بردە سەر.

بردنەوە (چا. م)[بردن + ئەوە] ١ـ گەڕاندنەوەی شتێکی کە وەرگیراوە بۆ شوێنی خۆی، برنەوە. ∷ ئەو کراسە بەرەوە و بیدەوە. ٢ـ سەرکەوتن لە یاری و کایە ، قومار و گرێو. ∷ تیمی فتباڵی ئالمان دوو بە یەک لە ئینگلستانی بردەوە. دوێ شەو دوو سەد تمەنم بردەوە. ٣ـ بردن. ∷ گۆشتێکی جوانی کڕی و بردیەوە ماڵێ.

بردوو (نا. مف.)[لە: بردن] ١ـ بردە، بردراو. ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناوی مفعوولی ساز دەکا. ∷ ناوبردوو، سەرمابردوو، بابردوو

بردە (نا. مف.)[لە: بردن] ١ـ بردراو، بردوو. ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناوی مفعوولی ساز دەکا. ∷ سەربردە، بابردەڵە.

برژ (ر.) رەگی برژان و برژاندن.

برژان (چا. ل)[بڕ: برژاندن] ١ـ ساز بوون و پێگەیشتنی گۆشت و خواردەمەنی لە سەر ئاگر یا پۆلووی گەشاوە، برژیان، برژین. ∷ رۆڵە بزانە فرووجەکان برژاون نەکا بسووتێن. ٢ـ (مجـ.) هەست بە گەرمایەکی زۆر کردن، پیشان. ∷ لەبەر ئەو خۆرەتاوە پیاو دەبرژێ.

برژاندن (چا. م)[ئێک: برەئیگ ـ پەهـ: بریشتەن. باک: براشتن ـ ناو: برژانن، برژاندن ـ باش: برژانن ـ هەو: برێژیای] ١ـ لە سەر ئاگر راگرتنی گۆشت و ئەو خواردەمەنییەی کە راستەوخۆ لە سەر ئاگر یا پۆلووی گەشاوە ساز دەکردرێ، کەباب کردن. ∷ ئەو گارگ و تەماتانە ببرژێنە.

برژاندنەوە (چا. م)[برژاندن + ئەوە] ١ـ راگرتنی خوێنی برینی قورس بە سووتووی پەڕوو یا دەرمانی سوور. ٢ـ لە سەرڕا لە سەر ئاگر راگرتنی شتێک کە باش نەبرژابێ. ∷ ئەو مریشکە خۆ هێشتا نەبرژاوە برۆ بیبرژێنەوە!

برژانگ (ئا.)[هیک: نیمیش ـ سان: نیمیشه ـ پەھ: مێژوک، مێچوک، مێچ، میچەک، مەزەگ، موزەک. باک: بژانگ، مژانگ، مژوولانک، مووژانک، مژگول، مشکولی ـ ناو: برژانگ، بژانگ، مژانگ، مژۆڵ، بژۆڵ، برژۆڵ ـ باش: برژانگ ـ هەو: برژانگ، بژانگ ـ زا: مجەو، مژا، مژە، موژە، بۆژە، بژە] ١ـ دوو ریزە مووی ورد کە لە سەر و بنی پێڵووی چاو روان. ٢ـ هەر کام لە موویەکانی سەر پێڵوو

برژانن (چا. م)[باش ـ ئەر] بڕ: برژاندن

برژانەوە (چا. ل)[برژان + ئەوە] ١ـ کزانەوەی برین و جێی سووتاو، برژیانەوە، برژینەوە. ٢ـ بڕ: برژاندنەوە

برژاو (نا. مفـ.)[لە: برژان] هەر شتێکی کە راستەوخۆ لە سەر ئاگر ساز بوە، برژیاگ، براشتی، برشتوو، برژیو، برژیاو. ؛؛ گۆشتی برژاو، کارگی برژاو، فڕووجی برژاو.

برژۆڵ (ئا.) بڕ: برژانگ

برژیاگ (نا. مفـ)[لە: برژیان][ئەر] بڕ: برژاو

برژیان (چا. ل)[ئەر] بڕ: برژان

برژیانەوە (چا. ل)[برژیان + ئەوە] بڕ: برژانەوە

برژیاو (نا. مفـ.)[لە: برژیان] بڕ: برژاو

برژین (چا. ل) بڕ: برژان

برژینەوە (چا. ل)[لە: برژین] بڕ: برژانەوە

برژیو (نا. مفـ.)[لە: برژین] بڕ: برژاو

برسی (ئان.)[هەخ: ڤرسە، ڤرسنە ـ پەھ: گورسەک، گورسەگ، گوشنەک. باک: برچی ـ ناو: برسی ـ باش: برسی ـ زا: ڤێشان، ڤەیسان، ڤەیشان] ١ـ گیاندارێک کە گەدەی بەتاڵە و پێویستی بە خواردن هەیە، ئاورا.// تێر. ٢ـ کەسێک کە بە ماڵی دنیا تێر نەبێ، چاوبرسی. ٣ـ رەش و رووت، هەمیشە برسی. **~ بوون:** ١ـ هەست بە برسیایەتی کردن و مەیلی خواردن هەبوون. ٢ـ چاوتێر نەبوون، مەیل بۆ پتر هەبوون. **~ بوونەوە:** هەست بە برسیاەتی کردن دوای ماوەیەک تێپەڕین لە خواردن. **~ راگرتن:** درەنگ خواردن دان بە کەسی برسی. **لە برسان مردن:** مردن لەبەر نەخواردن و خواردن پێنەگەیشتن.

برسیـایەتی (حم.)[برسی + ئایەتی] حاڵەتی برسی بوون، برسێتی، برچیتی، برسـیـەتی، ئاورایی. **~ چێــژتن:** ١ـ تاقـەتی برسـیـایەتی هێنان. ٢ـ پەی بە چلۆنایەتی کــەسی برسی بردن، بە برسیایەتی زانین.

برسیـەتی (حم.)[برسی + ئەتی] بڕ: برسیایەتی

برسێـتی (حم.)[برسی + ئەتی] بڕ: برسیایەتی

برش (نا.)[؟] ١ـ کـۆمـەڵێک قـارچکی وردن، لە سەر نان و میوە و خواردەمەنی دیکە لە بەر مـــانەوەیان پەیدا دەبن، رەنگی ئەو کـۆمـایە پتـرشـینە و رەنگی دیکەش بەخـۆوە دەگـرن. پێنێسلین لەم قـارچکانە پێکدێ، کـەڕوو، کـەڕێ، گەڕگ، کەڕەکیفە، برشوو، پرگ، پیرک. ٢ـ (مـجـ.) نارەحـەتی و پشـوو سـواری لەبەر تەنگی جێ و گەرما. **~ هەڵاتن:** پشـوو سـوار بوون و نارەحـەت بوون لە بەر کەمی جێگا و گەرما. **~ هەڵێنان:** پەیدا بوونی برش و کـەڕوو ، کـەڕوو هەڵێنان. ⁂ ئەو نانانەت بۆ فـڕێ نەداون هەموو برشیان هەڵێناوە.

برشـاویی (ئان. ل)[برش + ئاویی2] حاڵی هەر شتێکی کە برشی هەڵێنابێ، کەڕوایی.

برشـتـوو (نا. مـفـ.)[لە: برژان] بڕ: برژاو. ⁂ ... بە کـێردەکـەی دەیبـڕێ، لە ســەر ئاوری دادەنـێ نیـوەبرشــتـوو دەیخوارد. (مان ل ٣)

برشـتـە (نا. مـفـ.)[لە: برژان][پەه: بریشتەک] نانێکی باش برژابێ، نانێکی فەتیر نەبێ و نێوەراستەکەی گـوڵی کردبێ، بریشتە.

برشوو (نا. ل)[برش + ئوو] بڕ: برش

برغوو (نا.)[تور: burgu] ئامرازێکە وەک بزمار بەڵام پێچدار کە بۆ لێک توند کـردنی دو پارچە شت لە یەک کـەلکی لێـوەردەگـرن، بورغـوو، برغـوو، بورغی، برغی، جەڕ، ڤیدە، پێچ/٣.

برغی (نا.) بڕ: برغوو.

برق[1] (نا.)[عـەر: برق][باک] ١ـ بەرق، بەرەق، بریقــە، شـــۆق ٢ـ برووسک. ٣ـ بەرق، کارەبا.

برق[2] (نا.)[؟][زا] بڕ: قەتران

بـرق بـرووسـک (نـا. ل)[بـرق1 + برووسک][باک] هـەورەتریشــــقـــــە، برووسک.

برقــه (نا. ل)[برق1 + ئه] بریقــه، درەوشانەوە.

بـرقـین (چـا. ل)[لـه: بـرق1][بـاک] بریقانەوە، بریسکانەوە

برک[1] (نا.) ١ـ (ئا.) خاڵیگە، کەلەکە. ⁂ خـۆ لە بیـریان نەچوە خـالیـداغـا و سـابیـرخـان/ زێندین برینـدار دەبوو، برینی بوو لە برکـان (سـەعـیـد و میرسێوەدین ل ٨٤). ٢ـ ژان و ئێشی پشت و خاڵیگە و نێوقەدی مرۆڤ، ژان و برک. ~ **پێدا هاتن:** دەست پێکردنی ژان و برک وەک برووسکە بە تیـغـەرەی پشت دا. ~ **کـردن:** تووشی ژان و ئازاری برک بوون. ⁂ برکم کـردوە تیغەرەی پشتم زۆر دێشێ.

تێبینی: ریشەی برک دەچێتەوە سەر ڤێرێنکە vərəđka ـ ی ئەوێستایی بە مانای وڵک و گورچیلە. (بڕ: گورچیلە)

برک[2] (نا.)[؟] قوڵەدار یا داردەستێک کـە بۆ بەر وەراندن یا بە شـتێک دادان کەلکی لێوەردەگرن، برکە، کـوڵەبرک، پـلار، پـلـلار. ~ **تێگرتن:** بڕ: پـلار تێگرتن. ~ **دان:** فڕێ دان، تووڕ دان.

برکاوێژ (ئان. فا)[برک2 + ئاوێژ] ١ـ کـەسێک کـە برک داوێ. ٢ـ (نا. ل) مـەودایەک کە برک و پللاری هاویشتراو دیاری دەکـا. ⁂ برکـاوێژێک دوورتر مراوی بە سەر سەرمان دا دەفڕین.

برکە (نا. ل)[برک2 + ئە] بڕ: برک2

برمووت (نا. ل)[باک] بڕ: بڕنووتی

برنج[1] (گـیـا.)[ئەو: ئورڤـینج ـ پەهـ: برینج، ڤرینج، ڤیرینج ـ سان: ڤرییهی. باک: برنج ـ ناو: برینج، برنج ـ باش: بـرنج ـ هـەو: بـرنج ـ زا: بـرنج] دانەوێڵەیەکی رەنگ سپییە، لە زەوییەکی ئاوی زۆر بێ دەچێندرێ، لە کـۆنەوە ناسراوە و بۆ خواردن دەبێ (پلاو، کەتە، قـبوولی و...) و چەندین جـۆری هەیە. (سەدری، گردە، عەمبەربۆ و ...). زێدی ئەم دانەوێڵە چین و ژاپۆن و هیندوستان بوە و دوایی بە دونیا دا بڵاو بۆتەوە، لە کـوردسـتـان دەچێندرێ. بە شـینی مەرەزەی پێدەڵێن، کە لە توێکڵ دایە پێی دەڵێن چەڵتووک. Oryza sativa ناوی لاتینی ئەم گیایەیە. ‖ **برنجی بەردەشۆر:** (کنـ.) خـووسـان لە بەر باران. ⁂ بارانێکی خـۆش دەباری حـەسـۆ کـە گـەیشـتـەوە وەک برنجی بەردەشـۆری لێهاتبوو. **برنجی سەدری:** جۆرە برنجێکی باشە کە لە گیلان و مازندەران رەعەمەڵ

دێ. (ئەم برینجە یەکەم جار میرزائاغاخانی سەدری ئەعزەم لە هیندوستانەوە دەگەڵ خۆی هێناویەتی و لە مازندەران چاندوویەتی و بە ناوی خۆی ناوبانگی دەرکردوە.) **برنجی عەمبەربۆ:** جۆرە برنجێکی بۆنخۆش و باشە. **برنجی گردە:** جۆرێک برنجە کە لە برنجی ئاسایی چوکترە بەڵام قەڵەوترە و پتر بۆ ئاش و چێشتی شلە کەلکی لێوەردەگرن، گردە.

برنج[2] (نا.)[فەر: bronze] ئالیاژێکی ساز کراوە لە هەندێک کانی وەک: مس، قەڵایی و فافۆن، کە هەندێک دەفری نێو ماڵێی لێ ساز دەکردرێ وەک ئاونگ، کەشەف، سەماوەر و...، زەرد، زەردە، برنجە، تونج، پرینگۆک، برۆنز.

برنجار (نا. ل)[برنج1 + جار1] زەوییەک کە بۆ داچاندنی برنج تەخان کراوە، مەزرای برنج، برنجەجار، چەڵتووکجار، مەرەزە.

برنجداس (گیا.)[برنج1 + داس] [باش] بڕ: بۆمارانە

برنجکوت (نا. ل)[برنج1 + کوت (کوتان)] ١ـ ئامرازێکە بۆ کوتانەوەی برنج و لێکردنەوەی توێکڵی چەڵتووک ، دنگ، دینگ. ٢ـ (ئان. فا.) کەسێک کە بە دینگ مەرەزە دەکوتێتەوە، دینگچی.

برنجمشک (گیا.)[پەھ: فەرەنگموشک] گیایەکی خۆڕسکی بەلک و پۆیە لە تیرەی نەعنا، هەتا هەشتا سانت بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی بە شکڵی بەیزیی و گڕنی گڕنی و تاڵە، گوڵەکانی سپی و مەیلەوسوور و بۆنخۆشە، لەم گیایە بۆ دەرمان و چارەی گەلێک نەخۆشی کەلک وەردەگرن، Calament acinos و Melissa officinalis ناوی لاتینی ئەم گیایەن، ڕێحانەکێویلکە، چەدەنە.

برنجۆک (نا. ل)[برنج1 + ئۆک] ١ـ کوان و چڵکێکە کە لە سەر پەنجە و ژێر نینۆک پەیدا دەبێ و زۆر بە ژانە، موو. ٢ـ پارچە و قوماشێکی سپی و ناسک و کون کون کە ژنان بۆ دەسماڵ کەلکی لێوەردەگرن، تەنزیل، تۆڕ. ٣ـ (ئان.)[باک] شەفاف.

برنجە (نا.)[ئەر] بڕ: برنج2

برنجەجار (نا. ل)[برنج1 + ئە + جار1] بڕ: برنجار

برنجی[1] (ئان. ل)[برنج1 + ئی] ١ـ لە ڕەنگی برنج. پتر بۆ ڕەنگی ددان

دەکـــوترێ. ؛؛ ددانەکـــانی برنجی و جوانن. ٢ـ هەر شتێک کە لە برنج ساز کرابێ. ؛؛ نانی برنجی.

برنجی² (ئان. ل)[برنج2 + ئی] ١ـ هەر دەفر و ئامانێکی لە برنجە ساز کرابێ. ٢ـ ڕەنگی مەیلەو قاوەیی.

برند (ئان.)[سۆر] بڕ: بڵند

برنگ (نا.) بڕ: برینگ

برنەوە (چا. م)[برن + ئەوە] بڕ: بردنەوە

بروە (نا.)[باش ـ زا] بڕ: برۆ

برویسکە (نا.)[باش] بڕ: برووسک

برویّ (ئا.)[هەو] بڕ: برۆ

برۆ (ئا.)[ئەو: برڤەت ـ هەخ: بروو ـ سان: بروو. پەه: برووک، برووی، برەڤەد. لۆر: بێرم ـ فار: ابرو. روس: برۆڤ. باک: بروو، برە، بری، برۆ ـ ناو: برۆ ـ باش: ئەورۆو، بروە ـ هەو: برۆ، برۆی، برویّ، بروو ـ زا: بەرەو، برەو، برەوی، بروە، بوری، بورو] ڕیزە موویەکی کەم و کەوانی کە لە سەرەوەی چاو و لە بنەوەی نێوچاوان ڕواوە. ~ **تێکنان:** گنج بە نێو چاوان دان و هێنانە خواری برۆ لە بەر تووڕەیی و قەڵس بوون، برۆ وێکنان، نێوچاوان تێک نان. ~ **وێکنان:** بڕ: برۆ تێکنان. ~ **هەڵتەکاندن:** تەکان دانی برۆکان بۆ لای سەرەوە لە کاتی وڵام دانەوە بە کەسێک کە مانای نا ـ ی هەیە. ~ **لێهەڵتەکاندن:** ئیشارەیەکەی نهێنییە بە کەسێک کە سەبارەت بە مەبەستێک پرسیاری لێدەکرێ و کەسی سێهەم یا هاودەستەکەی برۆکانی بۆ لای سەرەوە تەکان دەدا و ماناکەی ئەوەیە کە بە نا یا بۆ ئەنجام نەدانی کارێک وڵام داتەوە. ~ **هەڵگرتن:** هەڵقەندنی هەندێک لە تووکی برۆ بۆ ڕێک و پێکی و جوانی کە ژنان دەیکەن. || **برۆی سێبەنگ:** برۆی تێکەڵاو، برۆی سێ تاق، برۆی سێوەنگ. **برۆی سێ تاق:** برۆیەکی پڕ کە لە نێوانیان دا بۆشایی نەبێ، برۆی تێکەڵاو، برۆی سێبەنگ. **برۆی سێوەنگ:** بڕ: برۆی سێبەنگ. **برۆی قەڵەمی:** برۆی باریک.

برۆنز (نا.) بڕ: برنج2

برۆی (ئا.)[هەو] بڕ: برۆ

بروو (ئا.)[باک ـ هەو] بڕ: برۆ

برووسک (نا.)[ئەو: برازە ـ پەه: ڤیێر، ڤیرۆزاک. سوید: blixt ـ باک:

برووسک، بریسک، بلێچ ـ ناو: برووسک، برووسکە، بریسک، بریسکە ـ باش: برویسکە، بڵاچە ـ هەو: برووسکە ـ زا: بلسک، ڤلسک، ڤرسک، ڤرسۆ] ١ـ رووناکییەک کە لە وێکەوتنی دوو هەور پەیدا دەبێ، رووناکی دوای گرمانی هەور لە ئاسمان، برق، چەغماغە، برق برووسک. ٢ـ ئێش و ئازارێک کە لە پڕ شوێنێکی لەش دادەگرێ و زوو دەبڕێتەوە. **~ لێدان:** بڕ: برووسکاندن.

برووسکاندن (چا. ل)[لە: برووسک] ١ـ لێدانی بەرق و برووسک لە هەور، برووسکە دان، برووسک لێدان. ٢ـ برووسکە لێدان لە لەش.

برووسکانەوە (چا. ل)[برووسکان + ئەوە] بڕ: بریسکانەوە

برووسکە (نا. ل)[برووسک + ئە] ١ـ بڕ: برووسک. ٢ـ نامە یا هەواڵێک کە بە تەلەگراف بەڕێ دەکردرێ، تەلەگرام. **~ دان:** بڕ: برووسکاندن.

برووسکیان (چا. ل)[ئەر] بڕ: بریسکانەوە

برووسکین (چا. ل) بڕ: بریسکانەوە

برووسین (چا. ل)[باک] بڕ: بریسکانەوە.

برووکە (ئاک. ل)[بر (بڕین) + ئووکە] بڕێک، هێندێک، بەشێکی زۆر کەم لە شتێک. ‡ دا برووکەیەکم تۆو دەیە!

برووقە (نا. ل)[برووق (عەر: بریق) + ئە] بڕ: بریسکە/٢.

برووقەبرووق (نا. ل)[برووقە + برووق] بڕ: بریسکەبریسک

برە (ئا.)[باک] بڕ: برۆ

برەو[1] (نا. فا)[ب2 + رەو] ١ـ رمێنی بازاڕ. ٢ـ باو، گەشە و نەشە. ٣ـ رێز، حورمەت. ٤ـ (ئان. فا) ئەسپی خۆشبەز، بدەو. **~ پێدان:** ١ـ وە رمێن خستنی بازاڕ. ٢ـ باو کردنی شتێک، رەواج دان. ٣ـ رێز و حورمەت بە کەسێک دان. & وە برەو خستن. **~سەندن:** ١ـ بازاڕ گەرم بوون، وەرمێن کەوتن. ٢ـ باو بوونی شتێک، وە رەواج کەوتن. ٣ـ بە قەدر و رێز بوونی کەسێک. & وە برەو کەوتن. **وە ~ خستن:** بڕ: برەو پێدان. **وە ~ کەوتن:** بڕ: برەو سەندن.

برەو[2] (ئا.)[زا] بڕ: برۆ

برەوی (ئا.)[زا] بڕ: برۆ

بری[1] (نا.) ئەم وشە بە تەنیا نایە و

هەمیشە دەگەڵ ـ لە ـ دێ (لە بری) بە مانی، لەجیات، بات. ៖ لەبری کایە کردن بڕۆ خەریکی دەرس و دەورەکانت بە!

تێبینی: بری هاوڕیشەیە دەگەڵ برای brāy ئەوێستایی و برێهـ breh ـ ی پازەند بە مانای بەش.

بری^{2}(ئا.)[باک] بڕ: برۆ

بری^{3} (ئام.) بڕ: بریا

بریا (ئام.)[ناو: بریا، بری، برا] وشەیەکە لە کاتی داوا کردن وەک ئاوات و ئارەزووی بۆ گەیشتنی دەکوترێ، خۆزگە، خۆزی، خۆزیا، کاش، کاشکە، کاشکی، وەشڵە، وەشڵێ. ៖ بریا نەمردبام و جارێکی دیکە دایکم دیبا.

بریان (ئان.) بڕ: برژاو

بریانی (نا. ل)[بریان + ئی] ١ـ بەرخ یا کاوڕی سەربڕاو و کوت کوت کراو کە دە گیپەکەی خۆی دەنێن و لە تەندووری دەخەن هەتا بپیشێ. ٢ـ قەل، مریشک، یا مەڕ و بەرخ کە نێو زگیان پڕ دەکەن لە برینج و بادام و کشمیش و بەهارات و لە تەندووری دەخەن. ٣ـ شۆربای نێو تەندوور. ٤ـ چەوەندەری پیشاوی نێو تەندوور.

بریتی (نا. ل)[بری1 + ئیتی] ١ـ پێکهاتوو. ៖ ئاوایی خۆشەکانی ناوچە بریتین لە ... ٢ـ لە بری، لە جیاتی، لە باتی.

بریسک (نا.) بڕ: برووسک

بریسکانەوە (چا. ل)[بریسکان + ئەوە] درەوەشانەوەی هەر شتێک کە نوور بداتەوە، برقین، برووسکانەوە، برووسین، بریسکین، بریسکیان، برووسکیان، برووسکین، بریقانەوە، بریقە دانەوە، بریقە دان، بریقە هاتن، بریسکە دان، بریسکە دانەوە

بریسکە (نا. ل)[بریسک + ئە] ١ـ بڕ: برووسک ٢ـ درەوشانەوەی خێراخێرای ئەو شتانەی نوور و شۆق دەدەنەوە، برووقە، بریقە. ~ **دان:** بڕ: بریسکانەوە. ~ **دانەوە:** بڕ: بریسکانەوە

بریسکەبریسک (نا. ل)[بریسکە + بریسک] درەوشانەوەی پەیتاپەیتا، برووقەبرووق، بریقەبریق

بریسکین (چا. ل)[لە: بریسک][باک] بڕ: بریسکانەوە

بریشتە (نا. مف.)[لە: برژان] بڕ: برشتە

بریقــانەوە (چا. ل)[لە: بریقــە] بڕ: بریسکانەوە. ⁂ سـەر تا پا خشـڵی زیوی وای پـێــــــوە / ئـەڕوا و هـاڕەی دێ و ئەبریقێتەوە (گۆران ل ١٣٨).

بریقــە (نا. ل)[عــەر: بریق + ئە] بڕ: بـریسکە. ~ **دان:** بـڕ: بـریسـکانـەوە، ~ **دانـەوە:** بـڕ: بـریسـکانـەوە. ~ **هاتن:** بڕ: بریسکانەوە

بریقەبریق (نا. ل)[بریقە + بریق] بڕ: برووسکەبرووسک

بریقــەدار (ئان. فـا)[بـریقـە + دار2] هـەر شــــتــــێکی بـریسکـەی هـەبـێ و بدرەوشێتەوە.

بریلیـــان (نا.)[فـــەر: brillant] ئەڵماسی داتاشراو و ڕێک و پێک کراو.

برین (نا.)[لە: بڕین][باک: برین ـ ناو: برین ـ هەو: بـرین ـ زا: برین] ١ـ شـوێنی بڕاوی لەش بـە هەر شـتـێکی بڕنده یا بە هۆی کەوتن خوێنی لێهاتبێتـە دەر، زام، ریش، زەخـم، زیـەم. ٢ـ بـڕ: کـــــوان. ٣ـ (مـجـ.) ئازاری دەروون، خـەم، خـەفـەت. ~ **خۆش بوونەوە:** چاک بوونەوە برین، ســـاڕێژ بـوونـەوەی بـرین، بـرین ســـاڕێـژ بـوونـەوە. ~ **ســــاڕێژ بـوونـەوە:** چاک بـوونەوەی بـرین. ~ **ســـاڕێژ کـــردن:** دەرمـان کـردن و چاک کـردنـەوەی برین. ~ **کزانەوە:** بڕ: برین کـولانەوە. ~ **کـزاندنەوە:** بڕ: بـرین کـولاندنەوە. ~ **کــولانـەوە:** ١ـ ئازار بـە برین گــەیشتن و ژان کـردنـی برین. ٢ـ وە بـیـر هـاتـنـەوەی دەرد و خـەفـەت. & برین کزانەوە. ~ **کــولاندنەوە:** ئازار بـە برینی کــەســێک گەیاندن. ٢ـ خـەم و خـەفـەتێکی کۆن وە بیـــر کـــەســـێک هـێنانەوە. & بـرین کـــزاندنـەوە. ~ **لێکردن:** بڕ: برینـدار کـــردن. ⁂ بـە چەقـــۆ دوو سـێ برینی قـــورسـم لێکرد. ~ **وەبن دان:** چاک بوونـەوەی رواڵـەتی برین بـەڵام لـە بـنـەوە چڵک کردن و سـەر هەڵدانەوەی، تەشـەنا بوونەوە.

برین پـێـچ (نـا. فــــا)[بـرین + پـێـچ (پێچانەوە)] کەسێک کە لە بەر دەستی دوکتور کار دەکا و برینی کەسی بریندار خاوێن دەکاتەوە و دەیبەستێ.

برینج (گیا.)[موک] بڕ: برنج

برینج پاڵێــو (نا. ل)[برینـج + پاڵێـو] [موک] سەلە یا سـوزمەی پاڵاوتنی برینج لە کاری ساز کردنـی پڵاو دا، نانەشـان، پڵاوپالا، پڵاوپاڵێو.

بـریـنـدار (ئان. ل)[بـرین + دار2] ١ـ

کەسێک کە لەشی بە ئامرازێک یا بە هۆیەک خوێنی لێهاتوە و برینی وێ کەوتوە، زامدار، زامار. ٣ـ شوێنی دارووشان و خەت لە سەر کەرەسە و ئامرازی بێ گیان وەک میز، تلویزیون و ... وەها کە شوێنەکەی بمێنێتەوە. ~ **بوون:** ١ـ پەیدا بوونی برین لە لەش. ٢ـ دارووشان و خەت وێکەوتنی سەر ئامراز و کەرەسە. ٣ـ ئازاری مەعنەوی پێگەیشتن، دڵبریندار بوون. ~ **کردن:** ١ـ برین لەکەسێک دان بە هەر کار و ئامرازێک، برین لێکردن. ٢ـ شوێن وێ خستن لە کەرەسەی بێ گیان. ⁖ منداڵ بەو چەقۆیە هەموو ئەو میزەیان بریندار کردوە. ٣ـ ئازاری مەعنەوی لە کەسێک دان، دڵبریندار کردن، ئازاراندن. ⁖ قسەکانت زۆریان بریندار کردم.

برینداریی (حم.)[بریندار + ئیی] ئاکامی بریندار بوون.

برینگ1 (نا. ل)[بر (بڕ لە: بڕین) + ئینگ][باک: بڕنگ، هەڤرنگ ـ ناو: برینگ، برنگ، هەورینگ، هەورنگ ـ هەو: هەورێنگی ـ زا: ئاڤرینگ، ئاڤرنگ] ئامرازی بڕینەوەی موو و خووری بزن و مەڕ، جۆرێک مقەستی گەورەیە کە دمەکانی پانتر و گەورەترە و دەسکەکەی وەک مقەست ڕاست نیە و لە دمەکەی بڵندترە، دوێرد، دووکارد، جەو، جەور، جەهرێ. **بە ~ ئەنگووتن:** باش دە بڕینەوە نەهاتنی خووری و ئەویش لە بەر نەخۆشییەکە کە لە کاتی بڕینەوەی خووری دا تووشی مەڕ دێ، بە برینگ کەوتن، بە برینگ هەڵگەڕان. **بە ~ کەوتن:** بڕ: بە برینگ ئەنگووتن. **بە ~ هەڵگەڕان:** بڕ: بە برینگ ئەنگووتن.

برینگ2 (ئان.)[؟] دەگەڵ وشەی ئیشک (ویشک، وشک) دێ و داگرتنێکی پتر لە سەر ئیشک دەکا، زۆر ئیشک. ⁖ بە سارایەکی ئیشک و برینگ دا دەڕۆیشتین. چێشتەکەت زۆر ئیشک و برینگە هەر زەڕڕەیەک چەورایی نیە.

برینگچی (ئان. فا)[برینگ1 + چی] بڕ: برینگەوان

برینگەوان (ئان. فا)[برینگ1 + ئە + وان] کەسێک کە بە برینگ خوری مەڕ و بزن دەبڕێتەوە، برینگچی.

بریوبریو (نا. د)[بریو + بریو] هات و هەرا، هەرا، قاوەقاوەی بەرز. ⁖ ئەوە لە کاروانیەکان دوو پیاوی گورج و گۆڵ ڕۆیین تا خەبەر بدەن بە وڵاتی مەرگەوەڕ. بریوبریو پەیدا بوو! پێشیان پێگرت

(سەعید و میرسێوەدین ل ٧٢).

برێسە (نا.)[سۆر] بڕ: بڵێسە

بـرێـشـکـە (نـا. ل)[بـرێش (بـرێـژ = برژاندن) + کە] ١ـ دەنکە گەنمی لە سەر ســێڵ بۆ دراو. ٢ـ هـەر دانێکی دیکەی بۆدراو. ∷ برێشکەی جــۆ ئەخــوا، بە ســابـوون دەست ئەشــوا (پەند ل ٨٣). & برێشگە.

تێـبـینی: بریشـتــەک briŝtak لە پەهـلەویی دا بـە مـانـای برژاو لە چاوگی بـریـشــــتـــــەن briŝtan هـەر یـەک سەرچاوەیان هەیە.

بـرێـشـگـە (نـا. ل)[بـرێش (بـرێـژ = برژاندن) + گە] بڕ: برێشکە

بڕ (نا.)[لە: بـڕیـن] رەگـی بـڕین ـ ە و ئـەو مـــانـایـانە دەدا. ١ـ کـــەمــــێک، ئەندازەیەکی کەم. ∷ بڕێکم نـان خـوارد. ٢ـ مـەودایەکی کـەم. ∷ بڕێکمـان مـاوە دەگـەینێ. ٣ـ زەمـانێکی کـەم، تاوێک. ∷ بڕێک درێژ بە و ســەرخـەوێکی بشکێنە. ٤ـ ئەو مـەودایەی چاو دەتوانێ ببـینێ، هـەتەر. ٥ـ ســاڵ و تەمەن بۆ کـەر و ئەسپ و یەســتــر هـەتا سێ ســاڵان و لـە دوایی ساڵ بە کار دێن ∷ یەکبڕ، دوو بڕ، سێ بڕ. ٦ـ مەودا، ئیزن، ماوە. ٧ـ پاشگرە بە ناوەوە دەلکێ و مـــانـای بڕێنەر دەدا. ∷ دەسبڕ، سەربڕ. **~ بوون:** ١ـ هەڵبڕان، جیا بوونەوە.٢ـ ئاوەکی بوون، هەڵبڕان لە ران و مێگەل. **~ پێدان:** ١ـ هەڵبڕین، لەت کـردن. ٢ـ چوونە نێـو قـسـەی یەکی دیکەوە. **~ دان:** ١ـ جــوێ کــردنـەوە، دابڕین. ∷ ئالێرەوە دیوارەکە بڕ دەدەین. ٢ـ مـاوە دان، ئیـزن دان. ∷ خـۆ بڕ نادا ئێـمـەش دوو قسـان بکەین! ٣ـ بوار دان. ∷ ئـەو چـۆمــــە بڕ نـادا. **~ شکاندن:** تینـوایەتی شکـان، تـێــــــراو بـوون. ∷ هـەندێکی دیکەم ئـاو دەیە بەوەنـدە ئـاوە بڕم نـاشکـێ! **~ کــردن:** ١ـ تـاقــەت و توانـایی بـڕینی رێگا لە شــوێنێکەوە بۆ شـوێنێکی دیکە. ∷ ئەو منداڵە بڕ ناکـا هەم هـەمــوو رێگایە بـە پێـیــان بێ. ٢ـ مــەودای بینینی چاو، هەتەر کــردن. ∷ جۆبارە، لالەزارە، هەتـا چاوی بڕ دەکا / مـەحوی بەهەشتی بۆ چیـە، چ بکا لە ئاو و بـاغ (مـــەحـــوی ل ١٧٣). ٣ـ توانـایی پەڕینـەوە لـە چۆم و ئـاوی خــــۆڕ. ∷ ئەو چۆمـە هەسـتـایە و کەس ناتـوانێ لێی بڕ کا! ٤ـ بە بڕشت بوون، بە حوکم بوون. ∷ قـســەکـانم چ بڕ نـاکـەن و منداڵەنم هـەر گـوێم نـادەنێ. **~ هەبوون:** بەبڕ بوون، بڕشت هەبوون، بەحوکم بوون.

براده (نا. ل)[عەر: برادة] وردەی دوای بڕبەند لێدان و کوتان و بڕینەوەی ئاسن و مەعدەنی دیکە، بڕە/٥.

براڵویێ (گیا.)[هەو] بڕ: بەلاڵووک

براڵوو (گیا.)[هەو] بڕ: بەلاڵووک

بڕان (چا. ل)[لە: بڕین] ١ـ تەواو بوون، لێبڕان. ⁂ هەتیوی برسی چڵمی هەڵدەلووشێ / کوڕی شێخ ئارەقی نابڕێ لە شووشێ (ناڵەی جوودایی ل ٨٢). ٢ـ هەڵبڕان، هەڵپچڕان.

بڕانەوە (چا. ل)[بڕان + ئەوە] ١ـ دوایی هاتن، تەواو بوون، کۆتایی پێ هاتن. ⁂ شەڕی ژن و مێرد زوو دەبڕێتەوە. ٢ـ ساغ بوونەوە لە سەر مەسەلە یا قسەیەک. ٣ـ دیاری کردنی مووچە و حەقدەست.

بڕاو (نا. مف.)[لە: بڕان] ١ـ لەتکراو، کوتکراو. ٢ـ برین لێکراو بە ئامرازی تیژ.

بڕبڕ (نا. ل)[بڕ + بڕ] ١ـ لەت و پەت کراو، زۆر بڕاو. ٢ـ کەم کەم، نەختەنەختە

بڕبڕاگە (ئا.)[بڕبڕە + یاگە (جێگە)] بڕ: بڕبڕە

بڕبڕە (نا. ل)[بڕ + بڕ + ئە] ١ـ (ئا.) ریزی ئێسکێک کە کەوتوونە سەر یەک و پشتی هەموو گوانداران قایم راگرتوە و نوخاعی لە نێو خۆی دا پاراستوە. لە مرۆڤ دا بڕبڕە لە ٣٣ ئێسک پێک هاتوە کە لە ملەوە دەست پێدەکا و بە کلێنچکە دوای دێ. بڕبڕاگە، تێغەرە، تیغەرەی پشت، تیرەغە، مۆغەرە. بڕبڕەی پشت ٢ـ (کنـ.) خزمی زۆر نزیک، پشت و پەنا. ‖ **بڕبڕەی پشت:** ١ـ بڕبڕە. ٢ـ (کنـ.) خزمی زۆر نزیک.

بڕبەن (نا. ل)[بڕ + بەن][هەو ـ ئەر] بڕ: بڕبەند

بڕبەند (نا. ل)[بڕ + بەند] ئامرازێکی پۆڵای کونجرکونجرە، بۆ لێک و لووس کردنی لێواری شوێنی بردراو کەلکی لێوەردەگرن، چەند جۆری هەیە (چوارپاڵوو، سێ سوو، گردەبڕ، پشتەماسی، کارتیخ، چێوەسان) و هەر کام بۆ کاری تایبەتی دە کار دەکردرێن، بڕبەن، موورەد، سوان، مەبرەد، مڤرەد، کارتیخ، بڕبەنگ.

بڕبەنگ (نا. ل)[بڕ + بەنگ] بڕ: بڕبەند

بڕبەک (نا.)[بڕ + ئەک] بەرازی نێر،

گۆڵە بەراز، یەکانە، برەک. // مالۆس

برس (نا. چا)[ئەر] بڕ: بڕست

بڕست (نا. چا)[لە: بڕین] رادە و ئەندازەی هێزی کەسێک،تاقەت، هێز و توانا، وزە، بڕس. ~ **لێبڕین:** لە توانایی خستن، هێز لە لەش بڕین. ⁘ لە لایەک نەخۆشی و لە لایەک بێ پارەیی بڕستیان لێبڕیوم.

بڕشت (نا. چا)[بڕ + شت2][لە: بڕین] ١ـ کوتە پارچە و سەر مقەستی جلدروو کە لە پاش بڕینی پارچە دەمێنێتەوە و فڕێ دەدرێ. ٢ـ تیزماڵک و کوتە کاغەز کە دوای جزووبەند کردن و لێک و لووس کردنی کتێب و دەفتەر دەمێنێتەوە و فڕێ دەدرێ. ٣ـ رادە و ئەندازە و توانایی بەر هێنانی دان و دانەوێڵە. ⁘ گەنمی چاک یەک و دە بڕشتی دەبێ (یانی دە بەرابەر بەرهەم دێنێ). پێشتر لەبەر کەلک وەرنەگرتن لە کوود گەنم وەک ئێستا بڕشتی نەبوو. ٤ـ توانایی و بڕی کەسێک بۆ ئەنجام دانی کارێک. ⁘ پیاوێکی یەکجار بە بڕشتە. ~ **لێدان:** بڕینی پارچە و کاغەز و شتی لەم بابەتە. **بە ~ بوون:** ١ـ دەغڵ و دانێکی کە حاسڵیان زۆر بێ. ٢ـ توانا بوون بۆ راپەڕاندنی کارێک.

بڕکە (نا. ل)[بڕ + ک + ئە] ١ـ ساقەت و بنجی هەندێک گیا کە ناتوانن بەرز بنەوە و لە دەوری خۆیان بڵاو دەبنەوە وەک: هاروی، ترێزوو، کوولەکە، شووتی، گرکە، کاڵەک و ... ٢ـ بەشێک لە ئاژەڵ، کەرک، کەرت.

بڕکێنە (نا. ل)[بڕکە + ئێنە][موک] یاریی و گرێوێکە کە دوو یا چەند کەس دەیکەن بە بەری بڕکەیی وەک کاڵەک یا شووتی کە کامەیان وەهای دەبڕێ کە دوو لەتەکە بەرابەر و هاوسەنگ بن.

بڕگە (نا. ل)[بڕ + گە] ١ـ هەر یەک لە سی و سێ ئێسکی تیغەرەی پشت، مۆرتخە، مووڕگە، ترەختە، مرۆخە. ٢ـ پارچەیەکی سەربەخۆ لە قانوون، مەقالە و هەر شتێکی نووسراوەی دیکە، فەقەرە، مادده. ٣ـ بەشێک لە وشە، ئەوەندە کە بە جارێک بە ئاهەنگ دەکوترێ، هیجا.

بڕندە (نا. فا، ئان. فا)[لە: بڕین] بڕ: ببڕ

بڕنگ (نا. ل)[بڕ + نگ][باک] بڕ: برینگ1

برنۆ (نا.)[؟] جۆرێک تفەنگی شەڕ

کــردنە، کــورت و درێژی هەیە، پێنج فـیـشـەک دەخـوا و هەر جـارەی کـە تەقـێندرا دەبێ گەلەنگەدەن بکێشرێ و فیشەکی دەبەر نێنەوە.

برنـووتی (نا. ل)[تور: burun otu (گـیـای لووت)] تۆزێکی رەنگ مـۆرە لە تەماکوو و داو و دەرمانی بۆنخۆش، کە وەبەر لـووت دەدرێ و مـرۆڤ وە پشـمین دەخا و هەندێکیش سـەرخـۆشـی دێنێ، برمووت، بورونتی. (عەر: انفیة)

بـڕوا (نـا.)[بـڕ: بـاوەڕ] ١ـ بـاوەڕ. ٢ـ رەوا، بـەرایـی. **~ پـێـکـردن:** بـاوەڕ پـێـکـردن، بـڕوا پـێ هـەبـوون. **~ پێـهـەبوون:** بڕ: بڕوا پێکردن. **~ دان:** رەوا بیـنـین، بەرایی دان. ∷ هەر چەند دەکەم دڵم بڕوا نادا لە دایک و باوکم جیا بمەوە. **~ کردن:** باوەڕ کردن.

بڕوانامـە (نا. ل)[بڕوا + نامـە] بڕ: باوەڕنامە

بڕوایی (حم.)[بڕوا + یی] باوەڕیی

بڕوێش (نا.)[پەھ: فـرووشـەک. ناو: بڕۆش، بڕوێش، بڕووش، پەڕش، پەڕشت، پەڕشـە ـ هەو: وڵۆشـە] ١ـ دانەوێڵـەیەکی ئـامـاڵ سـوورە، لە برنج دەچێ، لە کوردستان دادەچێندرێ، وەک برنج پڵاو و قـەبووڵی پێ سـاز دەکەن و جگە لەوە خواردنی دیکەشی لێ ساز دەکەن و مرۆ تێر دەکا. ٢ـ گەنمی کوتراو یا لە دەستار دراو بەڵام نەک بیـێتـە ئارد، کـە هەندێک خـواردنی کـوردیی لێ سـاز دەکـەن. ٣ـ وردە سـاوار. ٤ـ بڕ: بڕوێشێن. ٥ـ جۆرێک بەفری وردی رەقە، بەفری نێوان تەرزە و بەفـر، تـەرزەلووکـە، گـژنیـژە. ٦ـ (مـجـ.) قـسـەی بێ سـەر و بەرە. **~ کردن:** ١ـ ئاشێکی کە بەرداشەکانی گەنم باش نـاهاڕن و لـە جـیـات کـردنە ئارد دانەوێڵـە قـڵت و بڕ دەکـەن و وەک بڕوێشی لێدەکەن. ٢ـ قسەی بێ سەر و بەرە کـردن، قسەی بێ رێ و جێ کردن. ∷ کوڕە دە بیبڕەوە ئەو بڕوێش کردنەت لە چیە خۆ پیاو تێناگە تۆ دەڵێی چی.

بڕوێش کـولێک (نا. ل)[بڕوێش + کـوڵ + ئێک] زەمـانێک بە قـەرا کـوڵینی بڕوێش کە نزیک دوو ساعەت دەگرێتەوە. ∷ بڕوێش کوڵێکە دە حەمام دایە و نایەتە دەرێ.

بڕوێشـە (نـا. ل)[بڕوێش + ئە] بڕ: پرووشە.

بڕوێشێن (نا. ل)[بڕوێش + ئێن] ئاش و شلەیەک کە بە بڕوێش، وردە ساوار یا

گەنمی کوتراو ساز دەکردرێ، برویش، بڕۆش، شلەبرویش، وڵۆشینە.

بڕۆس (نا.)[فەر: brosse] ١ـ ئامرازێکی سەر داهێنانە، دەسکێکی هەیە و پانە، سەرەکەی دەنکی زۆری وەک بزماری لە سەرە و سەری پێدادێنن. ٢ـ ماهووت ماڵ. **~ کردن:** داهێنانی سەر بە بڕۆس.

بڕۆش (نا.) بڕ: برویش

بڕۆشە (نا. ل)[بڕۆش + ئە] بڕ: پرووشە

برووش (نا.)[سۆر] بڕ: برویش

برووکە (ئاک. ل)[بڕ + ئووک + ئە] کەمێک، هەندێک، بڕێک.

بڕە (نا. ل)[بڕ + ئە] ١ـ شفرەی بەراز، شفرە. ٢ـ خەتێک خۆڵی هەڵدراوەی نێوان دوو هێڵی جووت بە گاسن کە کەوتوتە سەر یەک، ناوگرە. ٣ـ بڕ: بڕیە. ٤ـ ئاردەمشار. ٥ـ بڕادە.

بڕەک (نا. ل)[بڕ + ئەک] ١ـ (گیان.) بەرازی نێر،بڕڕەک. ٢ـ مشاری دوو کەسی، شەقە، شەقەمشار. ٣ـ (ئاک.) ئەندازەیەکی کەم، بڕێک.

بڕیار (نا. ل)[بڕ + ئار] ١ـ پەیمان. ٢ـ قەرار. ٣ـ شێوەی بڕینی جلوبەرگی. **~ بوون:** کارێک یا شەرتێک کە لەوانەیە ئەنجام بدرێ، قەرار بوون. ⁂ بڕیارە بەم زوانە ئاشتی پێک بێ. بڕیارە قەتار بۆ شارەکەمان بکێشن. **~ دان:** پەیمان بەستن بۆ هەر کارێک. ⁂ منداڵەکان بڕیاریان داوە ئیدی بەدفەڕێ نەکەن. **~ لە سەر دان:** را دەربڕینی بە تەواوەتی بۆ بەڕێوە بردن و ئەنجام دانی کارێک لە سەر کەسێک یا مەسەلەیەک. ⁂ کۆنگرە بڕیاری لە سەر زۆر شتی تازە داوە.

بڕیە (نا. ل)[بڕ + یە] ١ـ هەڵسەنگاندنی کار یا کالایەک بە بێ کێشان و حیساب کردن، هەروا نرخ دانان، گۆترە، بڕە/٣. ⁂ لە بڕیە ئەو دەستە کەوا و پاتۆڵەت بە چەندی؟ ٢ـ نرخی کارێک لە سەر تەواو بوون بە بێ حیساب کردنی وەخت و شتی وەردە. ⁂ لە بڕیە خانووبەرەیەکی باشم بە چەند بۆ تەواو دەبێ؟

بڕین (چا. م)[هیک: بهریی ـ ئەو: بریی، برای ـ پەھ: برین، بریتەن، بریینییتەن. باک: بڕین ـ ناو: بڕین ـ باش: بڕین ـ هەو: بڕیەی، بڕیای ـ زا: برنایش] ١ـ لەت کردن و جیا کردنەوەی

شتێک بە ئامرازی تیژی وەک چەقۆ و مشار. ٢ـ بریندار کردنی بەشێک لە لەش. ⁖ قامکم بڕی. ٣ـ کڵاو لە سەر کەسێک نان، فێڵ لە کەسێک کردن، گران پێ فرۆشتن. ⁖ حاجی هەر بەناو حاجییە چوومە دوکانەکەی دەستی لێرەڕا بریم. ٤ـ پێوانی مەودا و ڕێگا، ڕویشتن و وە پشت سەر نانی ڕێگا. ⁖ کە ئاوڕم داوە دیتم مەودایەکی زۆرمان بڕیوە. ٥ـ هەڵپاچین و جیا کردنەوە بە مەقەست. ٥ـ گۆڕینی حاڵەتی هەندێک شتی ئاوەکی و مەیوو و لندوو لندوو بوونی. ⁖ چەلێ ماستی دە ئاشەکەت مەکە لێی گەڕێ با هەندێک سارد بێتەوە دەنا دەیبڕێ. ٦ـ تێکەڵ کردنی پەڕی قومار، بۆر لێدان. ٧ـ لێدانی تێگرایی بانکی قومار. ⁖ بانکەکەی بڕیم. ٨ـ دزین و بردنی تەواوی پوول و کەل و پەلی شوێنی دزراو. ⁖ دز هات و ماڵەکەی بڕیم. دوێنێ شەوێ دوو دوکانیان بڕیوە. ٩ـ بڕشت و قەوە پێ شکان. ⁖ جا خۆ قسەم قسەت نابڕێ هەرچی بفەرمووی وا دەکەین. **بە ~ چوون:** گەیشتنە ڕادەی بڕین، تووشی بڕین بوون، بڕان. ⁖ دەک زمانت بە بڕین چێ بۆ ئەو قسە ناخۆشەت. کابرا لە خۆڕا سەری بە بڕین چوو. **بە ~ دان:** سەر یا بەشێک لە ئەندامی کەسێک تووشی بڕین کردن. ⁖ دووزمان و شۆفار سەری دوو کەسیان بە بڕین دا.

بڕینەوە (چا. م)[بڕین + ئەوە] ١ـ لەت کردن و جیا کردنەوە بە ئامرازی بڕین وەک مشار، بیور، ... ⁖ دارەکانمان بڕیوە. ٢ـ هەڵپاچینی مووی مەڕ و بزن. ٣ـ کورت کردنەوەی تووکی سەر. ٤ـ دەرهێنانی هەنگوین لە کەندوو. ٥ـ تەواو کردن، دوایی پێهێنان بە کارێک. ⁖ ئەو قاوەقاوەتان لە چییە بیبڕنەوە! دەستبەجێ شەڕەکەیان بڕیوە. ٦ـ ساغ بوونەوە لە سەر مووچە و مز یا مەسەلەیەک. ⁖ وامان بڕیوە پایزی بووکت بۆ لە بەر دەکەی دابەزێنین. ٧ـ لە شیرگرتنەوەی بیچوو.

بڕێ (ئاک. ل)[بڕ + ئێ] بڕ: بڕێک

بڕێک (ئاک. ل)[بڕ + ئێک] ڕادە و ئەندازەیەکی کەم لە شتێک، بڕێ، بڕەک، نەختێک، هەندێک، نیسکێک، تۆزێک، ...

بز[1] (ئان.)[؟] چاو دەرپەڕیو، چاوزەق. **~ چوونەوە:** زیتەی چاو هاتن، زەق بوونەوە. ⁖ ئەوە بۆ لە بن لێفە سەرت دەرێناوە، چاوەکانی چۆن بز

دەچنەوە. ~ **دان:** چاو زەق کردن.

بز[2] (نا.)[؟] ١ـ قامک، پەنجە، جوز، بووز. ٢ـ ئەنجامی بز پێوە کردن. ~ **پێوە کردن:** دەست بۆ قوونی کەسێک بردن، جوز پێوە کردن.

بز[3] (گیانـ.)[هەو ـ زا] بڕ: بزن

تێبینی: وشەی بز بە مانای بزن لە هەندێک چیـــــرۆک و پەندی زاراوەی ناوەندییش دا دەبیندری. ⁂ بز دا بۆ دا پیر دا.

بزافتن (چا. م)[سۆر] بڕ: بزاوتن

بزاڤ (نا.)[لە: بزاڤتن][باک] بڕ: بزاو

بزاڤتن (چا. م)[باک] بڕ: بزاوتن

بزاو (نا.)[لە: بزاوتن] ١ـ لە جێگەی خۆی تەکان دراو، دەست لێدراو، جوولاو. ٢ـ جووڵە، حەرەکەت، حەول، بزاڤ.

بزاوتن (چا. م)[باک: بزاڤتن، بزڤاندن ـ ناو: بزاوتن، بزواندن، بزافتن] ١ـ جولاندنی شتێک هەر لە سەر جێی خۆی، لەقاندن. ٢ـ جووڵاندنەوە و تەکانێکی کەم. ⁂ ئەو سمێڵێکە خورمایی لە سەر کۆڵمێکە ناسک و شلک دانا / وردەوردە لێوی دەبزاوت لەو مەست و خەرامانە (شۆڕمەحموود ل ٦٤). ٣ـ (مجـ.) بە قسە یا کارێک یەکێک هاندان بۆ دەرچوون لە حاڵی ئاسایی خۆی. ⁂ ئەو دەم هەراشەی هەندە مەبزوێن با ئارام دانیشێ.

تێبینی: بزاوتن و گەلێک وشەی دیکە وەک بزۆز، بزێو، بەزین، بەزان، بزووتن، ... لە ریشەی ڤەز vazی ئەوێستایی بە مانای جووڵە کردن، راکردن، بەزین کەوتوون.

بزبز (نا. ل)[بز1 + بز1] چاو زەق بوونەوە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن، زەق زەق. ⁂ بزبز چاوی تێبڕیبووم.

بزاندن[1] (چا. م)[باک] پساندن

بزاندن[2] (چا. م)[پەه: پەزدێنییتەن][باک] ترساندن

تێبینی: پەزد بە تەنیا لە پەهلەویی دا بە مانای ئەزیەت و ئازار هاتوە و لە چاوگ دا بە مانای ترساندن.

بزدۆک (ئان. ل)[بزد + ئۆک][باک] ترسەنۆک

بزدۆنک (ئان. ل)[باک] ترسەنۆک

بزدهان (چا. ل)[باک] ترسان

بزدەک (ئان. ل)[بزد + ئەک][باک]

ترسەنۆک

بزدیان (چا. ل)[باک] ترسان

بزدیای (نا. مف.)[باک] ترساو

بزدین (چا. ل)[باک] ترسان

بزدینۆک (نا. ل)[بزد + ئینۆک][باک] مەترسی، خەتەر.

بزر (ئان.)[باک: بەرزە، بزر ـ ناو: بزر] ١ـ کەسێک یا شتێک کە لە بەر چاو نەمابێ. // دیار. ∷ دوو سێ رۆژان بە دیارەوە نەبووی دیسان خۆت بزر کردبۆوە. ٢ـ نەدۆزینەوەی رێگا و بان و شوێنێک. ∷ منداڵەکەمان رێی ماڵی لێ بزر ببوو. ٣ـ لێکەوتنی شتێک. & ون، گوم، گم، وندا. ~ **بوون:** ١ـ لە بەر چاو ون بوون. ∷ تاو لە پشت کێوان بزر بوو. ٢ـ نەدیتنەوەی رێ و شوێن. ∷ شارەکە هێند گەورە بوو تێی دا بزر بووم. ٣ـ جێ مان و کەوتنی شتێک. ∷ کتێبەکەم بزر بوە. & ون بوون، گوم بوون. ~ **کردن:** ١ـ ون کردنی شتێک یا کەسێک. ٢ـ لە بیر کردنی جێ و شوێن و نەدیتنەوەی. رێگام بزر کردبوو هەرچیم دەکرد بۆم نەدەدیتراوە. & ون کردن، گوم کردن. **لێ ~ بوون:** ١ـ ون بوونی شتێک لە کەسێک. ∷ سەعاتەکەم لێ بزر بوو. ٢ـ شوێن و جێگەیەک لە کەسێک ون بوون. **لێ ~ کردن:** شتێک لە کەسێک ون کردن. ∷ حەسۆ سەعاتەکەی لێ بزر کردم.

بزرک (نا.)[؟][باک: بزرک، پزرک، پزک، پرزک، پزرووک] ١ـ کوانی چووکی سەر پێستی لەش بە تایبەت روخسار، زیپکە. ٢ـ کوان.

بزڕبزڕ (ئان. ل)[بزڕ + بزڕ] شیر یا ماستێک کە تێک چووبن، لندوولندوو، لیندوولیندوو. (هس: بزرک) ~ **بوون:** تێک چوونی شیر و ماست، بزڕکان.

بزڕکان (چا. ل)[؟] ١ـ تێک چوونی شیر یا ماست بە هۆی خراپ بوون یا گەرم کردنەوەی و لێک جیا بوونەوەی ئاو لە مادەکانی دیکە و لندوو لندوو بوونی، هەڵگەڕان، بزڕبزڕ بوون. ٢ـ تێکچوونی باری ئاسایی مرۆڤ و پەڕینی رەنگی رووی لە ترسان، پەشۆکان، پرووکان، هەڵپرووکان.

بزڕکاندن (چا. م)[بزڕکان + دن] هەڵگەڕاندنی بە قەستی شیر یا ماست. ٢ـ ترساندنی یەکێک وەها کە رەنگی رووی بپەڕێ. ٣ـ قسە پەڕاندن لە خەو دا یا لە حاڵی نەخۆشی و چەق و چۆ دا،

قسـه پەڕاندن، وڕێنه کردن، ڕاواندن. ٤ـ قـسـەی حـەلەق مـەلەق و بـێ سـەر و بن کردن.

بزڕکـاو (نا. مـفـ.)[لە: بزڕکـان] ١ـ ماست یا شیری هەڵگەڕاو. ٢ـ ترساو و ڕەنگ پەڕاو، پرووکاو.

بزڤاندن (چا. م)[باک] بڕ: بزاوتن

بزکـه (گـیـانـ.)[بز3 + ک + ئە][زا] گیسک، گیسکەنێر.

بزگ (نا.)[پەهـ: ڤەسـسـەت][ئەر] بنی مەرجانی سوور کە بۆ خشڵ و مووروو و گەوهەرسـازی دا کـەلکی لێـوەردەگـرن، شیلان، مەرجان.

بزگـوڕ (نا.)[؟] ١ـ کـوتـه پارچەیەکی کـــۆن و بێکەلک، دادڕاوێکی پارچەی بێکەلک. ٢ـ کــــوت و دادڕاوێکی هـەر پارچەیەک. & بجگوڕ، تیـتــۆڵ. **~ له کـەسـێک دادڕین:** (کنـ.) فـێـر بوون و ڕەچاو کردنی کردەوە و ئاکاری کەسێک وەک سـەرمـەشق. ؛؛ ڕۆڵە بزگـوڕێک لە ئامۆزاکەت دادڕە ئەویش هەر هاوتەمەنی تۆیە کەچی ئەو بۆتە دوکتور و تۆ هەر لە جێی خۆتی.

بزڵه (گـیــانـ.)[بز3 + ڵە][هەو] بڕ: گیسک

بزڵەڕ (گیانـ.)[بز3 + ڵەڕ] بڕ: بزنڵەڕ

بزماته (نا.)[؟][سۆر] توێژێکی ڕەق و قاوەیی تۆخ کە لە سەر برین دەیبەستێ و نیـشــانـەی خــۆش بوونـەوەی برینە، بزمـەتـە، قرتماغە، قـرتماخـە، قـەتماخـە، قەتماغ.

بزمـار (نا.)[عـەر: مـسـمـار] ١ـ شیشێکی باریک و درێژە کە لە پەیوەندی دەگـەڵ کـار چووک و گـەورەی هەیە، لە ئاسن یا پۆڵا ساز دەکـردرێ، دوو شـتی وەک تەختــە لـە یەک قــایم دەکــا یا بۆ شـــتـێک لە دیوار داکــوتان کــەلکی لێوەردەگرن، بسمار، پسمار، میخ، مێخ. ٢ـ ئامـرازێکە لە جـۆڵایی داهـەر وەک بزمــار کـە شـوێنەکـەی لە سـەر دارێ کـۆڵدراوە و کـە بە پاش و پێش کـردنی دەفە بەرز و نەوی دەبێتەوە. **~ لێدان:** ١ـ داکوتانی بزمار لە شتێک. ٢ـ (کنـ.) فێڵ لە کەسێک کردن، فریو دان.

بزمارڕێژ (ئان. فا)[بزمار + ڕێژ] هەر شـتـێکی کـە بزمـارێکی زۆری لە سـەر کوترابێ، بزمارکوت، مێخکوت.

بزمـارکوت (ئان. فـا)[بزمـار + کوت] ١ـ بزمــارڕێژ، مــێــخکوت.. ٢ـ (نا. ل) جـۆرێک ترێی پڕە کە دەنک و بۆڵەکـانی

زۆر لە یەک نزیکن و پاڵیـان لێک داوە و مەودایان دەنێوان دا نیە.

بزمـارۆک (نا. ل)[بزمـار + ئۆک] بڕ: بزمارە/١.

بزمـــارە (نـا. ل)[بـزمـــار + ئـە] ١ـ تویژێکی رەقـە، وەک بلۆقی رەق هـەلاتوو کـــە لە ســــەر دەست و پێ پـەیدا دەبێ، بزمارۆک، بسمـارە، پسمـارێ، مێـخەکە، مــێـخ. ٢ـ وردە داری چووک و تاشــراو وەک بزمـار کـە لە پلووسکی شـل بۆوەی ئاشی دەدەن هەتا قایم بێ و نەمیزێ.

بزمـک (نا. ل)[بـز (پۆز) + مک][باک: بـزمک، بزمـــۆک، پـۆزمک ـ ناو: بـزمک، بزمــۆک، بـزمــەک، پزینک] دم بێنێکی بچووکە لە کـوتە دارێک سـازی دەکەن و دوو سـەرەکەی بە بەنێک دەبەستن و وەک لغـاو دارەکـەی دە زاری کـاریلە دەنێن و بـەنەکـــەش دەبـەنـە دواوە و لە شـــاخـی دەبـەستن بـۆ ئەوە کـــە نـەتـوانێ گـــوانـی دایکی بمـژێ، دەمـبـەس، بلامـک، بلامک، بەلامک، بلۆمە.

تێبینی: من پێموایـە کە بز لەم وشـە دا هـەمـان پۆزە کە لە پۆزمک ـ ی باکووریی دا خـــۆ نیــشــــان دەدا و پێـــوەندی بـە بزەکـانی دیکەی ئەم فـەرهـەنگەوە نیـە.

دەلیلەکـەش ئەوەیە کـە مک یا مـامک کـە وەک پـاشــگـری پـۆش دێ لـــە تـەواوی وشـەکانی دیکە دا دەگەڵ وشەگەلی وەک بەر، دەم (بـەرمـــامک، بلامک، دەمــامک) هاتوە و بز ـ یش ناتوانی وشەیەکی دیکە جگە لە پۆز بێ کە لە زەمان دا پیتی بێ زاڵ بوە و وای لێـهاتوە و مـاناکـەشی بە گـشـتی دەبێـتـە پۆزپۆش یا دەمـبـەس و دمـبێن. هەروەتر بۆ ریشـەی مک، مـەک، مۆک بڕ: تێبینی بەرمامک.

بزمۆک (نا. ل)[بز + مۆک] بڕ: بزمک

بزمەتە (نا.) بڕ: بزماتە

بزمەک (نا. ل)[بز + مەک] بڕ: بزمک

بزن (گـیـانـ.)[ئەو: بووزە ـ پەهـ: بوز، بوچ ، [پاچەن، پازەن(بزنەکـێـویی)] ـ خـوار: ئەبز. فـار: بز ـ تـات: بێـزە. باک: بـزن ـ نـاو: بـزن ـ بـاش: بـزن ـ هــەو: بـز، بزە ـ زا: بز، بـزە، بـژە] گـــیـــاندارێکی کـەویی، گـیـاخـۆر و شـاخ و سـمـدارە، ردێنێکی درێژ و کلکێکی کـورتی هـەیە، بەدفـــەڕە و زۆر ســانـا دەچێــتـــە جـێی ئەستەم و لە کۆنەوە کەویی کراوە. جۆری کێویشـی هـەیە کـە پێی دەڵێن بزنەکێویی و راو دەکـرێ. بزن بۆ شـیـر، گـۆشت و مــوویەکـەی رادەگـرترێ و چەند جـۆری

هەیە. **چوونە بەر بزنان:** بزن بردنە دەر بۆ لەوەڕ. ⁖ کـــــەریم چۆتە بـەر بزنـان و ئێوارێ دێتەوە.

بزنانە (نا. ل)[بزن + ئانە2] باجـێکە کـــە ئاغـــا لـە خـــاوەنی بزن بە پێی سەرەبزنەکانی لێی دەستێنێ.

بزن ترێنە (گـیـا.)[بزن + تر + ئێنە] گـیـــایەکی بەهارییـــە، ســـەلکی بـە قـەد پیـازێکی بچـووک دەبێ، بزن دەیخـوا و لە بەر تیـژی دەترێ. (کـشت و کـاڵ ب ١ ل ٣٥). گـیـــایەکی بەهارییـــە، گـەڵای وەک کـــەوەر وایە، بـنکێکی خـــڕی هـەیە وەک پیازی پچووک (خاڵ ب ١ ل ١١٩).

بزنڵـەڕ (گیـانـ.)[بزن + ڵەڕ] مـەلێکی مـــاســیگرە، وەک لەگلەگ درێژە، رەنـگی پەڕەکـانی رەشــە و ژێر سنگی سـپـییـە، دندووک و لاقـەکـانـی سـوورن و مـاسـی و بۆق و کـرم دەخـوا (فـرهنگ پـرندگـان ل ٣٤). پـەلەوەرێکە زل، بـۆرکـــار بە قـــەد قـازێ ئەبێ، گۆشتی ئەخورێت (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٥)، بزەڵەڕە، بزڵەڕ.

بزمژ (گـــیـــانـ.)[بزن + مـــژ][لۆر: بۆزمێژنەک ـ فار: بزمجە. باک: بزنمێژ ـ ناو: بزنمژ، بزنمژە، بزنمژۆک، بزنمژەک، بزنمشک] جـۆرێک سـووسـەمارە بە قـەرا پشیلەیەک دەبێ، کلکی درێژە و لە سـارا گـوانی بـزن دەمــژێ (هۆی ناو نـرانی) و برینداری دەکا، پێستەکەی جوانە و بۆ کـالانی خـەنجـەر کەلکی لێوەردەگرترێ، تێــڕتێــڕە، تێــڕتێــڕەملە، قــومــقــومــە، پەزمژۆک، مانگەمژۆک.

بزمژە (گـیـانـ.)[بزن + مـژ + ئە] بڕ: بزنمژ

بزمژۆک (گـیـانـ.)[بزن + مـژ + ئۆک] بڕ: بزنمژ

بزمژەک (گـیـانـ.)[بزن + مـژ + ئەک] بڕ: بزنمژ

بزمشک (گیانـ.)[بزن + مش (مـژ) + ک][سۆر] بڕ: بزنمژ

بزمێژ (گیانـ.)[بزن + مێژ][باک] بڕ: بزنمژ

بزنۆکـە (نا. ل)[بـزن + ئۆکـە] چووک کراوەی بزنە هەر بەم مـانایە. ⁖ بزنۆکە و مەڕۆکە.

بزنەدۆخـە (نا. ل)[بزن + ئە + دۆخ + ئە] ئەو بزنەی کە خـاوەن بزن بۆ ئەربابی دەنێرێ هەتا شیـر و ماستەکەی بـخوا و دوای ویشـک کـردنی شـیــرەکــەی بۆی دەگەڕێتەوە.

تێــبــینی: دۆخ لە ڕەگی دەئۆک ـ ی ئێرانی کۆن و دۆختەن ـ ی پەهلەویی و دۆتن و دۆشین ـ ی کوردیی کەوتوە. (بڕ: دۆشین و دۆ2)

بزنەریشە (گیا.)[بزن + ئە + ریش + ئە] گــیــایەکــە بەهاری لە ســەر ڕێگا و رەقــەن دا ســـەوز ئەبێ، گــەڵای وەکــوو کــەوەر باریک و درێژ و گــوڵێکی شین و کاری هەیە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٥). گیایەکی بەهارییە، گەڵای وەکوو شویت وایە، بنجێکی بچووکی هەیە (خاڵ ب ١ ل ١٢٠).

بـزنــەرێ (نـا. ل)[بـزن + ئـە + رێ] ڕێگایەکی باریک، ڕێچکە، کــوێرەڕێ، ئاهەڕێ.

بزنە قسر (گیانـ.)[بزن + ئە + قسر] بزنێکی کە ساڵێک نەزابێ.

بزنەکوڕانە (نا. ل)[بزن + ئە + کوڕ + ئانە] بزنێکە کــە رەعــیــەت و مــەڕدار پێشکێشی ئاغایان دەکرد کاتێک کە کوڕی دەبوو.

بزنەکێفی (گیانـ.)[بزن + ئە + کێف + ئی][ئەر] بڕ: بزنە کێوی

بزنەکێویی (گیانـ.)[بزن + ئە + کێو + یی] ١ـ گیاندارێکی گیاخۆرە وەک ئاسک دەچێ، شاخی بەرەو دواوە گەڕاوەتەوە، مــووی کــورتە، لە کــوێســتــان دەژی و راوچی بۆ گـۆشـتـەکـەی راوی دەکـەن، Cervus capreolus ناوی لاتینی ئەم گیانلەبەرەیە. ٢ـ (مـجـ.) شـاخـەوان و بەردەوانی لێهاتوو. ٣ـ (مـجـ.) منداڵ یا کەسێک کە زۆر بە سەر دیوار و شوێنی بەرزەوەیە. & بزنە کێفی.

بزنەگــەل (نا. ل)[بزن + ئە + گــەل] کۆمەڵێک بزن بە یەکەوە، رانی بزن.

بزنەمەرەز (گیانـ.)[بزن + ئە + مەرەز] بزنێکە کــە لە جــیــات مــوو مــەرەز لەشــی داپۆشـــیــوە کــە جــۆرێک مـــووی نەرم و جـــوانە و پـتـــر بۆ جـل و بەرگ کـــەلکی لێوەردەگرن. (بڕ: مەرەز)

بزنـەوەس (نا. ل)[بزن + ئـە + وەس] مەشکەیەک کە لە پێستی بزن کرابێ.

بزنێری (نا. ل)[بز3 + نێری] گیایەکی کـوێسـتـانی بـەهارییـە، گـوڵێکی ســپی واشی هەیە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٥).

بزواندن (چا. م) بڕ: بزاوتن

بزوت (نا.)[باک] بڕ: بزووت

بزوێن (نا.)[لە: بزووتن] ١ـ پیـــتی دەنگداری ئەلفوبێ وەک (ئا، ئۆ، ئێ، ئوو

و ...). ٢ـ مـــانـای بزوێنـەر دەدا. ⁖ بن بزوێن.

بزوێنەر (؟)[لە: بزووتن] هـۆیەک یا کـەسـێک کـە هـاندەری بزاوتن و جـووڵە کردنە.

بزۆت (نا.) بڕ: بزووت

بزۆز (ئان. فا)[لە: بزووتن] ١ـ کەسێک کـە لە سـەر جـێـی خـۆی ناتوانـی ئارام بگرێ و هەر دەجـووڵێـتـەوە. ٢ـ منداڵی هار و هاج کە حەجمینی نیە و دەست لە کەل و پەلی ماڵ وەردەدا، دەست بزێو. & بزووک، بزێو.

بزۆک[1] (ئان. فـا)[ب2 + ز (زان) + ئۆک] ١ـ ژنێک کە زۆر زگ و زا دەکا. ٢ـ گیاندارێک کە هـەموو ساڵێ زاوزێ دەکا. // نەزۆک، قسر.

بزۆک[2] (ئان. فـــا)[بز (بزووتن) + ئۆک] بڕ: بزووک/١.

بزوو (گیا.)[باک] بڕ: بووز1

بزووت (نا.)[باک: بزۆت، بزوت ـ ناو: بزووت، بزۆت، بزووتک] دارێک کـــە بە تەواوی نەسووتاوە و سـەرەکەی هێشـتا ئاگـری پێـوە مـاوە، سـەرکـەبزۆت، سەلکەبزووت، سەرەبزووت.

تێبـینی: بزووت و بزۆت لە چاوگی سـۆچەت sočat ـ ی هیندی باسـتـان و سەئۆک saok ـ ی ئەویستایی بە مانای سـووتان کــەوتوە و دوو پیـتی س و ز ئاڵوگـۆڕیان بـە سـەر داهاتوە کـە لە کوردیی دا وێنەی زۆرە.

بـزووتـک (نـا. ل)[بـزووت + ک] بـڕ: بزووت

بزووتن (چا. ل)[باک: بزووتن ـ ناو: بزووتن، بزوون] ١ـ جـووڵانێکی کەم هەر لە سـەر جێگەی خۆ، جـووڵان، بزوون. ٢ـ سـەرەتای دەست پێکردن. ⁖ سـەرمـا بزووت و لەوە بە داو دەبـێ جلی گـەرم دەبەر کەین.

تێبینی: بزووتن لە چاوگی ڤەز vazی ئەوێستـایی و ڤـەزیـتـەنی پەهلـەویی بە مـانای راکـردن، بەزین و جـووڵانـەوە کەوتوە.

بزووتنەوە (چا. ل)[بزووتن + ئەوە] ١ـ جـووڵانەوە لە سـەر جێی خـۆ. ٢ـ خـەبات و جووڵانەوەی سیاسی.

بزووز (گیانـ.)[؟][باک] بڕ: مۆرکە

بزووزک (گـیـانـ.)[بزووز + ک][باک] بڕ: مۆرکە

بزووک (ئان. فـــا)[بـز (بزووتـن) + ئووک] ١ـ کـەسـێک کـە لە کـاران دا بە دەست و بـردە و خــۆ هەڵدەســوورێنێ، زیرەک، بزۆک2. ٢ـ بڕ: بزۆز

بزوون[1] (چا. ل) بڕ: بزووتن

بزوون[2] (نا.)[باک] بڕ: بووزوو

بزە[1] (نا.)[ناو: بزە ـ باش: بزە ـ هەو: بـزە] جـۆرێک کـەنینی بێـدەنگە، زار ناکـرێتـەوە و تەنیـا لێـوەکـان لێک دەکشێنەوە و حاڵەتەکەی لە روخسار دا خـــۆ دەنوێنێ، زەردە، زەردەخـــەنە، بـزەخـــەنگ. ~ **کــردن:** پێکەنین بە بێـدەنگی. ~ **گـرتن:** بزە هاتنە سـەر لێـوان، پێکەنین بە سـووکی. ~ **هاتن:** بزە گــرتن، پێکەنین بـە بێــدەنگی بۆ خۆشـی یا بۆ تەوس. ~ **نیـشـتنە سـەر لێـوان:** بزە کـردن، پێکەنین بـە سـووکی، بزە هاتنە سـەر لێـوان. ~ **هاتنە سـەر لێوان:** بزە کردن، پێکەنین بە سووکی.

تێـبـینی: بزە دەگــەڵ وشــەی بسکە هـەریەک وشـەیە و جێگۆڕکە و ئاڵوگۆڕی دوو پیـــتی « ز » و « س » ی بـە ســـەر داهاتوە. و ماناکـەشی لە جووڵەی سـمێڵ یا بلـێـن بسکەی سـمـێڵ کـەوتوە و لە دوایی مـانای سەربـەخۆی پەیدا کردوە و هـەر دووکیـشیـان لە ڤەز ـ ی ئـەوێستـایی کەوتوون. هس: بسکە1

بزە[2] (گیانـ.)[هەو ـ زا] بڕ: بزن

بزەخـەنگ (نا. ل)[بزە1 + خــەنگ] [باش] بڕ: بزە1

بزەڵە[1] (گـیانــ.)[بزە (بازە1) + ڵە] ١ـ بێـچـووی بەراز، کـوودەڵە، چۆخـەبازەڵە، بازەڵە، خـرنە. ٢ـ بێـچـووی گیـاندار کـە گـەورە بووبێ و پێگەیشتبێ. ~ **بوون:** پێگەیشتن و گــەورە بـوونی بێــچــووی گیاندار.

بزەڵە[2] (گـیـانــ.)[بز3 + ئەڵە][هەو] بێچووی بزن، گیسک.

بزەڵەڕ (گـیـانــ.)[بز3 + ئە + ڵەڕ + ئە][باش] بڕ: بزنڵەڕ

بزی (گیا.)[باک] بڕ: بووز1

بزیا (گــیـــانــ.)[بـز3 + ی + ئا][زا] گیسک، گیسکەمێ.

بزیە (گــیـــانــ.)[بـز3 + ی + ئە][زا] گیسک، گیسکەنێر

بزێ (گیانـ.)[ب2 + زێ2] گوێلکەمێی سێ ســاڵە، ســاڵی دوای بـەرکـەڵ. // بەرنیر.

بزێک (گـــیـــانـ.)[بـز3 + ئێک][زا] گیسک، گیسکەنێر.

بزێکە (گیانـ.)[بز3 + ئێک + ئە][زا] گیسکەمێ.

بزێو (ئـان. فــــا)[لـە: بـزووتـن] ١ـ بـە ناوەوە دەلکێ و مـانـای بـزوێنـەر دەدا. ⁂ سەربزێو، دەست بزێو. ٢ـ بڕ: بزۆز

بژ[1] (نا.)[ئـەو: بـەرێشــە ـ پـەھ: بۆش، بوش. باک: بژی، بوژی، بێژک ـ ناو: بژ ـ زا: بـەش] ١ـ ریزەی مـــووی ســـەر ملـی ئەسپ و شـێر، یـاڵ، یاڵ و بژ. ٢ـ کاکۆڵ. ٣ـ تیـژایـی گوڵە گەنم و جـۆ، داسـوو. ٤ـ مـووی راست وەســتــاو، زیک، گـرژ. ٥ـ (ئان.) پرژ، بڵاو. **~ بوونەوە:** ١ـ مووی سـەر کـە درێژ و بڵاو بووبێـتـەوە. ٢ـ بڵاو بوونـەوەی گـیـا و گـۆڵ لە ســەر بنـجی خۆی. **~ وەستان:** زیک بوونەوەی موو لە ترسان.

بژ[2] (نا.)[؟][باک] ١ـ مـەیل، ئیشـتـیا. ⁂ بژا خوە ناچە نان. ٢ـ ویست، نەفس.

بژار (نا.)[لە: بژاردن] ١ـ گیای زێدەی نێــو شـــیـناوەرد و باخـــچـــە کـــە دەبێ هەڵقـەندرێ، گـیـابژار، بژارە، کـاخ. ٢ـ کاری هەڵکەندن و خاوێن کردنەوەی گیاو گـۆڵی زێدە. ⁂ سـبـەی باخـچـەکـە بژار دەکـەم. ٣ـ کـاری خـۆ دۆزینی مـرۆڤ و باڵندە. ٤ـ ژمـار، ئەژمـار، حـسـێب. ⁂ گـــوێز بـە بژار بکرە! **~ کـــردن:** ١ـ هەڵقـەندنی گیا بژار. ٢ـ ژماردن. ٣ـ خـۆ دۆزین، پشکنین.

بژارتن (چا. م) بڕ: ژماردن

بژارچن (نا. ل)[بژار + چن] ئامـرازی گیابژار هەڵکەندن، پیشک، گیاکەن.

بژاردن (چا. م)[بـڕ: ژمـــــاردن] ١ـ حـسـێب کـردن، ژمـارە کـردنی شت. ⁂ بزانم دەتـوانـی هـەتـا دە ببــــژێری. ٢ـ قـەبووڵ کـردنی تاوان و سـزا دانـەوەکـەی بـە پـارە یـا کـــــرینـەوە. ⁂ هـەر چـی شـــووشـــەی شکاندبوو بۆم بژارد. ٣ـ خـاوێن کردنەوە و جیا کردنەوەی بەرد و چەت لە دانەوێلە، بژارتن. ⁂ ئەو برنجـە ببژێرە با سازی کەم.

بژاردنەوە (چا. ل)[بژاردن + ئەوە] ١ـ ســـــەر لـە نوێ بـژاردن. ٢ـ قـــــەرەبـوو کردنەوە، تێـهەڵێنانەوە، تۆڵە بۆ کردنەوە. ٣ـ [ئەر] خـەون گـێـڕانەوە، گـێـڕانەوەی خەون.

بژاردە (نـا. مــــــفـ.)[لـە: بـژاردن] ١ـ بژێردراو، ژمـاردراو، بژارە. ٢ـ کـەس و شـتی کـەم وێنە و دەست نیشـان کـراو،

هەڵبژاردە.

بژارکـــەر (نـا. فـــا)[بـژار + کـــەر3] کـەسـێک کـە گـیـابژار و گـیـای زێدەی باخچە و مەزرا هەڵدەقەنێ.

بژارە (نـا. چـا)[بـژار + ئـە] ١ـ بژاری گـیـای زێدە، گـیـابژار. ٢ـ خـۆ دۆزین و رێک و پێک کردنی پەڕ و باڵ بە دندووک. ٣ـ راست و ریس کـردنی رایەڵ لـە لایەن جـــۆلاوە. ٤ـ بژێردراو، بژاردە. ٥ـ [ئـەر] وەرگێڕان لە زمانێکەوە بۆ سەر زمانێکی دیکە. ٦ـ خـەیالاتی شـەوانە کـە دەبێـتـە هۆی خـەو لێنەکـەوتن. **~ کردن:** (کنـ.) خـەو لێنەکـەوتن لەبەر خـەیاڵێک کـە دە مـێـشک دایە. ∴ ئەوشـۆ تا بەیانی هەر بژارەم کرد و نەمتوانی تاوێک بخەوم.

بـژاڵ (نـا. ل)[بـژ1 + ئـاڵ4][ئـەر] ١ـ ئـیـــشکەڵی دار و درەخت. ٢ـ پـووش و پەڵاشـــێک کـە دوای دارەڕا دەخـــرێتـــە سـەربان و لـە پاشـان گڵـەبان دەکرێ. & هەژگ، هەژگەڵ، پژاڵ.

بژاندن (چا. م)[لە: بژ2][باک] ئیشتیا چوون، دڵ بردن، مـەیل لێـبـــوون، مـرخ چوونە سەر، ئەڵها کردن.

بژانگ (ئا.) بڕ: برژانگ

بژبژە (گـیـانـ.)[بژ1 + بژ1 + ئە] ١ـ جۆرێک جاڵجاڵۆکەی نێو ماڵانە، لەشی بە قـەرا جـاڵجـاڵۆکـەیە بـەڵام پێیـەکـانی چووکـــتـــرن. ژاری نیـــە و بێ ئـازارە و گـــیـــانداری چووکـــەی وەک مـــێش و مـێـشـوولە دەخـوا، Hyptiotes par-adoxus ناوی لاتینی ئەم جـانەوەرەیە، مێشەگرە، مێشەگیرە، پەسپەسەکۆڵە، پەسـپـەسکەرە، پەسـپـەسـەکـەرە. ٢ـ بڕ: هەڵەپەزە

بژکۆژ (نا.)[باک] بڕ: بشکۆژ

بژوێـن (ئـان.)[؟] حـــــاڵی دەشـت و لەوەڕگـەیەک گیاوگۆڵی زۆر بێ، زەمـەند. **جێ ~ بوون:** (کنـ.) جێگە خۆش بوون، جێ زەمەند بوون.

بژۆڵ (ئا.) بڕ: برژانگ

بژە 1 (ئا.)[زا] بڕ: برژانگ

بژە 2 (گیانـ.)[زا] بڕ: بزن

بژی (ئا.)[باک] بڕ: بژ1

بـژیشـک (نـا. ل)[ب2 + ژی + شـک] کـەسـێک کـە بە نەخـۆش را دەگـا و شارەزای نـەخـۆشـیـیـە و دەوا و دەرمـان دەنووسێ، حەکیم، دوکتور.

بژیو (نـا. ل)[ب2 + ژی + و] ئـەوەنـدە داهات و خـواردەمـەنیـیـەک کە مـرۆڤ یا

گـــیـــاندار بـۆ زینـدوو مـــانەوە و ژیـان پێویستی پێیەتی، مایەی ژیان.

بژیـوە (نـا. ل)[ب2 + ژی + وە] بـڕ: بژیویی. ‡ بە یەکـجـاریو بە جێ نایەڵم، لەوڕۆوە زەخـیـرە و بژیوەی حـەو سـاڵو مـاوە (سـەعـیـد و مـیرسـیـوەدین ل ٨٧) ئارامـی دڵەکـەم چـەپکێکم لەو گـوڵانـە بۆ پکە حـەواڵە/ تا بۆنـی ئەو گـوڵە ببێ بە بژیوەی دڵم (لاس و خەزاڵ ل ٦٤).

بژیویی (نا. ل)[بژیو + ئی] کەرەسەی پێـداویسـتی زینـدوو مـانەوە و پـێ ژیـانی مـــــــرۆڤ وەک ئـارد و ئـازووقـــــــە و خـواردەمـەنی، بژیوە. ‡ پیـاوکـە دەبێ بۆ ئەو مـانگە بیرێک بکەیەوە بژیوییـمـان دە ماڵ دا نەماوە.

بژێر (ئان. فـا)[لە: بژاردن] بـە ناوەوە دەلکێ و مـانـای بـژێردراو دەدا، ژمـێر. ‡ دانبژێر، شوکرانەبژێر.

بژێک (گیـانـ.)[بژ (بز3) + ئێک][زا] گیسک، گیسکەنێر

بـس (نــا.) ١ـ بـڕ: بـســت. ٢ـ بـڕ: بستە1/١.

بست (نا.)[ئەو: ڤـی تـەسـتـەی ـ پەه: ڤـیـتـیـسـت، ڤـیـدیسـت، ڤـیـتـەسـت. لۆر: بێگێس ـ فــــار: بدست. بـاک: بـست، بـۆست، بـهــۆست، بـوهسـت ـ ناو: بـس، بـست، بـنگس، بـنگووس، بـۆست ـ بـاش: بگس ـ هەو: بنگۆس، بونگەسـە، ویەسـە] ١ـ ئەنـدازەیەکـە بـۆ پێـوان، پـەنجـەکـانی دەسـت لێـک دەکــــرێـنـەوە و لـە ســـــەری قـامکی گەورە هەتا ئـاخری قـامکی تووتە دەگـرێ و رادەکـەی بە دەسـتـی گـەورە و چووک دەگـۆڕدرێ، ڤـینجـە، ڤـینجـەو. ٢ـ بڕ: بستە1/١.

بســــتک (نا. ل)[بست + ک] بڕ: بستە1/١ و ٢.

بســـتـــوو (نا. ل)[بست + ئوو] ١ـ کلکەی کـێـو کـە چەمــاوەوتەوە ســەر دەشـتـایی و چـی وای نەمـاوە تێکەڵ بە دەشت بێ، ملـە، یاڵ، گـــردەشـــان. ٢ـ تەپۆڵکەیەکی بەرزایی و درێژایی کەم بێ. ٣ـ بڕ: بستە1/١.

بســـتـــە[1] (نا. ل)[بست + ئە] ١ـ شـــیـــشـــیکی ئـاسـنـی درێـژ و پـان و ئەسـتـوورە، سـەرێکی لە تـۆپی پەڕەداری ئاش هەڵدەکێشرێ و سەرەکەی دیکە لە کـــونی تـەورە دەخـــرێ و بە هـێـــزی ئاو کـاتێک تۆپەکـە وەگـەر دەکـەوێ، بسـتـە دەسـوورێنی و ئەویش بەرداشـی سـەرەوە وەگەڕ دەخا، بڵـۆسک، بڵسک، بلووسک،

بست/٢، بس/٢، بستوو/٣، بستک. ٢ـ پارچە ئاسنێکی پانە، بە سەر تەندوور یا ئاورگ دا رایەڵی دەکەن و مەنجەڵ و دیزەی لە سەر دادەنێن، بستک، بلووسک. ٣ـ تەقەی قامک، چەقەنە، پل.

~ **لێدان:** چەقەنە لێدان، پل تەقاندن.

بستە 2 (گیا.) بڕ: پستە

بستەباڵا (ئان. ل)[بست + ئە + باڵا] کەسێک کە باڵای کورتە، قوڵە، چڵەنۆک، باوەعومرە، باوەقۆڕەت.

بسک (نا.)[باک: بسک ـ ناو: بسک ـ هەو: بسک ـ زا: بسک، بسکە] ١ـ مووی سەر لاجانگی ژنان، ئەگریجە. ٢ـ پرزە و کاکۆڵی سەر گەنمەشامی. ٣ـ کاکۆڵ، پەرچەم. ٤ـ (مجـ.) کاکۆڵ و زولفی گیاوگۆڵ. ⁘ پێش ئەوەی شنەی بەیانی / بسکی بەرەزا ببزێوێ (تاریک و روون ل ١٨٥).

بسکە 1 (نا.) نیشانەی بە دەماغی و دڵخۆشی لە روخسار دا، بزە. || **بسکەی سمێڵ:** دڵخۆشی و کەیفخۆشی وەها کە سمێڵەکان جووڵەیەکی کەمیان بێ، تووکەی سمێڵ. ***بسکەی سمێڵ هاتن:** دڵخۆش بوون و کەیف ساز بوون لە بەر هەر هۆیەک، تووکەی سمێڵ هاتن. ⁘ ئەوە چ باسە کاکە هەر بسکەی سمێڵانت دێ!

تێبینی: بسکە چ پەیوەندی بە سەر بسک ـ ەوە نیە. بسکە دەگەڵ وشەی بزە هەر یەک وشەن و دوو پیتی « س » و «ز» جێگۆڕکەیان کردوە. بسکە و بزە هەردووکیان لە ڤەز vaz ی ئەوێستایی بە مانای جووڵە کردن و بزووتن کەوتوون و لە بسکە دا ئەو جووڵە ناسکەیە کە بە لێوەکان دەدرێ یا بە گشتی سمێڵ جوولەیەکی کەم دەکا. (هس: بزە)

بسکە 2 (نا.)[زا] بڕ: بسک

بسکەبسک (نا. ل)[بسکە1 + بسک] بسکەی پەیتاپەیتا، زۆر دڵخۆش.

بسمار (نا.) بڕ: بزمار

بسمارە (نا. ل)[بسمار + ئە] بڕ: بزمارە/١

بشاڤتن (چا. م)[باک] بڕ: پشاوتن

بشقول (نا.)[باک] بڕ: پشکەڵ

بشکاڤتن (چا. ل)[باک] ١ـ بڕ: پشکووتن. ٢ـ پشکنین، هەڵوەشاندنەوە، لە باڵ یەک دەرهێنان، لێک کردنەوە.

تێبینی: بشکاڤتن کە لە زاراوەی باکووریی دا بە هەر دوو مانای

پشکووتن و پشکنین دێ و لە راستیش دا هەر یەک سەرچاوەیان هەیە و لە دوایی مانای جیایان پەیدا کردوە.

بشکول (نا.)[باک] بڕ: پشکەڵ

بشکۆژ (نا.)[باک] ١ـ غونچە. ٢ـ دوگمە، قۆپچە، پژکۆژ، بژکۆژ.

تێبینی: بشکۆژ، بژکۆژ و پژکۆژ لە رەگی بشکاڤتن و پشکووتن دەکەون.

بعیڤ (نا.)[باک] بڕ: بادام

بغورد (نا.) بڕ: بخوور

بڤ (نا. د) وشەیەکە بۆ ترساندنی منداڵی ساوا لە شتێک کە جێی مەترسی هەیە، بڤە.

بڤر (نا.)[باک] بڕ: تەور

بڤە (نا. د) ١ـ بەرگری و مەنع لە منداڵ بۆ دەست لە شتێک نەدان. ٢ـ (مجـ.) مەترسی، خەتەر. ፡፡ ئەمن خۆ لەو کارە بڤەیەی نادەم، دەترسێم تووشی گرتن بێم.

بکوژ (ئان. فا)[ب2 + کوژ] ١ـ کەسێک کە خەڵک بکووژێ، قاتڵ، پیاوکوژ. ٢ـ تاجییەکی کە باش راو بکا. ٣ـ (مجـ.) بە دەستەڵات و بە برشت.

بگار (نا.)[ئەر] بڕ: بوار

بگاردن (چا. م)[بڕ: بواردن][ئەر] ١ـ بواردن، هەڵبواردن. ٢ـ تێپەڕاندن، تێپەڕین.

بگارە (نا. ل)[بگار + ئە][ئەر] بڕ: بوارە. **〜 دان:** بڕ: بوارە دان

بگربگر (نا. ل)[ب + گر (گرتن) + ب + گر(گرتن)] بڕ: بگرەوبەردە. ፡፡ پاشی بیست و پێنج شەوەی لە شارەکەی کۆنە موسڵێ دەبۆوە بە بگربگر و جاڕ کێشانە (سەعید و میرسێوەدین ل ٩١).

بگردگ (نا. مف.)[لە: بگاردن] [ئەر] بڕ: رابوردوو

بگردن (چا. م)[ئەر] بڕ: بووردن

بگرەبگرە (نا. ل)[ب + گر (گرتن) + ئە + ب + گر(گرتن) + ئە] بڕ: بگرەوبەردە. ፡፡ لەو بگرەبگرە، داد و بستێنە / دایکی بە گریان شامی بۆ هێنا (بارام و گوڵندام ل ٥٦).

بگرەوبەردە (نا. ل)[ب + گر (گرتن) + ئە + و + بەر + دە (دان)] شێواوی و ئاڵۆزی و هات و هاواری کۆمەڵێک بە یەکەوە، هەنگامە، هەراوبگر، هەراوهوریا، بگربگر، بگرەبگرە،

بگرەوبێنە.

بگرەوبێنە (نا. ل)[ب + گر (گرتن) + ئە + ب + ئێن (هێنان) + ئە] بڕ: بگرەوبەردە. ∷ کوا قاوە و قلیان، پیاڵەی فەغفووری / کوا بگرە و بێنەی حاکم دەستووری (بارام و گوڵندام ل ١٠٨).

بگێڕ (نا. فا، ئان. فا)[ب2 + گێڕ1] کەسێک کە لوا دەپەستێوێ و لباد ساز دەکا، کارگەچی، نمەدماڵ، نەووگماڵ.

بگێڕیی (حم.)[بگێڕ + ئیی] کارێک کە نمەدماڵ دەیکا، کارگەچێتی.

بلا (ئام.)[باک ـ ئەر] بڕ: بڵا

بلالووک (گیا.)[باک] بڕ: بەڵاڵووک

بلام (نا. ل)[بل (بەر) + ئام] قایشێکە لە تەنگەی ئەسپی سەرکێشەوە لە لغاو قایم دەکرێ بۆ ئەوە کە ئەسپ سەری هەڵناوێ یا سوار هەڵنەگرێ، بلاو. ∷ هیوای بەختەوەری ئەهات زیاد بێ بەڵام دێوەزمەی شەڕ / بە چوارناڵ ئەوە وەک ئەسپی سەرکێشی بێ بلام دێ (هێدی ل ٣٨١). (بڕ: تێبینی: بەرمامک)

بلامک (نا. ل)[بل (بەر) + مامک][باک] بڕ: بزمک.

بلانە (ئام.)[ئەر] بڕ: بڵا

بلاو[1] (نا.)[ئەر] بڕ: بلام

بلاو[2] (ئان. فا)[ب2 + لاو (لاواندنەوە)][ئەر] کەسێک کە بە مردوو هەڵدەڵێ، لاوێنەری مردوو.

بلبل (نا.) بڕ: بولبول

بلچ (گیا.)[؟][ئەر] ١ـ دارێکی خۆڕسک و لک دڕکاوییە، هەندە بەرز نابێتەوە، گوڵی سپی و بۆنخۆشن، لە کوردستان زۆرە، بەرەکەی دەمەوە پاییز دەگا و دوو رەنگی سوور و زەردی هەیە، Crataegus melanocarpa و crataegus oxyacantha ناوی لاتینی ئەم دارەن. ٢ـ بەری ئەم دارە کە بە قەرا فندقێک دەبێ و بە رووتی دەخورێ. & گێوژ، گۆیژ، بلچی.

بلچەزەردە (گیا.)[بلچ + ئە + زەرد + ئە] گێوژی زەرد.

بلچەسوورە (گیا.)[بلچ + ئە + سوور + ئە] گێوژی سوور.

بلچی (گیا.)[هەو] بڕ: بلچ

بلسک (نا.)[زا] بڕ: برووسک

بلق (نا.)[باک] بڕ: بڵق

بللوور (نا.) بڕ: بلوور

بلند (ئان.)[باک] بڕ: بڵند

بلوار (نا.)[فـــــەر: boulevard] شـەقـامی گەورە کە نێوەڕاسـتـەکەی بە شیناوەرد و دار و چیمەن خۆش کراوە.

بلوین (نا.) بڕ: بلوێر/٢.

بلوێر (نا.) ١ـ ئامـرازێکی مۆسـیـقـای کـوردییـە لە قـامـیش سـاز دەکـرێ، حـــەوت کـــونـی هـەیە، بلـوور2، لوولە، لوولک، لولی، پلوور. ٢ـ لوولەیەکی چێوی داتاشـراو و تـایبـەت سـاز کـراوە، لە بن بێـــشکەی منداڵ دەیبـــەستن، کـــاتێک منداڵی نێــو لانکە مــیــز دەکـا پێی دا دەچێتە نێو تەنەکەیەک (ئاوخانە) و خۆی پیس ناکا، لوولک، بلوین، بلوور. ~ **بۆ گا لێدان:** (کنـ.) قسە کردن بۆ کەسێک کە چ تێنەگا. ~ **بەزاندن:** خۆ ڕزگـار کردنی منداڵ لە بلوێری نێو لانکە و میز دەبنە خۆ کردن. ∷ ئەوە چەند شەوە ئەو منداڵە بلوێری دەبەزێنێ و مــیــز دە بـنە خۆی دەکـا. ~ **ژەنین:** دەنگ دەرهێنان لە بلوێر بە ڕێک و پێکی، بلوێر لێـدان. ~ **لێـدان:** بڕ: بلوێر ژەنین. **بە بلوێری کـەسـێک هەڵپـەڕین:** (کنـ.) بە قـســە و مــەیل و هەوای کـەســێک جـووڵانەوە. ‖ **بلوێری شـەیتـانی:** (کنـ.) زمـانی لووس و هەڵخەڵەتێنەر. ∷ جا چاو بەو منداڵییەوە چلۆنمان کڵاو لە سەر دەنێ زمانی دەڵێی بلوێری شەیتانییە!

تێبینی: زەبیحی ریشـەی ئەم وشەیەی بـرۆتـەوە ســــــەر لـوورانـدن.[ب + لـوێر (لووراندن)] (بـڕ: قـامـووس ب ٢ ل ٩٤). بە بڕوای من بلوێر و هاوتاکانی گشتیان لە وشـــەی لوولە کـەوتـوون بە لەبـەر چاو گـرتنی ئاڵوگـۆڕی پیـتی « ل » و « ر » دەگەڵ یەکتر.

بلـوێربـەزێن (ئـان. فــــا)[بلـوێر/٢ + بەزێن] ١ـ منداڵێک کـە لە نێـو لانکە دا خـۆی دەجـووڵێنێـتـەوە و خـۆ لە بلـوێر ڕزگار دەکا و میز دە بنە خۆی دەکا. ٢ـ (کنـ.) هـار و هاژ ، دانەسـەکناو و بزۆز. & بلەربەزێن.

بلـوێـرپێـچ (نـا. ل)[بلـوێر/٢ + پێـچ] پارچە پەڕۆیـەک کـە لـە لێــواری بلوێری لانکەی دەپێچنەوە هەتا نێوگەڵی منداڵی ئازار نەدا، بلوێرپێچک.

بلوێرپێــچک (نا. ل)[بلوێر/٢ + پێچ + ک] بڕ: بلوێرپێچ

بلـوێرژەن (ئان. فـا)[بلـوێر/١ + ژەن] کـەسـێک کـە شـارەزای بلوێر لێـدانە، بلـوێرئـەنگێـــــو، لوولەژەن، لوولکژەن،

پلوورژەن.

بلوێرئەنگێــو (ئان. فــا)[بلـوێر/١ + ئەنگێو] بڕ: بلوێرژەن

بلۆق (نا.)[پەه: ئاپیلەک] ١ـ پۆڕگێکی ئاوداره کە لە بەر سوانـی پێستی دەست و پەل بە ئامـرازێکی وەک پێـمـەڕە سـەر هەڵدەدا، یـا ئەوە کـە بە سـووتان و ئاوی کـوڵیـو وە لـەش کـەوتن ئەم پۆڕگـە پەیدا دەبێ، ئاوڵە/٢، تلـۆق، گۆزاوڵە، پفکە. ٢ـ [باک] پۆرگ. ٣ـ [باک] بڵق. **~ کـردن:** پەیدا بـوونی بلۆق لە سـەر پێسـتی لەش لەبەر هـەر هۆیەک.

بلۆک (نا.)[فەر: bloc] کۆمـەڵە وڵات و دەوڵەتێک کە یەکیەتییـەک بۆ مـەبەست و ڕێبـازێک پێک بێنن. ፡፡ بلۆکی رۆژاوا، بلۆکی کۆمۆنیزم.

بلۆمە (نا. ل)[بل (بەر) + ئۆمە][باش] بڕ: بزمک. هس: بەرمامک

بلوور[1] (نا.)[پەه: بێلوور لە یون: be-ryllos] ١ـ کـانیـیـەکـە وەک شـووشـە روونە لـە کـان دەریدێنن و دەیتـاشن. ٢ـ مـادەی دەسکردە کـە وەک بلـوور سـازی دەکەن، کریستـاڵ، بللوور. ٣ـ شـووشـەی سـەر لامپا، شـووشەچرا، شـووشـەلامپا. ٤ـ (مــجـ.) ئـەندامـی سـاف و بێگەرد و جوان. ፡፡ گەردن بلوور.

بلوور[2] (نا.) بڕ: بلوێر/١ و ٢.

بلـووریی (ئان. ل)[بلـوور + ئـیـی] ١ـ هـەر شـتـێکی لـە بلـوور سـاز کـرابێ. ٢ـ هـەر چـی کــە لـە باری رەنگ و ورشـــەوە وەک بلوور وابێ. ٣ـ (نا.) پارچەی سـپی لە لۆکە ساز کراو کە بۆ کراس و دەرپێ و کفن کەلکی لێوەردەگرن، مەڕمـەڕشـا، هومایيل.

بلـوورین (ئان. ل)[بلـوور1 + ئـیـن] هـەر چێک کـــە پێـــوەندی بـە بلـوورەوە هـەبێ، سازکراو لە بلوور.

بلووسک (نا.) بڕ: بستە1/١ و ٢

بلووک (نا.)[؟] ١ـ بەش، دەســـتـــە، کــۆمـــەڵ. ٢ـ کــۆمـــەڵێک گــوند و دێی نـاوچەیـەک. ٣ـ بـەشـــێک لـە ســـپـــای عوسمانییەکان.

بلوول (نا.)[باک] لوولەی ئـافـتـاوە و مسینە.

بلەربـەزێن (ئان. فـا)[بلـەر (بلـوێر) + بەزێن][ئەر] بڕ: بلوێربەزێن

بلەوەز (نـا.)[عـــەر: بوالـهـــوس] ١ـ کەسێک کە گوێ ناداتە قسـەی کـەس و هـەر بە قـسـەی خـۆی دەکـا، لاسـار. ٢ـ

مــرۆی مـڵــهـورِ و زاڵم، دیکتــاتۆرِ. ٣ـ هەوەسباز.

بلیـارد (نا.)[فەر: billard] جۆرێک یاری گــەورەســاڵانە، مــیــزێکی پانـە بە ئەندازەی تایبەتی کە شەش کونی تێدایە و بە گۆیەکی چووکی خرِ کۆمەڵە گۆیەکی دیکەی بە دارێکی درێژ تێداوێن.

بلیت (نا.) برِ: بلّیت

بلیمەت (نا. ـ ئان.)[عەر: بوالهمة] ١ـ مــرۆڤی زۆرزان و هەڵکەوتوو، نابغـە. ٢ـ منداڵی زۆر زان، منداڵێک کــە پتــر لـە تەمەنی دەزانێ، سۆدرە.

بلیــۆن (ژ.)[فــەر: billion] هەزار ملیۆن، ملیارد.

بلێچ (نا.)[باک] برِ: برووسک

بـڵ (ئـان.)[؟] ١ـ زۆر نــەرم، شـل. ٢ـ میوەیەکی شەق کە پتر لە رادە گەیشتبێ و نـەرم بـووبێ و تـامـی گــــۆرِابێ. ⁂ شـووتی بڵ، هەناری بڵ. ٣ـ مەمکێک کـە وەک پێـشـوو تورت و شــەق نەمـابێ و بە تەواوی نەرم بـووبێ. ~ **بوون:** پتــر لە رادە نـەرم بـوون و لە کــــەلک کــــەوتن، نەمانی تورتی و شەقی.

بلا (ئام.) ١ـ ئەمری چاوگی هێشتن یا هێـلان، بێڵـە، بهێڵـە، ئیزن بدە، لێگەرێ، دەبا. ٢ـ ئامـرازی شـەرتە. ⁂ بلا بیبـینم دەزانم چی لێـدەکـەم. & بلا، بـەلا، بەرا، با5، بلانە، بلانە.

بلاچە (نا.)[باش] برِ: برووسک

بلاڵووک (گیا.)[ئەر] برِ: بەلاڵووک

بلاڵووکە کێـفیلە (گیـا.)[بلاڵووک + ئە + کێف + ئیلە][ئەر] برِ: بەلاڵووک

بلامـک (نـا. ل)[بڵ (بـەر) + مــامـک] [باک: بلامک ـ ناو: بلامک ـ باش: بلۆمە] برِ: بزمک. هس: بەرمامک

تێبینی: بلامک و هاوتاکانی هاومانای بزمـک ـ ن بەلام لە باری ریشـەوە دەچنە سـەر بەرمامک هەرچەند ماناکان بۆ دوو شتی جیاواز دەکوترێن.

بلانە (ئام.)[ئەر] برِ: بلا

بلاو (ئـان.)[بـاک: بـەلاڤ ـ نـاو: بـلاو، بـراو ـ باش: بـلاو ـ هـەو: ولاو، وەلاو ـ زا: ڤـلا] ١ـ شــتـی بە کـۆمــەڵی لێک پرژاو، پەخش. ٢ـ رۆیشــتنـی دەنگ و قــســە و بـاس بـۆ دوور و دەورووبـەر. ~ **بـوون:** لێک پـرژان، لێک دوور بـوونـەوە، پـەخش بـوون، بـلاو بـوونـەوەی/١. ~ **بوونـەوە:** ١ـ بـرِ: بــلاو بــوون. ٢ـ دەنــگـدانــەوەی

دەنگۆ، شـــایع بوون. ❊ وا بڵاو بۆتەوە گـــۆیا ژنەکـــەت تەڵاق داوە. ٣ـ دابـەش بوونی نووسـراوە و هەر شـتێکی دیکەی لـەم بابـەتە لە نێـــو خـــەڵک دا، پەخش بوونەوە. ❊ حـەسـەن زیرەک نزیک سـەد شـریتی بـڵاو بووتەوە. ٤ـ پێ گـەیشـتنی دەنگ و رەنگی کـەرەسـەی راگـەیاندنی وەک رادیۆ و تلـویزیۆن. **~ کـردن:** پرژ کـــردن و لێک دوور کـــردنەوە، پەخش کردن، بڵاو کردنەوە/١. **~ کردنەوە:** ١ـ بڕ: بـڵاو کـردن. ٢ـ راگـەیاندنی دەنگۆ و شایعە بە خەڵک. ٣ـ دابەش کردنی شتی دەرکـــراوە لە نێـــو خـــەڵک دا، پەخش کـردنەوە. ❊ ئەو راگـەیەندراوە بەرە نێـو خـۆ پیشـان دان و بـڵاو کەوە! ٤ـ نیشـان دان و بـە گـــــوێ گـــەیاندن بـە هـۆی کـــەرەســـەی راگـــەیاندنی وەک رادیـۆ، تلویزیۆن.

بڵاوکراوە (نا. مفـ.)[لە: بڵاو کردنەوە] نووسـراوەیەک کـە بـۆ ئاگـاداری خـەڵک بڵاو دەبێتەوە.

بڵاوە (نا. ل)[بڵاو + ئە] لە یەک دوور، پەڕاکـەندە، براوە. **~ پێکردن:** لە یەک دوور خـســتنەوەی ئاپوورەی خـەڵک. ❊ خۆپێشـاندانی خەڵک کە گەیشـتە مەیدان پۆلـیس بـڵاوەی پێ کـردن. **~ کـردن:** لێک جیا بوونەوە و دوور کـەوتنی کۆمەڵ و ئاپـوورە لە یـەکـتـر، بـڵاوە لێکردن. ❊ کـاتێک گـەیشـتـمـە مزگـەوت جـەمـاعـەت بڵاوەیان کردبوو. **~ لێکردن:** بڕ: بڵاوە کردن.

بڵح (ئان.)[؟] ١ـ کـەسێک کە کـار و کـردەوەی پەسـەند نیـە، هەرزە، جـلف، حـەکـەدار، بـرح. ٢ـ [ئەر] کـەسـێک کـە درەنگ تێبگا، گێژ، حۆل.

بڵحانە (ئاک. ل)[بڵح + ئانە] کـار و کردەوەی وەک کـەسی بڵح، حـەکـەدارانە، جلفانە.

بڵحایەتی (حم.)[بڵح + ئایەتی] کـاری ناپەسـەند و بڵحـانە کـردن، بڵحێتی، بڵحی.

بڵحێتی (حم.)[بڵح + ئێتی] بڕ: بڵحایەتی.

بڵحی (حم.)[بڵح + ئی] بڕ: بڵحایەتی.

بڵسک (نا.) بڕ: بستە1/١.

بڵق (نا.) ١ـ پۆرگـێکی بچـووکی نێـو بۆشـــە کـــە هـۆی زەبری دڵۆپی باران لە سـەر ئاو پەیدا دەبێ. ٢ـ پۆرگـێک کـە لە سەر ئاوەکی کوڵیو پەیدا دەبێ. & بڵقاو،

برق، بلق، بلۆق. ~ **دان:** وەکوڵ هاتنی ئاوەکی و بڵق لێ پەیدا بوونی. :: ئەو قابڵەمە هەر بڵقان دەدا و کەس نیە دایگرێ. . || **بڵقی سەر ئاو:** (کنـ.) کار و مەسەلەیەکی بە سانایی تێک بچێ. ***بوونە بڵقی سەر ئاو:** (کنـ.) هەڵوەشانەوە، تێکچوون، پووچەڵ بوونەوە و بە ئاکام نەگەیشتنی کار و مەسەلەیەک. ***لێکردنە بڵقی سەر ئاو:** (کنـ.) تێکدان و هەڵوەشاندنەوەی کار و مەسەلەیەک، پووچەڵ کردنەوە.

تێبینی: بڵق دەگەڵ بلۆق هەر یەک ریشە و سەرچاوەیان هەیە.

بڵقاو (نا. ل)[بڵق + ئاو] بڕ: بڵق

بڵقن (ئان. ل)[بڵق + ن2] کەسێک کە هەمیشە چڵمی لە سەر کونی کەپۆیەتی و بڵقان دەدا، چڵمن.

بڵقە (نا. ل)[بڵق + ئە4] دەنگێکە کە لە توقینی بڵق و پۆرگ بەرز دەبێتەوە.

بڵقەبڵق (نا. ل)[بڵقە + بڵق] ١ـ دەنگی پەتاپەیتای بڵق. ٢ـ دەنگێکە کە لە وەسەر کەوتنی هەوا لە نێو ئاو دا بەرز دەبێتەوە. **وە ~ کەوتن:** کوڵانی ئاوەکی و بڵقە لێ پەیدا بوون.

بڵم (نا. د) دەنگی وشتر، لرفە، بڵمە

بڵماندن (چا. م)[لە: بڵمە] ١ـ دەنگ بەرز کردنەوەی وشتر، لرفاندن. ٢ـ (کنـ.) قسە کردنی نائاشکرا.

بڵمە (نا. د) دەنگی وشتر، لرفە.

بڵمەبڵم (نا. د)[بڵمە + بڵم] ١ـ دەنگی پەتاپەتای بڵمەی وشتر، لرفەلرف. ٢ـ قسەی نائاشکرا کە باش تێی نەگەن. :: ئەرێ ئەو بڵمەبڵمەت لە چیە دەنگ بەرز کەوە خۆ کەس نازانێ دەڵێی چی!

بڵن (ئان.)[ئەر] بڕ: بڵند

بڵنایی (نا. ل)[بڵن + ئایی][ئەر] بڕ: بڵندایی

بڵند (ئان.)[ئەو: بێرێزەنت ـ پەه: بولەند. باک: بلند ـ ناو: بڵند، بڵن، برند، بڵیند ـ باش: بڵێن] ١ـ هەرچی کە لە شوێنی خۆیەوە قیت بووبێتەوە و سەرێکی بە زەوییەوە بێ. :: لاولاو پێنج گەز بڵیند دەبێ. ٢ـ هەرچی کە لە زەوی جیا بۆتەوە و وەحەوا کەوتوە. :: بادەوەکەی من زۆر بڵند بوە. & بەرز. ~ **بوون:** ١ـ چوونە حەوا، بەرز بوونەوە. ٢ـ لە بەر کەسێک هەستان. ~ **بوونەوە:** هەستانەوە، بەرز بوونەوە، چوونەوە سەر. ~ **کردن:**

هەلێنان، بەرز کردنەوە. **لێ ~ بوون:** بە تووڕەیی هەستان و ڕاپەڕین لە ئاست کەسێک بۆ شەڕ و لێدان و هەڕەشە، لێهەستان، لێڕاپەڕین، لێ ڕاست بوونەوە.

بڵندایی (نا. ل)[پەھ: بولەندییە][بڵند + ئایی] ١ـ ڕادەی بەرزایی هەر شتێک بە باری قیتی دا. ٢ـ جێگا و شوێنی بەرز & بەرزایی، بڵندیی، بڵێندایی.

بڵندگۆ (نا. ل)[بڵند + گۆ] ئامرازێکە بە هێزی کارەبا یا باتری ئیش دەکا و دەنگی وێژەر زۆر دەکا و هەتا مەودایەکی دووری دەبا، بڵێندگۆ

بڵندیی (نا. ل، حم.)[بڵند + ئیی] بڕ: بڵندایی

بڵۆسک (نا.) بڕ: بستە1/١.

بڵووچە (نا.)[؟] بریتییە لە دەفرێکی بچووک لە ئاش دا باراشهاڕ بەو دەفرە پێوانەیەک ئارد ئەدات بە ئاشەوان بە ناوی (ئاردەبارەوە) پاش ئەوەی کە مزەشی لێ ئەستێنرێت (کشت و کاڵ ب ا ل ٣٧). کۆچەڵەیەکی بچکۆڵەیە مزەی ئاشی پێ ئەگیرێ (خاڵ ب ١ ل ١٢٥). کەپووڵە، کۆچیلە.

بڵووز (نا.)[فەر: blouse] جلێکی پەشمی یا لۆکەیی بێ دوگمەی ژنانە و پیاوانەیە، پتر لە کاتی سەرما دا لە سەر کراس دەیکەنە بەر، کێش.

بڵیت (نا.)[فەر: billet] کاغەزێکی چاپ کراوە، نرخی دیاری کراوی هەیە و دەکڕدرێ بۆ کەرەسەی هاتوچۆ یا ئەو شوێنانەی کە خەڵک زۆر دەچن وەک سینەما، قەتار، پاس، ...، بیتاقە، بلیت.

بڵیتفرۆش (ئا. فا)[بڵیت + فرۆش] کەسێک کە لە شوێنی تایبەتی دەدەنیشێ و خەڵک بڵیتی پێویستی لێدەکڕن.

بڵیتفرۆشیی (حم.)[بڵیتفرۆش + ئیی] کار و پیشەی کەسی بڵیتفرۆش.

بڵیمانە (نا.)[؟] پیسایییەکی خڕ و گرمۆڵەگرمۆڵەی ڕەقە کە لە بەر هەندێک نەخۆشی ڕیخۆڵە لە پاشەوە دێتە دەر.

بڵیند (ئان.)[موک] بڕ: بڵند

بڵێندایی (نا. ل)[بڵێند + ئایی] [موک] بڕ: بڵندایی

بڵێندگۆ (نا. ل)[بڵێند + گۆ][موک] بڕ: بڵندگۆ

بڵێزە (نا.) بڕ: بڵێسە

بڵێسە (نا.)[لۆر: بلیز. ناو: بڵێسە،

بڵـێـزە، برێسـە ـ بـاش: بڵـێـسـە ـ هـەو: بڵێسە] ١ـ گڕی ئاگر کە بەرز دەبێتەوە، گڕ، کڵپە. ٢ـ شۆقی تەقەی گوللە کە لە سەر لوولەی چەک دیاری دەدا.

تێبینی: بڵێسە لە ریشەی برێز و برێژ ـ ی پەهلەویی بە مانای تەندوور کە خۆی لە ریشەی برژان ـ ە کەوتۆتەوە. لە زمانی فەرانسەویی دا braiser و لە زمانی سویدیی دا brasa بە مانای بڵێسە و گڕی وەجاغ و ئاورگ هەر لەو ریشەیەن.

بڵێن (ئان.)[باش] بڕ: بڵند

بن[1] (نا.)[ئەو: بونە، بوونە ـ پەهـ: بون، بوون. باک: بن ـ ناو: بن ـ باش: بن ـ هەو: بن ـ زا: بن، بنە.] ١ـ لای خوارەوەی شتێک کە دەکەوێتە سەر زەوی، بنک. ∷ بنی کەوش، بنی گۆزەوی. ٢ـ لای خوارەوەی ئەو شتانەی کە دوو سەریا هەبێ، بنک. ∷ بنی جگەرە، بنی گۆچان. ٣ـ لای خوارەوەی شتی قیت و بەرز. ∷ بن دار، بن دیوار، بن دەرک. ٤ـ ژێرەوەی شتی سەر داپۆشراو. ∷ بن پرد، بن میچ. ٥ـ ئاخری شتێکی قوڵ و سەر داپۆشراو. ∷ بن گیرفان، بن ئەشکەوت، بن توورەکە. ٦ـ پەردەیەکە لە نێو شەرمی کچان دا کە نیشانە کچێتی کچە و شکڵ و شێوەی جۆربەجۆری هەیە، لە هەندێکان دا وەک خاچە و لە هەندێکان دا سەفحەیەکی کونداره وەک بێژینگ یا تەنیا کونێکی لە نێوەڕاست دا هەیە. ئەم پەردەیە لە یەکەم نزیکی دەگەڵ پیاو دا دەدڕێ و خوێنی لێدێ. هەروەتر شل و قایمی ئەم پەردەش جیاوازیان هەیە و هی وا هەیە زۆری پێوە ئەزیەت دەبێ و هی وا هەیە هەستی پێناکا و هی واش هەیە کە ئەو پەردەیەی نییە کە لە کوردەواری دا پێیان دەڵێن بن سپی. کچێنی، کچانی، کەنیشکی. ٧ـ دەگەڵ ناوی دار دێ و مانای نەمام یا ریشە دەدا کە دەینێژن. ∷ بنە سێو، بنەتوو. ٨ـ ریشەی هەندێک گیا کە ئەستوورن یا دەبنە سەلک، لێرەش دا بن بە تەنیا نایە و دەبێ ناوی گیایەکە بکوترێ. ∷ بنە توور، بنە چەوەندەر. ٩ـ بنەبان، ئاخر. ∷ لە بنی دنیایەش بێ دەستی هەر دەخەم. ١٠ـ پاش، دواوە. ∷ لە بن پەچە، بن چارشێو. ~ **پژان:** بڕ: بن رژان. ~ **پژاندن:** هەڵگرتنی کچێنی و بنی کچێک بەر لە زەماوەندی، بێ بن کردن، بن پژانن. ~ **پژانن:** بڕ: بن پژاندن.

~ **دانەوە:** ١ـ هەڵکوڵین و هەڵکەندنی دەوروبەری دار بۆ باشتر ئاو خواردنەوە یا بۆ دەرکێشانی. ٢ـ هەلکەندنی زەوی بۆ گەیشتن بە خار و بناغە. ~ **دە ئاو دا نەبوون:** (کنـ.) شیاوی تەواو بوون، کۆتایی پێهاتنی شتێک. ⁘ ئەو میراتەی پێی براوە خۆ بنی دە ئاوێ دانیە، ڕۆژێک هەر تەواو دەبێ. ~ **ڕژان:** نەمانی کچێنی بەر لە مێرد کردن بە هۆی کارەسات و ڕووداوێک، بن ڕژان. ⁘ ئەو کچە وا کەوت دەترسم بنی ڕژابێ. ~ **ڕشتن:** هەڵگرتنی کچێنی کیژێک بەر لە مێرد کردنی، بن ڕژاندن، بێ بن کردن. ~ **کردن:** خڕۆکە بوونی بنی ئەو گیایانەی بەرەکەیان دە بن خاک دایە یا دەبنە سەلک. ⁘ گیزەرەکان هێشتا بنیان نەکردوە بەڵام توورەکان بنیان کردوە و بۆ خواردن دەبن. ~ **هەبوون:** کچێک کە کچێنی و بنی هەڵنەگیراوە، کچێنی هەبوون، کەنیشکی هەبوون. ⁘ ئەو کچە زۆر حەکەدارە نازانم بنی هەیە یا نا؟ **چوونە ~ کەسێکەوە:** (کنـ.) دە گوێ خوێندن و هەڵخەڵەتاندنی کەسێک، کەسێک بەرەو کارێکی خراپ هان دان، لە بن دانیشتن. ⁘ حەمە چوە بن ئەو کوڕە بەستەزمانە و هەتا فێرە هێرۆیینی نەکرد لە کۆڵی نەبوە. **دە ~ چۆکی خۆ نان:** (کنـ.) دەست بە سەر داگرتنی شتێک و کردنە هی خۆ. **لە ~ دان:** وە ئەستۆ نەگرتن، وە خۆ نەگرتنی قسە و کار و مەسەلەیەک، لە بن دەرچوون. **لە ~ دانیشتن:** (کنـ.) لە ڕێ لادان و فریو دانی کەسێک بە دە گوێ خوێندن و هان دان، چوونە بن. **لە ~ دەرچوون:** وە ئەستۆ نەگرتنی ئەرک و کار و مەسەلەیەک و خۆ لێدزینەوە. **لە ~ هاتن:** تەواو بوون، دوایی هاتن، بنە لێهاتن، بنە لێبڕان. ⁘ هەمیشە دیدە بەحری گەوهەرە و دڵ پڕ لە نەقدی داغ/ لە بن نایێ بە مەسرەف چونکە خەزنەی من خودادادە (مەحوی ل ٢٦٩). **لە ~ هاتنە دەر:** (کنـ.) لە توانا دا هەبوون، دەرۆست هاتن، تاقەت پێشکان. ⁘ کرێی ئەم ماڵە زۆرە لە بنی نایمە دەر. **لە ~ هێنان:** تەواو کردن، دوایی پێهاتن، بنە لێبڕین، بنە لێهێنان. **لە بنی کوولەکە دان:** (کنـ.) هەموو شتێک دەربڕین و ئاشکرا کردن. **وە ~ خۆ دان:** کەسێک خستنە ژێر خۆ. ⁘ حەمەی وە بن خۆی دا و تێڕ و پڕی تێهەڵدا. **وە ~ دان:** خستنە ژێر، وە بنەوە دان. **وە**

~ **کـەوتن:** کەوتنە ژێر، وە بنەوە کەوتن. **وە بنەوە دان:** بڕ: وە بن دان. **وە بنەوە کـەوتن:** بڕ: وە بن کەوتن. || **بنی ددان:** پووک، پدوو، بن ددان. ჻ ئەو گۆشت کەوەیان هێند خۆش ساز کردبوو تامەکەی هێشتا لە بنی ددانم دایە. **بنی دنیا:** ١ـ ئەو شوێن و جێگایەی کە زەوی تەواو دەبێ (بە پێی بڕوای کۆن گۆی زەوی تەخت بوە و دیارە لە شوێنێکی زۆر دوور کۆتایی پێ هاتوە)، ئاخری دنیا. ٢ـ (کنـ.) زۆر دوور. ჻ ماڵتان لە بنی دنیایەیە بەو منداڵانەوە کوا دەتوانم سەرت لێبدەم.

بن[2] (نا.) شێوەیەکی دیکەی بەن2 یە بە مانای دار یا گیا لە هەندێک وشەی تێکەڵاو دا و سەربەخۆ نابیندرێ. ჻ بناو، بنێشت.

بنـاچـە (نـا. ل)[بـن + ئـاچـە؟] بـڕ: بنەچەک

بناخـە (نا. ل)[بن1 + ئاخ1 + ئە] ١ـ بن و ژێری خانوو کە لە نێو زەوی دایە و خانوو لە سەر ئەو ساز کراوە و قورسایی لە سەرە. ٢ـ پایە و ئەساسی هەرشتێک. & بناغە، بنەڕەت، بنچینە، بنگە، پایە. ~ **دانـان:** ١ـ دانان و داڕشتنی بناخەی. ٢ـ بنیات نان و دامەزراندنی کارێک یا شتێک. ~ **دانەوە:** هەڵکەندنی زەوی بۆ گەیشتن بە خار و ئامادە کردن بۆ بناخە دانان.

بنـار (نـا. ل)[بـن1 + ئار4] لای هەرە خوارەوەی کێو کە دەگاتە پێدەشت، داوێن.

بناغـە (نا. ل)[بن1 + ئاغ (ئاخ1) + ئە] بڕ: بناخە

بناگوە (ئا.)[بن1 + ئا + گوە][باک] بڕ: بناگوێ

بناگـوێ (ئا.)[بن1 + ئا + گـوێ] ١ـ نەرمایی گوێ. ٢ـ نێوان روومەت و گوێ. ٣ـ نزیک گوێ، پەنا گوێ. ٤ـ(مجـ.) زۆر نزیک. ჻ مردن بە بناگوێم دا تێپەڕی.& بنانگوێ، بنانگوێچکە، بناگـوێچکە، بنگوێ، بنگوێچکە، بناگوە، بناگێ.

بناگـــوێچکە (ئا.)[بن1 + ئا + گوێچکە] بڕ: بناگوێ

بنانگوێ (ئا.)[بن1 + ئان + گـوێ] بڕ: بناگوێ

بنانـگوێچکە (ئا.)[بن1 + ئان + گوێچکە] بڕ: بناگوێ

بناگێ (ئا.)[بن1 + ئا + گێ][سـۆر]

بڕ: بناگوێ

بناو[1] (گـــیـــا.)[بن (بەن2) + ئاو] دارێکی گەورەی بە لک و پۆیە، گەڵاکانی وەک گـــەڵای بادامـــە هـەندێک پانتـــر و لێوارەکەی گڕنی گڕنییـە، هەتا ٢٥ میتر هەڵدەدا و ٢٠٠ساڵ دەژی، لە توێکڵکەی بۆ دەرمـــــان کــــەلک وەردەگــــرن و لە شــەقـامــانیش بۆ جـوانی دەیچـەقـێنن، Fraxinus excelsior ناوی لاتینی ئـەم دارەیــە. بـنــاوی، بـنــاوەچ، ونــاوچ، بەناڤ، داربەناڤ، دارەڕەش، قەرەقاج.

بناو[2] (ئان. ل)[بن1 + ئاو] ژێراو، قوم، نقوم. **~ بوون:** وە بن ئاو کەوتن، قــــوم بـوون، نقــــوم بـوون، خنکان. ؛؛ بەرخــەکــە بناو بوو و لە بـەر چاوان ون بوو. **~ کـردن:** وە بن ئـاو دان، نقـــوم کردن، قوم کردن، خنکاندن.

بناوان[1] (نــا. ل)[بـنـە + وان] بــڕ: بنەوان.

بناوان[2] (نا. ل)[بن + ئاو + ئان] ١ـ ئاوێک کـە لە ســەرچـاوەوە بە هۆی بـەند کـۆ کـراوەتەوە. ٢ـ سـەرچاوە و بنـەمـای هـەر کـار و بـیـرێک. ؛؛ ئەو قسـەی تۆ لە بنـاوانـەوە هـەڵەیـە. **~ هەڵبەستن:** هـەڵبـەسـتنی بەند و بەست لە بـەر ئاوی سـەرچاوەیەک بۆ پەنگاو خـواردنی کە بۆ ئاودێران کەلکی لێوەردەگرن.

بناوبوێر (ئـان. ل)[بنـاو2 + بـوێـر (رابوردن)] حاڵی کەسێک کە لە دەروون دا ناساز و نەخۆشـە، نەخۆشی ڕەوانی و رووحی. **~ بوون:** ناســـاز و نەخـــۆش بـوون لـە دەروون دا، تووشـی نـاســـــازی رووحی بوون. ؛؛ ... پاشـان عـەمـەلیـان کــردم و مـــاوەیەکی دووروودرێژ بناوبوێر بووم. (تاریک و روون ل ٩).

بناورە (نـا. ل)[بـن1 + ئـاور + ئـە] چیلکە و چاڵ و پـووش و پەڵاش کـــە بـۆ ئاور کـــردنەوە کـــەلکی لێـــوەردەگـــرن، دەستەچیلە، چاوگە، دەساگر، ئاگرگیرە.

بناوەچ (گــیــا.)[بنـاو1 + وەچ؟] بڕ: بناو1

بناوی (گیا.)[بناو1 + ئی] بڕ: بناو1

بنباخەڵ (ئا.)[بن1 + باخـەڵ] بڕ: بن هەنگڵ

بن بار (نا. ل)[بـن1 + بـار] لبــاد یا قوماشێکی نەرم کە دەیخەنە سەر پشتی بـارەبـەر هـەتـا بـار بـرینداری نـەکـــــا و ئازاری پێنەگا. // سەربار.

بنباغەڵ (ئا.)[بن1 + هەنگڵ] بڕ: بن

بـن بـاڵ (ئـا.)[بـن1 + بـاڵ] بـڕ: بـن هەنگڵ. ∷ بن باڵی بگرە با بڕۆین.

بن بان (نا. ل)[بن1 + بان] بڕ: میچ

بنبـڕ (نا. فـا)[بن1 + بڕ] بڕ: بـنەبڕ. **~ کردن:** بڕ: بنەبڕ کردن

بنبزێو (ئان. فا)[بن1 + بزێو] گۆرانی و هەوایەک کە مرۆ وەقوونەجووڵە دەخا و مـەیلی سـەمـا کـردنـی تێـدا دەبـزێوێ، بنبزێوکە.

بنبزێوکە (ئان. فا)[بنبزێو + کە] بڕ: بنبزێو

بنبـەست (ئان. ل)[بن1 + بەست] ١ـ کووچە یا کۆڵانێک ئاخرەکەی بەستـرابێ و ڕێی بۆ هیچ کوێیـەک نەبێ. ٢ـ (مجـ.) گـیـر و گـرفـتـێک ڕێی چارەی نـەبێ. **بە ~ گـەیشتن:** ڕێگای چـارە نەدیتنەوە، بە ئاکام نەگەیشتن، گەیشتنە بنبەست. **گەیشتنە ~:** بڕ: بە بنبەست گەیشتن.

بنبێژنگ (نا. ل)[بن1 + بێژنگ] وردە و خشت و خاڵی دەغڵی دابێژراو، بنژیل، بنبێژینگ.

بنبێژینگ (نا. ل)[بن1 + بێژنگ] بڕ:

بنپـاڵ (نا. ل)[بن1 + پاڵ] تەنیـشت، پەنا، پاڵ، بنچغ.

بنپـانـک (نا. ل)[بن1 + پانک] ئەو بەشـەی زێدەی ڕەشمـاڵ و خێوەت لە لای دەرەوە کە وەک گوێسـوانە داهاتۆتەوە بۆ ئەوەی کە باران بن ڕەشماڵ نەگرێتەوە.

بن پڕاو (ئـان. مـــفـ.)[بن + پڕاو] کچێک کە بنی هەڵگیرابێ، بێ بن.

بـن پـشـک (ئان. ل)[بـن1 + پشـک] کچێک کە هەر بە منداڵی دەست نیشـان کراوە بۆ ژن بە ژنەی براکەی یا کوڕێکی دیکەی خزمیان.

بـن پـەرگ (نـا. ل)[بـن1 + پـەرگ] ڕیزێک چنینە لە بنی کەڵاش کە دوایی لە سـەر ئەو بن پەرگـە کـەڵاشـەکـە دەچنن، پەرگەما.

بن پەل (نا. ل)[بن1 + پەل] گـەڵای تووتن کـە لە بن گەڵای گەورەی دێتە دەر و بـەر لـە هـەڵـگـرتـنـەوەی تـووتـن لێدەکرێتەوە.

بن پیـاڵە (نا. ل)[بن1 + پیـاڵە] بڕ: ژێرپیاڵە

بن پیل (نا. ل)[بن1 + پیل] بڕ: بـن

هەنگڵ

بن تیک (نا. ل)[بن1 + تیک] بڕ: بندروو

بنج (نا. ل)[بن1 + ج] رەگ و ریشەی گژ و گیا، پنج. ~ **داکوتان:** ١ـ خۆ گرتن و ریشە داکوتانی گژ و گیا. ٢ـ (کنـ.) خۆ گرتن و سەر گرتنی کارێک، جێگیر بوون. & بنەگر بوون، بنەگرتوو بوون. ٣ـ (کنـ.) زۆر دانیشتن و نەبزووتن. ؛؛ ئەرێ ئەو میوانانە بۆ هەڵناستن بڕۆن خۆ بنجیان دانەکوتاوە.

بنجبەست (ئان. مفـ.)[بنج + بەست] ١ـ پەل و ریشەگیایەک کە بنجی داکوتابێ و روابێ. ٢ـ (کنـ.) دامەزراو، خۆگرتوو. ~ **بوون:** ١ـ بنج داکوتان. ٢ـ (کنـ.) دامەزران، جێبەجێ بوونی کارێک، خۆ گرتن. ~ **کردن:** (کنـ.) دامەزراندن، جێبەجێ کردنی کاری کەسێک.

بنجوو (نا. ل)[بن1 + جوو] کەسێکی تازە موسڵمان کە بنەچەکەی جوولەکە بن، بنەجوو.

بنجوول (ئان. ل)[بن1 + جوول؟] بڕ: بنژیل

بنچاخ (نا.)[تور: بنجاق] هەر چەشنە بەڵگە و سەنەدی مڵک، قەباڵەی مڵک، قەواڵە.

بنچاڵ (نا. ل)[بن1 + چاڵ] دەغڵ و دانی بنەوەی چاڵ کە دوای دەرهێنانی کاو کۆتی تێکەڵ بوە و پێویستی بە خاوێن کردنەوە هەیە.

بنچغ (نا. ل)[بن1 + چغ؟] تەنیشت، پەنا، بنپاڵ.

بنچک (نا. ل)[بن (بەن2 + چک (چووک)] دار و درەختی چووکە کە زۆر لە زەوی بەرز نابنەوە، پنچک، دەوەن.

بنچینە (نا. ل)[بن1 + چین (چنین) + ئە] بڕ: بناخە

بن خرمان (نا. ل)[بن1 + خرمان] بڕ: بن خەرمان

بن خەرمان (نا. ل)[بن1 + خەرمان] دەغڵ و دانێک کە دوای خەرمان هەڵگرتنەوە دەمێنێتەوە و بۆ کۆ کردنەوەی جێ خەرمان دەماڵن و تێکەڵ بە خاک و خۆڵ دەبێ و لە دوایی خاوێنی دەکەنەوە، بن خرمان، بنەپیت.

بن ددان (نا. ل)[بن1 + ددان] ژێر ددان، بنەوەی ددان، بن دیان، پووک. ؛؛ تامی ئەو سەنگەسیرەی دایکم هێشتا لە

بندرخە (نا. ل)[؟] شەشەمین حەوتەی زستان بە حیسابی کوردەواری لە مەڵبەندی هەولێر، کە دەکەوێتە نێوان بەند و مەیرەم.

بندروو (نا. ل)[بن1 + دروو (دروون)] ١ـ دروونەوەی زارکی جەواڵ و تەلیس و هەر شتێکی لەو چەشنە لە شوێنێکەوە کە بەتالایی دەست پێدەکا بۆ نەبزوونی بار و قایم بوونی، بن تیک. ٢ـ دروومانێک کە بەنەکەی لە دەرەوە دیاری نەدا. ٣ـ دروونەوەی دەغڵ و دان لە بنەوە ڕا بۆ زیاد بوونی کایەکەی. // سەردروو، سەرپاچ.

بندڕاو (ئان. ؟)[بن1 + دڕاو] کار و کردەوە و قسەی بێ بنەڕەت و قۆڕ و بێجێ. ⁂ ئەو کارە قۆڕ و بندڕاوانە چیە بە منی دەسپێری.

بندەست (ئان. ل)[بن1 + دەست] ١ـ حاڵی کەسێک کە لە ژێر چاوەدێری کەسێکی دیکە کار دەکا. ٢ـ حاڵی گەل یا کەسێکی ژێر دەست کە بە سووک چاوی لێ دەکرێ و لە بەش بێ بەرییە. & ژێر دەست. ~ **بوون:** ١ـ لە ژێر دەستی کەسێکی دیکە دا کار کردن. ٢ـ بێبەش و

بندەستیی (حم.)[بندەست + ئیی] ئاکامی بندەست بوون، ژێردەستیی.

بن دیان (نا. ل ـ ئان. ل)[بن (عەر: ابن) + دیان] کەسێک کە بنەچەکەی عیسایی بوون و خۆی بووبێتە موسڵمان، تازە موسڵمانی مەسیحی.

بن دیوار (ئان. ل)[بن1 + دیوار] حاڵی کەسی هیوا لێبڕوا کە لە بن دیوار هەڵدەترووشکێ، بێ هیوا. ⁂ سەرگەردان و بن دیواری دەوان خەزێم شۆڕ و گەردن زەرد و شەدە شلانم / هەی ئامانەتت بێ، پایز بە تەنێ (پایزە ل ٣٦).

بن ردێن (نا. ل)[بن1 + ردێن] ئەوەندە موویەی ردێن کە دەکەوێتە ژێر چەنەگەی پیاو، بن ریش. ~ **هەڵدانەوە:** تاشینی مووی ژێر چەنەگە و ڕێک و پێک کردنی ردێن.

بن ریش (نا. ل)[بن1 + ریش] بڕ: بن ردێن.

بن ڕێسمە (نا. ل)[بن1 + ڕێسمە] کوتە دارێکی کونکراو کە زمانەی خوارەوەی لاشیپانەی دەرگا دەچێتە نێوی و دەرگا لە سەری دەگەڕێ.//

سەر ڕێسمە.

بـن زاراوە (نـا. ل)[بـن1 + زاراوە] راوێژ و زمانی ناوچەیی هەر زاراوەیەک. ⁂ بن زاراوەکانی موکریانی و ئەردەڵانی سەر بە زاراوەی ناوەندیین.

بنژیل (نا. ل)[بن1 + ژیل] ١ـ خشت و خاڵی وردەی دەغڵی دابێژراو کە لە بێژینگ دەکەوێتە خوارەوە، بنبێژنگ، بنبێژینگ. ٢ـ شتی زێدەی خراپ کە نافرۆشترێ و لە سەر دەست دەمێنێتەوە. & بنجوول

بن سپی (ئان. ل)[بن1 + سپی] کیژێک کە لە بەر چلۆنایەتی لەشی بێ ئەوەی بێ بن کرابێ بنی نەبێ.

بن سەر (نا. ل)[بن1 + سەر] ١ـ بڕ: سەرین. ٢ـ پشت سەر، ژێر سەر. ٣ـ (کنـ.) مێشک، نێومێشک. **دە ~ دابوون:** (کنـ.) داڕشتنی نەقشە و پیلان لە نێو مێشک دا. ⁂ ئەو کابرایە دوو رۆژە لەو دەوروبەرانە دەخولێتەوە دیارە شتێکی دە بن سەر دایە.

بنشت (نا.)[باش] بڕ: بنێشت

بنک (نا. ل)[بن1 + ک] ١ـ وتە کاغەزێکی چووکە لوولەی دەکەن و لە بنی جگەرەی هەڵپێچراوی دەنێن بۆ ئەوە تووتنەکەی نەڕژێتە نێو زار یا دەرەوە، ئاغزە، بنکە جغارە، دەمە. ٢ـ بڕ: بن1/١و ٢.

بنکڕ (نا. ل)[بن1 + کڕ2] ١ـ بنەوەی ئەو چێشتانەی کە بە برنج ساز دەکرێ و دەیخۆن. ٢ـ بنی هەندێک چێشتی شلە کە بە بنی قابلەمەوە و مەنجەڵەوە دەنووسێ. ⁂ بنکڕی فرنی.

تێبینی: لە کوردەواری دا بۆ هەندێک چێشت بە تایبەت ئەوانەی بە برینج ساز دەکرێن نان یا سێوکی لە بن دەنێن و دەیکەنە بنکڕ و لایەنگری زۆرە.

بن کلک (نا. ل)[بن1 + کلک] ١ـ شوێنی نێوان کلک و پزووی قوونی حەیوان. ٢ـ قوون. **~ خوراندن:** (کنـ.) فریو دان و هەڵخەڵەتاندن بە دەست بە سەر داهێنان و قسەی خۆش.

بن کڵێشە (نا. ل)[بن1 + کڵێشە] ١ـ ئەندەروونی لەشی مرۆڤ. ٢ـ (مجـ.) نێو مێشک و بیر. **چوونە ~ ی کەسێکەوە:** هاندانی کەسێک بۆ کردەوەی نالەبار و خراپ. ⁂ شەیتان چوو بن کڵێشەی حەسۆ و دایکی پێ بە کوشتن دا.

بنکۆڵ (نا. ل)[بن1 + کۆڵ2] بنکەن، بنکەند. دەگەڵ چاوگی کردن دێ و ئەو

ماناپانە دەدا. ~ **کردن:** ١ـ هەڵکۆڵینی بنی دیوار بۆ رووخاندنی. ٢ـ هەڵکەندنی دەورووبەری رەز و دار و تووتن بۆ باشتر ئاو خـواردنـەوەی. ⁂ شـۆڕەژن بنکۆڵ نەکا بڕکەی بە قرچەی نیوەڕۆ / چۆن لە کاڵەک تێر دەبێ ئەو زگ زلە بێستان رنە (تاریک و روون ل ٧١). ٣ـ (کنـ.) پیـلان گـێـڕان و ژێر کـەسـێک بەتاڵ کـردن لە بنـەوە بێ ئـەوەی پـێ بزانـێ. & بنـکـەن کردن، بنکەند کردن.

بنکە (نا. ل)[بن + کـە][پەهـ: بونەک] ١ـ شوێنی کۆ بوونەوە و بە کۆمەڵ ژیان، مەکۆ. ٢ـ شوێنی ژیانی پێشمەرگە.

بنکەجـــغـــارە (نا. ل)[بنک + ئە + جغارە] بڕ: ئاغزە

بنکەن (نا. ل)[بن + کەن] بڕ: بنکۆڵ. ~ **کردن:** بڕ: بنکۆڵ کردن.

بنکەند (نا. ل)[بن + کـــەند] بڕ: بنکۆڵ. ~ **کردن:** بڕ: بنکۆڵ کردن.

بن کـــەوش (ئا.)[بن1 + کـــەوش (کۆش)][سۆر] بڕ: بن هەنگڵ

بنگرە (نا. ل)[بن1 + گـرە (گـرتن)][سۆر] بڕ: بەفرەژیلکە

بنگس (نا.)[ئەر] بڕ: بست

بـن گـڵ (نا. ل)[بـن1 + گڵ] ١ـ ژێـر گڵ، بن زەوی. ٢ـ (مـجـ.) ئـەو شـوێنەی مـرۆڤی لێدەنێژن، گـۆڕ، قـەبر. ⁂ رەببی بمری بچیە بن گڵی!

بنگۆس (نا.)[هەو] بڕ: بست

بنگووس (نا.) بڕ: بست

بن مـــیچ (نا. ل)[بن1 + مـیچ][هەو] بڕ: میچ

بن وشکە (نا. ل)[بن1 + وشک + ئە] نەخـۆشـیـیـەکـە ئەدات لە بڕکی کـاڵەک، شـــووتـی، ترۆزی، خـــەیار بێــخـی وشک ئەکات و گەڵای زەرد ئەبێت (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٨).

بـــنـــۆک[1] (نـــا. ل)[بـــن1 + ئـــۆک] خـــوریـیـــەک کـــە دوای شـــانـە کـــردن دەمێنێتەوە و جنسی باش نیە و پتر بۆ گوریس و کەژوو کەلکی لێوەردەگرن.

بنۆک[2] (گیا.)[؟] گیایەکی دەشتییە وەک تـوێسـی وایە، بـە وردی ئەکــرێتـــە برینی ئاژاڵەوە چاکی ئەکاتـەوە (خـاڵ ب ١ ل ١٢٩) بنکی گــیــایەکــە بە وشکی ئەهـاڕێتـەوە ئەکـرێت بـە برینی ئاژاڵەوە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٧)

بنووس (ئـان. فـا)[ب + نـووس1] ١ـ

کەسێک کە توانای نووسینی هەیە، نووسەر. ٢ـ (نا.) ئامرازی نووسین، پێنووس، قەڵەم. ⁂ بێ ناوی تۆ نامە هیچ و پووچە/ نەتنووسێ بنووس کەچ و کورووچە (مەم و زین ل ٢٣٩).

بن هەنگڵ (ئا.)[بن1 + هەنگڵ] ١ـ بەشێکە لە ئەندامی مرۆڤ، بن ئەو شوێنەی باسک و لەش تێکەڵ بوون و هەندێک تووکی لێهاتوە و پتر لە شوێنی دیکە ئارەقەی دەکا. ٢ـ شوێنی ئەم ئەندامە. & بنەنگڵ، بن پیل، بن باڵ، بن باخەڵ، بن کەوش. **وە ~ دان:** شتێک هەڵگرتن بە هەنگڵ. ⁂ مریشکەکەی وەبن هەنگڵی دا و رۆیشت.

بنە (نا. ل)[بن1 + ئە][پەهـ: بونەک] ١ـ شوێنی نێوەڕاستی خەرمان کە بە گا (گای بنە) گێرە دەکرێ. ٢ـ بار و بارگەی سەفەر و کۆچ. ٣ـ بنکە و بنەڕەتی ژیان بۆ کەسێک کە هات و چۆی شوێنی دیکە دەکا. ⁂ ساڵی دووجار بە ماڵەوە دەچینە شار بەڵام بنەمان هەر دێیە. ٤ـ شوێن و حەشارگەی راوچی بۆ راو، سیپە. ٥ـ بن، ژێر. **~ لێبرین:** تەواو کردن، خەلاس کردن، بنە لێ هێنان. **~ لێهاتن:** تەواو کردن، بنە لێ برین. **~ لێهێنان:** تەواو کردن و دوایی پێهێنان بە تایبەت بۆ خواردن. ⁂ لە سەر مەنجەڵ دانیشت و هەتا بنەی لێ نەهێنا هەڵنەستا. **~ نانەوە:** ١ـ ساز کردن و پێکەوە نانی شوێنی بنەی راو. ٢ـ لە ژێر چاوەدێری نان و هەڵنانی شوێنێک بۆ دزی. ٣ـ کەسێک لە نەزەر گرتن. ⁂ حەسەن زیرەک هەتا بنەی نەناباوە گۆرانی بۆ نەدەهات. (یانی لە نێو ژنان دا ژنێکی لە نەزەر دەگرت و بە خەیاڵ بەوی هەڵدەکوت). **~ هاتن:** تەواو بوون، دوایی پێهاتن. ⁂ بابی هێندە دەوڵەمەندە هەر چی دەیخوا بنەی نایە.

بنەباب (نا. ل)[بن1 + ئە + باب] ئەو پشت و بەرەیەی کە مرۆڤێک دەیگاتەوە سەری ، باب و باپیر، پشت. ⁂ مادەکان بنەبابی کوردەکان بوون.

بنەبان (نا. ل)[بن1 + ئە + بان] دواین و ئاخرین جێگای شوێنێک کە لەوێ دەبڕێتەوە. ⁂ بنەبانی ئەشکەوت، بنەبانی ئاسمان.

بنەبڕ (نا. فا)[بن1 + ئە + بڕ] لە بنەوە ڕا بڕین، بنبڕ. **~ بوون:** ئاسەوار بڕان، قڕ بوون و فەوتان بە تێگڕایی. ⁂ شوکور ئەسپێ لەم وڵاتە بنەبڕ بوە. **~ کردن:** ١ـ بڕینەوەی دار و

درەخت لە ریشەوە بۆ هەڵنەدانەوە. ٢ـ قڕ کردن و ئاسەوار بڕینەوە. ٣ـ دوایی پێ هێنان بە کار و کارەساتێک بە یەکجاری. ‡ کێشەی نێوان کەریم و ئەحمەدم بنەبڕ کرد.

بنەپیت (نا. ل)[بنە + پیت] ١ـ بڕ: بن خەرمان. ٢ـ دەسمایەی کار دەست پێکردن.

بنەتۆ (نا. ل)[بنە + تۆ] بڕ: بنەتۆو

بنەتۆم (نا. ل)[بنە + تۆم] بڕ: بنەتۆو

بنەتۆمە (نا. ل)[بنە + تۆم + ئە] بڕ: بنەتۆو

بنەتۆو (نا. ل)[بنە + تۆو] ئەو ئەندازەیە گەنم و جۆ یا دانەوێڵەی دیکە کە بۆ داچاندن هەڵدەگیرێ، بنەتۆ، بنەتۆم، بنەتوو، بنەتۆوە، بنەتۆمە.

بنەتۆوە (نا. ل)[بنە + تۆو + ئە] بڕ: بنەتۆو

بنەتوو (نا. ل)[بنە + توو] بڕ: بنەتۆو

بنەجوو (نا. ل)[بنە + جوو] بڕ: بنجوو

بنەجێ (نا. ل)[بنە + جێ] جێگر، نیشتەجێ. ~ **بوون:** نیشتەجێ بوون، جێگر بوون. ~ **کردن:** نیشتەجێ کردن، جێگر کردن.

بنەچە (نا. ل)[بن + ئە + چە؟] بڕ: بنەچەک

بنەچەک (نا. ل)[بنەچە + ک] پشت و بەرەی کەسێک کە بنەماڵە و خێزانی دەچێتەوە سەری، بنەچە، بنەچەکە، بناچە، بنیچە، بنچینە، ڕەچەڵەک، بنەڕەت.

بنەچەکە (نا. ل)[بنەچەک + ئە] بڕ: بنەچەک

بنەدار (نا. ل)[بن + ئە + دار] بەشی هەرە ژێرەوەی دار کە ئەستوورتر لە بەشەکانی دیکەیە، کۆڵکەدار.

بنەدیزە (نا. ل)[بن + ئە + دیزە] شتێک بووە لە تەلاشی دروست کراوە، بنی دیزەیان تێناوە هەتاوەکوو خللۆر نەبێتەوە.

بنەڕەت (نا. ل)[بن + ئە + ڕەت؟] ١ـ بناغە. ٢ـ بڕ: بنەچەک. ٣ـ ڕەگ و ریشەی دار. ٤ـ ئەساس و ریشەی هەر شتێکی دیکە.

بنەفش (ئان.)[باک] بڕ: بنەوش ٢ـ (گیا.) بڕ: وەنەوشە

بنەکدار (نا. فا)[بنەک + دار] کەسێک کە بەر لە هەوارچیان دەچێتە هەوار،

بارگــه و بنەی دەخـــا و جـێی ئامــادە و خۆش دەکا. ⁘ قافڵەچی ئامان، دادەن دەخـیلـم / بنەکـدار خــەم خـەیلێ زەلیلم (مەولەوی ل ٥٠٠)

بنەگا (نا. ل)[بنە + گا] شوێنی بارگە و بنە خستن و دامەزرانی هەوارچی.

بنەگر (ئان. مف.)[بنە + گر (گرتن)] نەمام یا شـەتڵێک بنی داکوتابێ و خۆی گرتبێ. ٢ـ هەر چێک بنجی داکوتابێ. & بنەگرتوو. ~ **بوون:** بڕ: بنج داکوتان.

بنەگرتوو (ئان. مف.) بڕ: بنەگر

بنەگۆگەم (گیا.)[بن + ئە + گۆگەم] ریشـــەی گـۆگـەم کــە بۆ دەرمـــان، بۆ سـووتان و بۆ کـوشـتنی ماسـی نێـو ئاو کـەلکی لێـوەردەگـرن. ٢ـ (کنـ.) پیــاوی قوڵەخرە.

بنەما (نا. ل)[بنە + ما(مان؟)] رەگەز و رەچەڵەکی هەر شتێک، بنەڕەت، ماکە.

بنەماڵ (نا. ل)[بنە + ماڵ] خـێـزانی نەجیب و گەورە، گەورەماڵ، خانەدان.

بنەمـــاڵە (نا. ل)[بنەمـــاڵ + ئە] ١ـ کۆمەڵێک خزم و کەس کە یەک بنەچەکە و تایفـەن. ٢ـ ژن و مـێـرد و منداڵەکـانی یەک ماڵ، خاو و خێزان.

بنەمـێـو (گـیـا.)[بنە + مـێـو] دارێکی مـێــو. ریشــەیەک ترێ بە هـەمـــوو لک و پۆپەکانیـەوە. ⁘ رەزەکەی مامم دووسـەد بنەمێو دەبێ.

بنەنگڵ (ئـا.)[بن + هـەنـگڵ] بڕ: بـن هەنگڵ

بنەوان (نا. ل)[بنە + وان] ئافـرەتێک کـە کـار و باری مـاڵ هەڵدەسـووڕێنێ و مـاڵ و حـاڵێک بۆ پیـاوەکـانی مـاڵ پێک دێنێ، ئاگاداری بنە و کەرەسەی ناوماڵ. ئەو ئـافــــرەتـە دەتـوانـی ژن، دایـک یـا خــوشکی ئەو پیــاوە بـێ گـرینگ ئـەویە کەسـێک بێ و بە مـاڵ رابگا و لە خـۆیان بێ، بناوان1، بەرماڵە، بەرماڵی، بنەوانە. ⁘ لەوەتی دایکم عـەمـری خودای کـردوە خوشکم بۆتە بنەوانی بابم.

بنەوانە (نا. ل)[بنە + وان + ئە][هەو] بڕ: بنەوان

بنەوش (ئان.)[تات: بەنۆوش ـ فـــار: بـنـفـش. بـاک: بـنـەفـش ـ نـاو: بنـەوش، بـەنـەوش، وەنـەوش ـ هـەو: وەنـەوش] ١ـ رەنگێکە لە تێکەڵ کـــردنی دوو رەنگی ســوور و شین پەیدا دەبێ، رەنگی گـوڵی وەنەوشـە، مۆر. ٢ـ (گیا.) بڕ: وەنەوشـە. ⁘ مــاچی گــەردنی خـۆشـە بۆنـی وەکی

بنەوشێ / دنیاداریم حەرام کرد لە پاش دوو چاوی عەیشێ (سێسەد هۆنراوە ل ٦١).

تێبینی: ناوی ئەم رەنگە لە گوڵی وەنەوشە کەوتوە.

بنەوشان (گیا.)[بنەوش + ئان] قەزوانێک کە دەوری فەریکی تەواو کردوە بەڵام هێشتا بە تەواوی رەق نەبوە و رەنگی شینی گۆڕیوە و بۆتە بنەوشی مەیلەوشین.

بنەوشە (گیا.) بڕ: وەنەوشە

بنەوشی (نا. ل)[بنەوش + ئی] بڕ: بای سوور

بنیات (نا. ل)[بن1 + یات][پەه: بۆندات] ١ـ بناغە، بنەڕەت، پایە. ٢ـ ساز، دروست، ئیجاد. & بنیاد، بینا. **~ نان:** ساز کردن، دامەزراندنی هەر شتێک لە بنەڕەتەوە، بینا نان. ∷ بە دوو کەسان حیزبێکیان بنیات نا.

بنیاد (نا. ل) بڕ: بنیات

بنیچە (نا. ل)[بن1 + ئیچە] بڕ: بنەچەک

بنیشت (نا. ل)[بن2 + ئیشت][باک ـ سۆر] بڕ: بنێشت

بنێسک (نا. ل)[بن1 + ئێسک] پارچەیەکی چووکی سابوون کە دوای دەکار کردنی دەمێنێتەوە و کەلکی نامێنێ، پاشماوەی سابوون.

بنێسی (نا.)[؟] بڕ: باریک و بنێسی

بنێشت (نا. ل)[بن2 + ئێشت][باک: بنیشت، بەنیشت، بەنووشت ـ ناو: بنێشت، بنیشت ـ باش: بنشت ـ زا: بەنیشت، بەنشت] مادەیەکە لە دارە بەن دەگرترێ و دەیجوون، جاچک، جاچکە، وێژەن.

دارەبەن لە چەند شوێنەوە بریندار دەکەن و لە بنەکەی کۆجیلەی لە قوڕ بۆ ساز دەکەن و ماوەیەکی زۆر لێی دەگەڕێن هەتا پڕ دەبێ. لە دوایی ئەم مادەیە دەکوڵێنن هەتا تاڵایی و رەشایی بڕوا و رەنگی سپی بێ. **~ خۆش کردن:** ١ـ کوڵاندن و گرتنی تاڵایی لە بنێشت. ٢ـ جاوینی بنێشت بۆ کەسێک هەتا هەندێک خۆ دەگرێ و نەرم دەبێ بە تایبەت بۆ منداڵ کە فێرە جووتن نەبوە. || **بنێشتی تاڵ:** بنێشتێک کە خۆش نەکراوە و هەروا بە تاڵی دەیجوون و گۆیا بۆ کوشتنی کرمی نێو زگ باشە هەروەها لە سەر کوانیشی دادەنێن،

بنێشتەتاڵ، بنێشتەتاڵە، جاچکەتاڵە، وێژەنەتاڵە. **بنێشتی خۆشکراو:** ١ـ بنێشتی بێ تاڵایی. ٢ـ بنێشتی جووتراو و نەرم کە دەیدەن بە کەسی دیکە، بنێشتەخۆشکە. **بنێشتی کوردیی:** بنێشتی خۆماڵی، ئەو بنێشتەی کە لە فابریک ساز نەکرابێ. **بنێشتی مەلای مەزبوورە:** (کنـ.) دارایی و ماڵی بەر چاو. *** کردن بە بنێشتی مەلای مەزبوورە:** (کنـ.) لەبەر چاو بوونی ماڵ و دارایی و ئاگاداری لەو. [گۆیا مەلای مەزبوورە بنێشتی جاویوە و کاتێ زارای شل بوە دەری هێناوە و بە سەری لووتیەوە نووساندوە، گوتوویانە مەلا! ئەوە بۆ وا دەکەی؟ گوتوویەتی دەمەوێ ماڵی خۆم هەمیشە لەبەر چاوم بێ (قامووس ب ٢ ل ١٠٨).]

بنێشتەتاڵ (نا. ل)[بنێشت + ئە + تاڵ] بڕ: بنێشتی تاڵ.

بنێشتەتاڵە (نا. ل)[بنێشت + ئە + تاڵ + ئە] بڕ: بنێشتی تاڵ

بنێشتە خۆشکە (نا. ل) [بنێشت + ئە + خۆش + کە] ١ـ بنێشتی خۆش کراو، جاچکەخۆشە. ٢ـ (کنـ.) قسەیەک کە زۆر دووپات دەکرێتەوە. ﷼ ئەرێ ئەوە بۆ هێندە باسی دایک و بابی من بۆتە بنێشتە خۆشکەی زارت.

بوار [1] (نا.)[ئەو: ڤیتارە ـ پەه: ڤیتار. باک: بهور ـ ناو: بوار، بگار ـ هەو: وێڕی ـ زا: ڤێر] ١ـ بەشێکی تەنکی ئاوی چەم و رووبار کە مرۆڤ دەتوانی بە پێیان یا بە سواریی بێ مەلە کردن لێی بپەڕێتەوە، دەراو. ٢ـ شوێنی پێدا تێپەڕین، گوزەر. ٣ـ ئیزن، ئیجازە. ٤ـ (مجـ.) شوێنی دەرباز بوون و دەرچوون لە دەست دوژمن یا کەسێک. ٥ـ (مجـ.) بەر و بار و لایەنی هەر کارێک. ﷼ لە هەموو بوارێکی ئەدەبی دا خاوەن بیر و رایە. **~ دان:** ١ـ چۆم و رووبارێک کە بواری هەیە و مرۆڤ دەتوانێ لێی بپەڕێتەوە. ﷼ چۆمێکی هێندە گەورە و قووڵ بوو لە هیچ جێگەیەکەوە بواری نەدەدا. ٢ـ ڕێ دان، ئیزن دان. ﷼ کڵفەتان عەجایب مان، کوتیان: خانم و خاتوونی میر سێوەدین بەگ بە کەسیان نەداوە ئیجازە و بوار و گوزەرێ. (سەعید و میرسێوەدین ل ١١٩)

تێبینی: بوار لە ڕەگی بواردن و بووردن بە مانای تێپەڕین دەکەوێ، یانی شوێنێک کە دەتوانی لێی تێپەڕی.

بوار^{2} (نا.) برِ: بەهار ⁂ بوار دادێ وەعــدەی گـورانـە / ســەرم زۆر دێشێ دەردم گرانە. (سێسەد هۆنراوە ل ٤١).

بواردن (چا. م)[هـیک: ڤـیـتــەر ـ ئەو: ڤیتـەر ـ پەه: ڤیتـەرتەن، ڤیتارتەن. باک: بـهـــورتـن ـ ناو: بواردن، بگاردن ـ هـەو: ویاردەی ـ زا: ڤـێـرەتش] ١ـ تێپـەڕین لە شتێک و حیساب نەکردنی، هەڵبواردن. ⁂ ئەگەر یەکمان خەتایەکی بکەین باوکم هیچمان نابوێرێ و لە هەمووماندا. ٢ـ تێـپـەڕاندن، لێ تێـپـەڕین. ٣ـ رەنگ گـرتنی پارچە و شـتێک جـیـا لـە رەنگی سـەرەکی خـۆی وەها کە لێی نەبێـتەوە و هەروا پێوەی بمێنێتەوە.

بوارە (نا. ل)[بـوار1 + ئـە] دەرفـــەت، ماوە، بگارە. **~ دان:** ماوە پێدان، ئیزن دان، رێ پێـــــدان، بـگـارە دان. ⁂ ئـەو منداڵە خـۆ بوارەی ئێمە نادا دوو قسـان پێکەوە بکەین.

بواندن (چا. م)[لـە: بوون] ١ـ دروست کردن، ساز کردن، گونجاندن. ٢ـ بە زۆر ئەنجام دانی کارێک. ⁂ چۆن بۆی نابێ، دەیبوێنم.

بوت (نا.)[پەه: بوت but. باک: پووت ـ ناو: بت، بوت ـ هەو: بتـە] ١ـ کۆتەڵێکی سـازکـراو لە ئینسـان یا هـەر شـتـێکی دیکە بۆ پەرسـتن، سـەنەم. ٢ـ (مجـ.) یار و گراوی. ٣ـ کەسێک کە پلەیەکی بەرزی دە نێو دەستـە و تاقمێک دا هەیە و هەتا رادەی پەرەستن دەگا.

تێـــبـــینی: بـە بـڕوای هەندێک لـە لێکۆڵەران بـوت لـە بـوئیــــتـی Buiti ئەوێستــایی کـە ناوی دێوێکە کـەوتوە و هـەندێکیش دەیبــــەنەوە ســـەر نـاوی بوودا(بـرهـان ب ١ ل ٢٣٣). هـەروەهـا لـە زمــانی پەهلەویی بوت بە نـاوی بووداش هاتوە.

بوتپـەرست (نا. فـا، ئان. فـا)[بوت + پەرست] کـەسـێک کـە بـوت خـودایەتی و دەیپەرستێ، بتپەرست، سەنەمپەرست.

بوتپـەرسـتـیی (حم.)[بوتپـەرست + ئیـی] کـــاری کـــەسی بوتپـــەرست، بتپەرستیی.

بوتخـــانـە (نا. ل)[بوت + خـــانـە] شـــوێنێک کـــە بـوتی لێــدادەنێن و بـۆ پـەرســــتـنی دەچـنـە ئـەو شـــــوێنـە، سەنەمخانە.

بـــوتـــری (نـــا.)[ئـــین: bottle] شـووشـەیەکی ئوسـتـوانەیی زار تەنگە سـارـدی و ئـاوەکی دیکەی تێـدەکـەن،

بتری، بوتڵ.

بوتشکێن (ئان. فـا)[بوت + شکێن] ١ـ مەبەستە لە حەزرەتی ئیبراهیم کە بوتی شکاند و خەڵکی بۆ پەرستنی خودای تاقانە بانگەواز کرد. ٢ـ کەسێک کە کەسایەتی وەک بوت لە نێو خەڵک دا بە لە سەر نووسین یا بە ئاکاری دەشکێنێ.

بوتشکێنیی (حم.)[بوت شکێن + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بوتشکێن.

بوتڵ (نا.) بڕ: بوتری

بوخ (نا.)[عەر: بخار][باک ـ زا] هەڵم

بوخاری (نا. ل)[بوخار (عەر: بخار) + ئی][ئەر] بڕ: بوغاری. || **بوخاری فەرەنگی:** سۆبەیەک کە بە نەوت بایسێ، کورەی نەوتی.

بوختان (نا.)[عەر: بهتان] تۆمەت، هەڵبەستە، بوهتان. **~ بۆ هەڵبەستران:** بوختان و کردەوەی ناڕاست بۆ ساز کران، بوختان پێکران. **~ بۆ هەڵبەستن:** تۆمەت و کردەوەیەکی ناڕاست بۆ کەسێک ساز کردن. **~ پێکران:** کردەوەی ناڕاست بۆ هەڵبەستران. **~ پێکردن:** قسە یا کردەوەیەکی ناراست وەپاڵ کەسێک دان. **~ کردن:** بە درۆ تۆمەت لە کەسێک دان.

بوختان پێکراو (نا. مفـ.)[لە: بوختان پێکران] کەسێک کە بوختانی پێکراوە.

بوختانکەر (ئان. فـا)[بوختان + کەر3] کەسێک کە بوختان بۆ خەڵکی هەڵدەبەستێ. ❊ ئەمن وەک تۆ بوختانکەر و درۆزن نیم (لاس و خەزاڵ ل ١٠٥).

بوختی (گیانـ.)[؟] جۆرێک وشتری دوو کۆپارەی رەنگ سوور و بە هێز. ❊ کەژاوە و دار و بار و تەختەیی لوختی لە سەر بوختی / دەناڵێن لە شەوقی تەیبە وەک ئەستوونی حەننانە (نالی ل ٥٠٠).

بوخچە (نا.)[تور: bohça] ١ـ پارچەیەکی چوارگۆشەیە کە کەل و پەلی تێوە دەپێچن و بەر لە ساک و جانتا بۆ حەمام و شوێنی دیکە لە بوخچە کەلکیان وەردەگرت. ٢ـ دە بەستە جگەرەی دەباڵ یەک دا، باکسی سیگار. **~ تێکنان:** پێچانەوەی کەل و پەل لە نێو بوخچە دا. || **بوخچەی حەمام:** کەل و پەلی پێویستی هەر کەسێک بۆ حەمام و خۆ شووشتن کە دە بوخچەیەکەوە دەپێچرێتەوە. **بوخچەی نەکراوە:** (کنـ.)

کوڕێک کە هێشتا ژنی نەهێنابێ و هەروا عەزەب مابێتەوە.

بوخچە بگەردانی (نا. ل)[بوخچە + ب + گەردان + ئی] یاری و کایەیەکە کە کۆمەڵێک بە پرێسکە یا بوخچەیەک دەیکەن.

کۆمەڵێک دەوراندەور رادەوەستن و پرێسکەیەک بۆ یەک داوێن، کەسێک کە تێکەوتوە حەول دەدا بوخچەکە بگرێتەوە، هەرکات لە دەست یەکیانی قوزتەوە ئەو کەسە تێدەکەوی و ئەویتر دەچێتە نێو کۆمەڵەکەوە، بوخچە بەگەردانی، بوخچەگەردان.

بوخچەبڵاو (ئان. ل)[بوخچە + بڵاو](کنـ.) کەسێک کە کاری نیوەتەواوی زۆرە. **~ بوون:** زۆر کاری نیوەچڵ بە دەستەوە بوون، سەرێک و هەزار سەودا هەبوون.

بوخچە بەگەردانی (نا. ل)[بوخچە + بە + گەردان + ئی] بڕ: بوخچە بگەردانی.

بوخچەگەردان (نا. ل)[بوخچە + گەردان] بڕ: بوخچە بگەردانی.

بوخور 1 (گیانـ.)[؟][باک] وشتری نێر، لۆک.

بوخور 2 (نا.)[باک - زا] بڕ: بخوور

بورج (نا.)[عەر: برج] ژوورێکی خڕ یا چوارگۆش کە لە سەر قەڵا و دیواری شار بۆ چاوەدێری و بەرگری لە هێرشی دوژمن دروست دەکرا، قوللە. ٢- قەڵا. ٣- هەر کام لە دوازدە بەشی فەلەکی کە بریتین لە: بەرخ (حمل)، گا (ثور)، جمگە (جوزا)، قرژانگ (سرطان)، شێر (اسد)، هۆشە (سنبلە)، تەرازوو (میزان)، دووپشک (عقرب)، کەوان (قەوس)، گیسک (جدی)، دۆڵچە (دلو)، نەهەنگ (حوت). & برج. هەروەها ئەستێرەناسانی کۆن بۆ هەر کام لە بورجەکان هێزێکی فاعلی و مەفعوولی قایل بوون و ئەوانیان بە گەرم و سارد و ویشک و تەڕ دادەنا و لەبەر ئەوە دوازدە بورجیان بە چوار دەستە دابەش دەکرد، بورجی ئاوی، بورجی ئاگری، بورجی بایی، بورجی خاکی. ٤- هەر بەشێک لە بەشەکانی ئاخری زستان بە حیسابی کوردەواری کە بریتیین لە خاتوو زمهەریر یا شینی برایان - سێ شەشی هەیاسی - گیسکی بەلەمس - بورجی پیرێژن. ‖ **بورجی ئاگری:** ئەو بورجانەی کە میزاجیان گەرم و ویشکە کە بریتیین لە بەرخ، شێر و کەوان. **بورجی ئاوی:** ئەو

بورجانەی کە میزاجیان سارد و تەڕن کە بریتیین لە قرژانگ، دووپشک و نەهەنگ. **بورجی بایی:** ئەو بورجانەی کە میزاجیان گەرم و تەڕە کە بریتیین لە جمکە، تەرازوو و دۆڵچە. **بورجی پیریژن:** حەوت رۆژی ئاخری زستان (عەر: برد العجوز). **بورجی خاکی:** ئەو بورجانەی کە میزاجیان سارد و ویشکە کە بریتیین لە گا، هۆشە و گیسک. **بورجی ژەهری مار:** (کنـ.) زۆر نێوچاوان تاڵ، گرژ و مۆن. **بورجی غەزەب:** (کنـ.) زۆر تووڕە و قەڵس.

تێبینی: عەرەب ئەم وشەیان لە py-rogs ی یونانی بە مانای قەلا وەرگرتوە. زمانی پەهلەوییش بە شێوەی بورج burj ئەم وشەی لە عەرەبی وەرگرتوە.

بورد (نا.)[عەر: برد] جۆرێک پارچەی کەتانی جوانی ڕاڕا. ⁂ سەرد و گەرمی ئاهەکەم سەوزەی گیای کردم بە پووش / پایزی روو بوو بە بوردی سوور و زەردی موختەلەت (نالی ل ٢٤٤). ‖ **بوردی یەمانی:** پارچەی کەتانی سازکراوی وڵاتی یەمەن. ⁂ دڵ سیاسەنگ نەبێ، مائیلی خاکی وەتەنە/ خاڵی لەعلی حەبەشە، ساکینی بوردی یەمەنە (نالی ل ٥٢٤).

بورغوو (نا.) بڕ: برغوو

بورغی (نا.)[باک] بڕ: برغوو

بورو (نا.)[زا] بڕ: برۆ

بورونتی (نا.)[زا] بڕ: بڕنووتی

بورە (نا.)[زا] بڕ: بوورە

بوری (نا.)[زا] بڕ: برۆ

بوڕکان (نا.)[عەر: بورکان] بڕ: ئاگرپژێن

بوژی (نا.)[باک] بڕ: بژ1

بوعد (نا.)[عەر: بعد] ١ـ دووری. // قورب، نزیکی. ⁂ کەعبە ئیشراقی وەکوو خورشیدە، من چاوم زەعیف / لێم بووە رۆشن کە بوعدی قوربە، قوربی بوعدە بۆم (نالی ل ٣٠١). ٢ـ هەرکام لە چلۆنایەتی سێیانەی شتێک یا جسمێک (بەرینایی، درێژایی، بەرزایی یا قووڵایی).

بوغ (نا.)[عەر: بخار] ١ـ گازی ئوکسیدی کەربۆن کە لە دار و رەژی چاک نەگەشاوە پەیدا دەبێ و ئەگەر لە ژوورێک زۆر بێ دەبێتە هۆی سەرئێشە و تەنانەت کوشتنیش. ٢ـ هالاو و دووکەڵی

سـووتەمـەنی کـە دەبێـتـە هـۆی پشـوو سواری، بۆق.

بوغاری (نا. ل)[بوغار (عەر: بخار) + ئی] ئاگردانێک کە لە زوو دە دیواری ماڵ دا دروسـتـیـان دەکرد بۆ گەرم داهـێنانی ژوور و ئێـسـتـاکـەش بـۆ جـوانی و ژوور گـــەرم کـــردن بۆتـەوە بـاو، بوخـــاری، مغەیری.

بوغرد (نا.) بڕ: بخوور

بوغرا (ئان.) بڕ: باغر. ~ **بوون:** بڕ: باغر بوون

بوغــز (نا.)[عــەر: بـغض] رق، قین، کینە.

بوغــزاندن (چا. م)[لە: بـوغــز] رق لێــبــوونەوە، خـــۆش نـەویستن. ⁂ بۆ دەبوغزێنی خۆ چمان پێ نەکوتووی؟

بوغــز لە زگ (ئان. ل)[بوغـز + لە + زگ] کەسێک کە بوغـز و رقی کەسێکی دە دڵ دا راگـرتبێ و بە تـەمـایە کـە لە کـاتـی خـۆی دا دەریبـڕێ، قین لە زگ، رق ئەستوور.

بوغـە (گیـانـ.)[تور: boğa] ١ـ گای نێری قەڵەوی نەخەسێندراو، بۆغ، بۆغە. ٢ـ (کنـ.) پیـــاوی قـــەڵەو زگ زل و مل ئەســتــوور. ⁂ هێندەی مــاڵی مــفــتێ خواردوە وەک گای بوغە ئەستوور بوە.

تێبینی: زەبیحی بە هەندێک لێکدانەوە ریشـەی ئـەم وشـەیە دەباتەوە سـەر بەگە و بەغـە ـ ی ئەوێستایی (بڕ: قامووس ب ٢ ل ١١١). من پێـــمـــوایە ئەم وشـــەیە راسـتەوخـۆ لە بۆغا ـ ی تورکی بە مـانای گـای نێـری نەخـەسـێندراو هاتۆتە نێـو زمانی کوردییەوە.

بولبــول (گـیـانـ.)[باک: بلبل ـ ناو: بولبول، بلبل، بوڵبوڵ ـ هەو: بوڵبوڵ ـ زا: بلبل] ١ـ باڵدارێکی چـووکـــە بـە قـــەرا چۆلەکـــە، تووکی بـەر ســـینگی زەرد و سەرپشتی بۆرێکی ئاماڵ سوورە، دەنگی خۆشـە و لە قەفەس دەکرێ. Luscinia نـاوی لاتـیـنـی ئـەم مـــــەلـەیـە. ٢ ـ (کنـ.) رەوانبێژ، بێ گرێ و گۆڵ قسـە کردن. ٣ـ (کنـ.) دەنگخۆش

بوڵبوڵ (نا.)[هەو ـ ئەر] بڕ: بولبول

بونگەسە (نا.)[هەو] بڕ: بست

بوها (نا.)[باک] بڕ: بایەخ

بوهار (نا.) بڕ: بەهار

بوهتان (نا.)[باک] بڕ: بوختان

بوهست (نا.)[باک] بڕ: بست

بوهوشت (نا.)[باک] بڕ: بەهەشت

بوهیشت (نا.)[باک] بڕ: بەهەشت

بوی (نا.)[زا] بڕ: بۆن

بوین (چا. ل)[باش] بڕ: بوون

بوێر[1] (ئان.)[ب2 + وێر (لە: وێران2)] دلێر، نەترس، بەدڵ.

بوێر[2] (ر.)[لە: بواردن] بە ناوەوە دەلکێ و مانای بواردن دەدا. ؛؛ بابوێر

بوێریی (حم.)[بوێر1 + ئیی] کار و کردەوەی کەسی نەترس، دلێریی، نەترسیی، وێران.

بۆ[1] (نا.) بڕ: بۆن. ~ **دان:** ١ـ بڕ: بۆن دان. ٢ـ شێوەیەکی برژاندنی هەندێک دانەوێڵەیە بۆ گۆڕینی تام و بۆنیان لە سەر سێڵ، وەک قاوە، نۆک، گەنم و تۆوی قرتاندن. ~ **کردن:** بڕ: بۆن کردن

بۆ[2] (ئام.) ١ـ ئامرازی پرسیار کردنە بە مانای لە بەر چی؟ بە چ خاتر؟، لەبۆ، بۆچی، بۆچە، لۆ، بۆچ. ؛؛ بۆ وا دەکەی؟ بۆ نان ناخۆی؟ ٢ـ ئامرازی خاوەن کردن.؟ ؛؛ کراسێکم بۆ بابم کڕی. ٣ـ پێشگری کارە. ؛؛ بۆچوون، بۆلێدان، بۆهاتن، بۆبوون. ٤ـ بەرەولا، بۆ لای. ؛؛ دەچم بۆ شار. دێم بۆ ماڵاتان. ٥ـ لە بەر، بۆ خاتری. ؛؛ بۆ قەرزەکەم هاتووم. بۆ تۆ کڕدراوە. ~ **بژاردن:** پارە و بایی تاوان دان. ؛؛ کوڕەکەم هەرچی شکاندوە نەغد بۆت دەبژێرم. ~ **بوون:** ١ـ ئەندازە بوون. ؛؛ ئەو کەوشانە بۆ من نابن. ٢ـ شیاو بوون. ؛؛ مەلایەتی بۆ من نابێ. ~ **چوون:** ١ـ لێکدانەوەی بیر و مەسەلەیەک بە شکێکی نزیک بە راستی، بیر و را. ؛؛ بۆچوونی تۆ لە سەر بارودۆخی تازەی وڵات چیە؟ ٢ـ بۆ لای شتێک چوون. ؛؛ کۆترەکە نیشتبوو و من بە سەبرا بۆی دەچووم لە پڕ هەڵفڕی. ٣ـ بۆ لای کەسێک چوون بە نیازی شەڕ. ؛؛ من و کەریم بۆ کابرای مل ئەستوور چووین و چاکمان لێدا. ~ **دانواندن:** تەسلیم بوون و سەر دانواندن بۆ ویست و مەیلی کەسێک. ~ **کران:** ١ـ توانین، پێ کران. ؛؛ ئەو کارە قورسەم بۆ ناکرێ. ٢ـ گونجان، بۆ لوان. ؛؛ سبەی بۆم ناکرێ بێم. ~ **گونجان:** بڕ: بۆ لوان. ~ **لوان:** توانین، توانای کارێک هەبوون، بۆ گونجان، بۆ کران. ؛؛ بۆم نالوێ هەر ئێستا بێم، ئەگەر بۆم بلوێ سبەی خۆم دێم. ~ **هاتن:** ١ـ بۆ لا هاتن بۆ نیازی شەڕ و خراپە. ؛؛ بە سێ

کـــــەوســـــان بـۆم هـاتـن بەلاّم هـەر پێم نەوێران. سـەگێکی درِم بۆ هات، بە بەرد لە خۆم دوور کردەوە. ٢ـ شانس هـەبوون. ⁙ ئەورۆ لە تەختـە نەرد چاکم بۆ دێ. ٣ـ دارِژانی بیر و هـەست و شـێعر. ⁙ چاکم قسە بۆ دێ. ئەگەر شـێعرم بۆ هات دەبێ دەسـتبـەجێ بینـووسـمـەوە. ٤ـ شـتێک لە لایـەن کـــەســـێکەوە پێگـەیشـتن. ⁙ دوو نامــەم لە مــاڵەوە بـۆ هات. ~ **هەبوون:** تـوانـین، ئـیـــــزن هـەبـوون. ⁙ بـۆم هـەیـە ئیمشەو لە ماڵە ئێوە بخەوم؟

بۆ^3 (نا.)[بر: بووم1] ١ـ زەوی. ⁙ بۆ بەخێر هێنانی میوانی بەرِێزی هەرد و بۆ /چاوەرِێ وێســـتــاوە داوێن پرِ لـە لالەی عـەنبـەرین (هێـدی ل ١٧٥). ٢ـ [ســۆر] دێراوی بێستان

بۆ^4 (نا.)[بر: بان1][زا] ماڵ، خانوو

بۆبا (نا. ل)[بۆ1 + با1] بۆنێک کـە لە رۆنی کـــەرە پەیدا دەبێ و نیــشـــاندەری خـراپ بوونی کەرەکـەیە. رۆنی بۆبا قـاڵ دەکـــەن و دۆکـــەکـــەی فـــرِێ دەدەن ودە چێشتی دەکەن.

بۆبرِە (نا. ل)[بۆ1 + برِ + ئە] بۆنبرِە.

بۆبەرامە (نا. ل)[بۆ1 + بەرامـە][ئەر] برِ: بۆن و بەرامە

بـۆپرووز (نـا. ل)[بـۆ1 + پرووز] بـرِ: بۆکرووز

بۆترەکێنە (گیا.)[بۆ3 + ترەکێن + ئە] جۆرێک کارگی بالاّبەرزی سـەرخرِە.

بۆتکە (نـا.)[؟] دوکـــانێکـی چووکـی پێـشـسـازە، لـە دار یا مـەعـدەن سـازی دەکەن و لە سـووچێکی شەقام یا شوێنی دیکە دادەندرێ و وردە شتی وەک سیگار و بەستەنی، ... دەفرۆشن.

بۆتە (نا.)[؟] دەفـرێکی چووکـە کـە لە گـڵێکی تایبـەت بـە ناوی گڵی حـیکمـەت دروست دەکـــرێ. زێرِینگەر زێرِ و زێوی تێـدا دەتوێننەوە. ⁙ بڵـێـسـەی کـوورەی دەروون گـرتـەن تاو / نە بۆتـەی خـەم دا دەروون کـەرد وە ئاو (مـەولەوی ل ٢٤٢). خـالیـســە سـیککەیی ئیـخـلاسـی دڵی مـوخلیـسی من / بیـخـە نێـو بۆتە چ حاجـەت بەمـە بیدەی لە مەحەک (حاجی قادر ل ٦٩).

بۆتەگـــە (نا. ل)[بۆ1 + تـەگـــە] ئـەو بۆنەی کـە لـە کاتـی تێـبـەردان، لە نێـری دێ.

بۆجەوت (نا. ل)[بۆ1 + جـەوت] بۆنی جـــەوت کـــە لـە چەرم و کــوندەی تـازە بە جەوت خۆشکراو دێ.

بۆچ (ئا.)[باک: بۆچ، بۆچک، دۆچ، دۆچک ـ زا: بۆچک، بۆچە، دۆچک] ئەندامێکی گیانلەبەرانە لە ئاخری لەش و لە سەر قوونیان، کلک. (بڕ: کلک)

بۆچاڵ (نا. ل)[بۆ1 + چاڵ] بۆنی شێ و نمی دەغڵ ودان، یا هەر شتێکە کە لە چاڵ دا هەڵگیراون و دوای ساز کردنیشیان ئەو بۆن و تامەی هەر دەمێنێ، بۆ نماوی.

بۆچرووک (نا. ل)[بۆ1 + چرووک] بۆنی رۆنی سووتاو و هەر شتێکی چەوری سەر ئاگر، بۆچڕووک.

بۆچڕووک (نا. ل)[بۆ1 + چڕووک] بڕ: بۆچرووک

بۆچک (ئا.)[بۆچ + ک][باک ـ زا] ١ـ (ئا.) کلک. ٢ـ (گیا.) لاسک، ساقەت.

بۆچنە (نا. ل)[بۆ1 + چن + ئە] بڕ: بۆنبڕە

بۆچە (ئا.)[بۆچ + ئە][زا] بڕ: بۆچ

بۆچەک (نا. ل)[بۆ1 + چەک؟] بۆنی دیزەی چێشت لێنان کە دوای ماوەیەک کار پێکردن لە بەر چەوری تێوە چوون لێی پەیدا دەبێ، بۆچەکەوڕ، بۆچەکەهوڕ.

بۆ لە بەین بردنی ئەو بۆنە دیزەی لە تەندوور دەخەن هەتا چەورییەکەی بسووتێ و بۆنەکەی بڕوا.

بۆچەکەوڕ (نا. ل)[بۆچەک + ئە + وڕ] بڕ: بۆچەک

بۆچەکەهوڕ (نا. ل)[بۆچەک + ئە + هوڕ] بڕ: بۆچەک

بۆخاو (نا. ل)[بۆ1 + خاو] بۆنی هەر شتێکی ئاوەکی کە هێشتا نەکوڵاوە یا باش نەکوڵابێ. ؛؛ بۆ شیری خاوت لە زار دێ. ئەو چایە بۆخاوی لێدێ. ٢ـ بۆنی گۆشت و شتی دیکە کە باش نەبرژاوە یا نەکوڵاوە. ؛؛ ئەو جەرگە هێشتا بۆخاوی لێدێ برۆ لە سەر ڕا بیبرژێنەوە.

بۆخۆشکە (گیا.)[بۆ1 + خۆش + کە (کردن)] بڕ: کەنێرە

بۆدار (ئان. فا)[بۆ1 + دار2] بڕ: بۆندار

بۆدراو (ئان. مف.)[لە: بۆ دان] ١ـ هەر شتێکی کە بۆ درابێ. ٢ـ (نا. ل) گەنمێکە کە توێکڵی لێدەکەنەوە و لە سەر ساج بۆی دەدەن و لە دەستاری دەکەن و بۆ هەندێک چێشت کەلکی لێوەردەگرن.

بۆدرە (نا.)[بۆ + در (دران)+ ئە] ١ـ

بەردێکی کانییە، توێژتوێژی ناسکە و زوو ورد دەبێ و لە سەنعەت دا بۆ ساز کردنی تەڵق و شتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن، تەڵق. ٢ـ شتێکی سپی وردی بۆنخۆشە وەک سپیاو ئەکرێ بە جەستەوە (بڕ: خاڵ ب ١ ل ١٤٤).

بۆدڕ (نا. ل)[بۆ1 + دڕ؟] بڕ: بۆ دڕن

بۆدڕن (نا. ل)[بۆ1+ دڕ ؟ + ن] ١ـ بۆنی توند و ناخۆشی تەگە. ٢ـ بۆنی ماسی. ٣ـ بۆنی لەشی چڵکنی مرۆڤ کە ماوەیەکی زۆر خۆی نەشوشتبێ، بۆ کڵیشە. ٤ـ بۆنی توندی ئارەقەی بن هەنگڵ و پێ. & بۆدڕ، بۆندڕ، بۆندڕن

بۆدووکەڵ (نا. ل)[بۆ1 + دووکەڵ] ١ـ بۆنێک کە لە جل یا لە لەشی کەسێکەوە دێ کە لە بەر ئاگر راوەستاوە. ٢ـ بۆنێک کە لە بەر دووکەڵ کردنی ئاگر لە چێشت دەدا و تامی دەگۆڕێ. ٣ـ مەشکەیەک کە زستانان لە میچی ژووری هەڵداوەسن هەتا دووکەڵ لێی دا و بۆن بگرێ و لە دوایی دۆیەکەی هەتا ماوەیەک بۆنی دووکەڵی لێدێ و دۆ خۆش دەکا.

بۆر[1] (ئان.)[ئەو: بەڤرە ـ سان: بەبهرو ـ پەه: بور، بۆر، بوور. باک: بۆر ـ ناو: بۆر ـ باش: بوور ـ هەو: بۆر ـ زا: بۆر، بوەر، بۆڕ] ١ـ رەنگی خۆڵەمێشیی، کەوە، کەوگ، کەوی. ٢ـ یەکسمی رەنگ بۆر ⁝⁝ بۆر و بدەو. ٣ـ رەنگی قاوەیی مەیلەو سوور. ٤ـ بەر لە ناو دێ و مانای نەکەرە و نەناسیاویی دەدا بە ناو. ⁝⁝ بۆرەپیاو، بۆرەسوار. ٥ـ بەر لە ناو دێ و مانای دوور دەدا بە ناو. ⁝⁝ بۆرەخزم. ٦ـ شەرمەزار، تەریق. ~ **بوونەوە:** رەنگ گۆڕین لە شەرمان، سوور هەڵگەڕان، شەرمەزار بوون.

بۆر[2] (نا.)[؟] ناوی دەنگی بزوێنێکی عەرەبی بە ناوی ضمە، بەر. (سەر، ژێر، بۆر)

بۆر[3] (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بوورە

بۆران[1] (نا.)[تور: boran] ١ـ با و بارانی پێکەوە، لەنگێزە. ٢ـ ئەو بایەی کە بەفری کێو و شوێنی دیکە هەڵدەکەنی و دەیباتە شوێنی دیکە، باڕن. ٣ـ با و بەفری پێکەوە، کڕێوە، تۆف، بادەوە.

بۆران[2] (نا.)[باک] ١ـ کۆتر، بەوران. ٢ـ کۆترە باریکە.

تێبینی: بۆران لە زاراوەی باکووریی دا و بەوران لە زاراوەی زازایی دا بە مانای کۆتر ریشەکەی دەچێتەوە سەر رەنگی بۆر هەر ئەوجۆرەی کە وشەی

کۆتر دەچێتەوە سەر رەنگی کەوە.

بـــۆرانـــی (نـــا. ل)[بـــۆران + ئـــی] چێـــشـــتـــێکە بە هێلکە، کـــوولەکـــە یا باینجانی سوورکراوە دەگەڵ ماستی خـــاوکـــراوە و گـــەرم ســـازی دەکـــەن و دەیخۆن، بۆرناش.

تێـبـینی: بۆران ناوی ژنێکە کـە بۆ یەکەم جار ئەو چێشتەی ساز کردوە، هەندێک بردویانەتەوە سەر بۆران دوخت کچی خوسرەو پەرویز (القاموس ل ٨٦) و هەندێکیش بردوویانەتەوە ســەر بۆران کچی حسن سهل (برهان ب ١ ل ٣١٥). هەروەها بۆران لە زمـــانی پەهلەویی دا وەک ناوی کچ هاتوە و لە وشـــەی بۆر1 کەوتوە.

بۆراو (نا. ل)[بۆر1 + ئاو1] شۆربای برۆێش.

بـۆرایـی (حـم.)[بـۆر1 + ئـایـی] ١ـ حاڵەت و چلۆنایەتییەک کە رەنگی بۆر پێکی دێنێ. ٢ـ شـتـێکی کـە لە دوورەوە بۆر بچێتەوە و نەزانرێ کـە چیە. ٣ـ (مجـ.) قوون، کونگ.

بـۆربـاو (ئـان. ل)[بـۆر1 + بـاو4] رەنگێکی بە تەواوەتی بۆر نەبێ، رەنگی نزیک لە بۆر، ئاماڵ بۆر، بۆرەڵووک.

بۆرجوازیی (نا.) بڕ: بۆرژوازیی

بـۆرچـیـل (ئان. ل)[بـۆر1 + چـیـل؟] بەڵەک، ئەبڵەق، رەش و سپی، بۆرچین.

بۆرچین (گـیـانـ.)[بۆر1 + چین؟] ١ـ مراوی مێ. // سەرسەوز، سەرکەسک. ٢ـ (ئان.)[ئەر] رەش و ســـپی، بەڵەک، بۆرچیل.

بـــۆرژان (چـــا. ل)[بـــۆ1 + رژان] خەوتنێکی سووک کە مرۆڤ تەواو ئاگای لە دنیا نابڕێ و مێشک حەسانەوەیەکی کـورت دەکـا، بیـرەخـــەو، بیـــرو هۆش، بیـــــــرەهۆش. ※ تاوێک بۆڕژام بەڵام منداڵەورکە نەیانهێشت بنووم.

تێبـینی: لە زمـانی پەهلەویی دا بۆی bōy هەم بە مانای بۆنە و هەم بە مانای هۆش و بیـــــر، هەست و زەین. بۆ لەم وشەیەش دا دەچێتەوە سەر بیر و هۆش و لە هاوماناکانی دیکەشی دا وشەی بیر خۆ دەنوێنێ. ماناکەی بە گشتی دەبێ بیر و هۆش رژان.

بـــــــــــــــــۆرژوا (نا.)[فـەر:bourgeois] شـارنشـینی دەوڵەمەند و بە ئیروو، سەرمایەدار.

بۆرژوازیی (نا.)[فـەر: bourgeoisie] چینی ســـەرمـــایەدار، ئەو چینەی کـــە

سەرمایە و کەرەسەی بەرهەمیان بە دەستەوەیە وەک خاوەن مڵک و سەرمایەداری چووکە، بۆرجوازیی.

بۆردومان (نا.) بڕ: بۆمباران

بۆرس (نا.)[؟][زا] مەنجەڵ، قازان

بۆرمس (ئان. ل)[بۆر1 + مس] بزنێکی رەش کە هەندێک مووی بۆری بە لاچاوی دا هاتبێتە خوار.

بۆرناش (نا. ل)[بۆرن (بۆران) + ئاش][هەو] بڕ: بۆرانی

بۆرە[1] (ئان. ل)[بۆر1 + ئە] ١ـ هەندێک گیانداری وەک ئەسپ و سەگ کە رەنگیان بۆر بێ. ٢ـ (نا. ل) ناوە بۆ سەگ. ٣ـ (گیانـ.)[باک] بەراز

بۆرە[2] (نا.) بڕ: بۆرەک1

بۆرەبنار (نا. ل)[؟] دەمەقاڵە، شەڕەجنێو، نیوەشەڕ.

بۆرەپیا (نا. ل)[بۆر1 + ئە + پیا] [هەو] بڕ: بۆرەپیاو

بۆرەپیاگ (نا. ل)[بۆر1 + ئە + پیاگ] بڕ: بۆرەپیاو

بۆرەپیاو (نا. ل)[بۆر1 + ئە + پیاو] پیاوی نەناسراو و ئاسایی، پیاوێک کە لە بنەماڵەی خان و بەگ و ئاغا و سەرناس نەبێ، بۆرەپیاگ، بۆرەپیا، بۆرەکە.

بۆرەپنە (گیانـ.)[بۆر1 + ئە + پنە] بڕ: قەلەسابوونە

بۆرەجرە (گیانـ.)[بۆر1 + ئە + جرە] بڕ: بۆرەجورە

بۆرەجورە (گیانـ.)[بۆر1 + ئە + جورە] جۆرێک جورەی بێ کاکۆڵ، بۆرەجرە، بۆرەک.

بۆرەخزم (نا. ل)[بۆر1 + ئە + خزم] خزمی دوور، بۆرەقەوم.

بۆرەخزمایەتی (حم.)[بۆرەخزم + ئایەتی] پەیوەندی نێوان دوو خزمی دوور، خزمایەتی دوور. ؛؛ دەگەڵ کاک حەمە بۆرەخزمایەتییەکمان هەیە.

بۆرەزەلام (نا. ل)[بۆر1 + ئە + زەلام] پیاوی کەتەی گەورە، شینەزەلام.

بۆرەسوار (نا. ل)[بۆر1+ ئە + سوار] سواری نەناسراو.

بۆرەقانی (نا. ل)[؟] چێشتێکە لە گیاوگۆڵی سوور کراوە کە دەگەڵ ماست و هێلکە دەیخۆن. (هس: بۆرانی)

بۆرەقنە (ئان. ل)[بۆر1 + ئە + قن (قوون؟) + ئە] بڕ: بۆرەڵووک

بۆرەقـــەوم (نا. ل)[بۆر1 + ئە قـــەوم] [هەو] بڕ: بۆرەخزم

بۆرەک1 (نا.)[پەهـ: بۆرەک. ناو: بۆرە، بۆرەک] خوێیەکی شیمیاییە کە ناوی عیلمییەکەی بۆراتی سۆدیۆمە، لە تێکەڵ بوونی ئەسید بۆریک دەگەڵ سۆدیۆم پەیدا دەبێ، لە سروشت دا لە نێو ئاوی دەریا دا هەیە، بۆ دەوا و دەرمان کەلکی لێوەردەگرن و زێڕینگەریش بۆ تواندنەوەی زێڕ و زێو دە کاری دێنن.

تێبینی: عەرەب وشەی بۆرەک ـ یان بە شێوەی بورق وەرگرتوە و لە ڕێگای زمانی عەرەبییەوە چۆتە نێو زمانی لاتین و زمانەکانی ئورووپاییەوە. (ئین، فەر: (Borax

بۆرەک2 (گیانـ.)[بۆر1 + ئەک] ١ـ بڕ: بۆرەجورە. ٢ـ [باش] جۆرێک مراوی چووکی ڕەنگ بۆر یا بۆرێکی تێکەڵ بە قاوەییە (فرهنگ پرندگان ل ٣٦).

بۆرەک3 (نا.)[تور: börek] خواردنێکە لە هەویرێکی تایبەتی (ئاردێک کە توێکڵی گەنمەکەی لێکرابێتەوە)، هەویرەکە پان دەکەنەوە و کوت کوتی دەکەن و لە سەر هەر کوتێک هەندێک قیمە، پەنیری ڕەندە کراو و ئەسپەناغی لە سەر دادەنێن، لوولی دەکەن و لە ڕۆن دا سووری دەکەنەوە.

بۆرەڵووک (ئان. ل)[بۆر1 + ئاڵوو2 + ک] ڕەنگێکی تەواو بۆر نەبێ، ئاماڵ بۆر، بۆرباو، بۆرەقنە، بۆرەواش.

بۆرەمارەیی (نا. ل)[بۆر + ئە + مارەیی] مارەیی کەم.

بۆرینە (ئان. ل)[بۆر1 + ئینە] بە هەندێک ناوەوە دەلکێ و مانای ناسیاوی و پێشوویان دەداتێ. ∷ هەنبانەبۆرینە، کڵاوەبۆرینە.

بۆریە (گیا.)[ئار: بوریا] ١ـ جۆرێک قامیشی خۆڕسکە، گەڵاکانی درێژ و نووک تیژە و گوڵەکانی هێشوویین، لە شوێنی زەلکاو و شێدار دەڕوێ و لە ساقەتی جۆرە حەسیرێک هەر بەم ناوە ساز دەکەن. ٢ـ حەسیری ساز کراو لە ساقەتی ئەم گیایە.

بۆڕ1 (نا.)[بڕ: بۆر1] ١ـ بەزیو لە شێعر و دمەقاڵە. ٢ـ (ئان)[زا] بڕ: بۆر1. ~ **خواردن:** تێک شکان و بەزین لە شێعرشێعرێن و دمەقاڵە دا. ~ **دان:** بەزاندنی غەنیم لە شێعر و دمەقاڵە دا.

تێبینی: بۆڕ دەگەڵ وشەی بۆر

هەریەک ریشــە و ســەرچاوەیان هـەیە و مـاناکـەیان لە دوایی لێک جیـا بۆتەوە. چوونکە پیـاوی بەزیو و تێشکاو رەنگی سـوور هەڵدەگەڕێ ماناکەی لەوە کەوتوە هەروەک بوورانەوە کە لەم سەرچاوەیە.

بۆڕ^{2} (نـا. د) دەنگی گــڕ و گـــەورە. **~ بوون:** گڕ بوونی دەنگی کوڕێک کە تازە پێ دەگا و باڵغ دەبێ.

بۆڕ^{3} (نـا.)[؟] پێگەیشـــتنی زێدە نەمانی شلکی و جەوانی. **~ بوون:** پتر لە رادە گـەیشتن و پیـر بوونـی مـرۆڤ یا گیـاوگـۆڵ. ⁂ کـەنگر بۆڕ بوون تازە بۆ خواردن نابن.

بۆڕ^{4} (گیـا.)[؟] گیایەکی دەشتەکییە، گەڵای وردە وەکوو گەسک، لە نیو میـتر زیاتر بەرز دەبێـــتـــەوە، لە پایز دا دەیدروون و لە شـوێنێک کۆی دەکـەنەوە، زسـتـانان دەیدەن بە مـاڵات و گـا و گـۆڵ. (قامووس ب ٢ ل ١١٨)

بۆڕ^{5} (نا.)[؟] جێگایەکی فێنکە لە ژێر پووش و گەڵا یا زەوی دا دروست دەکرێ بۆ میوە تیاهەڵگرتن (خاڵ ب ١ ل ١٣٢)، تەرە.

بۆڕان (چا. ل)[لە: بۆڕ2] ١ـ دەنگی خـۆ دەرخــسـتنی رەشـەوڵاغ و پاتاڵ. ٢ـ دەنگ هەڵبڕینی بە قەوی مرۆڤ.

بۆڕاندن (چا. م)[لە: بۆڕ2] ١ـ دەنگ هەڵبـڕینی رەشــەوڵاغ. ٢ـ (مـجـ.) دەنگ هەڵبـڕینی زەلام و بە قـەوی مـرۆڤ. ⁂ هەر یەکەم شەقیان تێهەڵدا یەک بە خۆی بۆڕاندی.

بـۆڕە (نـا. د)[بـۆڕ2 + ئـە] ١ـ دەنگـی پـاتـاڵ و رەشـــــەوڵاغ. ٢ـ دەنگی زەلام و ناخۆشی مرۆڤ.

بـۆڕەبـۆڕ (نـا. د)[بـۆڕە + بـۆڕ2] ١ـ دەنگی پەیتاپەیتای رەشەوڵاغ. ٢ـ دەنگی پەیتاپەیتای بۆڕەی مرۆڤ.

بۆڕی (نا.)[؟] لوولەی ئاو یا لوولەیەک نەوتی پێ رادەگوێزن.

بۆڕیە (نا.)[؟] ئامرازێکی مۆسیقای کۆنە کـە لە کەڵەشـاخ سـازیان دەکرد و ئێسـتـاکـە شـێوەی مـەعـدەنی لێ سـاز کــراوە، فــووی تێــدەکـــەن و دەنگی لێدەردێنن، شەیپوور، بۆق، کەڕەنا.

بۆڕیەژەن (نـا. فـــا)[بۆڕیە + ژەن] کەسێک کە بۆڕیە دەژەنێ.

بۆز (ئان.)[باک: بۆز ـ ناو: بۆز، بەوز ـ زا: بۆز] ١ـ رەنگێکە لە تێکەڵ بوونی دوو رەنگی رەش و سپی پەیدا دەبێ. ٢ـ سەر

و پرچ یا مووی ردێنێک کە رەش و سپی تێکەڵ بووبێ، مـــاش و برینجی. ⁙ بە ریشی بۆزەوە ســوجــدەی دەبەم من بۆ جەماڵی تۆ / ئەدی بۆچی دەیانگوت دار کە پیر بوو تازە دانایە (تاریک و روون ل ١٣٣). ٣ـ وڵاغی بەرزە کە ئەم رەنگە بن. ⁙ کەرەبۆز، ئەسپەبۆز. ٤ـ (مـجـ.) هەر رەنگێکی کـە کـاڵ بـووبێـتـەوە و رەنگی دیکەی بە خۆوە گرتبێ.

بۆژانە (گیا.)[؟] گیایەکی گەڵا وردی بۆن تیـژی لاسک درێژە، گـوڵێکی بۆری بچـووک ئەگـرێت، ئەخـرێتـە نـاو جل و بەرگەوە بۆ مـەنعی (مـۆرانە). (کـشت و کاڵ ب ١ ل ٤٠)

تێــبـینی: لە هـەنبـانە بـۆرینـە دا ئەم وشـــەیە بـە بوژانـە نووســـراوە و دەگـــەڵ بێــژان بـە یەک داندراون. (بـڕ: هەنبـــانە بۆرینە ب ١ ل ٦٣)

بۆژۆ [1] (ئان. ل)[بۆ1 + ئاژۆ] ١ـ ئالیک یا گـیـای پاش ئاخـوڕ کە بـۆنی تایبـەتی گـرتـوە و مـاڵات ئیـدی نایخـۆن، بۆژە، بۆگـــە. ٢ـ (مـــجـ.) هەر شــتــێک کـــە دەسکاریی کرابێ و لەبەر چاوی خەڵک کەوتبێ. **~ کردن:** بیز کردنی ماڵات و نەخواردنی گیایەک کە بۆژۆی لێبێ، بۆژە کردن. **~ لێکردن:** لەبەر چاو کەوتن، بیز و قێز لە خواردن کردن. :: مەجـومعە ئەگـەر خـوانی زۆر هـاتە سـەرێ، کـابرا بۆژۆی لێدەکا (لاس و خەزاڵ ل ٦٠).

تێبینی: زەبیـحی ئـاژۆ ـ ی لەم وشـەیە دا بـردۆتەوە ســـەر چاوگـی ئاژنین (بـڕ: قـامـووس ب ٢ ل ١١٩) ئاژۆ لەم وشــە دا بە مـانای خـۆراکـە و چۆتەوە سـەر ئاز و ئاش و ماناکەی دەبێتە گیایەک کە بۆنی خواردنی گرتوە. (بڕ: ئاژۆ)

بـۆژۆ [2] (نا. ل)[بـۆژ (بـزن) + ئـە] بڕ: بووزوو

بۆژە [1] (ئان. ل)[بۆ1 + ژە (ئاژۆ)] بڕ: بۆژۆ. **~ کردن:** بڕ: بۆژۆ کردن

بۆژە [2] (نا.)[زا] بڕ: برژانگ

بۆژی (نا.)[زا] بڕ: باسک

بۆسار (ئان. ل)[بۆ1 + سار] بۆنێکی نـاخـــۆش کـــە لە هـەندێک کـــەل و پەلی خـــواردن وەک برینـج و ئارد و گـــەنم و شـتـی لەم بابەتە لـەبەر مـانەوە لە شـوێنی نمدار لێیان پەیدا دەبێ، بۆ سارد.

بۆســـارد (ئان. ل)[بۆ1 + ســـارد] ١ـ بۆسار. ٢ـ بۆنی گۆشتی کاڵ.

بۆسان (نا. ل)[بۆ1 + سـان][ئەر] بڕ:

بێستان

بۆست (نا.) بڕ: بست

بۆستان (نا. ل)[بۆ1 + ستان][باک ـ زا] بڕ: بێستان

بۆستە (نا.)[بڕ: کۆستەک] بەندی خەنجەر کە لە کالانەوە دەکەوێتە سەر دەسکی خەنجەر هەتا نەخزێ، کۆسە، کۆستەک، کۆستک. ∷ پاکی حازرە تیری، لە ماڵی کەوانی راست و چەپ رۆناوە/ پاکی بۆستەی خەنجەری دەمڕەشی قەتڵکەری ترازاوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٣). ~ **ترازاندن:** کردنەوەی بەندی کالان و دەرکێشانی خەنجەر. ∷ رادەسا سەر خوانی زینی، بۆستەی خەنجەی دەترازاند (لاس و خەزاڵ ل ١٢٨).

بۆسۆ (نا. ل)[بۆ1 + سۆ2][باک: بۆسی ـ ناو: بۆسۆ، بۆنسۆ ـ هەو: بۆسۆ] ١ـ بۆنی سووتانی لۆکە و پارچەی لۆکەیی، بۆنسۆ، بۆسی، پیسۆ. ٢ـ تامی ماستێک کە شیرەکەی هەندێک سووتابێ و گەلێکیش خۆشە، بۆسین، بۆسۆدار. ٣ـ (کنـ.) بەدناو. ~ **بوون:** (کنـ.) بەدناو بون. ~ **کردن:** (کنـ.) بەدناو کردن. ∷ ئەو کچە بەستە زمانە چی نەکردوە نازانم بۆئاوا بۆسۆ و بەدناویان کردوە
~ **لێنەهاتن:** (کنـ.) زۆر رووت و هەژار بوون، هیچ نەبوون، بێ ماڵ و بێ سامان بوون، بۆسۆ لێهەڵنەستان. ∷ ئەو پیاوە هێندە فەقیر و هەژارە بیسووتێنی بۆسۆی لێنایە. ~ **لێهەڵنەستان:** بڕ: بۆسۆ لێنەهاتن. ~ **هاتن:** بوونی سووتانی پارچە و پەڕۆ گەیشتنە لووت.

بۆسۆدار (ئان. ل)[بۆسۆ + دار] بڕ: بۆسۆ/٢.

بۆسە (نا.)[باک: بۆسە، بووسەـ ناو: بۆسە] ١ـ بەشێکە لە ئامرازی جووت (نیر و ئاموور)، ئاڵقەیەکە لە دارێکی باریک کە نیر و ئامووور لێک دەبەستێتەوە. ئاڵقەکە دەخرێتە نێو نیر و بە هیرتە قایم دەکرێ و ئامووری تێهەڵدەکێشن، بووسە. ٢ـ سیپەی راو. ٣ـ (نز.) کەمین. ~ **خواردن:** ١ـ لە سیپە دابوونی راوکەر بۆ نێچیر. ٢ـ لە کەمینی دوژمن دابوون. & بۆسە گرتن، خۆ لە بۆسە دان. ~ **دانانەوە:** خۆ شاردنەوە لە شوێنێک بۆ لە داو خستنی نێچیر یا هێزی دوژمن. ~ **گرتن:** بڕ: بۆسە خواردن. **خۆ لە ~ دان:** بڕ: بۆسە خواردن. **دە ~ دابوون:** ١ـ لە سیپە دابوونی راوکەر، بۆسە خواردن.

٢ـ لە کـەمـینی دوژمـن دا بوون. **دە ~ خستن:** ١ـ تێکەوتنی نێچیر دە بۆسەی راوکەر دا. ٢ـ دوژمن دە کەمین خستن. **دە ~ کەوتن:** ١ـ تێکەوتنی نێچیر دە بۆسەی راوچی. ٢ـ دە کەمینی دوژمن کەوتن.

بۆسی (نا. ل)[بۆ1 + سی (سووتان)][باک] بڕ: بۆسۆ/١.

بۆسین (نا. ل)[بۆ1 + سی (سووتان) + ن][باک] بڕ: بۆسۆ/٢.

بۆش (ئان.)[تور: boş] هەر شتێکی رواڵەتدار کە نێوەکەی بەتاڵ بێ و چی تێدا نەبێ.

بۆشایی (نا. ل)[بۆش + ئایی] ١ـ بنەبانی ئاسمان، ئەو شوێنەی ئاسمان کە ئەستێرەکان و تاوەکانی تێدایە، فەزا. ٢ـ هەر شوێنێک کە بۆش بێ یا بۆش کرابێ. ٣ـ لاچوون یا لە کیس چوونی کەسێکی مەزن یا کاربەدەست کە نەبوونی هەست پێ دەکرێ. ﷼ مەرگی هێمن بۆشاییەکی لە ئەدەبیات دا پێک هێنا.

بۆشکە (نا.)[روس: bochka] دەفرێکی گەورەی ئوستوانەیی چێوی یا مەعدەنییە بۆ هەڵگرتنی ئاو، شەراب، نەفت و ئاوەکی دیکە کەلکی لێوەردەگرن، بەرمیل.

بۆشناغ (نا.)[؟] کەسی کۆک و پۆشتە و حاڵخۆش کە پۆز لە سەر خەڵک لێدەدا.

تێبینی: سەر و سەکوتی ئەم وشەیە لە تورکی دەچێ. لە فەرهەنگەکانی تورکی بەر دەستم تەنیا توانیم وشەی -boş nak بدۆزمەوە کە ئەویش بە نەتەوەیەک بە ناوی بۆسنی دەکوترێ کە لە باڵکان دەژین. وێدەچێ کە ئەم نەتەوەیە زوو کۆک و پۆشتە و بە فیز بووبن و ئەم وشەیە لە رێگای تورکەکانی عوسمانییەوە هاتبێتە موکریان.

بۆغ (گیانـ.)[باک] بڕ: بوغە

بۆغمە (نا.)[تور: boğma (خەفە)] ١ـ بڕ: دووشاخە. ٢ـ سووکە جنێویکە بە کەس یا منداڵی زۆربڵێ دەکوترێ بە مانای خەفە بە!

بۆغە (گیانـ.)[باک] بڕ: بوغە.

بۆق[1] (گیانـ.)[سان: بهێکە ـ پەه: ڤەک، دەریی: بەقە ـ ماز: وەگ ـ بیر: باک ـ فار: بک، باک: بەق ـ ناو: بۆق ـ زا: بەقە] ١ـ گیاندارێکی پێست لیچقی پنۆک پنۆکی دووژیانەیە، لە دونیا دا جۆری زۆرە و هەتا ئێستا ١١٧ جۆری

ناسراوە، لە ئاو دا گەرای دادەنێ کە پێی دەڵێن سەرمێکوتە و کە لە گەرا هاتنە دەر ناویان دەبێتە کلکەتەشی و ئەو ناوەش لە بەر کلکێکی درێژە کە هەیەتی و هەتا ئەم کلکە فرێ دەدا هەر لە ئاو دا دەمێنێتەوە، Rona ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، بۆقی ئاوێ، قورواق، قۆرواق، قرواقی. ٢ـ گیاندارێکە لە رەگەزی بۆق کە لە ویشکایی دەژی و توانای بازدانی نیە، بۆقی گڵێ، وەزەخ. || **بۆقی ئاوێ:** بۆق. **بۆقی گڵێ:** بڕ: بۆق1/٢.

بۆق ^{2} (گیانـ.)[جاف] بڕ: قەلەموونە

بۆق ^{3} (نا.)[ئەر] چاوی زەق، چاوی دەرپەڕیو، بز.

بۆق ^{4} (نا.)[؟] تەکان، پاڵ. ~ **پێوەنان:** بڕ: پاڵ پێوەنان. ~ **دان:** پاڵ پێوەنان

بۆق ^{5} (نا.)[ئەر] پشت مل، بۆق مل، بۆقەتە. || **بۆقی مل:** بڕ: بۆق مل

بۆق ^{6} (نا.)[ئەر] بڕ: بوغ

بۆق ^{7} (نا.)[عەر: بوق لە لات: buc-cina] ١ـ ئامێرێکی مۆسیقای قەدیمە کە لە شاخ و ئەسرۆی گیانداران ساز دەکرا، بۆریە، شەیپوور، کەرەنا. ٢ـ ئامرازێکە لە ماشێن دا کە بۆ وریا کردنەوەی خەڵک دەنگی لێوە دێ، بووق. ٣ـ دەنگی ئەو ئامرازەی کە دە ماشێن دایە، دیدە. & بووق. ~ **لێدان:** وە دەنگ هێنانی دیدەی ماشێن بۆ وریا کردنەوەی خەڵک.

بۆقژە (نا. ل)[بۆق1 + ژە] نەخۆشییەکی منداڵانە کە نێو دەم و زاریان بلوق دەکا و زوو بە مەرەکەب چاکیان دەکردەوە.

بۆقلە (گیانـ.) بڕ: قەلەموونە.

بۆقلەمووت (گیانـ.) بڕ: قەلەموونە.

بۆقلەموون (گیانـ.) بڕ: قەلەموونە

بۆقلەمە (گیانـ.) بڕ: قەلەموونە.

بۆق مل (نا. ل)[بۆق5 + مل][ئەر] پژمل، پشتی مل. بۆقی مل، بۆق5.

بۆقل (نا.)[باک] ماسوولکەی پشت پێ، بەلەک، پووز. هس: بۆقە و بۆق مل

بۆقە ^{1} (نا. د) ١ـ دەنگی بەراز. ٢ـ دەنگی گا کە سووکترە لە بۆڕە.

بۆقە ^{2} (نا. ل)[بۆق + ئە] حاڵەتێکە بە سەر دەغڵ دا دێ و ئەو شوێنانەی کە پاشان دەبنە گوڵ تۆزێ هەڵدەمسێن.

بۆقەتە (نا. ل)[بۆق5 + ئە + تە؟] بڕ: بۆق5.

بۆقەخۆرە (گیانـ.)[بۆق1 + ئە + خۆر + ئە] جـۆرێک هەڵۆیە کـە سـەر و مل و سینگ و پشـتـی رەشی مـەیلەو زەردە، لە پەنا زەلکاو و قامیشەڵانان دەبێ، ئەگەر مراوی یا کەلاکی دیتەوە دەیخوا دەنا بە بـۆق و مـــاسـی رازی دەبـێ. (فـــرهـنـگ پرندگان ل ١٢٨).

بۆقەمەلە (نا. ل)[بۆق1 + ئە + مەلە] جۆرێک مەلەیە کە مەلەوان دەست و لاقی وەک بۆق رادەوەشـێنێ و مـەلـەی دەکـا، مەلەبۆقە.

بۆکڕووز (نا. ل)[بۆ1 + کڕووز] بۆنی سـووتـانی هەندێک شـتـی وەک خـوری، موو، ئێسک، بۆپڕووز.

بۆکــز (نا. ل)[بۆ1 + کــز] ١ـ بۆنـی چێشتێک کە لە بنەوە سووتابێ و دابێتە سـەرەوە و لە کاتی خـواردن دا هەسـتـی پێ بکردرێ. ٢ـ بۆسۆ.

بۆکس (نا.)[ئین: box] جـۆرێک کێ بەر کـێـیـە بە مـست کـە دوو کـەسی هاو وەزن بە دەسـتـەوانەی تایبـەتی دەیکەن، هـەرکـات یەکـیـان بکەوێ داوەر هـەتا دە دەبژێرێ و ئـەگــــەر لـەم مـــــاوەیـە دا هەڵنەسـتـێـتـەوە (ناک ئاوت) دەبێ و دەدۆڕێ.

بۆکساوات (نا.)[ڕوس: buksovat] دە قـوڕ، بەفـر، لم یا هەر شـتـێکـی دیکە گێرانی تەگەری ماشێن یا مەکینە وەها کـە لە سـەر جـێـی خـۆی بسـووڕێ و نەتوانێ بێـتـە دەر. **~ کـردن:** گـێـر کـردنی مـەکـینە دە قـوڕ، بەفـر یا هەر شتێکی دیکە. ٢ـ (کنـ.) لە سەر جێی خۆ بوون و پێش نـەکـــــەوتن لـە کـــــار و مەسەلەیەک.

بۆکسێر (نا.)[ئین: boxer] کەسێک کە بۆکس دەکا، مولاکیم.

بۆکـــســـێـل (نا.)[ڕوس: buksir] کێشانی ماشێنی دە قوڕ گیراو، خراپ و لە کـار کەوتـوو یا هەر شـتێکی دیکە بە مـاشـێنێکی دیکە یا مـەکـینـەیەک کـە توانـای کـێـشـانـی بە دوای خـۆی دا هەبێ. **~ کردن:** ١ـ کێشانی ماشێن و مـەکـینەی خـراپ و لـە کـار کـەوتـوو بە مـاشـێنێکی دیکە. ٢ـ دەرکـێشـانەوەی مـاشـێنی دە قـوڕ و بەفـر و شـتـی لەم بابەتە گیراو.

بۆکڵێشە (نا. ل)[بۆ1 + کڵێشە] ١ـ بۆنی لەشی چڵکن، بۆدڕن، بۆندڕن. ٢ـ

بۆنی ئارەقەی بن هەنگڵ و پێ.

بۆکەنگە (گیانـ.)[باک] بڕ: بۆگەنکە

بۆگنخ (نا. ل)[بۆ1 + گنخ (گنخان)] بۆنمی ناخۆشی دانەوێڵەی سەرداپۆشراو کە دوای ماوەیەک مانەوە لێی پەیدا دەبێ، بۆگنخاو، بۆنماوی، بۆگەمرخە.

بۆگنخاو (نا. ل)[بۆ1 + گنخاو (گنخان)] بڕ: بۆگنخ

بۆگە (ئان. ل)[بۆ1 + گە (ژە)] بڕ: بۆژۆ1

بۆگەمرخە (نا. ل)[بۆ1 + گە + مرخ + ئە][سۆر] بڕ: بۆگنخ

بۆگەن (نا. ل)[بۆ1 + گەن1] بۆنی ناخۆش لە مانەوەی شتێک کە گەنیبێ، بۆگەنتک. ٢ـ بۆنی ناخۆشی هە چێک کە خۆبەخۆ و لە خۆی دا بۆن ناخۆش بێ وەک گوو، تڕ و تس، ... ٣ـ (ئان. ل) (مجـ.) بیر و باوەر و کردەوەی کۆن و خراپ. & بۆگەنیو، بۆگەنی. **~ بوون:** بۆ گرتن، بۆگەنیو بوون، گەنین. **~ کردن:** بۆن گرتن و بۆن لێ پەیدا بوونی هەر شتێک کە ماوەیەک مابێتەوە، بۆگەنیو بوون.

بۆگەنتک (نا. ل)[بۆ1 + گەنت (گەند) + ک] بۆنی گەنینی میوە و شتی دیکە، بۆگەن/١.

بۆگەنکە (نا. ل)[بۆ1 + گەن1 + کە (کردن)] ١ـ (گیانـ.) گیاندارێکی گوانداری گۆشتخۆرە، لە ڕێوی بچووکترە، لە کاتی مەترسی دا تس بەردەدا و بۆگەنیوێکی ناخۆشی لێدێ وەها کە دوژمنەکەی دوور دەخاتەوە. ئەم گیاندارە کەوڵەکەی بە نرخە و ڕاوچی لەبەر ئەو کەوڵە ڕاوی دەکەن، بۆکەنگە، فسۆس (عەر: ابوالعفن). ٢ـ (گیا.) گیایەکی خۆڕسکە، ٣٠ هەتا ٨٠ سانت بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی ئەستوور و ئاودار و سەوزی مەیلەو شینە، گوڵەکانی زەرد و بەرەکەی کەلوویە کە دەنکەکانی دەنێو دایە و قاوەیین، تەواوی ئەم گیایە بۆنێکی ناخۆشی لێدێ، لەم گیایە بۆ هەندێک دەرمان کەلک وەردەگیرێ، Ruta graveolens و Ruta fetide ناوی لاتینی ئەم گیایەن، بۆگەنیوە، گیابۆگەنیوە.

بۆگەنی (نا. ل)[بۆ1 + گەنی] بڕ: بۆگەن

بۆگەنیو (نا. ل)[بۆ1 + گەنیو] بڕ:

بۆگــەن. ~ **بوون:** بۆن گــرتن و بۆنی ناخــۆش لێ پەیدا بوونی شــتــێک کــە ماوەیەک مـابێتـەوە و بـەرەو خـراپ بوون چووبێ، بۆگەن کردن، گەنین.

بۆگەنیوە (گیا.)[بۆ1 + گەنیوە] بڕ: بۆگەنکە/٢.

بۆل [1] (نا.)[؟][باک] قوون، کونگ

بۆل [2] (ئان.)[تور: bol] ١ـ [زا] زۆر، گەلێک. ٣ـ [باک ـ زا] پان، هەراو، فش.

بۆل [3] (نا.)[زا] بڕ: بۆڵ3.

بۆڵ [1] (نـا.)[نـاو: بـۆڵ، بـۆڵـی ـ هـەو: بۆڵی، بۆڵە] دەنکێک ترێ، گلوو، تلیە.

بۆڵ [2] (نا. د) دەنگی بۆڵە

بۆڵ [3] (نا.)[؟][زا] ران، مێگەل، گەلە، بۆل.

بۆڵاندن (چا. م)[لە: بۆڵ2] ١ـ نارازی بوون لـە مـەسـەلەیەک یا کـەسـێک و لە سـەر ڕۆینی لە بەر خۆوە، بۆڵەبۆڵ کردن، خوتەکردن، بۆڵە کردن. ٢ـ دەنگی هات و هاواری ورچی تووڕە.

بـۆڵـدزێـر (نـا.)[ئـین: bulldozer] جـۆرێک مـەکـینەی گـەورەیە بـۆ خـۆڵ هـەڵگرتن و تێکردن و کـاری قـورسـی دیکەی لەم چەشنە کەلکی لێوەردەگرن.

بۆڵـژن (نـا. ل)[بـۆڵ2 + ژن (ژەندن)] بۆڵە. ⁂ پیـرێژن یەک دوو بۆڵژنی لێـوە هات و بە تووڕەیی دوور کەوتەوە.

بۆڵمــازوو (نا. ل)[بۆڵ1 + مــازوو] جــۆرێک ترێی دەنک گــەورەی ســپی ئاودارە، توێکڵی ناسک و مــزرە و هـەر بۆڵەی بە قەد مازوویەک گەورەیە.

بۆڵە [1] (نا. د) قسـەیەک لە بەرەو خۆوە لـە رووی تـووڕەیـی و نـارازی بـوون لـە کـەسـێک یا مـەسـەلەیەک، پرتە و بۆڵە، خـوتـە و بۆرە. ~ **کـردن:** بڕ: بۆڵاندن. ~ **هاتن:** بـۆڵە کـــردن، بـۆڵانـدن. ⁂ دەڵێی پیـرێژنی دۆ لێـرژاوی ئەوە بۆ هەر بۆڵەت دێ.

بۆڵە [2] (نا.)[هەو] بڕ: بۆڵ1

بـۆڵـەبـۆڵ (نـا. ل)[بـۆڵـە1 + بـۆڵ2] بـۆڵـەی یـەک لـە دوای یـەک، بـۆڵـەی پەیتـاپەیتـا، بۆرەبۆر. ~ **کـردن:** بڕ: بۆڵانـدن. ~ **هاتن:** زۆر بـۆڵە کـــردن، بۆڵاندن.

بۆڵەتەمە (ئان. ل)[بۆڵ1 + تەم + ئە] بڕ: بۆڵەتەمێ

بۆڵـەتەمێ (ئان. ل)[بۆڵ1 + تەم + ئێ] ترێیــەک کــە هێـشــتــا بــە تەواوی نەگــەیوە و تامــەکــەی مــەیلەوترشــە،

بۆڵەتەمـــە، بەرەکــە. ئاڵ وبۆڵ. **~ تێکەوتن:** ترش و شـــیـــرین بوونی بەرســـــیلە، ئاڵ وبۆڵ بوون. ؛؛ ترێ بۆڵەتەمێی تێکەوتوە و چی وای نەماوە بگا.

تێبینی: ئەم دەبێ لە تام کەوتبێ و لە بەر قـــوورسی « ئا » بووبێـــتـــە ئەم. ماناکەی بەم پێیە دەبێتە دەنکە ترێیەک کـــە هەندێک شـــیـــرین بوە و تامی تێگەڕاوە.

بۆڵی (نا.)[هەو ـ ئەر] بڕ: بۆڵ1

بۆم[1] (ئان.)[؟][زا] گێل، گێژ، حۆل، ئاقڵ سووک.

بۆم[2] (نا.) بڕ: بۆمب

بۆمـادەران (گـیـا.)[بۆ1 + مـادەر + ئان] بڕ: بۆمارانە

بۆمارانە (گیا.)[بۆ1 + مار3 + ئانە] گیایەکی خۆڕسکی چەند ساڵەیە، هەتا حەفتا سانت بەرز دەبێتەوە، ساقەتی درێژ و باریکە، گەلاکانی گڕنی گڕنی و گوڵی هێشوویی سپی بۆنخۆشە و لە دەشت و مێرگـان دەڕوێ. بۆ دەرمـان کەلکی هەیە و بۆ کوشتنی کرمی نێو زگ، بێوەسیری، دڵ ئێشە و هەندێک نەخـۆشی دی دێم کـراوەکـەی دەکـار دەکەن. Achillea pubescens ناوی عـیلمی ئەم گـیـایەیە بۆمـادەران، برنجداس. (عەر: زهرة القندیل)

بـۆمـب (نـا.)[فـــــــەر: bombe] گـوللـەیەکی گـەورەیە کـە نێـوەکـەی بە کەرەسـەی تەقینـەوە پڕ کراوە و فڕۆکە لە ئاسـمـانەوە دەهـاوێژێتــە سـەر پێگەی دوژمن و خـەڵک و بە پێی ناوەڕۆکـەکـەی چەشنی زۆرە، بۆم، بۆمـبـا. **وەک ~ تەقـــینەوە:** (کنـ.) دەنگدانـەوە و بڵاو بوونـەوە خـێـرای قـسـە و خـەبەر و کردەوەیەک و شتێک دە نێو خەڵک دا، وەک بۆمب دەنگدانەوە. **وەک ~ دەنگ دانەوە:** (کنـ.) بڕ: وەک بۆمب تەقینەوە. ‖ **بۆمبی ئەتۆم:** بۆمبێک کە بە هێزی ئەتۆم دەتەقێتەوە و ناوچەیەکی گەلێک پتر لە بۆمبی ئاسایی وێران و خاپوور دەکا. **بۆمبی هیدرۆژێنی:** جۆرێک بۆمبی ئەتۆمە کە لە ئەتۆمی هیدرۆژێن کەلک وەردەگرن و لە بۆمبی ئەتۆم بەهێزترە.

بۆمبا (نا.) بڕ: بۆمب

بۆمباباران (نا. ل)[بۆمبا + باران] بڕ: بۆمباران

بۆمـــبـــاران (نا. ل)[بۆمب + باران] هـاتنە خـــواری کـــۆمـــەڵێک بۆمب لە

ئاسمانەوە بۆ سەر زەوی، بۆمبـاباران، بۆمـبـاردمـان، بۆردومـان. **~ کـردن:** خستنە خوارەوەی بۆمب لە فڕۆکەوە بۆ سەر خەڵک یا سەر شوێنێک، بۆمباباران کردن.

بۆمباردمان (نا.)[فەر: bombarde-ment] بڕ: بۆمباران.

تێـبـینی: وشـەی بـۆمـبـاران هەر لەم وشەی فەڕانسی کەوتوە و لە بەر نزیکی باران و باردمان شێوەی کوردیی بارانی بە خۆوە گرتوە.

بۆمباهاوێژ (نا. ل ـ ئان. ل)[بۆمبا + هاوێژ] فڕۆکەیەک کە بۆمب هەڵدەگرێ و ئیشی بۆمباران کردنە.

بـۆمـچ (نـا. ل)[بـۆ1 + مـچ] بـۆنـی هەندێک شـتـی وەک گـوێز و بادام کـە خراپ بوون و تامیان گۆڕاوە، بۆمچەو، بۆمچەوە.

بۆمچەو (نا. ل)[بۆ1 + مچەو][ئەر] بڕ: بۆمچ

بۆمچەوە (نا. ل)[بۆ1 + مچەو + ئە][ئەر] بڕ: بۆمچ

بۆن[1] (نا.)[ئەو: بەئۆذی ـ پەه: بۆی، بۆد. باک: بێـــهن، بێن، بین، بی، بهن ـ ناو: بۆ، بۆن ـ باش: بوو ـ هەو: بۆ، بووە ـ زا: بـوو، بـووی، بـوی، بـۆ، بـۆی] ١ـ هەرچی کە لووت هەستی پێبکا چ خۆش بێ چ ناخۆش. ٢ـ هەستێک کە لە کار و کردەوەیەک دەکردرێ. ⁘ ئەو قسـەی تۆ بۆنی شـەڕی لێـوە دێ. ٣ـ شـێـوەیەکی برژاندن لە سـەر سـێڵ. ٤ـ عـەتر. **~ پێـدان:** بڕ: بۆ دان. **~ پێـوەکـردن:** ١ـ بردنە پێشی لووت لە شتێک و هەڵمژینی بۆنی ئەو شتە. ٢ـ بردنە پێشی لمـۆز لە لایەن گـیـانداری نێـرەوە و هـەڵمـژینی پاشەوەی مێیەکەی بەر لە سوار بوونی. **~ تێدان:** لە خۆ دانی **~ تێکەوتن:** سەرەتای پێگەیشتنی هەندێک بەر و بۆی بێستان. عەتربۆ بۆن خۆشی. **~ دان:** هەستانی بۆن لە شتێکەوە و هەست پێ کردنی. **~ لێهاتن:** ١ـ بۆن دانی شتی بۆن گرتوو. ٢ـ خۆ پیس کردنی منداڵی چووک. ⁘ ئافـرەت ئەو منداڵە بۆنی دێ پێم وایە گووی بە خـۆی داکردوە. **~ کـردن:** ١ـ هەڵمـژینی بۆی شـتـێک، بۆن پێوە کردن. ٢ـ هەست پەڕینە سەر کار و کـردەوەیەک، شک پەڕینە سـەر. ٣ـ بۆنی ناخـۆش لە هەندێک شت پەیدا بوون. ⁘ گۆشتەکە بۆنی کردوە زوو سازی نەکەن خراپ دەبێ. **~ گرتن:** ١ـ خراپ بوونی

شتێک و لێ پەیدا بوونی بۆنی ناخۆش، بۆن هەڵگرتن/١. ٢ـ بۆنی خۆش یا ناخۆش وەرگرتنی جل یا شتی دیکەوە لە ڕێگەی ناراستەوخۆ. :: کراسەکەت بۆنی سابوونی گرتوە. ~ **هەڵگرتن:** ١ـ بڕ: بۆن گرتن. ٢ـ شوێن هەڵگرتنی بۆنی دێڵ یا مێیە لە لایەن گیانلەبەری نێرەوە. **بە ~ کەوتن:** ١ـ نەخۆش کەوتنی منداڵی ساوا بە هەندێک بۆنی توندی وەک بۆنی عەتر و سابوون. :: زۆر خۆ لەو منداڵە نزیک مەکەوە بۆنی عەترت لێدەی و منداڵەکەم بە بۆن دەکەوێ. ٢ـ نەخۆش کەوتنی منداڵ بە بۆنی ئافرەتی تازەزاوی دیکە.

بۆن^{2} (نا.)[بڕ: بان1][زا] ماڵ، خانوو

بۆنبڕ (نا. ل)[بۆن1 + بڕ] بڕ: بۆنبڕە

بۆنبـــڕە (نا. ل)[بۆن1 + بڕ + ئە] مادەیەکە کە لە بۆنی ناخۆشی ئاودەست یا شوێنی دیکە دەبڕێ، بۆچنە.

بۆنخۆش (ئان. ل)[بۆن + خۆش] هەر شتێک کە بۆنی پەسەند بێ و مرۆ بە دڵی بێ.

بۆنخـۆشی (حم.)[بۆنخۆش + ئی] چلۆنایەتی بۆنخۆش، بۆنخۆش بوون.

بۆنخۆشکە (گیا.)[بۆنخۆش + کە] گیایەکی بۆنخۆشە، لە زەوی بوورە دەڕوێ، نیو میترێک بەرز دەبێتەوە، لاسکی درێژە و لق و پۆپی چڕ و پڕە، گوڵی وەکوو ئی بابوونە وایە، شیرەیەکی لێدەگیرێ زۆر تاڵە، ژەهرە و زەمانی پێشوو بۆ چار کردنی نەخۆشی ئیفلیجی، لۆغە، لەرزۆکی، فێداری، نەخۆشی مەعدە و جەرگ و کرمی نێو زگ، کەلکیان لێوەردەگرت. (قامووس ب ٢ ل ١٢٥)

بۆنخۆشکەرە (گیا.)[بۆن1 + خۆش + کەر + ئە] گیایەکە وشکی دەکەن بۆ ناو جلکان. (هەنبانە ب ١ ل ٦٥)

بۆندار (ئان. فا)[بۆن1 + دار2][پەھ: بۆیدار] ١ـ هەر شتێکی بۆنی خۆشی لێبێ. بۆدار، بۆنخۆش، بێندار، بیهندار. :: سنگ و بەرۆکت بۆندارە، دەڵێی قەتاری خواجە حەسەنی بەغدایەی و بارە عەترت پێیە (سەعید و میرسێوەدین ل ٧). ٢ـ هەر شتێک بۆن بدا، بە بۆن.// بێ بۆن. ٣ـ قسەی بە کینایە و بە تەوسەوە کە مانای جگە لە مانای سەرەکی بێ.

بۆندڕ (نا. ل)[بۆن1 + دڕ] بڕ: بۆدڕن

بۆندڕن (نا. ل)[بۆن1 + دڕ + ن] بڕ:

بۆدڕن

بۆنسـۆ (نا. ل)[بۆن1 + سـۆ2] بڕ: بۆسۆ

بۆنگ (نا. چا)[؟][سۆر] کاری خاوێن کـردنەوە و خـۆش کـردنی پێـست بۆ مـەشکە. ~ **کـردن:** خـۆش کـردنی پێستی مەڕ و بزن و گا بۆ مەشکە.

بۆنگچی (نا. فـا)[بۆنگ + چی] کەسێک کە پێستەی بۆ مەشکە خۆش دەکا.

بۆنگچێتی (حم.)[بۆنگچی + ئێتی] کار و پیشەی کەسێک کە پێست بۆ مەشکە خۆش دەکا.

بـۆن و بـەرام (نـا. ل)[بۆن1 + و + بەرام] بڕ: بۆن و بەرامە

بۆن و بەرامـە (نا. ل)[بۆن1 + و + بەرامە] کۆمەڵە بۆنێکی خۆش کە هەموو دەورووبەری خـۆی دادەگـرێ و هەمـوو هەسـتی پێدەکەن، بۆن وبەرام، بەرامـە، بۆبەرامە، بۆوبەرامە.

بۆنە (نا.)[بڕ: بیـانوو] ١ـ لە بەر، بۆ خـاتری. :: بە بۆنەی تۆوە ئێـمـەش پڵاوێکمان لە ماڵە خەزوورت خوارد. ٢ـ بیانوو.

بۆ و بـەرامـە (نا. ل)[بۆ1 + و + بەرامە] بڕ: بۆن و بەرامە

بـۆهـەڕنـەهـووت (نـا. ل)[بـۆ1 + هەڕنەهووت] کۆمەڵە بۆنێکی ناخۆش کە مـرۆ گـێـژ دەکـا. :: ئەو بۆ هەڕنەهووتە چیە بە وڵاتەوە وەربوو زوو پەنجەرەکان بکەنەوە.

بۆی (نا.)[زا] بڕ: بۆن

بـۆیـاغ (نـا.)[تـور: boya] ١ـ دەرمانێک کە سەر و سمێڵی پێ رەنگ دەکەن، بۆیە2/٢. ٢ـ ئەو دەرمانەی کە کەوشی پێ رەنگ دەکەنەوە، واکس.

بۆیاغـچی (نا. فـا)[بۆیاغ + چی] کـەسێک کـە کـاری رەنگ کـردنەوەی کەوشە، کەسێک کە واکس لە کەوشان دەدا.

بۆینبـاخ (نا. ل)[تور: boyun (مل) bağı(بـەنـد)] پـارچـەیـەکـی دوراو و ئامـادەی تایبـەتی بە رەنگ و گـوڵی جـۆراوجـۆر کـە دەچێـتـە بن یەخـەی کراسەوە، گرێی تایبەتی لێدەدەن و پتر دەگـەڵ کـۆت و شـاڵوار دەبەسـترێ، کراوات.

بۆیە1 (شر.)[بۆ + یە] ١ـ لە بەر ئەوە،

لە بەر ئەمـــە، چونکە. ⁂ هەوا ســـاردە بۆیە ئەو کـراســـە ئەســتـــوورەم دەبەر کـردوە. ٢ـ وڵامی بۆچی یا بۆ بە مـانای هەروا. ⁂ بۆ کـار ناکـەی؟ ـ پێم خـۆشـە بۆیە! & بۆیەکـە، بـۆیەکـا، بـۆیەکـانێ، بۆیەکوو.

بـۆیـە2 (نـا.)[تـور: boya] ١ـ ئـەو مـادەیەی کـە دەرک و دیواری پـێ رەنگ دەکەن. ٢ـ بڕ: بۆیاغ.

بـۆیـەچی (نـا. ل ـ ئـان. ل)[بـۆیـە2 + چی] نەقـقـاشـێک کـە دەرک و پەنجـەرە و دیوار رەنگ دەکا.

بۆیەکا (شر.) بڕ: بۆیە1

بۆیەکانێ (شر.) بڕ: بۆیە1

بۆیەکوو (شر.) بڕ: بۆیە1

بۆیەکە (شر.) بڕ: بۆیە1

بوو1 (نا.)[بڕ: بووم1] زەوی.

بوو2 (نـا.)[بـڕ: بووم 2] کـــــــوند، کوندەبوو، بایەقوش.

بوو3 (نا.)[باش ـ زا] بڕ: بۆن1

بووئا (گـیـانـ.)[فـەر: Boa] مـارێکی گـەورە و درێژ و بـێ ژارە کـە لە هیـند و ئامـریکای بـاشـووریـی دەژی، لە دەوری نێـچـیـری دەهاڵێ و دەیکووژێ و قـووتی دەدا.

بووجی (گـیـانـ.)[باک: بـووجی ـ زا: بوویجی] توتکە سەگ، توڵە.

بوودجە (نا.)[فەر: budget] داهات و خـــەرجی گـــشـــتی وڵاتێک، یـانـە، کۆمەڵەیەک یا کەسێک.

بـوودڕ (نـا. ل)[بـوو1 + دڕ] ١ـ زەوی دادڕاو، کـــەندال، رەهـۆڵ. ⁂ هـێنـدێک کـەس دەیـانگوت: کـەس نەیـدیوە بڕوا ئەو دوژمنە، پێموایە کوژراوە/ بزانن کەلاکی لە چ بوودڕێک، لە چ بـن بەردێک بە جـێ ماوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٦) ٢ـ زەوی هـەڵکـەندراو، زەوی کـــون کـــراو، رەهـەنـد، نەغم، لـەغـــەم. ٣ـ [باک] کـــونی گـیـانـدار لە زەوی دا، لان. **~ لێـدان:** هەڵکۆڵینی زەوی بـۆ ســەر دەرهـێنـان لە شـوێنێکی دیکە، رێگا لێدان بە بن زەوی دا، رەهەند لێدان.

بوودەڵە (ئان.)[عەر:] مـرۆڤی خـوێڕی و هیچ و پووچ، مرۆڤێک کە کەسایەتی لە نێـو خـەڵک دا نەبێ، هـیـچـەکـە، هـیچ و پووچ، خوێڕی.

بوور1 (نا.) بڕ: بوورە

بوور2 (ئان.)[باش] بڕ: بۆر1

بوورا (نا.)[؟][باک] پەیوەندی نێوان ژن پیاوێک دەگەڵ برای ئەوکەسە، برای مێرد، شووبرا، هێوەر.

بوورانەوە (چا. ل)[بووران + ئەوە] دڵ لە خۆ بوونەوە و بێهۆش کەوتن لە برسان یا لە ترسان، لە سەر خۆ چوون، بووردنەوە.

تێبینی: بوورانەوە و بووردنەوە لە وشەی بۆر کەوتوە و ئەویش لەبەر رەنگ گۆڕینی مرۆڤە. لە کوردەواری دا بۆ وەهۆش هێنانەوەی کەسی بووراو بۆسۆی وەبن لووت دەگرن.

بووردن (چا. ل)[هیک: ڤیتەر - ئەو: ڤیتەر - پەھ: ڤیتەرتەن، ڤیتارتەن] ١- تێپەڕین، رابوردن. ٢- خۆش بوون، بەخشین، لێبوردن. ٣- زۆر گەیشتن و تەپینی تەڕەکاری (کاڵەک، شووتی، هاروێ، ...)

بووردنەوە (چا. ل)[بووردن + ئەوە] بڕ: بوورانەوە

بوورس (نا.)[ئال: börse] بازاڕی مەعامەلە و کڕین و فرۆشی وەرقە بابیدارەکان.

بوورۆس (نا.)[زا] بڕ: بۆرس

بووره (نا.)[باک: بۆر - ناو: بوور، بووره - زا: بۆر، بوره] زەوییەک کە قەت نەکێڵدرابێ.

بوورین (چا. ل)[بڕ: بووردن] ١- بڕ: رابوردن. ٢- بڕ: لێبوردن.

بووز[1] (گیا.)[باک: بزوو، بزی - ناو: بووز، بەوز] دارێکی خۆڕسکە، زۆر بەرز نابێتەوە و لە مێشە و دارستان و لێڕەوار دەڕوێ، گەڵاکانی وەک گەڵای توو وایە، هەندێک لە گەڵاکانی وەک تۆپ خڕ دەبنەوە و کە نێوەکەی پڕ دەبێ لە گەرای مێشوولە. لە کوردستان زۆرە و پتر بۆ سووتاندن کەلکی لێوەردەگرن، Ulmus ناوی لاتینی ئەم دارەیە، ناروەن، ناروەند، نارەوەن، دارمێشوولە، دارتۆفانە، دارەوەن.

بووز[2] (نا.)[؟] گونجاو. تەنیا دەگەڵ چاوگی خواردن مانا دەدا. **بۆ ~ خواردن:** لوان، گونجان. :: بە داخەوە بۆم بووز ناخوا بێم و سەرت بدەم.

بووز[3] (نا.)[تور: buz] بڕ: سەهۆڵ

بووزوو (نا. ل)[بووز (بزن) + ئوو] [باک: بووزوو، بزوون - ناو: بووزوو، بزوو، بۆژۆ] قوماشێکی تۆڕی هەندێک ئەستووری تایبەتی کوردستانە، باریک

و درێژە، کە جۆڵا لە مەرەزی بزن سازی دەکــەن و رانک و چۆغـــەی لێ دروست دەکــەن و گــۆیا مــار ناتوانێ لە ســەر رانکەوە پێوە دا و لە بەر کون کون بوونی پارچەکـە ددانی تێی دا گـیـر دەخـوا و ددانی دەکێشرێ، شاڵ.

تێبینی: بووزوو و هاوتاکانی لە وشەی بـزن کـــــەوتـوون، ئـەوەش دیـارە لـە بـەر مەرەزی بزنەکەیە. لە زمانی پەهلەویی دا بوز پەشمێن بە مانای بووزوو هاتوە.

بـووزەڵــە (نـا. ل)[بـووزوو + ئـەلـە] بەرهـەڵبـێنـەیەکـە کـە لە بووزوو ســازی دەکــەن و ژن و کــابـان بۆ کــار دەبەری دەکەن و سینگ و باسکیان دادەپۆشێ.

بـووژ (ر.)[لـە: بـووژانـەوە] لـە رەگـی بووژانـەوە دەکـەوێ و بـە ناوەوە دەلکێ و مــــانـای بـووژێـنـەر دەدا. ئەوەندی مـن بیسـتوومـە تەنیـا لە وشـەی ئاوربووژە دا هـەیە.

بـووژانـدنـەوە (چـا. م)[بـووژانـدن + ئەوە] ١ـ زیندوو کـردنەوە گـیـانداری لە حــاڵی مــەرگ دا. ٢ـ زیندوو کـردنەوەی دار، گیا و گوڵ کە لـە حاڵی سیس بوون و ژاکــان دا بن. ٣ـ وەگـەڕ خـسـتـنەوەی داب و نەرێت و هەر شـــتـــێکی لە بیـــر کرابێ. ٤ـ هـێنانەوە سـەر حـاڵـی خـۆشی کـــەســـێکی نارەحـــەت و دامـــاو. ٥ـ هەڵایسـاندنـەوەی ئاگـری دامـرکـاو. ٦ـ گەشاندنەوەی رەژی وپۆلووی ئاگر.

تێـبـینی: بووژاندنەوە و بووژانـەوە لە چاوگی لە بیر کراوی بووژان کەوتوە کە ئیـمـرۆکـە برەوی نـەمـاوە. بوج buj لە ئەوێســتــا دا و بۆژییــتــەن لە زمـــانی پـەهـلـەویـی هـاوریشــــــەی بـووژانـەوەی کــوردیـین و بە مـــانـای رزگــار کــردن و نەجات دان هاتوون.

بووژانەوە (چا. ل)[بووژان + ئەوە] ١ـ زیندوو بوونەوەی کەسێک یا گیانداری لە حاڵە مـەرگ دا. ٢ـ زیندوو بوونەوەی دار، گیـا و گوڵی سیس و ژاکاو. ٣ـ وە برەو کەوتنەوەی داب و نەرێتی لە بیر کراو. ٤ـ هـاتنەوە ســەر حــاڵـی کــەسی دامـــاو و پەشـێـو. ٥ـ گـەشـانـەوەی ئاگـر و پۆلووی دامرکاو.

بووسە (نا.)[باک] بڕ: بۆسە/١.

بووفە (نا.)[فەر: buffet] ١ـ شوێنی فرۆشتنی ساردی و خواردەمەنی لە نێو رستوران و شـوێنی دیکە. ٢ـ شوێنی نان خواردن لە جێگاگەلی وەک ئیزگای قەتار و تەماشاخانە. ٣ـ قەفەسەی نێو ماڵ کە

کەرەسەی سەر سفرەی تێدا دەچن.

بووک (نا.)[ئەو: وەذوو ـ ســـان: ڤــەدهوو ـ پەهـ: ڤــەیۆ. بەخ: بیک. باک: بووک ـ ناو: بووک، وەوی ـ باش: وەیوی ـ هــەو: وێــو، وەیــوی، وەوە، وەیــوە ـ زا: ڤەیڤە، ڤێو، ڤێڤ] ١ـ کچێک کە قەرارە شــوو بکا و بۆ ئەم مــەبەســتــە ئامادەی دەکــەن، تای زاوا لــە زەمــاوەند دا. ٢ـ کچی شوو کراو و لەماڵە زاوا. ؛؛ فاتم بووکی ماڵە کاک کەریمە. ٣ـ لەیستووکی بە شکڵی مێینە لە پلاستیک، پارچە یا لە هەرچی بێ و کچۆڵە یاری دەگەڵ دەکەن، بووکەشــووشــە، بووکــەچینــی، بووکۆڵە، بووکــەڵە، وەویلــە، وێوڵێ، بووکک. ٤ـ ئەو داوەڵەی کــە بۆ بووکــەبارانە ســازی دەکەن. ٥ـ ماکێتی ساز کراو بە شێوەی مــرۆڤ کــە جل فــرۆش و خــەیات جلی دەبەر دەکــەن. ٦ـ [بــاک] نێــو و نێوەڕاستی شووتی. ٧ـ [باک] باپشکێو. **~ بردن:** گواســتنەوەی بووک بۆ مــاڵە زاوا، بووک گواســتنەوە. **~ دابەزاندن:** گــەیشــتنی بووک بـۆ مــاڵە زاوا و هێنانە خــواری لە ئەسپ یا مــاشــێن. **~ گــواســـتنەوە:** بردنی بووک لە مــاڵی باوکــیــیــەوە بۆ مــاڵە زاوا، بووک بردن. **~ گۆڕینەوە:** گۆڕینەوەی بووک لە ژن بە ژنە دا لە نیوەی ڕێگا. بەم چەشنە کە کەس و کاری بووکەکان هەتا نیوەی ڕێگا دێن و لــەوێ بووکــەکــان دەگــۆڕنــەوە و هەرکــەس بووکی خــۆی دەباتەوە. **بووکی مــاڵە باب بوون:** (کنــ.) هــەر لە مــاڵ باب دا مانەوەی کچ و مێرد پەیدا نەکردن. **بە ~ بردن:** (کنــ.) حــەیا بردن، ئابڕوو بردن، لە هەڵڵا دانی کار و مەسەلەیەک. ؛؛ خــزم و کــەسم هــەر بزاننــەوە کــە من قــومــار دەکــەم دەست بەجێ بە بووکم دەبەن. || **بووکی بەهار:** (کنــ.) گــــوڵ. **بووکی دانەبەزیو:** (کنــ.) کــچــێک کــە لە نێــومــاڵ دا دەست لە هــیچ نەدا و کــاران نەکا. ؛؛ کچێ ئەوە بۆ هیچ ناکەی دەڵێی بووکی دانەبەزیوی هەســتــە یارمــەتی دایکت بدە! **بووکی دەریایی:** (گــیــانــ.) گــیــانداریکی دەریاییــە وەک قــرژانگێکی درێژ و زۆر جــوان کــە ئاخــری لەشــی دەگاتە چوار پەڕە کـە بۆ جـووڵە دە نێـو ئاو دا کــەلکی لێــوەردەگــرێ. جــووتە چنگەکانی ئەم گیاندارە گەورە و زۆر بە هێــزن و بۆ راوی گــیــاندارانی بچــووک کەلکی لێوەردەگرێ، درێژایی دەگاتە نیو میتر و قورساییشی هەتا پێنج کیلۆش دیتــراوە. ئەورووپاییــەکــان گۆشــتەکــەی دەخۆن و هــەر لەبــەر ئەمــە راو دەکردرێ،

homarus ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، قــرژانگی دەریایی. **بووکی ڕۆژ:** (کنـ.) هەتاو، خۆرەتاو. **بووکی سوور:** (کنـ.) ١ـ بووکێک کە کچ بێ و بێوەژن نەبێ. ٢ـ جنس و کالای باش. **بووکی سەر تاقەی:** (کنـ.) کیژ و ژنی زۆر جوان. **بووکی عەرەب:** (کنـ.) مەککە. **بووکی مالان:** (کنـ.) کچی کارزان و کارکەر. **بووکی یەکشەوە:** کچێک کە لە شەوی زەماوەند دا مێردەکەی بکوژرێ یان بمرێ.

بووک بووکێن (نا. ل)[بووک + بووک + ئێن] ١ـ کایە کردنی منداڵ بە تایبەت کچۆڵان دەگەڵ بووکی یاری، بووک بووکێنە. ٢ـ بوون بو بووک و زاوای قەستی لە لای منداڵان بۆ کایە و یاری. (تاقمێک منداڵ کوڕ و کچێک دەکەنە بووک و زاوا و وەک شـایی و داوەت بە خەیاڵ زەماوەند دەگێڕن.)

بووک بووکێنە (نا. ل)[بووک + بووک + ئێنە] بڕ: بووک بووکێن/١.

بووک خنکێنە (نا. ل)[بووک + خنکێنە (خنکاندن)] هەرکام لە ئێسکەکانی ملی مریشک.

بووکک (نا. ل)[بووک + ک][باک] بڕ: بووک/٣.

بووک مار (گیانـ.)[بووک + مار1][باک] بڕ: مارمێلکە

بووکنی (ئان. ل)[بووک + ن + ئی] ئەو کەسانەی کە لە ماڵە زاواوە دەچنە ماڵە بووک و بووک دەگەڵ خۆیان دێننەوە ماڵە زاوا.

بووکەبارانە (نا. ل)[بووک + ئە + بارانە] داوەڵێکە لە کاتی بێ بارانی کە مەترسی ویشکە ساڵی هەیە منداڵ ساز دەکەن. دوو داری ڕاست و چەپ لێک دەبەستن و پەڕۆی بە سەر دادەدەن و تاقمێک منداڵ بە کۆلانانی دا دەگێڕن و هەرا دەکەن: بووکی مە بارانی دەوێ / ئاوی نێو دەغلانی دەوێ / دەرزیلەی کچۆلانی دەوێ. دەگەنە بەر هەر دەرکەیەک خەڵک قاپێک ئاو بۆ بووکۆڵەکە دا دەکەن و بڕوایان وایە بەم چەشنە باران دەبارێ. بووکە بە بارانە، بووکە بە بارانێ، بووکەبارانێ، وێوڵەبارانێ.

بووکەبارانێ (نا. ل)[بووک + ئە + باران + ئێ] بڕ: بووکە بارانە.

بووکە بە بارانە (نا. ل)[بووک + ئە + بە + بارانە] بڕ: بووکەبارانە

بووکە بە بارانێ (نا. ل)[بووک + ئە

+ بە + باران + ئێ] بڕ: بووکە بارانە.

بووکەجندە (گیانـ.)[بووک + ئە + جندە] جۆرێک مارمێلکەی ئاویی پنۆک پنۆکی ڕەنگاوڕەنگی جوانە، هەر بە قەرا مارمێلکەیە و شکڵی ئەویشی هەیە، لە کانی و دەراو و گۆل و شوێنی کەم ئاو و تەنک دا دەژی و لە بەر ڕەنگەکانی ئەو ناوەیان لێناوە.

بووکەچینی (نا. ل)[بووک + ئە + چینی] بڕ: بووک/٣.

بووکەسوورە (گیانـ.)[بووک + ئە + سوور + ئە] مەلێکی چووکە بە قەرا چۆلەکەیەک دەبێ، بەر سینگی سووری ئامال زەردە، Erithacus rubecula ناوی لاتینی ئەم مەلەیە، سینگ سوور. (فار: سینە سرخ ـ عەر: ابوالحناء). ‖ **بووکەسوورەی ئێرانی:** ١٧ سانتیمێترە. نێرەیان پشتی بۆری ئامال شینە. لاجانگی ڕەشە. برۆ و گەرووی سپییە. سینگ و تەنیشتی سووری نارنجییە، کلکی ڕەشە. مێیەیان ڕەشایی لاجانگی نییە (فەرهەنگی باڵندە ل ٥٦) Irania gutturalis ناوی لاتینی ئەم مەلەیە.

بووکە سەماکەرە (نا. ل)[بووک + ئە + سەما + کەر + ئە] بووکۆڵەیەکە لە پارچە ساز دەکردرێ و نێوەکەی بە لۆکە یا شتی دیکە داخننەوە.

بووکەسی (گیانـ.)[بووک + ئە + سی2] لە گشت قازەکان جوانتر و چووکترە. پەڕ بەڵەکە، مل، سینگ و لاجانگی سوورە. خەتێکی پانی سپی بە تەنیشت دا کشاوە. لاق و دندووکی چووک و ڕەشن. لە نێوانی چاو و دندووکی خاڵێکی سپی هەیە، Branta ruficollis ناوی لاتینی ئەم قازەیە.

بووکەشووشە (نا. ل)[بووک + ئە + شووشە] بڕ: بووک/٣.

بووکۆڵە (نا. ل)[بووک + ئۆڵە] بڕ: بووک/٣.

بووکەڵە (نا. ل)[بووک + ئەڵە] بڕ: بووک/٣.

بووکینان (نا. ل)[بووک + ئین + ئان] [باک] دیوی بووک و زاوا لە شەوی زەماوەند دا، پەردە، پەردوو، پاشپەردە.

بووکێنی (نا. ل ـ ئان. ل)[بووک + ئێن + ئی] ١ـ جل و بەرگ یا هەر شتێک کە بۆ بووک کڕدراوە. ∷ بیست ساڵە زەماوەندمان کردوە بەڵام هێشتا جلی بووکێنیم هەر ماوەتەوە. ٢ـ ئەو ماوەیەی کە کچی تازە شوو کردوو لە ماڵێک بە

بووک حیساب دەکردرێ.

بوول (ئان.)[؟][باک] پشتکوور، کوور.

بوولەرزە (نا. ل)[بوو1 + لەرز + ئە] هەژیان و لەرینەوەی چینی سەرەوەی زەوی کە ئەگەر توند بێ دەبێتە هۆی وێرانی، بوومەلەرزە، بوولەرە، زەلزەلە، ئەردهەژین.

بوولەرزەپێو (نا. ل)[بوولەرزە + پێو] ئامراز و دەزگایەک کە چلۆنایەتی و رادە و شوێنی بوولەرزەی پێ ئەندازە دەگرن.

بوولەرە (نا. ل)[بوو1 + لەر (لەرینەوە) + ئە] بڕ: بوولەرزە

بوولێڵ (نا. ل)[بوو1 + لێڵ] ١ـ تاریک و روونی ئێوارە یا بەیانی، بوومەلێڵ، بوولێڵە. ٢ـ تاریک، تاریک و روون، نیوەتاریکی. ∷ بە ئەمری رەحمانی/ تۆز بڵند بوو، بوولێڵی خستە بەری عاسمانی (شۆڕمەحموود ل ٥٤)

تێبینی: دە نێوان بوولێڵ و بوومەلێڵ هەندێک کەس جیاوازی دادەنێن و بوومەلێڵ بە تاریک و روونی بەیانی و بوولێڵ بە تاریک و روونی ئێوارێ دادەنێن. لە باری وشەوە هەردووک یەک مانایان هەیە. بوو یا بووم بە مانای زەوین (هەروەک بوولەرزە و بوومەلەرزە) و لێڵیش کە ماناکەی دیارە و بە گشتی یانی ئەو دەمەی کە زەوی لێڵ دەبێ یا روونی و تاریکی تێکەڵ دەبن کە ئەویش هەر دوو کاتی تاریک و روونی ئێوار و بەیان دەگرێتەوە.

بوولێڵە (نا. ل)[بوو1 + لێڵ + ئە] بڕ: بوولێڵ

بوولێڵی (ئان. ل)[بوولێڵ + ئی] رەنگی بوولێڵ کە نە رووناکە و نە تاریک، رەنگی خۆڵەمێشی.

بووڵ (نا.)[پەه: ڤەر][هەو ـ ئەر] خۆڵی پاشماوەی سووتەمەنی دوای سووتان، خۆڵەمێش، خۆڵەکەوە، خۆلی، مشکی. ∷ ئازیزم! ئاهیر دووریی باڵای تۆ/ جەستەم کەرد وە بووڵ، شەماڵ بەرد پەی کۆ (مەولەوی ل ٢٥).

تێبینی: بووڵ هاومانایە دەگەڵ ڤەر var یا ڤەرر varr ـ ی پەهلەویی بە مانای خۆڵەمێش و هاوریشەیە دەگەڵ رەنگی بۆر بە لە بەر چاو گرتنی ئاڵوگۆڕیی دوو پیتی « ڵ » و « ر » دەگەڵ یەکتر.

بووڵاو (نا. ل)[بووڵ + ئاو] خۆڵەمێشێک کە دەگەڵ ئاو تێکەڵاو کراوە، خۆڵاو. بووڵاو بۆ رەنێو هێنانی

کشمیش و سەبزە هەروەها دروست کردنی مرەبا و هەندێک شتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن.

بووڵەمر (نا. ل)[بووڵ + ئە + مر] خۆڵەمێشی داغ، زیلەمۆ، ژیلەمۆ، ژیلە، بیلمر.

تێبینی: مر لە چاوگی دامرکان کەوتوە و خودی دامرکانیش لە مردن.

بووڵەوەرە (نا. ل)[بووڵ + ئە + وەر + ئە] تیژاوی خۆڵەمێش کە بە بن دار و رەزی دادەکەن بۆ کوشتنی میمڵ و کرم و گیانداری بە زیان.

بووم[1] (نا.)[هیک: بهوومیی ـ ئێک: بووما ـ ئەو: بوومی ـ هەخ: بووم، بووما، بوومیی ـ سان: بهوومی، بهوو ـ پەه: بووم. ناو: بوو، بۆ، بووم ـ هەو: بووم] ١ـ زەوی، سەرزەوی، عەرد، هەرد، وڵات. ٢ـ پارچەیەکی ئامادە و خۆش کراوە کە نەققاشی لە سەر دەکەن.

تێبینی: بووم و هاوتاکانی لە کوردیی دا بە دەگمەن مەگەر لە ئەدەبیات دا بە تەنێ بێن، بەڵام لە وشەکانی لێکدراو دا هێشتا ماون، وەک بوومەلەرزە، بوودر، بوومەڵێڵ، بووم ریخ، هەرد و بۆ، بووڵێڵ و...

بووم[2] (گیان.)[عەر: بووم] کوند، بوو2، کوندەبوو. ‫::‬ بە یادی کونجی تۆ حاجی وەکوو بووم/ لە مەعموورە دەچێتە ناو کەلاوە (حاجی قادر ل ١١٣).

بووم ریخ (نا. ل)[بووم1 + ریخ] زەوییەکی سووک کە هەمووی خاک نەبێ و رەڵم و خیزی دەگەڵ بێ.

بوومەکوێرە (گیان.)[بووم2 + ئە + کوێر + ئە] بڕ: کوند

بوومەلەرزە (نا. ل)[بووم1 + ئە + لەرز + ئە] بڕ: بوولەرزە

بوومەلێڵ (نا. ل)[بووم1 + ئە + لێڵ] بڕ: بووڵێڵ

بوون (چا. ل)[ئێک: بەڤە، بەڤ، بوو ـ ئەو: بوو، بەڤ ـ هەخ: بەڤ ـ سان: بهەڤەتی ـ پەه: بووتەن، بوتەن. روس: بیت ـ ئین: be. باک: بوون ـ ناو: بوون ـ باش: بوین ـ هەو: بیەی ـ زا: بیاییش] ١ـ لە دایک بوون، بە دونیا هاتن. ‫::‬ کەس بە دوعا نەبوە، بە تووک بمرێ (پەند). ٢ـ مەوجوودیەتی بوونەوەر. ‫::‬ ئەو گوڵدانە لە کوێ بوو هەر لە وێی دانێوە. ئێرە پێشتر دێ بوە بەڵام ئێستا بۆتە شار. ٣ـ پێگەیشتنی دارەبەر و حاسڵات. ‫::‬ گەنمەکان بوونێ بەڵام

سێوەکان هێشتا نەبوونێ. ٤ـ چاوگی یاریدەدەر بە چاوگی دیکە، بۆ سەرف کردنیان لە رابوردوو دا. ⁂ نەمابوو، هەڵاوەسرابوو، کاتێک میوانەکان هاتن نانمان خواردبوو. ٥ـ هەبوون. ⁂ پووڵم نەبوو دەناماڵێکم هەر دەکڕی. ٦ ـ ئاو هاتنەوە، راحەت بوونی ژن و پیاو لە کاتی نزیکی. **بوون بە(بوونە):** ١ـ پێگەیشتن. ⁂ کوڕەکانم بوونە دوکتوور. ئەحمەد بۆتە دوو ساڵە. ٢ـ تەبدیل بوون، گۆڕان بە شتێکی دیکە. ⁂ ئاوەکە بۆتە سەهۆڵ. وڵات هەمووی بۆتە قوڕ.

بوونەوە (چا. م)[بوون + ئەوە] ١ـ لە سەررا بوون، ژیانەوە. ⁂ هەر ددانە رزیوەکەیان کێشام سوکناییم هاتێ دەتکوت تازە لە دایک بوومەوە. ٢ـ دیسان بوون، پەیدا بوون، وەچنگ کەوتن. ⁂ تازە کوڕی وا چاک نابێتەوە. ٣ـ کرانەوە، وەبوون. ⁂ دەرکە بۆتەوە فەرموونە ژوور. ٤ـ کرانەوەی غونچە، پشکووتن. ٥ـ لێبوونەوە، تەواو بوون. ⁂ ئەو منداڵە هێشتا لە شیر نەبۆتەوە. سەعات چوار لە کار بووینەوە. ٦ـ کەوتن، جیا بوونەوە، لێبوونەوە. ⁂ سێوێک لە دار بۆوە و بە سەر کابرای رێبوار دا کەوت. ٧ـ چاوگی یاریدەرە بۆ سەرف کردنی کرداری دیکە لە زەمانی رابوردوو دا. ⁂ چووبوومەوە، نەهاتبوومەوە، منداڵێکیان دیتبۆوە.

بوونەوەر (نا. ل، ئان. ل)[بوون + ئە + وەر] هەرچێک کە هەبێ (گیاندار و بێ گیان)، مەوجوود.

بووی (نا.)[زا] بڕ: بۆن

بوویجی (نا.)[زا] بڕ: بووجی

بها (نا.)[باک] بڕ: بایەخ

بهار (نا.)[باک] بڕ: بەهار

بهشت (نا.)[باک] بڕ: بەهەشت

بهن[1] (نا.)[باک] بڕ: بۆ1

بهن[2] (نا.)[باک] بڕ: بێن1

بهور (نا.)[باک] بڕ: بوار1

بهورتن (چا. م)[باک] بڕ: بواردن

بهوشت (نا.)[باک] بڕ: بەهەشت

بهۆست (نا.)[باک] بڕ: بست

بهۆک (نا.)[باک] بڕ: بەی

بهیڤ (نا.)[باک] بڕ: بادام

بهیستن (چا. م)[باک] بڕ: بیستن

بهێشت (نا.)[باش] بڕ: بەهەشت

بە (ئام.)[ئێک: پەتی ـ ئەو: پەئیتی ـ هەخ: پەتیی ـ پاز: پە ـ پار: پەذ ـ پەھ: پەت. باک: پێ، ب ـ ناو: بە، وە ـ باش: وە ـ هەو: بە ـ زا: ڤە] ئامرازە و بۆ ئەم مەبەستانە بە کار دەبردرێ:

١ـ بۆ سوێند خواردن. ⁘ بە سەری بابم، بە خودای، بە گۆڕی کاکم. ٢ـ بۆ دیاری کردنی چلۆنایەتی کەلک وەرگرتن لە شتێک یا ئامرازێک. ⁘ بە دەست چۆلەکەیەکم گرت. بە مشار دار دەبڕنەوە. ٣ ـ بۆ پرسیار و وڵام دانەوەی. ⁘ بە چەند؟ ـ بە دووسەد تمەن! بەچی؟ ـ بە دووچەرخە! بە کوێ دا؟ ـ بە سەرێ دا! ٤ـ پێش ناوی هەندێک گیانداری نێر دێ و مەیلی مێینە بەوان نیشان دەدا. ⁘ بەکەڵ، بە بەران، بەفاڵ، بەتەگە. ٥ـ دوو ناو یا دوو ئاوەڵناوی دووپات کراوە تێکدەکاتەوە و ئاوەڵناوێکی نوێ ساز دەکا، ئاو2، ئان4، ئام4، ئا14. ⁘ دووربەدوور، شاربەشار، سەربەسەر، دەست بە دەست.

بە ئاستەم (ئاک. ل)[بە + ئاستەم] زۆر کەمتر لە حاڵەتی ئاسایی، کەمێک، نەختێک، بە سەبرا، بەحاڵ. ⁘ بە ئاستەم سەری لە دەرگا دەرهێنا. رادیۆکە بە ئاستەم دەنگی دەهات. **بە ئاستەم و دوو بەڵا:** زۆرزۆر کەم، کەمووچکێک، ئاهێک. ⁘ بە ئاستەم و دوو بەڵا قۆڵم داڕووشاوە.

بە ئاشکرا (ئاک. ل)[بە + ئاشکرا] ١ـ بێپەردە، بێ داپۆشین و شاردنەوە، بە عالەمی ئاشکرا. ⁘ مانگا بە دزی کەڵ دەگرێ، بە ئاشکرا دەزێ. (پەند). ٢ـ بێپێچ و پەنا، روون.

بە ئاشکرایی (حم.)[بە + ئاشکرایی] بێپەردەیی، بە ئاشکرا. ⁘ بە ئاشکرایی قسەکەت بکە و لە کەس مەترسێ!

بە ئاگا (ئان. ل)[بە + ئاگا] ١ـ وەخەبەر، نەخەوتوو، هەستاو لە خەو. ٢ـ هەواڵی مەسەلە یا شتێک زانین، خەبەردار، ئاگادار. **~ بوون:** ١ـ وەخەبەر بوون، هێشتا نەخەوتن. ٢ـ خەبەردار بوون، ئاگادار بوون. **~ بوونەوە:** لە خەو هەستان، وە خەبەر هاتن، بە ئاگا هاتن. **~ کردنەوە:** وەخەبەر هێنانی کەسێک لەخەو، هەستاندن. **~ هاتن:** بڕ: بە ئاگا بوونەوە.

بەئاڵۆش (ئان. ل)[بە + ئاڵۆش] حاڵی کەسێک کە ئالۆشی هەیە، ئاڵۆشدار، ئاڵۆشاوی.

بەبا (ئان. ل)[بە + با6] حاڵی سەگ، گورگ یا چەقەڵێکی دێڵ کە مەیلی جووت بـوونـی هـەیـە. **~ بـوون:** هـەوا و هەوەسی جـووت گرتنی دێڵـەی سـەگ و گورگ و چـەقـەڵ. ؛؛ ئەگەر دێڵ بەبایە / سەگ دێ لە بەغدایە (پەند).

بـە بـازاڕ (ئـان. ل)[بـە + بـازاڕ] دوکـانداریێک کـە بازاڕی خـۆشـە و شمەکەکەی دەفرۆشرێ، بازاڕخۆش. // بـێ بـازاڕ. **~ بـوون:** ١ـ بـڕ: بـازار هەبوون. ٢ـ شـێوە رستـەیەکە کڕیار یا ناسیاوی دەکاندار وەک سپاس و ئاواتی فـرۆشی زۆر دەریدەبڕێ. ؛؛ فـەرمـوو چایەکی بخـۆوە! ـ بە بازاڕ بی دەبێ بڕۆم.

بەبر (گیانـ.) بڕ: بەور1

بەبڕ (ئان. ل)[بە + بڕ] بەحـوکم، بەبڕشت. **~ بوون:** بڕشت هـەبوون، بەحوکم بوون، بڕ هەبوون.

بەبڕشت (ئان. ل)[بـە + بڕشـت] ١ـ مرۆڤی بەکار و کار لە دەست هاتوو. ٢ـ زەوی بە پیت کـە حـاسـڵـی زۆر بدا. & بەبڕ. **~ بوون:** ١ـ حـوکم رۆیشـتن، بە دەسـتـەڵات بوون، بەبڕ بوون. ٢ـ حـاسڵ دانی زۆری زەوی.

بەبـک (نـا. ل)[بـەبـە + ک][باک] بـڕ: بەبە

بەبلە (نا. ل)[بەبە + لە][ئەر] بڕ: بەبە

بەبۆ (نا.)[؟] گوێزێکە لە یاری سـافێن دا دەشکێ و منداڵەکـان بـۆ چنینـەوەی پەلامـاری دەدەن و هاوار دەکـەن بـەبۆیە، بەبۆیە (قامووس ب ٢ ل ١٣٤).

بەبە (نا.) منداڵی سـاوا، منداڵێک کە هێشتا زمانی نەکردۆتەوە، بەبک، بەبلە، بەبەلە.

تێـبـینی: ئـەو وشـەیە لـە زمـانـی منداڵانـەوە وەرگـیـراوە. لـە زمـانـی ئینگلیـسـی دا babe و baby بەو مانایەیە.

بـە بـەخـت (ئـان. ل)[بـە + بـەخـت] کـەسـێک کـە شـانس و بـەخـتی هـەیە. **~ بوون:** شـانس هـەبوون، بەخت هەبوون، لە سەر بەخت بوون.

بـە بـەر (ئـان. ل)[بـە + بـەر1] دار و درەختی بەردار، داری بە بەر گەیشتوو.

بە بەران (ئان. ل)[بە + بەران] حـاڵی مـەڕێک کـە مـەیلی جـووت بوونی دەگـەڵ بەران هەبێ.

بە بەقا (ئان. ل)[بە + بەقا] کەسێک

کـە لە سـەر بەڵێنی خـۆیەتی، شـیـاوی باوەڕ و بڕوا، جێ بەقا.

بەبەلە [1] (نا. ل)[بەبە + لە] بڕ: بەبە.

بەبەلە [2] (نا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بە بـەیـنـەت (ئـان. ل)[بـە + بـەیـنـەت] کـەسـێک کـە لە سـەر پـەیمان و بەڵێنی خـۆی بێ، بە بەقـا، بە وەفـا. ⁂ ئەمن چ بکەم بۆ قاسیدێکی بە بەینەت و بە بەقا/ بینێرەوە کن چەلەنگێ ئەوێ کاولە دنیایە (پایزە ل ٣٣).

بەبێ (پێـــشـ.) بڕ: بێ. ⁂ بـەبێ تـۆ ناچمە شایی.

بە بێـبـاکی (ئاک. ل)[بە + بێـبـاکی] بێباکانە، بوێرانە. ⁂ بە بێباکی دەمێکی هات و داغی کردم و ڕۆیی / دەبێ حـاڵی چ بێ بولـبـول، بەهـار زۆر پێنەچوو ڕۆیی (وەفایی ل ٢٠٨).

بەبێزوبۆ (ئان. ل)[بە + بێز + و + بۆ] حـاڵی کـەسـێک کـە لـە هەر خـواردنێک بیـانـووبگرێ، کەسێک کە بە قێـز و بێز شت بـخـوا. **~ بوون:** بیــز لە هـەمـوو خـواردنێک کـردن، هـەمـوو شـتـێک بە بێزەوە خواردن.

بەبێنەبێن (ئان. ل)[بە + بێن (هێنان) + ئە + بێن (هێنان)] حاڵی شوێنێکی کە هـات و چۆی زۆر لـە ســـەرە و خـــەڵک رووی تێدەکەن، شـوێنی مـیوانگر و هات و چۆ لە سەر، بە بێنەبێنە.

بەبێنەبێنە (ئان. ل)[بە + بێن + ئە + بێـن + ئـە] بـڕ: بـەبـێنـەبـێـن. ⁂ تـا دێ ئاوەدانتر، تا دیوەخـان بە بێنەبێنەتر، ... بان خـــۆشـــخـــوانیش وەســـتـــاتر و ... پۆشتەتر دەبوو. (تحفە مظفریە ل ٨)

بەپانەوە (ئـاک. ل)[بە + پـان + ئـەوە] تێـگـڕا، هـەمـــوو، گـــشت. ⁂ ســاز بـن بە پـانەوە بـا بڕۆینە دەر. دز مـــاڵەکـــەیـان بەپانەوە بردم.

بـەپـشـت (ئـان. ل)[بـە + پـشـت] ١ـ کـەسـێک کـە لاگـر و پشـتـیـوانـی هـەیە، پشت ئەسـتوور. ٢ـ حـاڵی شـتێکی پاڵ و پشـتـی هـەبێ و قـایم وەسـتـا بـێ، پتـەو، قـــایم. ٣ـ پەڵە دەغـــڵــێکی خـــۆی لێک دابێتەوە و جێی بەتاڵی تێدا نەبیندرێ.

بەپشـوو (ئان. ل)[بە + پشـوو] کەسی ئارام و لە سـەرەخـۆ کە بە مـەسـەلەیەک زوو دەرهـەڵنـابێ، پشـوودرێژ. **~ بوون:** لە سـەرەخۆ بوون، دەرهـەڵنەبوون.

بەپۆز (ئان. ل)[بە + پۆز] کەسێک کە پۆز و ئـیــفــادە لە ســـەر خـــەڵک لێــدا،

بەدەعیـە، ترزل، لووت بەرز. ~ **بوون:** ئیفادە لێدان، بە دەعیە بوون.

بەپەلە (ئان. ل)[بە + پەلە] کارێک کە پەلە و توندی تێدا هەبێ، بەلەز، بەتاڵووکە، بەپەلەپەل. ~ **بوون:** پەلە هەبوون، پەلە کردن، بەتاڵووکە بوون.

بەپەلەپەل (ئان. ل)[بە + پەلەپەل] بڕ: بەپەلە. ∷ بە پەلەپەل مەشقەکانی نووسییەوە و بۆ کایە کردن هەڵاتە دەرێ.

بەپێ (ئان. ل)[بە + پێ] کەسێک کە لە رۆیشتن و رۆیین دا خێرایە، قۆچاغ، بەلەپا، بەلەپێ.

بەپێچ و پەنا (ئان. ل)[بە + پێچ و پەنا] حاڵی کەسێک کە کار و کردەوە و قسەی نێو خۆی بە سانایی نەدرکێنێ و گرێ و پێچی تێبخا. ∷ سەرڕاست قسەی دڵت بڵێ بۆ هێندە بە پێچ و پەنا قسان دەکەی!

بەپێچەوانە (ئان. ل)[بە + پێچەوانە] حاڵی کارێک بە دژی خۆی، چەپەوانە.

بەپێی فیلان (ئاک. ل)[بە + پێ + ی + فیل + ئان] گەلێک زۆر، زۆر و زەوەند. ∷ خاتوون ئەستی مردووە، پڵاو گۆشت بە پێی فیلانە (شێخ فەرخ ل ٦٦).

بەپێیەک (ئاک. ل)[بە + پێ + یەک] زوو، گورج. ∷ بە پێیەک بچۆ بازاڕ و کیلۆیەکم گۆشت بۆ بکڕە.

بەت (گیان.)[عەر: بط] بڕ: مراوی

بەتارە (نا.)[؟][ئەر] فڵچەیەک کە جۆلا بۆ ئاهار و چرێش لێدان کەلکی لێوەردەگرێ، فڵچە، گزکچە.

بە تاق تەنێ (ئان. ل)[بە + تاق + تەنێ] بێ هاودەم، یەک تەنە، تەنیا، بەتەنێ.

بە تاقەت (ئان. ل)[بە + تاقەت] ١ـ بە هێز. ٢ـ بە سەبر، بە حەوسەلە.// بێتاقەت. ~ **بوون:** ١ـ بە هێز بوون. ٢ـ بە سەبر و حوسەلە بوون. // بێتاقەت بوون. ~ **کردن:** بەهێز کردن.

بەتاڵ (ئان.)[عەر: بطال] ١ـ هەر شتێک کە ناوەکەی بۆش بێ و چی تێدا نەبێ. ∷ تەپڵی بەتاڵ، گۆزەی بەتاڵ. ٢ـ چوار دیواری و ماڵی چۆل کە کەسی تێدا نەبێ. ∷ ماڵی بەتاڵت پێ شک نایە بەکرێی بگرم. ٣ـ هەر قسە و نوسراوەیەک ناوەرۆکی نەبێ. ٤ـ کەسی بێ کار و بار. ∷ بەتاڵ و بێکار بۆی دەخولێتەوە. ٥ـ کەسی بێمێشک و بێ ئاقڵ، مێشک بەتاڵ. ∷ بەو قەد و

قـەلافـەتەی چـی دەباران دا نیـە و بەتاڵە. ٦ـ هـەڵوەشـان و باتڵ بوونی نوێژ. & ڤالا.

~ بوون: ١ـ بۆش بوون دەفــری پڕ، هیـچ دە دەفـر دا نەمـان. ٢ـ چۆل بـوونی مــاڵ و دوکــان و شـــتی لەم بابـەتە. ٣ـ بێکار بـوون. ٤ـ بێ ئـاقڵ بـوون، ئاقڵ پێ نەشکان. ٥ـ بێ ناوەڕۆک بوونـی قـسـە و نووسراوە و شتی لەم بابەتە. **~ کردن:** ١ـ رشـتنی ئاوەکی دەفـر. ٢ـ هـەڵرشـتن و رۆکــــردن. ٣ـ چۆل کــــردنی مــــاڵ و چواردیواری. ٤ـ دەست هەڵگرتن لە کار. ∷ ئێوارێ کارەکە بەتاڵ دەکەین.

بـەتـاڵایـی (حـم.)[بـەتـاڵ + ئـایـی] چلۆنایەتی هەر شتێکی بەتاڵ، بۆشایی

بـەتـاڵ پـێ (نـا. ل)[بـەتـاڵ + پـێ1] کـەسـێک کـە لە شـوێنێک بێ و بێکار وەسـتـابێ. ∷ ئەوە بۆ کـار بەو کـوڕانە ناکــەی هـەمــوو بـەتاڵ پێ لـە ســووچی حەسار راوەستاون.

بەتاڵ و حەتاڵ (ئان. ل)[عەر: بطال و عطال] ١ـ کــەســێک کــە هـیچ کــار و پیشـەیەکی نەبێ. ٢ـ حـاڵی دەفـر هیـچی تێـدا نـەبێ. ٣ـ شـوێنی چۆل کـە کـەسی تێدا نەبێ.

بەتاڵووکـە (ئاک. ل)[بـە + تاڵووکـە] بڕ: بەپەلە.

بەتام (ئان. ل)[بـە + تام] حــاڵی هەر خواردەمەنی و چێشتێکی چێژی خۆش بێ. // بێتام.

بەتانە (نا.)[عەر: بطانە] ئاردەمشـار و چرێشی لێکدراو کە نەجارِ بۆ گرتنی کەلێن و درزی چێو کەلکی لێوەردەگرێ.

بەتانی (نا.)[عەر: بطانیة] بڕ: پەتوو

بەترپێـر (نا. ل، ئاک. ل)[بەتر + پێر] [باک] بڕ: بەسر پێرێ

بەترپێــــرار (نـا. ل، ئاک. ل)[بـەتـر + پێرار] بڕ: بەسر پێرار

بەترپێــــرێ (نـا. ل، ئاک. ل)[بـەتـر + پێرێ] بڕ: بەسر پێرێ

بە ترس (ئان. ل)[بە + ترس] بە سام، سـامناک، ترسـناک. **~ بوون:** جـێی ترس بـوون، ســــامـنـاک بـوون. ∷ ئەو رێگایەی تۆ پێیدا دەڕۆی زۆر بە ترسە.

بە ترس و لەرز (ئـان. ل)[بـە + ترس + و + لەرز] زۆر ترسـاو، بە ترسـەترس. ∷ بەترس و لەرز دەرگای کردەوە.

بە ترســەترس (ئان. ل)[بە + ترس + ئە + ترس] زۆر ترساو، بە ترس و لەرز.

بەتلان (چا. ل) ١ـ لە کیس چوونی کات و وەخت. ٢ـ فەوتان و بە فیڕۆ چوون.

تێبینی: بەتلان و بەتلاندن لە ـ باطل ـ ی عەرەبی کەوتوون، تەحریف کراوە و چاوگی لێ ساز کراوە

بەتلاندن (چا. م)[لە: بەتلان] ١ـ کوشتنی کات و وەخت، بە فیڕۆ دانی کات. ٢ـ فەوتاندن و بە فیڕۆ دانی شتێک. ٣ـ کوشتن و فەوتاندنی کەسێک. ⁂ ئەمن و تو مەسەلەحەتە پادشای ببەتلێنین، ئەمەش لێدەین بڕۆین (مان ل ٩).

بەتلاو (نا. مفـ.)[لە: بەتلان] فەوتاو، لە کیس چوو، زایە.

بەتوێکڵ (ئان. ل)[بە + توێکڵ] قسەیەک کە جگە لە مانای ڕواڵەتی مانای دیکەشی لێ بێتەوە.

بەتۆپز (ئان. ل)[بە + تۆپز] بە زۆر،بە زۆری. ⁂ فێرگەی پێخۆش نەبوو بە تۆپز بردیانە دەرس خوێندن. بە تۆپز فێرم کرد.

بەتەگە (ئان. ل)[بە + تەگە] بزنێک کە مەیلی جووت بوونی دەگەڵ نێری هەیە.

بەتەڵەب (ئان. ل)[بە + تەڵەب (عەر: طلب)] بڕ: بەفاڵ

بەتەما (ئان. ل)[بە + تەما] ١ـ چاوەنواڕ، بەهەویا، هیوادار. ⁂ بە تەمای من مەبن نایەم. هەتا مردن هەر بە تەماتم. ٢ـ داواکار، داخواز، ویستن. ⁂ بە تەمام دوکانێک بکڕم. بەتەمام ئەوساڵ دەرسەکانم باش بخوێنم. ~ **بوون:** ١ـ چاوەڕوان بوون. ٢ـ ویستن، لە فکر دابوون، پێوە بوون. ⁂ بەتەمام سەرێکی نەنکم بدەم. ~ **کردن:** هیوادار کردن، چاوەڕوان هێشتنەوە.

بەتەماح (ئان. ل)[بە + تەماح] کەسێک کە تەماحی پڕ نابێ، چاونەزێر، تەماحکار. ~ **بوون:** تەماح هەبوون، تەماحکار بوون، تەماح پڕ نەبوون.

بەتەمەن (ئان. ل)[بە + تەمەن] کەسێک کە تەمەنی بەرەو سەر چووبێ. ~ **بوون:** تەمەندار بوون، عومر زۆر بوون.

بەتەنێ (ئان. ل)[بە + تەنێ] ١ـ تەنیا، یەک تەنە، بەتاق تەنێ. ٢ـ سەڵەت، ڕەبەن. ٣ـ بێ کەس و کار. ~ **بوون:** تەنیا بوون، کەس دەگەڵ نەبوون. ~ **مانەوە:** تەنیا مانەوە، بێکەس بوون، بێ

هاودەم و دۆست بوون.

بەتیسک (ئان. ل)[بە + تیسک] بڕ: تیسکن

بەتین (ئان. ل)[بە + تین] ١ـ حاڵی هەر شتێک کە گەرمای زۆر بێ. ٢ـ (مجـ.) هەستی زۆر. ~ **بوون:** ١ـ گەرم و گوڕی هەبوون. ٢ـ (مجـ.) زۆر بە هەست بوون.

بە تێڕادیویی (حم.)[بە + تێڕادیو (تێڕادیتن) + ئیی] تێڕادیتن، ئەنجام دانی کارێک بە دڵنیاییەکی تەواوەوە. ∷ بە تێڕادیویی هات و داوای پارەی لێکردم.

بەجا (ئان. ل)[بە + جا] بڕ: بەجێ

بەجەرگ (ئان. ل)[بە + جەرگ] مرۆی ئازا و نەترس، بەدڵ، بە غیرەت، جگەردار. ~ **بوون:** بەغیرەت بوون، نەترسان.

بەجەوهەر (ئان. ل)[بە + جەوهەر] ١ـ بە غیرەت، نەترس. ٢ـ بە هونەر، هونەرمەند. ~ **بوون:** ١ـ بەغیرەت بوون، نەترسان. ٢ـ هونەر و سەنعەتێک زانین.

بەجارێ (ئاک. ل)[بە + جار + ئێ] بڕ: بەجارێک

بەجارێک (ئاک. ل)[بە + جار + ئێک] بە یەکجاریی، بۆ هەمیشە، بە تەواویی، هەتا ئەبەد. ∷ رادیۆکەمان لەپڕ بێدەنگ بوو و بەجارێک لە کار کەوت.

بەجێ (ئان. ل)[بە + جێ] ١ـ کارێکی رێکوپێک و شیاو. ٢ـ (ئاک. ل) لە جێی، لە بری. لەبات. ∷ ئیمرۆ بە جێی باوکم من ئیش دەکەم. ~ **بوون:** جێی خۆ بوون، کار و کردەوەیەکی رێک و پێک بوون. ∷ کۆششی من زۆر بە جێیە و زۆر رەوا/ چونکە قانوونی تەبیعەت وایە، وا (ناڵەی جودایی ل ٢٢).

بەچ (نا.) ١ـ بڕ: بێچوو. ٢ـ بێچووی کەروێشک.

بەچاوە (نا. ل)[بە + چاو + ئە] بڕشت و بڕی چاوی پیس، چاڤنی. ~ **بوون:** کەسێک کە چاوی پیس کاری لێکردوە و تووشی کەند و کۆسپ، نەخۆشی، بەدشانسی و ئازار هاتوە، بە چاوەوە بوون، چاڤنی بوون. ~**وە بوون:** بڕ: بەچاوە بوون. ~ **کردن:** بە چاوی پیس روانینە کەسێک و تووشی بەدشانسی و نەخۆشی کردن.

بەچک (نا. ل)[بەچ + ک][پەه:

بەچەک] بڕ: بێچوو

بەچکە (نا. ل)[بەچ + کە] ١ـ بڕ: بێچوو. ‡ بەچکەشێر، بەچکەگورگ. ٢ـ بڕ: بەچە/٢

بەچگە (نا. ل)[بەچ + گە][باش] بڕ: بێچوو.

بەچوارچاوان (ئاک. ل)[بە + چوار + چاو + ئان] بە وردیی، بە هەموو توانای چاوەوە. ‡ پێشمەرگە لە کاتی ئێشک گرتن دا دەبێ بە چوارچاوانی بڕوانێ.

بەچوو (نا. ل)[بەچ + ئوو] بڕ: بێچوو

بەچووڵە (نا. ل)[بەچ + ئووڵە] بڕ: بێچووله

بەچە (نا. ل)[بەچ + ئە] ١ـ [هەو] بڕ: بێچوو. ٢ـ منداڵی کوڕ کە پیاو بۆ کاری جنسی دۆستایەتی دەگەڵ پێک دێنێ، لووسکە، بەچکە، بەچچە.

بەچەباز (نا. فا، ئان. فا)[بەچە + باز4] پیاوی نێرینەباز و تەبیعەت سارد کە بە منداڵی نێرینە فێرە، مناڵباز، منداڵباز، هەتیوباز، لووسکەباز، هەتیوگێ، کوڕگێ.

بەچەبازیی (حم.)[بەچەباز + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بەچەباز، هەتیوبازیی.

بەچەخۆرە (نا. ل، ئان. فا)[بەچە + خۆر2 + ئە] ١ـ گۆشتی زێدەی نێو پزدان و منداڵدانی ژن کە هەندێک جار دەبێتە هۆی سەرەتانی منداڵدان. ٢ـ کرم یا گیاندارێک کە خەڵک پێیان وایە دە نێو زگی هەندێک کەس دا هەیە کە زۆر دەخۆن و تێر و قەڵەو نابن .

بەچەدان (نا. ل)[بەچە + دان4] بڕ: پزدان/١.

بەچەک (ئان. ل)[بە + چەک] کەسێک کە چەکی پێبێ، چەکدار.

بەحاڵ (ئاک. ل)[بە + حاڵ] ١ـ بە زەحمەت، بەزۆری، سەخت. ‡ بەحاڵ رازیم کرد بچێتە شایی. ٢ـ زۆر کەمتر لە حاڵەتی ئاسایی، کەمێک، نەختێک، بە ئاستەم.

بەحاڵەحاڵ (ئاک. ل)[بە + حاڵ + ئە + حاڵ] زۆر بە زەحمەت، زۆر بە سەختی. ‡ بەحاڵەحاڵ نانی شەوێم پەیدا دەکەم.

بەحر (نا.)[عەر: بحر] دەریا، زەریا. ‡ لەم بەحری فیتنە بەڵکی نەجاتت بدا خودا / داوێنی باخودا بگرە، بەردە ناخودا (مەحوی ل ٣).

بەحریلکە (گیانـ.)[بەحر + ئیلکە] جۆرێک مراوی چووکە.

٣٨ سانتیمێترە. نەختێک لە جورە گەورەترە، هەروەها ملی درێژ و سەریشی گەورەترە. پەڕوباڵی قاوەیی خاڵخاڵە، سەر برۆی رەشە. سەری باڵی سپییە. نێرە تووکی پاش ملی کەمێک درێژە و شێوەی کاکۆڵ دەدا. ئەودەمەی کە باڕە بەرزگی زەردە و دوو خاڵی سپی لە سەر باڵە. زۆرتر بە جووت دەبینرێن. جاری وایە زستانان بە گەل دەگەڕێن. زۆرتر خۆ لەبەر چاو نەدیو دەکا. لە کەنار ئاوی شیرن لە شوێنی پڕ گیاوگۆڵ دەژی و هێلانەی ساز دەکا (فەرهەنگی باڵـنده ل ١٦١)، Anas an-gustirotris ناوی لاتینی ئەم مەلەیە، مراوی سپیلکە، مراوی سابوونی.

بەحوکم (ئان. ل)[بە + حوکم] ١ـ بە دەستەڵات، بەبڕشت. ٢ـ بە هێز، قەوە. **~ بوون:** ١ـ بەدەستەڵات بوون، حوکم رۆیشتن، بەبڕ بوون. ٢ـ بەهێز بوونی چاو. ⁂ ماشەڵڵا چاوێکی زۆر بە حوکمی هەیە.

بەحەشت (نا.) بڕ: بەهەشت

بەحەیا (ئان. ل)[بە + حەیا] مرۆی بە ئەدەب و شەرمن. // بێحەیا. **~ بوون:** خاوەن شەرم و حەیا بوون.

بەحەوسەلە (ئان. ل)[بە + حەوسەلە] ئارام، لەسەرەخۆ. **~ بوون:** لەسەرەخۆ بوون، تاقەت هەبوون. ⁂ سەعید کوتی: ئاغام دەبێ زۆر بەحەوسەلە بێ لەو دونیایە / خودا دونیای وا داناوە، هەزار چاک و خراپی تێدایە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٠٩)

بەخت (نا.)[ئەو: بەختە ـ پەه: بەخت. باک: بەخت ـ ناو: بەخت ـ باش: بەخت ـ هەو: بەخت ـ زا: بەخت] ١ـ هێزێکی نادیار کە مرۆڤ لە کۆنەوە بڕوای پێی هەبوە و هات و نەهاتی لەوەوە دەزانێ، شانس، چارە، ئیقباڵ. ٢ـ فیدا ٣ـ فێڕۆ. **~ بە ~ی سوێنە بوون:** (کنـ.) بەختەوەر و سەخی و خۆشەویست بوون. **تێبینی:** سوێنە تەشتی گڵێنەی جل تێدا شوشتنە و بەرەبەرە جلی چڵکنی لە دەورە کۆ دەبێتەوە و هەموو چاو لە دەستی سوێنەن کە تێیدا بشۆرێن و خاوێن بنەوە. **~ بەتاقی کردنەوە:** بڕ: بەخت گرتنەوە. **~ بەستران:** کچێک کە خوازبێنیێ نەبێ. **~ سووتان:** بەختەوەر نەبوون، بەدبەخت بوون. **~ کرانەوە:** ١ـ بەخت هەستان، پەیدا بوونی

بەخت. ٢ـ خوازبێنی پەیدا بوون بۆ کچ. **~ کردن:** ١ـ بەخشینی گیان لە سەر ڕێباز و بیر و بڕوایەک، گیان بەخت کردن، سەر بەخت کردن. ؛؛ لە ڕێی ئەو دا بەخت کەم گەر ژیانم / بە سەربەرزی و بە شانازی دەزانم (ناڵەی جودایی ل ٦٤). ٢ـ بەخشێن و بڵا کردن و بە فیڕۆ دانی ماڵ و حاڵ. ؛؛ میراتی بابی بە ساڵێک بەخت کرد. **~ گرتنەوە:** تاقی کردنەوەی بەخت و چارە بە کەرەسەی جۆربەجۆر (وەک فاڵ، چلدانە، تەسبێح هاویشتن، پەڕی قومار، دەنکەشەمچە و ...) بۆ دەرکەوتنی هات و نەهات، بەخت بەتاقی کردنەوە. **~ نوستن:** بۆ نەهاتن، شانس نەبوون. ؛؛ زاهیرا بەیتم لە نالی و کوردی زۆر کەمتر نیە/ تالعم بەرگەشتەیە، بەدبەختە بەختم نوستووە (حاجی قادر ل ١٣٠). هەرچی ماڵ دێنم و دەیفرۆشم چ قازانجێ ناکەم وا دیارە بەختم نوستوە. **~ وەرگەڕان:** گۆڕانی بەخت و شانسی کەسێک، بەرەوە خراپە چوونی بەخت. **~ وەک سەگ وەڕین:** (کنـ.) زۆر بە شانس و بەخت بوونی غەنیم و لە هەر کارێک دا شانس هێنان و سەرکەوتن. **~ هەبوون:** بە شانس بوون، خاوەن بەخت بوون. ؛؛ ئەگەر بەختت هەبێ لە هیچ پووڵت بۆ دەبارێ. **~ هەستان:** ١ـ بە بەخت بوون، شانس پەیدا کردن، بۆ هاتن.// بەخت نوستن. ؛؛ ئەوڕۆ وادیارە بەختم هەستاوە و خۆش خۆش دەیبەمەوە! ٢ـ خوازبێنی پەیدا بوون بۆ کچ.// بەخت بەستران. **خۆ ~ کردن:** مردن لە پێناو مەبەستێک دا. **خۆ خستنە بەر ~ ی کەسێک:** پەنابردن بۆ بەختی کەسێکی دیکە، کەسێک کە خۆی بەختی نیە ؛؛ ئەی لامیسە! ئەگەرچی نەبوو دەنگ و ڕەنگ و بۆ / وەک شێت بە عەقڵی خامەوە خۆم خستە بەختی تۆ (گۆران ل ١٤). خۆم دەخەمە بەر بەختی تۆ بەشکەم ئەوجار شانس بێنم. **لە سەر ~ بوون:** بە بەخت بوون، بەخت هەستان. || **بەختی بێدار:** شانس و بەخت، بەختێک کە دەگەڵ خاوەنەکەی بێ. // بەختی نوستوو. ؛؛ شەوچرایەک بوو لە ڕۆژی ڕەشما/ بەختی بێدار بوو لە ناو باوەشما (بۆ کوردستان ل ١٤٢). **بەختی خەواڵوو:** شانس و بەختێک کە بە ئاگا نەبێ، بەختێک کە دەگەڵ خاوەنەکەی نەبێ، بەختی نوستوو. ؛؛ جەماڵی ڕابیتەی وا دڵبەرە، بەختی خەواڵووشم/ بە ئومێدی تەماشایەک

هەمیشە چاوی بێدارە (مەحوی ل ٤٦٧) گوتم بە بەختی خەواڵوو بەسە ئەتوو بی خودا/ لە خەو هەڵستە زەمانێ بچینەوە ئەو لا (حاجی قادر ل ٣١). **بەختی رەش:** شانس و بەختی خراپ، بەختی سیا. ⁖ بەختی رەش حەوجە بە هەش ناکا (پەند ل ١٠٥). گـێـژی لە خـەیالات و گلەی بەخـتی رەشت/ رابوێرە هەتا بە جـارێ نەبڕاوە بەشت (خـەییـام ل ٦). **بەخـتی سـپی:** شـانس و بەخـتی باش. **بەخـتی سیا:** بڕ: بەختی رەش. ⁖ گا دەسووتێم گـا دەگریەم، غـەرقی ئـاو و ئاورم / ئاخ لەبەر بەختی سیا، نازانم ئەز بۆچ نامرم (وەفایی ل ٥٩). **بەختی کەچ:** بەختێک کە دەگـەڵت نەبێ، بەخـتی خـراپ، بەخـتی رەش. ⁖ گــەلێ قـــســـەم لە دڵا بـوو، حیکایەتم مابوو/ کەچی لە بەختی کەچم خامە نووکی لێرە شکا (حـاجی قـادر ل ٣٧). **بەخـتی نوسـتـوو:** بڕ. بەخـتی خەواڵوو.

تێبینی: بەخت لە ریشـەی بەگ bag ـ ی ئەویستایی و بەخـشین و بەشینەوەی کـوردیی کـەوتوە بە مـانـای بەش دراو، بەش پێبڕاو ئەوەی کە بەشی تۆیە.

بەخـتـدار (ئان. فـا)[بـەخت + دار] کـەسی خـاوەن بەخت، بـەبەخت، خـۆش شانس، بەختیار.

بەخت رەش (ئان. ل)[بـەخت + رەش] ١ـ کەسێک کە بەختی باش نیە و خراپی بۆ دێ، چارەڕەش. ٢ـ ژنێک کـــە لای مێردەکەی بەختەوەر نەبێ.

بەخت و هات (نا. ل)[بـەخت + و + هات] شـانس و بـەخت، بـەخت. ⁖ هەتا کـەنگێ دەدەی تۆ بەخت و هاتی/ دەزانی چـەنـد دڕە نـەحـلـەت لـە زاتـی (نـاڵـەی جودایی ل ٨٦).

بەخـتـە (نا.)[سـان: بەسـتـە ـ تەب: بەخـتـە ـ فـار: بەخـتـە] ١ـ بەران. ٢ـ بەرانی خەسێنراو. ٣ـ دابەستە، پەراور.

تێبـینی: لە زمـانی تەبەری دا بـەختـە baxta بە مـانای خـەسێنراو هاتوە و لە فـارسی دا بە مـانای بەرخـەنێری سێ یا چوار سـاڵە (بڕ: مـوعین ب ١ ل ٤٧٦) و لە راوێژی کـرمـانی دا بە مـانای یەختـە هاتوە (فـرهنگ گـویش کـرمـانی ل ٤٢) وهەروەتر لە سـانسکریت دا بەسـتـە basta بە مانای بەران هاتوە.

بەخـتـەباران (نا. ل)[بەخت + ئە + باران] سـێـهەم مـانگی بەهارکـە بارینی باران بە بەختە. بڕ: جۆزەردان. ⁖ بزەی دەرمـانی دەردی دەردەداران/ وشـەی

وەک بەختـــەبارانی بەهاران (ناڵەی جودایی ل ٥٥)

بەختەبەران (نا. ل)[بەختە + بەران] بەرخەنێرێک کە خاوەنەکەی بۆ بەران هەڵیدەبژێرێ.

بەختەڵباران (نا. ل)[بەخت + ئەڵ + باران] بڕ: بەختەباران

بەختەوار (ئان. ل)[بەخت + ئە + وار] ١ـ بەختەوەر، بەختیار، خۆشبەخت. ⁂ دەیانگوت: رۆڵە قـــۆچ عـــوســـمـــانـە بەختەوارە / بۆچیت هەیە هێندە گریان و هاوارە (مان ل ٢١٦). ٢ـ [باک] بەڵێن راست، خاوەن ویژدان، بەویژدان.

بەختەوەر (ئان. ل)[بەخت + ئە + وەر] خـــاوەن بەخت، بەبەخت، بەخـــتـــدار، بەخـــتـــیـــار، خـــۆشـــبـــەخت. **〜 بوون:** خـــۆشـــبـــەخت بوون، پێگەیشتن بە خۆشییەوە، رازی بوون لە ژیان، بەختیار بوون. **〜 کردن:** خۆشبەخت کردن، بەختیار کردن. **بەختەوەری دنیا و قیامەت بوون:** (دوعا) هەمیشە بەختەوەر بوون هەم لەم دنیایە و هەمیش لە دنیای دیکە.

بەختەوەریی (حم.)[بەختەوەر + ئیی] خۆشبەختیی، بەختیاریی.

بەختـیـار (ئان. ل)[بەخت + یار] ١ـ کەسێک کە بەخت دەگەڵییەتی، خاوەن بەخت، خۆشبەخت، بەختەوەر ٢ـ ناوە بۆ نێـرینە. **〜 بوون:** بڕ: بەخـتـەوەر بوون. **〜 کردن:** بڕ: بەختەوەر کردن.

بەختیاریی (حم.)[بەختیار + ئی] بڕ: بەختەوەریی

بەخشین (چا. م)[هیک: بهەگ ـ ئەو: بەگ ـ پەه: بەخشییتەن] ١ـ لە گوناه و تاوان خـۆش بوون، لێـبـووردن، غەفـوو کردن، بووردن، لێخۆش بوون. ٢ـ ماڵ یا شـتێک بە بێ پارە و بە خـۆڕایی دان بە کەسێک، پێ بەخشین.

بەخشینەوە (چا. م)[بەخشین + ئەوە] بڕ: بەشینەوە

بەخـوڕ (ئان. ل)[بە + خـوڕ] حـاڵی رووبار و جـۆگـە و هـەر ئاوەکـیـیـەکی تەوژمی زۆر بێ، خوڕێن، بە تەوژم. ⁂ لە چاوم دێ بەخـوڕ فـرمێسکی خـوێنین / کـەچی ئەم گـۆمـە خـوێنە هەڵنەچۆڕا (تاریک و روون ل ١٢١).

بەخـــۆوە (ئان. ل)[بە + خـــۆ + وە] مـــرۆڤی کـــەڵەگـــەت و پڕ. **〜 بوون:** کەڵەگەت و پڕ بوون.

بە خـەبەر (ئان. ل)[بە + خـەبەر] ١ـ کەسێکی کە لە خەو هەستاو یا لە جێی

دایە و هێشتا خەوی لێ نەکەوتوە، وە خەبەر، بەئاگا، خەوەر، بێدار، هشیار، شیار، بیار. ٢ـ ئاگادار. ~ **بوون:** ١ـ لە خەو هەستان یا هێشتا نەنوستن، وەخەبەر بوون. ٢ـ بڕ: ئاگادار بوون. ~ **بوونەوە:** ١ـ لە خەو هەستان و چاو کردنەوە، خەبەر بوونەوە. ٢ـ وەخۆ هاتنەوە، وریا بوونەوە. ~ **هێنان:** کەسێک لە خەو هەستاندن، وەخەبەر هێنان.

بەخەڵ (نا.)[ئەر] بڕ: باغەڵ

بەخەڵە (نا.)[هەو] بڕ: باغەڵ

بەد (ئان.)[پەه: ڤەت] ١ـ هەر شتێک یا کەسێک کە باش نەبێ، خراپ. ٢ـ ناحەز، کرێت. ∷ بەدزات، بەدخەت. ٣ـ مرۆڤی خراپ و شەڕانی. ٤ـ دەچێتە سەر گەلێک وشە و ئاوەڵناویان لێ ساز دەکا. ~ **بوون:** ١ـ باش نەبوون، خراپ بوون. ∷ بەد نەبێ بەدخانە بە یاد ناکا (پەند). ٢ـ شەڕانی بوون، مەیل لە خراپە هەبوون. ~ **هاتنە رێ:** تووشی بەدیی بوون، خراپە هاتنە سەر رێ، تووشی کێشە و ناخۆشیی بوون. ~ **هێنان:** تووشی خراپە و ناخۆشی هاتن، شانسی خراپ هێنان، خراپ بۆ هاتن.

بەداخەوە (شر. ئاک)[بە + داخ + ئەوە] کار و مەسەلەیەک کە شیاوی داخ و خەفەت بێ، جێی داخ بوون. ∷ بەداخەوە ناتوانم کارەکەت جێبەجێ کەم! زۆر بەداخەوەم.

بەداو و دڵ (ئان. ل)[بە + داو + و + دڵ] بە مەیل و هۆگرییەکی یەکجار زۆرەوە، بەدڵ و بە گیان. ∷ بە داو و دڵ بادەوەیەکم ساز کرد کەچی باوکم لێی دڕاندم.

بەدبەخت (ئان. ل)[بەد + بەخت] کەسێک کە بەختی باش نیە، چارەڕەش، بەدشانس، بەوبەخت. ~ **بوون:** تووشی نەکبەتی و چارەرەشی بوون، بێچارە بوون. ~ **کردن:** کەسێک تووشی چارەرەشی و نەگبەتی کردن، چارەڕەش کردن.

بەدبەختانە (ئاک. ل)[بەدبەخت + ئانە2] بە بەدبەختییەوە، بە داخێکی زۆرەوە. ∷ بەدبەختانە منداڵی ئێستاکە باش دەرس ناخوێنن.

بەدبەختیی (حم.)[بەدبەخت + ئیی] ١ـ ئاکام و ئەنجامی بەدبەخت، چارەڕەشیی. ٢ـ کوێرەوەریی، چەرمەسەریی، زەحمەت. ∷ ئەو بێوەژنە

بە بەدبەختیی ئەو مندالانەی گەورە کرد. بە بەدبەختییەکی زۆر ئەم کتێبانەم دەست کەوت. ~ **روو تێکردن:** تووشی بەدبەختیی و چارەڕەشیی بوون.

بەدبین (ئان. ل)[بەد + بین] کەسێک کە هیوای نەماوە و ئاکامی هەموو شتێک بە خراپ دەبینێ، رەشبین. ~ **بوون:** ئاکامی هەموو شتێک بە خراپ دیتن، رەشبین بوون. ~ **کردن:** کەسێک فێرە بەدبینی کردن، رەشبین کردن.

بەدبینیی (حم.)[بەدبین + ئیی] ئاکامی بەدبین بوون، رەشبینیی.

بەدبێژ (ئان. ل)[بەد + بێژ] بڕ: بەدگۆ

بەدبێژیی (حم.)[بەدبێژ + ئیی] بڕ: بەدگۆیی

بەدپەسند (ئان. ل)[بەد + پەسند] ١ـ کەسێک کە بە سانایی شتێکی وە بەر دڵ نایە. ٢ـ کەسێک کە پەسەندی باش نییە و شتی خراپ دەکڕێ یا هەڵدەبژێرێ. & بەدپەسەن

بەدپەسەن (ئان. ل)[بەد + پەسەن] [ئەر] بڕ: بەدپەسند

بەدتوخم (ئان. ل)[بەد + توخم] بڕ: بەدڕەسەن

بەدجسن (ئان. ل)[بەد + جسن] [موک] بڕ: بەدجنس.

بەدجسنیی (حم.)[بەدجسن + ئیی] بڕ: بەدجسنیی

بەدجنس (ئان. ل)[بەد + جنس] کەسێک کە رەسەن و رەگەزی خراپ بێ، بەدجسن، بەدزات، بەدڕەسەن.

بەدجنسیی (حم.)[بەدجسن + ئیی] کردەوە و رەفتاری کەسی بەدجنس، بەدزات بوون، بەدجسنیی، بەدڕەسەنیی.

بەدچارە (ئان. ل)[بەد + چارە] مرۆی ناحەز و ناشیرین، خوێنتاڵ، بەدچێرە، ناشیرین، بەددیمەن، بەدسەکوت.

بەدچێرە (ئان. ل)[بەد + چێرە][ئەر] بڕ: بەدچارە

بەدحاڵ (ئان. ل)[بەد + حاڵ] ١ـ کەسێک کە حاڵ و ژیانی باش نەبێ. ٢ـ کەسێک کە کەیفی ساز نەبێ، حاڵ ناخۆش. ~ **بوون:** ١ـ ژیانی خراپ هەبوون، حاڵ شڕ بوون. ٢ـ بێکەیف بوون، کەیف ساز نەبوون.

بەدحاڵیی (حم.)[بەدحاڵ + ئیی] ١ـ ژیان ناخۆشیی. ٢ـ کەیف ناسازیی، بێکەیفیی.

بەدحیساب (ئان. ل)[بەد + حیساب] ١ـ کەسێک کە لە سەودا و مامڵە دا سەر ڕاست نەبێ . ٢ـ کەسێک کە قەرزی خەڵک درەنگ و بە زۆرە دەداتەوە، قەرزکوێر. **~ بوون:** ١ـ لە سەودا و مەعاملە دا راست و پاک نەبوون. ٢ـ قەرز بە زۆر دانەوە، قەرزکوێر بوون.

بەدحیسابیی (حم.)[بەد حیساب + ئیی] ئاکار و کردەوەی بەدحیساب، قەرزکوێریی.

بەدخانە (نا. ل)[بەد + خانە] شوێنی کاری خراپ کردن، قەحپەخانە، جندەخانە. ‡ بەد نەبێ بەدخانە بە یاد ناکا (پەند).

بەدخوا (نا. فا)[بەد + خوا4] بڕ: بەدخواز. **~ بوون:** بڕ: بەدخواز بوون.

بەدخوایی (حم.)[بەدخوا + ئی] بڕ: بەدخوازیی

بەدخواز (نا. فا)[بەد + خواز] کەسێک کە خراپەی خەڵکی دەوێ، بەدخوا، بەدواز. **~ بوون:** داواکار و خوازیاری خراپە بۆ خەڵک بوون، بەدخوا بوون.

بەدخوازیی (حم.)[بەدخواز + ئیی] ویستی بەدخواز، بەدخوایی.

بەدخوو (ئان. ل)[بەد + خوو] ١ـ کەسی ئاکار خراپ. ٢ـ کەسێک کە فێرە خراپە بوە. **~ بوون:** ١ـ ئاکار خراپ و بەد رەوشت بوون. ٢ـ گۆڕانی خوو و کردار لە چاکەوە بۆ خراپە. **~ کردن:** خراپ کردنی خوو و رەفتاری کەسێک.

بەدخوویی (حم.)[بەدخوو + ئیی] ئاکار و کردەوەی کەسی بەدخوو.

بەدخەت (ئان. ل)[بەد + خەت] کەسێک کە خەتی نووسینی جوان و رێک و پێک نەبێ، خەت ناخۆش.

بەددڵ (ئان. ل)[بەد + دڵ] کەسێک کە دەگەڵ خەڵک دڵی باش نەبێ، بەدخواز.

بەددڵیی (حم.)[بەددڵ + ئیی] ویستی بەددڵ، بەدخوازیی.

بەددیمەن (ئان. ل)[بەد + دیمەن] بڕ: بەدچارە

بەدر (نا.)[عەر: بدر] مانگی شەوی چاردە. ‡ ئەرێ ئەی بەدری ئاسمانی جەمال / هیچ دەزانی چلۆنە حاڵی من (تاریک و روون ل ٢١٩).

بەدرکێف (ئان. ل)[بەد + رکێف] حاڵی ئەسپێک کە جوان سواری نەدا.

بەدرەقە (نا.)[عەر: بدرقة] روانە،

بەرێ. **~ کــردن:** بەڕێ کــردن، روانــە کردن.

تێبینی: هەژار لە هەنبانە بۆرینە دا نووســیــویەتی: ئەم وشــەیە لە رەســەن دا «پادراهـە »یـە، واتـا پـاســــداری ڕێگـە، عارەب بەو دەردەی بردوە (بڕ: هەنبانە ب ١ ل ٦٨) ئـەو بـۆچـوونـەیـە نـازانم هــی خــــۆیـەتـی یـا لـە شـــــوێـنـێـکـی دیکـە خــواســتــوویەتیــیــەوە. پادراهـە دەبێ وشەیەکی پەهلەویی بێ و وەها وشەیەکم لـە هـیـچ فــــەرهـەنـگێـکـی پـەهـلـەویی دا نەدیتەوە بەڵام وشـەی پەتراه [پەت (پێ، پێکەوە) + راهە(ڕێ)] هـەیە کە مانای لە ڕێ دا، لە سەفەر دا، دەدا.

بەدرەمــە (نا.)[؟] جــۆرێک مــێش هەنگوینی کێوییە، درێژتر و باریکتر لە هەنگی خـۆمـاڵـیـە، لە قـەڵشت و درزی رەوەزان دا شـانـەی دەکا، هەنگوینەکەی باشــتــر و خــۆشــتــرە و پێــیــدەکـوترێ شەمەتلێرکە یا شەمەترێلکە.

بەدڕا (ئان. ل)[بەد + ڕا] کەسێک کە بیــر و بـاوەڕی باشـی نەبێ و ڕێگەیەکی خراپی هەڵبژاردبێ.

بەدڕایی (حم.)[بەدڕا + ئی] ئاکـار و کردەوەی بەدڕا.

بەدڕەســەن (ئان. ل)[بەد + رەســەن] مـرۆڤ یا گیـاندارێکی رەگـەز و ئەسـڵی بـاش نـەبێ، بـەدجــــــسـن، بەدجـنس، نارەسەن، نانەجیب، بەدتوخم.

بەدڕەســەنیی (حم.)[بەدڕەســەن + ئیی] کـار و کردەوەی کـەسی نارەسـەن، نانەجیبیی، بەدجسنیی، بەدجنسیی.

بەدڕەفـتـار (ئان. ل)[بەد + رەفـتـار] کەسێک کە جـووڵانەوە و هەڵسوکـەوتی دەگـــەڵ خـــەڵک بـاش نەبێ. **~ بوون:** باش نەجووڵانەوە دەگەڵ خەڵک.

بەدڕەفـتـاریی (حم.)[بەدڕەفـتـار + ئیی] ئاکار و کردەوەی بەدڕەفتار. **~ کـردن:** خـراپ دەگـەڵ خـەڵک جـووڵانەوە، بەدڕەفتار بوون دەگەڵ خەڵک.

بەدڕەنگ (ئان. ل)[بەد + رەنگ] هەر شتێکی لە باری رەنگەوە جوان و پەسەند نەبێ.

بەدزات (ئان. ل)[بەد + زات] کەسێک کــــە زات و دەروونی خــــــراپ بێ، بەدڕەسەن، بەدجنس.

بەدزاتی (حم.)[بەدزات + ئی] بەدزات بوون، کــــردەوەی کــــەسی بەدزات، ناجسنیی، بەدڕەسەنیی.

بەدزمان (ئان. ل)[بەد + زمان] کەسێک کە قسەی باشی بە زمان دا نایە و جنێوان دەدا، زمان پیس، بەدزوان، زوان تاڵ، جوێن فرۆش، جنێوفرۆش. **~ بوون:** جنێو دان، زمانپیس بوون.

بەدزمانیی (حم.)[بەدزمان + ئیی] زمانپیس بوون، کار و کردەوەی کەسی بەدزمان، بەدزوانیی، زمانتاڵیی، جنێوفرۆشیی. **~ کردن:** بەدزمان بوون، جنێودان.

بە دزەدزە (ئاک. ل)[بە + دز + ئە + دز + ئە] بە نهێنی، بە پێدزە، بە ئەسپایی. ⁘ بە دزەدزە و سەت واوەیلا / پیاو نازانێ چلۆن پارێزێک ببا (سەعید و میرسێوەدین ل ٦١)

بەدزوان (ئان. ل)[بەد + زوان] بڕ: بەدزمان.

بە دزیی (ئاک. ل)[بە + دزیی] بە نهێنی، شاراوە. ⁘ بەدزی ژنیان بۆ کوڕەکەیان هێنا. بەدزی دایک و بابم سیگار دەکێشم.

بەدسەکوت (ئان. ل)[بەد + سەکوت] بڕ: بەدچارە

بەدشکڵ (ئان. ل)[بەد + شکڵ] کەسێک کە نموود و بیچمی جوان نەبێ، بەدقەوارە. **~ بوون:** بڕ: بەدقەوارە بوون.

بەدشوم (ئان. ل)[بەد + شوم] شووم، نەکبەتی و بەدبەختیی، شووم خراپ، نەحس. **~ بوون:** شووم خراپ بوون، نەحس بوون. ⁘ ئەوانە بەدشومن سیامەند گیان، ئەتۆ مەچۆوە راوی ئەوان بەدفەڕانە (گەنج ل ٣٤٠).

بەدعەمەل (ئان. ل)[بەد + عەمەل] ١ـ کەسێک کە لە باری داب و نەریتەوە خراپ دەجوولێتەوە، کەسێک کە خراپ تەربیەت کراوە و ئاکار و کردەوەی باش نیە.، بەدکردار، بەدکار. **~ بوون:** ئاکار و کردەوە خراپ بوون، بێتەربیەت بوون. **~ کردن:** خراپ بار هێنان، بێتەربیەت کردن.

بەدعەمەلیی (حم.)[بەدعەمەل + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بەدعەمەل.

بەدفەڕ (ئان. ل)[بەد + فەڕ] ١ـ کەسێکی بە قسە و کردەوە خەڵک ئازار بدا. ٢ـ منداڵی هار و هاج و شەڕانی. **~ بوون:** ١ـ خەڵک ئازار دان. ٢ـ هاروهاجی کردن، شلووق بوون. **~ کردن:** بەدفەڕ بارهێنانی منداڵ.

بەدفەڕیی (حم.)[بەدفەڕ + ئیی] ئاکار و کردەوەی کەسی بەدفەڕ. **~ کردن:** هار و هاجیی کردن، شلووقیی کردن.

بەدقەدەم (ئان. ل)[بەد + قەدەم] ١ـ کەسێکی پێ و قەدەمی باش نەبێ و بچێتە هەر شوێنێک کوێرەوەری و ناخۆشی و بەڵا دەگەڵ خۆی دەبا. // خۆش قەدەم. ٢ـ خراپ، نەحس، شووم. **~ بوون:** ١ـ پێ و قەدەم باش نەبوون. ٢ـ نەحس بوون، شووم بوون. ⁂ مەچۆ شاری چزیرێ، شارێکی بەدقەدەمە، ... (مان ل ٤١).

بەدقەوارە (ئان. ل)[بەد + قەوارە] ١ـ کەسێکی کە قەد و باڵای رێک و پێک و جوان نەبێ، بەدشکڵ. ٢ـ جلێک کە لە لەش دا جوان نەبێ. **~ بوون:** ١ـ بەژن و باڵا رێک نەبوون، بەدشکڵ بوون. ٢ـ جوان نەبوونی جل لە لەش دا.

بەدقەول (ئان. ل)[بەد + قەول] کەسێک کە لە کاتی بەڵێنی دان قسەی خۆی نەباتە سەر، پەیمان شکێن. **~ بوون:** لە سەر پەیمان و بەڵێنی خۆ نەبوون.

بەدقەولیی (حم.)[بەدقەول + ئیی] ئاکار و کردەوەی بەدقەول. **~ کردن:** پەیمان و بەڵێن نەبردنە سەر.

بەدکار (ئان. ل)[بەد + کار] ١ـ کەسێک کە کاری خراپ دەکا، کەسێک کە لە باری داب و نەرێتەوە خراپ دەجووڵێتەوە، بەدعەمەل، بەدکردار. ٢ـ سیخوڕ، شۆفار. ٣ـ بەدخواز.

بەدکارە (ئان. ل)[بەد + کار + ئە] ژنێک کە بۆ پارە دەگەڵ خەڵک دەخەوێ، خراپە، جندە، قەحبە، خۆفرۆش. **~ بوون:** خراپە بوون، جندە بوون.

بەدکردار (ئان. ل)[بەد + کردار] بڕ: بەدکار

بەدگومان (ئان. ل)[بەد + گومان] کەسێک کە هەمیشە باری خراپی کار لێک دەداتەوە و شکی لە هەموو شت و هەموو کەس هەیە، دڵ پیس. **~ بوون:** لێکدانەوەی باری خراپی مەسەلە، بەشک بوون، دڵ پیس بوون.

بەدگومانیی (حم.)[بەدگومان + ئیی] گومان و بیری خراپ لەمەر کەسێک یا کارێک، دڵ پیسی.

بەدگۆ (ئان. ل)[بەد + گۆ1] کەسێک کە بە خراپە باسی خەڵک دەکا، بەدبێژ، بەدوێژ.

بەدگۆیی (حم.)[بەدگۆ + ئیی] کاری کەسی بەدگۆ، بەدوێژیی، بەدبێژیی. ~ **کردن:** بە خراپە باسی کەسێک کردن.

بەدلغاو (ئان. ل)[بەد + لغاو] ١ـ ئەسپ و بارەبەرێک کە نایەڵی لغاوی دە دەم کەن. ٢ـ (کنـ.) مرۆی بارنەبەر و کەڵلەرەق.

بەدڵ (ئان. ل)[بە + دڵ] ١ـ دەست بڵاو، دڵاوا، دڵ گەورە. ٢ـ بە خۆشی و مەیلەوە، بە ئارەزوویەکی زۆرەوە، لە قووڵایی دڵەوە. ፡፡ بەدڵ پێم خۆش بوو بێم و سەرتان بدەم. ٣ـ نەترس، بوێر. ٤ـ هەر چێک پەسەند بێ. ~ **بوون:** ١ـ نەترسان، وێران، نەترس بوون. ٢ـ دڵاوا بوون، دڵگەورە بوون. ٣ـ پەسند کردن. ፡፡ ئەو کراسەم بە دڵ نیە.

بەدڵ و بەگیان (ئان. ل)[بە + دڵ + و + بە + گیان] بڕ: بەداو و دڵ.

بەدمەست (ئان. ل)[بەد + مەست] کەسێک کە لە کاتی خواردنەوەی ئارەق بیکاتە هات و هاوار و شەڕ، مەستی کەلەلا.

بەدمەستیی (حم.)[بەدمەست + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بەدمەست. ~ **کردن:** پتر لە رادە خواردنەوەی ئارەق و کردنە شەڕ و هەڵلا.

بەدمینتۆن (نا.)[ئین: badminton] جۆرێک یاری دوو یا چوار کەسیە وەک تێنیسە کە لە زەوییەکی وەک زەوی والیبال دەکردرێ. راکێتەکانی سووکتر و ناسکتر لە هی تێنیسە و تۆپێکی مەخرووتی سووک و چەند پەڕە.

بەدناو (ئان. ل)[بەد + ناو1] کەسێک کە ناوی بە خراپ دەرچوە، ناوخراپ، بەدنێو. ~ **بوون:** بە خراپە دەرچوونی ناو و ناوبانگ لە لای خەڵک. ~ **کردن:** خراپ کردنی ناو و ئاکاری کەسێک لە لای خەڵک.

بەدناویی (حم.)[بەدناو + ئیی] ئاکامی بەدناو بوون، بەدنێویی.

بەدنمەک (ئان. ل)[بەد + نمەک] پێنەزان، سپڵە. ፡፡ زۆر بەدنمەکین و رێ نەناسین/ نانی تۆ دەخۆین و بێ سپاسین (مەم و زین ل ٢٤٠)

بەدنمەکیی (حم.)[بەدنمەک + ئیی] کاری بەدنمەک، پێنەزانیی، سپڵەیی.

بەدنێو (ئان. ل)[بەد + نێو2] بڕ: بەدناو.

بەدنێویی (حم.)[بەدنێو + ئیی] بڕ:

بەدناویی

بەدواز (نا. فا)[بەد + واز][هەو] بڕ: بەدخواز

بەدوێژ (ئان. ل)[بەد + وێژ] بڕ: بەدگۆ

بەدوێژیی (حم.)[بەدوێژ + ئیی] بڕ: بەدگۆیی

بەدئەدا (ئان. ل)[بەد + ئەدا] کەسێک کە ئاکار و کرداری باش نەبێ، جینگەنە. ~ **بوون:** ئاکارباش نەبوون، بێتەربیەت بوون، جینگەنە بوون. ~ **کردن:** بەدئەدا بارهێنانی کەسێک، بێتەربیەت کردن.

بەدئەدایی (حم.)[بەدئەدا + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بەدئەدا. ~ **کردن:** کار و کردەوەی خراپ ئەنجام دان، ئەدای خراپ دەرهێنان.

بەدەر (ئاک. ل)[بە + دەر] بێجگە، جگە. ∷ لە تۆ بەدەر لەم دنیایە کەسم نیە.

بەدەست (ئان. ل)[بە + دەست] ١ـ دەست ڕۆییو. ٢ـ ئازا، بوێر. ~ **بوون:** ١ـ دەست ڕۆیشتن. ٢ـ ئازا بوون، بوێر بوون.

بەدەستەڵات (ئان. ل)[بە + دەستەڵات] ١ـ خاوەن دەستەڵات و هێز. ٢ـ کەسێک کە لە شوێنی دیکە دەستی بڕوا و قسەی بڕ بکا. ~ **بوون:** ١ـ خاوەن دەستەڵات بوون. ٢ـ دەست ڕۆیشتن، قسە بڕ کردن.

بەدەستەوە (ئان. ل)[بە + دەست + ئەوە] ١ـ حازر و ئامادە. ٢ـ لە حساب دا رادە و ئەندازەیەک کە دەخرێتە لاوە. ∷ پێنج و هەشت دەبێتە سێزدە، سێی دەنووسین، یەک بە دەستەوە. ~ **بوون:** پووڵ و پارەی ئامادە و لەبەر دەستان. ∷ وا بە پەلە چ پووڵم بە دەستەوە نیە بتدەمێ. ٢ـ خەریک بوون، کارێک کە لە بەر دەستان بێ. ∷ کتێبێکم بەدەستەوەیە بزانم ئەمشۆ تەواوی دەکەم. قوڕەکاریم بە دەستەوەیە. ~ **دان:** ١ـ تەسلیم کردنی کەسێکی پەنابەر بە دەوڵەت یا قانوون. ٢ـ چوونە ژێر باری کەسێک، تەسلیم بوون بە کەسێک. ∷ هەرچی دەکەم ئەو ژنە خۆی بە دەستەوە نادا.

بە دەستوبرد (ئان. ل)[بە + دەستوبرد] کەسێکی لە کاران دا شارەزایە و جوان و ڕێک و پێک و زوو بەڕێوەیان دەبا، کارزان و کارجوان. ~ **بوون:** شارەزا و کارامە

و چوست بوون لە کاران دا. ‌:: ماشەڵڵا فـــاتێ ژنێکی بە دەست و بردە تا وا دەکەی ماڵ گەسک دراوە و چێشت ساز کراوە.

بەدەگـمـەن (ئان. ل)[بە + دەگـمـەن] روداو یا شـتـێکی زۆر کـەم پەیدا بێ یا روو بدا، بە هەڵکەوت. :: بە دەگـمـــەن کـۆت و شـاڵواری دەبەر دەکـەم مـەگـەر ئەویش شایی یا جێژنێک بێ.

بەدەڵ (نا.)[عـەر: بدل (لە جـیـات، لە بری)] کەرەسـە یا کاڵایەکی نە زۆر باش کـە وەک کـاڵای ئەسلی و بە بایخ سـاز دەکــردرێ و هەرزانتــردەفــرۆشــرێ. :: کریستاڵی بەدەڵ، زێڕی بەدەڵ.

بەدەم (ئان. ل)[بە + دەم] ١ـ قسەزان، بەدەم وپەل. ٢ـ قسەی نـەنوسراو و سـەر زارەکی.

بەدەمـــار (ئان. ل)[بە + دەمـــار] ١ـ کـــەسی ئازا و نـەترس، بـەغـیـــرەت. ٢ـ کەسێک کە خـەڵکی دیکە لێی بترسێن. ٣ـ (کنـ.) بە شەرەف، بە نامووس

بەدەمـــاغ (ئان. ل)[بـە + دەمـــاغ] کـــەســـێک کـــە لـە ســـەر کـــەیف بێ، کەیفـخۆش، کەیفساز. ~ **بوون:** کەیف ساز بوون، لە سەر کەیف بوون.

بـەدەم و پـەل (ئـان. ل)[بـە + دەم و پەل] قسەزان، خۆش دەم و راوێژ، بەدەم. ~ **بوون:** لە قـسـە زانـین، باش قسـە کردن.

بەدەم و دۆ (ئان. ل)[بە + دەم + و + دۆ3] مـرۆی قـسـە زان و خـۆش قـسـە. ~ **بوون:** قـسـە زان و خـۆش قـسـە بوون، خۆش دەم و خۆش راوێژ بوون.

بەدەن (نا.)[عـــەر: بدن] ١ـ لـەشـی مـرۆڤ جگە لە سـەر، بەندەن. ٢ـ [باک] دیـواری قـــــــــەڵا، وارش. :: بـەدەنـا دیاربەکـرێ. ٣ـ بەندەن. :: ئەتۆ خـەزاڵت نەدیوە ئەگـەر بە زەردەخـەنە پێـدەکەنێ/ مـەگە قـەتت نەدیوە ئەگەر دێنە گوڵ دان گـوڵ لە بەدەنێ/ ئەو گـوڵانە لە حـاسـتی پێکەنینی خـەزاڵ... بێ قـابیلەتە دەبێ پیاو هەڵیکەنێ (لاس و خەزاڵ ل ١١١).

بەدەنە (نا.)[عـــەر: بدنـە] پەیکـەری هـەندێک شـــتـی بێگیـــان. :: بەدەنـەی ماشێن.

بەدئەمـەگ (ئان. ل)[بـەد + ئەمـەگ] کـەسـێک کـە وڵامی چاکـە بـە خـراپە دەداتەوە، سـپـڵـــە. ~ **بوون:** وڵامی چاکە بە خراپە دانەوە، سپڵە بوون.

بەدئەمەگیی (حم.)[بەدئەمەگ + ئیی]

کـار و ئاکـاری بەدئەمـەگ، سـپڵـەیی.
~ کردن: سـپڵـەیی کردن، بە خـراپە وڵامـی چاکـــەیی دانـەوە ∷ کـــابرا بـێ ئەمـەگ بوو، وەعـدەی حـەوت رۆژ مـاوە/ پێـمـوایە ئێـران جـێگایەکی خـۆشـە، بەدئەمـەگی کـرد و ناگـەڕێتـەوە دواوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٩)

بەدەو (ئان. ل)[بە + دەو] ١ـ ئەسـپـی باش و خۆشبەز، بدەو؟ ٢ـ [باک] جوان، لەبار، چەلەنگ.

بەدی[1] (ئام.)[با + ئیـــدی] وڵامـی پرسیارە بە مانای ئا، بەڵێ لە کاتێک دا کە پرسیارکەر شکی لە راستی هەیە، بەی، ئەدی، ئەیچـۆن، ئەدی کـــوو. ∷ ئیـــمـــڕۆ نەچوویەوە مـــاڵێ؟ ـ بەدی چوومەوە.

بەدی[2] (نا. ل)[بە + دی1] ئاسەوار و نیشانەیەکی ماددی کە چاو ببینێ، بەدید. **~ کردن:** دیتن، بینین. ∷ ئیتر شوێنەواری جوانی / بەدی ناکەم لەم نێوە دا (ناڵەی جوودایی ل ٢٩). لە بیابانی عەرەبستان جگە لە لم چی دی بەدی ناکرێ.

بەدید (نا. ل)[بە + دید][باک] بڕ: بەدی3

بەدین (ئان. ل)[بە + دین] موسڵمان و ئیماندارى چاک کە لە رێی ئایین لا نادا، بەدین و ئیمان.

بەدیی (حم.)[بەد + ئیی][پەه: ڤەتیيە] خراپە، خراپ بوون.

بەر[1] (نا.)[پەه: بەر. باک: بەر ـ ناو: بەر، بار ـ باش: بەر ـ هەو: بەر ـ زا: ڤەر] ١ـ میوەی دار و درەخت و گیا. ٢ـ منداڵی مرۆڤ و گواندار کە هێشتا لە زگی دایکیان دان. ٣ـ گیا و گوڵ و سەوزی پێگەیشتوو. ∷ ئەوساڵ سێ بەرمان کەوەر بڕیوەتەوە. بەری دووهەمی وێنجە کەی دەدروونەوە؟ **~ ئاویتن:** (بۆ ئاژەڵ) زووتر لە وادە و بە مردوویی زانی مەڕ و ماڵات، فڕێ دانی ئاولەمە بە مردوویی، بەر فڕێ دان، بەر خستن. **~ خستن:** بڕ: بەر ئاویتن. **~ دان:** گەیشتن و پێ گەیشتنی میوە و بەری دار و گیا. ∷ ئەوساڵ سێوەکانمان چاکیان بەر داوە. **~ فڕێ دان:** بڕ: بەر ئاویتن. **~ گرتن:** میوە دانی دار، بەر دان. **~ لێخواردن:** ١ـ گەیشتنە بەری باغ و کەلک لێوەرگرتن لەم بەرە. ٢ـ (کنـ.) کەلک وەرگرتن لە ژیان و ئاکامی شتێک. ∷ ئەو منداڵانم پێگەیاند بەڵام بەرم لێنەخواردن و لێیان دا رۆیین. **لە ~**

چوون: (بۆ ئافرەت) مردنی منداڵی نێو زگی ژن و هاتنە دەری بە مردوویی. ⁘ دایکم هەتا ئێستا دوو منداڵی لە بەر چوە. **لە ~ چوونەوە:** چی دیکە نەزانی مێینە، لە بار چوونەوە. ⁘ مانگاکەمان پیر بوە ئیدی لەبەر چۆتەوە. **وە ~ هاتن:** بەر دان و پێگەیشتنی دارەبەر بۆ یەکەم جار. ⁘ با شەو بڕوا سەحەر بێ، باغی گوڵان وە بەر بێ / گەر تۆ مەیلت لە سەر بێ، کافی ئیسلامی ناوە (وەفایی ل ١٥٢). دارە سێوەکەی حەسارمان ئەوساڵ وەبەر هاتوە.

بەر[2] (نا.)[ئەو: ڤەرەنگە، ڤەرەهـ ـ پەهـ: ڤەر. باک: بەر ـ ناو: بەر ـ باش: وەر] ١ـ لەشی مرۆڤ، تەن. ٢ـ سینگ، بەرۆک، بەروو، سینگ و بەر. ٣ـ (مجـ.) مەمک. **بۆ ~ بوون:** ئەندازە بوونی جل و بەرگ. ⁘ ئەو کراسە هێند تەنگە بۆ بەرم نابێ. **دە ~ کردن:** جل و بەرگ پۆشین، پۆشین. **لە ~ کردن:** ١ـ پۆشین، دەبەر کردن. ٢ـ دەرهێنانی جل و بەرگ، داکەندن.

تێبینی: ئێستاکە لە بەر کردن و دە بەر کردن ماناکەیان شێواوە و بۆتە یەک و بە مانای پۆشین دێ بەڵام لە راستی دا دوو مانای دژی یەکن و لە هەندێک ناوچەی وەک لێرەواری سەردەشت بە دروستی دەیانڵێنەوە. دەبەر کردن یانی پۆشین و لەبەر کردن یانی داکەندن.

بەر[3] (نا.)[باک: بەر ـ ناو: بەر، وەر ـ باش: وەر، بەر ـ هەو: وەر] ١ـ لا، سوێ، تەنیشت. ⁘ لەو بەری حەسار ئاودەستیان ساز کردبوو. لەو بەری رووبار دوو ژن شیویان دەکرد. فەرموون بەو بەری دا بچنە ژوورێ. ٢ـ لای خوار، ژێر. ⁘ لە بەرەوە هات (لەخوارەوە هات). ٣ـ پێش، لە پێش (بۆ کات). ⁘ بەر لە زایین، بەر لە سەعات دوو. ٤ـ پێش، لای پێش (بۆ جێگا). ⁘ بەر دەرک، بەربێڵا، بەر هەیوان. ٥ـ پێش، روو. ⁘ وەک نیسک وایە بەر و پشتی بۆ کەس نیە. ٦ـ بۆ لای، بەرە و رووی. ⁘ بەرەو ماڵ چوونەوە. بەرەو قوبلە نوێژ بکە. ٧ـ روو، لا، دیو. ⁘ ئەو پارچەیە دوو بەرە. ئەوە بەری جوانیەتی. ٨ـ ئاستەڕ. ⁘ بۆ بەرت لەو کەوایە نەداوە؟ ٩ـ ئازاد، بەرەڵڵا، بەرهەڵدا. **~ بوون:** ١ـ ئازاد بوون، بەرەڵڵا بوون لە بەند ⁘ دوو رۆژە لە زیندان بەر بووم. ٢ـ بڵاوە بوون، تەواو بوون لە ئیش و کارێک. ⁘ کەی لە کار بەر دەبن. فێرگەکان بەر بوون. ٣ـ لە نۆرە دا پێش کەسێکی دیکە بوون. ٤ـ

خـۆڕایی بوون، بەڕەڵڵا بوون. ٥ـ ترازان، ڕەوین. ~ **بوونەوە:** ١ـ کەوتن، کـەوتنە خـوار. :: بەر بوومـە و دەسـتم شکا. ئەو وەرکـــە نـانـە بـەربۆتـەوە هـەڵیگرەوە. ٢ـ شـــۆڕ بـوونـەوە. شـــۆڕەبی لک و پۆی بـەربـۆوە. ~ **دان:** ١ـ ئـازاد کـــــردن، بەڕەڵڵا کـردن. :: بولبـولـەکـەم بەردا. ٢ـ بڵاوە کردن. :: جەماعەت بەر دراوە تازە تۆ دەچی بـۆ نوێژ. ٣ـ بەڕەڵڵاکـردنی بای نێـو زگ. ٤ـ بڕ: تێبـەردان. :: دوو تاژیم لە رسـتـێـدا / هـەر دووکم بـەر دەدانێ (فـۆلکلۆر ل ١٣٢). ٥ ـ لە کـۆڵ بوونەوە. :: ئەو نەخـۆشـیـیـە بـەرم نادا. یەخـەم بـەردە بـا بـڕۆم. ٦ـ پێش و بـەری ڕێگای شـتـێک کـردنەوە. :: ئاوی شـێـرەکـەی بـەردە با هـەندێک سـارد بێ. ٧ـ دەست لێـهـەڵگرتن، واز لێـهـێنان. :: مـامم ژنە کـۆنەکـەی بـەردا و ژنێکی دیکەی هێنا. باغ و بیـسـتـانەکـەیان بەرداوە. ~ **دانەوە:** ١ـ خـستن، کـەواندن، فـڕێ دانی شـتـێک لە سـەرەوە بۆ خـوارەوە. :: ئیـسـتکانەکـەی بەرداوە و شکاندی. دەسرەی لە پەنجەرەوە بۆ بەرداو ٢ـ شۆڕ کردنەوە. :: ئەختەر کەزیەکانی بە سـەر شـان دا بـەردابۆوە. ~ **کـەوتن:** ١ـ بڕ: وەبەر کـەوتن. ٢ـ گـولله یا شـتـێکی دیکە وێکەوتن، وێکەوتن. :: چاوی بیـمـاری بە وەعـدەی تیـرەبارانی نیگا / گـفـتی دا جـەهـدێ کـە ئەی دڵ، بەڵکی تۆشی بەرکەوی (مەحوی ل ٣١٩). ~ **گرتن:** ١ـ پێش بە کـەسێک گرتن بۆ شـەڕ، بەر پێ گـــرتن. ٢ـ پـێـــشـی ئـازادی و هەڵسووڕانی کەسێک گرتن. :: بەری ئە کـچـە بگرە با هێندە وەدەر نەکـەێ. ٣ـ پێـشی هـەر شـتـێک گـرتن. :: بەر ئەو تەلەویزیۆنەت بـۆ گـــرتوە؟ بـەر چـاوت گـــرتووم چ نـابـینـم. **لە ~ بوون:** لە پێـــشـــدا بـوون. :: ڕێگایەکی دوور و درێژمـان لەبەرە کـە دەبـێ بیـبـڕین. **لە ~ حەسانەوە:** حـەسـانەوە و ئارامی و هێـمنایەتی لـە ژێر چاوەدێری و سـایەی کـەسـێکەوە. :: پیـاو ئەگـەر ژنـی چاکی هـەبێ لەبەری دەحـەسـێتـەوە. **لە ~ دانواندن:** تەسلیم بوون و مل کەچ کـردن بۆ ویست و ئـەمـری کـەسـێک، سـەر دانـوانـدن، تەنـازول کـــــردن. **لە ~ هەسـتـان:** هەسـتـانە سـەر پێی کـەسی دانیشـتوو لە کاتی پەیدا بوونی کەسێکی بەڕێز و گـەورەتر. بەرزەپـێ بوون لـە بەر کەسێک. **وە ~ خستن:** بەشدار کردن، وەبـەر دان. :: ئەو چـاکـــەش وە بـەر چاکەکانی دیکەت دەخـەم. **وە ~ دان:**

١ـ به مەکینه به سەر کەسێک یا گیانداریێک دا رۆیشتن. :: به دووچەرخه پشیلەیەکم وەبەر دا و کوشتم. ٢ـ بەشدار کردن، وەبەر خستن. :: کابرای مردوو وەبەر جنێوان مەدە! **وە ~ کەوتن:** ١ـ بەش و پارێک لە شتێک پێگەیشتن، پێبڕان. :: له گۆشتی قوربانی چمان وە بەر نەکوت. ٢ـ چوونه ژێر مەکینه و ئامرازێکی دیکەوە. :: منداڵێک وە بەر عارەبەی کەڵی کەوت. ٣ـ تووش بوونی مەسەله و کار و کارەساتێک به کۆمەڵ، وەبەر هاتن. :: ماڵەکەی ئێمەش وەبەر سێلاو کەوت. & بەر کەوتن. **وە ~ هاتن:** ١ـ وێکەوتن. ٢ـ تووشی مەسەله و کار و کارەساتێکی تێکڕایی بوون. :: خەڵکیان دەگرت منیش وەبەر هاتم. || **بەری ئاسمان:** پێشەوەی ئاسمان، ئەو بەرزاییەی کە هەورەکان لێی دەبن. ***بەری ئاسمان لێ تاریک بوون:** (کنـ.) زۆر ناهومێد بوون، هیوا لێبڕان. **بەری پێ:** بەشی بنەوەی پێ، ئەو بەشەی پێ کە تووکی لێنایە. ***بەری پێ چوونه پشتی پێ:** (کنـ.) به چەرمەسەری و کوێرەوەری بژیو پەیدا کردن. ***بەری پێ ئاور لێبوونەوە:** (کنـ.) زۆر ماندوو بوون لەبەر زۆر به پێوە بوون و رۆیشتن و شتی لەم بابەتە. ***بەری پێ خوران:** (خورافە) چوونه سەفەر، سەفەر بۆ هاتنه پێش. ***زمان لە بەری پێ دان:** (کنـ.) فریو دان و هەڵخەڵەتاندنی کەسێک به زمانلووسیی. **بەری دەست:** لای بنەوەی دەست، ئەو بەشەی دەست کە تووکی لێنایە، لەپ. ***بەری دەست خوران:** (خورافە) پووڵ هاتنه نێو دەستەوە، دەوڵەمەند بوون.

بەر[4] (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بەرد

بەر[5] (ئا.)[ناو: بەر ـ باش: وەر ـ هەو: وەر] تووکی سەر مسوڵدانی مرۆڤ، تووکی بەر، تووکەبەر، مووی بەر، بەرگەدە، رۆڤ، رووڤ، ڕێڤ.

بەر[6] (نا.)[ئەو: ڤەر ـ پەه: ڤەرم] شتێک کە لە مێشک دا پاشەکەوت کراوە، لە بەر، هۆش، حافزە. **لە ~ بوون:** شێعر، وتار یا هەر شتێکی دیکە کە پێشتر فێری بوون و ئێستا لە مێشکیان دا ماوە. :: شێعرەکانی هێمنی هەموو لەبەرە. **لە ~ خوێندنەوە:** بڕ: لە بەر کەوتن. **لە ~ کردن:** [پەه: ڤەرم کەرتەن] فێر بوونی شتێک وەها کە به مێشکەوە بنووسێ و لە بیر نەچێتەوە. :: ڕۆڵە دەرسەکانت لە

بەر کردوە؟ بۆ سبەی دەبێ شێعرێک لە بەر کەم. **لە ~ کوتن:** گێڕانەوەی نووسراوەیەک بێ ئەوەی چاو لە نووسراوەکە بکردرێ، لە بەر کوتنەوە، لە بەر خوێندنەوە. :: دەرسەکەت دەبێ لە بەر بڵێی حەقت نیە چاو لە کتێب کەی. **لە ~ کوتنەوە:** بڕ: لە بەر کوتن. **هاتنە ~:** فێر بوون، چوونە نێو مێشک. :: حافز هەر چی پێ بڵێی دەستبەجێ دێتە بەری.

تێبینی: بەر لە ئەوێستا دا بە ڤەر var و لە پەهلەویی دا بە ڤەرۆم varom یا ڤارۆم vārom هاتوە و بە یەکێک لە هێزەکانی دەروونی ئینسان داندراوە (عەر: شعور) هەروەها ئەم بەر ـ ە دەگەڵ بەر2 بە مانای سینگ و بەر هەر یەکن و بە گشتی یانی ئەوەی کە دە سینگ و بەر دا پاراستراوە یا ڕاگیراوە. هەروەتر بەر هاوریشەیە دەگەڵ بیر (بڕ: بیر1).

بەر7 (ر.)[لە: بردن] ١ـ ریشەی چاوگی بردن. ٢ـ (پاشـ.) پاشگرە و بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناو یا ناوی فاعلی ساز دەکا. :: ڕەنجبەر، بارەبەر، دڵبەر، میراتبەر، پەیامبەر.

بەر8 (نا.)[زا] بڕ: دەرکە

بەر9 (نا.) بڕ: بۆر2

بەر10 (نا.) بڕ: بەرگە. **~ گرتن:** بڕ: بەرگە گرتن. :: بەری مستێک ناگری.

بەر11 (ئام.) پێشگر یا نێوگری کردارە کە لە بەر3 ـ ی کەوتوە و هەر ئەو مانایەش دەدا بە کردارەکە. :: بەردان، بەر خستن، وەبەردان، بەربوون، دەبەرنان، تێبەربوون، تێبەردان.

بەر12 (ئاک.، پێشـ.)[هەو ـ زا] بڕ: دەر2

بەرا1 (نا.)[زا] بڕ: برا

بەرا2 (نا.)[باک] بڕ: با5

بەرابەر (ئان. ل)[بەر3 + ئا14 + بەر3] ١ـ دوو شت یا دوو کەس کەس کە لە ڕووبەڕووی یەک بن، ڕووبەڕوو. ٢ـ دوو ئەندازە لە هەر شتێک کە قورساییان بە قەرا یەک بێ. ٣ـ دوو کەس یا شت کە درێژایی و بالآیان بە قەد یەک بێ. ٤ـ دوو کەس لە کۆمەڵ دا کە هێز و ماڵ و حاڵیان وەک یەکە، ئامپا، هاوشان ٥ـ هاوسەنگ، یەکسان. ٦ـ لە ئاستی، لە جێگەی ...:: بەرابەر بەم کارەساتە چ هەڵوێستێکتان گرتوە. & بەرانبەر، بەرامبەر. **~ بوون:** ١ـ لە ڕووبەڕووی

یەک بوونی دوو شت یا کەس. ٢ـ هاوسەنگ بوونی دوو شت یا کەس. ٣ـ هاوقەد بوون. ٤ـ یەکسان بوون. ٥ـ یەک بوون و مساوی بوون لە کایە و کێ بەرکێ دا. & بەرانبەر بوون، بەرامبەر بوون. **~ کردن:** ١ـ پێک گرتن بۆ دەرکەوتنی جیاوازی. ⁂ وەرگێڕاوەکەی دەگەڵ ئەسڵەکە بەرابەر کرد. ٢ـ وەک یەک هاتنەوە لە کایە و کێ بەر کێ دا. ٣ـ وەک یەک کردنی هاوسەنگی و یەکسانی. & بەرانبەر کردن، بەرامبەر کردن. **~ وەستان:** ١ـ لە رووبەڕووی کەسێک دا وەستان و بەرەنگاری کردن. ٢ـ دژایەتی کردن. ٣ـ جوابەجەنگی کردن. & بەرانبەر وەستان، بەرامبەر وەستان.

بەرابەریی (حم.)[بەرابەر + ئیی] ١ـ وەک یەک بوون لە هەموو بارێکەوە، یەکسانیی. ٢ـ دژایەتیی، بەرەنگاریی. & بەرامبەریی، بەرانبەریی. **~ کردن:** ١ـ هاوتا بوون، هاوسەنگ بوون لە هەموو بارێکەوە. ٢ـ دژایەتیی کردن، بەرەنگاریی کردن. & بەرانبەریی کردن، بەرامبەریی کردن.

بەرات[1] (نا.)[عەر: برات] ١ـ ئەو جیرە و پارەیەی کە بۆ مەلا و میرزا و ئەو جۆرە کەسانە دەبڕدرێتەوە. ٢ـ کاغەزێک کە تاجر و بازرگان بەر لە ساز بوونی بانک لە نێو خۆیان دا سەودایان پێ دەکرد و مۆری ئەو کەسەی پێوە بوو. ⁂ کە داغی سینەمی دی دەردی دامێ/ وتی مۆرت هەیە ساحێب بەراتی (مەحوی ل ٢٩٨).

بەرات[2] (نا.)[عەر: برات] شەوی پازدەی مانگی شەبان (شەعبان) کە لای موسڵمانان شەوێکی پیرۆزە و گۆیا لەم شەوە دا رزق و رۆزی زۆر دەبێ، شەوی بەرات.

بەراتخۆر (ئان. ل)[بەرات1 + خۆر2] کەسێک کە بە بەرات کار دەکا، مووچەخۆر.

بەراتە (نا.)[؟][باک] ١ـ کەلاک، لاش. ٢ـ نیشان، ئاسەوار. ٣ـ حەق و پارەی خوێنی رژاو یا کەسی کوژراو لە لایەن کەس و کارییەوە، خوێنبایی.

بەرار (نا.)[زا] بڕ: برا

بەراز (گیان.)[هیک: ڤەراهە ـ ئەو: ڤەرازە ـ پەھ: ڤەرازە، ڤیراز. باک: بەراز ـ ناو: بەراز ـ باش: وراز] ١ـ گیاندارێکی گوانداری کێوییە، بە تاقەت و قورس و پتەو و کورتەڵەیە، پێستێکی ئەستووری

هەیە کە تووکێکی کورتی تەنک و رەقی لێ رواوە، سـمـی هەیـە لمبـۆزی درێژ، نێرەکەی جووتێک شـفـرەی لە دوو لای دەمی هـاتۆتە دەر کـە بۆ پارێزگـاری لە خۆی کەلکی لێوەردەگرێ، پتر شەوانە وەدەردەکەوێ و گیا و میوە دەخوا و زیان دەگەیەنێتە بێستـان و زەوی هەر لەبەر ئەوە جوتیار خۆشیان ناوێ، موسڵمـان گۆشتی ناخوا، بەڵام لە شـوێنی دیکە کەوی کراوە و گۆشتی دەخۆن. بەرازی نێر پێی دەڵێن یەکانە یا بڕەک، بەرازی مێ پێی دەڵێن مـالۆس یا دەڕ و بە بەچکەکـانی دەڵێن کـوودەڵە، بازەڵە یا بزەڵە. بەراز هەتا پازدە سـالان دەژی و سـاڵێ دوو جار دەترەکێ و هەر جارەی شەش هەتا دوازدە بێچووی دەبێ، Sus scorpa ناوی لاتینی ئەم گیانلەبەرەیە، خوو، خووگ، خنزیر، دۆنخز. ٢ـ بەرازی کەوی کراو کە بۆ گۆشتەکەی بەخێو دەکردرێ. ٣ـ (کنـ.) پیاوی گیان سەخت. ٤ـ (کنـ.) پیـاوی پتـەو و کـورتەڵە و بە تاقەت. ٥ـ (کنـ.) پیاوی رق ئەستوور. || **بەرازی دەریایی:** ماسییەکی گواندارە کە بە کـۆمـەڵ دە دەریا دا دەژین، رەنگی بۆرە و سـەری وەک سـەری بەرازە، زاری ددانی تێـدایە و بۆ رۆنی لەشی راوی دەکـەن، درێژایی لەشی هەتا سێ گـەز دەگا، دۆلفین. **بەرازی دەم بەستراو:** (کنـ.) کەسێک کە رۆژووی رەمەزان بگرێ بەڵام نوێژ نەکا. **بەرازی غـەزریو:** ١ـ بەرازێک کـە رقی هەسـتـابێ و پەلامـاری هەر شـتـێک بدا. ٢ـ (کنـ.) مـرۆڤی رق ئەسـتـوور. **بەرازی هیندی:** جـۆرە بەورازێکی کێوییە کە مێیەکەی دوو شفرەی گەورە و خواری هەیە کە لە لێوی سەرەوەی هاتوونە دەر و نێرەکەی چوار شـفـرەی هەیە. (عەر: البابیروسة ـ فەر: babiroussa)

بـەرازا (نـا. ل)[بـەرا + زا][زا] بـڕ: برازا

بەرازخـۆر (نا. ل. ئان. ل) [بەراز + خۆر2] ١ـ کەسێکی گۆشتی بەراز بخوا. ٢ـ لەقەبێکە بۆ کوردەکانی ئەهلی حەق و کاکەیی کە گۆیا گۆشتی بەراز دەخۆن و پێیان حەرام نیە.

بەرازە (نا. ل)[بەراز + ئە] ١ـ ١ـ دوو ددانی گـەورەیە کـە ولاغی بەرزە لە تەمـەنی ٤ هەتا ٦ سـاڵی دەری دەکـا، کـەڵپی یەکسم. ٢ـ ئەو دارانەی کـە لە ژێـرەوەی بـەرداشـی بـنـەوەی ئـاش دادەمـزرێندرێ. ٣ـ ئامـرازێکی درێژی

قایمی کانزا یا هەر شتێکی دیکە کە بۆ هەڵکەندنی بەردی زل یا بۆ جوولاندنەوە و بەرز کردنەوەی شتی قورس کەلکی لێوەردەگرن. بەرازە وە بن شتی قورسی دیاری کراو دەدەن و بەردێک یا شتێکی دیکەی چووکتر لە بنی دادەنێن و بە تەکانێک شتە قورسەکەی پێدەجووڵێننەوە، چلمێردە، لۆسە، نوێڵ، مەڵغە، باری، بەیرەم، گراستە، قەراسە، قراسە، باریە.

بەرازەوان (نا. ل، ئان. ل)[بەراز + ئە + وان] کەسێک کە ئاگای لە رەوەبەرازە و دەیانلەوەڕێنێ.

بەرازەوانیی (حم.)[بەرازەوان + ئیی] کار و پیشەی بەرازەوان، بەراز لەوەڕاندن.

بەراش (نا. ل)[بەر4 + ئاش1][باک] بڕ: بەرداش

بەرام (نا.)[؟] بڕ: بۆن و بەرامە

بەرامبەر (ئان. ل)[بەر3 + ئام4 + بەر3] بڕ: بەرابەر. **~ بوون:** بڕ: بەرابەربوون. **~ کردن:** بڕ: بەرابەر کردن. **~ وەستان:** بڕ: بەرابەر وەستان

بەرامبەریی (حم.)[بەرامبەر + ئی] بڕ: بەرابەریی. **~ کردن:** بڕ: بەرابەریی کردن.

بەرامپیل (نا. ل)[بەر3 + ئام4 + پیل] جۆرێک بەروانکەی ژنان کە لەکانی بە بن هەنگڵەوە تێدەپەڕێ و لە سەر شان گرێ دەدرێ و لە کاتی شیردۆشین و چێشت لێنان و هەڵسووڕاندنی کار و باری نێو ماڵ لە خۆ دەبەسترێ هەتا جلەکانیان پیس نەبێ، بەرهەڵبێنە، بەرانپێچ.

بەرامە (نا. ل)[بەرام + ئە] بڕ: بۆن و بەرامە

بەران (گیانـ.)[پەھ: ڤەران. روس: barán، باک: بەران ـ ناو: بەران ـ باش: وەران ـ هەو: بەران ـ زا: بەران] شەکەنێرێک کە تەمەنی گەیشتبێتە چوار ساڵ و توانایی ئاوس کردنی مەڕی هەبێ. مەڕدار بەران بە تایبەت رادەگرن و لە کاتی تایبەتی دە مەڕی بەر دەدەن، غورچ، قۆچ. **~ تێبەردان:** بەران خستنە نێو شەک و مەڕ بۆ جووت بوون. **وە ~ هاتن:** مەیلی مەڕ بۆ جووت بوون دەگەڵ بەران. || **بەرانی سوڵتان مەحموودی:** (کنـ.) کەسێک کە پشتی بە دەستەڵاتدارێکەوە قایم بێ و هەرچی

پێـخـۆش بـێ بیکا و کـەس نەتوانـی چی پێبڵێ، مرۆڤی زیانکار و دەستدرێژکەر.

بەرانبــەر (ئان. ل)[بـەر3 + ئان4 + بـەر3] بـڕ: بـەرابـەر. **~ بـوون:** بـڕ: بەرابـەر بوون. **~ کــردن:** بڕ: بـەرابەر کــردن. **~ وەســتــان:** بـڕ: بەرابـەر وەستان

بەرانبـەریی (حم.)[بەرانبـەر + ئیی] بڕ: بەرابەریی. **~ کردن:** بڕ: بەرابەریی کردن.

بەرانپــــۆز (ئان. ل)[بـەران + پۆز] کەسێک کە لووتی لـە نێوان برۆکانیـەوە بە زەقی هاتبێتە خوارەوە، قەپۆزبەران.

بەرانپـێچ (نا. ل)[بەر3 + ئان + پێچ] بڕ: بەرامپیل

بەرانـەک (ئا.)[بـەران + ئـەک][باک] قــامکی گــەورە و ئـەســتــووری دەست، پەنجەی گەورە، ئەسپێکوژە.

بەرانەکێـویی (گیـانـ.)[بەران + ئە + کێویی] نێری مەڕەکێویی، بەرانەهەردی.

بەرانەهەردی (گـیـانـ.)[بەران + ئە + هەردی][هەو] بڕ: بەرانەکێویی

بەرانگە (نا. ل)[بەران + گە] شـوێنی مۆڵ خواردنی ران لە دەشت.

بــــەراو (نـــا. ل)[بـــەر3 + ئـــاو1] زەڕاعەتێک کە دەبێ ئاو بدرێ، ئاوی. // دێم. **کــردنە ~:** (کنـ.) وەبەر جنێــو دان. ᎒ باوکی کـردۆتـە بەراوی خــەڵک. (ئەگەر خـەڵک جنێو بە باوکی بدا لەبەری گران نایە).

بەراوپشـت (ئـان. ل)[بـەر3 + ئاو + پشت] حاڵی جل و بـەرگ یا هـەرشـتێکی دیکە کــە دیوی ژوورێی بە دەرەوە بێ. ئـاوەژوو، بـەراوەژوو، بــەر و پــشــت/٢، بەرەواژ، چەواشە.

بەراورد (چا. م)[فـــــار: بـراورد] هـاوســـەنگی، تەخــمـین. **~ دان:** بڕ: بەراورد کـــــردن. **~ کـــــردن:** ١ـ هەڵســەنگاندن لە باری نرخ و جنسـەوە، بەراورد دان. ٢ـ دیاری کـــردنـی نرخـی شتێک لە گۆترە، نرخاندن.

بەراوەژوو (ئان. ل)[بـەر3 + ئاوەژوو] بڕ: بەراوپشت

بەراوەژی (ئـان. ل)[بـەر3 + ئـاوەژی] بڕ: بەراوپشت

بەراویتــە (ئان. ل)[بەر1 + ئاویتــە (ئـاویتن)] حـــاڵی مـــەڕ یا بزنـێک بـەری هاویشتبێ.

بەرایی[1] (نـا. ل)[بـەر3 + ئـایـی] ١ـ

تاقـمێک سـوارێک کە لە پێش کاروان دەڕۆن. ٢ـ تاقمێک سوار کە لە پێشەوەی لەشکر و قۆشەن دەڕۆن. & پێشایی.

بەرایی^{2} (نا.)[؟] ١ـ ویست، مـەیلی دڵ. ٢ـ ئۆقـرە، حـەسـانەوەی دڵ. **~ دان:** دڵ هـاتن، ویسـتن. ⁂ چاوم بەرایی نەدەدەدا مـن تێـر بخـۆم و منداڵ برسی بن. دڵم بەرایی نادا قـسـەی ناحـەزی پێـبـڵـێم. **~ هاتن:** ئۆقـرە گـرتن، حەسانەوە.

بەریا (نا. ل)[بەر3 + با1] وەردە کا و تۆز خۆڵ کـە لە کاتی لە کـەو دانی گەنم دەکەوێتە لایەک.

بەرباد (ئان. ل)[فـار: برباد] ١ـ فـەنا، نـابوود، فــەوتـاو. ٢ـ وێران، رووخـــاو، نوغرۆ. **~ بوون:** فـەوتان، تێداچوون. ⁂ هـەتـا دوژمـن بـەربـاد نـەبـێ/ تـا کوردسـتان ئازاد نەبێ/ تفەنگ لە شـان ناکەمـەوە (بۆ کوردسـتان ل ١٦١). **~ دان:** فەوتاندن، نـابوود کردن. **~کران:** ١ـ فـەوتان، تێـداچوون. ٢ـ وێران کـران، رووخـــان. ⁂ دیوەخـــانم بەرباد کــرا/ تەکیەی لە جێ بنیاد نرا (بۆ کوردستان ل ١٧٥). **~ کــردن:** ١ـ فـــەوتاندن، نـابـوود کــــردن. ٢ـ وێران کـــــردن، رووخاندن.

بەربار (ئان. ل)[بەر3 + بار1] ١ـ یەک سمی سێ ساڵە کە گەیشتۆتە تەمـەنی بار لێنان. ٢ـ (مـجـ.) کـەسـی گـوێ لە مست و ژێر فەرمـان. ٣ـ رام، دەسـتەمۆ. **هاتنە ~:** ١ـ رام بـوونـی بارەبـەر بـۆ چوونە ژێر بار و بار هـەڵگرتن. ٢ـ چوونە ژێر باری کەسێک بۆ جێ بە جێ کردنی کارێک. **هێنانە ~:** رام کـردنی بارەبەر بۆ بـار هـەڵـگرتـن. ٢ـ بـردنـە ژێر بـاری کەسێک بۆ راپەڕاندنی کارێک.

بەربانک (نا. ل)[بەر2 + بان (وان1) + ک][زا] بڕ: بەرهەڵبێنە

بەربـانـگ (نـا. ل)[بـەر3 + بـانـگ] ١ـ کـاتی رۆژوو شکاندن، ئیفتـار، فتـارە. ٢ـ خــواردەمــەنـیــەک کــە بۆ ئـەم کــاتە داندراوە. **~ کردنەوە:** شکاندنی رۆژوو بە خــواردن لـە کــاتی بانگی شـێــوان، ئیفتار کردنەوە.

بـەربـڵاو (ئـان. ل)[بـەر3 + بـڵاو] ١ـ هـەر شـتێک کـە پێش و بـەری ئاوەڵە بێ. ٢ـ هـەراو. ٣ـ (مـجـ.) گـشـتـی، هـەمــە لایەنە. ⁂ پێـویسـتـمـان بە هـاوکـاری بەربڵاوی خەڵک هەیە.

بەربوارد (گـــیـــانـ.)[بـەر1 + بوارد

(بواردن)][سۆر] بەردیل یا شەکەمێیەکی ئەستێور کە ساڵێکی بواردبێ و نەزابێ، بەربواردوو.

بەربواردوو (گیانـ.)[بەر1 + بواردوو][موک] بڕ: بەربوارد

بەربۆسـه (نا. ل)[بەر3 + بۆسـه] ئامرازێکە کە بۆسەی پێ لە نێر توند دەکرێ و ناهێڵێ بجووڵێتەوە.

بەربوو (ئان. ل)[بەر3 + بوو (بوون)] بەردراو، بەرەڵلا.

بەربووره (نا. ل)[بەر3 + بووره] ١ـ تۆوێک کە بەر لە کێڵانی بە سەر زەوی دا دەیپرژێنن، بەرچێن. ٢ـ لە خۆوە بە بێ بیـر کـردنەوە، لە خـۆڕا. ٣ـ بەر لە هەر شتێک. :: لە بەربووره با پێت بڵێم لەوە دوا حەقت نیە درەنگ بێیەوە.

بەربووک (نا. ل)[بەر3 + بووک] ١ـ ئافرەتێکە بە پارە کار دەکا، هەمیشە دەگەڵ بووکە و کار و باری بووک هەڵدەسووڕێنێ و دەگەڵ بووک دەچێتە ماڵی زاوا و شەوی پەردوو پەڕۆی خوێناوی دێنێتە دەر و بە خەڵکی نیشان دەدا، پێخەسوو، پاخەسوو، پاوەوی، پاوەوە، پاوەیوە. ٢ـ (مجـ.) کەسێک کە بۆ خۆ شیرین کردن لە نێوان دووکەس یا دوو لایەن هاتوچۆ دەکا و دەیەوێ بۆ مەبەستێک ڕێکیان خا بێ ئەوەی کە پەیوەندییەکی زۆری بەوەوە هەبێ، وەها کەسێک لە نێو خەڵک دا خۆشەویست نیە و بە سووک چاوی لێدەکەن. :: کاک کەریم بۆتە بەربووکی ئاغاواتان.

بەربووکیی (حم.)[بەربووک + ئیی] ١ـ کار و پیشەی کەسی بەربووک. ٢ـ (مجـ.) ڕێکخستن و هەڵسووڕاندن و جێبەجێ کردنی کاری کەسێک یا کەسانێک بێ ئەوەی پەیوەندییەکی ئەوتۆی بەو کەسەوە هەبێ.

بەربەت (نا.)[پەھ: بەربەت، بەربوت لە یون: barbitos] ئامێرێکی مۆسیقایە وەک تەنبوور بەڵام دەسکەکەی کورتترە و کاسەکەی گەورەتر، عوود.

بەربەت ژەن (ئان. فا)[بەربەت + ژەن] کەسێک کە بەربەت لێدەدا، عوودژەن.

بەربەخت (نا. ل)[بەر3 + بەخت] کچێک کە کاتی مێرد کردنی گەیشتبێ، کچی دەم بەخت.

بەربەر (نا.)[ئین: barber] کەسێک کە سەر و ریشی پیاوان دەتاشێ یا کورتی دەکاتەوە، سەلمانی، سەرتاش، دەللاک، سەرتراش.

بەربەران (گیانـ.)[بـەر + بەران] شەکە مێیەک کە گەیشتۆتە ئەو تەمەنەی بەران وەخۆ بگرێ، بەرخە مێی سێ ساڵە.

بەربەرەکـانی (نا. ل)[بەر3 + بەر3 + ئەک + ئانی] ١ـ لە بەر یەک راوەسـتـانی دوو کـەس یا دەوڵەت و چەکـدار بۆ تێک شکاندنی یەکتر. ٢ـ خۆڕاگرتن و خەبات کـــردن لە ئاست گـــیـــر و گـــرفت و چەرمەسـەری ژیان یا هـەر کارێکی دیکە. ٣ـ حـەول دان بۆ پـێش کەوتن لە غـەنیم، رقـەبەری، ئـینکەبەری. ~ **کـردن:** ١ـ خۆ راگرتن و خەبات لە شـەڕ و لە ئاست چەرمەسـەری دا. ٢ـ رقەبەری کردن.

بەربەریـن (ئـان. ل)[بـەر3 + بەریـن] زەوی، پارچە و قـومـاش یا هـەرشـتـێکی دیکە کـــە بەری زیـاد و زۆر بێ، بـەرپان، بـەرفـــــــــــرەوان، هـەراو، بـەریـن. // بەرتەسک.

بەربـەڕۆ (نـا. ل)[بـەر3 + بە + ڕۆ1] بڕ: گوڵە بەڕۆژە

بـەربـەڕۆچـک (نـا. ل)[بـەر3 + بە + ڕۆچ + ک] بڕ: بەربەڕۆچکە

بـەربەڕۆچـکـە (نـا. ل)[بـەر3 + بە + ڕۆچ + کـە] پەنـا دیوار یا شـوێنـێک کـە روو بە تـاوە و تـاو تـێـــدەکـا و لـە کـــاتی شکانی شـەقی گەرمـا بە تایبـەت لە پایز دا خـەڵک لێی دادەنیشن و خـۆ لە بەر تاو هەڵدەخەن، بەربەڕۆچک.

بـەربـەژن (نـا. ل)[بـەر3 + بـەژن] ١ـ نوشـتـە و دوعـایەک کـە بەرگی تێدەگرن، بەندێکی وێدەخـەن و لە مل و لا قـۆڵێکی دەکـەن وەها کـە بکەوێتـە سـەر کـەلەکـە، حەمایاڵ، حەمـایەڵ. ٢ـ خشڵێکی ژنانەیە کە وەک حەمایاڵ لە خویانی دەدەن.

بـەربـەس (نـا. ل)[بـەر3 + بـەس] بـڕ: بەربەست

بەربەست (نا. ل)[بەر3 + بەسـت] ١ـ بەر گـرتنی ئاو بـۆ پاشـەکـەوت کـردن و راگـــرتنی. ٢ـ بەرهەڵست و بـەرگـــری لە هەر کـارێک. ~ **کـردن:** ١ـ بەری ئاوی جۆگە یا ئاوی خوڕی دیکە گرتن. ٢ـ بەر بەستن، بەر گرتن.

بەربەسێڵ (نا. ل)[بەر (بەرخ) + بە + سێڵ] چێشتێکی کوردەوارییە، قوڕاو.

گـۆشـتی بـەرخ لە ســەر سـێڵ ســوور دەکـەنەوە و مـاسـتی مـەڕانی بۆ خـاو دەکەنـەوە، بە سەری دادەکەن و دەیخۆن. لە هەندێک ناوچەی دیکە گـۆشـتی بەرخ دەگەڵ ماسـتی مەڕان و لەپە و کەوەر یا کوڕادە دەکوڵێنن، وەک جـۆرێک شـۆربای

بە ماست دوای پێگەیشتنی تێیدەکوشن و دەیخۆن.

بەربەگوار (ئان. ل)[بەر + بە + گوار] ئاژەڵێک کە گۆشتی زێدە وەک گوارە بە ملیەوە بێ.

بەربەن[1] (نا. ل)[بەر2 + بەن1] سینەبەند، گەردنبەندی شۆڕ. ⁘ بەژنی چەندە برندە لێی دەبەستێ گێلدارێ / تۆق و تەلەسم و بەربەن بە سەر دا هاتنە خوارێ (سێسەد هۆنراوە ل ٧٧).

بەربەن[2] (نا. ل)[بەر3 + بەن1] دارێک کە بەری کونی ئەستێر و گۆلی پێدەگرن، چێوهەسێڵ.

بەربین (نا. ل)[بەر3 + بین1] بڕ: بەربینگ

بەربینک (نا. ل)[بەر3 + بین1 + ک] بڕ: بەربینگ

بەربینگ (نا. ل)[بەر3 + بین1 + گ] ئەوک، قورقوڕۆچکە، بەربین، بەربینک. ~ **پێگرتن:** ئەوک و یەخەی کەسێک گرتن بە پەڵپ و بیانوو هێنانەوە. ⁘ خێزانم بەربینگی پێگرتووم دەڵێ دەبێ ماڵمان جوێ کەینەوە.

بەربێڵ (نا. ل)[بەر + بێل] بڕ: بەرەجووت

بەربێنکە (نا. ل)[بەر2 + بێن1 + کە] بڕ: بەرهەڵبێنە

بەرپا (ئان. ل، ئاک. ل)[بەر3 + پا] ١ـ وەستاو، لە سەر پێ. ٢ـ ساز، دامەزراو، رێکخراو. ~ **بوون:** ساز بوون، دامەزران و هەڵگیرسانی ئاژاوە و شەڕ و شتی لەم بابەتە. ~ **کردن:** هەڵگیرساندن، دامەزراندن، ساز کردن.

بەرپاڵ (نا. ل)[بەر3 + پاڵ/٦] قەدپاڵی کێو و شاخ، لاپاڵ. ⁘ واتا کە دەبوو بە ڕۆژی سەرساڵ/ هەرکەس دەرئەچوونە دەشت و بەرپاڵ (مەم و زین ل ٢٦٢).

بەرپان (ئان. ل)[بەر3 + پان] بڕ: بەربەرین.

بەرپرس (نا. فا)[بەر + پرس] سەرۆک و کاربەدەستی تاقمێک کە وەڵامدەری کار و ئەرکی پێ سپێردراوە، لێ پرسراوەی شوێنێک، بەرپرسیار، مەسئوول.

بەرپرسایەتی (حم.)[بەرپرس + ئایەتی] بەرپرسی وەڵام دانەوە، مەسئوولیەت. ⁘ بەرپرسایەتی ئەو ئەرکە گرینگە لە سەر شانی منە.

بەرپرسیار (نا. فا)[بەر3 + پرسیار] بڕ: بەرپرس.

بەرپەرچ (نا. ل)[بەر3 + پەرچ] بیانوو، پەرچ. ~ **دانەوە:** بیانوو هێنانەوە، بیانوو داتاشین.

بەرتاو (نا. ل)[بەر3 + تاو] ئەو شوێنەی کە تاو دەیگرێتەوە، بەرخۆر، بەرهەتاو، بەر رۆژ.

بەرتوورک (نا. ل)[بەر + توورک] [باک] بڕ: چیکڵدانە

بەرتەسک (ئان. ل)[بەر3 + تەسک] پارچە یا هەر شتێکی لای بەرینایی کەم بێ. // بەربەرین.

بەرتەنگ (ئان. ل)[بەر3 + تەنگ] حاڵی زەوی، ماڵ یا هەر شوێنێکی تەنگ، تەنگەبەر. // بەرفرە، فرەوان.

بەرتیل (نا.)[عەر: برطیل] ١ـ پارە یا هەر شتێک کە بدرێ بە کەسێکی کاربەدەست یا دەست ڕۆییو بۆ جێبەجێ کردنی کارێک کە ئەو کەسە خۆی نەتوانی جێبەجێی بکا، ریشوەت، بەرتێڵ، خاوە. ⁂ بەرتیل بەردی نەرم دەکا (پەند). ٢ـ [باک] خوێنبایی. ~ **خواردن:** بڕ: بەرتیل وەرگرتن. ~ **دان:** پارە دان بە کەسی بەرتیلخۆر بۆ ڕاپەڕاندنی کارێک. ~ **وەرگرتن:** کەسێک کە بۆ جێ بە جێ کردنی کارێک پارە وەردەگرێ، بەرتیل خواردن.

بەرتیلخۆر (نا. ل ـ ئان. فا)[بەرتیل + خۆر2] کەسێک کە هەتا پارە وەرنەگرێ کارێک جێ بە جێ ناکا، کەسێک کە بەرتیل وەردەگرێ.

بەرتیلخۆریی (حم.)[بەرتیلخۆر + ئیی] ئەنجام و ئاکامی بەرتیل خواردن.

بەرتێلانە (نا. ل)[ئەر] دیاری و کەل و پەلێک کە ماڵە زاوا بۆ ماڵی بووک دەنێرن، دیاری. // ناوتێلانە

تێبینی: ئەم وشە زۆر سانا دەیتوانی لە بەرتیل کەوتبێ [بەرتیل + ئانە] بەڵام وشەی ناوتێلانە هەر لەو زاراوەیە ئەو باوەڕە دەفەوتێنی کەوایە وشەکە (بەر و ناو) ی هەیە یانی لە [بەر + تێل + ئانە] پێک هاتوە و دەبێ تێل مانایەکی هەبێ. من پێمـوایە تێل هەمان توێڵ بە مانای نێوچاوانە و وشەکە دەبێتە دیارییەکە کە ماڵە زاوا دەیدەن هەتا چاویان بە بووک بکەوێ یا نێوچاوان و روخساری بووک ببینن.

بەرتێڵ (نا.)[ئەر] بڕ: بەرتیل

بەرجل (نا. ل)[بەر + جل] بڕ:

بەرجووت (نا. ل)[بەر + جووت] بڕ: جوانەگا

بەرجەوەن (نا.)[ئەر] ١ـ بڕ: بەرژەوەند ٢ـ دیمەن، مەنزەرە.

بەرجەوەند (نا.)[موک] بڕ: بەرژەوەند

بەرچا (نا. ل)[بەر + چا] بڕ: بەرچایی

بەرچاو (نا. ل)[بەر3 + چاو] ١ـ هەر شتێکی لە نزیک مرۆڤ بێ و بە تەواوی هەستی پێبکا. ٢ـ هەر شتێکی بەری دیتن بگرێ. ٣ـ (مجـ.) ئاشکرا، روون. ٤ـ (مجـ.) کاری گرینگ یا شتێکی زەق کە خەڵک بیبینێ یا سەرنجی بداتێ. **~ بوون:** زەق بوونی کەسێک یا شتێک دە نێو خەڵک دا. ⁘ بەو سمێڵە زلانەت زۆر بەرچاوی بزانە هەندێکی کورت ناکەیەوە. **~ تاریک بوون:** (کنـ.) زۆر تووڕە بوون و رق هەستان و گرینگایەتی بە هیچ نەدان، هیچ نەدیتن لەبەر تووڕەیی. **لە ~ بوون:** ١ـ زەق بوون دە نێو کۆمەڵ دا، بەرچاو بوون. ٢ـ نزیک بوون و هەست پێکردنی شتێک یا کەسێک. ٣ـ سەرنج دان، لە بەر چاو گرتن. **لە ~ خستن:** بێزار بوون و پێ سووک بوونی کەسێکل یا شتێک بە هۆی کەسێکی دیکەوە. ⁘ ئەوەندەت دۆڵمە بۆ ساز کردم هەتا لەبەر چاوت خستم. **لە ~ سووک بوون:** بێنرخ بوونی کەسێک، لەبەرچاو کەوتن. **لە ~ کەوتن:** کەسێک یا شتێک ئیدی خۆش نەویستن، سووک بوونی کەسێک یا شتێک لە بەر چاو. ⁘ هەموو کەست لە بەرچاو بکەوێ منداڵەکەی خۆت لە بەرچاو ناکەوێ! **لە ~ گرتن:** سەرنج و گرینگایەتی دان بە شتێک، رە پێش گرتن. ⁘ ئەو قسانەی پێمکوتی لە بەرچاویان بگری زەرەرێ ناکەی.

بەرچاوتەنگ (ئان. ل)[بەر + چاو + تەنگ] ١ـ کەسێک کە توند دەستی بە ماڵی دنیاوە گرتوە و خەرجی ناکا، رژد، لەچەر. ٢ـ کەسێک کە چاوی تێر نابێ، بە تەماح، چاونزێر. **~ بوون:** ١ـ رژد بوون، لەچەر بوون. ٢ـ بە تەماح بوون، چاوتێر نەبوون.

بەرچاوتەنگیی (حم.)[بەرچاو تەنگ + ئیی] ئاکامی کردەوەی بەرچاوتەنگ، رژدیی، لەچەریی.

بەرچاوتێر (ئان. ل)[بەرچاو + تێر] ١ـ کەسێک کە چاوی بە ماڵی دنیا تێرە و تەماحی نیە. ٢ـ دلاوا، سەخی. **~**

بوون: ١ـ بە تەمـــاح نەبوون، چاو تێـــر بوون. ٢ـ دڵاوا و سەخی بوون.

بەرچاوکە (نا. ل)[بەر + چاو + کە] ١ـ قایشێکی ریشوو دار و هەندێک جار بە مت و مـــووروو رازاوەیە کـــە لە بەر چاوی ئەسپ و گـوێدرێژ و هێـســتـری دەدەن بۆ ئەوەی مـــێش ئازاریان نەدا. بەرچاوە، چاویلکە، پێـــشـــچـــاوکـــە، بەرچاوگە/٢. ٢ـ کوتە مقەوا یا لاستیکی بڕاو بە شکڵی لەتکە مانگ کە دوو لای کون دەکەن و بە کێش یا بەنێک لە پشت ســـەریان دەیبـــەستن و جـــووتێـــر و دروێنەوان یا ئەو کـەسـەی لە لادێ لە بەر تاو کار دەکا دەیهێنێتە نێو چاوانی هەتا ئارەقـە نەڕژێتـە نێـو چاوی و هەتاو لە چاوی نەدا، تیلیـــســـــان، بەرچاوە، ئافتاوگەردان.

بەرچاوگە (نا. ل)[بەر + چاو + گە] ١ـ خشـڵـێکی ژنانە پتـر لە زێڕ سازی دەکرێ، لە سەری قایم دەکەن و خشڵەکە دەکەوێتە سەر نێوچاوانیان، پێشەسەر. ٢ـ بڕ: بەرچاوکە/١.

بەرچاوە (نا. ل)[بەر + چاو + ئە] بڕ: بەرچاوکە/١و٢

بەرچایی (نا. ل)[بەر + چایی] نان و چایی بەیانیان کە پتر ماست و پەنیرە یا کـــەرە و مـــرەبایە، بەرقلیـــان، بەرچا، بەرقەننە، قاوڵتوون، خورینی، چێشت، تاشتێ، ناشتا.

بەرچن (نا. ل)[بەر1 + چن (چنین)] بڕ: بەرچنە

بەرچنۆکە (نا. ل)[بەرچن + ئۆکە] بەرچنی چووکـــە کـە بۆ مـــیـــوە و بەر چنینەوەی کەمتر کەلکی لێوەردەگرن.

بەرچنە (نا. ل)[بەر1 + چن (چنینەوە) + ئە] سـەوەتەیەکی دەسـچنە لە شـووڵ، شکڵی قووچە کە لە بنەوە بۆ سەرێ کەم کـەمـە زارکی گەورەتر دەبێ و مـیـوەی چنراوی تێـــدەکـــەن، بەرچن، بەرچینە، تریان.

بەرچەپ (نا. ل ـ ئان. ل)[بەر + چەپ] پێچەوانە، دژ.

بەرچیت (نا. ل)[بەر + چیت] بڕ: بەرچیغ

بەرچیخ (نا. ل)[بەر + چیغ] بڕ: بەرچیغ

بەرچیغ (نا. ل)[بەر + چیغ] ١ـ دارێکی هەندێک درێژە، چەند دانەی لە زەوی دەچەقـــێـنن بۆ راگـــرتنی چیغ و

چیــغی بـە دەوری دا دەکــێــشـن. ٢ـ ئەو دارانـەی کــە لـە ســـەر لاخـــێــشـک دەچەقێندرێن هـەتا دەغلی دوراو لە سـەر خـێشک نەخزێن و نەکەون، قیـسپ. ٣ـ پەیاغ & بەرچیخ، بەرچیت.

بەرچینە (نا. ل)[بەر + چین + ئە] بڕ: بەرچنە

بەرچێڵە (ئا.)[بەر + چێڵ (مانگا) + ئە] ١ـ کـوتە چـەرمـێک کـە لە ملی گـا داچۆڕاوەتە خـــوارەوە. ٢ـ (مـــجـ.) بەرخەبەبە

بـەرچـێـن (نـا. ل)[بـەر + چـێـن] بـڕ: بەربوورە

بەرخ (گیانـ.)[هەخ: ڤەرمەکە ـ سان: ڤـورەنە، ڤـرنـە ـ پەه: ڤـەرەک، ڤـەررەک. تات: ڤـەرە ـ فـار: بـرە ـ بیر: بەررە ـ لۆر: بێـرە. باک: بـەرخ، بەرخک ـ نـاو: بەرخ ـ بـاش: وەرک ـ هـەو: وەرە ـ زا: ڤـــــارا، ڤارەک، ڤەرا، ڤەرە، ڤەرەک] ١ـ بێچووی ساوای مەڕ هەتا شـەش مانگان. ـ ئەگەر مـێ بوو بـەرخــەمێ و ئـەگـــەر نێـــر بـوو بەرخـەنێری پێدەڵێن و دوای یەک سـاڵان دەبێـتـە کـاوڕ (کـاوڕەنێـر ـ کـاوڕە مێ) دوای ساڵێک تێوەڕسووڕان کاوڕ دەبێتە شەک. شەکی نێر پێی دەڵێن شەک بەران و شـەکی مێ پێی دەڵێن شـەک مـەڕ، کـە تەمـــەنی گـەیشـتـــە چوار دەبنە مـــەڕ و بەران. ٢ـ (مـجـ.) بۆ خـۆشـەویسـتی بە منداڵ دەکوترێ، ڕۆڵە گیان، بەرخۆڵە. ⁘ بەرخم، وامەکە. بەرخی بابم دا چایەکی بێنە. ٣ـ یـەکــەم بـورج لە دوازدە بـورجی ئاســمـــان کـە بەرابـەرە دەگـەڵ مــانگی خاکەلێوە (عەر: حمل). ~ **فرچک دان:** یـەکـــەم ژەک کـــە دوای بوون دەدرێ بـە بەرخ. || **بەرخی ساوا:** بەرخـێک کـە تازە بووبـێ. **بەرخی مێ:** بـەرخـــەمـێ. **بەرخی نێــر:** ١ـ بەرخـــە نێـــر. ٢ـ (کنـ.) منداڵی نێـرینە، کـوڕ. ⁘ بەرخـی نێـر بۆ ســەر بڕینە.

تێبینی: ئەو خـۆشـەویسـتـیـیـە لەو ســەردەمـــەوە مـــاوە کــە کــورد ئـاژەڵی ڕاگــرتوە و مـــاڵات ریزێکی تایبــەتیـــان هـەبوە. هـەمـــوو دار و نـەداریان مــــەڕ و مـــــــاڵات بوە و بـە زاو و زووو داهـات و دەوڵـەتیـــان زیـاد بـوە و بەرخ نـوێـنـەر و نیـشـانـەی زیاد بوونی ئەو دەوڵەت و مـاڵ بوە.

بەرخڤان (نا. ل)[بەرخ + ڤان][باک] بڕ: بەرخەلەوان

بەرخک (نا. ل)[بەرخ + ک][باک] بڕ:

بەرخلێنە (نا. ل)[بەر + خلێنە] هەر کــام لە دوو ددانی پێش خلێنە و دوای کــەڵپ کــە بە گــشــتی لە مــرۆڤ دا لە هەشت ددان پێک هاتوون.

بەرخــوار (نا. ل)[بەر + خــوار] بڕ: بەرخۆر

بەرخوێن (نا. ل)[بەر + خوێن] کچ و ژن و مــاڵێک کــە تاوانبــار بۆ مــەســڵــەتی قــەتڵ و ژن هەڵگرتن دەبێ بیــدا هەتا مەسەلەکەی کۆتایی پێبێ، خوێنبایی.

بەرخــۆر (نا. ل)[بەر + خــۆر] ئەو ئازووقــەی کــە بەر لە زســتــان و وادەی دیاری کراوی دە کاری دەکەن و دەیخۆن، بەرخوار، پێشخۆر.

بەرخــۆڵە (نا. ل)[بەرخ + ئۆڵە] ١ـ بــەرخــی ســـــاوا. ٢ـ (مــــجـ.)منداڵی خۆشەویست.

بەرخــەبەبە (نا. ل)[بەر + خــەبەب (غەبغەب) + ئە] پێستی داچۆڕاوی ژێر چەنەی مرۆڤی قەڵەو یا پیر، بەرغەبەبە، غەبغەب، غەبغەبە، بەرچێڵە.

بەرخەگەل (نا. ل)[بەرخ + ئە + گەل] رانێک کە هەمووی بەرخ بێ، گەلەبەرخ، بەرغەل، بەرخەل، بەرگەل.

بەرخـــــەل (نا. ل)[بەرخ + ئە + ل (گەل)] بڕ: بەرخەگەل

بەرخەلەوان (نا. ل)[بەرخەل + ئە + وان] کــەســێک کــە بەرخ دەباتە لەوەڕ و ئاگاداریان لێ دەکا، شوانی بەرخان، بەرخــڤــان، بەرغــەلەوان، بەرخـــەوان، بەرگەلەوان.

بەرخــەمێ (نا. ل)[بەرخ + ئە + مێ] بێچوو مەڕی مێینە. بەرخی مێ.

بەرخەنێر (نا. ل)[بەرخ + ئە + نێر] بێچوو مەڕی نێرینە، بەرخی نێر.

بەرخــەوان (نا. ل)[بەرخ + ئە + وان] بڕ: بەرخەلەوان

بەرد (نا.)[پەش: دەبەرە. ئال: berg (کێو). لۆڕ: بەرد. باک: بەرد ـ ناو: بەرد ـ باش: بەرد ـ زا: بەر] ١ـ مادەیەکی رەق و سەختە کە چینی سەرووی زەوی پێک هێناوە و بە شکڵی جۆراوجۆر و ورد و دریشت لە خــیــزەوە هەتا رەوەز و چیــا هەیە، کــوچک، ســەنگ، کــەڤــر، تەوەن، کــەرا، کــەڕا. ؛؛ بەرد لە جــێــی خــۆی ســـەنگینە. ٢ـ بەرد، خــــشــت، یا هــەر شتێکی دیکە کە قورسایی دیاری کراوی هەیە و لە تایەکی تەرازووی داوێن بۆ

کێشانی کەل و پەل و کالاّ، سەنگ. ٣ـ مادەیەکی رەق و چووکە کە بە هۆی مادەی زیادی لەش لە سەر گورچیلە و زراو یا لە نێو موسڵدانە دا سازی دەبێ. ٤ـ (مجـ.) ویشک و رەق. ⁘ ئەو چەسپە هێند کۆنە وەک بەردی لێهاتوە تازە بە کەلک نایە فڕێی دە! ٥ـ (مجـ.) نەبزوون، بێجووڵە. ⁘ ئەو کابرایە دەڵێی بەردە لەوێ راوستاوە هەر جووڵەی نایە. **بوونە ~ :** زۆر رەق بوون، ویشک بوون. **~ برین:** شکاندن و لەت کردنی بەردی رەوەز و شاخ بۆ کار و باری خانوو ساز کردن. **~ بە گومبەز دادان:** (کنـ.) کوفر کردن، سووکایەتی بە دین و ئیمان کردن. **~ لە سەر دانان:** (کنـ.) لە بیر بردنەوەی کار و مەسەلەیەک و ئیدی باس نەکردنەوەی. ⁘ ئەو نێوان ناخۆشییەی تۆ و بابت هەرچی بوو گوزەرا، بەردێکی سەت پووتی لە سەر دانێ و تازە باسیشی مەکەوە. **~ لە ئەژنۆی خۆ دان:** (کنـ.) کارێک بە زەرەری خۆ کردن، زەرەر لە خۆ دان، خۆ کڵۆڵ کردن، ماڵە خۆ خراپ کردن. ⁘ چەپڕەوی وامان هەبوون کە لە عەینی نەخوێندەواری و نەزانی دا گاڵتەیان بەوجۆرە بیروبڕوایە دەکرد و بەردیان لە ئەژنۆی خۆیان دەدا (تاریک و روون ل ٣٩). **~ لێبارین:** (کنـ.) تووشی بەلاّ و ناخۆشی بوون. **بەردی پەشیمانی لە چۆکی خۆ دان:** (کنـ.) پەشیمان بوونەوە لە کارێک و خەفەت پێوە خواردن. **لە ~ دان:** (کنـ.) بە فیڕۆ دان و فەوتاندنی شتێک. || **بەردی ئاسمانی:** بەردێک کە لە ئاسمانەوە دادەکەوێتە سەر زەوی. **بەردی بناغە:** ١ـ ئەو بەردانەی کە دوای هەڵقەندنی بناغە، دە بنچینەی داوێن و بناغەی لە سەر ئەو دادەڕێژن، بەردی بنچینە. ٢ـ (مجـ.) بنچینەی کار و مەسەلەیەک. ⁘ بەردی بناغەی شێعری نوێی کوردیی لە سەر بەیتەکان داڕێژراوە. **بەردی بنچینە:** بڕ: بەردی بناغە. ⁘ سەیلی هیجرت بەردی بنچینەی لە رەگ هێنامە دەر/ باری فیکرت قەددی راستی تێشکاندم وەک فەنەر (نالی ل ٢٠١). **بەردی بن گۆم:** (کنـ.) شتی لە دەچوو کە ئیدی نەدۆزرێتەوە. **بەردی جەهەننەم:** بەردێکی بریسکەداری مەیلەوبۆرە کە دوکتوران بۆ چاو و ددان کەلکی لێوەردەگرن، نیتراتی زێو، جەهەننەم داشی. **بەردی سارد و گەرم:** (کنـ.) ناخۆشی و بەلاّ. * **بەردی سارد و گەرم وەبەر پێ (رێ، رێگا) هاتن:**

(کنـ.) تووشی بەڵا و ناخۆشی ژیان هاتن. ⁂ هیوادارم بەردی سارد و گەرم نەیەتە بە پێت! بەردی سارد و گەرمت وەبەر ڕێگا نەیە! **بەردی سەبوور:** ١ـ بەرد و ڕەوەزی سەخت کە هەمیشە لە سەرما و گەرما و بەفر و باران دا سەر جێی خۆیەتی و نوێنەری سەنگینی و تاقەت هێنان لە بەرابەر سەختی و ناخۆشی دایە. ⁂ بەسمە بەش لەم دەهرە تاهیر شێوەیی بەردی سەبوور / چونکە هەر بێقیمەتی دێنێتە بەر، پاڕانەوە (سەید تاهیری هاشمی). ٢ـ بەردێکی ئەفسایەییە کە خەڵک دەردی دڵی خۆیان لە لای ئەو دەکرد. **بەردی سەرشکێنە:** (کنـ.) شتی بێبایەخ و بێمنەت کە لە هەموو جێگەیەک هەبێ. **بەردی سولەیمان:** بەردێکی جوانە کە بۆ ساز کردنی هەندێک کەرەسە وەک دەسکی گۆچان و شتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن. **بەردی سەفرا:** بەردێکە کە لە بەر نیشتنەوەی مەوادی نێو زراو پەیدا دەبێ. **بەردی گورچیلە:** بەردێک کە لە بەر ئاوێتە بوونی ئەسیدگەلی میز دەگەڵ ماکەی دیکە پێک دێ و لە سەر گورچیلە پەیدا دەبێ و یا عەمەل دەکرێ یا ئەوە کە خۆی بە ڕێی میز دا دێتە دەر. **بەردی محەک:** بەردێکی ڕەشە کە زێرینگەر زێڕ یا زێوی ڕێدەخشێنێ و عەیارەکەی پێ دیاری دەکەن. **بەردی موسڵدان (میزڵدان):** بەردێکە کە لە بەر ئاوێتە بوونی میز دەگەڵ ماکەکانی دیکە لە نێو موسڵدان دا ساز دەبێ. **بەردی مەرمەڕ:** بڕ: مەڕمەڕ. **بەردی ئەلحەد:** ئەو ڕیزە بەردەی کە سەری گۆڕیچەی پێ دادەپۆشن. ***سەر وە بەردی ئەلحەدێ کەوتن:** (کنـ.) درەنگ ئاگادار بوون و تێگەیشتن لە هەڵە و خەتا. **تێبینی:** گۆیا مردوو نازانێ کە مردوە و کاتێک لە نێو گۆڕ دا چاو دەکاتەوە و سەر هەڵدێنێ سەری وە بەردی ئەلحەدێ دەکەوێ و تازە دەزانێ کە مردوە و ئیدی بۆ پەشیمان بوونەوەی کارە خراپەکانی درەنگ بوە.

بەردار (ئان. فا)[بەر1 + دار1] دار و دەرختێک کە بەر بدەن، بەبەر.

بەرداش (نا. ل)[بەرد + ئاش1] بەردێکی خڕی گەورەیە کە تایبەت بۆ ئاش دەیتاشن. ئاش لە دوو بەرداش پێک دێ کە بەرداشی بنەوە نابزوێ و ئەوەی سەرەوە دەگەڕێ و دانەوێڵە دەهاڕێ، کەڤری ئاشی، بەردەهاڕ، بەراش، ئارسی.

بەردانی (ئان. ل)[بەرد + ئان + ئی]
بڕ: بەردەڵان

بەرداوێژ (ئان. فا)[بەرد + ئاوێژ] ١ـ کەسێک کە بەرد داوێ. ⁂ ئەحمەد بەرداوێژیکی چاکە. ٢ـ (نا. ل) مەودایەک کە بەردی هاویشتراو دیاری دەکا. ⁂ کەوەکە هەر بەرداوێژێک لێمان دوور بوو کەچی نەیتوانی بە تفنگەکەی بیەنگێوێ.

بەرداوی (ئا. ل)[بەرد + ئاوی] بڕ: بەردەڵان

بەردباران (نا. ل)[بەرد + باران] بڕ: بەردەباران. **~ کردن:** بڕ: بەردەباران کردن.

بەردبڕ (ئان. فا)[بەرد + بڕ] کەسێک یا کرێکارێک کە لە کێو بەرد دەبڕێتەوە و خۆی یا کەسێکی دیکە دەفرۆشێ و خەڵک بۆ خانوو ساز کردن لێیدەکڕن.

بەردبڕیی (حم.)[بەردبڕ + ئیی] کار و پیشەی کەسی بەردبڕ.

بەردتاش (ئان. فا)[بەرد + تاش] کەسێک کە بەردی مەڕمەڕ یا بەردی دیکەی پێویستی خانوو یا کێل لێک و لووس و ئامادە دەکا یا لە بەرد مجەسەمە و کەرەسەی دیکە ساز دەکا، بەردتراش، کوچکتاش.

بەردتاشیی (حم.)[بەردتاش + ئیی] کار و پیشەی کەسی بەردتاش، بەردتراشیی.

بەردتراش (ئان. فا)[بەرد + تراش] بڕ: بەردتاش

بەردتراشیی (حم.)[بەردتراش + ئیی] بڕ: بەردتاشیی.

بەردڕانە (نا. ل)[بەر + دڕ + ئانە] پارە شیرینی یا جل و بەرگی کۆن یا هەر شتێکی دیکە کە لە کاتی جل و بەرگی تازەدوراو دەیدەن بە دۆست یا بە دەست و پێوەند، بەردڕکانە، بەردڕەکانە.

بەردڕکانە (نا. ل)[بەر + دڕ + ک + ئانە] بڕ: بەردڕانە

بەردڕەکانە (نا. ل)[بەر + دڕ + ئە + ک + ئانە] بڕ: بەردڕانە

بەردکاریی (حم)[بەردکار + ئیی] ئەو کارانەی کە وەستا و بەننا لە کاری خانووبەرە دا بە بەرد دەیکەن. ⁂ ئەو دیوارە هەندێک بەردکاریی ماوە.

بەردکێش (نا. فا)[بەرد + کێش] ١ـ کەسێک کە بەردی پێویستی خانوو ساز کردن لە دەشت و چیا کۆ دەکاتەوە و لە ئاوەدانی دەیفرۆشێتەوە. ٢ـ (نا. ل)

جووتێک سەوەتە یا خەڕەکەیە لە سەر پشتی گوێدرێژی دادەنێن و بەردی پێ دەکێشنەوە.

بەردکێشیی (حم.)[بەردکێش + ئیی] کار و پیشەی بەردکێش.

بەردلانە (نا. ل)[بەر + دڵ + ئانە] پاروو نانێک کە کەسی برسی بەر لە نەهار و شام دەیخوا هەتا بەر دڵی بگرێ و هەتا وەختی خواردن تاقەت بێنێ، بەرکوت، نەوس بڕ.

بەردناس (ئان. فـا)[بەرد + ناس] کەسێک کە پسپۆڕی بەردە و لە زانستی بەردناسی دا شارەزایە.

بەردناسیی (حم.)[بەردناس + ئیی] زانستی چۆنیەتی و چلۆنایەتی بەرد و کانی جۆراوجۆرەکان.

بەردە (ئان.)[ئەو: ڤەرێتە ـ پەه: ڤەرتەک] ١ـ مرۆڤێک کە زوو بۆ خزمەت دەکرِدرا و دەفرۆشترا، غولام، کۆیلە، بەنی. ٢ـ ئەسیر، دیل.

بەردە ئازەبە (نا. ل)[بەرد + ئە + ئازەبە] بڕ: بەردەعازەبە

بەردەباران (نا. ل)[بەرد + ئە + باران] سزای کەسێکی تاوانبار بوە کە بە پێی داب یا ئایین بەردیان پێ داداوە، بەردباران، سەنگەسار. **~ کردن**:١ـ بەرد پێدادانی بە کۆمەڵ بە کەسێک کە ئایین یا دابی کۆن بە تاوانباری داناوە، بەردباران کردن. ٢ـ بەرد پێدادانی بە کۆمەڵی منداڵان بە کەسێک یا بە ماڵێک لە بەر رق و تووڕەیی. ፧ منداڵ لە بەر ئەوە کە کاک حەمە تۆپەکەی دڕاندبوون ماڵەکەیان بەردەباران کرد. ٣ـ پێدادانی بەرد بە شەیتان لە ئاهەنگی حەج، رەجم کردن. & سەنگەسار کردن.

بەردەباز (نا. ل)[بەرد + ئە + باز2] بەردێک یا چەند بەردە لە جۆگە و چۆمی کەم ئاو دایدەنێن وەها کە سەریان لە ئاو بە دەرەوەیە و خەڵک بە سەریان دا بازد دەدەن و خۆ دەپەڕێننەوە، پردەباز، بەردەواز، پێباز.

بەردەبیرۆ (نا. ل)[بەرد + ئە + بیرۆ] ١ـ جۆرێک بەردی زۆر سەخت، گرانیت. ٢ـ (مجـ.) سەختی و رەقی.

بەردەبێر (نا. ل)[بەرد + ئە + بێر] بەردێکە کە شوان لە سەری دادەنیشێ و سەری مەڕ و بزن بۆ بێری دەگرێ هەتا بیدۆشێ.

بەردەپا (نا. ل)[بەرد + ئە + پا] بڕ:

بەردەپێ (نـا. ل)[بـەرد + ئـە + پـێ] خـرکـە بـەردێکی سـووکی رەش و کـون کونە، کە پتر لە حەمام پانیەی پێی پێ دەشۆن هەتا تۆخی زێدە لێوە کا یا ئەوە کە بۆ تووک لێ کردنەوەی کەوڵ و لووس کـردنی بەردی مـەڕمـەڕ کـەلکی لێوەردەگرن، بەردەپا.

بەردەتات (نا. ل)[بەرد + ئە + تات] تەختـە بـەردێکی پان و گـەورە و لێک و لووسـە لە سـەر کانی و حەوزی مزگەوت دایدەنێن بۆ نوێژ و جارجارە مردووشی لە سـەر دەشـۆن، تاتەبەرد، بەردەنوێژ، تاتەنوێژ، تات.

بەردەچەخـمـاغ (نا. ل)[بەرد + ئە + چەخماغ] بڕ: بەردەچەرخ

بـەردەچـەرخ (نـا. ل)[بـەرد + ئـە + چەرخ] بەردێکی چووکە لە کارخانە ساز دەکـرێ و لە نێـو چەرخ یا چەخـمـاغی دەنێن بۆ هەڵکردنی، بەردەچەخماغ.

بەردەخوێ (نا. ل)[بەرد + ئە + خوێ] جۆرێک خوێی کلۆ گەورەیە کە وەک بەرد وایە وردی دەکـەن و بۆ کـاگڵ و بۆ دان بە ماڵات و هەندێک شتی دیکە کەلکی لێ وەردەگرن. ⁂ مێگەلی تێر و تەسەل لێر و لەوێ / دێن و شالاو دەبەنە بەردەخوێ (هێدی ل ٢٢٤).

بەردەڕێژ (ئـان. ل)[بەرد + ئە + ڕێژ] حـەسـار، کـۆڵان یا ڕێگایەک کـە بەردیان تێ گـرتبێ هەتا تۆز و خـۆڵ و قـوڕ و چڵپاوی نەبێ. **~ کردن:** چنینی بەرد لە سەر زەوی بە ڕێک و پێکی بۆ هات و چۆ.

بەردەزوورە (نا. ل)[بەرد + ئە + زوور +ئە] بەردێکی سەخت و رەق و زوورە کە داس و چەقـۆ و ئامـرازی برینی پێ تیـژ دەکەنەوە.

بـەردەس (نـا. ل)[بـەر + دەس] بـڕ: بەردەست

بەردەسان (نا. ل)[بەرد + هەسان] بڕ: هەسان

بەردەسـاو (نا. ل)[بەرد + ئە + ساو (سوون)] بڕ: هەسان

بەردەست (نا. ل)[بەر + دەست] ١- کەسێک کە بۆ هەڵسووڕانی کاروبار لە ژێر دەستی وەستا و کارزان کار دەکا. ٢- نۆکەر، خزمەتکار، کاردار. ٣- ژووری ماڵی دەوڵەمەند و ماڵدار کە بۆ دانیشتن و کاری نێو ماڵ تەرخان دەکردرێ. ٤- هەر شـتێکی لە گۆڕێ دادەنـدرێ بۆ ئەو

که هەمیشە کەلکی لێوەرگری. ‹‹ قاپ و قاچاغی بەردەست، کتێبی بەردەست. & بەردەس، بەردەستان

بەردەستان (نا. ل)[بەردەست + ئان] بڕ: بەردەست

بەردەستیی (حم.)[بەردەست + ئیی] ١ـ کار و ئیشی کەسی بەردەست. ٢ـ خزمەتکاریی، نۆکەریی.

بەردەستێ (نا. ل)[بەرد + ئەستێ] بەردێکی سەخت و ساف و سپی و لووسە کە بە ئەستێ لێیدەدەن و پڕیشکی لێدەبێتەوە و پووشوو ئاگر دەگرێ، هاوتای ئەستێ، بەردەئەستێ.

بەردەشۆڕ (ئان. ل)[بەرد + ئە + شۆڕ] کاری جویێ کردنەوەی بەرد لە دانەوێڵە. **~ کردن:** جویێ کردنەوەی بەرد لە دانەوێڵە. دانەوێلە لە دەفرێک دەکەن و ئاوی تێدەکەن، دوایی ئاو و دانەوێڵەی سەر ئاو لە قاپێکی دیکە دەکەن و بەرد کە قورسترە لە بنەوە دەمێنێتەوە، ئەم کارە چەند جارێک دووپاتی دەکەنەوە هەتا دانەوێڵەکە خاوێن دەبێتەوە.

بەردەشیر (نا. ل)[بەرد + ئە + شیر] بەردێکی کانییە، مادەیەکی سپی تێدایە و کاتێک دە نێو ئاو دا بیسوون ئاوەکییەکی وەک شیری لێ ساز دەبێ.

بەردەعازەبە (نا. ل)[بەرد + ئە + عازەب (عەزەب) + ئە] گاشە بەردێکی زەلامە گەنج و جحێڵ هێز و قەوی خۆیانی پێ بە تاقی دەکەنەوە، ئەوەی بتوانی هەڵیهێنێ عەزەب بوە و گەیشتۆتە تەمەنی ژن هێنان، بەردەئازەبە.

بەردەفرۆش (نا. فا)[بەردە + فرۆش] کەسێک کە بەردە و غولامی لە بازاڕ دەفرۆشت.

بەردەفرۆشیی (حم.)[بەردە فرۆش + ئیی] کار و پیشەی کەسی بەردەفرۆش.

بەردەقانی (نا. ل)[بەرد + ئە + قانی؟] ئامرازی کۆنی شەڕ و ڕاوە کە لە بەن دەچندرێ، دوو لۆی درێژە کە نێوەڕاستەکەی پانە و بەردی تێدەنێن، دوایی دوو لۆیەکە دەگرن و هەڵیدەسوورێنن و بەرەو ئامانج لۆیەکی بەر دەدەن و بەرد دەردەپەڕێ. زوو بۆ شەڕ و ڕاو کەلکیان لێوەرگرتوە و ئێستاکە شێوەکەی گۆڕدراوە و جیر و دوولکی لێ زیاد بوە و منداڵ بۆ ڕاوی مەلی چووک دەکار دەکەن، قۆچەقانی، قەڵماسک، قەڵماسەنگ.

بەردەقسڵ (نا. ل)[بەرد + ئە + قسڵ] بەردیکە لە کانی دەردەهێندرێ، دە کوورە دەهاویشترێ و قسڵی لێ پەیدا دەبێ و لە کاری خانوو ساز کردنیش دا دە کاری دەهێنن.

بەردەقەبر (نا. ل)[بەرد + ئە + قەبر] بڕ: کێل

بەردەگۆنجە (نا. ل)[بەرد + ئە + گۆنجە] بەردێک کە بەری کونی گۆل و ئەستێری پێدەگرن.

بەردەگەچ (نا. ل)[بەرد + ئە + گەچ] بڕ: بەردەگێچ

بەردەگێچ (نا. ل)[بەرد + ئە + گێچ] بەردێکە وەک بەردەقسڵ کە دە کوورە دا دەیپێژن و گێچی لێ پەیدا دەبێ، بەردەگەچ.

بەردەلینگ (نا. ل)[بەر + دەلینگ] کوتە پارچەیەکە لە بن دەلینگی پاتۆڵ و رانک دا دویدروون هەتا دەلینگ درەنگتر بدڕێ و بسوێ و شەقیشی راگرێ.

بەردەڵان (نا. ل)[بەرد + ئە + ڵان] شوێن و جێگا و رێگایەک کە بەردی زۆر بێ، بەردانی، بەرداوی.

بەردەم (نا. ل)[بەر + دەم] ١- پێش و دەمی شوێنێک. ؛؛ بەردەمی ماڵ، بەردەمی دوکان. ٢- بەرابەر، ئاست، حوزور. ؛؛ لە بەردەمی من درۆیان دەکەی.

بەردەمۆر (نا. ل)[بەرد + ئە + مۆر] بڕ: بەردەمۆرە

بەردەمۆرە (نا. ل)[بەرد + ئە + مۆر + ئە] خاک و گڵی دەور و بەری قەبری ئیمامەکان و شوێنی پیرۆز لە لایەن شیعەکانەوە کە لە قالب دەدرێ و دەیپێژن و لە کاتی نوێژ کردن نێوچاوانی لە سەر دادەنێن، بەردەمۆر.

بەردەمووروو (نا. ل)[بەرد + ئە + مووروو] بەشێکە لە کەرەسەی ئاش. بەردێکە لە بنەوەی بەرداش و تەوەرەی لە سەر دەسوورێ.

بەردەمووکانە (گیا.)[بەر + دەمووکانە] پنجە دارێکی چووکە لە بن و سەرلقی دارمازوو و هەندێک داری دیکە دەردەچێ، بەرێکی وردی وەک ساواری هەیە کە شیرەیەکی چەسپ و لینجی سەوزی لێدەبێتەوە بۆ برین، لا بردنی موو، راو و هەروەتر لە سەنعەت دا کەلکی لێوەردەگرن، دەمکانە، دمکانە، دەنووکە، دەمووکانە، بەردەمووکە،

موخورِ.

بەردەمووکە (گیا.)[بەر + دەمووکە] بڕ: بەردەمووکانە

بەردەنوێژ (نا. ل)[بەرد + ئە + نوێژ] بڕ: بەردەتات

بەردەنووس (نا. ل)[بەرد + ئە + نووس1] نووسراوەی سەر بەرد، نووسراوەیەک کە لە سەر بەرد هەڵقەنرابێ.

بەردەواز (نا. ل)[بەرد + ئە + واز] بڕ: بەردەباز

بەردەوان (ئان. ل)[بەرد + ئە + وان] کەسێک کە بە سانایی بە رەوەزە بەرد و زەرد و ماهان دا هەڵدەگەڕێ، رازەوان، شاخەوان.

بەردەهاڕ (نا. ل)[بەر + ئە + هاڕ (هاڕین)] بڕ: بەرداش

بەردەستێ (نا. ل)[بەرد + ئە + ئەستێ] بڕ: بەردەستێ

بەردەیی (حم.)[بەردە + ئی] بەردە بوون، غوڵامی. ٢ـ ئەسیری، دیلی.

بەردەی (گیا.)[عەر: بردی] جۆرێک قامیشە لە تیرەی جەگەن، دوو هەتا چوار گەز بەرز دەبێتەوە، لە سەرەوەی پرزەکانی چەترێکی جوان ساز دەکەن، لە دەم رووبار شین دەبێ، لەم گیایە جۆرێک کاغەز بە ناوی پاپیرۆس ساز دەکەن، Cyperus papyrus ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، پاپیرۆس.

بەردیل (گیان.)[باک: بەردیل، بەلندیر ـ ناو: بەردیل ـ زا: بەلەندیرە] بەرخە مێیەکی دوو ساڵی تەواو کردبێ و پێی دە سێ ساڵەی نابێ، شەک مەڕ.

بەردیلزا (گیان.)[بەردیل + زا] بەرخەنێری سێ ساڵە، شەک بەران.

بەردین (ئان. ل)[بەرد + ئین] هەر شتێکی لە بەرد یا بە بەرد ساز کرابێ، بەردینە. ؛؛ ئاونگی بەردین، دیواری بەردین.

بەردینە (ئان. ل)[بەرد + ئینە] بڕ: بەردین.

بەرڕاو (نا. ل)[بەر + راو] لای خوارەوەی راو. // سەرڕاو. **~ لێگرتن:** لای خوارەوە لە نێچیر گرتن. ؛؛ ئەوە ئاغام ئەمن دەڵەم سەرڕاو و بەرڕاوی لێبگرن / ئەوە مامزی من گەلێکە شوومە ...(پایزە ل ٥٣)

بەرز (ئان.)[هیک: وەردە ـ ئێک: بەرزیا، بەرێزیەهـ، بێرێزەنت ـ ئەو: ڤەرز،

بێــرێز، بەرێز ـ پەھ: بورز، بورژ، بۆرز. کرم: بۆرز. باک: بەرز ـ ناو: بەرز ـ باش: بەرز ـ هەو: بەرز ـ زا: بەرز، بەرژ، بارز] ١ـ درێژ و بڵیند بە باری قیتی دا. ⁘ بالابەرز، کێوی بەرز. ٢ـ شتێک کە وە ئاسمان کەوتوە و لە زەوی دوور کەتۆتەوە، یا ئەوەکە پەیوەندی بە زەوییەوە نیە، بڵند. ٣ـ توند و زیاد لە باری حاڵەتەوە. ⁘ دەنگی بەرز. ٤ ـ بڵند و بە نرخ لە باری کەسایەتییەوە. ⁘ پیاوی بەرز، شاعیری بەرز، زانای بەرز. **~ بوون:** بڵند بوون. **~ بوونەوە:** ١ـ هەستان، بڵند بوون. ⁘ کاتێک مامۆستا هاتە ژوور هەموو لە بەری بەرز بوونەوە. ٢ـ وە حەوا کەوتن، بڵیند بوون و لە زەوی جیا بوونەوە. ⁘ بادەوەکە هێندە بەرز ببۆوە بە ئاستەم دەدیترا. ٣ـ زیاد بوونی پلە و پایە. ⁘ لەوەتی بۆتە دوکتور لە بەر چاوی خەڵک بەرز بۆتەوە. **~ کردن:** ١ـ زیاد کردن و بڵیند کردنی دەنگ. ⁘ رادیۆکە بەرز کە بزانین دەڵێ چی. دەنگت هێندە بەرز مەکە ئەو منداڵانە نوستوون. ٢ـ برِ: بەرز کردنەوە. **~ کردنەوە:** ١ـ هەستاندن لە خەو. ⁘ برۆ ئەو منداڵانە بەرز کەوە رۆژ درەنگە. ٢ـ هەڵێنان، بڵیند کردن. ⁘ بارەکەی بەرز کەوە. دەستی بەرز کردەوە. ٣ـ لە سەر یەک هەڵچنین و دانان. ⁘ ئەو فەردە ئاردانە ئالێرە بەرز کەوە. ٤ـ کەسێک یا شتێک هێنانە بە باس و نرخ پێدان. ⁘ مەسەلەی کوردیان زۆر بەرز کردۆتەوە. کابرایان بەرز کردەوە و کردیانە رێبەری خۆیان.

بەرزاخ (نا. ل)[بەر + زاخ] داوێنی چیا، بەرکاو، بەرقەد.

بەرزایی (نا. ل)[بەرز + ئایی][ئەو: بەرێزیەھ] ١ـ بڵندایی، بڵندی. ٢ـ درێژایی. ٣ـ (نا.)[ئەو: بەرێزەھ] کێو، ترۆپکی کێو. & بەرزێتی.

بەرزگ (نا. ل)[بەر1 + زگ] ١ـ برِ: بەرمسوڵدان ٢ـ شوێنی لای خوارەوەی ئەو گیاندارانەی لە سەر چوار پێ دەرِۆن. ⁘ ئەو گوریسەی بە بەرزگی ئەو یەکسمە دا بێنە بیدە بە من. & بەرسک

بەرزە[1] (نا. ل)[بەرز + ئە] حەیوانی کەوی گەورە، مالات و حەیوانی لە چاو ئاژەڵ گەورەتر وەک کەڵ، ئەسپ، گوێدرێژ، گا و مانگا.

بەرزە[2] (ئان.)[باک] برِ: بزر

بەرزەبڵێس (نا. ل)[بەرز + ئە + ب + لێس (رێس ـ رێستن)] کەسێک کە

هەڵدەداتە نێو قسان و زۆری لە سەر دەڵێ.

بەرزەپا (ئاک. ل)[بەرز + ئە + پا] بڕ: بەرزەپێ

بەرزەپەڕ (ئان. ل)[بەرز + ئە + پەڕ] بڕ: بەرزەفڕ

بەرزەپێ (ئاک. ل)[بەرز + ئە + پێ] بەرزەپا، یەک پێ. ~ **هەستان:** دەست بەجێ لە سەر جێی خۆی هەستان لە کاتی وەژوور کەوتنی مامۆستای فێرگە یا کەسێکی گەورەتر لە شوێنی دیکە. ∷ هات سڵاوی کرد، خانۆ بەرزەپێ لە بەری هەستا، ...(دمدم ل ١٣٦)

بەرزەجرە (گیانـ.)[بەرز + ئە + جرە] جۆرێک سیسرکی دەشتییە. گیاندارێکی چووکە وەک کوللە بەڵام چووکتر، رەنگی کەسکە، لە دەشت و چۆلایی و نێو دەغڵان دا دەژی، گیای دەخوا و هەمیشە دەنگی دێ، بەرزەجورە، بەرزەچرە، جرجرە. (فار: جرواسک. عەر: صرار)

تێبینی: جر، جور و چر هەرچەند وشەدەنگن بەڵام لە ریشەی سرو sru ـ ی ئەوێستایی و چرین ـ ی کوردیی بە مانای کوتن و خوێندن کەوتوون. کە بە گشتی مانایان دەبێتە بەرزەبێژ، بەرزخوێن.

بەرزەجورە (گیانـ.)[بەرز + ئە + جورە] بڕ: بەرزەجرە

بەرزەچرە (گیانـ.)[بەرز + ئە + چرە] بڕ: بەرزەجرە

بەرزەحەوایلە (نا. ل)[بەرز + ئە + حەوا + ئیلە][ئەر] بڕ: بەرزەهەوایلە

بەرزەخ (نا.)[عەر: برزخ] مەودای نێوان دونیا و ئاخرەت لە سەرەتای مەرگ هەتا قیامەت.

بەرزەدەماخ (ئان. ل)[بەرز + ئە + دەماخ] بڕ: بەرزەلووت. ∷ بۆ کەسێکە مەی دڵی پڕ بێ لە داخ / بۆچی لێی بخواتەوە بەرزەدەماخ (ناڵەی جودایی ل ١٢).

بەرزەدەماغ (ئان. ل)[بەرز + ئە + دەماغ] بڕ: بەرزەلووت.

بەرزەفڕ (ئان. ل)[بەرز + ئە + فڕ] ١ـ باڵندەیەک کە لە بەرزایی دەفڕێ وەک هەڵۆ و باز و ...٢ـ (کنـ.) کەسێک کە بیر لە خەیاڵ و کاری گەورە دەکاتەوە. & بەرزەپەڕ.

بەرزەکی بانان (ئان. ل) [بەرز + ئەک + ئی + بان + ئان] ١ـ گیاندارێکی

خــەیاڵی نێــو چیــرۆکــانــە، زۆر درێژ و باڵابـەرزە، هەمــیـــشـــە لە ســـەر بانان رادەوەستێ و خۆ نیشانی خەڵک دەدا یا بە پێـلاقـە لە بان دەکـوتێ و خـەڵک بانگ دەکا و کاتێک خەڵک چوون لە بەر چاوان ون دەبێ. ٢ـ (مــجـ.) کـەســێک کـە بێ هەست و خــوست لە گــیــر و گــرفت و گـۆنگەلێک خـۆی دەرباز دەکـا. ٣ـ (کنـ.) لاوی قــۆز و دڵتــەر کــە لە گــوێسـوانەی بانان رادەوەستێ و حەزلێکردوویی دەکا (لە دێهـات). ٤ـ (کنـ.) کـەسێک کـە هیچ کارێک نەکا و تەنیا خـەریکی دڵتـەڕیی و رابواردن بێ، بێکار. ⁙ نە خــەرج و باج دەدەن، نە بێگار و سوخرەکێشی دەکەن، ئەوە چـەند ســـاڵە بـۆ خـــۆیان، وەک بـەرزەکی بانان، ئاســـوودە و تەرخـــان دەژین (دمدم ل ٣٣٩).

بەرزەگەوە (گیا.)[بەرز + ئە + گەوە] قــیــســـپــێکی هەڵنەپاچراوە ئەکــرێ بە پەرژین بە بێ تەنین (خاڵ ب ١ ل ١٥٦).

بەرزەلنگ (گـیـا.)[بەرز + ئە + لنگ] گــیــایەکی بۆنخــۆشی خــۆڕسکی چەند سـاڵەیە، لە تیـرەی نەعنا، هـەتا نیـوگـەز بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی درێژ و باریکن، گوڵەکانی چووک و هێشوویی شین، مۆر یا ســـوورن و بـۆ دەرمـــان کـــەلکی لێــوەردەگــرن، Landula stoechas ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، بەرزەلینگ.

بـەرزەلـووت (ئـان. ل)[بـەرز + ئـە + لووت] کــەسی بـە پۆز و بە دەعــیــە کــە لووتـی لە ســـەرەوەیە، بە پـۆز، بە دەعێ، بەرزەدەمــاخ، بەرزەدەمــاغ، لەخــۆ رازی. **~ بوون:** بە دەعێ بوون، کـەسێک کە لووتی لە حەوایە.

بـەرزەلـووتـە (ئا.)[بـەرزەلووت + ئـە] ئەنگوستی سێـهەمی دەست، ئەنگوستی نێوان براتووتە و شادە. (بڕ: باڵابەرزە)

تێـبـینی: چونکە ئەم ئـەنگوســتــە لە هەمــوو ئەنگوستــە کـانی دیکە بەرزترە، پۆز لە ســەر ئەوانی دیکە لێـدەدا و بۆیە ئەو ناوەی لێنراوە.

بەرزەلینگ (گیا.)[بەرز + ئە + لینگ] بڕ: بەرزەلنگ

بــەرزەوڵاخ (نـا. ل)[بـەرزە1 + وڵاخ] وڵاغی بەرزە، ئەسپ و یەستر.

بـەرزەهەوایـلـە (نـا. ل)[بـەرز + ئـە + هـەوا + ئیلە][ئەر] ١ـ بڕ: بادەوە/١. ٢ـ کایە و یارییـەکی منداڵانە کە بەرد داوێنە حـەوا هـەتا بزانن کـامـەیان لە هـەمـوان بەرزتری داوێ. & بەرزەحەوایلە.

بــەرزی (ئــان. ل)[بــەرز + ئــی] ١ـ بڵندی، ســـەروو. // نزمی. ٢ـ درێژی، درێژایی. ٢ـ گەورەیی، مەزنی.

بەرزیلان (نا. ل)[بەرز + ئیل + ئان] [ئەر] یاری و کـایەی شـێـر و خــەت، پوولێک کە دەیهاوێنە حەوا و دوو کەس هەرکـام لایەکی دەڵێن و بە باری هەر کامیان داکەوێ ئەو بردوویەتەوە، شێر یا خەت.

بەرزین (ئان. ل)[بەر + زین] حـاڵی جوانوو ئەسپ یا ماینێک کە وەختی زین لێنانی گەیشتبێ و بۆ سواری دەست بدا.

بەرزێتی (نا. ل)[بەرز + ئێتی] بڕ: بەرزایی

بەرژ (ئان.)[زا] بڕ: بەرز

بەرژەنە (نا. ل)[بەر + ژەن (ژەندن) + ئە] ١ـ بڕ: بەرەمەشکە. ٢ـ بڕ: بەرژەنەک

بەرژەنەک (نا. ل)[بەر + ژەن (ژەندن) + ئەک] ئامرازێکی جۆلاییە کە پێک هاتوە لە دوو چێوی پان کە یەکیان پانتــرە و دە باڵ یەک بەزێنراون و بە ئانیشکە دەنوشتێتەوە، ئەم دارە لە پانایی تەنراوەکە قایم دەکەن هەتا هەم تەنراوەکە رێک و راست رابوەستێ و هەمیش خوار و گێڕ نەبێ، بەرژەنە.

بــەرژەوەنــد (نــا. چــا)[ئــەو: ڤـەرێچـەهڤـەنت ـ پەه: ڤـەرچاڤـەند، ڤــەرجــاڤــەند. باک: بەرژەوەند ـ ناو: بەرجەوەن، بەرجەوەند، بەرژەوەند] ١ـ قسە و کردوەیەک خێر و قازانجی تێدابێ، قازانج، خێر. ٢ـ مەسڵەحەت. **بە ~ بوون:** بە قازانج بوون، بە خێر بوون. **بە ~ زانین:** بە دروست زانینی کردەوەیەک کە پێت وایە قازانجی هەبێ. :: بە بەرژەوەندی نازانم بەو زستانە سەفەر بکەی.

تێبینی: ڤەرێچەه varečah لە ئەوێستا دا و ڤەرچ varč یا وەرج varj لە پەهلەویی دا و ڤەرچەس varčas لە سانسکریت دا بە مانای هێز و وزە و وچە و وەج هاتوە و ڤەرێچەهڤەنت -var ečahvant لە ئەوێستا دا ئاوەڵناوە بە مانای بە وزە و بە وچە و بەهێز. بەرجەوەند یا بەرژەوەند بە پێی باوەڕی زەردوشتەکان دوای مردنی کەی گوشتەسپ وەرج نەگەیشتە کەسی دیکە و ئەهوورامەزدا هەتا نزیک قیامەت بۆ ئارییەکانی هەڵدەگرێ و سۆشیانت بەو وزە و وچەیە وە دیار دەکەوێ و دنیا پڕ دەکا لە خێر و خۆشی. لە زمانی کوردیی

دا گـەلێک وشـە دوای لە بەین چوونی دینەکەیان و هاتنی ئیسلام نەماوە بەڵام وشـەکان هـەر مـاون و مـانای دیکـەیان بەخۆوە گرتوە.

بەرژەوەندیی (حـم.)[بەرژەوەنـد + ئیی] بە قـازانج بوون، بە بەرژەوەند بوون، سـەلاح. ⁂ بەرژەوەندیی من و تۆ لەوە دایە کـە چی دیکە شـەریکایەتی نەکەین.

بەرسڤ (نا.)[؟][باک] وڵام، جـواب. ~ **دان:** وڵام دانەوە، جواب دانەوە.

بەرسک (نـا. ل)[بـەر + سـک] بـڕ: بەرزگ

بەرسمبێل (نا. ل)[بەر + سمبێل] [باک] بڕ: بەرسمێڵ

بەرسمێڵ (نا. ل)[بـەر + سـمـێڵ] تووکی زیادەی سـمـێڵ کـە سـەر لێـوی داپۆشیوە و موسڵمان پێیان حەرامە و دەیکەن، بەرسوێڵ، بەرسـمـبـێل. ⁂ قـەپۆزت دانەپۆشێ بەر سـمـێڵت / بە سەر ملتا نەیێ وەک یاڵی کەمتیار (شێخ رەزا). ~ **کـردن:** کـردن و قـرتاندنی تووکی زێدەی سمێڵ وەها کە سـەر لێو دانەپۆشێ.

بەرسوورکە (گیانـ.)[بەر + سوور + کـە] حەشـەرەیەکی چووکی ناومـاڵانە، رەنگی ئـامـاڵ سـوورە، زۆرتر لـە ئاشپەزخانە و ژێرزەوی دەبێ. ئێستاکە جـۆری گـەورەی پەیدا بوە کـە گـۆیا تۆوەکەی لە ئامریکاوە هـاتوە، باڵی هەیە و هەڵدەفڕێ.

بەرسەری (نا. ل)[بەر + سـەر + ئی] [باک] بڕ: باڵنج

بەرسەم (نا.)[ئەو: بەرێسمەن ـ پەھ: بەرسـەم] شـووڵی باریکی دارهەنار یا سیـمی باریکی مـسی یا زێو کـە لێکی دەبەستن و لاگرانی ئایینی زەردەشتی بۆ دوعـا و ئاهـەنگی تایبـەتی کـەلکی لێوەردەگرن.

بەرسیلە (گیا.)[بەر + سیلە] ترێیەک کە هێشتا شیرن نەبوە، قۆرە، پەسیرە، پەسیلە، هاڵە، بەسیرە، هارسم، شلوور.

تێبینی: سیلە یا سیرە هەمان شیرە یا شـیلە ـ ن بە لە بەرچاو گـرتنی ئاڵوگـۆڕی دوو پیـتی س و ش دەگـەڵ یەکتر کە وێنەی لە کۆنەوە بۆ ئێستا و لە نێـو زاراوەکـانی کـوردییش دا زۆرە (شەوتان، سووتان ـ سووژن، شووژن). سیلە یا شیلە خۆی لە کشیـیرە ـ ی هیندیی کۆن و خشییرە ـ ی ئەوێستایی

و شیر ـ ی کوردیی کەوتوە.

بەرغــەبەبە (نا. ل)[بەر + غــەبەب (غەبغەب) + ئە] بڕ: بەرخەبەبە

بەرغەل (نا. ل)[بەرخ + ئە + گەل] بڕ: بەرخەگەل

بەرغــەلەوان (نا. ل)[بەرغــەل + ئە + وان] بڕ: بەرخەلەوان

بەرف (نا.)[باک] بڕ: بەفر

بەرفــــرە (ئان. ل)[بەر + فـــرە] بڕ: بەرفرەوان

بەرفرەوان (ئان. ل)[بەر + فرە + وان] حاڵی هەر شتێکی پێش و بەری ئاوەڵا و پان و بەرین بێ، بەربەرین، بەرفرە.

بەرق (نا.)[عـــەر: برق] ١ـ هێـــزێکی ئەلکتریسیتە کە بە هۆی سووڕانی دینام و توورببن ئینێرژی ئەلکتریسیتە پێک دێ و ئەویش بە سیم دا دەچێتە نێو پریز و کلیلی بەرق و ئینێرژی دیکە وەک گەرما یا رووناکی ساز دەکا، کارەبا، برق. ٢ـ شۆق، گرشە، بریقە. ٣ـ برووسک. ∷ لە پاداشی قـــســەی ســـەردا هـەمـــە ئاهـ و هـەناسـەی گەرم / کـەسێ شێتانە بەردم تێگرێ من بەرقی تێدەگرم (مـەحـوی ل ٢١٩). **ــــ گـرتن:** دەست وە ســیـــمی رووتی بەرق کەوتن کە دەبێتە هۆی فڕێ دانی ئەو کەسە و تەنانەت کوشتنیشی.

بەرقلیان (نا. ل)[بەر3 + قلیان][ئەر] بڕ: بەرچایی

بەرقلیــانی (نا. ل)[بەر3 + قلیــان + ئی][ئەر] بڕ: بەرچایی

بەرقەد (نا. ل)[بەر3 + قەد] بەشێک لە کێو و چیا کە دەکەوێتە نزیک داوێن و بنار، نێوان بنار و نێوقەدی کێو، بەرکاو.

بەرقــەرار (ئان. ل)[بەر + قــەرار] ١ـ هەرکــەس یا هەرچی کــە بمێنێـتــەوە و نەفــەوتێ. ٢ـ ســـازدراو، پێک هاتوو، قەراردراو.

ــــ بوون: ١ـ مـان، مـانەوە، نەفـەوتان. ∷ بەرقــەرار بێ عــەداڵەت و ئازادی! ٢ـ ساز دران، قەرار دران

ــــ کـــردن: ١ـ مـــانـەوە، نـەمـــردن، نەفـــەوتان. ∷ خـــودا بەرقـــەرار و راوەستاوت کا!. ٢ـ ساز دان، قەرا دان

بەرقــەننە (نا. ل)[بـەر + قــەننە] بڕ: بەرچایی

بەرک[1] (نا.)[باک] بڕ: گوللە

بەرک[2] (نا.)[باک] بڕ: بەریک

بەرک^{3} (نا.)[؟] ئەستێرەیەکە بە عەرەبی پێی ئەڵێن: شعرای شامی (خاڵ ب ١ ل ١٥٧). ئەستێرەیەکی گەشە لە کەلووی سەگی چووک (کلب اصغر) دا.

بەرکار (نا. ل)[بەر3 + کار] هەر شتێکی لە بەرەوە داندرابێ بۆ دە کار کردن یا کار لە سەر کردن.

بەرکاز (نا. ل)[بەر8 + کاز][باک] بڕ: پەنجەرە

بەرکاو (نا. ل)[بەر3 + کاو5][ئەر] بڕ: بەرقەد

بەرکوت (نا. ل)[بەر3 + کوت1] ١ـ هەندێک دەغڵی دروێنە کە لە بەر پێویستی نێو ماڵ جیا دەکرێتەوە و زووتر لە دەغڵەکانی دیکە سووری دەکەن، تەخترمە، تەختەمە، تەخدەمە. ٢ـ (مجـ.) هەندێک چێشت یا خواردنی دیکە بەر لە نەهار یا شێو بۆ بەردڵ گرتن. **~ کردن:** خواردنی هەندێک چێشت بەر لە ژەمەکان بۆ بەردڵ گرتن.

بەرکوڵ (نا. ل)[بەر3 + کوڵ (کوڵین)] هەندێک چێشت بەر لەوەی بە تەواوی ئامادەی خواردن بووبێ یا کاتی نەهار یا شێو گەیشتبێ، بەرکەل، سەرکوڵ، بەردڵانە، بەرهەڵێنج، نەوسەبڕە، وەرکوڵ.

~ کردن: خواردنی بەرکوڵ بەر لەوەی بە تەواوی کوڵابێ.

بەرکۆ (نا. ل)[بەر3 + کۆ1][ئەر] ١ـ گۆپکەیەکە لە لای پێشەوەی زین کە لە کاتی سوار بوون دەستی پێوە دەگرن یا ئەوە کە دەستەجڵەوی پێدادەکرێ، قەرپووز. ٢ـ هەرچی کە سوار لە پێشەوەی خۆی دابنێ.// پاشکۆ. & پێشکۆ.

تێبینی: کۆ بە مانای زین و بە تایبەت بە مانای بەرزایی پاش و پێشی زین ـ ە و لە یەک دوو وشەی دیکەش دا دەبیندرێ وەک پاشکۆ و پێشکۆ. کۆ لە کەڤە kava ـ ی ئەوێستایی بە مانی کۆم، کووڕ کەوتوە و هاوڕیشەیە دەگەڵ کێو و کۆ (بڕ: کێو)

بەرکۆژە (نا. ل)[بەر3 + کۆژ + ئە] دوگمە و قەیتانی سەر کراس کە سینگ و بەرۆکی پێدادەپۆشن. ⁂ نە شەوم شەوە و نە ڕۆژم ڕۆژە / داخ لە دڵ بوومە گرێی بەرکۆژە (بۆ کوردستان ل ١١٨). **~ ترازاندن:** کردنەوەی بەرکۆژە. ⁂ ئەگەر بسکانم تاتا بکەم، کوڵمانم بنەخشێنم، بترازێنم کلیلی سینگ و مەمک و بەرکۆژێ / تینێت بۆ

دەستێنم لە مانگێ، تاریکێ دە دنیایێ دەخەم، شەبەقت بۆ دەستێنم لە رۆژێ. (مان ل ١٥٩). لەودەمەی دا دەس لە بەژنان وەردێن / لەودەمەی دا بەرکۆژە دەترازێن (تاریک و روون ل ٢٠٦).

تێبینی: کۆژ دەگەڵ وشەی کۆش هەریەکن. کەشە kaša لە ئەوێستایی و کەش kaš لە پەهلەویی دا جگە لە کۆش بە مانای سینگ و باغەلیش هاتوون.

بەرکۆش (نا. ل)[بەر + کۆش] ١ـ بەرهەڵبێنەیەکی چووکە کە لە کاتی کار کردن دا لە نێو قەد دەبەسترێ. ٢ـ [باک] بەرلیک.

بەرکۆڵ (نا. ل)[بەر + کۆڵ] هەر شتێکی نەرم کە بەر لە باری سەرکۆڵ بیخەنە سەر پشت بۆ ئەوەی پشت ئەزیەت نەکا. ፡፡ کۆڵەداری درکاوی بێ بەرکۆڵ پشت بریندار دەکا.

بەرکۆڵە (نا. ل)[بەر + کۆڵ + ئە] دارێکە وەک چەڵەمە (چاکڵە) ئەخرێتە ناوەندی مژان و یەرەقەوە بۆ کار کردن (کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٧).

بەرکەش (نا. ل)[بەر + کەش][باک] کەشەفی گەورە، مەجۆعمە، سینی.

بەرکەل (نا. ل)[بەر + کەل (کەلین)] [باک] بڕ: بەرکولّ

بەرکەلە (گیانـ.)[بەر + کەل + ئە] [باک] بڕ: بەرکەڵ/٢.

بەرکەڵ (گیانـ.)[بەر + کەڵ] ١ـ گوێلکە مێی سێ بەهار دیتوو کە کاتی وەخۆ گرتنی گای گەیشتبێ، تەمەنی دوای گوێلپاری و بەر لە بزێ، نێنگوون. ٢ـ پالاغە مێی سێ ساڵە کە دەتوانێ کەڵ بگرێ، تەمەنی دوای قاچاچ و بەر لە بوونە گامێش، بەرکەلە. // هێوەرە، کەڵیچە.

بەرکەمەر (گیا.)[بەر + کەمەر] گیایەکی بۆنخۆشی گەرمیانییە (خاڵ ب ١ ل ١٥٨).

بەرگ (نا.)[ئەو: ڤەرێکە ـ پەه: بەرگ، ڤەرگ، ڤەرک، ڤەلک، ڤەلگ. تات: ڤەلگە ـ فار: برگ. باک: بەلگ، پەلگ ـ ناو: بەرگ ـ باش: بەڵگ ـ زا: ڤەلک] ١ـ بەشێکە لە دار و گیا کە لە لق دەڕوێ و بە شکڵی جۆر بە جۆر و چووک و گەورەیە و پتر رەنگی شینە، کاری وەرگرتنی شۆقی خۆرەتاوە. لە پایز دا رەنگ دەگۆڕێ و هەڵدەوەرێ، گەڵا. ٢ـ جل و شمەکی دەبەر کردن لە مرۆڤ بۆ بەرگری لە سەرما و گەرما و هەروەتر بۆ جوانی

خـۆی پـێ دادەپۆشـێ، جل و بـەرگ، جل، لیـبـاس، جلک، سـیـپـاڵ، شـمـەک. ٣ـ کتێبێک لە زنجیرە کتێبێک کە باسێک ڕەچاو دەکا، جڵد، پاژ. ؛؛ هەژار هەنبانە بۆرینەی لە دوو بـەرگان دا نووسیـوە. ٤ـ پارچەیەکی درواو و ئامادە کە دە پێخەف (دۆشـەگ، باڵینج، سـەنیـر ، لێـفـە، ...) هەڵدەکێشن هەتا پێخەفەکان پیس نەبن، مەلافە. ؛؛ بەرگە باڵینج، بەرگە لێفە. ٥ـ ڕووپۆشـێکە لە نایلۆن یا کـاغـەز کـە بە سـەر دەفتـەر و کتێب دا دەیکێشن هەتا پیس نەبێ و لـە بەر دەستـان زوو نەدڕێ. **~ تێگرتن:** ١ـ مـەلافـە دە پێـخـەف هەڵکێـشـان ٢ـ ڕووبـەرگ لە کـتـێب و دەفـتـەر دان. & بـەرگ تێ هەڵکێـشـان. **~ تێهەڵکێشان:** بڕ: بەرگ تێگرتن. || **بەرگی پیاوان:** ١ـ ئەو جل و بەرگەی کە پیـاو دەبـەری دەکـەن. ٢ـ (کنـ.) بەڵگە و نیشـانەی پیـاوەتـی و جـوامێریی، ئەوەی کە لە پیاو دەوەشێتەوە. // بەرگی ژنان. ***بەرگی پیـاوان لێ خەسار بوون:** (کنـ.) پیـاو نەبوون، جوامێر و مـەرد نەبوون. ؛؛ وەکـوو تۆ دەڵێی بەرگی پیـاوان لـە من خەسـارە/ کراسێکی مەحمەڵ داراییم لە بەر کـە تا بە لاجـانگم دا بێتـە خـوارێ قـــەتارە و گـــوارە (لاس و خـــەزاڵ ل ١٦٤).**بەرگی دەروێشی:** خـرقـە و جل و بـەرگـی دەروێـش، ئـەو جـلـەی دەروێـش دەبەری دەکـا. ؛؛ دەبێ بپـۆشم بـەرگی دەروێشـی/ ئەگـــەر دەروێش بم، بمبێ دڵخـۆشی (بارام و گوڵندام ل ٣٦). ***بەرگی ژنان:** ١ـ ئەو جل و بەرگەی کە ژن دەبەری دەکـــــەن. ٢ـ (کنـ.) بەڵگە و نیشـانەی ناپیـاوەتی و جـوامێر نەبوون، ئەو کار و کردەوە و ئاکارانەی کە لە پیاو ناوەشـــێنەوە. ***بەرگی ژنـان پۆشین:** (کنـ.) خوێڕی بوون، نالایق بوون، پیاو و جـوامـێـر نەمـان، بـەرگی ژنـان دەبەر (لـەبـەر) کـــــردن، جلـی ژنـان پـۆشـین. ***بەرگی ژنان دەبەر (لەبەر) کردن:** (کنـ.) بـڕ: بـەرگـی ژنـان پـۆشـین. ؛؛ دەبـێ لەبـەرکـەم بەرگی ژنانێ/ مـەڕ و مـاڵی مـەلانـەبی... چۆتەوە بـە خـەنیـمـەت و بە تالانێ (لاس ە خـــــەزاڵ ل ٥٥). **بەرگی سەفەر:** ئەو جلانەی کـە مرۆڤ بۆ سـەفەر دەبەری دەکـا . **بەرگی شـایی و شین:** دوو جۆر جل کە یەکیان ڕەنگی گەش و ئاڵ و والایە و مــرۆڤ بـۆ شــایـی و خــۆشـی دەبەری دەکـا و ئەوی دیکە ڕەنگی ڕەش یا تارە و بۆ سـەرەخـۆشی و شین دەبەری دەکـا. ؛؛ پیـاوی فـەقیـر و نـەدار بەرگی شایی و شینی هەریەکە.

بەرگا (نا. ل)[بەر + گا] کەسێک کە وەپێش گاجووتی تازەکار دەکەوێ هەتا فێرە جووت یا گیرەیان بکا.

بەرگایی (حم.)[بەرگا + ئی] کاری کەسی بەرگا.

بەرگاییلکە (گیانـ.)[بەر + گا + ئیلکە] مەلێکی چووکە بە قەرا چۆلەکە، رەنگی بۆرە و پتـــر لە دەم ئاو دەبێ و مێشوولە و گیانداری چووکە دەخوا، کلکی هەمیشە هەڵدەتەکێنێ، لە کاتی جـــووت کـــردنیش دا وە دوای جـــووت دەکـــەوێ و لە خـــەتی کـێـــڵاو کـــرم و گیانداری وردی دیکە دەردێنێ و دەیخوا، Motacilla alba ناوی لاتینی ئەم باڵندەیە، وەرگاییلکە، پیزپیزەک، فیسقە، قوون هەڵتەکێنە، کلک هەڵتەکێنە، کلک هەڵســـەنگێنە، کلک تەقـــێنە، قنگ هەڵتەکێنە، دووڤ لەرزینک.

بەرگدروو (نا. فا، ئان. فا)[بەرگ/٢ + دروو] کەسێک کە پارچە و قوماش بۆ خـەڵک دەدروا و دەیکاتە جلک، جلدروو، خەیات.

بەرگـــــر (نا. ل)[بەر + گـــــر] ١ـ بەرهەڵست لە ئاست کەسێک. ٢ـ پێشگر لە بەر ئاو یا شتی دیکە، بەند.

بەرگـریی (حم.)[بەرگـر + ئیی] ١ـ بەربەرەکـانی و پێش گـرتنی دوژمن. ٢ـ پێشگیریی بۆ منداڵ نەبون. & بەرگیریی **~ کـــردن:** بەری دوژمن گـــرتن و لە بەرابەری وەسـتان. ٢ـ پێشگیریی ژن و مێرد لە کاتی نیزیکی بۆ ئەوەی منداڵیان نەبێ.

بەرگن (نا.)[پەهـ: ڤــەرِ. لۆر: بەرگێ. باک: بەرگین ـ ناو: بەرگن ـ هەو: بەرگن] یەکـەم خـوری بەرخ کـە دەبیـڕنەوە و لە خوری دیکە باشتر و نەرمترە، لڤا، لوا.

تێبینی: ڤەرِ varr لە زمانی پەهەلەوی دا بە مانای خوری و جل هاتوە.

بەرگە (نا.)[؟] دەرەقەت، تاقەت، بەر، توان. **~ گـــرتن:** تاقـــەت هـێنان لە بەرامـبەر هـەر هێزێک دا، خۆ راگـرتن، دەرەقــەت هێنان، بەر گــرتن. ※ هێندە رزیوی بەرگەی مستێک ناگری. کەوشی ئێسـتا هێند خراپن بەرگەی دوو رۆژان ناگرن.

بەرگە باڵنج (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + باڵـنج] پارچەیەکی درواو و جـوان کـە دە باڵنجی هەڵدەکێشن هـەتا بالنجەکە پیس و چڵکن نەبێ.

بەرگە پشتی (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە +

پشتی] پارچەیەکی درواو کە دە پشتی هەڵدەکێشن بۆ بەرگری لە پیس بوونی پشتی.

بەرگە دۆشەگ (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + دۆشەگ] پارچەیەکە درێژتر لە دۆشەگ کە یا تێی دەگرن، یا بە سەر دۆشەگی دادەدەن بۆ پیس نەبوونی دۆشەگ، مەلافە، متیل.

بەرگەدە (نا. ل)[بەر + گەدە] تووکی سەر سیرەتی پیاو و شەرمی ژنانە، بەر5، تووکەبەر.

بەرگە دەمانچە (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + دەمانچە] پارچە چەرمێکی درواو و ساز کراوە کە بە بەندێ لە خۆیانی هەڵداوسن یا لە قەدی دەدەن و دەمانچەی تێدەنێن.

بەرگە سەرین (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + سەرین] پارچەیەکی ئوستوانەییە کە بۆ سەرین دووراوە و دە سەرینی هەڵدەکێشن، بەرگە سەنیر

بەرگە سەعات (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + سەعات] کیسەیەکی بچووک لە قایش یا مەخمەر یا دەزووی چندراو کە ساعەتی باغەڵیان تێدەنا.

بەرگە سەنیر (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + سەنیر][موک] بڕ: بەرگە سەرین.

بەرگە کتێب (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + کتێب] پارچە مقەوای ئەستوور یا چەرم کە پەڕەکانی کتێب دەگرێتە خۆیەوە و لە دڕان و فەوتان دەیپارێزێ.

بەرگە کەوا (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + کەوا] پارچەیەک کە لە بنی کەوای دەدروون، ئاستەڕ، بەرەکەوا.

بەرگەشت (نا. چا)[فار: برگشت] پەشیمانی، پەشیمان بوونەوە. **~ بوونەوە:** پەشیمان بوونەوە. ⁂ پیاو نابێ لە قسەی خۆی بەرگەشت بێتەوە.

بەرگەل (نا. ل)[بەر (بەرخ) + گەل] بڕ: بەرخەگەل

بەرگەلەوان (نا. ل)[بەرگەل + ئە + وان] بڕ: بەرخەلەوان.

بەرگە لێفە (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + لێفە] پارچەیەکی درێژ و درواو و هەندێک جار گوڵدۆزی لە سەر کراوە، هەم بۆ جوانی و هەمیش بۆ بەرگری لە پیس بوونی لێفە تێدەگرن.

بەرگەڵا (نا. ل)[بەرگ + گەڵا] بەرێکە سوور و سپی واشە لە گەڵای دارمازوو سەوز ئەبێت (کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٧).

بەرگەمێ (گیا.)[؟][هەو] بڕ: کووزەڵە

بەرگیر (گیانـ.)[باک ـ زا] بڕ: بارگین

بەرگیـریی (حم.)[بەرگیـر + ئیی] بڕ: بەرگریی

بەرگیل (نا.)[باک] بڕ: بارگین

بەرگین (نا.)[باک] بڕ: بەرگن

بەرگـێـڕەوە (نا. ل)[بـەر + گـێـڕەوە (گێڕانەوە)] بەرگر، بەرهەڵست، لەمپەر. ⁖ سـەدهەزار بەرگێڕەوەی بـا بێتـە سـەر ڕێ، ئاخری/ هەر دەگاتە مەنزڵی ئاوات و خـۆشـی باری کـورد (تـاریک و روون ل ١٢٣). **~کردن:** بەرگـریی کـردن، بەر گرتن. ⁖ وەدەرخە ئەشرەفی و ئاڵتوون و ئـەوی سـکـە لـە بیـــــــست و چـوارە/ بەرگێڕەوەی کەس مەکە، بدە بە فەقیر و دەسـتـەنگ و هـەژارە (لاس و خـەزاڵ ل ٤٨).

بـەرلـیـک (نـا. ل)[بـەر + لـیـک] پێشبەندێکی دروای هەندێک پانەکە ئەو سـەر ئەو سـەری دوو لکی هـەیە بۆ گـرێ دان، لە سـەر جلکی منداڵی چووکی دەبەسـتن هـەتا لـیک و ئـاودەمـی منداڵ بگرێ و جلەکـەی تەڕ نەبێ و لە کـاتی خواردنیش دا خۆی پیس نەکا، بەرلیکە.

بەرلیکە (نا. ل)[بەر + لیک + ئە] بڕ: بەرلیک

بەرما (ئان. مفـ.)[بەر3 + ما (مان)] بڕ: بەرماو

بەرماخ (نا.) بڕ: بارماغ

بەرماغ (نا.) بڕ: بارماغ

بەرماڵ (نا. ل)[بەر3 + مـاڵ] ١ـ دوو تەختە کوێنی گەورەیە کە بە بەر ڕەشماڵ و تاوڵیـوە دەگـرن هەتا بەری بـا و باران بگرێ. ٢ـ جاجمێکی گەورەیە کە پێخەفی تێـوە دەپێـچن. ٣ـ تەنراوێکی هەندێک چووکـە کـە پاک و خـاوێن رادەگـیرێ و نوێژی لە سـەر دەکەن، دووگرد، جانماز. **~ لە سەر ئاو گەڕان:** (کنـ.) زۆر نوێژ کـردن و مـوسـڵـمـانی چاک و خـاوەن کەرامەت بوون، پیرۆز بوون.

بەرماڵە (نا. ل)[بەر + مـاڵ + ئە] ١ـ ئافـرەتێک کـە کـار و باری مـاڵ هـەڵدەسـوورێنێ و مـاڵ و حـاڵێک بۆ پیاوەکانی ماڵ پێک دێنێ، ئاگاداری بنە و کەرەسـەی نـاوماڵ، بناوان1، بەرماڵە، بەرماڵی، بنەوانە، بنەوان. ٢ـ بنەماڵەیەک کـە لە مـاڵی دەوڵەمـەند دا چاوە خانوویەکی پێدراوە و تێگرا خزمەتی ئەو ماڵە دەکەن، پاشمارە، ژێرماڵە، پاژماڵە،

پاشماڵە.

بەرمــاڵـی (نا. ل)[بـەر + مــاڵ + ئی] بڕ: بەرماڵە

بەرمــامک (نا. ل)[بەر + مـامک] ١ـ پـارچە و نـەقـــابێک کـــە ژن لـە چاو بـۆ خـــوارەوەیانی پێـــدادەپۆشن. ٢ـ هـەر شـــتـــێک کـــە رووی بـۆ نەناســـینەوە پێـــداپۆشـن، نەقــاب. ٣ـ دەمـــپـــۆش. & دەمــامک. ⁞⁞ دولبــەرم بەرمــامکی دابوو لەبەر ئێـشی ددان / وادەزانن روومـەتیم ئەمـشـەو لـە خـەو دا گـەسـتووە (حـاجی قادر ل ١٣٢).

تێـبینی: وشـەی مـامک هـەر هـەمـان وشـەیە کە لە وشـەکانی دەمامک و بزمک و بـلامک و بزمــــۆک دا دەبـینـدرێ و لـە مـــەئۆچ ـ ی ئەوێســـتـــایی کـــە دەگـــەڵ پێـشگری پەئیـتی دێ paiti-maoč و مـۆچ ـ ی پـەهلەویی کـە ئەویش دەگـەڵ پێـشگری پەت دێ pat-moč بە مـانای پۆشـین و دەبەر کـــردن کـــەوتوە کـــە بە گـــشـــتی لە کـــوردیی دا دەبێـــتـــە پۆش (بەرمـامک یانی بەرپۆش، دەمـامک یان دەمپۆش).

بەرمـــاو (ئان. مـفـ.)[بەر3 + مــاو] ئـەندازەیـەک لـە چێـــشـت کـــە لـە پاش کـەسێک دوای تێر بوونـی دەمێنێـتـەوە، بەرمـا، بەرمـاوە، پـاشـمــاو، پاشـمــاوە، پاشمەنە. **~ خواردن:** خواردنی بەرماو و چێـــشـــتـی لە پاش بـە جـێ مـــاوەی کەسێک.

بەرمــاوخــۆر (ئان. فـا)[بـەرمــاو ٠ خۆر2][لە: بەرماو خواردن] کەسێک کە پاشماوەی چێشتی کەسی دیکە دەخوا.

بەرماوخـۆریی (حم.)[بەرمـاوخـۆر + ئیی] بـەرمـاو خـواردن، کـار و کـردەوەی کــــەسـی بـەرمــــاوخــــۆر. ⁞⁞ مـن بـە بەرماوخۆریی رانەهـاتووم، بەرماوخۆریی پیشەی تۆیە.

بەرمــاوە (ئان. مـفـ.)[بەر3 + مـاو + ئە] بڕ: بەرماو

بەرموسڵدان (نا.)[بەر3 + مسوڵدان] ئەو بـەشــەی زگی مـرۆڤ کـە دەکـەوێتـە نێوان نێوک و بەرگەدە، خوارەوەی نێوک.

بەرمــــوور (نا. ل)[بـەر2 + مــــوور] [موک] خشڵێکی ژنانەیە لە مت و مووری رەنگین، ژنـان لە بەنی هەڵدەکـێـشن و دە ئەســتـۆی دەکـەن، بـەرمـۆری، ملوانکە، ملـوێـنکە، مـلـەوانکـە، مـلـوەن، مـلـوێـنک، گـەردنبـەند، گـەردانە. || **بەرمـووری ئاڵە و شـەوە:** بەرمـوورێکە لـە چەندین مـووروی

ڕەنگاوڕەنگ کە هەر کام ناوێکیان هەیە و ژنان دەمليان دەکەن. مووروو‌کانی بریتین لە: ئاڵە کە ڕەنگی سپی شیرییە، شەوە ڕەنگی ڕەشە، شیلان نارنجییە، چەور و شیرن کە قاوەییەکی تۆخە.

تێبینی: موور، مۆری و مووروو هاوریشەن دەگەڵ موهرەک ـ ی muh-rak پەهلەویی هەر بەم مانایە.

بەرمۆری (نا. ل)[بەر2 + مۆر + ئی] بڕ: بەرموور

بەرمەمکان (ئان. ل)[بەر + مەمک + ئان] منداڵێک کە هێشتا شیری دایکی دەخوا و لە شیر نەکراوەتەوە، وەرچیچە، بەرمەمکانە.

بەرمەمکانە (ئان. ل)[بەر + مەمک + ئان + ئە] بڕ: بەرمەمکان

بەرمیل (نا.)[ئین: barrel] بڕ: بۆشکە

بەرنامە (نا. ل)[بەر3 + نامە] ١ـ پێش بینی و پلان دارشتن بۆ بەڕێوە بردنی کار، ژیان، ئاهەنگ و ... بەر لە دەست پێکردن. ٢ـ لیستەی دەرس و فیلم و هەر شتێکی لەم بابەتە، پرۆگرام. **~ دارشتن:** ساز کردن و پێک هێنانی بەرنامەیەک بۆ کار و مەبەستی پێویست، بەرنامە دانان. **~ دانان:** بڕ: بەرنامە دارشتن.

بەرنوێژ (نا. ل)[بەر3 + نوێژ] مەلا یا کەسێکی دیکە کە لە کاتی نوێژی جەماعەت لە پێشەوەی نوێژکەران ڕادەوەستێ و نوێژ بەڕێوە دەبا، ئیمامی جەماعەت، پێشنوێژ، وەرنما.

بەرنوێژیی (حم.)[بەرنوێژ + ئیی] کاری نوێژ بەڕێوە بردن، پێشنوێژیی. **~ کردن:** بەڕێوە بردنی نوێژ، پێشنوێژیی کردن.

بەروان (نا. ل)[بەر2 + وان1] بڕ: بەروانکە

بەروانک (نا. ل)[بەر2 + وان1 + ک] بڕ: بەروانکە

بەروانکە (نا. ل)[بەر2 + وان1 + کە] پارچەیەکی دروا‌وەی هەندێک درێژە کە لە پێشەوەی منداڵ دەیبەستن هەتا لە کاتی خواردن دا جلەکانی پیس نەکا، بەروانک، بەروانە، بەروان، وەروانە، بەرچل.

بەروانە (نا. ل)[بەر2 + وان1 + ئە] بڕ: بەروانکە

بەروبوخچە (نا. ل)[بەر + و +

بوخـچـه] کـەل و پەل و کـەرەسـەی ژن و ئافرەت کە لە بوخـچـە دەپێـچرێ. ❊ ئەو بەروبوخـچـەیەت بۆ هەڵڕشـتـوە زووکـە خڕی کەوە!

بەروبـۆ (نا. ل)[بەر1 + و + بۆ3] ١ـ داهات و حـاسـڵـی زەوی، دەغڵ و دان، بـەرهـەم، بەروبـووم، بـەروبـوو. ٢ـ وڵات، بەروبووم (بڕ: بووم). ❊ بزانن کەلاکی لە چ بـوودرێـک، لـە چ بن بـەردێـک بە جـێ مـاوە / ئیـدی نەیاندەزانی سـەعـیـد لە بەروبۆی دوژمن دا نەمـاوە. (سـەعـیـد و میرسێوەدین ل ٢٣٦)

بەروبوو (نا. ل)[بەر1 + و + بوو1] ١ـ داهات و حـاسـڵـی زەوی، دەغڵ و دان، بەرهـەم، بەروبـووم، بەروبـۆ. ❊ ئەوسـاڵ باران کـەم باری و بەروبووشـمـان کـەم بوو. ٢ـ (مجـ.) ئاکامی حەوڵ و کۆششی هـەر کــارێک، بەرهـەم. ❊ بەروبـووی خـەباتی گەلەکـان رزگارییە. ٣ـ (مجـ.) قــازانج، ســوود. ❊ دوکــانداری بەروبوویەکی بەرچاوی نیە.

بەروبـوو درێـژ (ئان. ل) [بـەروبـوو + درێژ] حـاڵی کار و مـەسەلەیەک کە زۆری بخـایەنێ، درێژ خـایەن. **~ بوون:** زۆر خایاندن، زۆر کێشان. ❊ ئەوساڵ زستان بـەروبـووی درێـژ دەبـێ. **بـەروبـووی درێـژ ویستن:** تاقەت و لەسەرەخویی بۆ ئەنجام دانـی کــارێک. ❊ دەرس خـــوێندن بەروبوویەکی درێژی دەوێ.

بەروبـووم (نا. ل)[بـەر + و + بـووم1] ١ـ وڵات، زەوی (بڕ: بووم1). ❊ سـەفـەر جـایز نیە با بۆ حـەرەم بێ لەو بەروبوومـە / فـەقـەت مـەجزووبی زنجـیری نەسـیبی ئاو و گڵ چ بکا (مەحوی ل ١٥). بەڵام با وەس بۆ ئەی تاڵەی شـوومــە / بازەم دڵ وەشم وەی بەروبوومە (مەولەوی ل ٣٤٠). ٢ـ بڕ: بەروبوو

بەروبێـــشـکە (نا. ل)[بـەر + و + بێـشکە] لانکی منداڵ بە هەمـوو کـەل و پەل و کــەرەســەی پێـویســتی. ❊ ئەو بەروبێشکەیەتان بۆ لە بەر دەرگا داناوە رێی هات و چۆی هەموو لێ گرتووین.

بـەروپـشـت (ئـان. ل)[بـەر3 + و + پشـت] ١ـ هـەر شــتــێک کــە دوو رووی هــەبـێ، پـشــت و روو. ٢ـ بــەراوەژوو، بەراوپشت. **~ کردن:** ئاوەژوو کردنەوە و هەڵگێـڕانـەوەی جل و هـەر شــتـێکی دیکە. **~ هەبوون:** لە ســـەر باری راســتی بوون، بێ فــڕ و فـێڵ بوون. ❊ کـاک حـەمـە بەر و پشـتی بۆ کـەس نیـە.

وەک نیسک وایە بەر و پشتی بۆ کەس نیە.

بەروپشت ئەتڵەس (ئان. ل) [بەر3 + و + پشت + ئەتڵەس] ١ــ کەسێک کە هەم دایک و هەم باوکی سەید بێ. ٢ـ لێفەیەک کە هەر دوو رووی لە ئەتڵەس بێ.

بەروەستا (نا. ل)[بەر3 + وەستا] کەسێک کە لە بەر دەستی وەستا کار دەکا، شاگرد وەستا.

بەرۆک (نا. ل)[بەر + رۆک] ١ـ پێشەوەی کەوا یا جل کە دەکەوێتە سەر مل هەتا دەگاتە سەر سنگ، یەخە، پێسیر. ٢ـ شریتی ملی یەکسم. ٣ـ (مجـ.) سنگ، مەمک، بەروو. ~ **بەردان:** لە کۆڵ کەسێک بوونەوە، یەخەی کەسێک بەردان. ~ **ژاکان:** کچێک کە دەست لە مەمکی وەردراوە. ~ **گرتن:** یەخەی کەسێک گرتن بۆ شەڕ.

بەروو[1] (نا. ل)[بەر2 + ئوو] سینگ. بڕ: بەر2/٢. :: هەتا کەی داخرێ سینگ و بەرووی من / هەتا کەی نەشکێ تاسە وئارەزووی من (نالەی جودایی ل ٦٣).

بەروو[2] (نا.)[باک] بڕ: بەڕوو

بەرهەتاو (نا. ل)[بەر3 + هەتاو] بڕ: بەرتاو

بەرهەڵبێن (نا. ل)[بەر2 + هەڵ + بێن1] بڕ: بەرهەڵبێنە

بەرهەڵبێنە (نا. ل)[بەر2 + هەڵ + بێن1 + ە] پارچەیەکی چوارگۆشەی درێژە، پتر لە خامی شین یا رەشە کە ژن و ئافرەتی لادێ لە کاتی کار کردن لە پشتێند بەرەو خوارەوە دەیبەستن هەتا پیس نەبن، بەرەڵبێنە، بەرەڵبێن، بەرهەڵبێن، بەربێنکە، بەربانک.

بەرهەڵدا (ئان. ل)[بەر + هەڵدا (هەڵدان)] بڕ: بەرەڵڵا

بەرهەڵست (نا. ل)[بەر + هەڵست (هەڵستان)] ١ـ کەسێک یا کەسانێک کە بەری چوونە پێش و سەر کەوتنی کەسێک دەگرن. ٢ـ لەمپەر و بەرگری سەر رێگا.

بەرهەڵێخ (نا. ل)[بەر + هەڵێخ (هەڵخستن)] دیوارێکە کە لە بەر دیواری شکست هەڵیدەچنن بۆ ئەوەی بەری رووخانی بگرێ هەتا چاکی دەکەنەوە، پشتیوانە.

بەرهەڵێنج (نا. ل)[بەر + هەڵێنج (هەڵێنجان)] بڕ: بەرکوڵ

بەرهەم (نا.)[باک: بەرهەم ـ ناو: بەرهەم ـ هەو: بەرهەم، فەرهەم] ١ـ بەروبوو و حاسڵی زەوی. ٢ـ ساز کراوی کارخانە و ئەو شوێنانەی کاڵا ساز دەکەن. ٣ـ بەروبووی مێشکی هونەرمەند و نووسەر. **بە ~ گەیاندن:** پێگەیاندن، گەیاندنە بەروبوو، گەیاندنە بەرهەم دان. **بەرهەم دان:** بەر دان، پێگەیشتن. **~ هێنان:** ١ـ ساز کردن، دروست کردن. ٢ـ پێک هێنان، رەنێونان. ٣ـ خوڵقاندن، ئافراندن.

بەرهەنگ (نا. ل)[؟] نەخۆشی پشوو سوار بوون و تەنگەنەفەسی کە پتر لە تەمەنی پیری و بە ساڵ داچوون دا سەر هەڵدەدا.

بەرهەنگدار (ئان. ل)[بەرهەنگ + دار2] کەسێک کە تووشی نەخۆشی بەرهەنگ بوە، کەسێک کە بەرهەنگی هەیە.

بەرە [1] (نا. ل)[بەر1 + ئە] ١ـ رەگەز، رەچەڵەک. ‹‹ هەموو ئێمە لە بەرەی ئادەمین، بەرەی دێو. ٢ـ تیرە، تایفە. ٣ـ بەر، بەرهەم. **~ دان:** بەر دان، بەرهەم هێنان. ‹‹ راستم پێ بڵێ، درۆ بۆ هیچکەس بەرەی نەداوە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٠٤).

بەرە [2] (نا.)[هەو] بڕ: دەرکە

بەرە [3] (ئاک. ل)[بەر3 + بە] بەر بە، بەرەو، بۆ لای. ‹‹ بەرەژوور، بەرەخوار.

بەرە [4] (نا. ل)[بەر2 + ئە] ئامرازێکی سێ لکی چەرمە، بۆ ئەوەی کە زین لە سەر پشتی وڵاغ نەخزێ. بەرە لکێکی بە نێو دەستەکانی وڵاغ دا تێدەپەڕێ و لە بەر زگی دا بە نێوەڕاستی تەنگەوە دەبەسترێ و دوو لکەکەی دیکەش بە ملی دا لە قەڵتاغی زین گرێ دەدرێ. ‹‹ ئەسپی میر زێندینی زینی لێدەکرد، دەیکێشا تەنگ و بەرە/ تاجی و تووڵەیان بانگ دەکرد ئەوبەر ئەوبەرە (مان ل ٦٩).

بەرە [5] (نا.)[؟] نەخۆشییەکە کە تووشی مەڕ دێ، گوانی رەق دەبێ و ژانێ دەکا.

بەرەباب (نا. ل)[بەرە1 + باب1] ١ـ هەموو ئەو کەسانەی لە عەشیرەتێک دا لە کەسێکی ناسراو کەوتبن. ٢ـ هەموو منداڵەکانی بابێک. ‹‹ منداڵەکانی خات مەنیج ئی دوو بەرەبابن. (یانی مەنیج دوو جاری مێرد کردوە و لە هەر مێردەی چەند منداڵی هەیە). // بەرەدایک.

بەرەبەرە (ئاک. ل)[بەرە + بەرە] کەم

کەمە، وردەوردە، نەختەنەختە. ៖ باران بەرەبەرە دایدایە. || **بەرەبەری بەیان:** ئەو کاتەی کە هێشتا شەوە بەڵام لە بەرەبەیان نزیک بۆتەوە، سنووری شەو و بەیانی.

بەرەبەهار (نا. ل)[بەرە3 + بەهار] ئاخر و ئۆخری زستان، سەرەبەهار.

بەرەبەیان (نا. ل)[بەرە3 + بەیان] ١ـ سەرەتای بەیانی کە رووناکی سەر هەڵدەدا، شەبەقی. ٢ـ (مجـ.) سەرەتا. ៖ لە بەرەبەیانی پەیدا بوونی مرۆڤ لە سەر گۆی زەوی دا...

بەرەتەشی (نا. ل)[بەر + ئە + تەشی] کوتە دارێکی چووکی خەڕاتی کراوە کە نێوەکەی بە قەرا کلکە تەشی کون دەکەن و دەیخەنە سەر تەشی بۆ راگرتنی لەنگەر و رێک خستن و هەڵکردنی ریس لە سەر کلکەتەشی.

بەرەجفت (نا. ل)[بەر1 + ئە + جفت] [ئەر] بڕ: بەرەجووت

بەرەجۆت (نا. ل)[بەر1 + ئە + جفت] [سۆر] بڕ: بەرەجووت

بەرەجووت (نا. ل)[بەر1 + ئە + جووت] ١ـ ئەندازە زەوییەک (ئاویی یا دێم) کە جوتێر بۆ جووت کردنی دوو وەرز بەشی دەکا. ٢ـ حاسڵات و بەرهەمی ساڵەوساڵی جووتێر لە زەوییەکەی. & بەرەجفت، بەرەجۆت.

بەرەدایک (نا. ل)[بەرە1 + دایک] هەموو منداڵەکانی پیاوێک لە ژنێک یا چەند ژنەوە. ៖ من هەشت منداڵم هەیە کە هەمووی لە بەرەدایکێکن، بەڵام چوار منداڵەکانی کاکم لە دوو بەرەدایکن.

بەرەزا (ئان. مف.)[بەر + ئە + زا] ١ـ یەکەم زان و یەکەم بێچووی حەیوان. ٢ـ یەکەم منداڵی دایک و باوک. // پاشەبەرە.

بەرەژان (نا. ل)[بەر + ئە + ژان] ١ـ ژانێک کە تاوێک دێت و تاوێک دەڕوا، ژانی بەرە بە بەرە. ٢ـ وردەژانی ژنی زگپڕ کە چەند رۆژێک بەر لە زان تووشی دەبێ، ژانە درۆزنە.

بەرەژوور (نا. ل)[بەرە + ژوور] ١ـ لای سەرەوەی کۆڕ و هەر شوێن و جێگایەک. ٢ـ بۆ لای سەرەوە، هەوراز. ៖ هەندێک بەرەژوور بچن دەگەنە ماڵە کوێخای.

بەرەژە (نا.)[؟] جەوی و جێوەی گیایەکە بە ناوی هەنگوان کە بە قەرا نۆکێک هەتا گۆزێک دەبێ، رەنگەکەی زەرد، قاوەیی یان بۆرە تامی تاڵە و بۆنی

وەک بۆی سـیـر وایە و بـۆ چارە کـردنی قـۆڵنج و هەندێک نەخۆشی دیکەی مرۆڤ و ئاژەڵ کەلکی لێوەردەگرن، Asa foe-tida ناوی لاتینی ئەم جـیـوەیەیە، هەنگوژە. (عەر: صمغ الانجذان)

بەرەژێر (نا. ل)[بەرە + ژێر] بـۆلای خوار، لای خوارەوە، بەرەوژێر.

بەرەڤـان (نا. ل)[بەر + ئە + ڤـان] [باک] کەسێک کە نێوبژی لە نێوان دوو کـەسی دژ و نێـوان ناخـۆش دا دەکـا، بەریڤان، نێوبژێکەر، بەڕیوانکەر.

بەرەڤـانی (حم.)[بەرەڤـان + ئی] نێوبژی، بەریڤانی، بەریوانی.

بەرەک (ئان.)[سۆر] بڕ: بەڵەک

بەرەکـە (نا.)[بەر + ئە + کە][سـۆر] هێشوو ترێیەک کە بەشێکی شیرین بوە و بەشێکی هەر ترش و قۆرەیە، هێشوو ترێی نیوە شیرین، ئاڵ و بۆڵ.

بەرەکـەت (نا.)[عـەر: برکة] ١ـ پیت، رزق، رۆزی. ٢ـ قازانج، سوود. ٣ـ زۆری، زیادی. ٤ـ وەک سـوێند بـە کـار دێ بە مـانـای ئەو رزق و پیـتـەی کـە خـودا داویەتی. ⁝⁝ بە بەرەکەتەی ئەگەر درۆیان بکەم!

بەرەکـەوا (نا. ل)[بەر + ئە + کـەوا] بڕ: بەرگەکەوا

بەرەگـە (نا. ل)[بەر + ئە + گـە] لای پێـشـەوە، بەر. ~ **لێگرتن:** پێش پێگرتن، لای پێـشـەوە لـە کـەسـێک یا گـیـانداریک گـرتن. ~ **گـیـران:** لای پێشەوە لە لای کەسێک یا کەسانێکەوە لێگیران.

تێبینی: هەرچەند ئەم وشەیە بەمجۆرە [بـەر + ئە + گــە] دابەش کــراوە بەڵام واشی بـۆ دەچم کـە وشــەکـە بەر رێگە بووبێ و لە دوایی سوابێ.

بەرەگەڵ (نا. ل)[بەر + ئە + گەڵ] بڕ: بەرەگەلا

بەرەگـەلا (نا. ل)[بەر + ئە + گـەلا] بەرێکی دارمـــازوویە، وەک پـۆڕگــێکە رەنگی سـووری سپی واشە کە لە گەلای دارمازوو دەردەچێ، بەرەگەڵ.

بەرەلا (ئان. ل)[بەر + هـەڵ + دا] بڕ: بەڕەڵڵا

بەرەڵبـێن (نا. ل)[بەر + هـەڵ + بێن] بڕ: بەرهـەڵبێنە. ⁝⁝ دیم کچێکی لەباری لادێیی / بـۆ نوێژ رادەخـا بەرەڵبــێنـێ (ناڵەی جودایی ل ٣٩).

بەرەڵبێنە (نا. ل)[بەر + هەڵ + بێن + ئە] بڕ: بەرهەڵبێنە

بەرەڵدا (ئان. ل)[بەر + هەڵ + دا] بڕ: بەرەڵڵا

بەرەڵڵا (ئان. ل)[بەر + هەڵ + دا(دان)] ١- ئازاد، رزگار. ٢- کەسێکی بێ کار و بار کە لە خۆوە دەخولێتەوە. ٣- حەیوانی بێ خاوەن. ٤- کەسێک کە گوێ نەداتە داب و نەریتی کۆمەڵ و سەربەخۆ بجووڵێتەوە. ٥- شوێن و جێگەی بێ خاوەن. & بەرەلا، بەرەڵدا، بەرهەڵدا. ~ **بوون:** ١- ئازاد بوون لە بەند، رزگار بوون. ٢- حەیوانێک کە خێوەکەی دەری کردوە و خۆی لێ بێ خاوەن کردوە. ٣- زەوی، ماڵ یا شوێنێک کە چۆل کراوە و بێ خاوەنە. ~ **کردن:** ١- ئازاد کردن لە بەند. ٢- واز لە حەیوانێک هێنان و خۆ لێ بێ خاوەن کردن. ٣- دەست هەڵگرتن زەوی و شوێنێک و بێ خاوەن مانەوەی. ٤- بەری ئاو بەردان

بەرەڵڵایی (حم.)[بەرەڵڵا ی + یی] ١- ئەوەی لە مروی بەرەڵڵا دەوەشێتەوە. ٢- بێ سەر و بەرەیی لە نێو کۆمەڵ دا.

بەرەماک (نا. ل)[بەرە + ماک] بێچووی حەیوانێک کە بە ئازادی شیری دایکی دەخوا و شیری ماکەکەی نادۆشن.

بەرەمۆم (نا. ل)[بەر + ئە + مۆم] بڕ: بەرەمێو

بەرەمەشکانە (نا. ل)[بەر + ئە + مەشک + ئان + ئە] بەخشینی بەرەمەشکەی ماوە بە دەست کورت و بێ ئەنوا. لە کوردەواری دا بەرەمەشکە ئەوەندی کە خورا دەیخۆن و ئەوی دیکە یا قاڵ دەکەن و دەیکەنە رۆن یا ئەوە کە هەندێک جار دەیبەخشن بۆ ئەوەی کە پیت و بەرەکەتی مەشکەکە زۆر بێ.

بەرەمەشکە (نا. ل)[بەر + ئە + مەشکە] بەری رۆژێک کەرە کە لە مەشکە ژاندن پەیدا دەبێ، بەرژەنە، ژەمەنە.

بەرەمێو (نا. ل)[بەر + ئە + مێو] مێو و خشت و خاڵی زێدەی نێو پلوورەی مێش هەنگوین، بەرەمۆم.

بەرەنگار (نا.)[؟] ئانگژا، ئاوقا، گژ. ~ **بوون:** ١- بە گژ یەک دا چوون، ئانگژا بوون. ٢- لە ئاست کەس و کارێک و کارەساتێک دا وەستان و بەربەرەکانی کردن.

بەرەنگاریی (حم.)[بەرەنگار + ئیی] بەربەرەکانیی. ~ **کردن:** ١- لە ئاست

کەسێک راوستان و بە گژ دا چوونی. ٢ـ بەربەرەکانیی کردن دەگەڵ هەر شتێکی دیکە.

بەرەو 1 (ئاک. ل)[بەر + بە] بۆ لا، روو لە شوێنی دیاری کراو و ئامانج. ⁘ بەرەو ماڵ هەڵکشاین. بەرەو تۆ دێم.

بەرەو 2 (نا.)[زا] بڕ: برۆ

بەرەواژ (ئان. ل)[باک ـ سۆر] بڕ: بەراوپشت.

بەرەوان (نا. ل)[بەرە2 + وان][هەو] بڕ: دەرکەوان

بەرەوڕوو (نا. ل)[بەرەو + روو] ١ـ ئەو لایەی کە رووی مرۆڤ تێیەتی، بەرانبەر. ٢ـ لە بەرچاو، لە ئاست. ⁘ بەرەووڕووم درۆ دەکەی. & رووبەڕوو. ~ **بوونەوە:** رووبەڕووی بوونی دوولایەن لە کاتێک دا کە دووراودوور هەر کام قسەیەکیان کردبێ بۆ ئاشکرا بوونی راستی. ~ **کردنەوە:** لە بەرانبەر یەک دانانی دوو لایەن کە هەر کام قسەیەکیان کردبێ بۆ روون کردنەوەی راستی.

بەرەوژوور (نا. ل)[بەرەو1 + ژوور] بڕ: بەرەژێر

بەرەوژێر (نا. ل)[بەرەو1 + ژێر] بڕ: بەرەژێر

بەرەهما (نا.)[؟] خودای مەزنی هیندووکان، یەکێک لە سێ خودای ئایینی بەرەهمایی کە خوڵقێنەری گیتییە، پەیکەرەکەی چوار دەست و چوار سەری هەیە کە لە دەستێک دا زنجیر و لە دەستێکی دیکەی دا قەڵەم، دەستی سێهەم یاسا و بە دەستێکی ئاگری پیرۆزی راگرتوە.

بەرەهمەن (نا.)[؟] زانا و پێشەوای ئایینی بەرەهمایی

بەریان (نا. ل)[؟] نێرینە و نێوەڕاستی جۆبار و چۆم و رووبار کە ئاو لەوێ تەوژمی پترە.

بەریڤان (نا. ل)[بەر + ئی + ڤان][باک] بڕ: بەرەڤان

بەریڤانی (حم.)[بەریڤان + ئی][باک] بڕ: بەرەڤانی.

بەریک (نا.)[باک: بێریک، بێرک، بەرک] گیرفان.

تێبینی: بەریک و بەرک، بێریک و بێرک وێدەچێ کە لە باریامەک bāryāmak ـ ی پەهلەویی بە مانای خورجین کەوتبێ و ئێستا لە زاران خۆش بوە.

بەریوانکەر (نا. فا)[بەریوان + کەر] کەسێک کە نێوبژی لە نێوان دوو کەسی دژ و نێوان ناخۆش دا دەکا، بەریڤان، نێوبژیکەر.

بەرین (ئان.)[پەهـ: بەرێن. ناو: بەرین ـ زا: ڤەرن] حاڵی هەر شتێک کە پان و هەراو بێ، هەراو، بەربەرین.

بەرینان (نا. ل)[بەر + ئین + ئان] ئەوکەسانەی کە بەر لە ئێمە ژیاون، پێشینیان، پێشینان. ⁂ کەسێک دنیای زۆر دیبێ، ئەو عاقڵتر و چازانە/ چومکە قسەیە، بیستوومانە لە بەرینان و پێشینانە (لاس و خەزاڵ ل ١٥٢).

بەرینایی (حم.)[بەرین + ئایی] نێوانی ئەو سەر ئەوسەری شتێکی پان، بەرینی. ⁂ لە درێژایی دەردێنێ دە بەرینایی دەکاتەوە (پەند).

بەرینی (حم.)[بەرین + ئی] بڕ: بەرینایی

بەریوانی (حم.)[بەر + ئی + وان + ئی] بڕ: بەرەڤانی.

تێبینی: ئەم وشەیە لە زاراوەی ناوەندیی دا لە بەریڤانی زاراوەی باکووریی وەرگیراوە.

بەڕ[1] (نا.) بڕ: بەڕە

بەڕ[2] (نا.)[عەر: بر] ویشکانی، دەشت، بیابان، بەژ، بەڕیە. ⁂ بەڕ و بیابان.

بەڕۆژ (نا. ل)[بەر + رۆژ] شوێنێک کە تاو تێی دەکا، بەرتاو. ٢ـ لایەکی چیا کە هەمیشە تاو تێی دەکا. // نسار.

تێبینی: بەڕۆژ لە دوو وشەی بەر و رۆژ پێک هاتوە بەڵام لە بەر باری فۆنۆتیکییەوە « ڕ » بە سەر « ر » دا زاڵ بوە و بۆتە بەڕۆژ.

بەڕۆژوو (ئان. ل)[بە + رۆژوو][ناو: بەڕۆژوو، بەڕۆژی، رۆژگ] موسڵمانێکی کە بە پێی ئایینەکەی لە مانگی رەمەزان یا کاتی دیکە بەر لە بانگی بەیانی هەتا بانگی شێوان هیچ نەخوا و رۆژوو بگرێ. ~ **بوون:** رۆژوو گرتن.

بەڕۆژی (ئان. ل)[بە + رۆژی][سۆر] بڕ: بەڕۆژوو

بەڕوو (گیا.)[پەهـ: بەلووت. باک: بەروو، پالیتە، بەڕی ـ ناو: بەڕوو ـ باش: بەڕیوو، بەلوو ـ هەو: بەلوو ـ زا: بەلی، بەڵی، بەڵو] ١ـ دارێکی گەورە و بە لک و پۆیە، گەڵاکانی گڕنی گڕنین، جووتێک گوڵی نێر و مێی هەیە، بەرێک دەگرێ کە

شێوەی فندقی گەورە و درێژ دەدا، چێوەکەی زۆر سەختە و لە کار و باری نەجارِی دا کەلکی لێوەردەگرن، Cuer-cus persica ناوی لاتینی ئەم دارەیە، داربەڕوو. ٢ـ بەری ئەم دارە کە رەنگی وە فندق دەچێ بەڵام سێ هێندی فندقە. توێکڵێکی تەنک و سەختی هەیە، سەرەکەی لە قاپووکە دایە و کاتێک بگا لێی دەبێتەوە. بەڕوو بۆ خۆاردن دەست دەدا و بە برژاوی دەیخۆن و هەندێک جار نانیشی لێدەکەن، خاسەبەڕوو. ٣ـ بەرێکی دار مازوویە لە هەمان رەنگ و شکڵ بەڵام چووکترە و ماڵات دەیخۆن.

بەڕوولە (نا. ل)[بەڕوو/٢ + لە] ١ـ (گیا.) خەیار و ترێزوو کە لە قیچکەیی دەرچوون و بۆ خواردن دەست دەدەن بەڵام هێشتا چووکن. ٢ـ یەکێک لە ئامرازەکانی نیر و ئاموورە کە دارۆکەیەکە بە قەرا بەڕوو کە دەخرێتە کونی شیلەپەی هەوجارەوە هەتا قایم راوەستێ و لە باسکێش نەیەتە دەر، گاینجە. ٣ـ یەکێک لە ئامرازەکانی عارەبەی کەڵ، کە بریتییە لە میلەیەکی ئاسنە کە لە مازە رۆ دەکرێ هەتا تۆپ یا چەرخەکەی لە مازە نەیەتە دەر.

بەڕە (نا.)[پەهـ: ڤەر. ناو: بەڕ، بەڕە ـ هەو: لەی] رایەخێکی ئەستوور و رەنگاورەنگە کە بە دەست دەیچنن و لە ماڵان لە بن خۆیان رایدەخەن، گڵێم. **~ی خۆ پێ لە ئاوێ هاتنە دەر:** (کنـ.) توانایی بەڕێوە بردن خۆ و پەیدا کردنی بژیو هەبوون **~ی خۆ لە ئاودەر هێنان:** (کنـ.) توانایی بەڕێوە بردن خۆ و پەیدا کردنی بژیو هەبوون، بەڕەی خی پێ لە ئاو هاتنە دەر. **پێ لە ~ی خۆ درێژتر کردن:** (کنـ.) لە حەد و رادەی خۆ دەرچوون، پتر لە توانایی و وچەی خۆ ویستن و داوا کردن. **چوونە سەر ~ی:** (کنـ.) چوونە خوازبێنی. :: سیامەند هەڵیدەگرتەوە پۆلێک کەیخودای شەرمەندە و مەلایەکی شەرح زان/ دەچۆوە سەر بەڕەی دە مامی خۆی (گەنج ل ٣٣٠). **هاتنە سەر ~ی:** (کنـ.) خوازبێنی کردن، هاتنە خوازبێنی. :: هاتووینە سەر بەڕەی دەمانەوێ کوڕەکەمان بە نۆکەری خۆتان قەبووڵ بکەن. ماڵە حەمی جیرانمان هاتوونە سەر بەڕەی داوای بەسێ دەکەن.

تێبینی: ڤەرِ varr لە زمانی پەهەلەوی دا بە مانای خوری و جل هاتوە.

بەڕەزا (گیا.)[؟] ١ـ گیایەکی

کوێستانی تام و بۆنخۆشە و ناسک. گەڵای وەکوو گەڵای تەرەتیزەیە لاسک بەرز (کشت و کاڵ ب ۱ ل ٤٥). ⁂ چیا لە تەوقە سەری دارژاوە تا کەمەری/ چوو زولفی سونبولی دەرهەم، چوو پەرچەمی بەرەزا (حاجی قادر ل ۳۲). ۲- (مجـ.) پرچی یار و گراوی. ⁂ گێسووت بەرەزای پەخش پای کاوان/ زوڵف و ئەگریجەت باڵ بەت ئاوان (وەلی دێوانە ل ۳٦).

تێبینی: بەرەزا لە شێعری شاعیرانی ناوەندیی و هەورامی دا زۆر هاتوە. مامۆستا هێمن بە بەرەزا - ی نووسیوە (بڕ: تاریک و روون ل ۱۸٥) کە وێدەچێ هەڵەی چاپی بێ. لە دیوانی حاجی قادر دا بەرەزا بە بارێزە مانا لێدراوەتەوە (بڕ: حاجی قادر ل ۳۸)

بەری (گیا.)[باک] بڕ: بەرِوو

بەرینگاڵ (ئان. ل)[بە + رینگاڵ] مەرێک کە تیسک و خوری درێژ بێ، مەری تیسک درێژ، بەرینگۆڵ.

بەرینگۆڵ (ئان. ل)[بە + رینگۆڵ] [سۆر] بڕ: بەرینگاڵ

بەریە (نا.)[عەر: بر] وێشکایی، دەشت، بەر، بیابان. ⁂ نایێلم راوی خۆت باوێیە بەریە و بیابانی لە دووی کەرووشی گەرمەلانە (مان ل ۹۲).

بەرێ (نا. ل)[بە + رێ] ئەم وشە بە تەنیا نایە و دەگەڵ ئەم چاوگانە مانا دەدا، بەرێوە. **~ بردن:** ۱- ئیدارە کردن. ۲- ژیاندن و دابین کردنی ژیان. & بەرێوە بردن.. **~ بوون:** کەوتنە رێگا، وە رێ کەوتن بۆ شوێنێک، رۆیشتن. ⁂ بارگەیان تێکەوە پێچاو و بەرێ بوون یاران / لە دنێ وا بە تەنێ پاشی ئەوان من چ بکەم (هێمن). **~ چوون:** گوزەرانی ژیان کردن، ژیان تێپەڕ کردنی بە کەرەسەی پێویستەوە. **~ کردن:** ۱- خستنە رێی میوان، مسافر و کەسێک لە کاتی مالاوایی دا، روانە کردن. ۲- ناردن، شاندن. ⁂ نامەکانم بۆ کاکم بەرێ کرد. ۳- جێ بە جێ کردنی کاری کەسێک. ⁂ دا رۆڵە ئەو مشتەریانە بەرێ کە بزانە چیان دەوێ بیاندەیە!

بەرێوە (نا. ل)[بە + رێ + وە] بڕ: بەرێ. **~ بردن:** بڕ: بەرێ بردن.

بەرێوەبەر (نا. فا)[لە: بەرێوە بردن] کەسێک کە کاری شوێنێک هەڵدەسووڕێنی، مودیر.

بەز[1] (نا.)[ئەو: ئەزووئیتی، بێزڤەنت -

پەش: وازگـە، وازدە. باک: بـەز ـ ناو: بەز ـ زا: ڤـەزد، ڤـۆزد، ڤـازد] چەورایـی یەکی سپییـە لە نێو لەشـی گیانداران دا پەیدا دەبێ، دۆن، دوون. **~ کـوڵێن:** (کنـ.) سەرما پێ خۆش بوون. ∷ بەو زستانەی ئەو دەرک و پەنجـــەرەت بـۆ کـــردۆتـەوە مەگەر بەزت دەکوڵێ. **گورچیلە دە ~ی دا ون بوون:** (کنـ.) زۆر قـــەڵەو بـوون. ‖ **بەزی چاو:** گـۆشـتـەزوونێک کـە لە نێـو چاوی مرۆڤ پەیدا دەبێ.

بـەز[2] (ر.)[لـە: بـەزیـن1] ١ـ رەگـی چاوگی بەزین. ٢ـ لە وشـە دا مـانـای توند و تیژ دەدا، رەو. ∷ خـۆشبـەز. ٣ـ مـانـای بەزاو دەدا. ∷ نەبەز

بەزا (ئان. ل)[بـەز2 + ئـا][باک: بـەزا، بـەزۆ، بـەزۆک ـ نـاو: بـەزا] ئـەسـپ یـا گـیـاندارێک کـە تیــژ هەڵدێ، تیـژڕەو، خۆشڕەو، خۆشڕۆ، خۆشبەز.

بەزات (ئان. ل][بـە + زات] کـەسـێک کـە ترسی دە دڵ دا نەبێ، بوێر، نەترس، بەدڵ، زاتدار، ئازا، بەجەرگ. **~ بوون:** نەترسان، وێران، بەدڵ بوون.

بەزاز (نا.)[عەر: بزاز] دوکاندارێک کە کـاری فـرۆشــتنـی پارچـە و کـووتـاڵە، پارچەفرۆش، کووتاڵ فرۆش.

بەزان (چا. ل) بڕ: بەزین

بـەزانـدن (چـا. م)[لـە: بـەزیـن] [بـاک: بـەزانـدن ـ نـاو: بـەزانـدن، بـەزانـن ـ هـەو: بەزنـای] ١ـ شکسـت دان لە شـــەڕ دا. ٢ـ بـردنـەوە لـە کـێ بـەر کـێ دا. ٣ـ [بـاک] لێـخـورین، تاو دان. ∷ هەسـپـا خـوە بەزاندن.

بەزانن (چا. م)[ئەر] بڕ: بەزاندن

بەزر (نـا.)[عـــەر: بذر] ئـەو دەنـک و دانەی کە بۆ چاندن کەلکی لێوەردەگرن، بنەتۆو، تۆو، تۆم، بەزرە.

بەزرە (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بەزر

بەزرەونج (گـیـا.)[عـەر: بذرالبنج] گـیـایەکی خـۆڕسکی دوو سـاڵەیە، هەتا نیوگەزێک هەڵدەدا، سـاقـەت و گـەڵاکـانی بە کورک داپۆشراون، گـوڵەکانی زەرد و بۆن ناخـۆشن، بەرەکـەی چەند دەنکێکی بۆری وەک باقلەیە و خواردنیان مەترسی هەیە. لە تب دا لـە دەنک و گـەڵاکـەی بۆ چارەســەر کــردنی هەنـدێک نـەخــۆشی کەلک وەردەگرن. Hyoscyamus niger ناوی لاتینی ئەم گیایەیە.

تێبینی: لە فـەرهـەنگی کشت و کاڵ دا لە ئاست بـەزرەونج نووسراوە: گـیـایەکی گـــەڵا وردی بـۆنخـــۆش و لـە هـەنـبـــانـە

بۆرینەش دا نوســراوە: گـیـایەکی زۆر بۆنخۆشـە کە من پێمـوایە هەردووکیـان هەڵەیان کردوە. (بڕ: کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٩ و هەنبانە ب ١ ل ٨٠).

بەزم (نا.)[پەه: بەزم. باک: بەزم ـ ناو: بەزم ـ هەو: بەزم] ١ـ کـۆڕی خـۆشی و رابواردن، مــیــوانی. ٢ـ [ئەر] ئاهەنگ، هەوا. ¤ ئا بەزمێکمان بۆ بێژە! ٣ـ ئەدا، گـڕوو. ٤ـ تەشـقـەڵە. **~ پێگرتن:** ١ـ گـڕوو گـرتن، ئەدا و ئەتوار دەرهێـنان و ئەزیەت کـردن. ٢ـ شــەڕ پێ فـرۆشتن، شلّتاغ پێکردن. **~ پێگیران:** تەشقەڵە پێکردن. **~ ســازکــردن:** ١ـ کـۆڕی خـۆشـی پێک هێنـان. ٢ـ تەشـقـەڵە سـاز کردن. **~ گرتن:** ١ـ ساز کردنی کۆڕی خـۆشی و رابواردن. ٢ـ گـڕوو گـرتن. ¤ کوڕەکـەم بەزمی گرتوە، دەڵێ هەر دەبێ دووچەرخەم بۆ بکڕی.

بەزمک (نا.)[؟][باک] ١ـ (گـیـانـ.) قـڕنـوو، گـەنە. ٢ـ جـۆرێک ئەسـتـووندی چادر و خێوەت.

بەزمگا (نا. ل)[بـەزم + گـا] جـێگەی بەزم و خۆشی، بەزمگە.

بەزمـگە (نا. ل)[بـەزم + گــــە] بـڕ: بەزمگا

بەزم و رەزم (نا. ل)[بەزم + و + رەزم] ١ـ کۆڕی بەزم کـە هات و هـەرای زۆر بێ. ٢ـ (مــجـ.) هـات و هـەرای و بەدفــەڕی منداڵان & بەزم و هەرا.

تێبینی: رەزم لە ئەوێستـایی rasma بە مـانـای ریزی شــەڕ و رەزم razm ی پەهلەویی بە مانای شەڕ کەوتوە.

بــەزم و هــەرا (نــا. ل)[بــەزم + و + هەرا] بڕ: بەزم و رەزم.

بەزن[1] (نا.)[زا] بڕ: بەژن

بەزن[2] (نا.)[؟][زا] ســیــمــا، روو، روخسار

بەزنە (نا.)[زا] بڕ: بەژن

بەز و بنێـــشت (نا. ل)[بـەز + و + بنێشت] هەتوانێکە لە بنێشت و بەز کە لە ســەر کــوانی دەنێن هـەتا چڵک و کێمەکەی هەڵمژێ.

بەزۆ (ئان. ل)[بـەز2 + ئۆ][باک] بڕ: بەزا

بەزۆک (ئان. ل)[بەز2 + ئۆک][باک] بڕ: بەزا

بەزە (نـا.)[پـاز: بـەژە ـ پـەه: بـەچـەک، بـەزەک، بـەزەگ. باک: بـەزە ـ نـاو: بـەزە، بەزەیی، بەزەوی ـ باش: بەزەوی، بـەزەیی

ـ هەو: بەزەیی] ١ـ دڵ پێ سووتان و دڵسۆزی لە ئاست گرفت و لێقەوماونی گیاندار، روحم. ٢ـ [باک] گوناه، تاوان. ~ **پێدا هاتن:** دڵ پێ سووتان، روحم پێ کردن، بەزەیی پێدا هاتن.

بەزەتاو (نا. ل)[بەز + ئە + تاو (تاواندن)] کاری چەور و نەرم کردنەوەی برینی رەق هەڵاتوو یا قەڵشتی ویشکی پاژنە و دەست و پەل بە بەز یا پیوی داغ. بەز لە پەڕۆیەک دەپێچنەوە و لە سەر ئاور رایدەگرن هەتا چەورایی دەداتەوە و دوایی لە شوێنی قەڵشتەکەی هەڵدەسوون. ~ **کردن:** چەور کردنی قەڵشی دەست و پێ بە بەز.

بەزەرەک (گیا.)[؟] ١ـ تۆم و دەنکی گیا کەتان کە رۆنی لێدەگرن. ٢ـ ئەو رۆنەی کە لە دەنکی کەتان دەیگرن، رۆنی بەزەرەک.

بەزەوی (نا.) بڕ: بەزە

بەزەیی (نا.) بڕ: بەزە. ⁂ لە قامووسی ئەوانە دا / بەزەیی مانای نەماوە (ناڵەی جودایی ل ٣٥). ~ **پێدا هاتن:** بڕ: بەزە پێدا هاتن. ⁂ بەزەییت بەیۆ وە جەستە و حاڵم / ریشەم بەراما، هەرەو وە ماڵم (مەولەوی ل ٢٧).

بە زیپک و زاکوون (ئان. ل)[بە + زیپک + و + زاکوون] حاڵی کەسێکی سەختگر و بە دیسیپلین کە هەمیشە بە پێی یاسا و بەرنامەی تایبەتی خۆی دەجووڵێتەوە.

بەزیان (چا. ل)[بڕ: بەزین] ١ـ [ئەر] تێشکان، دۆڕان، بەزین. ٢ـ [باک] راکردن، غار دان

بەزین[1] (چا. ل)[ئەو: ڤەز ـ پەه: ڤازییتەن. باک: بەزیان، بەزین ـ ناو: بەزین، بەزان، بەزیان] ١ـ تێشکان، شکست خواردن. ٢ـ دۆڕان لە کایە و کێ بەر کێ. ٣ـ [باک] راکردن، هەڵاتن، غاردان. ٤ـ بازد دان. پەڕین. ٥ـ پەڕینی ئەسپ بۆ سەر ماین.

بەزین[2] (ئان. ل)[بە + زین] ئەسپ و ماینی زین لە پشت و ئامادەی سوار بوون. ⁂ کۆنە حەز ماینی بە زینە (پەند)

بەزیو (نا. مف.)[لە: بەزین] ١ـ کەسێک کە لە شەڕ دا شکستی خواردبێ. // نەبەز. ٢ـ کەسێک کە لە کایە و کێ بەر کێ دا دۆڕابێ، دۆڕاو. ٣ـ کەسێک کە لە خەبات و کارێک کۆڵی دابێ، کۆڵدەر. ٤ـ گیاندارێک کە لە ئاست غەنیمەکەی را بکا.

بەزێن (ر.)[لە: بەزاندن] ١ـ ریشەی چاوگی بەزاندن. ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوی فاعیل ساز دەکا. ⁝⁝ شەوبەزێن، شێربەزێن، دوژمن بەزێن.

بەژ (نا.)[؟][باک: بەژ، بەژی ـ زا: بەژی] ١ـ وشکایی، بەڕ. ٢ـ زەوی وشک و بێ ئاو.

بەژن (نا.)[پەهـ: بەشن. باک: بەژن ـ ناو: بەژن ـ باش: بەژن ـ زا: بەزنە، بەزن] ١ـ درێژایی لەشی مرۆڤ، قەد، بەژن و بالا. ٢ـ ئەندامی مرۆڤ، لەش. ٣ـ درێژایی جل و بەرگێک کە سەرتا پێی لەش دادەپۆشێ. ⁝⁝ پێنج سانت لە بەژنی ئەو کراسە دەرێنە. ٤ـ ساقەتی دار. **بە ~ بڕان:** ١ـ جل و بەرگی درواوی پڕ بە قالب و ئەندازە و بێ کەم و کووڕی. ٢ـ (مجـ.) بە ناو کران، بە نەسیب بوون، بە بالا بڕان. ⁝⁝ کوڵمەت گەش و رووناکە دەڵێی تیشکی هەتاوە / جوان چاکی کراسێکە بە بەژنی تۆ بڕاوە (هێدی ل ١٨٠).

بەژن شۆڕ (ئان. ل)[بەژن + شۆڕ2] کچ و ژنی بەژن جوان و رێک و پێک. ⁝⁝ بەژن شۆڕ و کەزی شۆڕ و خەزێم شۆڕ /سەرەوشۆڕم دەکەن سەرشۆڕ بەرەو گۆڕ (خەیام ل ٩٥).

بەژن و بالا (نا. ل)[بەژن + و + بالا] درێژایی لەشی مرۆڤ، بەژن، بالا، قەد.

بەژی (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بەژ

بەس[1] (نا.)[هەخ: ڤەسیە ـ پەهـ: ڤەس. تات: ڤەس ـ فار: بس. ناو: بەس ـ باش: بەس ـ هەو: وەس ـ زا: بەس] ١ـ رادە و ئەندازەیەکی کافی لە هەر شتێک و کارێک. نە کەم نە زۆر ٢ـ تەواو، خەلاس. ⁝⁝ لە لایەن منەوە دوو تفی لە روو کە و بەس. ٣ـ تەنیا، فەقەت. ⁝⁝ بەس تۆ وەرە بۆماڵمان. **~ بوون:** کافی بوون، ئەندازە بوون. ⁝⁝ بەسە یا دیسان بۆت تێکەم؟ **~ کردن:** تەواو کردن، کۆتایی پێ هێنان. ⁝⁝ بەس کەن هێندە قسە مەکەن!

بەس[2] (نا.)[ئەر] بڕ: بەست1

بەسالاچوو (ئان. ل)[بە + ساڵ + ئا + چوو][لە: بە ساڵ داچوون] بەتەمەن، تەمەندار، گەڕاوە، پیر.

بەسام (ئان. ل)[بە + سام] کەسێک، شتێک یا شوێنێک کە مرۆڤ لێی دەترسێ، سامدار. ⁝⁝ پیاوی بەسام. **~ بوون:** ترسان، سام لێکردن. ⁝⁝ تاریکە شەوێکی بە سامە.

بەست[1] (ر.)[لە: بەستن] لە رەگی چاوگی بەستن دەکەوێ، بە ناوەوە دەلکێ و ئەو مانایانە دەدا. ١ـ بەستراو. ⁝⁝ بن بەست. ٢ـ بەستران و پێوە لکان بە شتێکەوە. ⁝⁝ دەربەست، داربەست. ٣ـ ئازاد، نەبەستراو. ⁝⁝ سەربەست. & بەس2. ٤ـ (نا.) بەندێک کە لە بەر ئاو هەڵیدەبەستن، ئاوبەند، بەند. ٥ـ (نا.) شوێنێکی پیرۆز یا ماڵی گەورە و پیاوچاکان کە لە بەر مەترسی خەڵک پەنای بۆ دەبەن و لەوێ دەمێننەوە. ⁝⁝ هاتی وا سەیری نەهاتی کەن کە سەد تیپان سوار / پاسەوانی بوون، لە ناو بەستا پیادێ کردی مات (مەحوی ل ٣٢٩). ٦ـ (نا.) رادەیەک لە تریاک کە چوار یەکی مسقاڵێکە و تریاک کێش بە وافوریەوە دەنێ و دەیکێشێ.

بەست[2] (نا.) دەم چۆم، بەستێن، بەستۆرە. ⁝⁝ وەز ماسی بووم لە بەستان / کەس نەیگرتم بە رستان (فۆلکلۆر ل ٥١).

تێبینی: بەست، بەستێن و بەستۆرە دەگەڵ ڤیستەرەک vistarak یا ڤیستەرگ vistarg ی پەهلەویی بە مانای نوێن، جێخەو، جل، رایەخ هاوریشەیە.

بەستران (چا. ل)[لە: بەستن] ١ـ بەستن بێ دیار بوونی فاعل. ⁝⁝ دەستم بەسترابوو، کەس نەبوو بۆم بکاتەوە. ٢ـ داخران. ⁝⁝ دوکانەکان بەسترا بوون، کەس بە شارەوە نەبوو. ٣ـ گیران، بەر گیران. ⁝⁝ رێگاکان بەسترا بوون و کەس نەیدەتوانی هاتوچۆیە بکا.

بەسترانەوە (چا. ل)[لە: بەستران] ١ـ رێی دەرباز نەبوون، گیر خواردن لە شوێنێک. ٢ـ ئەسیر بوون بە دەست کەسێک یا مەسەلەیەکەوە. ⁝⁝ بەو ماڵ و منداڵەیەوە وەها بەستراومەوە ناتوانم بچمە هیچ کوێ. ٣ـ بۆر خواردن، بەزین لە قسە و هەندێک کایە و یاری. ٤ـ بەستنەوە بێ دیار بوونی فاعل. ⁝⁝ بزانە کەرەکە بەستراوەتەوە یا نا؟

بەستراو (نا. مف.)[لە: بەستران] هەر کەس یا هەر شتێک کە بەسترابێ. ⁝⁝ چاوی بەستراو، دەستی بەستراو، رێگای بەستراو.

بەستریێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بەستر + پێرار] بڕ: بەسرپێرار

بەستریێرێ (نا. ل، ئاک. ل)[بەستر + پێرێ] بڕ: بەسرپێرێ

بەستن (چا. م)[هیک: بەندە ـ ئێک:

بـەنـد ـ ئـەو: بـەنـد ـ هـەخ: بـەنـد ـ پـەه: بەسـتـەن، ڤـەسـتـەن. فـار: بسـتن ـ لۆر: بەسـتێ ـ تات: دێبـەسـتـەن. ناو: بەسـتن، بەسن ـ باش: وەسین ـ هەو: بەسـتـەی ـ زا: بەستش] ١ـ قـايم كردن و گرێ دانی بـار يا شـــتـــێكی ديكه به ئامـــرازی بەستنەوەی وەک پەت، گوريس، كەلەبچە و ...: بارەكـــان ببـــەستن با برۆين. دەستی دزەكەيان لە پشـتـەوە بەست. ٢ـ كيپ كردن، پێوە دان، داخستنی دەرگا و هەرچێكی ئاوالّە. :: كتێبەكەت ببەستە، دوكـانی بەست. ٣ـ لێـهـالاّندن، لەخـۆ بەستن. :: لەچكەكەت ببەستە، پشتێندی بەست. برينەكـەيان بە پەڕۆيەک بـەست. ٤ـ توند بوون و ڕەق بوونی ئاوەكی لە بەر سـەرمـا. :: ئەوسـالّ هێند سـاردە چۆم بەسـتـوويەتی. ٥ـ سـەرمـا بـوون، لە بەر سـەرمـا ڕەق بـوونی شـتـێک كـە ئاوەكی نەبێ. :: هێند ســاردە ســمــێــلّم بەستوويەتی. ئەگەر گون ببيـەستێ پياو لە سـەرمـايان دەمرێ. ٦ـ مـەيينی مـادەی قـالّ كـراو يا هەوێن كـراو. ٧ـ گـرتن، بەرگـرتن. :: ئاويان لە ســەر خــەلّک بەستوە. ڕێگا بەستوە. ٨ ـ بە نوشتـە و جـــادوو بەری زاوا گـــرتن بـۆ ئـەوەی نـەتوانێ بـووكـــێنی كچ هـەلّگرێ. (لە كـــوردەواری ئەگـــەر كـــوڕێک دلّی بە كچێكەوە با و ئەم كچەش مێردی كردبا، پەنای دەبردە بەر نوشتـەنووس و ئەويش بە قـــفـلّ يا نـالّ وای دەكـــرد كـــە زاوا ببـــەســـــتـــرێ و نەتوانـێ پەردەی كچ هەلّگرێ.)

بەستنەوە (چا. م)[لە: بەستن] ١ـ قايم كردنی و توند كردنی گيـاندار بە پەت و گـوريس لـە شـتـێک، بۆ ئەوەی نـەڕوا يا دوور نەكەوێتەوە يا لە بەر زيان گەياندن. :: ئەو سـەگـانە ببـەسـتنەوە دەنا كـەس ناهێلّن. ئەسـپـەكەم بەسـتـەوە و بۆ خـۆی دەلّەوەڕێ. ٢ـ قـايم كردنی بار و بەستـە. ٣ـ سـەر لە نوێ بەستنی شتی كراوە. ٤ـ بەر گـرتن، بـەری ئازادی گـرتن. :: ئەو كـچـە بەسـتـە زمـانەيان بەسـتـۆتەوە و ناهێلّن بێتـە دەرێ. ٥ـ بۆڕ دان، كەسێک بە قـسـە و زيرەكی مـەحكووم كـردن. :: ژن بە قـسـە پيـاو دەبەسـتـێـتـەوە. لە شـێـعـرشـێـعـرێن كـەس پێی نـاوەسـتێ هەموو كەس دەبەستێتەوە. & بەسنەوە

بەســتـۆڕە (نا.)[بڕ: بەست2] ١ـ ئەو بەشـە لە زەوی كە ئاوی چەم و ڕووبار بە ســـــــەری دا دەڕوا و لـە ژێر ئـاوە. ٢ـ بەشێک لە زەوی كە ديارە پێشتر چەم يا ڕووباری بـە ســەر دا هـاتوە و ئێـسـتـا

وشک بوە.

بەستوو (نا.) کووپەڵەی لە گڵ ساز کراوی رەنگ شین، بەستووکە.

تێبینی: عەرەب ئەم وشەیان وەرگرتوە و کوردوویانەتە بستوق. هەروەها لە زمانی فارسی دا بەستو (بەستوو) هەر بەم مانایە هاتوە و لە زمانی پەشتووش دا بسپە (بەسپە) بە مانای قرۆشکە هاتوە.

بەستووکە (نا. ل)[بەستوو + کە] بڕ: بەستوو

بەستە (نا. مف.)[لە: بەستن] ١ـ هەر شتێکی پێچراوە و ئامادە. ∷ بەستەیەک کتێب، بەستە جگەرە. بەستەیەکم بە پۆست دا نارد. ٢ـ ئەندازەیەک لە گیا کە کەم و زۆری پەیوەندی بە گیایەکەوە هەیە (باقە، چەپک، دەسک). ∷ بەستەیەک گیا بێنە. ٣ـ بەستراو، پەیوەندی. ∷ هاتنی من بەستە بە باوکمە نازانم ئیزنم دەدا یا نا. ٤ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای بەستراو دەدا. ∷ دڵبەستە، پابەستە، چاوبەستە. ٥ـ داخراو، بەستراو. ∷ بەستەزمان. ٦ـ گۆرانی ساکار کە هەواکەی مایەی فۆلکۆریان هەبێ. ٧ـ شتێکی پێچراوە و بەستەبەندی کراو کە دەدرێ بە کەسێک یا بە پۆست دا بەڕێ دەکرێ. **تێدا ~ بوون:** بە کەلک هاتن، بە قازانج بوون، فایدە هەبوون. ∷ ئەو کارەی تۆ چی تێدا بەستەیە.

بەستەبەندیی (حم.)[بەستە/١ + بەند + ئیی] کاری پێچانەوەی شمەک و شت لە نێو قوتوو و کاغەز و شتی لەم بابەتە. **~ کردن:** پێچانەوەی شمەک لە کاغەز و قوتوو و شتی لەم بابەتە.

بەستەزمان (ئان. ل)[بەستە + زمان] مرۆی فەقیرۆکە و دەستەوەستان و شیاوی دڵ پێ سووتان، بەسەزمان، بەسەزوان.

بەستەک (نا. ل)[بەستە + ئەک] پێخەف و جێگە و بانی لە جاجم یا شتێکی دیکەوە پێچراو، دەستەنوێن.

بەستەڵۆک (نا. ل)[بەست1 + ئە + ڵۆک] بڕ: بەستەڵەک

بەستەڵەک (نا. ل)[بەست1 + ئە + ڵەک] حاڵی زەوی و زار و وڵات لە سەرمایەکی زۆر دا کە بە تەواوی بەستوویەتی، بەستەڵۆک، سەهۆڵبەندان.

بەستەنی (نا. ل)[بەست1 + ئەنی] خواردەمەنییەکی ساردە لە شیر و شەکر دروست دەکردرێ. شیر و شەکر لە

دەفرێکی تایبەتی زۆر سارد دەکەن و ئەوەندەی دەسووڕێنن هەتا توند دەبێ. زوو لە کوردستان هەر یەک جۆرە بەستەنی هەبوو بەڵام ئێستاکە تام و رەنگ و جۆری زۆری لێ پەیدا بوە، دۆندرمە، حەلاوێ.

بەستێن (نا. ل)[بەست2 + ئێن] قەراغ و لێواری ئاوی زۆری وەک چەم، دەریا و دەریاچە.

بەسرپێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بەسر + پێرار][باک: بترپێرار، بەترپێرار ـ ناو: بەترپێرار، بەسرپێرار، بەسترپێرار، پەسرپێرار، پەسترپێرار، پەسەر پێرارەکە ـ باش: پەسر پێرار ـ زا: بتەرپێرار] سێ ساڵ لەمەوبەر، سێ ساڵ بەر لە ئێستا.

تێبینی: وشەکانی بەسر (بتەر، بتر، بەستر، بەتر، پەسر، پەستر، پەسەر) بە گشتی لە دوو بەشی [بەس (پەس) + تر] پێک هاتوون. بەس یا پەس لە: پەسچە pasča ـ ی ئەوێستایی و پەسا pasā ـ ی هەخامەنشی و پەس pas ـ ی پەهلەویی بە مانای پاش و بەرەو دواوە کەوتوە. تر پاشگرە و بە گشتی دەبێتە دواوەتر یا پاشتر. بەسرپێرار یانی ساڵێک بەر لە پێرار و بەسر پێرێ یانی رۆژێک بەر لە پێرێ. هەروەتر لە زمانی کوردیی دا بۆ دیاری کردنی رۆژێک یا ساڵێک بەر لە بەسر ئەم وشەیە دووپاتە دەکرێتەوە وەک بەسربەسر پێرێ یا بەسربەسر پێرار.

هەروەها لە باری فۆنێتیکەوە لە هەندێک زاراوە و بن زاراوە دا پیتی پ (پەستر، ...) لەبەر قورسی بە هۆی جیرانەتی دوو پیتی بێدەنگ (تر، سر، ستر) بوە بە پیتی ب (بەسر، ...).

بەسرپێرێ (نا. ل، ئاک. ل)[بەسر + پێرێ][باک: بترپێر، بەترپێر ـ ناو: بەسرپێرێ، بەترپێرێ، بەسترپێرێ، پەسرپێرێ، پەسترپێرێ، پەسەرپێرەکە ـ باش: پەسر پێرەکە ـ هەو: پەرەوەری ـ زا: بتەرپەرەی] سێ رۆژ لەمەو بەر، رۆژی پێش پێرێ. (بڕ: تێبینی بەسر پێرار) **بەسرپێرێ شەوێ:** سێ شەو لەمەوبەر.

بەسفایە (گیا.)[ئەر] جۆرێک سەرەخسە کە زۆر بەرز نابێتەوە و لە شوێنی شێدار دەڕوێ بە فارسی بسپایە و بە عەرەبیش بسبایج ـ ی پێدەڵێن، بەلەک2.

تێبینی: ئەم وشەیە تەنیا مەردووخ نووسیویەتی.

بەسن (چا. م)[ئەر] بڕ: بەستن

بەسنەوە (چا. م)[ئەر] بڕ: بەستنەوە

بەسە (نا.)[ئەر] بڕ: بەستە

بەسەزمان (ئان. ل)[بەسە + زمان] بڕ: بەستەزمان

بەسەزوان (ئان. ل)[بەسە + زوان] [هەو] بڕ: بەستەزمان

بەسیرە (نا. ل)[بە (بەر) + سیرە (شیرە)][باک] بڕ: بەرسیلە

بەش 1 (نا.)[ئەو: برای ـ پاز: برێهـ ـ پەهـ: بەخش. باک: بەش ـ ناو: بەش ـ هەو: بەش] ١ـ کوت و پاژێک لە شتێکی دابەش کراو و لەت. ⁘ دوو بەشی کتێبەکەم خوێندۆتەوە. ٢ـ کوتێک لە شتی دابەش کراو بە سەر چەند کەسێک دا. ⁘ کێلۆیەک گۆشت لەم مەڕە بەشی تۆیە. ٣ـ شەریک بوونی چەند کەس لە شتێک دا وەها کە هەر کەس هەندێکی وە بەر کەوێ. ٤ـ چارە، نەسیب. ⁘ بەشی کەرێ یان ئاو کێشانە یان دار کێشان (امثال و حکم ل ٧٥). ٥ـ میرات. ٦ـ (ئان.) سەر کرانەوەی برین. ⁘ برینەکەم دەمی بەش کردۆتەوە. ~ **بران:** بێبەش و بێ نەسیب بوونی کەسێک لە شتێک کە دەبا بەشی پێبڕابا، بەش خوران، بەش پێنەبڕان. ~ **بە دنیاوە نەمان:** (کنـ.) بێبەش بوون لە ژیان، مردن. ~ **پێبران:** ١ـ وەبەر کەوتنی شتێکی دابەش کراو. ٢ـ میرات وەبەر کەوتن. ~ **تێکەوتن:** بە سەر دا کەوتن و بەشدار بوون لە خواردن و شتێکی دابەش کراو، بە نەسیب بوون. ⁘ ئەمنیش بەشم دەو پڵاوخۆرشتەی کەوت. ~ **چوونەوە سەر** ~**ان:** (تووک) تووک لە کەسێکە بە مانای ئەوە کە ئەو کەسە میراتی پێبگا بەڵام خۆی دەستبەجێ بمرێ و کەس و کەسانی دیکە میراتەکەی دابەش بکەن. ⁘ لە خودام تەڵەب و تەمەننایە خێر و خۆشی لە خۆت نەبینی و بەشت بچێتەوە سەر بەشان. ~ **خواردن:** ١ـ خواردنی خۆراک و خواردەمەنی بەشی کەسێک لە لایەن کەسێکی دیکەوە کە وەلا نراوە. ٢ـ دەست بە سەر داگرتنی حەق، ماف، ماڵ و زەوی و زاری کەسێکی دیکە. ~ **خوران:** حەق و ماف و میرات کە کەسێک دەستی بە سەر داگرێ و بەش بەشدار نەدا. ~ **کردن:** ١ـ دابەش کردن لە

نێوان چەند کەس دا. ٢ـ ئەندازە بوون. ៖ کیلۆیەک گۆشت کوا بەشی دە کەسان دەکا؟ پووڵی مانگانەم بەشی بیست رۆژ دەکا. **~ مان:** تەواو نەبوونی بەش و پاژی دابەش کراو. ៖ چێشت هەر بەشی من ماوە. || **بەشی خودا:** هەرچی کە لە لایەن خوداوە وەک شانس و بەخت و چارەنووس و رزق دەدرێ بە مرۆڤ.

تێبینی: بەش و بەخت و بارە و کۆمەڵێک وشەی دیکە لە زمانی کوردیی دا لە چاوگی بەگ bag ی ئەوێستایی بە مانای دیاری کردن، قەبووڵ کردن کەوتوون.

بەش[2] (ئان.)[باک: بەش ـ ناو: بەش، قەش، قەشان ـ زا: بەش] ١ـ گا و مانگا یا کەڵ و گامێشی نێوچاوان سپی. ٢ـ بزنی نێوچاوان سپی. & مارۆ

بەش[3] (ئان.)[زا] برِ: بژ1

بەشبڕاو (نا. مف.)[لە: بەش برِان] کەسێک کە بەش و مافی خۆی نادرێتێ و بێبەش دەکردرێ.

بەشبەر (نا. فا)[بەش1 + بەر7] کەسێک کە بەشێک لە میراتی پێدەبرِدرێ، میراتبەر.

بەش بەش (ئان. ل)[بەش1 + بەش1] هەر شتێک یا شوێنێکی لەت و کوت کراو. **~ بوون:** لەت و کوت بوون. **~ کردن:** لەت و کوت کردن.

بەشخوراو (نا. مف.)[لە: بەش خوران] کەسێکی ماف و حەقیان خواردبێ. ៖ کورد گەلێکی بەشخوراوە.

بەشخوراویی (حم.)[بەشخوارو + ئیی] بەش لێخوران، بێبەش بوون.

بەشدار[1] (ئان. فا)[بەش1 + دار2] ١ـ کەسێک کە بەشی لە شتێک دا هەیە، هاوبەش، شەریک. ٢ـ ئەندامێک لە نێو کۆمەڵە خەڵکێک دا. **~ بوون:** ١ـ هاوبەش بوون، شەرێک بوون، بەش پێوە هەبوون. ٢ـ هاوبەش بوون لە نێو کۆڕ و کۆمەڵەیەک دا.

بەشدار[2] (گیان.)[بەش + دار2] سەگ، سەگی نێومالّ، چوارپێ.

تێبینی: بەش لەم وشەیە دا لە ڤیش viš یا ڤیس vis ـ ی ئەوێستایی بە مانای مالّ کەوتوە. لە ئەوێستا دا ڤیش هەئورڤە viš haurva بە مانای سەگی مالّ یا بەشدار هاتوە کە لە دوو بەشی viš بە مانای مالّ و haurva لە چاوگی هەر har بە مانای ئاگا لێبوون

کەوتوە و بە گشتی یانی سەگێک کە ئاگای لە ماڵە.

بەشداریی (حم.)[بەشدار1 + ئیی] هاوبەشیی. **~ کردن:** چوونە نێو کۆمەڵ و کۆڕێک بۆ هەر بەرنامەیەک. ※ لە بەرنامەی نەورۆزی ئیمساڵ منیش بەشداریم کرد.

بەشقا (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشقم (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکا (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکم (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکوو (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکە (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکەم (ئاک.)[؟] لەوانەیە، دوور نیە، وێدەچێ، ڕەنگە. بەشقم، بەشکم، بەشکوو، بەشکە، بەشکێکم، بەشکێکوو، بەشکی، بەشقا، بەشکا، دەشقەم، دەشقەمێ.

بەشکی (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکێکم (ئاک) بڕ: بەشکەم

بەشکێکوو (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بە شوار (ئان. فا)[بە + شوار (شۆردن)] سابوون، شامپۆ یا شتێکی لەم بابەتە کە بۆ شۆردن باش کەف بکا، بەشورار. **~ بوون:** باش کەف کردنی سابوون بۆ شۆردن.

بە شورار (ئان. فا)[بە + شورار (شۆردن)][موک] بڕ: بەشوار

بە شوو (ئان. ل)[بە + شوو] ژنی بە مێرد، ژنی خاوەن شوو.

بەشەر (نا.)[عەر: بشر] خەڵک، مەردم، مرۆڤ، ئینسان. **~ بوون:** چەشنی مرۆڤ جووڵانەوە، ئەوجۆرەی کە بەشەر دەبێ بژی. **~ کردن:** (کنـ.) تەمبێ کردن، ئاقڵ کردن، هێنانەوە سەر ڕێی مرۆڤ. ※ بە دوو زللان کردمە بەشەر.

بە شەرت (ئان. ل)[بە + شەرت] بە پێی قەرار و بەڵێنی، بە مەرج. ※ ئەو کەوشەت بە شەرتی دووساڵان دەدەمێ شتێکی لێهات بۆم بێنەوە. || **بە شەرتی چەقۆ:** ١ـ ڕستەی شووتی فرۆشانە کە شووتی دەبڕن و ئەگەر سوور نەبوو دەتوانی نەیکڕی. ٢ـ (مجـ.) زەمانەتی هەر شتێک، بە زەمانەت.

بەشەردۆست (ئان. ل) [بەشەر + دۆست] کەسێک کە تەواوی بەشەری بە هەموو ڕەنگ و ڕەگەزەوە خۆش دەوێ،

ئینساندۆست، مرۆڤدۆست.

بەشەردۆستیی (حم.)[بەشەر دۆست + ئیی] خۆش ویستنی هەموو مرۆڤ، ئینساندۆستیی، مرۆڤدۆستیی.

بەشەرم (ئان. ل)[بە + شەرم] کەسێک کە شەرمی هەیە، شەرمن، شەرمێون، شەرمین. // بێشەرم. ~ **بوون:** خاوەن شەرم بوون، شەرمێەن بوون.

بەشەرەف (ئان. ل)[بە + شەرەف] کەسی خاوەن شەرەف و غیرەت، بە نامووس. // بێشەرەف. ~ **بوون:** خاوەن غیرەت و شەرەف بوون، بەنامووس بوون.

بەشیر (ئان. ل)[بە + شیر] ئاژەڵێک کە شیر زۆر دەدا. ٢ـ ژنێک کە شیری زۆرە.

بەشیلا (گیا.)[؟][زا] بڕ: کاڵەک

بەشین (چا. م)[بڕ: بەخشین] دابەشین، بەش کردن.

بەشینەوە (چا. م)[لە: بەشین] دابەش کردنی شتێک بە سەر کۆمەڵ و خەڵکێک دا بە خۆڕایی، دابەش کردن، بەخشینەوە، وەبەشین. ؛؛ ماڵە کاک حەمەدی گۆشتی قوربانی دەبەشنەوە.

بە عالەمی ئاشکرا (ئاک. ل)[بە + عالەم + ئی + ئاشکرا] ئەنجامی کار و کردەوەیەک بەبێ پەردە و لە بەر چاوی خەڵک، بێ نهێنی و شاراوەیی، بە ئاشکرا. ؛؛ بە عالەمی ئاشکرا ماڵەی لێ داگیر کردم. بە عالەمی ئاشکرا درۆیان دەکەی!

بەعز (نا.)[عەر: بعض] بەشێک لە شتێک، هێند، هەند. ؛؛ شەهیدی غەمزەیە بەعزێ (مەحوی). بەعزە شتێکمان نەماوە.

بەعومر (ئان. ل)[بە + عومر] بە تەمەن، بەساڵاچوو، پیر، بەعەمر. ~ **بوون:** پیر بوون، بەتەمەن بوون.

بەعەمر (ئان. ل)[بە + عەمر] بڕ: بەعومر

بەعی (نا.)[عەر: بیع] هەندێک پارە کە لە کاتی سەودا دەدرێ بە خاوەن ماڵ هەتا کالا راگرێ یا بیداتێ و لە دوایی پارەی تەواو وەرگرێ، پێشەکی.

بەعینوان (ئان. ل)[بە + عینوان] ئافرەت و کیژی بەناز و مەکرزان، زانا لە ناز و دڵداریی. ؛؛ باسکم وەبن سەری دە، کەڵەگەتەی بە عینوان/ ئێواران لاجان خۆشە، سبحەینان بەری مێرگان

(کـــانـی مـــرادان ل ١٤٤). ~ **بوون:** نازدار و بە مەکر بوون.

بە غـــەرەز (ئان. ل)[بە + غـــەرەز] کەسێک کە غەرەزی هەیە، کەسێک کە نیازی زەرەر لێدانی هەیە. // بێغەرەز. ~ **بوون:** غـــــەرەز دە دڵ دابوون بۆ زەرەر لێدان.

بە غیرەت (ئان. ل)[بە + غیرەت] ١ـ کەسی نەترس و ئازا، بوێر. ٢ـ کەسێک کە نامووسی پێ گرینگە، بە نامووس. ~ **بوون:** ١ـ ئازا بوون، نەترسان. ٢ـ بە نامووس بوون.

بەغیل (ئان.)[عەر: بخل] کەسێک کە خۆشی و بەختەوەری خەڵکی لە لا گرانە، حـەسـوود. ٢ـ چاوچنووک، رژد، لەچەر. ~ **بوون:** ١ـ ئـێـــــــرەیـی هـەبـوون، حەسوود بوون. ٢ـ لەچەر بوون.

بەغیلایەتی (حم.)[بەغیل + ئایەتی] کـردەوەی کـەسی حـەسـوود و بـەغـیل، حـەسـوودیی، ئێـرەیی، بەغـیلیی. ~ **پێبردن:** حەسوودی پێکردن، نارەحەتی کەسی بەغیل بە خۆشی یا سەرکەتنی کـەسێک، بەغـیلی پێـبـردن، بەغـیلی پێکردن، بەغـیلایـەتی پێکردن، ئێـرەیی پێکردن. ⁂ حاجی سەرەڕای ئەو هەموو مـاڵ و مـڵکە بەغـیـلایەتـی بەو کـەچە دوکــــــانـەم دەبـا. ~ **پێکردن:** بڕ: بەغیلایەتی پێبردن.

بەغـیلیی (حم.)[بەغـیل + ئیی] بڕ: بەغیلایەتی. ~ **پێبردن:** بڕ: بەغیلایەتی پێبردن. ~ **پێکردن:** بڕ: بەغـیـلایەتی پێبردن.

بەفاڵ (ئان. ل)[بە +فاڵ (عەر: فحل)] حاڵی ماکەر یا ماینێک کە مەیلی جووت بوونێـان دەگـەڵ نێـرەکـەیان هەبێ، بەتەڵەب.

بەفر (نا.)[هیک: ڤـەپرە ـ ئەو: ڤـەفرە ـ پار: وفـر ـ سـوغ: وفـر ـ خـوار: وفـرک، وفیرک ـ پەه: ڤەفر. تات: فەرفە ـ فار: برف. باک: بەرف ـ ناو: بەفـــر، بەور ـ باش: وەفـر، بەفـر ـ هەو: وەرو، وەروی ـ زا: ڤـۆرە، ڤـەورە] ١ـ کلوویەکی سـپی شـەشـپـەڕ کە زسـتانان لە هەورەکانەوە دێتـە خـوارێ. (زسـتـانان چوونکە پلەی گـەرمـا لە ژێر سـفـرە و ئاو لەم پلە دا دەیبـەستێ هەڵمی ئاو کە دێتـەوە خـوار لەم وەرزە دا دەبێتـە شـەشـپـەڕی سپی و جـوانـی بەفـر). ٢ـ پارچە بـەفـرێک کـە زستانان لە چاڵەبەفر دا رایدەگرن و بە هـاوین دەیفـــرۆشنـەوە. ٣ـ ســـەهۆڵی

دەسکرد. ~ **بارین:** هاتنە خواری بەفر لە ئاسمانەوە بۆ سەر زەوی. ~ **توانەوە:** دەست بە ئاو کردنی بەفر لە بەر تین و گەرما، بەفر چوونەوە. ~**چوونەوە:** بڕ: بەفر توانەوە. ~ **خستن:** کەوتنی بەفر لە سەر زەوی. ⁘ بەفرێکی قورسی خستوە. ~ **دادان:** دەست بە بارین کردنی بەفر، بەفر داکردن. ~ **داکردن:** بڕ: بەفر دادان. ~ **مالین:** فڕێ دانی بەفر بە پاڕوو و وەروەرە لە سەربانەوە. ‖ **بەفری پیرێژن:** بەفرێکە کە لە کاتی سەرمای پیرێژن دا دەبارێ. **بەفری یەکشەوە:** نوا بەفرێک کە شەوێک بە سەر بارینی دا تێپەڕیبێ و چڵکن نەبووبێ. ٢ـ (کنـ.) زۆر سپی و جوان و بێگەرد. ⁘ روخساری وەکوو بەفری یەکشەوە پاک و روون بوو. (دمدم ل ٢٤٩).

بەفرانبار (نا. ل)[بەفر+ ئان + بار] یەکەم مانگی زستان و دەیەم مانگی ساڵی هەتاوی.

بەفراو (نا. ل)[بەفر + ئاو] ١ـ ئاوێک کە سەرەبەهار لە توانەوەی بەفر پەیدا دەبێ و لە شاخان دێتە خوار، وەفراو، شەتاو. ٢ـ ساز کردنی ئاو بە بەفری چاڵ. ٣ـ سەهۆڵاو.

بەفر بەسەر (ئان. ل)[بەفر + بە + سەر] بەفرێک کە لە بەر سەرمای زۆر بەستوویەتی مرۆڤ کە بە سەری دا دەڕوا پێی ناچێتە خوار، بەفرەسەر.

بەفرخۆرکە (نا. ل)[بەفر + خۆرکە] بەفرێکی وردە کە لە ئاخر و ئۆخری رەشەمە لە هەورێکی ئەستوور دەبارێ و دوای ئەوە بەفر وردەوردە دەتوێنەوە.

تێبینی: خۆرکە هەم دەتوانێ لە [خۆر (خواردن) + کە] کەوتبی و هەمیش بە مانای خۆرکە بێ. ماناکەی بە گشتی بەفرخۆرە.

بەفرفرۆش (ئان. فا)[بەفر + فرۆش] کەسێک کە زوو هاوینان بەفری لە چاڵ دەردەهێنا و بە خەڵکی دەفرۆشت.

بەفرفرۆشیی (حم.)[بەفرفرۆش + ئیی] کار و ئیشی کەسی بەفرفرۆش. ⁘ لەوتی یەخچاڵ پەیدا بوە بەفرفرۆشیی باوی نەماوە.

بەفرماڵ (نا. ل)[بەفر + ماڵ/٣] ئامرازێکی چێویی گەورەتر لە بێڵ کە بەفری سەربانی پێ دەماڵن، بانماڵ، بەفرماڵک، وەروەرە، بەورانماڵ.

بەفرماڵک (نا. ل)[بەفرماڵ + ک] بڕ: بەفرماڵ

بەفـر و دۆشـاو (نا. ل)[بەفـر + و + دۆشـاو] بـەفری داناردانار کـە بارانی بە سـەر داباریبێ و بەهاران لە هـەندێک شوێنی چیا دەمێنێتەوە کە دەگەڵ دۆشاو تێکەڵ دەکردرێ و دەخورێ.

بەفـرەچاڵ (نا. ل)[بـەفر + چاڵ] بڕ: چاڵەبەفر

بەفـرەژیلکە (نا. ل)[بەفـر + ئە + ژیلکە] بەفرێکی داناردانارى ورد و پووک و سـووکـە کـە وەک کلووبەفـری دیکە ئاودار نیـە، کـەرەسیـسـە، بـەفرەڵووکـە، بنگرە.

بەفرەسەر (ئان. ل)[بەفر + ئە + سەر] بڕ: بەفر بەسەر

بەفـرەڵووکـە (نا. ل)[بـەفـر + ئە + ڵووکە] بڕ: بەفرەژیلکە.

بەفرین (ئان. ل)[پەه: ڤەفرێن][بەفر + ین] ١ـ وەک بـەفـر، لە رەنگی بـەفـر. ٢ـ بەفراوی، بە بەفر داپۆشراو. ⁙ لووتکەی بەفرین. ٣ـ ناوە بۆ مێینە.

بەفش (نا.)[باک] بڕ: بەوش

بەفیز (ئان. ل)[بە + فیز] کەسێک کە خـۆی پێ زۆرە و پـۆز لە سـەر خـەڵک لێـدەدا، بـەدەعێ، بەپـۆز. **~ بوون:** بەدەعی بوون، پۆز لێدان، بەپۆز بوون.

بەڤش (نا.)[باک] ١ـ بـڕ: بەوش. ٢ـ (ئا.) جمگەی دەست و پێ.

بەق[1] (نا.)[باک] بڕ: بۆق1

بەق[2] (نا.)[؟] ١ـ [هـەو] کـەوی نێـر، نێرەکەو. ٢ـ [ئەر] نێرەکەوێک کە راوچی لە رکـە دا بۆ راوی سـیـاسـووتـی دەبەن هەتا بخـوێنێ و نێـرەکـەوی دیکە بە دەنگیەوە بێن و لە داو کەون، پاداو.

بەقـا (نا.)[عـەر: بقـاء (مـانەوە)] ١ـ مـانەوە. ٢ـ بـاوەڕ، بڕوا. ٣ـ وەفـا. **~ پـێـکـردن:** بـاوەڕ پـێـکـردن. ⁙ هـەزار سـوێندیشم بۆ بخـوی بەقـات پێناکـەم. **~ پێهەبوون:** باوەڕ پێ هەبوون، دڵنیا بوون. **~ کردن:** باوەر کردن. ⁙ بەقا نـاکـەم ئـەو قـسـەیـە راست بێ. **~ هەبوون:** وەفـا هـەبوون. ⁙ ئەو دونیـایە بەقای بۆ کەس نیە.

بەقاڵ (نا.)[عەر: بقال] دوکاندارێکی کە شـتی پێویسـتی خـواردن وەک پەنیـر، رۆن، قەند و چا، ... دەفرۆشێ، بەققاڵ.

بەقاڵیی (حم.)[بەقاڵ + ئیی] ١ـ کار و پـیـشـەی کـەسی بـەقـاڵ. ٢ـ (نا.) دوکـانێک کـە کـەرەسـەی ناوبراوی سەرەوەی تێدا بفرۆشرێ.

بەقبەقوو (نا. د)[بەق + بەق + ئوو] دەنگی کۆتر، گمەگم.

بەققاڵ (نا.) بڕ: بەقاڵ

بەقە (نا.)[زا] بڕ: بۆق1

بەقەد (ئاک. ل)[بە + قەد] بەقەرا، بە ئەندازە، بەقەدەر، بەقەی :: بە قەد ئەو دنیایە خۆشم دەوێی.

بەقەدەر (ئاک. ل)[بە + قەدەر] بڕ: بەقەد

بەقەرا (ئاک. ل)[بە + قەرا] بڕ: بەقەد

بەقەم (نا.)[؟] ١ـ (گیا.) دارێکی خۆڕسکە، هەتا دوازدە گەز بەرز دەبێتەوە، گوڵەکەی سپی مەیلەو زەردە، مادەیەکی رەنگینی تێدایە بە ناوی هێماتین کە رەنگی شین، مۆر، بۆر، رەش و سووری لێدەردەخەن و بۆ رەنگ کردنی پارچەی ئاوریشم و خوری کەلکی لێوەردەگرن، Haematoxylon campechianum ناوی لاتینی ئەم دارەیە. ٢ـ رەنگی وەرگیراو لە داری بەقەم. ٣ـ رەنگێک کە کاڵ بێتەوە. :: من مەتاعم جاوە، چاوم باخەبەر بێ موشتەری / تا غەزەل سەودا نەکا لای تاجری چیتی بەقەم (نالی ل ٣١٠).

بەقەو (ئان. ل)[بە + قەو] بە دەنگی بەرز.

بەقەوەت (ئان. ل)[بە + قەوەت] بڕ: بەهێز

بەقەی (ئاک. ل)[بە + قەی (قەد)] بڕ: بەقەد

بەقین (ئان. ل)[بە + قین] قین ئەستوور.

بەکار (ئان. ل)[بە + کار] ١ـ مرۆی بەهێز و کارەکەر. ٢ـ مەکینەی کە باش و زۆر کار دەکا. & کارا، کاری.

بە کاوە خۆ (ئاک. ل)[بە + کاو1 + ئە + خۆ] ١ ـ بەشێنەیی، بەئارامی، ئارام ئارام. ٢ـ (ئان. ل) کەسێک کە لە کار کردن دا پەلەی نەکا. ~ **بوون:** ١ـ پەلە نەکردن لە کار و مەسەلەیەک. ٢ـ ئارام و لە سەرەخۆ بوون.

تێبینی: کاو بە مانای مراد و ئاواتە (بڕ: کاو1) و مانای گشتی دەبێتە بە کەیف و مرادی خۆ، بە دڵی خۆ.

بەکرە (نا.)[عەر: بکرة] ١ـ ئامرازێکی ئوستوانەیی نێوقەد باریکە لە چێو یا پلاستیک کە کارخانە سازی دەکا و دەزوو و بەنی درووم انی لە سەر

هەڵدەکەن. ٢ـ ئامرازێکی خڕە لە ئاسن کە دەورادەوری بەتاڵ کراوە و لە بەرزایی قـــایمی دەکــــەن و باری قــــورسی پێهەڵدەکێشن. & غەڕغەڕە، قڕقڕە، مەکارە.

بەکرێ گیراو (نا. مف.)[بە + کرێ + گیراو (گیران)] ١ـ هەر کەسێک کە بە پارە لای کەسێک یا کەسانێک کار بکا. ٢ـ کەسێک یا کەسانێک کە نۆکەری کەسێکی هێزدار و دەستەڵاتدار بکەن یا بۆ بەرژەوەندی ئەو هەوڵ بدەن و سیاستی ئەوان رەچاو بکەن. (بۆ ئەم مەبەستە زۆرتر لە باری سیاسەوە دەکوترێ)، خۆفرۆش.

بەکرێ گیراویی (حم.)[بەکرێ گیراو + ئیی] ١ـ ئاکامی بە پارە لای کەسێک کـــار کـــردن. ٢ـ نۆکـــەرایەتیی بۆ بەرژەوەندی کەسێک، خۆفرۆشیی.

بەکەڵ (ئان. ل)[بە + کەڵ] مانگایەک کە مەیلی جووت بوونی دەگەڵ گا هەبێ.

بەکەیف (ئان. ل)[بە + کەیف] شاد، دڵخۆش، کەیفساز. **~ بوون:** دڵخۆش بوون، لە سەر کەیف بوون، کەیفساز بوون.

بەگ (نا.)[تور: beg] ١ـ نازناوی خان و ئەرباب و سەرۆک عەشیرەت کە بە دوای ناویان دا دێ. ៖ عـــەلی بەگ، تاهیـــر بەگی جـــاف. ٢ـ نازناوێکە بە نیـــشـــانەی رێز گـــرتن بە دوای ناوی ئاساییەوە دەلکێ.

بەگـــا (ئان. ل)[بە + گـــا] حـــاڵی زەییـــەیەکی دێراو کە ئامادەی چاندنی رەپستەیە.

بەگـــایەتیی (حم.)[بەگ + ئایەتیی] حـــاڵەت و چلۆنایەتی بەگ، بەگ بوون، بەگێتی.

بەگـــزادە (ئان. مـــف.)[بەگ + زادە] هەموو ئەو کەسانەی لە بنەماڵەی بەگن.

بەگلەر (نا. ئان.)[تور: begler] ١ـ میر، خان. ٢ـ گەورەی شار یا تایفە.

بەگم (نا.)[تور: begüm] نازناوی ژنە ئەرباب و خان.

بەگـــوڕ (ئان. ل)[بە + گوڕ] ١ـ حاڵی کەسێکی بە هێز و بە تاقەت. ٢ـ (ئاک. ل) بە تەوژم و بە تین. ៖ بەگوڕ خۆی بە غەنیم دادا و لە عەرزی راکێشا. **~ بوون:** بەهێز و بەتاقەت بوون. ៖ عەلی پیاوێکی بەگوڕ و بەهێزە.

بەگـــون (ئان. ل)[بە + گون] ١ـ گا و

نێری نەخەسێنراو. ٢ـ (کنـ.) مرۆی بە جەرگ و بە غیرەت، گوندار. ~ **بوون:** (کنـ.) بەجەرگ و بەغیرەت بوون، گوندار بوون.

بەگـێـتی (حم.)[بەگ + ئێـتی] بڕ: بەگایەتی

بەل1 (ئان.)[باک: بەل ـ ناو: بەل ـ باش: بەل ـ زا: بەل، بەڵ] ١ـ قوت، قیت، دەرپەڕیو، راست وەستاو. ٢ـ هەڵواسراو، شۆڕ. ٣ـ بزنی گوێ لوول. ٤ـ [باک ـ زا] گوێ قوت. ٥ـ [باک] ئەندامی بڕاو و کورت، پەل.

تێبینی: بە چاو لێکردن لە هەندێک وشەی وەک بەلک، بەلۆکە، بەلە، بەلەک، بەلەزمانە، ... بەل بە کوتە گۆشتێکی زێدە خۆ دەنوێنێ و دوور نیە دەگەڵ بەڵ لە بەلاڵووک هەر یەک بن، ئەودەم دەبێتە ئاڵووی شۆڕ و هەڵواسراو. شک نیە ئەم وشەیە بێ ریشە نیە. من پێمـوایە ئەم وشە دەگەڵ پەل و پەلک و بەرگ خزمایەتییەکی نزیکیان هەیە و بۆی هەیە لە یەک سەرچاوە گوورابن.

بەل2 (ئان.)[؟] رەنگێکە لە رەنگەکانی بزن و حەیوان. ∷ بەلەمس، بەلەبۆز، بەلەبەش، بەلەکوور، بەلەسوورمس.

بەلازی (گیا.)[؟][زا] بڕ: چەوەندەر

بەلاش (نا.)[عەر: بلاشیء] ١ـ خۆڕایی، مفت، بێپارە. ٢ـ بێهۆ، بێسەبەب. ٣ـ (مجـ.) زۆر هەرزان. ∷ ئەو کراسەی بایی سی تمەنە، بەڕاستی بەلاشە. ~ **بوون:** ١ـ مفت بوون، بەخۆڕایی بوون. ٢ـ هەرزان بوون. ~ **کردن:** ١ـ مفت کردن، خۆڕایی کردن، بەخۆڕایی دان. ٢ـ زۆر هەرزان دان، هەرزان کردن.

تێبینی: زەبیحی لە ئاست ئەم وشەیە دا دەڵێ کە بە ناڕەوا ئەم وشەیە بە عەرەبی دەزانن و لە بۆچوونێکی هەندێک درێژ دا دەیەوێ بیسەلمێنێ کە وشەیەکی کوردییە (بڕ: قامووس ب ٢ ل ٢٠٨). ئەم وشەیە لە عەرەبییەوە بە شێوەی beleş چۆتە نێو زمانی تورکییەوە و لە ڕێگای تورکەکانی عوسمانییشەوە هاتۆتە نێو هەندێک لە زاراوە و بن زاراوەکانی زمانی کوردیی.

بەلاڤ (ئان.)[باک] بڕ: بڵاو

بەلالک (نا. ل)[بەل1 + ئالک (ئاڵوو)][زا] ترێی دەنک ورد.

بەلالووک (گیا.)[باک] بڕ: بەلاڵووک

بەلک (نا. ل)[بەل1 + ک] نەرمایی

بەشی هەرە خوارەوەی گوێ کە شۆڕ بۆتەوە؛ ژنان کونی دەکەن و گوارەی تێدەکەن.

بەللۆرە (نا.)[سۆر] بڕ: بالۆرە

بەلندیر (گیانـ.)[باک] بڕ: بەردیل

بەلنگاز (ئان.)[زا] بڕ: بەلەنگاز

بەلوەشین (نا.)[؟][باک] ١ـ گول. ٢ـ گولی.

بەلۆعە (نا.) بڕ: بالووعە. ؛؛ حەوزێکی تێدایە بەلۆعەیەکی تێگیراوە بە ئەندازەی چوارمیتر. ئەو ئاوەی بڵیند دەبێ لە سەر ئەو بەردە مەڕمەڕە پەخش و پەرێشان دەبێ (بەیتی سەعید ومیر سێوەدین ـ سروە ژ ٧٣ ل ١٩).

بەلۆکە (ئا.)[بەل1 + ئۆکە] پارچە گوشتێکی زێدەی چووکە لە سەر زارکی شەرمی ژن، میتک، میتکە، قیتکە، نێوەر، نێوەرووکە، بەلە، بەلۆکە، بەلووکە، بەلوو.

بەلوو 1 (نا.)[باش ـ هەو] بڕ: بەڕوو

بەلوو 2 (نا. ل)[بەل1 + ئوو] بڕ: بەلۆکە

بەلووکە (ئا.)[بەل1 + ئووکە][هەو] بڕ: بەلۆکە

بەلە 1 (نا. ل)[بەل1 + ئە] بڕ: میتکە

بەلە 2 (نا.)[باک] بڕ: باڵە

بەلەباریک (ئان. ل)[بەل1 + ئە + باریک] مرۆڤی درێژ و باریک و رەقەڵە، بەلەباریکە.

بەلەباریکە (ئان. ل)[بەل1 + ئە + باریک + ئە] بڕ: بەلەباریک

بەلەباقە (نا. ل)[بەل1 + ئە + باقە] نەخۆشییەکە تووشی بزن دەبێ، لە بارەی دەخا و دەیکووژێ.

بەلەبەل (نا. ل)[بەل1 + ئە + بەل1] لەرە، لەرەی زۆر و پەیتاپەیتا. ~ **کردن:** لەرینەوە، لەرزانەوە.

بەلەپا (ئان. ل)[بەل + ئە + پا][هەو ـ ئەر] بڕ: بەلەپێ.

بەلەپێ (ئان. ل)[بەل + ئە + پێ] کەسێک کە لە رۆیشتن و رۆیین دا خێرایە، قۆچاغ، بەلەپا، بەپێ.

بەلەتووشقە (نا. ل)[بەل؟ + ئە + تووشقە؟][هەو] بڕ: بەلەفیرە

بەلەچەک (نا.)[؟] ١ـ کوولەکە و تەڕەکاری ویشک کراو بۆ زستان، تاسمە. ٢ـ چێشتێک کە بە تاسمە و نیسک و کشمیش ساز کرابێ.

بەلەدی (ئان. ل)[بەلەد (عەر: بلد = شار) + ئی] کەسێک کە لە شارەداری (بەلەدیە) کار دەکا و ئیشی گەسک لێدانی کوچە و شەقامەکانی شار و راگوێزتنەوەی زیڵ و زاڵە.

بەلەدیە (نا.)[عەر: بلدیە] بڕ: شارەداری

بە لەز (ئاک. ل)[بە + لەز] بڕ: بە پەلە

بەلەزمانە (نا. ل)[بەل1 + ئە + زمانە] کوتە گۆشتێکی چووکەیە، لە بنەبانی مەڵاشوو داچۆڕاوەتە خوار، بەلەزوانە.

بەلەزوانە (نا. ل)[بەل1 + ئە + زوانە] [هەو ـ ئەر] بڕ: بەلەزمانە

بەلەسان (گیا.)[عەر: بیلسان لە یون: balsamon] دەوەنێکە کە گوڵەکانی سپییە و لە تەواوەتی ئەم دەوەنە بە داڕووشان جیوە دێتە دەر کە لە جیوە و بەرەکەی وەک دەرمان کەلک وەردەگرن. Amyris opobalsamum ناوی لاتینی ئەم دەوەنەیە، بەیلەسان. ‖ **بەلەسانی رەش:** دارێکی خۆڕسکە، گوڵەکانی سپی و بۆنخۆشن، نێوی ساقەتەکەی نەرمە، بۆ هەندێک کاروباری ئازمایشگایی و پزشکی بەکاری دێنن، Sambucus nigra ناوی لاتینی ئەم دارەیە. (عەر: خمان)

بەلەسوورمس (ئان. ل)[بەل2 + ئە + سوور + مس] رەنگێکە بۆ بزن و گیسک.

بەلەسە (ئان.)[؟] گیانداری یاخی. ~ **بوون:** یاخی بوون.

بەلەشوانە (گیا.)[ئەر] بڕ: بەناشوانە

بەلەفیرە (نا. ل)[بەل؟ + ئە + فیر (فیراندن) + ئە] ١ـ نەخۆشییەکە وەک زگ چوونێکی زۆر توند، تووشی هەموو ماڵاتێک دەبێ، بەلەتووشقە. ٢ـ (مجـ.) زگ چوونی زۆر توندی مرۆڤ، تەقەفیرە. & بەلەفیرێ.

بەلەفیرێ (نا. ل)[بەل؟ + ئە + فیر (فیراندن) + ئێ] بڕ: بەلەفیرە

بەلەک[1] (ئا.)[باک: بەلەک ـ ناو: بەلەک] ماسوولکەی پشت لوولاک، لە رەفیسکەوە هەتا پێچکەی پێ، پووز، چیپ، چاق، لەتەر.

بەلەک[2] (گیا.)[؟] ١ـ گیایەکی خۆڕسکە، هەتا گەزێک هەڵدەستێ، رەگ و ریشەی زۆرە، گوڵەکانی هێشووی و شینن. لە کوردەواری دا لە رەگەکەی بۆ رەوانی و کار کردنی زگ و برینی گەدە

کـەلکی لێـوەردەگـرن. Glycyrrhia glabra ناوی لاتینـی ئەم گـیـایەیە، شـیرین بەلـەک، مێکووک، مێکووکە. ٢ـ گیایەکە گەڵای وەکوو گەڵای هەنارە، باڵا پیاوێ کەمتر بەرز ئەبێت، شیرەدارە بۆ پەردووی خانوو لەگەڵ زەل و پووش دا، بۆ سەری چاڵەگەنم، بۆ داپۆشینی بە کار دێنرێ، ریشەکەشی لە دروست کردنی کۆکاکۆلا و پێپسی کۆلا دا بە کار دێنری (عرق السوس)(بڕ: کشت و کاڵ ب ١ ل ٥٠)، بەسفایە.

بەڵەک[3] (ئان.)[باک ـ زا] بڕ: بەڵەک

بەلەک پێچ (نا. ل)[بەلەک1 + پێچ] پارچەیەکی درێژ و تەنکە، بە قەرا چوار قامک پانە و کە لە کاتی رێ برین بۆ گورج و گۆڵی لە بەلەکی دەهاڵێنن، دۆلاغ، ساق پێچ، پووزپێچ، پووزلغ، پووزەوان، پووزەوانە، پووزەوانێ، پاپێچ.

بەلەک زەرد (ئان. ل)[بەلەک1 + زەرد2] بەلەکی شووش و باریک و جوان، ژن و کچێک کە بەلەک و پووزی شووش و باریک بێ. ። دەڵێی خاسەکەوە و لە بەفرێ دا سەری لێشێواوە/ منت بمرم! ئەو کیژی بەلەک زەرد، دایکی خۆی ماوە؟ (سەعید و میرسێوەدین ل ١١). شۆڕەمحموود لە تاو مەرزینگان ئەوی عەقڵ مەعنا بێ نەیمابوو، دەیگوت: نەمێنم، کیژی بەلەک زەردیان برد! (شۆڕەمحموود ل ٨٣)

بەلەم (نا.)[؟] ١ـ جۆرێک ئامێری چێوییە بۆ پەڕینەوە لە رووباری گەورە کەلکی لێوەردەگرن و بە کوتانی سەوڵ دەچێتە پێش، لۆتکە، قایق، قەیاغ. ٢ـ جۆرێک دەفری درێژۆکەیە، پترلە چینی ساز دەکرێ و لە کوردەواری دا بۆ پلاو تێکردن کەلکی لێوەردەگرن، بلووت، دیس.

بەلەمرک (ئا.)[بەل1 + ئە + مرک][باش] بڕ: ئانیشک

بەلەمس (ئان. ل)[بەل2 + ئە + مس] رەنگێکە بۆ بزن و گیسک. ። گیسکی بەلەمس.

بەلەندیرە (گیانـ.)[زا] بڕ: بەردیل

بەلەنگاز (ئان.)[؟][باک: بەلەنگاز ـ زا: بەلەنگاز، بەلنگاز] هەژار و نەدار، بێچارە، فەقیر، بەستەزمان.

بەلەنگازیی (حم.)[بەلەنگاز + ئی] هەژاریی، فەقیریی، بێچارەیی.

بەلەنگووش (ئا.)[بەل1 + ئەن +

گووش][زا] نەرمایی گوێ

بەلی (نا.)[زا] بڕ: بەڕوو

بەڵ[1] (ئان.)[بڕ: بەل1][زا] رەپ، رەق.

بەڵ[2] (حـر.)[عـەر: بل] بڕ: بەڵکە. ⁘ مـژدەم بەڵ بـەیۆ ناگـا جـە دەردا/ نیگام وراسـتـەن وە راگـوزەردا (مـەولەوی ل ٥١٨).

بەڵا[1] (ئاک.) سـواو و سـووک کراوەی بەڵام

بەڵا[2] (ئام.) بڕ: با5

بەڵا[3] (نا.)[عـەر: بلا] ١ـ نـاڕەحـەتی و چەرمـەسـەری و رووداوێکی خـراپ کـە تووشی کـەسـێک دێ. ٢ـ ئـافـەت. ٣ـ ئـەزیـەت، ئـازار. ٤ـ (کـنـ.) زیـرەک، فـێڵـەزان. **بەر ~ کـردن:** تووشی بەڵا کـردن، بەڵا بـە سـەر هێنان، وەبـەر بەڵا دان. **~ بە سـەر هاتن:** تووشی بەڵا بوون، تووشی چـەرمـەسـەری و ناخـۆشی بوون. **~ بە سـەر هێنان:** تووشی ئـەزیەت و ئـازار کـردن، دەرد دان. **~ گێڕانەوە:** بەری بەڵا گرتن. **~ لێبارین:** تووشـی چەرمـەسـەری و ناڕەحـەتی و کـارەسـات و بەڵا بـوون. **~ لێـدان:** تووشی بەڵا و ناڕەحـەتی و چەرمـەسـەری هاتن، بەڵا لێکەوتن، وەبـەر بەڵا کـەوتن. **~ لێکەوتن:** تووشی بەڵا بوون، بەڵا لێدان، بەڵا وێکەوتن. **~ وێکەوتن:** بەڵا لێدان، تووشی بەڵا بوون. **بێ ~ بوون:** (دوعـا ـ گـازندە) لە بەڵا بە دوور بوون، تووشی ناخـۆشی و چەرمەسەری نەهاتن. ⁘ بێ بەڵا ئەوە بوا درەنگ هاتی! **وەبەر ~ دان:** کەسێک تووشی بەڵا کردن، بەر بەڵا کردن. **وەبەر ~ کـەوتن:** تووشی بەڵا بوون، تووشی چەرمەسەری و ناخۆشی بوون. || **بەڵای ئاسمانی:** بەڵایەکی کتوپڕ کە بە سەر کەسێک دێ. **بەڵای کتوپڕ:** بەڵایەکی کتوپڕ و لە نەکاو بە سەر کەسێک بێ، بەڵای ناگەهان، بەڵای ئاسمانی. **بەڵای گیان:** ١ـ کەسێک یا شتێک کە هۆی ئەزیەت و ئازارە. ٢ـ (کنـ.) یار، گـراوی. **بەڵای لابەلا:** بەڵا و نارەحـەتی چاوەڕوان نەکراو کە لە لاوە تووشی مرۆڤ دێ. **بەڵای ناگەهان:** بڕ: بەڵای کتوپڕ.

بەڵاگەردان (نا. فا)[بەڵا3 + گەردان] کەسێک یا شتێک کە بەری بەڵا دەگرێ و دەیگێڕێتەوە وەک سەدەقە و قوربانی و نەزر، بەڵاگێڕ، بەڵاگێڕەوە، بەڵاوەگێڕ. ⁘ خـۆم بە شـانازی بەڵاگـەردانی سەربەرزیت دەکەم / تیخی خۆی دابێنێ دوژمن بۆ مەتاڵت حـازرم (هێـدی ل

١٥٩). بەلاگەردانی بالات بم ئەگەر چووم / فیدای هیندوویی خالت بم ئەگەر مام (نالی ل ٢٦٢).

بەلاگێڕ (نا. فا)[بەلا3 + گێڕ] بڕ: بەلاگەردان. ‹‹ دڵم سەودازەدەی بالاتە خۆم دڵدارەیی ئەبرۆت / بە بالا دڵ بەلاگێڕت، بە ئەبرۆ خۆم بە قوربانت (وەفایی ل ٢٨)

بەلاگێڕەوە (نا. فا)[بەلا3 + گێڕ + ئەوە] بڕ: بەلاگەردان

بەلاوەگێڕ (نا. فا)[بەلا3 + وە + گێڕ] بڕ: بەلاگەردان

بەلالووک (گیا.)[بەڵ1 + ئاڵوو + ک] [باک: بلالووک، بەلالووک ـ ناو: بەلاڵووک، بلاڵووک ـ هەو: بڕاڵوو، بڕاڵوێ] ١ـ داری خۆڕسکی کێوی ئاڵووباڵوو. ٢ـ بەری ئەم دارە کە هەر وەک ئاڵووباڵوویە بەلام چووکتر و کەم گۆشتتر، بلاڵووکە کێفیلە. ٣ـ بڕ: ئاڵووباڵوو. (هس: بەلالک)

بلاڵووکە کێفیلە (گیا.)[بلاڵووک + ئە + کێف + ئیلە][ئەر] بڕ: بەلاڵووک/١ و ٢.

بەلام (ئاک.)[؟] ئامرازی شەرت و پێ داگرتن و درێژە پێدان، بەلا1، بەلان، وەلێ، لێ، ئەمما.

بەلامک (نا. ل)[بەڵ (بەر) + ئامک] بڕ: بزمک

بەلان (ئاک.) بڕ: بەلام. ‹‹ ئەی شەوچرای زیندەدلان! ئەی رەنگ و بۆی باغی گولان / ناژیم تۆ خۆش، دەمرم بەلان، هێندەم بەسە تۆم بێیە کەن (وەفایی ل ٩٧).

بەڵخە (گیان.)[؟][ئەر] بەرازی نێر و گەورە، بڕەکی پێست ئەستوور، بەڵخی، یەکانە.

بەڵخی (گیان.) بڕ: بەڵخە

بەڵغ (نا.)[؟] ١ـ خرت و خاڵی نێو ئاو کە دوای ماوەیەک کولاندن، ژووری کەتری یا سەماوەر دادەپۆشێ. ٢ـ رەنگێکی زەرد کە لە بەر جگەرە یا ددان نەشوشێن، سەر ددان دەگرێ. ٣ـ توێژی سەر لێو، بار.

بەڵغەم (نا.)[عەر: بلخم] چڵمێکی زەرد یا سپییە لە بەر هەلامەت، نەخۆشی یا جگەرە کێشان لە سەر گەروو دەنیشێ و بە کۆخە لە زار دێتە دەر، ئاختف. ~ **پێدانەدان:** (کن.) کەسێک بە هیچ دانەنان، پێ پیاو

نەبوون. ⁂ هێند کـــابرایەکی هیچ و پووچە بیبینی بەڵغەمی پێدانادەی.

بەڵک (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکا (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکم (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکوو (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکە (حـــر.)[بەڵ + کــە] لەوانـەیە، بـەشکەم، ڕێی تێـــدەچێ. بـەڵک، بـەڵکا، بەڵکم، بەڵکوو، بەڵکەم، بەڵکەت، بـەڵکەن، بەڵکی،بەڵکین، بەڵکینا، بەڵکینێ.

تێبینی: ئەم وشـەیە هاوتای زۆرە و بە گـــشــــتی لە دوو بـەشـی بەڵ (بل) - ی عەرەبی و کە - ی کوردیی پێک هاتوون و وردەوردە بە پێی خـەڵک و ناوچـەکـان و زاراوەکان هەندێک شێوەی گۆڕاوە.

بەڵکەت (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکەم (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکەن (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکی (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکین (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکینا (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکینێ (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵگ (نا.) ١ـ [باش] بڕ: بەرگ. ٢ـ جۆرێک کەبابە. گۆشتی نەرمەی بەرخ یا جـوانەگـا بێ کـوتانەوە پشک و پلی ناسکی لێدەکەنەوە و لە شیش دەردێ و دەبرژێندرێ، کەبابی بەڵگ.

بەڵگە (نا. ل)[بـەڵگ/١ + ئـە] ١ـ نیشانە و مەدرەکێک بۆ ماڵ و کەرەسەی ونبوو یا دزراو. ٢ـ قسە یا نوسراوەیەکی جێ بڕوا بۆ وێنە هێنانەوە، سەنەد.

بەڵم (نا.)[؟] ١ـ ســاقــەت و لاسکی برنجی بێ چەڵتــووک دوای کــوتانەوە، پیتە. ٢ـ (کنـ.) ڕدێنی چڕ و پڕ و پان. ⁂ عـاجـیـزی شـوکـری تەمـامی نیـعـەمم سـەرتاپا/ کە نە ڕیش بەڵم و، نە کۆسـە و، نە کەل و گۆج و شـەلم (نالی ل ٢٩٢). ڕدێنی مـام سـۆفی چاو لێکە دەڵێی باقـە بەڵمە.

بەڵمـــەریش (ئان. ل)[بەڵم + ئە + ڕیش] ڕدێنی چڕ و پڕ و پان.

بەڵو (نا.)[زا] بڕ: بەڕوو

بەڵەد (ئان.)[عەر: بلد(شار)] کەسێک کــە ڕێگا و بان و شـــار چاک دەناسێ، شـارەزا. ~ **بوون:** ئاشنای ڕێگا و بان بوون، شارەزا بوون.

بەڵەدیی (حم.)[بەڵەد + ئیی] ئاشنای

رێگا و شوێنێک بوون، شارەزایی.

بەڵەک (ئان.)[باک: بەلەک - ناو: بەڵەک، بەرەک - باش: بەڵەک - هەو: بەڵەک - زا: بەلەک] ١- هەر شتێکی دوو رەنگ بە تایبەت رەش و سپی. ٢- گایەکی رەنگی رەش و سپی یا سوور و سپی بێ. ٣- چاوێکی رەشێنەکەی زۆر رەش و سپێنەکەی زۆر سپی بێ. ٤- کەسێکی تووشی نەخۆشی بەڵەکی بووبێ & ئەبڵەق، سیە و بازگ، بازە، بازوو. ~ **بوون:** تووشی نەخۆشی بەڵەکی هاتن.

بەڵەکی (نا. ل)[بەڵەک + ئی] نەخۆشییەکی پێستە، تووشی مرۆڤ دەبێ و هەندێک شوێنی سەر پێست رەنگ دەگۆڕن و مرۆڤ بەڵەک دەبێ.

بەڵی (نا.)[زا] بڕ: بەڕوو

بەڵێ (ئاک.)[عەر: بلی] ١- وڵامی پرسیار لە کاتی بە راست زانین.// نا، نەخێر ∷ ئایا خوراسان کوردی لێیە؟ - بەڵێ. ٢- وڵامی دەستوور و ئەمرێک لە کات بە قسە کردن. ∷ هەر ئێستا بڕۆوە ماڵێ! - بەڵێ بە چاوان. ٣- تەئکید کردنی قسەی کەسێک. ∷ هیچ دەزانی مام رەسوو چەند دەست و دڵ پاکە! - بەڵێ وایە. ٤- وڵامی بانگ کردن. ∷ هۆی حەسۆ! - بەڵێ بابە! & ئا، ئادی، بەرێ. **بەڵێ بەڵێ:** داگرتنی پتر لە سەر بەڵێ.

بەڵێن (نا.)[؟][ناو: بەڵێن، بەڵێنی - هەو: بەڵێن] پەیمان و شەرت بۆ ئەنجام دانی کارێک، قەول، شەرت، مەرج. ~ **دان:** وەعدە دان، قەول دان، بەڵێنی دان.

بەڵێنی (نا.) بڕ: بەڵێن. ~ **بەجێ گەیاندن:** شەرت و پەیمان بردنە سەر. ~ **پێدان:** قەول دان بە کەسێک بۆ ئەنجام دان و بەڕێوە بردنی کار و قسە و مەسەلەیەک، بەڵێن دان، بەڵێنی دان. ~ **دان:** بڕ: بەڵێن دان.

بەم (نا. د) ١- دەنگی گڕ و گەورەی مرۆڤ و ساز، دەنگی نەوی و قەبە، دەنگێک کە تیژ نەبێ. ٢- ژێ و سیمی ساز کە دەنگی تیژی نەبێ. // زیل.

بەمبازی (نا.) بڕ: بازە2

بە مێرد (ئان. ل)[بە + مێرد] ژنێکی کە مێردی هەبێ، بە شوو.

بەن[1] (نا.)[لە: بەستن][پەه: بەند. باک: بەن، بەند - ناو: بەن، بەند - هەو: بەن] ١- خوری و موو و مەرەزی بادراو کە پتر بۆ سەرکڵاوە و گۆرەوی و

دەســتــەوانــە و شــتــی لەم بابەتە کـەلکی لێـوەردەگـرن. ٢ـ هـەودای باریک بۆ شت پـێ بـەسـتن، بـەند. ٣ـ بـە ناوەوە دەلکێ و مــانای بـەند و بەســتــراو دەدا، بـەند. ⁘ بەربـەن، بازیبــەن. ~ **بادان:** رێسـتن و ســاز کـردنـی بەن لە خــوری و مــوو بە تەشـی. **بەنی ... بادان:** (کنـ.) تێگەیشتن لە فـروفـێـڵ و کـار و بـاری کــەســێـک، دەرەقــەتی فـێڵ و تـەڵەکــەی کــەســێک نەهاتن. ⁘ بەنی تۆ بە من بانادرێ! خـۆ دە کـاروبـاری ئەو چەرچیـە هـەڵمـەقـوتێنە بەنی وی بە تۆ بانادرێ.

بەن 2 (گــیــا.) دارێکی خــۆڕسکی گەورەی بـە لک و پۆیە، بەرێکی ترشی بە ناوی قـەزوان هـەیە، لە سـاقـەتی بنێشت دەگــرن و لە گــوڵ و گــەڵاکــەشی بـۆ رەنگرێزی کـەلک وەردەگـرن. لە پاییـز دا گەڵاکانی بە سـەدان رەنگ خۆ دەگۆڕن و دیمەنێکی یەکـجـار جـوانـی هـەیە، pis-tacia acuminata نـاوی لاتینـی ئـەم دارەیە، دارەبەن، وەن، دارقـــەزوان، وەن دار، داربنێشت.

تێــبــینی: بەن و وەن لـە وشــەکــانی لێکدراوی کوردیی دا بە مـانای دار و گیا زۆر هــاتـوە وەک (بـنـاو، بـەنا، بـەنـاف، وەنـەتـەق، وەنـی، مــــەندێ و ...) کـــــە هـاوریشــەن دەگــەڵ: [ئەو: ڤــەنە (دار) vanaـ ســان: ڤــەنە (لێـرەوار) vanaـ پەهـ: ڤــەن (دار) van. پەش: بـەن (باغ) ban ـ گـیل: بەنـە (نەمــام) bana] بڕ: دەوەن.

بەنا 1 (گـیـا.)[بڕ: بەن2] گـیـایەکی خۆڕسکی کوێستانییە، بە زەرد کراوی و سوور کراوی دەگەڵ ماست دەیخۆن.

بەنا 2 (نا.) بڕ: بەننا

بەناز (ئان. ل)[بە + نـاز] ١ـ ئافـرەتی بە کـەشم و نەشم. ٢ـ کـەسـێک کـە ناز دەکا. ٣ـ ناوە بۆ مێینە.

بەناشــوانە (گیـا.)[بەنا1 + شـوان + ئە] گیـایەکی بۆنخـۆشـە کە دە مـاست و تۆراغی دەکـەن، بەلەشـوانە، نانەشـوانە. (عەر: بقلة اللبن)

بەنـاف (نـا. ل)[بـەن2 + ئاف][بـاک] بڕ: بناو1

بــەنــاو (ئــان. ل)[بــە + نــاو1] بــڕ: نــاودار. بــەنــاو بــوون: نــاودار بــوون، ناوبانگ دەر کردن.

بە ناوبانـگ (ئان. ل)[بـە + ناوبـانـگ] بـڕ: نــاودار. ~ **بـوون:** نـاودار بـوون، ناوبانگ دەر کردن. ~ **کردن:** کەسێک

ناودار کردن.

بەنایی (حم.)[بەنا2 + ئی] بڕ: بەننایی

بەنبڕ (نا. ل)[بەن1 + بڕ] ئامرازێک کە بەنی پێ ببڕنەوە، تیغ، چەقۆ. ﷺ **بەنبڕم ددانە**. (کینایەیە بە مانای: بێ چەک و بێ دەسەڵاتم و چم لە دەست نایە).

بەن تەڕگ (نا. ل)[بەن1 + تەڕگ] بڕ: بەن سامۆرتە

بەنج (نا.)[باک] بڕ: بەنگ

بەند (نا.)[پەه: بەند][لە: بەستن] ١- بەرهەڵستێکە لە بەرد و دار و شتی دیکە کە لە پێش ئاوی چۆم یا جۆگەی گەورەی هەڵیدەبەستن هەتا ئاو لە پشتی پەنگ بخواتەوە.(بڕ: ئاوبەند1). ٢- زیندان، گرتووخانە. ٣- بەشێک لە زیندان کە چەند کەسی تێدابێ. ٤- گیر، وێستاو. ٥- سەرمای ویشک کە وڵات دەیبەستێ، بەستەڵەک، ویشکەبەند. ٦- ریس و هەودای شت پێبەستن، بەن. ٧- [باک] پەرژین، چەپەر. ٨- پارچە ئێسکی چووکی پەنجەی دەست و پێ، گە، بەنگە. ٩- گەی قامیش و حەیزەران. ١٠- بەشێک لە قانوون یا دەربڕاوەی سیاسی یا هەر شتێکی دیکە، مادە. ١١- بەستەیەک کاغەزی سپی کە نزیک ٥٠٠ پەڕ دەبێ. ١٢- پارچەیەک لە گۆرانی یا شێعر. ١٣- بە ناوەوە دەلکێ و مانای بەستنەوە بەو ناوە دەدا، بەن، بێن، وێن، وەن، وەند. ﷺ دڵبەند، دەستبەند، بازووبەند. **~ بوون:** ١- گیر بوون و مانەوە لە شوێنێک، راوەستان. ﷺ رۆڵە بەند مەبە و هەر ئێستا ئەو نامە بگەیەنە دەست خاڵت. دوو رۆژ لە سنە بەند بووین و دوایی هاتینەوە. ٢- گیر بوون بە شوێنێکەوە، خۆ گرتن، پێوە بەند بوون. ﷺ بادەوەکەم بە سەر ئەو دارەوە بەند بوە و ناتوانم بیهێنمەوە خوار. ٣- سەر بە کەسێک یا مەسەلەیەک بوون، وابەستە بوون، بەستە بوون. ﷺ ئەمن لە سەر روحمی تۆ بەندم / حەیف بێ رۆڵە و فرزەندم (بارام و گوڵندام ل ٢٧). **~ کردن:** ١- راگرتنی کەسێک بۆ مانەوە. ﷺ پووری گیان بەندم مەکە دەبێ بچمەوە. ٢- لە زیندان کردن، حەپس کردن. ٣- دوو شت لە یەکتر قایم کردن. **پێوە ~ بوون:** پێوەنووسان و خۆ گرتنی شتێک بە شتێکی دیکەوە، بەند بوون. ﷺ ئەو رەوەزە هێند لووسە دەستم پێوەی بەند نابێ. **لە ~ بردن:** بەستن.

:: برای من بوونە عـینسانخـۆر، ئەو ڕێگایەیان لە بەند بردوە (بارام و گـوڵندام ل ٥٣). **لە ~ خستن:** ١ـ ئەسیر کردن، بە داو گرتن. ٢ـ لە زیندان کـردن، لە بەند کـردن. **لە ~ کـردن:** زیندانی کردن. **لێ ~ بوون:** پێوە گیر بوون، پێوە بەند بوون. **لێ ~ کردن:** پێوە گیر کردن، لێ قایم کردن. || **بەندی جەرگ:** ١ـ ئەو هەودایەی کە پێیان وا بوو جـەرگ پێـوەی بەند بوە. ٢ـ (کنـ.) خۆشەویستی یەکجار زۆر کە ژیان بەو بەندە. :: وەرە ئەی بەندی جـەرگ و ماکی ژینم/ وەرە هەتوانی گەش دەرد و برینم (خەیام ل ٩٨). & بەندی جگەر، بەندی دڵ، بەندی جەرگ و دڵ. ***بەندی جەرگ پسان:** مـردن لەبەر بەر پسانی بەندی جەرگ و دڵ، مردن یا گەیشتنە حاڵی مردن لە ترسان یا لەبەر هەواڵ و ڕووداوێکی ناخۆش، بەندی دڵ پسان، بەندی جەرگ و دڵ پسان. :: هەتا ئەو منداڵە وەهۆش هاتەوە وەختابوو بەندی جەرگم بپسێ. ***بەندی جەرگ پساندن:** کوشتنی کەسێک یا ترساندنی لە ڕادەبەدەری کەسێک و گەیاندنە حاڵی مردن بە هەواڵ، ڕووداو یا کارەساتێکی ناخۆش. :: قەیتانی دوو لێوانت بەندی جەرگی پساندم/ کوفرت لە لام زاهیرە ڕوحمت لە لا نەماوە (وەفایی ل ١٥٣). **بەندی جەرگ و دڵ:** بڕ: بەندی جەرگ. ***بەندی جەرگ و دڵ پسان:** بڕ: بەندی جەرگ پسان. ***بەندی جەرگ و دڵ پساندن:** بڕ: بەندی جەرگ پساندن. **بەندی جگەر:** بڕ: بەندی جەرگ. **بەندی دڵ:** ١ـ بەند و هەودایەک کە پێشتر پێیان وا بوو دڵی پێ بەند بوە. ٢ـ (کنـ.) خۆشەویستی یەکجار زۆر کە ژیان بەو بەندە.& بەندی جگەر، بەندی جەرگ. ***بەندی دڵ پسان:** بڕ: بەندی جەرگ پسان. ***بەندی دڵ پساندن:** بڕ: بەندی جەرگ پساندن. ***بەندی دڵ قایم بوون:** بە وورە بوون و نەترسان لە کارەسات. ***بەندی دڵ قایم کردن:** بە وورە کردن، هان دان بۆ نەترسان. :: بەندی دڵت وەها قایم کردووم لە سەد پیاوانیش ناترسم.

بەندروو (نا. ل)[بەن + دروو (دروون)] هەودا بەنی تایبەتی کە بۆ دروونی سەر و زارکی تێر و جەواڵ کەلکی لێوەردەگرن، بەندروومان.

بەندروومان (نا. ل)[بەن + دروومان] بڕ: بەندروو

بەندوباو (نا. ل)[بەند + و + باو] ١ـ نەقڵ، حەکایەت، بەیت. ٢ـ قسەی هەڵبەستراو و ناڕاست. & بەیت و باو. ~ **هەڵبەستن:** قسەی ناڕاست و ناڕەوا ساز کردن بۆ بەدناو کردنی کەسێک، بەیت و باو رێکخستن، بەیت و بالۆرە بۆ هەڵبەستن.

بەند و بەست (نا. ل)[بەند + و + بەست]سازان و رێک کەوتنی دوو یا چەندکەس بۆ ئەنجام دانی پیلان و کارێکی ناڕەوا بە دژی کەس یا کەسانێک، تەون و بەست. ~ **کردن:** پێکەوە سازان بە دژی کەس و کەسانێک، تەون و بەست کردن.

بەندۆخین (نا. ل)[بەن + دۆخین] بڕ: دۆخین

بەندۆک (نا. ل)[بەند/٦ + ئۆک] بڕ: بەندۆکە/١.

بەندۆکە (نا. ل)[بەند/٦ + ئۆکە] ١ـ قەیتان یا بەنێک کە لە تاس کڵاوی ژنان یا کڵاوی درووێنەوانان قایم دەکرێ و دەچێتە ژێرچەنەوە بۆ راگرتنی کڵاو، بەندۆک. ٢ـ خشلێکی ژنانە کە لە دوو لای تاسکڵاوەوە بە بن چەنەی دا تێدەپەڕێ. ؛؛ بەدەن بە وێنەی تاقی نمروود شا / بەندۆکە و قۆیتاس کەوتنە سەما (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣). ٣ـ (گیا.) گیایەکە بەهاران لە دەم جۆگا و چەمان شین دەبێ. بۆ خواردن دەس دەدا. (قامووس ب ٢ ل ٢١٨)، بەنووکە گیایەکی ئاوییە لەگەڵ کووزەڵە دا لە ئاو دا سەوز ئەبێ (کشت و کاڵ ب ١ ل ٥١) بەنووڵە، بەنووکە.

بەندە (نا.)[هەخ: بەندەکە ـ پەه: بەندەک. باک: بەنی ـ ناو: بەندە] ١ـ غولام، بەردە، عەبد ٢ـ (کنـ.) منی چووک، منی بەندەی تۆ.

تێبینی: بەندە لە چاوگی بەند band ی ئەوێستایی و بەستنی کوردیی کەوتوە، یانی کەسی بەستراوە. (بڕ: بەستن)

بەندەخوێن (نا. ل)[بەن1 + دەخوێن (دۆخین)] بڕ: دۆخین

بەندەر (نا.)[؟] ١ـ شوێنێک لە نزیکی بەستێنی دەریا کە بۆ لەنگەر گرتنی کەشتی تەرخان کراوە، لەنگەرگا، مینا. ٢ـ شار و ئاوەدانییەک کە لە شوێنێکی وا دروست کرابێ.

بەندەشیر (نا. ل)[بەند + ئە + شیر] بەند و قایشێکی چەرم کە لە کالانی

شەمشیری دەبەستن و لە نێوقەد یا لە لا قەدی هەڵداوەسن.

بەندەک (نا. ل)[بەند + ئەک] بەند، پەت. ⁘ بەرگی رەش ئیتر لە بەرمان دادڕا / بەندەکی دیلی و ئەسارەت هەڵبڕا (تاریک و روون ل ٦٨).

بەن دەمبێن (نا. ل)[بەن1 + دەمبێن] بەنێکە بە سەر دەمبێنەوە و لە شاخی گاگێرە یا گوێلکی دەبەستنەوە.

بەندەن (نا.)[بڕ: بەدەن] ١ـ داوێن و بناری چیا. ٢ـ کێوێکی زۆر بەرز نەبێ. ٣ـ لەش، بەدەن.

بەندەناس (نا. فا)[بەندە + ناس] کەسێک کە بەندە دەناسێ، خودا. ⁘ بەندەناس خودایە.

بەندەیەتی (حم.)[بەندە + یەتی] بڕ: بەندەیی

بەندەیی (حم.)[بەندە + ئی] غولامەتی، عەبدایەتی، بەندەیەتی.

بەندیخانە (نا. ل)[بەندی + خانە] ١ـ شوێنی راگرتنی بەندی، زیندان، گرتووخانە. ٢ـ (مجـ.) شوێنی ناخۆش و تەنگ و تاریک.

بەندیوان (نا. ل)[بەندی + وان] کەسێک کە ئاگای لە زیندانە و چاوەدێری بەندیەکان دەکا، زیندانەوان.

بەندیی (ئان. ل)[بەند + ئیی] کەسێک کە لە بەند کراوە، گیراو، زیندانیی. ~ **بوون:** زیندانی بوون. ~ **کردن:** زیندانی کردن.

بەندێخوون (نا. ل)[بەن1 + دێخوون] بڕ: دۆخین

بەن رستە (نا. ل)[بەن1 + رستە] بەنێکی رێسراوی باریکە کە دەملی تاژی دەکەن، رستە. ⁘ نایەڵم بەن رستەی ئاوریشمینت بۆ بێنن سەری رستەی داڵقەی قەڵێدەی هەڵێنن لە قۆڵی خۆی ببەستن بیگری بە هەموو پەنجانە (مان ل ٩٢).

بەن سامۆتە (نا. ل)[بەن1 + سامۆتە] بڕ: بەن سامۆرتە.

بەن سامۆرتە (نا. ل)[بەن1 + سامۆرتە] دوو رێسراوی باریکە لە پشت زین کە خورجین و هەگبە و شتی دیکەی پێ لە پاشکۆی ئەسپ دەبەستنەوە، بەن تەرگ، بەن سامۆتە.

بەنشت (نا.)[زا] بڕ: بنێشت

بەنکاڵە (نا. ل)[بەن1 + کاڵە] چەند

بەنی لێک بادراوی هەندێک ئەستووره کە کاڵەی پێ لە قاچ توند دەکەن. ~ ده ~ خستن: (کنـ.) گێچەڵ بۆ کەسێک ساز کردن، بوون بە بەرهەڵستی کەسێک، بەنکاڵە لە بەنکاڵە گرێدان. ~ لە ~ گرێدان: بڕ: بەنکاڵە دە بەنکاڵە خستن.

بەنکەشیی (حم.)[بەن + کەش + ئیی][ئەر] بڕ: بەنکێشیی

بەنکەڵەوە (نا. ل)[بەن1 + کەڵەوە] بەنێکە دوو کەڵەوەی ملی گاجووتی پێ لێک دەبەستن.

بەنکێشیی (حم.)[بەن (بەند) + کێش (کێشان) + ئیی] کاری پڕ کردنەوە و درز گرتنی کەلێن و درزی خشت و بەردی نێو دیوار لە لای دەرەوەی ماڵ بە سمیت، بەنکەشیی.

بەنگ (نا.)[ئەو: بەنگە ـ سان: بهەنگا ـ پەه: مەنگ. باک: بەنگ، بەنج ـ ناو: بەنگ ـ زا: بەنگ] ورد کراوی گەڵای شەدانە کە وەک تووتن دەیکێشن و سەر خۆشی دێنێ، حەشیش، حەشیشە. ~ کێشان: دەکار کردنی بەنگ بۆ سەرخۆشی.

بەنگکێش (ئان. فا)[بەنگ + کێش] کەسێک کە بەنگ دەکێشێ، بەنگیی.

بەن گورد (نا. ل)[بەن1 + گورد] هەر کام لەو بەن و هەودایانەی کە بە گوردەوەن و بە ئامرازێکی تایبەتی کە چێوێکە وەک گۆنیا بە ناوی ساچین دەرێسرێ.

بەنگیی (ئان. ل)[بەنگ + ئی] کەسێک کە ئالوودەی بەنگە، بەنگ کێش. ⁝⁝ لە بەنگ ئەم بەنگییانە چی دەبینن: خۆ لە خۆ گۆڕان / لە دنیا دا مەداری عەیش و خۆشی: خۆ نەناسینە (مەحوی ل ٢٨٤).

بەننا (نا.)[عەر: بناء] وەستای شارەزای ماڵ ساز کردن، وەستایەک کە چەند کرێکار و فەعلەی لە ژێر دەست دایە و خانوو ساز دەکەن، بەنا.

بەننایی (حم.)[بەننا + ئی] کار و پیشەی کەسی بەننا.

بەنوێشک (گیا.)[بەن2 + وێشک] جۆرە قەزوانێکی وردە بەری دار بەنوێشک کە بنێشتی نابێ.

بەنووکە (نا. ل)[بەن + ئووکە] بڕ: بەندۆکە/٣.

بەنووڵە (نا. ل)[بەن + ئووڵە] بڕ: بەندۆکە/٣.

بەنەوش (نا.) بڕ: بنەوش

بەنی (نا.)[باک] بڕ: بەندە

بەنی ئادەم (نا. ل)[عەر: بنی آدم] کوڕی ئادەم، ئادەمیزا، مرۆڤ. ؛؛ چۆن نەبەم بۆ مەی و مەیخانە پەنا تێگەیوم/ لەو وڵاتە هەمموو شت زۆرە، بەنی ئادەم کەم (تاریک و روون ل ١٦١).

بەنیشت (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بنێشت

بەواسیر (نا.)[عەر: بواسیر] کوان و پەنەماوێکی بەژانە کە لە سەر پزووی کونگ لە بەر قەبزی یا زۆر دانیشتن پەیدا دەبێ و بە برینەوەی چارەسەر دەکردرێ، بێوەسیری، مایەسیری، بەوەسیری.

بەور[1] (نا.)[پەه: بەور] ١ـ گیاندارێکی گەورەی دڕندەی گۆشتخۆرە، پشت و قاچ و تەنیشتەکانی نارنجییە، شوێنەکانی دیکەی سپی و خەتی رەشی تێدایە، لە ئاسیا و ئامریکا و ئافریقا دەژی، دوو سەد کیلۆ قورس دەبێ و بیست و پێنج ساڵ دەژی، بەبر. ٢ـ جۆرێ کوانی زۆر بەژانە (هەنبانە ب ١ ل ٨٦)، بەرەشینکە، بەورەشینە. ‖ **بەوری بەیان:** ١ـ بەوری دڕ و بە هەڵمەت. ؛؛ رۆژێک دیم سوارێک دەهات لە سەر دا/ پێستی بەوری بەیانی بوو ئەو لەبەر دا (بارام و گوڵندام ل ١٩). ٢ـ (کنە.) پیاوی ئازا و شەڕانی. ؛؛ لەگەڵ دوژمن ئیمامی هەروەکوو شێری ژیان وابە/ لە پێش پڕدانیان راوەستە وەک بەوری بەیان وابە (ئاوات ل ٢٤). پاڵیان وێگ دا لە زەمانی/ هەروەکوو بەوری بەیانی/ کە عێلات هەمووی پێیزانی (مان ل ٢٧٣).

تێبینی: بە پێی شانامە کتێبی فردۆسی بەوری بەیان جلێک بوە کە روستەم لە کاتی شەڕ دا دەبەری کردوە و کەوڵی بەبر یا پڵنگ بوە. لە بورهانی قاتع دا نووسراوە کە بە پێی باوەڕی هەندێک کەس بەوری بەیان کەوڵی دێوێک بە ناوی ئەکوان بوە و هەندێکیش دەڵێن کە لە بەهەشتەوە بۆ رۆستەمیان هێناوە و هەندێکیش دەڵێن گیاندارێکە دوژمنی شێرە و روستەم لە کێوەکانی شام کوشتی و کەوڵی لێ ساز کرد و خاسیەتەکەی ئەوەیە کە نە دە ئاگر دا دەسووتێ و نە دە ئاوە دا نوقم دەبێ.

بەور[2] (نا.)[جاف] بڕ: بەفر

بەوران (گیان.)[بڕ: بۆران2][زا] کۆتر

بەورانماڵ (نا. ل)[بەور2 + ئان + ماڵ3] بڕ: بەفرماڵ

بەوردی (ئاک. ل)[بە + ورد + ئی] سەرنجی زۆر. ∷ بەوردی سەیری نووسراوەکانی کرد و هیچ هەڵەیەکی نەدیتەوە. بەوردی لە مەسەلەکە بکۆڵەوە!

بەورەشینکە (نا. ل)[بەور1 + ئە + شین + ک + ئە] برینێکە پیس وەکوو (موو) لە دەست و پەنجە دەردێت (کشت و کاڵ ب ١ ل ٥١)، بەور، بەورەشینە.

بەورەشینە (نا. ل)[بەور1 + ئە + شین + ئە] بڕ: بەورەشینکە

بەوز[1] (نا.) بڕ: بووز1

بەوز[2] (ئان.) بڕ: بۆز

بەوش (نا.)[باک: بەڤش، بەفش، بەڤشک ـ ناو: بەوش] ١ـ ئامرازێکی جۆڵاییە، بریتییە لە تەختەیەکی پانی ددانەدارە کە دەکەوێتە بەینی تان و پۆ و هەر جارەی جۆڵا دەیکوتێ هەتا ریزی تەنراو رێک و سفت بکا، شە. ٢ـ (ئا.) نێوان ئانیشک و سەرشان، قۆڵ، باسک.

بەوەسیری (نا.) بڕ: بەواسیر

بەها (نا.)[بڕ: بایەخ] نرخ، بایی.

بەهار (نا.)[هیک: ڤەسەر ـ ئەو: ڤەنگهەر ـ هەخ: ڤەهەر، ڤاهەرە ـ پەه: ڤەهار، بەهار. تات: ڤاهار، ڤێهار ـ فار: بهار. باک: بوهار، بهار، باهار ـ ناو: بەهار، بوهار، بوار ـ باش: وەهار، بەهار ـ هەو: وەهار ـ زا: واسار] ١ـ یەکەمین وەرزی ساڵی هەتاوی، سێ مانگی (خاکەلێوە، بانەمەڕ، جۆزەردان). ٢ـ ساڵ لە نێو خەڵک دا. ∷ ئەوساڵ دوو بەهارە کوڕەکەم چۆتە سەربازی. ٣ـ شکۆفەی دار. ٤ـ گیایەکە کە گوڵی زەرد و جوانی هەیە و بۆ جوانی رایدەگرن و دەیچێنن. ∷ ئەو باغ و بەهار و بەرگ و ئەسمار / ئەنوار و شکوفە جەمعی ئەزهار (مەم و زین ل ١٩١). ٥ـ ناوە بۆ مێینە. ٦ـ (مجـ.) سەردەمی لاوەتی. ～ **نوێ بوونەوە:** بووژانەوەی گژوگیا لە ئاخرەکانی بەهار بە هۆی باران و بارین. ～ **هێنانە چۆکان:** (کنـ.) زۆر بە هاسان گرتنی کار و مەسەلەیەک و لەبەر چاو نەگرتنی راستی و سەختی و سەخڵەتی کارەکە. (ئەو کینایەیە دەبێ لەوە کەوتبێ کە لە زستانی سەخت دا کەسێک بڵێ هیچ نیە و سەرما تەواو دەبێ و بەم زوانە هەوا خۆش دەبێ و گیا شین دەبن و دەگەنە سەر چۆکان کەچی لە راستی دا بەفر و کڕیوە و سەرمایە و لە بەهار بەم زوانە خەبەرێک نیە.) ‖ **بەهاری کوردیی:** وەکوو دەزانین بەهار

یەکێکە لە چوار فەسڵەی ساڵ و لە یەکەمین رۆژی نەورۆزەوە (٢١ی مارت) دەس پێدەکا. بەڵام لە ناوچەی (کرند)ی مەڵبەندی کرماشان، پاش ئەوەی بە حیسابی نەورۆز چل و پێنج رۆژ لە زستانی رابرد، دەڵێن بەهارە و ناویشیان ناوە (بەهاری کوردیی) و سێ مانگ سێ مانگ حیسابی دەکەن و هاوین و پاییز و زستان دەبەنە سەر. بەلای منەوە ئەم حاڵە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کاتەی کە نەورۆز وەکوو ئێستا سابیت نەبوە. (بڕ: قاموس ب ٢ ل ٢٢٢).
بەهاری عومر: سەردەمی گەنجی و لاوەتی مرۆڤ. ⁝ بەهاری عومر ئەوا گەییە حوزەیران / کەچی وەک کۆدەک ئێستە دەچمە سەیران (مەحوی ل ٢٤٠).

بەهارات (نا.) ئاڵەت و گیا و گۆڵ کە بۆ بۆنخۆشی دە چێشتی دەکەن، ئەزبێ، هەزبێ، ئەزبۆڵە، هەزبێڵە.

تێبینی: بەهارات ناوی کۆنی وڵاتی هیند بوە و لەبەر ئەوەی کە زۆربەی ئاڵەت و گیا لەم وڵاتەوە هاتوون ناوی (وڵاتەکە) بەهاراتیان بە سەر دابریون.

بەهاران (نا. ل)[بەهار + ئان] سەردەم و چاخی بەهار، وەرزی بەهار.

بەهاراو (نا. ل)[بەهار + ئاو] ئاوی شیو و دۆڵ و شوێنێک کە تەنیا بەهاران لە بەر توانەوەی بەفر ئاوی هەبێ و لە دوایی ویشک بێ.

بەهاربەن (نا. ل)[بەهار + بەن][ئەر] بڕ: بەهاربەند

بەهاربەند (نا. ل)[بەهار + بەند] تەویلەی سەر دانەپۆشراو، یا شوێنێکی وەک بەر هەیوان کە لایەکی ئاوەڵایە و دوای شکانی تەشقی سەرما بەرزەوڵاغ و کەڵ و چارەوێی لێدەبەستنەوە هەتا گەرمایان نەبێ و نەخۆش نەکەون، بەهاربەن.

بەهارستان (نا. ل)[بەهار + ستان] بەهاری خۆش و تەواو کە هەموو دار شکۆفەیان داوە و گوڵ پشکووتوون. ⁝ هەموو دنیا بەهارستانە ئێمڕۆ / لە لای من هەر چلەی زستانە بێ تۆ (کوردی)

بەهارنارنج (نا. ل)[بەهار + نارنج] گوڵی نارنج کە گوڵێکی بۆنخۆشە و بۆ عەترسازی و دەرمان و مرەبا دەکار دەکردرێ.

بەهاروو (گیا.)[بەهار + ئوو] جۆرێک گەنمی زۆر باشە کە لە دووهەم مانگی بەهار دا دادەچێندرێ نانەکەی خۆش و

خواردنی سووکە و نشاستەش پتر لەو گەنمە دەگرن، بەهارە. || **بەهارووی سپی:** جۆرێکی بەهارووییە، گوڵ رووتە و ئاردەکەی سپییە، بەهارەچەرمگ. **بەهارووی سوور:** جۆرێکی بەهارووییە، گوڵی هەیە و ئاردەکەی سوورە.

بەهارە (نا. ل)[بەهار + ئە] ١ـ (گیا.) بڕ: بەهاروو. ٢ـ شێعرێک کە بە سەر بەهار دا هەڵکوترابێ. :: بەهارەی مامۆستا هێمن کە ناوی بەهاری کوردستانە زۆر شێعرێکی بە هێزە. ٣ـ هەر بەر و بەرهەمێکی لە بەهار دا بووبێ. :: بەرخی بەهارە، گوڵی بەهارە، تووتنی بەهارە. ٤ـ هەر شتێک کە پەیوەندی بە بەهارەوە هەبێ، بەهاریی. :: بەهارەکێڵ، بەهارەزێ، بەهارەوار.

بەهارەزێ (ئان. ل)[بەهارە + زێ] بەرخێک کە لە بەهار دا بووبێ.

بەهارە کانی (نا. ل)[بەهارە + کانی] هەندێک کانی کە بە بەهار دەتەقێنەوە و زوو وشک دەبن.

بەهارەکێڵ (ئان. ل)[بەهارە + کێڵ (کێڵان)] زەوییەکی کە لە بەهار دا کێڵرابێ.

بەهارەوار (نا. ل)[بەهار + ئە + وار] شوێنێکی نزیک دێ کە مەڕدار لە سەرەتای بەهار چادری لێهەڵدەدەن بەر لەوەی کە بچنە کوێستان و هەواری دوورتر.

بەهاریی (ئان. ل)[بەهار + ئیی] هەر شتێک کە پەیوەندی بە بەهار هەبێ، بەهارە. :: گوڵی بەهاریی، جل و بەرگی بەهاریی، بارانی بەهاریی.

بەهانە (نا.) بڕ: بیانوو

بەهبەه (ئان. ل)[بەه + بەه] ١ـ بۆ پێدا هەڵکوتن دەردەبڕدرێ. :: بەهبەه لەو چایە خۆش رەنگەی. ٢ـ بۆ سەرکۆنە لێدان دەکوترێ. :: بەهبەه ئەوە دەرست بۆ خوێندم. بەهبەه تەواومان کرد.

بەهر (نا.)[بڕ: بەهرە][باک] بڕ: بەش

بەهرە (نا.)[ئەو: بەخێذرە ـ هەخ: بەختــرە ـ پەه: بەهرەک، بەهر. باک: بەهر، بەهرە ـ ناو: بەهرە، بارە ـ باش: بەهرە ـ هەو: بەهرە ـ زا: بارە] ١ـ قازانج و سوودی دەسکەوتوو لە سەودا و بەرهەم. ٢ـ بەر و بەرهەمی زەوی و زار، داهات، حاسڵ، بەروبوو. ٣ـ لێهاتووی و لێوەشاوەیی لە مرۆڤ دا. ٤ـ [باک] بەهر، کوت، بەش، لەت.

بەهرەدار (نا. فا)[بەهرە + دار2] ١ـ

هەر شـتـێکی سـوود و قـازانجی هەبێ، خـاوەن بـەهرە، بـە قـازانج. ٢ـ مـرۆڤی لێـهاتوو، بلیمـەت و لێـوەشاوە، خـاوەن بـەهرە لـە هونـەر، فـەن و زانست دا. ⁂ هۆ شـوانی بەهرەدار، تێخورە چاوەڕێین / ئارایشت تەواوە، ئامادەی هەڵپەڕکێین (گۆران ل ٥٢).

بەهرەمـە (نا.) ئامـرازێکە بـە دەست کار دەکا، بریتییە لە نووکێکی پێچ دار کـە گـەورە و چووکـەی هەیە، دەسکێکی هەندێک درێژ کـە لە نێـوەڕاست بە قـەرا دەست خوار بۆتەوە و دەگەڕێ، نەججار و دارتاش لە سەر تەختەیەک کە بیانەوێ کـونی کـەن رایدەگـرن و بە دەست دەیسـوورێنن و تـەختـە کـون دەبێ، مەتکەب، مەتەی دەستی.

تێبـینی: هاوڕیشـە و هـاومانای ئەم وشـەیە لـە زمـانی فـارسی دا برمـاه (بەرمـاه) و برمـاهە (بەرمـاهە) و لـە زمانی پەشتوو دا برمە (بەرمە)یە.

بەهرەمـەند (ئان. ل)[بەهرە + مـەند] [پەه: بەهرمـەند] ١ـ خـاوەن بەهرە، بـەهرەدار. ٢ـ خـاوەن بـەش، بەشـدار، شەریک.

بەهلوولک (نا.)[باک] بڕ: بالۆکە

بەهشت (نا.)[زا] بڕ: بەهەشت

بەهەشت (نا.)[ئەو: ڤەهیـشتـە ـ پەه: ڤـەهیـشت. باک: بهـشت، بـهـوشت، بوهوشت، بوهیـشت ـ ناو: بـەهەشت، بـەحـەشت ـ باش: بهـێـشت ـ هـەو: بەهەشت ـ زا: بەهشت] ١ـ شوێنێکە کە زۆربەی ئاینەکـان باسـی لێـوە دەکـەن و مرۆی راست و باش و بە ئیمان دەچێتە وێ. باغـێکی خـۆشـە هەمـوو جـۆرە خـواردن و خـواردنەوەیەکی تێـدایە و تەنانەت بە قسـەی قورئان حۆری و ژنی جـوانیش بـۆ پیـاوان لێـیـە، جـەننەت.// جـەهەننەم. ٢ـ (مـجـ.) وڵاتی خـۆش و خـەمـڵاو بە گـوڵ و شـیـناوەرد و هەر شـوێنێکی خـۆش و دڵگر. || **بەهەشـتی باقی:** بەهەشـتێک کـە هەمـیـشـە هەیە، بەهەشت. ⁂ وەکوو ئەو حۆریانەی ئەگەر خـودا لـە بـەهـەشـتـی باقی داینا (شـۆڕمـەحـموود ل ٦٠). **بەهەشـتی سـەر زەوی:** ١ـ وڵات و شـوێنی خـەمـڵاو و خۆش. ٢ـ بەهـەشتی دەسکردی مرۆڤ بۆ بەربـەرەکـانی دەگـەڵ بەهـەشـتی خـودا. **بەهەشتی شەدداد:** ١ـ باغێک کە شەدداد (پادشایەک کە داوای خودایەتی دەکرد) هاوتا و هـاوێنەی بەهەشت سـازی کـرد. ٢ـ (مـجـ.) شـوێنێکی خـۆش و رازاوە و

هاوتای بەهەشت لە سەر زەوی. ‌:: مەجلیسی میری وەکوو بەهەشتی شەددادی دەرازاوە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٥٥). **بەهەشتی نێرەکەر:** دونیا بۆ ئەو کەسانەی کە گوێ نادەنە هیچ شتێک و خەمی هیچ ناخۆن. :: دونیا بەهەشتی نێرەکەرە.

تێبینی: بەهەشت لە دوو بەشی بەهـ بە مانای باش و ئیشت کە لە ئەوێستا دا نیشانەی (سفەتی تەفزیلیە) پێک هاتوە کە بە گشتی دەبێتە دنیای باشتر و چاکتر.

بە هەشتاو (ئاک. ل)[بە + هەشتاو] بەپەلە، بەلەز، بەتاڵووکە. :: دەهات بە گریان و بە هەشتاوە/ هەتتا دەگەییە میرمەمی، دەیگوت: بە قوربانت بم کوێت ئێشاوە (مان ل ٦٨).

بەهەشتیی (ئان. ل)[بەهەشت + ئیی] ١ـ کەسێک کە لە بەهەشت دەژی، دانیشتووی بەهەشت. // جەهەننەمیی. ٢ـ پیاوی چاک و بە ئیمان ـ کە دوای مردنی پێیدەکوترێ وەک ئەوە کە دڵنیا بن دەچێتە بەهەشت. ٣ـ کەیبانوو و ژنی ماڵ ـ بە زمانی فەقێیان کە داوی نان و خواردنی لێدەکەن.

بەهەوا (ئان. ل)[بە + هەوا] بەفیز، بەدەعێ.

بەهیڤ (گیا.)[باک] بڕ: بادام

بەهێ (گیا.) بڕ: بەی

بەهێز (ئان. ل)[بە + هێز] ١ـ گیاندار یا مرۆڤی بەقەوەت و توانا. ٢ـ حاڵی قسە، نووسراوە یا شتێکی بەبڕشت. **~ بوون:** ١ـ بەقەوەت بوون. ٢ـ بەبڕشت بوون. **~ کردن:** بەقەوەت کردن.

بەئەسپایی (ئاک. ل)[بە + ئەسپایی] ١ـ ئارام، سەبر، بێ هەست و خوست. :: بەئەسپایی لە ماڵ وەدەرکەوت. بە ئەسپایی دەستی بە سەر یاڵی ئەسپەکە داهێنا. ٢ـ شاراوە، بە نهێنی. :: کارەکەی بە ئەسپایی دەکا و کەس پێی نازانێ.

بەی[1] (گیا.)[پەهـ: بێهـ. تات: بەهە ـ فار: بە ـ بیر: بێ. باک: بێهـ، بەهێ، بهۆک، بیۆک ـ ناو: بێ، بەهێ، بەی ـ باش: بەی ـ هەو: بەی ـ زا: بەی] ١ـ دارێکی دەستنێژە، زۆر بەرز نابێتەوە، لە دارە سێو دەچێ بەڵام گەڵاکانی کورکیان هەیە، بەرێک دەگرێ کە زەرد و بۆنخۆشە، Cydonia vulgaris ناوی

لاتینی ئەم دارەیە، دارەبێ، دارەبەی. ٢ـ بەری ئەم دارە، کە میوەیەکی شینی بەکورکە، کە بگا زەرد و ئاودار و گۆشتن و بۆنخۆش دەبێ، بە کاڵی (گرفتە و بەری ئەوک دەگرێ) و پێشاوی دەخورێ و بۆ دۆڵمە و مرەباش دەست دەدا. هەروەها دەنکەکانی بەی لە ئاو دەکەن یا هەروا دەیخۆن و بۆ نەرم کردنی سینگ و کۆخە زۆر باشە. ٣ـ (مجـ.) لە ئەدەبی کلاسیک و فولکلۆر دا بە مانای مەمکی تورت و خڕ هاتوە. ⁂ دەستی لەرزۆکم هەتا تێیدایە هێزی بەی گوشین / لێمگەڕێ تاوێ لە باخی سینە میوان ببمەوە (ناڵەی جودایی ل ٩٣). خاڵێ دیم جە بەین دوو بەیانەوە / وە بانی بەیندا مەشیانەوە (بێسارانی). **~ پێشاندن:** چەشنێک کولاندنی بێ بە هەڵمی ئاو.

بەی[2] (گیانـ.)[باک: بەی ـ زا: بەیە] بڕ: مۆرکە

تێبینی: لە زمانی فارسی دا بید هەر بەم مانایە هاتوە.

بەیابان (نا.)[باک] بڕ: بیابان

بەیات[1] (نا.)[بڕ: بەیت] هەوایەکی مۆسیقایە کە چەند جۆری هەیە. ⁂ بەیاتی کورد، بەیاتی تورک، بەیاتی ئیسفەهان.

بەیات[2] (ئان.)[عەر: بیات] ١ـ حاڵی نان و کولێرە کە چەند رۆژی بە سەر دا تێپەڕ بووبێ و کۆن بووبێ. ٢ـ چێشت و هەر خواردەمەنییەکی کە شەو ساز کرابێ و بۆ بەیانی مابێتەوە، شەوپاتە، شەومەنە، پەزێرە، بەیاتە. **~ بوون:** کۆن بوونی نان و کولێرە.

بەیاتە (ئان.)[عەر: بیات] ١ـ [ئەر] چێشتی ماوەی شەو، شەومەنە، بەیات. ٢ـ رۆن دووگ

بەیاخ (نا.)[ئەر] بڕ: بەیداغ

بەیاخدار (ئان. فا)[بەیاخ + دار] بڕ: ئاڵادار

بەیار (نا. ئان.)[عەر: بائر][باک: بەیار ـ ناو: بەیار، باهێر ـ زا: بەیارە] زەوییەک کە ساڵێک یا ماوەیەک بێ نەکێڵدرابێ.

تێبینی: لە هەندێک ناوچە بوورە و بەیار یەک مانایان هەیە و لە هەندێک ناوچەی وەک موکریان بەیار زەوییەکە کە ماوەیەک نەکێڵدرابێ و بوورە زەوییەکە کە قەت نەکێڵدرابێ.

بەیارە (نا. ئان.)[زا] بڕ: بەیار

بەیاز (نا.)[عەر: بیاض] ١- دەفتەرێکی دەسنووس کە بیرەوەری یا شێعری تێدا نووسرابێتەوە. ٢- [ئەر] بەیار. ٣- (ئان.) سپی. ⁂ زولفەکەت گرتمی، بەیازی گەردنت سووتاندمی/ خوێنی پەروانە بە دەستی شەو لە سەر ئەستۆی شەمە (وەفایی ل ١٣٨). نازک ئەو بەیاز بناگۆش شەم/ نازک ئەگریجان سەر نە دۆش شەم (وەلی دێوانە ل ٧٣).

بەیان[1] (نا.)[باک: بەیانی ـ ناو: بەیان، بەیانە، بەیانی] ١- کاتی دەست پێکردنی رۆژ، سەرەتای رۆژ بەر لە هەڵاتنی هەتاو، بەیانە، سبەه. ٢- ناوە بۆ مێینە. **~ بەربوون:** بڕ: بەیان ئەنگووتن. ⁂ وا خستمی چاوی کە بە داو زولفی وەلا دا / شەو رۆیی، بەیان بەربوو، ئەمن هەر لە خەوا بووم (وەفایی ل ٧٢). **~ داهاتن:** بڕ: بەیان ئەنگووتن. **~ ئەنگوتن:** تەواو بوونی شەو و رۆژ بوونەوە، بەیان داهاتن، بەیان بەربوون. ⁂ بەیان ئەنگووت و شەو رابورد و من هێشتا خەوم نایە / دەخوێنن بولبول و قومری بەڵام قاسپەی کەوم نایە (ناڵەی جودایی ل ٩٢).

تێبینی: زەبیحی بە پێچ و پەناوە وشەی بەیانی بردۆتەوە سەر بامەی ئەوێستایی (قاموس ب ٢ ل ٢٢٧). بەیان هەم دەچێتەوە سەر [هیک: بهامە ـ ئەو: بامە، بامیە ـ پەه: بام، بامیک] بە مانای رووناک و هەمیش دەچێتەوە سەر [هیک: بهانەڤ ـ ئەو: بانەڤ ـ سان: بهانو ـ پەه: بانووی] بە مانای شۆق و لە موکریان دا هێشتا لە تاو و بان دا بەم مانایە ماوە.

بەیان[2] (نا.)[عەر: بیان] ١- ئاشکرا، شی، تەفسیر. ٢- بڕ: بەیاننامە. **~ کردن:** ١- شی کردنەوە، لێکدانەوە، تەفسیر کردن. ٢- دەربڕین، گێڕانەوەی قسە.

بەیانان (ئاک. ل)[بەیان1 + ئان] کاتی بەیان، لە وەختی بەیان دا، بەیانییان، بەیانەکی. ⁂ هەموو رۆژێ بەیانان بە ئاوی سارد حەمامێ دەکا.

بەیاننامە (نا. ل)[بەیان2 + نامە] نوسراوە و هەڵوێستێکە لە سەر مەسەلەیەک کە رێکخراوەکان و دەوڵەتەکان دەری دەبڕن، بەیان.

بەیانەکی (ئاک. ل)[بەیان1 + ئەکی] بڕ: بەیانان

بەیانی (نا.)[بڕ: بەیان1] ١ـ ڕۆژێک کە بە دوای ئەمڕۆ دا دێ، سبەی، سۆزی، سبەینێ. ٢ـ کاتی دەست پێکردنی ڕۆژ، بەیان، بەیانە. ٣ـ لە وەختی بەیان دا، بەیانییان.

بەیانییان (ئاک. ل)[بەیانی + یان] بڕ: بەیانان

بەیبوون (گیا.)[باک: بەیبوون، بابوونە، بابن ـ ناو: بەیبوون، بەیبوونە، بابوونە] گولێکی بۆنخۆشی سپییە کە نێوەکەی زەردە، لاسکی شین و گەڵای زۆر و وردە، لە نێو مێرگ و لێو جۆگە دەڕوێ، خۆڕسکە و هەتا نیوگەز هەڵدەدا. لە کوردەواری دا ئەم گوڵە ئیشک دەکەن و بۆ دەرمان کەلکی لێوەردەگرن. دێم کراوەی بۆ گەدە، قەبزی، تێکچوونی دەحەیزەوە چوونی مانگانەی ژنان و هەروەها بۆ یاو و چەق و چۆ زۆر باشە، بابنەپێچ، گوڵە بەیبوونە، گوڵەفەقێ. Anthemis nobilis ناوی لاتینی ئەو گیایەیە، بە عەرەبی بابوونەج و بە فارسیش بابوونەی پێدەڵێن.

بەیبوونە (گیا.) بڕ: بەیبون

بەیت (نا.) ١ـ چیرۆکە شێعری فۆلکلۆری (ئایینی، دڵداری، مێژوویی و ...) لە سەر هەوای تایبەتی خۆیان کە دانەر و ئاهەنگسازەکەیان دیار نیە و پشتاوپشت گەیشتۆتە دەست ئێمە. ٢ـ هەر چیرۆکە شێعرێک کە لە سەر هەوای بەیت داندراوە و هەمان مەبەستی بە دوایە و دانەرەکەی دیارە کە کێیە، یا کێ بوە. ⁂ بەیتەکانی عەلی بەردەشانی، بەیتی مەم و زینی خانی. ٣ـ قسەی دوور و درێژ و بێ مانا. ⁂ ئەوە تۆ باسی چ دەکەی هەر دەڵێی بەیتان دەڵێی. ٤ـ خەتێک شێعر کە بریتییە لە دوو میسرەع. || **بەیتی بلە:** (کنـ.) قسەی دوور و درێژ و بێ سەر و بەرە.

تێبینی: وشەی بەیت قسەی زۆر لە سەرە و هەندێک بردوویانەتەوە سەر بەیتی عەرەبی، تاقمێکیش پێیان وایە لە وشەی بەیات کەوتوە. من پێمـوایە بەیت دەبێ لە پاد pād ـ ی ئەوێستایی بە مانای شێعر کەوتبێ و لە زمانەکانی ئورووپاییش دا poet بە مانای شاعیر هەر لەو ریشەیە. هەروەها دوور نیە بەر لە ئیسلام بەیت وەک هۆرە ئاهەنگ و هەوای مەزهەبیشی هەبووبێ و لە دوای ئەو بەشەی نەمابێ و بە دووریشی نابینم کە بەیات1 و بەیت هەر یەک بووبێن یا

یەک سەرچاوەشیان هەبێ.

بەیتـــــار (نا.)[یون: ippiatros] پزیشک و دوکتـوری مـالاًت، بەیتـاڵ، بایتار، مەیتەر.

تێبینی: ئەم وشە لە ippos بە مانای ئەسپ و iatros بە مـانای پزیشک و دوکتور پێک هاتوە کە بە گشتی دەبێتە دوکتوری ئەسپ. ئەم وشەیە بە شێوەی بیطار چۆتە نێـو زمـانی عـەرەبی و لە عەرەبی را پەڕیوەتە نێو زمانی کوردیی و مەیتەریشی لێ پەیدا بوە.

بەیتاریی (حم.)[بەیتار + ئیی] کار و پیشەی بەیتار، بەیتاڵیی.

بەیتاڵ (نا.) بڕ: بەیتار

بەیتـاڵیی (حم.)[بەیتاڵ + ئیی] بڕ: بەیتاریی

بەیت بێژ (ئان. فا)[بەیت + بێژ] ١ـ کـەسـێک کـە دانـەری بەیتـە و بەیت رێکدەخـا. ٢ـ کـەسێک کـە بەیتـەکـان لە کۆڕ و مەجلیسان دەڵێتەوە.

بەیت بێژیی (حم.)[بەیت بێژ + ئیی] کار و پیشەی بەیت بێژ.

بەیتک (گیانـ.)[بەیت + ک][باک] بڕ: چۆلەکە.

بەیت و بالـۆرە (نا. ل)[بەیت + و + بالۆرە] بڕ: بەندوباو. ~ **بۆ هەڵبەستن:** بڕ: بەندوباو هەڵبەستن.

بەیت و باو (نا. ل)[بەیت + و + باو] بڕ: بەندوباو. ~ **بۆ رێکخستن:** بڕ: بەندوباو هەڵبەستن.

بەیچەڵ (ئان.)[؟] حاڵەتی ژنێک کە نەتوانێ منداڵی بێ، نەزۆک.

بەیداخ (نا.) بڕ: بەیداغ

بەیداخدار (نا. فا)[بەیداخ + دار] بڕ: ئالاًدار

بەیداخـداریی (حم.)[بەیداخـدار + ئیی] بڕ: ئالاًداریی

بەیداغ (نا.)[تور: bayrak] بەیاخ، بەیداخ (بڕ: ئالاً). ~ **هەڵدان:** بڕ: بەیداغ هەڵکردن. ~ **هەڵکردن:** ئالاً هەڵکردن، ئالاً هەڵدان، بەیداغ هەڵدان. :: ئەمـــا ئەوە من لە عـــەرزیم و ئەو بەیداغی هەڵکردوە لە مـابەینی عـەرز و عاسمانێ (سەعید و میرسێوەدین ل ١٠).

تێبینی: رەنگە یەکەندەردوو وا بێتە بەرچاو کـە ئەم وشـەیە لە (بەیرەق، بایراق) وەرگیرابێ کە هێندێ لە زانایان

لایان وایە وشـەیەكی تركـییـە، بەڵام من وای بـۆ دەچـم كـــــــە لـە (بـەیـرەق)ی عارەبییەوە هاتوە كە یەكێك لە ماناكانی (ڕێ پێـشـاندەر)ە و خـۆشـی لە وشـەی (پیادەک = پیاوە)وە كراوە بە عـارەبی. (قامووس ب ٢ ل ٢٢٨).

بەیداغدار (نا. فا)[بەیداغ + دار] بڕ: ئاڵادار

بەیداغداریی (حم.)[بەیداغدار + ئی] بڕ: ئاڵاداریی

بەیدەس (ئان. ل)[بـەی (بێ) + دەس] ١ـ حـاڵـی كـەسـێكی دەسـتـەڵاتی نـەبێ، بێدەستەڵات، تەسیلم. ٢ـ حاڵی ئەسپ و ماینێك كە خۆ وەدەستەوە نەدا و نەكرێ سـواری بی، رام نەكـراو. & بەیدەست. **~ كردن:** ١ـ زاڵ بوون بەسەر كەسێك دا، دەسـتـەڵات بە سـەر كـەسـێك دا پەیدا كـردن. ٢ـ دەسـتـەمـۆ كـردنی ئـەسپ و ماین.

بـەیـدەسـت (ئـان. ل)[بـەی (بـێ) + دەست] بڕ: بەیدەس

بـەیـرەم[1] (نـا.)[؟] ئـاه و نـاڵـە، كـڕووزانەوە. ⁘ ئەگـەر بۆ كـەمی دنیـا دەكــــەی بەیـرەمـێ/ تـا زێڕ و زێـو و خەزێنەت دەمێ (بارام و گوڵندام ل ٤٠).

بەیرەم[2] (نا.)[؟][ئەر] بڕ: باریە

بەیزی (نا.)[عەر: بیضـوی] شكڵێكی هەندەسییە وەک هێلكە.

بەیشلا (گیا.)[؟][زا] بڕ: كاڵەک

بەیعەت (نا.)[عـەر: البیـعة] پەیمان. **~ پێكردن:** رازی بوون و قــــەبووڵ كردنی سەرۆكایەتی كەسێک. هەڵبژاردن بە شێوەی ئیسلام.

بەیڤ (گیا.)[باک] بڕ: بادام

بەیلەسان (گیا.) بڕ: بەلەسان

بەین (نـا.)[عــەر: بـین] ١ـ مـــەودای نێـوان دوو شـوێن، كـەس یـا دوو شت لە یەكــتــر، نێــوان. ⁘ بۆكــان لـە بەینی مـەهاباد و سـەقـز دایە. ناكـۆكـیـان دە بەین دایە. ٢ـ پەیوەندی نێـــوان دوو یا چەند كەس، دۆسـتـایەتی. ⁘ حـەسـەن و حــوســێن بـەینـیــان خـــۆش نیــە. ٣ـ ئالوودەیی، پـێ خـــۆش بوون ⁘ بـەینـم دەگەڵ راو نیـە. ٤ـ وەخت، دەم، كات. ⁘ بەینێكە كاک رەسوو دیار نیە، منیش ئەو بەینانە نەمـدیوە. **~ بەین:** جـارجـار، نێوان بە نێوان. ⁘ بەین بەین سەرێكمان لێـبـدە. **~ نەمـان:** ١ـ لێک تۆران، لە یەک گۆڕین، تێک چوونی دۆستایەتی. ⁘ ماوەیەكە دەگەڵ یەک بەینمان نەماوە. ٢ـ

وەلانان و تەرک کردنی شتێک کە ئالوودە بوون. ؛؛ بەینم دەگەڵ جگەرە نەماوە.

بەینەت (نا.)[؟][ناو: بەینەت ـ هەو: بەینەت] وەفا، پەیمان. ؛؛ ئەمن چ بکەم بۆ قاسیدێکی بە بەینەت و بە بەقا/ بینێرەوە کن چەلەنگێ ئەوێ کاولە دنیایە (پایزە ل ٣٣). هەر پاسە شادیش نییەن بەینەتەش/ بەڵ بێ بەقا بۆ سزا و مەینەتەش (مەولەوی ل ١٦٨).

بەینەتدار (ئان. فا)[بەینەت + دار] بەوەفا، بەئەمەگ، وەفادار، ئەمەگدار. ؛؛ وەسیەتم ئێدەن شای شەم روخساران/ بەی وە باڵینم چون بەینەتداران (وەلی دێوانە ل ٦٢).

بەینەتداریی (حم.)[بەینەتدار + ئیی] بە ئەمەگ بوون، وەفادار بوون، ئەمەگداریی.

بەیە (گیانـ.)[زا] مۆرکە. بڕ: بەی2

بەیەکجاریی (ئاک. ل)[بە + یەکجاریی] بۆ هەمیشە، هەتا ئەبەد، بە جارێک.

بەیەوە (نا. ل) بڕ: بادەوە2

تێبینی: بەیەوە سووک کراو و سوای وشەی بادەوە ـ یە.

لایان وایە وشەیەکی ترکییە، بەڵام من وای بۆ دەچم کە لە (بەیرەق)ی عارەبییەوە هاتوە کە یەکێک لە ماناکانی (رێ پێشاندەر)ە و خۆشی لە وشەی (پیادەک = پیاوە)وە کراوە بە عارەبی. (قامووس ب ٢ ل ٢٢٨).

بەیداغدار (نا. فا)[بەیداغ + دار] بڕ: ئاڵادار

بەیداغداریی (حم.)[بەیداغدار + ئی] بڕ: ئاڵاداریی

بەیدەس (ئان. ل)[بەی (بێ) + دەس] ١ـ حاڵی کەسێکی دەستەڵاتی نەبێ، بێدەستەڵات، تەسیلم. ٢ـ حاڵی ئەسپ و ماینێک کە خۆ وەدەستەوە نەدا و نەکرێ سواری بی، رام نەکراو. & بەیدەست. **~ کردن:** ١ـ زاڵ بوون بەسەر کەسێک دا، دەستەڵات بە سەر کەسێک دا پەیدا کردن. ٢ـ دەستەمۆ کردنی ئەسپ و ماین.

بەیدەست (ئان. ل)[بەی (بێ) + دەست] بڕ: بەیدەس

بەیرەم[1] (نا.)[؟] ئاه و ناڵە، کڕووزانەوە. ؛؛ ئەگەر بۆ کەمی دنیا دەکەی بەیرەمێ/ تا زێڕ و زێو و خەزێنەت دەمێ (بارام و گوڵندام ل ٤٠).

بەیرەم[2] (نا.)[؟][ئەر] بڕ: باریە

بەیزی (نا.)[عەر: بیضوی] شکڵێکی هەندەسییە وەک هێلکە.

بەیشلا (گیا.)[؟][زا] بڕ: کاڵەک

بەیعەت (نا.)[عەر: البیعة] پەیمان. **~ پێکردن:** رازی بوون و قەبووڵ کردنی سەرۆکایەتی کەسێک. هەڵبژاردن بە شێوەی ئیسلام.

بەیڤ (گیا.)[باک] بڕ: بادام

بەیلەسان (گیا.) بڕ: بەلەسان

بەین (نا.)[عەر: بین] ١ـ مەودای نێوان دوو شوێن، کەس یا دوو شت لە یەکتر، نێوان. ⁂ بۆکان لە بەینی مەهاباد و سەقز دایە. ناکۆکییان دە بەین دایە. ٢ـ پەیوەندی نێوان دوو یا چەند کەس، دۆستایەتی. ⁂ حەسەن و حوسێن بەینیان خۆش نیە. ٣ـ ئالوودەیی، پێ خۆش بوون ⁂ بەینم دەگەڵ راو نیە. ٤ـ وەخت، دەم، کات. ⁂ بەینێکە کاک رەسوو دیار نیە، منیش ئەو بەینانە نەمدیوە. **~ بەین:** جارجار، نێوان بە نێوان. ⁂ بەین بەین سەرێکمان لێبدە. **~ نەمان:** ١ـ لێک تۆران، لە یەک گۆڕین، تێک چوونی دۆستایەتی. ⁂ ماوەیەکە دەگەڵ یەک بەینمان نەماوە. ٢ـ وەلانان و تەرک کردنی شتێک کە ئالوودە بوون. ⁂ بەینم دەگەڵ جگەرە نەماوە.

بەینەت (نا.)[؟][ناو: بەینەت ـ هەو: بەینەت] وەفا، پەیمان. ⁂ ئەمن چ بکەم بۆ قاسیدێکی بە بەینەت و بە بەقا/ بینێرەوە کن چەلەنگێ ئەوێ کاولە دنیایە (پایزە ل ٣٣). هەر پاسە شادیش نییەن بەینەتەش/ بەڵ بێ بەقا بۆ سزا و مەینەتەش (مەولەوی ل ١٦٨).

بەینەتدار (ئان. فا)[بەینەت + دار] بەوەفا، بەئەمەگ، وەفادار، ئەمەگدار. ⁂ وەسیەتم ئێدەن شای شەم روخساران/ بەی وە باڵینم چون بەینەتداران (وەلی دیوانە ل ٦٢).

بەینەتداریی (حم.)[بەینەتدار + ئیی] بە ئەمەگ بوون، وەفادار بوون، ئەمەگداریی.

بەیە (گیانـ.)[زا] مۆرکە. بڕ: بەی2

بەیەکجاریی (ئاک. ل)[بە + یەکجاریی] بۆ هەمیشە، هەتا ئەبەد، بە جارێک.

بەیەوە (نا. ل) بڕ: بادەوە2

تێبینی: بەیەوە سووک کراو و سوای وشەی بادەوە ـ یە.

بی[1] (گیا.)[ئەو: ڤەئێئیتی، ڤەئێتەی ـ پەهـ: ڤیـیت، ڤێت. لۆر: بید ـ فار: بید ـ بیر: بێد. باک: بی ـ ناو: بی ـ باش: بی ـ زا: ڤییا] دارێکی بێبەری بە سێبەرە، پتر لە شـوێنی شـێـدار و پەنا جـوگـە و رووباران دەڕوێ، گـەڵاکـانی درێژ و سادەن، مـاڵات چاکی دەخۆن، لقـەکانی ناسکن بۆ شووڵ و سەلە و سەوەتە چنین زۆر باشـە، دارەکەی بۆ کـەرەسـە سـاز کـردن باش نیـە و زوو دەڕزێ. ناوی لاتینی ئـەم دارە Salix و توێکڵی ئـەم دارە مادەیەکی بە ناوی Salicine هەیە کـە بۆ نۆبەتێ و باداری کـەلکی لێوەردەگرن، بیکۆڵ، ویکۆڵ.

بی[2] (نا.)[باک] بڕ: بێوە

بی[3] (نا.)[باک] بڕ: بۆن

بیابان (نا. ل)[پەهـ: ڤییاپان، ڤییاڤان. باک: بەیابان ـ ناو: بیـابان، بیـاوان ـ باش: بیـاوان، بیـابان ـ هەو: بیـابان] دەشت و سـارای بێ ئاو و گـیا، دەشـتی چۆڵ و هـۆڵ، بێـــروون. ~ **بوون:** (مـجـ.) بوورانـەوە. چۆڵ بوونی دڵ. ∷ دڵم لە جـۆشـە، دەروونم گەلێک بیـابانە، ... (مـان ل ٩١). سـەرم دێشێ، ئەوڕۆکە دڵم زۆر لە هێش و بیابانە (لاس و خەزاڵ ل ٥٩).

بیابانی (ئان. ل)[بیابان + ئی] ١ـ ئەو کەسەی کە لە بیابان دەژی، سارانشین. ٢ـ کەسێک کە گوێ نەداتە داب و نەریتی کـۆمـەڵایەتی، بێـتـەربیـەت. ٣ـ هـەر گیاندارێک کە لە بیابان بژی.

بیانک (نا.) بڕ: بیانوو

بیانگ (نا.)[ئەر] بڕ: بیانوو

بیـانوو (نا.)[پەهـ: ڤـەهان، ڤـیـهـان، بەهان، ڤیـهـانەک، بەهانەک، بیـهـانەک، ڤەهانەگ، ڤەهانەک. باک: بـەهانە، بافک ـ ناو: بـەهانە، بیـانوو، بیـانگ، بیـانی ـ باش: بیـانگ ـ هەو: ویانە، بەهانە] ١ـ شتێک یا کەس و هـۆیەک کە دێتە گۆڕێ بۆ ئەنجـام نـەدانی کـارێک، عـوزر. ∷ سـەرئێـشـە بیـانووی چاکـە نەچیـەوە سـەرکـار. منداڵەکـەی دەکـاتە بیـانوو و ناچێـتـە مـاڵی کـەس. ٢ـ کـەمـایەسی، ئیـراد. ∷ هێندە بیـانوو لەو چێـشـتـە مـەگـرە، دانیـشـە و بیـخـوە. ٣ـ پەڵپ، ئەنجـەت، هـەنجـەت. ~ **بڕینەوە:** وڵام دانەوەی هـەمـوو عـوزر و بیـانوویەک بۆ ئەنجـام نەدانی کـارێک. ∷ هەرچەند بیانووی هێناوە کە سبەی نایەین، هەموو بیـانووم لێ بڕیەوە و کـوتم هەر دەبێ

بێن. ~ **پێ نەمان:** بڕینەوەی بیانووی کەسێک بۆ ئەنجام نەدانی کارێک وەها کە بیانووکانی تەواو بووبن، بیانوو نەمان. ~ **پێ نەهێشتن:** بڕینەوەی بیانووی کەسێک. ~ **داتاشین:** بیانوو ساز کردن بۆ ئەنجام نەدانی کارێک، بیانوو هێنانەوە. ~ **دیتنەوە:** بیانوو ساز کردن، بیانوو هێنانەوە، بیانوو داتاشین. ~ **ساز کردن:** بیانوو دیتنەوە، بیانوو هێنانەوە. ~ **کردن:** بڕ: بیانوو هێنانەوە. ~ **گرتن:** ١ـ بیانوو هێنانەوە. ٢ـ ئیراد گرتن. ~ **نەمان:** بڕ: بیانوو پێ نەمان. ~ **هێنانەوە:** عوزر و بیانوو هێنانە گۆڕ بۆ ئەنجام نەدانی کارێک، بیانوو کردن، بیانوو داتاشین. **لە ~ بوون:** لە خۆوە و بێ هیچ بەڵگەیەک بیانوو پێگرتن. **لە بیانوویەک گەڕان:** دیتنەوەی بیانوویەک بۆ بەڕێوە نەبردن و خستنە پشت گوێی کار و مەسەلەیەک. ፡፡ ئەوانە لە بیانوویەک دەگەڕێن هەتا شەرت و بەڵێنەکەی خۆیان هەڵوەشێننەوە. عەلی لە بیانوویەک دەگەڕێ هەتا دەرسەکەی نەخوێنێ. **لێ لە ~ بوون:** بیانوو گرتن لە خۆوە، بیانوو داتاشین. ፡፡ دوژمن لێمان لە بیانوویە هەربینا شەرێکی پێ فرۆشتین.

بیانی[1] (نا. ئان.) بڕ: بێگانە

بیانی[2] (نا.) بڕ: بیانوو

بیاوان (نا.) بڕ: بیابان

بیبار (گیا.)[سان: pippalī] ١ـ بەری گیایەکی ساقەت درێژ و باریکە و لە دار دەهاڵێ و لە شوێنی گەرم وەک هیندوستان دەڕوێ و هەتا سی ساڵان بەر دەدا. بەرەکەی دەنکێکی ورد و ڕەشە و زۆر تیژە و بە هێشوویە، لە کوردەواری ئەم دەنکە دەهاڕن و لە چێشتی دەکەن. & بیبەر، ئیسۆت، ئیسیوەت، باجک، ئالات، ئاڵەت1. ٢ـ بەری گیایەکە هەر بەم ناوە کە جۆری زۆرە و لە ژێرەوە هاتوون، بیبەر، باژک. || **بیباری ترشی:** هەمان بیباری دۆڵمەیە کە بۆ ترشی کەلکی لێوەردەگرن. **بیباری دۆڵمە:** بیبارێکی گەورە و گۆشت دارە کە بە شینی تیژ نیە و بە کاڵی دەخورێ و بۆ ترشی و دۆڵمە دەکار دەکردرێ، بیباری ترشی. **بیباری سپی:** بەری دریشتی بیبارە کە لە ئاو دا دەیخووسێنن تۆکڵی سەری لا دەبەن. **بیباری سوور:** بەری گەیشتووی بیباری شینە کە ویشکی دەکەن و دەیکوتنەوە و

ده چێشت دەکردرێ. **بیبـاری شین:** ١ـ گیایەکی یەک ساڵەی دەسچێنە، ساقەت کورتە و گوڵی سپی دەکا کە لە دوایی سوور دەبێ. بیباری شین وەک سەوزی خواردن بە شینی دەگەڵ چیشت دەخورێ، مەیلی خواردن پتر دەکا و تامێکی تیژی هەیە. دوای سوور بوون ئیشکی دەکەن و دەیسوون و لە چێشتی دەکەن. **بیباری ویشک:** بیباری سووری ویشک کراو کە هەم بە ساغی دە ئاش و دۆکلێوی دەکەن هەمیش دەیکوتنەوە و دەچێشتی دەکەن، بیباری ئیشک. **بیباری ئیشک:** بڕ: بیباری ویشک

تێبینی: زێدی بیبار هیندوستان بوە و لەوێوە بۆ خۆی و ناوەکەی بە دنیا دا بڵاو بوونەوە. لە کوردیی دا مانای بیبار پتر بۆ بیباری شین بە کار دەبردرێ.

بیبک (نا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بیبل (ئا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بیبن (نا. ل)[بی ؟ + بن (بەند)][هەو] بڕ: پشتێند

بیبۆک (ئا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بیبەر (نا.)[باک] بڕ: بیبار

بیبی[1] (نا.)[تور: bibi] ١ـ خاتوون، خانم. ٢ـ نەنک، دایەگەورە. ٣ـ بووکۆڵەی منداڵ. ٤ـ یەکێک لە پەڕەکانی قومار کە وێنەی ژن یا مەلەکەیەکی لە سەرە.

بیبی[2] (نا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بیبیلانک (نا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بیبیلە (نا.)[تات: بەبەک. باک: بیبیلانک، بیبی، بیبۆک، بەبەلە، بیبل، پیبپک، پیبک ـ ناو: بیبیلە ـ باش: بیبیلە] کونی نێو رەشکێنەی چاو کە لە مرۆڤ دا سێ هەتا شەش میلیمێترە. بیبیلەی چاو بە پێی نوورێک کە وە چاو دەکەوێ کونەکەی تەنگ و گەورە دەبێتەوە.

بیتاقە (نا.)[؟] بڕ: بلێت

بیتک (نا.)[؟][باک] باپشکێو

بیجـاد (نا.) ١ـ بڕ: بیجادە. ٢ـ (گیا.)[باک] عەنبەر، داری عەنبەر.

بیجادە (نا.)[؟] جۆرێک یاقووتی سوور، ئەقیق، بیجاد. ⁂ بە قیمەت گرانی، بیجادە و دوڕی / نەکەی وەک باڵدار لە دڵم هەڵفڕی / مەمکت لە دوو جێ کراسیان دڕی (بارام و گوڵندام ل ٧٢). سم وەکوو یەشم و لە پەشم و تووکی پێدا سەرنگوون / چاو وەکوو بیجادە یا دوو شەوچراغی شوعلەڕێژ

(نالی ل ٢٢٦).

بیجەک (نا.)[؟] کوتە کاغەزێک کە فرۆشیار ناو و رادە و ئەندازەی کاڵا و شمەکی تێدا دەنووسێ و بۆ کڕیاری ت□یەتا بە پێی ئەم کاغەزە کاڵاکەی

ماوەیەکە بیری دایکم دەکەم. ٢ـ بڕ: لە بیر کردن. **~ کردنەوە:** فکر کردنەوە، چوونە نێو خەیاڵ و لێکدانەوە بۆ چارەسەر کردنی مەسەلەیەک، بیر لێکردنەوە. **~ کەفتن:** بڕ: وەبیر هاتنەوە. **~ کەوتنەوە:** بڕ: وەبیر هاتنەوە. **~ لێکردنەوە:** بڕ: بیر کردنەوە. **~ هاتنەوە:** بڕ: وەبیر هاتنەوە. **~ هێنانەوە:** بڕ: وە بیر خستنەوە. **لە ~ بردنەوە:** پەرت کردنی کەسێک و لە مێشک چوونە دەری مەسەلە یا قسەکەی. ⁂ هێندە چوویە نێو قسەمەوە قسەکەت لە بیر بردمەوە. **لە ~ بوون:** لە مێشک دابوون، لە بیر نەکردن، لە بیر مان. **لە ~ چوون:** بڕ: لە بیر کردن. **لە ~ چوونەوە:** لە بیر کردنی شت یا مەسەلەیەک بە یەکجاری. **لە ~ کردن:** لە بیر چوونەوە مەسەلەیەک، لە بیر چوون، بیر چوونەوە. **لە ~ مان:** بڕ: لە بیر بوون. **وە ~ خستنەوە:** هێنانەوە بیری مەسەلەیەک کە کەسێک لە بیری کردبێ، بیر خستنەوە، بیر هێنانەوە، وەبیر هێنانەوە. **وە ~ هاتنەوە:** هاتنەوە نێو مێشکی شتێکی لە بیر کراو، بیر کەوتنەوە، بیر هاتنەوە، بیر کەفتن. **وە ~ هێنانەوە:** بڕ: وەبیر

خستنەوە.

بیر[2] (نا.)[عەر: بئر] چاڵێکی قوڵ کە بۆ گەیشتن بە ئاو هەڵیدەکەنن، چاڵاو.

بیــــراز (نا.)[؟] ١ـ گـــرنی کـــردنی بەرداش. ٢ـ زەوی لێک و لووس کراو بۆ چاندن. **~ کـردن:** ١ـ تیـژ کـردنەوە و گـرنی گـرنی کـردنی بەرداش. بەرداش دوای قـەدەرێک کـار دەسوێ و دان جـوان ناهـاڕێ، لەبەر ئەوە هەرچەند جـارێک بە قـەڵەم گڕنی گڕنی دەکەنەوە هەتا دان بە وردی بهـــــاڕێ، ئـاردی بەرداشـی تـازە بیـــراز کـــراو هـەندێک وردە و بـەردی تێــــدادەبێ. ٢ـ ڕێک کـــردنی زەوی بـۆ چانـدن. & بیـرازتن. ٣ـ (کنـ.) دارکـاری کردن و لێدان.

بیرازتن (چا. م)[لە: بیراز] بڕ: بیراز کردن/١ و ٢.

بیراو (نا. ل)[بیر2 + ئاو] بیرێک کە گەیشتۆتە ئاو و ئاوی هەیە، چاڵاو.

بیـربزوێن (ئان. فـا)[بیـر1 + بزوێن] هەر کـار و ڕووداو و دیمەن و شـتێک کە مێشکی ئینسـان ببزوێنێ و کاری تێکا و بیـــری لێـــبکاتەوە. ∷ بەهـار وەرزێکی بیربزوێنە بە تایبەت بۆ شاعیر.

بیـــــربڵاو (ئان. ل)[بیـــر1 + بڵاو] کەسێک کە بیر و مێشکی بە تەواوی لە سەر خۆ نیە و شت زوو لە بیر دەکا.

بیــــربڵاویی (حم.)[بیـــربڵاو + ئی] کردەوەی کەسی بیربڵاو.

بیـرتەسک (ئان. ل)[بیـر1 + تەسک] بڕ: بیرکورت

بیرتەسکیی (حم.)[بیـرتەسک + ئی] بڕ: بیرکورتیی

بیـــرکـــورت (ئان. ل)[بیـر1 + بڵاو] کـەسـێک کـە ڕێز بۆ بیـر و بـاوەڕی دیکە دانـانـێ و مــــــەیدانی بینـین و ڕوانگـەی فـرەوان نیـە، کەللەوشک، مێـشک وشک، بیرتەسک.

بیـرکورتیی (حم.)[بیـرکـورت + ئی] کردەوەی کەسی بیـرکورت، بیـرتەسکیی، کەللەوشکیی.

بیـــرمـــــشک (نا.)[بیـــر (بی1) + مشک2] ١ـ (گیا) چەشنە دارەبییەکە کە گـوڵی بۆنخـۆش دەگـرێ و بۆ ئارەق2 و شـەربـەت کـەلکی لێـوەردەگـرن، Salix aegyptiaca ناوی لاتینی ئەم دارەیە، بیمشک. ٢ـ جۆرێک شیرنی وردی ڕەنگ سپی کە لە ئارەقی ئەم گوڵە بۆ تامـەکەی کەلک وەردەگرن، نوقڵ.

بیروهۆش (نا. ل)[بیر1 + و + هۆش] بڕ: بیرەخەو. **دە ~ ڕاچوون:** بڕ: دە بیرەخەو ڕاچوون.

بیرۆ (نا.)[باک: بیرۆڤ، بیرۆڤە ـ ناو: بیرۆ] نەخۆشییەکی پێستە، پێست لەش سوور دەبێتەوە و دەماسێ و بلۆقی ورد دەردەدا کە زۆر دەخورێ. وشک و تەڕی هەیە، هۆیەکەی شێوانی دەلاوی لوویەکانی لەش یا ئالێرژی توند بە شتێکە. (فەر: Eczema)

بیرۆڤ (نا.)[باک] بڕ: بیرۆ

بیرۆڤە (نا.)[باک] بڕ: بیرۆ

بیرۆکە (نا. ل)[بیر + ئۆکە] بنەما و بنەڕەتی بیر و مەسەلەیەک. ⁘ بیرۆکەی زۆربەی چیرۆکەکانم فۆلکلۆرن.

بیرە (نا.)[تور: bira لە هولەندیی] بڕ: ئاوجۆ

بیرەبیرە (ئان. ل)[بیر1 + ئە + بیر1 + ئە] حاڵی کەسێک کە هەردەم لە سەر بیر و بڕوایەکە، وازوازی.

بیرەخەو (نا. ل)[بیر1 + ئە + خەو] خەوێکی سووک کە مرۆڤ بە تەواوی ئاگای لە خۆی نابڕێ، بیروهۆش، بیرەهۆش. **دە ~ ڕاچوون:** خەوتنێکی سووک، بۆرژان، دەبیرەهۆشەوە چوون، دە بیروهۆش ڕاچوون، دە بیرەهۆش ڕاچوون.

بیرەوەری (نا. ل)[بیر1 + ئە + وەر + ئی] ١ـ ئەو یاد و بەسەرهاتانەی ژیان کە زەمانی بە سەر داهاتوە و لە بیر ماون. ⁘ جا خۆ من بە بیرەوەری خۆم لە دوام دەرۆیشت سێسەت پیادە و سوارە/ ئەلعان مردن بۆ من گەلێک خۆشترە لەو ژیانە و لەو ڕەفتارە (سەعید و میرسێوەدین ل ٤). ٢ـ یاد و بیرێک کە کۆمەڵێک خەڵک لە کەسی مردووی دەکەن.

بیرەهۆش (نا. ل)[بیر1 + ئە + هۆش] بڕ: بیرەخەو. **دە ~ ڕاچوون:** بڕ: دەبیرەخەو ڕاچوون. **دە بیرەهۆشەوە چوون:** بڕ: دە بیرەخەو ڕاچوون.

بیزا (گیا.)[؟] ١ـ گیایەکی بۆنخۆشی خۆڕسکی کوێستانییە، پتر لە موکریان ناوبانگی هەیە و بۆ ترشیات و بۆ نێو شیرێژ کەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ (مجـ.) باڵای یار و گراوی.

بیزەر (گیا.)[بی1 + زەر][باک] بڕ: شۆڕەبی

بیژ (ئان.)[پەه: ڤێچ. باک: بیژی، پیچ،

پینج ـ ناو: بیژوو، بیژی ـ زا: بینج، پینج] بڕ: بیژوو

تێبینی: ئەم وشەیە بە تەنیا نەماوە و بە شێوەی تێکەڵاو کە خوارەوە نووسراون دێ و دەگەڵ ڤێج لە زمانی پەهلەویی دا بە مانای تۆو، رەچەڵەک و رەگەز هەر یەک ریشەیان هەیە بەو جیاوازییە کە بیژ یا بیژوو بە تۆو و رەگەزی خراپ و حەرام دەکوترێ.

بیژک (ئان. ل)[بیژ + ک][باک] بڕ: بیژۆک/٢.

بیژۆک (ئان. ل)[بیژ + ئۆک] ١ـ حەیوانێک کە زووتر لە کاتی ئاسایی خۆی بزێ. ٢ـ دانەوێڵەیەک کە درەنگ بکوڵێ، بیژک. ٣ـ قامکی زێدەی دەست، قامکی شەشەم.

بیژوو (ئان. ل)[بیژ + ئوو] ١ـ منداڵێک کە باوکی دیار نەبێ کێیە. ٢ـ (مجـ.) بێشەرم، بێحەیا، زۆڵ، زووڵ. & حەرامزادە، بیژ، بیژی.

بیژی (ئان. ل)[بیژ + ئی][باک ـ سۆر] بڕ: بیژوو

بیس[1] (ر.) لە چاوگەی بیستن دەکەوێ و بە ناوەوە دەلکێ و مانای بیسەر دەدا، بیست1 :: گوێ بیس

بیس[2] (ژ.)[هەو ـ ئەر] بڕ: بیست2

بیست[1] (ر.) بڕ: بیس1. :: گوێ بیست.

بیست[2] (ژ.)[هیک: ڤیمسەتی ـ ئێک: ڤیسەتی ـ ئەو: ڤیسەئیتی ـ پار: ویست ـ خوت: بیستا ـ پەه: بیست، ڤیست. تات: ڤیست ـ فار: بیست. باک: بیست ـ ناو: بیست، بیس ـ باش: بیس ـ هەو: ویس، بیس ـ زا: ڤیست، ڤیشت] ١ـ ژمارەی ٢٠، ژمارەی دوای نۆزدە، دوو دە. ٢ـ نمرەی یەکەم و هەرەباش لە ئیمتەحان و تاقی کردنەوە دا.

بیستان (نا. ل)[بی3 + ستان][باک] بڕ: بێستان

بیستراو (نا. مفـ.)[لە: بیستن] مەسەلە و باسێک کە گەیشتبێتە گوێ، بیسراو. :: لە هیچ کوێ نەدیتراوە و نەبیستراوە.

بیستن (چا. م)[باک: بیستن، بهیستن ـ ناو: بیستن، بیسن] ١ـ هەست بە دەنگ کردن لە رێگەی گوێچکەوە، گوێ لێبوون، ژنەوتن، شنەفتن، ئەژنیەی، ژنەفتن. ٢ـ خەبەر دار بوون لە هەواڵ یا

مەسەلەیەک. ◊ بیستوومە کاکت ژنێ دێنێ.

بیستنەوە (چا. م)[لە: بیستن] ١ـ پێ گەیشتنەوەی قسە و باسێک بە یەکێک کە باسی کراوە، پێ گەیشتنەوە. ◊ نەبیسمەوە جارێکی دیکە شەڕ بکەی ٢ـ گوێ لێبوونەوە، لە سەر ڕا بیستن.

بیست و چوار سـاعەتە (ئاک. ل) [بیست2 + و + چوار + ساعەت + ئە] ١ـ ماوەی یەک و شەو و یەک ڕۆژ پێکەوە کە بیست و چوار ساعەت دەکا، شەو و ڕۆژ. ◊ هەندێک دوکانی نێو شار بیست و چوار ساعەتە ئاوەڵەن. ٢ـ (مـجـ.) هەمیشە، دایم. ◊ بیست و چوار ساعەتە خەریکی دەرس خوێندنە.

بیستووم (ژ.)[بیست2 + ئووم] بڕ: بیستەم

بیستوومی (ئان.)[بیستووم + ئی] بڕ: بیستەمی

بیستوومین (ئان.)[بیستووم + ئین] بڕ: بیستەمین

بیستەم (ژ.)[بیست2 + ئەم] هەرچی کە لە پلە و ڕیزی بیست دابێ، بیستووم.

بیستەمی (ئان.)[بیستەم + ئی] ئەوەی کە لە پلە و ڕیزی بیست دابێ، بیستوومی.

بیستەمین (ئان.)[بیستەم + ئین] ئەوەی کە لە پلە و ڕیزی بیست دابێ، بیستوومین.

بیسراو (نا. مف.)[لە: بیسن] بڕ: بیستراوە

بیسکویت (نا.)[فەر: biscuit] جۆرێک نان شیرینی وشک و سووکە.

بیسن (چا. م)[ئەر] بڕ: بیستن

بیسەر (نا. فا)[لە: بیستن] کەسێک کە گوێی لە دەنگ یا قسەیەک ڕاگرتوە، گوێگر، گۆهدار، گوێدێر.

بیش (گیا.)[پەھ: بێش] گیایەکی خـۆڕسکی چەند ساڵەیە، هەتا گەز و نیوێک بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی گڕنی گڕنین، گوڵەکانی شین و شێوەی گوڵە مەیموونە دەدەن، بنەکەی ڕەق و پتەوە، گیایەکی سەمییە و خواردنەکە مرۆڤ دەکووژێ، Aconitum napellus ناوی لاتینی ئەم گیایەیە.

بیشەنگ (گیا.)[بی1 + شەنگ][باک] بڕ: شۆڕەبی

بیشی (نا.)[باک] بڕ: بێشە

بیڤل (ئا.)[؟][باک: بیڤل، بێڤل] بڕ: کەپۆ

بیق (نا.)[قوچ] بڕ: نایە

تێبینی: بۆ ریشەی بیق بڕ: پیک1 و بۆق7

بیک (نا.)[باش] بڕ: پیک1

بیکار (نا.)[باک] ئامرازی دارتاشینی نەجار، رەندە. (هس: مەکارە)

بیکۆڵ (گیا.)[بی1 + کۆڵ][هەو] بڕ: بی1

بیگودی (نا.)[فەر: ؟] لوولەیەکی چووکی پلاستیکیی (کژانزا یا سیم) کە ژنان بۆ لوول دانی پرچیان کەلکی لێوەردەگرن.

بیلاتەژبی (شڕ.)[عەر: بلاتشبیە] وشەیەکی سەرزارە لە کاتی باس کردنی کردەوە و رەفتارێکی ناڕەوا. :: بیلاتەژبی خەڵکی ئەوڕۆکە نازانن چاکە یانی چی.

بیلامانێ (شڕ.)[عەر: بلامعنا] وشەیەکی سەرزارە کە لە کاتی دەربڕینی قسەیەک کە هەندێک بۆنی بێ ئەدەبی لێبێ دەردەبڕدرێ. :: کابرا هەر پێی عەیب نەبوو، بیلامانێ دەرپێکەی داکەند لە بەر چاوی ئەو خەڵکە هەڵمیزت.

بیمار (نا.)[پەهـ: ڤێمار، ڤیمار] ١ـ نەخۆش، ناساز، بێمار. ٢ـ (مجـ.) چاوی بە خومار :: بە مەرگی من بە رەمزێکی بڵێ بەو چاوە حاڵیم کا / ئەتۆ نازدار و بیماری ئەمن بۆچ زار و بێحاڵم (وەفایی ل ٦١). دڵ بۆیە خۆشی دێ لە نەخۆشی پڕ بە دڵ/ بیمارە چاوی یار و خۆشی دێ لە دەرد و دا (مەحوی ل ٦).

بیمارستان (نا. ل)[بیمار + ستان] شوێنێک کە نەخۆش لێی دەکەوێ و دەرمان دەکرێ، نەخۆشخانە، خەستەخانە.

بیمشک (گیا.)[بی1 + مشک2] بڕ: بیرمشک

بیمە (نا.)[هند: بیما (زەمانەت)] پەیمان و بەڵێن نامەیەک دە نێوان کەسێک و یانەیەک کە کەسێک گیان، ماڵ و منداڵ و کەرەسەی خۆی بە دانی پارەیەکی مانگانە لە دەست قەزا و بەڵا، بەم یانەیە دەسپێرێ و هەر کات زەرەرزێکی وێکەوت پارەی زەرەرەکە وەردەگرێتەوە، سیگۆرتە. ~ **بوون:** ئەندامی یانەی بیمە بوون. ~ **کردن:**

بەستنی پەیمان و قەرار دەگەڵ یانەی بیمە بۆ کارەسات و پێشهاتی چاوەڕوان نەکراو.

بین[1] (نا.)[پەه: ڤێن. بەل: گیین. باک: بین، بێهن، بیهن، بهن. ناو: بین، بینگ] ١ـ هەناسە. ٢ـ گەروو، قورگ، ئەوک. **~ خواردنەوە:** هەناسە هەڵکێشان و دە سینگ دا راگرتنی لە کاتی لێدانی ئامێری مۆسیقای وەک شمشاڵ و تووزەلە. **~ پێوە نان:** دم پێوە نان و یەک پشوو خواردنەوەی ئاوەکی. ⁂ بۆ کەسێکە مەی چزیلکی پێوە نێ / بۆچی ملهوڕ لێرە بینی پێوە نێ (ناڵەی جودایی ل ١٢). **~ راگرتن:** هەناسە لە سینگ دا راگرتن، پشوو نەدانە دەر. **~ کێشان:** هەناسە دە سینگ دا راگرتن کاتی خۆم قووم کردن و چوونە بن ئاو. **~ گرتن:** دەست دە ئەوکی کەسێک نان، ئەوکی کەسێک گرتن. بینی کابرای گرتبوو و دەیەویست بیخنکێنێ.

تێبینی: ڤەئێنا لە ئەوێستا دا بە مانای کەپۆ هاتوە و کەپۆش ئەندامی هەناسە یا بین هەڵکێشانە هەروەکی هەناسە و nase لە ئاڵمانی و زمانەکانی دیکەی ئورووپایی بە هەندێک ئاڵوگۆڕییەوە کە بە مانای کەپۆیە.

هەروەها ڤێن لە پەهلەویی دا بە مانای هەناسە و بین و ڤێنییک بە مانای کەپۆ هاتوون و لە فارسیش دا بینی مانای کەپۆی هەیە.

بین[2] (ر.)[پەه: ڤێن] ١ـ رەگی بینین. ٢ـ بە وشەوە دەلکێ و ناوی فاغلی ساز دەکا. ⁂ دووربین، تیژبین، وردبین.

بین[3] (نا.)[باک] بڕ: بۆن

بینا[1] (ئان. فا)[لە: بینین][پەه: ڤێناک] ١ـ کەسێک کە ببینێ و چاوەکانی ساغ بن. // کوێر. ٢ـ کەسێک کە چی لە بەر چاو ون نابێ و هەموو شت دەبینێ، وردبین، تیژبین. ٣ـ ئاگادار، وریا. ٤ـ دە گەڵ (هەر، هە، ها) دێ و مانای دیتت دەدا، لەپڕ، لەنەکاو. ⁂ هابینا سبەی مردین. هەربینا لە سەفەر هاتەوە.

بینا[2] (نا. ل)[بن + یا] بڕ: بنیات.
بینا نان: بڕ: بنیات نان.

بیناو (نا.)[پەه: ڤێناپ] دیمەنی خەیاڵی، دیمەنێکی خەیاڵی کە لە بێداری و بەئاگایی دا دەبیندرێ. (عالم مکاشفه)

تێبینی: ئەم وشەیە تەنیا فەرهەنگی مەردووخ بەخۆیەوە گرتوە (ب ١ ل ٢٣٧).

بیناهی (حم.)[باک] بڕ: بینایی || **بیناهی چاو:** بڕ: بینایی چاوان. ⁂ قەسەم بە وەی کەم ئەگەر بیناهی چاوە / هەتا زیندووم و رووح لە سەر یەخەی کراسم ماوە / ئەمن دەست هەڵناگرم لەو مژانگەی ئەگەر دەڵێی تیرە و لە کەوانت ناوە (شۆڕ مەحموود ل ٧٠)

بینایی (حم.)[پەهـ: ڤێناکییە][بینا + ئی] ١ـ یەکێک لە هەستەکانی مرۆڤ کە ناوندەکەی چاوە و پێی دەبینێ، هێزی چاو، سۆما، سۆمایی، سۆ، بیناهی. ٢ـ (نا.) چاو، دیدە. || **بینایی چاو:** بڕ: بینایی چاوان. ***بینایی چاو رژان:** کوێر بوون، سۆمایی چاو نەمان. **بینایی چاوان:** ١ـ سۆمای چاو، نووری دیدە. ٢ـ (کنـ.) خودا ⁂ بە قوربانت دەبم بینایی چاوان/ قوبووڵی بۆ دەکەی تۆ سووچ و تاوان (ناڵەی جودایی ل ٨٦). ٣ـ (کنـ.) گراوی زۆر خۆشەویست. ⁂ ئامان، هەی ئازیز بینایی چاوان/ گلەم هەن جە تۆ خەیلێ فراوان (مەولەوی ل ١٦). & بیناهی چاو، بینایی چاو.

بینج (ئان.)[زا] بڕ: بیژوو

بینگ (نا.)[ئەر] بڕ: بین1

بینە (نا. ل)[بین1 + ئە] هەناسە.

~ کێشان: ١ـ لە بن ئاو پشوو راگرتن و مەلە کردن. ٢ـ (کنـ.) خۆ دزینەوە، خۆ ون کردن. & بینە لێدان. **~ لێدان:** بڕ: بینە کێشان.

بینەر (نا. فا)[لە: بینین] کەسێک کە شاهیدی دیتنی شتێکە، تەماشاچی.

بینەقاقا (ئا.)[بینە + قاقا] لوولەی نێو مل کە هەوای پێدا دەچێتە نێو سییەکان، قورگ، گەروو، بینەقاقە. ⁂ دەستی دە بینەقاقای نابوو بەتەمابوو بیخنکێنێ.

بینەقاقە (ئا.)[بینە + قاقە] بڕ: بینەقاقا

بینەکێش (ئان. فا)[بینە + کێش][لە: بینە کێشان] کەسێک کە لە بن ئاو بینی خۆی باش رادەگرێ و مەودایەکی زۆر دەبڕێ. ⁂ کەریم بینەکێشێکی چاکە ئەم سەر ئەو سەری چۆم دەڕوا.

بینین (چا. م)[هیک: ڤێنەتی ـ ئەو: ڤەئێنە ـ هەخ: ڤەئینە. ناو: بینین ـ هەو: وینای ـ زا: ڤینایش] ١ـ هاتنە بەر چاو، دیتن. ٢ـ سەیر کردن، چاو لێکردن. ٣ـ چاو پێکەوتن. ⁂ لە شوێنێک عەلیم بینی و گەلێکمان دەردی دڵ پێکەوە کرد. ٤ـ سەر دان.

بینینەوە (چا. م)[لە: بینین] ١ـ لە سەررا دیتن، دیتنەوە. ٢ـ دۆزینەوەی شت یا کەسی ونبوو، دیتنەوە.

بیور (نا.) بڕ: تەور

بیۆشیمی (نا.)[فەر: biochimie] لێکوڵینەوە و لێکدانەوەی ئەندامەکانی گیانلەبەران لە باری شیمییەوە.

بیۆک (گیا.)[باک] بڕ: بەی1

بیۆگراف (نا.)[فەر: biographe] کەسێک کە چلۆنایەتی ژیان و بەسەرهاتی کەسی دیکە دەنووسێ، بەسەرهاتنووس.

بیۆگرافی (نا.)[فەر: biographie] بەسەرهاتنووسیی، کاری بیۆگراف.

بیۆلۆژی (نا.)[فەر: biologie] زانست و عیلمێک کە لە گیانداران دەکۆڵێتەوە.

بیهر (نا.)[باک] بڕ: بیر1

بیهن 1 (نا.)[باک] بڕ: بین1

بیهن 2 (نا.)[باک] بڕ: بۆن

بی هەنجیر (نا. ل)[بی1 + هەنجیر] بڕ: گەرچەک

بیهنشک (نا.)[باک] بڕ: باوێشک

بێ 1 (نا.) ناوی دووهەم پیتی ئەلفوبێی کوردیی.

بێ 2 (ئەمر)[ئەر] ئەمرە لە هاتن، وەرە، بەو. ∷ بێ بۆ ئێرە!

تێبینی: بێ (ب + ئێ) لە چاوگی ئەی ay ئەوێستایی و هەخامەنشی بە مانای رۆیشتن کەوتوە و لە گەردانی کاریش دا خۆ دەنوێنێ وەک بێم (ب + ئێ + م)، دەبێ (دە + بێ)

بێ 3 (نا.) بڕ: بەی

بێ 4 (پێشـ.)[پەه: بێ، ئەبێ، ئەپێ، ئەڤی، ئەڤێ. باک: بێ ـ ناو: بێ، بەبێ ـ هەو: بێ ـ زا: بێ، بیە] ١ـ نەبوون و بێخاوەنی دەگەیەنێ و لە پێش ناو دێ و ئاوەڵناو بە مانای نەبوون ساز دەکا. ٢ـ بەر لە هەندێک ناو دێ و ئاوەڵکردار ساز دەکا. ∷ بێشک، بێ یەک و دوو. ٣ـ پێش چاوگ دێ و مانای نەبوون و نا دەدا بە کار. ∷ بێبرانەوە، بێ خواردن و خواردنەوە. ٤ـ رەدی کار و کردەوەیەک دەکا. ∷ پێکەوە دادەنیشین بەڵام خەو بێ خەو هیچۆش ناخۆین نان بێ نان.

بێ ئابڕوو (ئان. ل)[بێ4 + ئابڕوو] کەسێک کە ریسوا کراوە، ئابڕوو براو، بێشەرم، بێ ئاوڕوو. ~ **بوون:** ریسوا

بوون، ئابڕوو نەمان. **~ کردن:** ریسوا کردن، ئابڕووی کەسێک نەهێشتن.

بێ ئابڕوویی (حم.)[بێ ئابڕوو + ئی] کار و ئاکاری بێ ئابڕوو، بێشەرمی.

بێ ئارام (ئان. ل)[بێ4 + ئارام] کەسێک کە حەجمینی نیە، نا ئارام، دانەسەکناو، بە جووڵە، بێقەرار.

بێ ئاقڵ (ئان. ل)[بێ4 + ئاقڵ] بێمێشک، گەوج، گێژ، شێت، نەفام، بێ ئاوەز. **~ بوون:** ١ـ گەوج بوون، شێت بوون، نەفام بوون. ٢ـ تێنەگەیشتن، حاڵی نەبوون. **خۆ ~ کردن:** کاری گەوجانە کردن، خۆ گەوج کردن.

بێ ئاقڵانە (ئاک. ل)[بێ ئاقڵ + ئانە] کار و کردەوەی لە بەر بێ ئاقڵی و نەفامی، نەفامانە، گەوجانە. :: ئەوەی تۆ کردت کارێکی زۆر بێ ئاقڵانە و نەفامانە بوو.

بێ ئاقڵێتی (حم.)[بێ ئاقڵ + ئێتی] کاری نائاسایی کردن، کردەوەیەک کە لە ئاقڵ نەوەشێتەوە، بێ ئاقڵی. **~ کردن:** کاری نائاقڵانە کردن، کاری لە ئاقڵ بە دوور ئەنجام دان، بێ ئاقڵیی کردن.

بێ ئاقڵیی (حم.)[بێ ئاقڵ + ئیی] بڕ: بێ ئاقڵێتی. **~ کردن:** بڕ: بێ ئاقڵێتی کردن.

بێ ئاکار (ئان. ل)[بێ4 + ئاکار] کەسێک کە ئاکار و کردەوە و ئەخلاقی باش نەبێ، ئاکار خراپ.

بێ ئاگا (ئان. ل)[بێ4 + ئاگا] بێهەواڵ، بێخەبەر، نائاگا. **~ بوون:** خەبەردار نەبوون، ئاگادار نەبوون. **~ کردن:** خەبەر نەناردن و خەبەردار نەکردن.

بێ ئاگایی (حم.)[بێ ئاگا + یی] بێخەبەریی، بێهەواڵیی، نائاگایی. **دە ~ دا بوون:** دە بێخەبەریی دابوون، نائاگا بوون، بێ ئاگا بوون.

بێ ئاوڕوو (ئان. ل)[بێ4 + ئاوڕوو] [ئەر] بڕ: بێ ئابڕوو

بێ ئاوەز (ئان. ل)[بێ4 + ئاوەز] بڕ: بێ ئاقڵ.

بێباب (ئان. ل)[بێ4 + باب1] ١ـ کەسێک کە باوکی مردبێ. ٢ـ سەغیر، هەتیو. ٣ـ زۆڵ، بیژوو. & بێباوک

بێبارە (ئان. ل)[بێ4 + بارە3] بێبەش، بێبەری.

بێباک (ئان. ل)[بێ4 + باک] حاڵی

کــــــەسی نــەترس، بـوێر. ~ **بوون:** نەترسان، وێران.

بێــبـاکـانه (ئاک. ل)[بێـبـاک + ئانه] ئەنجـام دانی کـارێک لەبەر نەترسی، به بێباکی، دلێرانه، بوێرانه.

بێــبـاکــیی (حم.)[بێـبـاک + ئیی] نەترسیی، بوێریی.

بێــبـاوک (ئان. ل)[بێ4 + باوک] بڕ: بێباب

بێبژار (ئان. ل)[بێ4 + بژار] ١ـ حاڵی زەوی و بێستانێک که گژ و گیای زێدەی تێـدا نەبێ. زەوییـەک کـه پێـویسـتی به گیابژار نەبێ. ٢ـ بڕ: بێژمار

بێبن (ئان. ل)[بێ4 + بن] ١ـ حــاڵی هەرشتێکی قوڵ که دوایی و ژێری نەبێ. ‌‌:: دەریــای بـێــبن، چــاڵاوی بـێــبن. ٢ـ کچێکی بەر له زەماوەند پەردەی کچێنی نەمابێ، بن پڕاو. ~ **بوون:** کیـژێک که پەرده و کـچێنـی هەڵگیراوه. ~ **کردن:** بن هەڵگرتنی کـیـژێک له لایەن پیـاو بەر لەوەی زەماوەندی کردبێ.

بێبۆ (ئان. ل)[بێ4 + بۆ] بڕ: بێبۆن

بێــبــۆن (ئان. ل)[بێ4 + بۆن] هـەر شـتـێکی بۆی لێ نـەبێـتـەوه، بێـبـۆ. // بۆندار.

بێــبــەخت (ئان. ل)[بێ4 + بەخت] کەسێک بەخت هاوڕێی نەبێ، چارەڕەش، کڵۆڵ.

بێبەختـیی (حم.)[بێبـەخت + ئیی] چارەڕەشیی، کڵۆڵیی

بێبەر (ئان. ل)[بێ4 + بەر1] ١ـ دار و درەخـتێک که بەر نەگرن. ٢ـ مـاینێک که نەزێ، ماینی نەزۆک.

بێــبــەرگ (ئان. ل)[بێ4 + بەرگ] ١ـ رووت، بەبێ جل. ٢ ـ هـەژار، فــەقــیــر، نەدار.

بێبەرگیی (حم.)[بێبـەرگ + ئیی] ١ـ رووتیی، بێـجلیی. ٢ـ هـەژاریی، نەداریی. :: هەرچەنده که رووتم، به خـودا مـائیلی رووتم/ بێـبـەرگـیـیـه عـیللەت کـه هەتیـو مەیلی هەتاوه (نالی ل ٥٣٤).

بێبەرەکەت (ئان. ل)[بێ4 + بەر] ١ـ بێـپـیت و بـەرەکـەت، بێـرزق و رۆزی. ٢ـ بێقازانج، بێسوود.

بێــبــــــەری (ئان. ل)[بێ4 + بەری (بەهر)] کەسێک که بەشی پێ نەبڕدرێ، بەش پێنەبڕاو، بێبەش، بێباره، بێوەری. ~ **بوون:** ١ـ بێبـەش بوون. :: قامـەتی

تۆ کە گوڵ و بەی بەری بێ، بێبەری بێ /
بۆچ دەڵێن ئیدی سنەوبەر بەری بێ،
بێبەرییە (وەفایی ل ١٦٢). ٢ـ نەبوون.
:: لە پیاوەتی بێبەرییە. ~ **کردن:**
بێبەش کردن، بەش برین. :: باوکم
منداڵەکانی لە میرات بێبەری کرد.

بێبەزە (ئان. ل)[بێ4 + بەزە] کەسێک
کە بەزە و رەحمی نەبێ، بێڕەحم، دڵڕەق.

بێبەزەیی (حم.)[بێبەزە + یی]
کردەوەی کەسی بێبەزە، بێڕەحمیی.

بێبەش (ئان. ل)[بێ4 + بەش] بڕ:
بێبەریی. ~ **بوون:** بڕ: بێبەریی بوون.
~ **کردن:** بڕ: بێبەریی کردن.

بێبەینەت (ئان. ل)[بێ4 + بەینەت]
بکەسێک کە شەرت و پەیمانی نەباتە
سەر، بێوەفا.

بێبیر (ئان. ل)[بێ4 + بیر] کەسێک
کە هۆش و بیری لە سەرخۆ نیە، بێفیکر،
بێهۆش.

بێپایان (ئان. ل)[بێ4 + پایان]
هەرچی کە پایان و نەهایەتی نەبێ،
بێنەهایەت، بێ کۆتایی و دوایی. ::
ئاخر سەفەرن، را خەیلێ دوورەن/
مەنزڵ بێپایان تۆشە زەروورەن (مەولەوی
ل ٦). ~ **بوون:** نەهایەت و کۆتایی
نەبوون.

بێپاوپەل (ئان. ل)[بێ4 + پا + و +
پەل] بڕ: بێدەست و پێ :: نە پێیەک
هەڵگرێ شوێنی، نە دەستێ گەییە
داوێنی / خودا دەرحەق بە ئەحواڵی منی
بێ پاوپەل، چارێ (مەحوی ل ٣٠٠).

بێپەردە (ئاک. ل)[بێ4 + پەردە]
قسەی و کردەوە و ئاکارێک بە راشکاوی
و بە بێنهێنی و شاردنەوەیەک. بێپەردە
قسەکانت بکە و لە کەس مەترسێ!

بێپەنا (ئان. ل)[بێ4 + پەنا] ١ـ
کەسێک کە شوێنێکی بۆ ژیان نەبێ، بێ
ئەنوا. ٢ـ کەسێک کە خەڵک وەخۆی
ناگرن، بێکەس.

بێپەنایی (حم.)[بێپەنا + یی] ١ـ بێ
ئەنوایی. ٢ـ بێکەسیی.

بێپەی (ئان. ل)[بێ4 + پەی] ئاوی
زۆر قووڵ و بێبن.

بێتاقەت (ئان. ل)[بێ4 + تاقەت] ١ـ
بێهێز، بێقەوەت. ٢ـ بێواز، ماندوو،
بێحەوسەلە، وەڕەز. ~ **بوون:** ١ـ بێهێز
بوون، قەوە نەبوون. ٢ـ بێواز بوون،
حەوسەلە نەبوون. ٣ـ حەجمین لێبڕان،
بێ ئۆقرە بوون. ~ **کردن:** ١ـ لە هێز و
قەوە خستن. ٢ـ بێواز کردن، وەڕەز

کردن، حەوسەلەی کەسێک بردن.

بێتاقەتیی (حم.)[بێتاقەت + ئی] ١ـ بێهێیزی. ٢ـ بێوازیی، بێحەوسەلەیی، وەڕەزیی. **~ کـــردن:** ئارەزوو و وەڕەزیی کردن بۆ کەسێک، شوێنێک، یا شتێک.

بێـــتـــام (ئان. ل)[بێ4 + تام] ١ـ چێشتی کەم ڕۆن و بێ ئاڵەت کە چێژی خۆش نەبێ.// بەتام. ٢ـ قسەی پڕ و پووچ و قۆڕ. **~ بوون:** ١ـ بێ تام و چێژ بوونی خۆراک، ناخۆش بوونی چێشت. ٢ـ قۆڕ و پووچ بوونی قسە و کردار. **خۆ ~ کردن:** خۆ ناحەز کردن، خۆ لە بەرچاو خستن.

بێـــتـــاوان (ئان. ل)[بێ4 + تاوان] کەسی بێسووچ و بێگوناه، بێگوناه.// تاوانبار. **~ بوون:** بێگوناه بوون، بێسووچ بوون.

بێتاوانیی (حم.)[بێتاوان + ئی] تاوانبار نەبوون، بێسووچیی، بێگوناهیی.

بێتر (ئان.)[باک] بڕ: پتر

بێتوان (ئان. ل)[بێ4 + توان] بێهێز، بێتاقەت، ناتوان.

بێتۆن (نا.)[فەر: beton] تێکەڵاوێکە لە سمیت و ڕەڵم و خیز کە بۆ پتەو بوونی بناغەی ماڵ و پرد و شوێنی دیکە بە کاری دەبەن.

بێـتـۆن ئارمـە (نا.)[فەر: beton arme] بێتۆنێکە کە میلەی ئاسنیان دە نێو ناوە هەتا پتەوتر و قایمتر بێ.

بێـــتـــووک (ئان. ل)[بێ4 + تووک] فەقیر، هەژار، نەدار.

بێتـووکـیی (حم.)[بێتووک + ئیی] نەداریی، هەژاریی. ؛؛ بێتووکی جیفەخواری و گورگێن و بێوجوود/ لەم ئاو و خاکە زاهیر و باتین موکەدەرە (نالی ل ٤٢٠).

بێتەربیەت (ئان. ل)[بێ4 + تەربیەت] کەسێک کە تەربیەتێکی باشی نەبووبێ و خراپ بار هاتبێ، نەعاملاو، بێ ئەدەب. **~ بوون:** خراپ بار هاتن، نەعاملان. **~ کردن:** خراپ بارهێنانی منداڵ، خراپ عاملاندن.

بێتەربیەتیی (حم.)[بێتەربیەت + ئیی] کار و ئاکاری کەسی بێتەربیەت، نەعاملاویی. **~ کردن:** ئەنجام دانی کار و کردەوەیەک کە لە تەربیەت بە دووربێ.

بێـــتـــەڕەف (ئان. ل)[بێ4 + تەڕەف]
بڕ: بێلایەن

بێتەڕەفـیی (حم.)[بێتـەڕەف + ئیی]
بڕ: بێلایەنیی

بێتەکلیف (ئان. ل)[بێ4 + تەکلیف]
حاڵی کەسێک کە داهاتوو و چارەنووسی دیاریی نەکـــراوە. ~ **بوون:** عـــەلاف بـوون، چارەنـووس و داهاتـووی کــــار و مەسەلەیەک نەزانین.

بێتەکلیفیی (حم.)[بێتەکلیف + ئیی]
بێتەکلیف بوون.

بێتەل (نا. ل)[بێ4 + تەل] بڕ: بێسیم

بێــتــەمــاح (ئان. ل)[بێ4 + تەمـاح]
کـەسـێک کـە تەمـاحـی نەبێ. ~ **بوون:** تەماح نەبوون، قانع بوون.

بێتەماحیی (حم.)[بێتـەمـاح + ئیی]
کار و کرداری کەسی بێتەماح.

بێجا (ئان. ل)[بێ4 + جا] بڕ: بێجێ

بێجگە (ئاک.)[پەھ: بێـهـەچ] جیـا لە کــەســێک یا شـــتــێک، جگە، بەدەر. ⁘ بێجگە لە من و تۆ، کێی دیکەش دێ؟

بێــجــەرگ (ئان. ل)[بێ4 + جـەرگ]
کــەسـی ترســـەنۆک و بێــغــیــرەت.// بەجەرگ. ⁘ ساحێب غیرەت بە پەلەن و دەڕۆن، بێجـەرگان چاریان بێ چارە/ ئی وا هـەیە خۆی دەدزێتەوە، خۆی دەگرێ لە پەســیــو و لە کــەنـارە (لاس و خــەزاڵ ل ١٥١).

بێجەوهەر (ئان. ل)[بێ4 + جەوهـەر]
کـەسـێک کـە هـونەر و جـەوهـەری نەبێ، بێهونەر.

بێجێ (ئان. ل)[بێ4 + جێ] قسـە یا کـاری ناڕەوا کـە جـێ نەگرێ، بێجـا.// بەجـێ. ⁘ دەربـڕینـی ئـەو قـــســـــانـە لـە سەرڕاوە زۆر بێجێیە.

بێــچــاره (ئان. ل)[بێ4 + چارە] ١ـ حـاڵی کـەسـی چارە لێبـڕاو و بێـعـیـلاج، چارەڕەش، بـەدبەخت. ٢ـ بێــشـــانـس و بەخت، هـەژار. ٣ـ مـرۆی بـەسـتـەزمـان و فەقیرۆکە. ~ **بوون:** ١ـ ناعیلاج بوون، چاره لێــــبـــــڕان، بـەدبـەخت بـوون. ٢ـ لێـقــەومــان و هـەژار بوون. ~ **کـردن:** بەدبەخت کردن، چارەڕەش کردن.

بێـچــارەیی (حم.)[بێـچارە + یی] ١ـ بەدبەخـتـیی، چارەڕەشـیی. ٢ـ هەژاریی، نەداریی.

بێچاووڕوو (ئان. ل)[بێ4 + چاو + و + ڕوو] کـەسـێک کـە چاکـەی لـە چاو دا

نەمێنێ، سپڵە، پێ نەزان، بێچاوەڕوو.
~ بوون: چاکـــە لە چاو دا نەبوون، سـپـڵـە بوون، بێـچـاوەڕوو بوون. **~ کـردن:** سـپـڵـە بـار هێنانی منداڵ یا کەسێکی دیکە، بێچاوەڕوو کردن. ∴ ئەو منداڵەشت وەک خۆت بێچاووڕوو کردوە!

بێـچـاوەڕوو (ئان. ل)[بێ4 + چاو + ئە + روو] بڕ: بێـچـاووڕوو. **~ بوون:** بڕ: بێـچـاووڕوو بوون. **~ کـردن:** بڕ: بێچاووڕوو کردن.

بێچکە (نا. ل)[بێچ؟ + کە][زا] قامک، ئەنگوست، بێچی2.

بێـــچـــوو (نا. ل)[بێچ (بەچ) + ئوو] منداڵی گـیـانلەبەر بە گـشـتـی کـە هەندێکیان ناوی تایبەتیان هەیە و ئەگەر ناویان نەبێ هەندێک جار دەگەڵ ناوی گیاندارەکە دێ، & وەچە، بەچە، بەچکە. ∴ بێچوو مراوی، بێچوو چۆلەکە، بێچوو ورچ.

بێچوولە (نا. ل)[بێچوو + لە] منداڵی چووکی گیاندار، ساوای گیاندار، بێچوو

بێـــچی[1] (نا. ل)[بێچ (بەچ) + ئی] [باک] ١ـ بێچووی ئاژەڵ، بەرخ و کاریلە. ٢ـ ئاولەمە.

بێـــچی[2] (ئا.)[بێچ؟ + ئی][باک] ١ـ ئەنگوست، قـامک، بێـچکە، بیـچک. ٢ـ قامکی پێ.

بێچیڤان (نا. ل)[بێچی1 + ڤان] بڕ: بەرخەلەوان

بێـحـاڵ (ئان. ل)[بێ4 + حـاڵ] ١ـ کـەسـێک کـە حـاڵی باش نەبێ، نیوەنەخۆش، بێتاقەت. ٢ـ فەقیر، هەژار، بێـحـاڵ و مـاڵ. **~ بوون:** حـاڵ باش نەبوون، بێـتـاقـەت بوون. **~ کـردن:** بێتاقەت و بێحەوسەلە کردن.

بێـــحـــورمـــەت (ئان. ل)[بێ4 + حورمەت] کەسێک کـە رێز و حورمەتی خـــەڵک نـەگـــرێ. **~ بوون:** رێز و حورمەت نەگرتن.

بێحورمەتیی (حم.)[بێحورمەت + ئیی] سووکایەتی، بێرێزیی. ∴ ئەوە زۆر بێـحـورمـەتـیـیـە کـە لەبەر مـیـوانی هەڵنەستی. **~ پێکران:** سووکایەتی لە لایەن کـەسێک یا کـەسانێکەوە پێکران. **~ پێکردن:** سـووکـایەتی بە کـەس یا کـەسـانێک کـردن، رێز نەگـرتن. **~ کردن:** رێز دانەنان، حورمەت نەگرتن.

بێحەد (ئاک. ل)[بێ4 + حەد] لە رادە بەرد، گەلێک زۆر، بێ ئەندازە، بێشـۆ. ∴ شێرکۆ بێحەد کوڕی چاکە.

بێــــحــــەوســــەلە (ئان. ل)[بێ4 + حەوسەلە] بێواز، وەڕەز، بێتاقەت. **~ بوون:** بێــواز بوون، حــەوســـەلە بوون، بێتــاقــەت بوون. **~ کردن:** بێتــاقــەت کردن و بێواز کردنی کەسێک.

بێحەوسەلەیی (حم.)[بێحەوسەلە + یی] بێوازیی، بێتاقەتیی.

بێحــەیا (ئان. ل)[بێ4 + حــەیا] ١ـ رووهەڵمــالاو، بێــشــەرم. ٢ـ بەدفـــەڕ، شلووق. **~ بوون:** ١ـ بێـــشـــەرم و رووهــەڵمـــالاو بوون. ٢ـ بەدفـــەڕ بوون، شلووق بوون. **~ کــردن:** بێــشـــەرم بارهێنانی منداڵ و کەسێک.

بێحەیایەتی (حم.)[بێحەیا + ئایەتی] ١ـ بێــشــەرمی. ٢ـ بەدفــەڕی، شلووقی، بێحــەیایی. **~ کردن:** ١ـ بێشــەرمی کــردن. ٢ـ بەدفـــەڕی کــردن، شلووقی کردن. & بێحەیایی کردن.

بێحــەیایی (حم.)[بێحــەیا + ئی] بڕ: بێحەیایەتی. **~ کردن:** بڕ: بێحەیایەتی کردن.

بێحیساب (ئان. ل)[بێ4 + حیساب] هیچ لە هیچ، پاک. ❊ قەرزەکەم دایەوە ئێستا من و تۆ بێحیساب. **~ بوون:** پــاک لــە پــاک بــوون، پــاک بــوونــەوەی حیساب دەگەڵ کەسێک، حیساب پاک بوون.

بێخ (نا.)[پەش: بێخ ـ فار: بیخ. ناو: بێخ ـ هەو: بێخ] ١ـ بن، ژێر. ٢ـ بنەڕەت، ریشە، ئەسڵ. ٣ـ دوایی، ئاکام.

بێــخــاوەن (ئان. ل)[بێ4 + خــاوەن] حاڵی هەر شــتێک کــە هــی کــەس نەبێ، هەرچی کــە خــاوەنی نەبێ، بێــخــێــو، بێــخــودان، بێــســاحــێب. **~ بوون:** هەرچی و هەرشــتێک کە خاوەنی نەبێ. **خۆ لێ ~ کردن:** وەخۆ نەگرتن و حاشا لە کــەسێک یا شــتێک کردن و خــۆ بە خــاوەنی دانەنان، خــۆ لێ بێــســاحــێب کــردن. ❊ کــابرا وای خــۆی لە منداڵانە بێخاوەن کــردوە هــەر دەڵێ بابی وانیش نیە.

بێــخــود (ئان. ل)[بێ4 + خــود] ١ـ بێسوود، بێکەلک، بێهوودە، بێخۆ. ٢ـ لەخۆوە، بە بێویست.

بێــخــودا (ئان. ل)[بێ4 + خــودا] ١ـ کــەســێک کــە خــودای نەبێ، بێــدین، بێ ئیــمــان، خــودانەنــاس. ٢ـ زاڵم، زۆردار، دڵڕەق، بێبەزە.

بێــخــودان (ئان. ل)[بێ4 + خــودان] بێخێو، بێخاوەن. ❊ ئێستا هەزار و

چوارسەد ماڵی خۆم و مامم سەرەوێرانە/ خانزادەخانی حەریرێ بێساحێبە و بێخودانە (مان ل ٨٦).

بێخوست (ئان. ل)[بێ4 + خوست] بێدەنگ و جووڵە، بێهەست، بێهەست و خوست.

بێخۆ (ئان. ل)[بێ4 + خۆ] بێسوود، بێخود، بێهوودە.

بێخەبەر (ئان. ل)[بێ4 + خەبەر] ١ـ بێ ئاگا، نائاگا. ٢ـ لەپڕ، لەنەکاو.

بێخەبەری (حم.)[بێخەبەر + ئیی] خەبەردار نەبوون، بێ ئاگایی.

بێخەم (ئان. ل)[بێ4 + خەم] ١ـ کەسێک کە غەم و پەژارەی نەبێ. ٢ـ کەسێک کە گوێ نەداتە هیچ، بێخەیاڵ. & بێغەم. **~ بوون:** ١ـ پەژارە و خەم نەبوون. ٢ـ لە خەیاڵ و خەم بە دوور بوون، بێخەیاڵ بوون. **~ کردن:** کەسێک لە خەم و پەژارە خلاس کردن.

بێخەمیی (حم.)[بێخەم + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێخەم، بێخەیاڵیی.

بێخەوش (ئان. ل)[بێ4 + خەوش] بێعەیب، بێکەموکووڕیی، پاک و بێگەر، بێغەوش.

بێخەوشیی (حم.)[بێخەوش + ئیی] بێگەردیی، پاکیی، خاوێنیی، بێکەمایەسیی، بێغەوشیی.

بێخەیاڵ (ئان. ل)[بێ4 + خەیاڵ] کەسێک کە گوێ نەداتە هیچ و هیچی لا گرینگ نەبێ، بێخەم. **~ بوون:** گرینگایەتی نەدان بە هیچ، گوێ نەدانە هیچ.

بێخەیاڵیی (حم.)[بێخەیاڵ + ئیی] چلۆنایەتی و کردەوەی کەسی بێخەیاڵ، بێغەمیی. **خۆلە ~ دان:** غەم نە خواردن و بە تەواوەتی بێخەیاڵ بوون.

بێخێر (ئان. ل)[بێ4 + خێر] کەسێک کە خێر و قازانج و چاکەی بۆ کەس نەبێ.

بێخێو (ئان. ل)[بێ4 + خێو] کەس یا گیانداری بێخاوەن.

بێداد (ئان. ل)[بێ + داد] ١ـ زوڵم، زۆریی. ٢ـ هاوار، سکاڵا، شکایەت. ⁂ یاگێوتەر نییەن داد وێم کەروون/ جە دەس تۆ بێداد وە لای کێ بەروون (مەولەوی ل ٣٣). ٣ ـ زیاد لە ئەندازە، زۆرزۆر. ⁂ ئەوە پارەیەکی بێداد زۆرە. **~ کردن:** ١ـ زوڵم کردن. ٢ـ هاوار کردن.

بێدار (ئان.)[هەخ: ویغراد] ١ـ بەئاگا، وەخەبەر، نەخەوتوو. ٢ـ ئاگادار، وریا، تێگەیشتوو. ~ **بوون:** وەخەبەر هاتن، وە ئاگا هاتن، بە ئاگا بوون. ~ **کردن:** وەخەبەر هێنان، لە خەو هەستاندن.

بێـــداریی (حم.)[بێــدار + ئی] ١ـ بەخەبەریی. ٢ـ وریایی، ئاگاداریی.

بێـــددان (ئان. ل)[بێ4 + ددان] ١ـ کەسێک کە ددانی دە زاری دا نەبێ یا نەمابێ. ٢ـ کەسی کەم ددان بۆ تەوس و گاڵتە.

بێدەر[1] (ئان. ل)[بێ4 + دەر] بێپەنا، بێکەس.

بێـدەر[2] (نا.)[عەر: بیدر] خرمان، جێخوون، جۆخین، بێندەر.

بێـــدەرد (ئان. ل)[بێ4 + دەرد] ١ـ کەسێک کە ئێش و دەردی نەبێ. ٢ـ کەسێک کە ناخۆشی و مەینەت و بەدبەختی نەبێ، بێوەی.

بێـدەرەتان (ئان. ل)[بێ4 + دەرەتان] کەسێک کە رێگای هیوا و نەجاتی لێبڕاوە، چارە لێبڕاو.

بێـدەست (ئان. ل)[بێ4 + دەست] ١ـ کەسێک کە دەستی بڕابێ. ٢ـ بێدەستەڵات، داماو، ناتوان، بێچارە.

بێـــدەست و پێ (ئان. ل)[بێ4 + دەست + و + پێ] ١ـ کەسێک کە دەست و پێی نەبێ. ٢ـ (مجـ.) کەسێک کە هیچ کارێکی لە دەست نەیە، خوێڕی. & بێ پاوپەل. ~ **بوون:** هیچ کارێک لە دەست نەهاتن، هیچ پێ ئەنجام نەدران، خوێڕی بوون، بێ پاوپەل بوون.

بێـدەستـەڵات (ئان. ل)[بێ4 + دەستەڵات] ١ـ کەسێک کە لە ئاست کار و مەسەلە یا کەسێک هێز و توانایی مادی و مەعنەوی نەبێ، بێدەست. ⁂ لە ئاست ژنەکەی بێدەستەڵاتە. ٢ـ هەژار، فەقیر، دەستکورت. ~ **بوون**: ١ـ خاوەن دەستەڵات و هێز نەبوون. ٢ـ هەژار و دەستکورت بوون. ~ **کــردن:** لە دەستەڵات خستن.

بێدەستەڵاتیی (حم.)[بێدەستەڵات + ئیی] چلۆنایەتی بێدەستەڵات، بێدەستەڵات بوون، توانایی نەبوون، بێهێزیی، بێدەستیی.

بێدەستیی (حم.)[بێدەست + ئیی] بڕ: بێدەستەڵاتی. ⁂ سەراپامی بەر ئەشکەنجەی عوقووبەت گرتوە دەوران/ لەبەر بێدەستییە واتێدەگەن خەڵقی کە

بێچارەم (مەحوی ل ٢٢٩).

بێدەمار (ئان. ل)[بێ4 + دەمار] ١ـ خۆ بە زل نەزان، بێدەعێ. ٢ـ بێغیرەت، بێڕەگ

بێدەنگ (ئان. ل)[بێ4 + دەنگ] ١ـ کەسێک کە زۆر خۆ لە قسە کردن هەڵناقوتێنێ. ٢ـ ئارام، کپ، بێهات و هاوار. ٣ـ دڵ بە غەم، مات، خەمناک. ٤ـ کەسی کەم قسە و فەقیرۆکە. **~ بوون:** ١ـ ئارام بوونی وڵات. ٢ـ مات بوون، خەمناک بوون. ٣ـ دەست لە قسە هەڵگرتن، تەواو کردن و بڕینەوەی قسە. ٤ـ کپ بوون، بێهات و هەرا بوون. **~ کردن:** لە دەنگ خستن، ئارام کردن.

بێدەنگیی (حم.)[بێدەنگ + ئیی] ١ـ هات و هاوار و دەنگ نەبوون، ئارامیی، ئەهوەنیی. ٢ـ خەمناکیی، ماتیی.

بێدین (ئان. ل)[بێ4 + دین] کەسێک کە بڕوای بە دین نەبێ، ، بێ ئیمان، کافر. **~ بوون:** ١ـ خاوەن ئیمان نەبوون ٢ـ کافر بوون، لە دین چوونەدەر. **~ کردن:** کافر کردن، لە دین بردنە دەر.

بێدینیی (حم.)[بێدین + ئیی] ئیمان و دین نەبوون، بێ ئیمانیی، کافریی.

بێر 1 (نا.)[؟] ١ـ کاری کۆ کردنەوەی ئاژەڵ بۆ دۆشین، بێرە، بێری. ٢ـ بڕ: بەردەبێر. **لە ~ دان:** کۆ کردنەوەی و ئامادە کردنی ئاژەڵ بۆ دۆشین.

بێر 2 (نا.)[باک] بڕ: بێڵ

بێرا (نا.)[سۆر] بڕ: بێلا. ⁂ سینگ مافوورەی خۆرەسان هینام لە لای بەغدایێ/ رۆژێ یارم میوان بی رایبێخەم لە بێرایێ (فۆلکلۆر ل ٢٥).

بێرک 1 (نا. ل)[بێر2 + ک][باک] ١ـ بێڵچە، خاکەنداز. ٢ـ ئێسکی شان.

بێرک 2 (نا.)[بڕ: بەریک][باک] گیرفان

بێرکەر (نا. ل)[بێر1 + کەر] بڕ: بێری

بێروون (نا.) بڕ: بیابان

بێرە (نا.) بڕ: بێر1/١.

بێرەدۆش (نا. ل)[بێر1 + ئە + دۆش] ١ـ مەڕدۆش، بێری. ٢ـ دەفری شیر تێدا دۆشین.

بێری (نا. ل)[بێر1 + ئی] ١ـ ژن یا کچێک کە ئاژەڵ دەدۆشێ، بێریڤان، بێرکەر، بێرەدۆش، بێریوانە. ٢ـ [باک]

شـوێنی مـەڕ دۆشین، بێـر. ٣ـ ناوە بۆ مێینە.

بێـریڤـان (نا. ل)[بێـری + ڤان][باک] بڕ: بێری

بێـــــریک (نا.)[بڕ: بەریک][باک] گیرفان

بێـریوانە (نا. ل)[بێـری + وان + ئە][زا] بڕ: بێری

بێـــــڕوحم (ئان. ل)[بێ4 + روحم] کـــەســـێک کـــە روحم و بەزەیی دە دڵ دانەبێ، دڵڕەق، بێڕەحم، بێبەزە.

بێڕوحمیی (حم.)[بێڕوحم + ئیی] کار و کـردەوەی کـەسی بێـڕوحم، دڵڕەقـیی، بێبەزەیی، بێڕەحمیی.

بێـــــرۆح (ئان. ل)[بێ4 + رۆح] بڕ: بێگیان

بێـرووح (ئان. ل)[بێ4 + رووح] بڕ: بێگیان

بێـڕەحم (ئان. ل)[بێ4 + رەحم] بڕ: بێڕوحم

بێڕەحمیی (حم.)[بێڕەحم + ئیی] بڕ: بێڕوحمیی

بێـــــڕەزا (ئان. ل)[بێ4 + رەزا] ١ـ بێـڕەحـم، بێـبـەزە، دڵڕەق. ٢ـ خـوێنتـاڵ، ڕەزاگران، ڕەزاقورس، گۆشـتتـاڵ. **~ بـوون:** ١ـ دڵـڕەق بـوون، زاڵـم بـوون. ٢ـ خـوێنتـاڵ بوون. **خـۆ ~ کـردن:** خـۆ ناحـەز کردن و خـۆ لەبەرچاوان خـستن، خۆ خوێنتاڵ و ئێسک گران کردن.

بێڕەگ (ئان. ل)[بێ4 + رەگ] کەسێک کە ناموسی زۆر لا گرینگ نیە، بێدەمار، بێغیرەت.

بێـــڕەنگ (ئان. ل)[بێ4 + رەنگ] ١ـ حاڵی هەر شـتـێکی کە رەنگی نەبێ. ٢ـ رەنگ پەڕاو.

بێـڕەنگیی (حم.)[بێـڕەنگ + ئی] ١ـ چلۆنـایەتی شـــتی بێـــڕەنگ. ٢ـ رەنگ پەڕاویی.

بێز[1] (نا.)[باک: بێـز ـ ناو: بێز، قێز ـ باش: قێز، بێز ـ هـەو: بێزی، قیزی ـ زا: بێــز] حـــاڵەتێکە لە مـــرۆڤ و هەنـدێک گـیانلەبەر دا کـە بە دیتن و بۆن کـردن و خـواردنی هەندێک خـواردەمـەنی و شـتی دیکە دڵی تێکدەچێ. **~ کـــردن:** دڵ تێکچـوون و دڵ شـێـوان لە شـتـێـک یا کەسێک. **~ لێبوونەوە:** بێمـەیلی و دڵ شێوان لە خواردنی شتێک یا لە دیتنی ئەو شتە یا کەسێک، بێز لێهەستان، بێز

لێهاتن، بێز لێکردن. **~ لێکردن:** بێز لێهاتن، بێز کردن. **~ لێهاتن:** بڕ: بێز لێبوونەوە. **~ لێهەستان:** بڕ: بێز لێبوونەوە. **~ هاتن:** بێز کردن، بێز لێهاتن. ⁂ بێزم نایە گۆشتی کەروێشکی بخۆم. **~ هەستان:** دڵ شێوان و بێز لێبوونە لە شتێک، بێز هەڵستان. **~ هەستاندن:** بوونە هۆی بێز هەستانی کەسێک، بێز هەڵستاندن.. ⁂ هێند بە پیسی نانی دەخۆی بێزی پیاو هەڵدەستێنی. **~ هەڵستان:** بڕ: بێز هەستان. **~ هەڵستاندن:** بڕ: بێز هەستاندن.

بێز^{2} (نا.)[؟] ڕەنگ. ⁂ بێزی ئەم قاڵییە لە بێزی ئەو قاڵیەیە.

بێزات (ئان. ل)[بێ4 + زات] کەسێک کە زات و وڕەی نەبێ، ترسەنۆک.

بێزار (ئان. ل)[بێ4 + زار] ١ـ حاڵی کەسێک کە لە کار و کردەوەیەک زۆر ماندوە، وەڕەز، جاڕز. ٢ـ حاڵی کەسێک کە لە دیتن یا کاری کەسێک حاڵی تێکچێ. **~ بوون:** ١ـ وەڕەز بوون، جاڕز بوون. ٢ـ ڕق هەستان، حاڵ تێکچوون. **~ کردن:** ١ـ جاڕز کردن. ٢ـ حاڵ تێک دان.

بێزاریی (حم.)[بێزار + ئیی] ١ـ بێمەیلیی. ٢ـ توورەیی.

بێزان (چا. ل)[لە: بێز1] لەبەر چاو کەوتن، بێز لێکردن، لێ بێزار بوون، بێزران، بێزیای. ⁂ گۆتمێ بێنە ماچت کەم خۆی هاوێشتمەی ئامێزێ/ لەبەر ئەو کیژە جوانە دنیام لەبەر دەبێزێ (فۆلکلۆر ل ٦٠)

بێزران (چا. ل) بڕ: بێزان

بێزراو (نا. مف.)[لە: بێزران] لەبەرچاو کەوتوو، ناخۆشەویست. ⁂ ئەمن پێم خۆش نیە ئاودەنگی قەل بم / ئەمن پێم خۆش نیە بێزراوی گەل بم (تاریک و ڕوون ل ١١٤).

بێزگ (نا. ل)[بێز1 + گ][باش ـ ئەر] بڕ: بێزوو

بێزگەوان (ئان. ل)[بێزگ + ئە + وان][ئەر] بڕ: بێزووکەر

بێزمان (ئان. ل)[بێ4 + زمان] ١ـ کەسێک کە نەتوانی قسە بکا، لاڵ. ٢ـ بەستەزمان، فەقیرحاڵ، فەقیرۆکر.

بێزوو (نا. ل)[بێز1 + ئوو][باک: بێزوو ـ ناو: بێزوو، بێزگ، بێزی ـ باش: بێزگ] ئارەزوو و مەیلی ژنی زگپڕ بۆ

هەندێک خواردن، مەگیرانی، نەوریانی، مەورانی، مژن. **〜 کردن:** ئارەزوو کردن و ئیشتیا کردنی ژنی زگپڕ بۆ خواردەمەنی، مەگیرانی کردن. ∷ چیە دنیا، ژنێکە هەر شەوێ سکپڕ بە سەد فیتنە / سبەینێ زوو بە خوێنی جەرگی ئەهلی دڵ دەکا بێزوو (مەحوی ل ٢٥٥).

بێزووکەر (؟)[بێزوو + کەر] ژنێک کە مەگیرانی دەکا، مەگیرانی کەر.

بێزەحمەت (ئاک. ل)[بێ4 + زەحمەت] ١- بێکوێرەوەری و رەنج، هاسان. ∷ هەروا سووک و سانا و بێزەحمەت کارێکی باشی دەست خست. ٢- (شر.) زەحمەت نەبێ!، تکایە! ∷ بێزەحمەت کوتێکم نان دەیە!

بێزەروو (گیا.)[؟] گیایەکی تیژ و توندە، لە ئاو دا سەوز ئەبێ، گەڵاکانی وەکوو گەڵای کەرەوزە، ساقی ئەستوور و ناسک و پڕاوە، خواردنی باشترین شتە بۆ فرێدانی لمی گورچیلە، کووزەڵە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٥٣).

تێبینی: هەژار ئەم وشەی بە شێوەی بێزەرۆ نووسیوە (بڕ: هەنبانە ب ١ ل ٩١) و خاڵیش بە شێوەی بێزەڕوو (بڕ: خاڵ ب ١ ل ١٨٥).

بێزی (نا. ل)[بێز1 + ئی] ١- [سۆر] بڕ: بێزوو. ٢- (نا.)[هەو] بڕ: بێز1

بێژ1 (ر.)[لە: بێژتن1] ١- بە هەندێک ناو کە پێوەندییان بە ئاوازەوەوە هەیە دەلکێ و ناوی فاعلی ساز دەکابە مانای خوێن. ∷ گۆرانی بێژ، قامبێژ، بەیت بێژ، دەنگبێژ. ٢- بە مانای وێژەر، وێژ. ∷ هەتڵەبێژ

بێژ2 (ر.)[لە: بێژتن2] بە ناوەوە دەلکێ و دەکەوێ و مانای دابێژەر دەدا. ∷ ئاردەبێژ، ئاڵەبێژ

بێژ3 (نا.)[زا] بڕ: باج

بێژان1 (گیا.)[ناو: بێژان، بێژانە، بۆژانە] گیایەکی خۆڕسکە، بونێکی توندی هەیە، گوڵەکانی زەرد و ورد و بە کۆمەڵە.

بێژان2 (چا. م) بڕ: بێژتن

بێژانن (چا. م) بڕ: بێژتن2

بێژانە (گیا.) بڕ: بێژان1

بێژانەوە (چا. م) بڕ: بێژتن2

بێژتن1 (چا. م)[ئەو: ڤەچ، ڤەک، ڤەش ـ سان: ڤەج ـ پەه: ڤاچییتەن. باک: بێژتن ـ ناو: بێژتن ـ هەو: واتەی ـ زا: ڤاجەییش، ڤاجیاییش] چاوگی ئێستا و

داهاتووی کوتن، قسە کردن، ئاخاوتن، کوتن. ⁝⁝ ئێژم، دبێژن، بێژە!

تێبینی: کوتن دوو چاوگی هەیە (وەک هێشتن و هێلان). یەک چاوگی رابوردوو کە بە کوتن دەردەبڕدرێ (کوتم، پێیکوت، کوتبوویان ..) دووهەم چاوگی ئێستا و داهاتوو کە لە هەندێک زاراوە و ناوچە بە چاوگێکی وەک (لێین) دەردەبڕدرێ وەک: (دەڵێم، بڵێ، ...) و لە هەندێک ناوچە و شوێنی دیکە بە بێژتن (بێژە، ئێژێ، ...). بێژتن وەک چاوگ بە گشتی دەکار ناکرێ بەڵام کۆمەڵە وشەیەکی زۆر لەم چاوگە کەوتوون وەک: وێژەر، وشە، واژە، واتە، واتا، راوێژ، لاوژە، لاوک، هەوا، ئاواز،...

بێژتن[2] (چا. م)[ئەو: ڤەئێک ـ پەھ: ڤێختەن. باک: بێژتن ـ ناو: بێژتن، بێژان، بێژانن، بێژانەوە ـ باش: بێژانن] جیا کردنەوەی دوو شتی ورد و درشت بە بێژینگ لە یەکتر، لە هێڵەگ دان، دابێژتن. ⁝⁝ نووری چاوم! چاوەکەم بێ نوورە بێ تۆ، زەرڕەیی/ خاکی دەرگاکەت ببێژم بیکەمە کوحلی بەسەر (نالی ل ٢٠٢).

بێژک (نا.)[باک] بڕ: بژ1

بێژمار (ئان. ل، ئاک. ل)[بێ4 + ژمار] ئەوندە زۆر کە لە بژاردن نەیە، لە رادە بەدەر، بێبژار/٢، بێ ئەژمار، بێڕادە.

بێژنگ (نا. ل)[بێژ2 + نگ] بڕ: بێژینگ

بێژوو (ئان. ل)[بێ4 + ژوو (ژەک)] بڕ: بێژەک

بێژەک (ئان. ل)[بێ4 + ژەک] مەڕ و بزنێک کە دوای زان شیریان وشک دەبێ یا لە کەمێ دەدا، بێژوو، ئەبرەش، بێشیر.

بێژینگ (نا. ل)[بێژ2 + ئینگ][باک: بێژنگ ـ ناو: بێژنگ، بێژینگ ـ باش: بێژنگ] دەفرێکی خڕی هەندێک قووڵە، بە قەرا دەفەیەک دەبێ، بنەکەی تۆڕی سیمی کون کونی تێگراوە، دەورووبەری دارە کە بە خەرکەمان خواری دەکەنەوە، بۆ دابێژتن کەلکی لێوەردەگرن. بێژینگ لە پەیوەندی دەگەڵ ئەو شتەی کە پێی دا دەبێژن گەورە و چووک و کونی ورد و درشتی هەیە، (هێڵەگ، داشگیر، باڵەکەو، سەرەد).

بێژینگ فرۆش (نا. فا)[بێژینگ + فرۆش] ١ـ کەسێک کە بێژینگ ساز دەکا

و دەیفرۆشێ. ٢ـ (کنـ.) مرۆڤی بێشەرم و بێحەیا.

بێـژینگ فـرۆشـیی (حم.) ١ـ کـار و پیشەی کەسی بێژینگ فرۆش. ٢ـ (کنـ.) بێشەرمیی، بێحەیایی.

بێساحێب (ئان. ل)[بێ4 + ساحێب] بڕ: بێخاوەن. **خۆ لێ ~ کردن:** بڕ: خۆ لێ بێخاوەن کردن.

بێسـان (نا. ل)[بێ + سـان][ئەر] بڕ: بێستان

بێسانەوان (نا. ل، ئان. ل)[بێسان + ئە + وان][ئەر] بڕ: بێستانەوان

بێسـتـان (نا. ل)[بێ + سـتـان][پەھ: بۆسـتـان، بۆییـسـتـان. باک: بیـسـتـان، بۆسـتـان ـ ناو: بێستان، بێسـان ـ باش: بێـسـان] پـارچەی زەوییـەکی تایبـەت بۆ سـەوزی و تەڕەبـار و مـیـوەی بڕکـەیی، پارێز. || **بێستانی چۆمی:** بێستانێک کە لە بەسـتـێنی چۆم کـرابێ، بێـسـتـانی خـیزی، چواربێستان. **بێستانی خیزی:** بڕ: بێستانی چۆمی

تێبـینی: بێ شکڵێکی دیکەی بێن و بۆنە. زوو بێستان پتر بۆ گـوڵ و گیای بۆندار تەرخـان دەکـردرا و بێـسـتـان مـەبەست لە جـێی بە بۆن بوو لە دوایی ئەم ناوە درا بـە هەر پارچە زەوییـەک کـە شتی بۆندار و سەوزی تێدا بچێندرێ.

بێستانچی (نا. ل)[بێستان + چی] بڕ: بێستانەوان

بێستانەوان (نا. ل، ئان. ل)[بێستان + ئە + وان][پەھ: بۆسـتـانپـان] کـەسێک کە بێستان رەغـەمـەڵ دێنێ و ئاگای لە بێسـتـانە و پێـیـڕادەگـا، بێـسـانەوان، بێستانچی.

بێسـتـانەوانی (حم.) کـار و پیـشـەی بێستانەوان.

بێسـفـەت (ئان. ل)[بێ4 + سـفـەت] کـەسێک کـە چاکـەی دە چاو دانەمـێنێ، سپڵە، پێنەزان. **~ بوون:** سپڵەبوون.

بێـسـووچ (ئان. ل)[بێ4 + سـووچ] بێتـاوان، بێخـەتا، بێگوناھ. ⁘ کابرایان بێسووچ و بێتاوان گرتوە و دە زیندانیان کـردوە. **~ بوون:** بێـتـاوان بـوون، بێگوناھ بوون.

بێسەروبن (ئان. ل)[بێ4 + سەر + و + بن] قـسـە و کـردەوەیەک کـە روون و شـیـاوی تێگەیشتن نەبێ، سـەر و بن نـادیار، تێکەڵ پێکەڵ. **~ بوون:** روون نەبـوونی قـسـە و کـردەوەیەک. ⁘ ئەمن هەر تێتنەگەیشتم دەڵێی چی، قسەکانت

زۆر بێسەروبن! کارەکانت هەموو بێسەروبن.

بێسەروپا (ئان. ل)[بێ4 + سەر + و + پا] حاڵی مرۆڤی خوێڕی و لات و لووت، هیچ و پووچ و بێکارە، مرۆڤی بێنرخ و بێکەسایەتی، بێسەر و پێ.

بێسەروپێ (ئان. ل)[بێ4 + سەر + و + پێ] بڕ: بێسەروپا

بێسەروشوێن (ئان. ل)[بێ4 + سەر + و + شوێن] ون، نادیار، کەسی بێسوراغ. ~ **چوون:** ون بوون و کەس بە سواغی کەسێک نەزانین، شرت و گوم بوون.

بێسەرەوبەرە (ئان. ل) [بێ4 + سەر + ئە + بەر3 + ئە] حاڵی شوێن، جێگا یا کۆمەڵێک کە لە سەر باری ئاسایی و یاسایی نەبێ و ئاڵۆز و تێکەڵ پێکەڵ بێ، کەس لە کەس، بێقانوون.

بێسەواد (ئان. ل)[بێ4 + سەواد] ١ـ کەسێک کە نەتوانێ بنووسێ و بخوێنێتەوە، نەخوێندەوار، ئوممی. ٢ـ نەزان، کەسێک کە لە عیلم و زانست نەگا.

بێسەوادیی (حم.)[بێسەواد + ئیی] حاڵ و چلۆنایەتی کەسی بێسەواد، نەخوێندەواریی.

بێسیم (نا. ل)[بێ4 + سیم] دەزگایەکە کە شەپۆلی دەنگ بە بێ پەیوەندی سیم لە شوێنێکی دیکەوە وەردەگرێ و دەینێرێ، بێتەل، لاسلکی، تەلسز.

بێش (ژ.)[تور: beş] پێنج، پەنج لە یاری تەختەنەرد دا. ‡ شەش و بێش.

بێشعوور (ئان. ل)[بێ4 + شعوور] کەسێک کە ئەقڵ و شعووری نەبێ، نەزان، بێ ئاقڵ، نەفام، گەوج.

بێشعووریی (حم.)[بێشعوور + ئی] بێ ئاقڵێتی، نەزانیی، نەفامیی.

بێشک[1] (ئاک. ل)[بێ4 + شک] بێگومان، یەقین.

بێشک[2] (نا.) بڕ: بێشکە

بێشکە (نا.)[تور: beşik] لانک، لانکە، بێشک، بێشیگە. [بڕ: لانک]

بێشۆ (ئاک. ل)[بێ4 + شۆ2] لە رادە بەدەر، گەلێک زۆر، بێحەد. ‡ واوەیلام بێحەد، زاریم بێشۆمەن/ جە لای تۆ فەریاد جە دەس تۆمەن (مەولەوی ل ٣٣).

بێشوو (ئان. ل)[بێ4 + شوو1] ژنێک کە مێردی نەبێ، بێوەژن، بێمێرد.

بێشە (نا.)[ئەو: ڤەرێشە ـ سان: ڤرکشە ـ سوغ: ڤیشاک ـ پەه: ڤیشەک. باک: بیشی ـ ناو: مێشە، بێشە ـ هەو: بێشە، وێشە ـ زا: مێشە] دارستانی خۆڕسکی چووک.

بێشەرم (ئان. ل)[بێ4 + شەرم] کەسێک کە شەرم لە کەس ناکا، رووهەڵماڵاو، بێحەیا. **~بوون:** شەرم نەبوون، بێحەیا بوون.

بێشەرمیی (حم.)[بێشەرم + ئی] کار و کردەوەی کەسی بێشەرم، بێحەیایی. **~ کردن:** بێحەیایەتی کردن.

بێشەریک (ئان. ل)[بێ4 + شەریک] ١ـ کەسێک کە مەعاملە و کار و مەسەلەیەک دا شەریکی نەبێ. ٢ـ بێهاوتا، تاک و تەنیا. ٣ـ (مجـ.) خودا.

بێشەریکیی (حم.)[بێشەریک + ئیی] بێشەریک بوون، بێهاوتایی، تاک و تەنیایی.

بێشەڕەف (ئان. ل)[بێ4 + شەڕەف] ١ـ کەسێک کە ناموس و شەڕەف لای گرینگ نەبێ. ٢ـ پەست، رەزیل، ناپیاو. **~ بوون:** ١ـ بێناموس بوون. ٢ـ رەزیل و ناپیاو بوون.

بێشەڕەفیی (حم.)[بێشەڕەف + ئی] ١ـ بێناموسیی، بێغیرەتیی. ٢ـ رەزیلیی، ناپیاوەتی.

بێشەڵان (نا. ل)[بێشە + ڵان] مێشەی گەورە و چڕ و پڕ، مێشەڵان.

بێ شەما (نا.)[؟] جۆرێک تووتنی باش و بۆن خۆشە، بێ شەمە.

بێ شەمە (نا.) بڕ: بێ شەما

بێشیر (ئان. ل)[بێ4 + شیر] ئاژەڵ و ماڵاتێک شیری ویشک کردبێ یا شیری زۆر کەم بێ، بێژەک، ئەبرەش.

بێشیگە (نا.)[زا] بڕ: بێشکە

بێعار (ئان. ل)[بێ4 + عار] ١ـ کەسێک کە عەیب و شوورەیی لا گرینگ نەبێ. ⁂ بێعاران، تێیان بکوتن بە داران / هەر دەچنەوە جێی جاران (امثال و حکم ل ٧٦). ٢ـ کەسی دم هەراش و دڕ و بێشەرم. ٣ـ منداڵی هار و هاج و بەدفەڕ. **~بوون:** ١ـ پێ عەیب نەبوونی کار و کردەوەیەک، بێشەرم بوون. ٢ـ بەدفەڕ بوون، هار و هاج بوون. **~ کردن:** بەدفەڕ بار هێنانی منداڵ یا کەسێکی دیکە.

بێعاریی (حم.)[بێعار + ئیی] ١ـ بێشەرمیی. ٢ـ بەدفەڕیی، شلووقیی.

بێــغــەم (ئان. ل)[بێ٤ + غـەم] بڕ: بێخەم

بێغەوش (ئان. ل)[بێ4 + غەوش] بڕ: بێخەوش

بێغـەوشیی (حم.)[بێغـەوش + ئیی] بڕ: بێخەوشیی.

بێــفــایدە (ئان. ل)[بێ4 + فـایدە] بێسوود، بێکەلک. **~ بوون:** بێسوود بوون، بێکەلک بوون، فایدە نەبوون.

بێـفڕوفـێڵ (ئان. ل)[بێ4 + فڕ + و فێڵ] کەسێک کە فـێڵ و تەڵەکەی دە بن سەر دانەبێ و دەگەڵ خەڵک سادە و پاک و راست بێ. **~ بوون:** ڕووڕاست و سادە و پاک بوون، فێڵ نەکردن.

بێــفــەزیحــەتیی (حم.)[بێ4 + فـەزیحـەت + ئیی] هـەتک، سـووکـایەتی، رسوایی. **~ پێکردن:** ئابڕووی کەسێک بردن، سـووکـایـەتی پێکردن، هـەتک پێکردن.

بێـفـیکر (ئان. ل)[بێ4 + فـیکر] ١ـ بێهۆش، بێ ئاقڵ، بێ ئاوەز. ٢ـ بێخەیاڵ، بێغەم.

بێڤل (ئا.)[باک] بڕ: بیڤل

بێقسەیی (حم.)[بێ4 + قسە + ئی] بێگوێێ. **~ کردن:** لە قسە دەر چوون، بە قسە نەکردن. ⁂ ئەوەی پێت دەڵێم وابکە بێقسەیی مەکە!

بێــقــەدر (ئان. ل)[بێ4 + قـەدر] کەسێک یا شتێک کە رێز و نرخی نەبێ، سووک، بێڕێز، بێنرخ. ⁂ کابرایەکی زۆر بێقەدرە! **~ بوون:** رێز لێنەگیران، بە سووک چاو لێکران.

بێقەدریی (حم.)[بێقەدر + ئیی] حاڵ و چلۆنایەتی شت یا کەسی بێـقـەدر و سووک، بێڕێزیی.

بێـقـەرار (ئان. ل)[بێ4 + قـەرار] بێ ئارام، ئارام لێبڕاو، نائارام، نەحەجماو. **~ بوون:** حـەجـمین لێـبـڕان، ئارام لێهەڵگیران، نائارام بوون. **~ کردن:** حەجمین لێهەڵگرتن، ئارام لێبڕین.

بێـقـەراریی (حم.)[بێقـەرار + ئیی] نائارامیی، نەحەجمین، ئارام لێبڕاویی.

بێقەوارە (ئان. ل)[بێ4 + قەوارە] ١ـ حـاڵی کـەسـێکی کـە بەژن و باڵا و ئەندامێکی نارێک و پێکی هەیە. ٢ـ هەر شتێکی نارێک و پێک. ⁂ماڵی بێقەوارە، گوڵدانی بێقەوارە. **~ بوون:** ١ـ نارێک و پێک بوونی بەژن و باڵا. ٢ـ نارێک و پێک بوون.

بێقیمەت (ئان. ل)[بێ4 + قیمەت] ١- بێنرخ، خۆڕایی. ٢- (کنـ.) مرۆڤی هیچ و پووچ، خوێڕی. ٣- زۆر گرانبایی وەها کە قیمەتی دیاریی نەکرێ. ፡፡ پاکی گوارەی گـوێی زێڕی بێـقـیـمـەتە، قـیـمـەتی لە خەزێنەی کەس دانییە (لاس و خەزاڵ ل ٧٦). ~ **بوون:** ١- بێنرخ بوون، هیچ و پووچ بوون. ٢- زۆر بە قـیـمـەت بوون، لە قیمەت نەهاتن.

بێکار (ئان. ل)[بێ4 + کـــار] ١- کەسێک کە ئیش و کاری نەبێ. ٢- بڕ: بێکارە. ٣- [باک] بێـژن، ســەڵت. ~ **بوون:** ١- بێ ئیش بوون، پشـوو دان. ٢- لە کـار دەرکـراو. ~ **کردن:** لە کـار و ئیش دەرکردن.

بێـکـارە (ئـان. ل. ـ نـا. ل)[بێ4 + کـارە] ١- کـەسـێک کـە بێکاروبار دەخولێتەوە و مەیلی لە کار کردن نیە، بێکار/٢/، لەشگران، تەوەزەل. ٢- شتێکی کە بە کەلک نەیە و دە کار نەکردرێ.

بێکاریی (حم.)[بێکـار + ئیی] ١- ئاکـامی بێکار بوون، کـار نەبوون. ٢- تەحتیلیی، پشوو.

بێـکەس (ئان. ل)[بێ4 + کــــەس] کـەسێک کـە خزم و دۆست و بنەماڵەی نەبێ، کـەسی بێپشت و بێپـەنا. ~ **بوون:** هیـچکەس نـەبوون، بێ خـــزم و بنـەمـــاڵـە بوون، پشت و پەنا نەبوون. ~ **مانەوە:** کەس و کار لە کیس دان و تەنیا مانەوە.

بێکەلک (ئان. ل)[بێ4 + کـــەلک] [موک] حاڵی کەس یا شتێک کە کەلکی نەبێ، بێفایدە، بێسوود، بێکەڵک. ~ **بوون:** بێفایدە بوون، بێسوود بوون.

بێکەڵک (ئان. ل)[بێ4 + کەڵک] بڕ: بێکەلک.

بێکەیف (ئان. ل)[بێ4 + کـــەیف] کەسێک کە لە سەر کەیف نیە و کەیفی ساز نیە، پەشێو، خەمین. ~ **بوون:** پەشێو بوون، کەیفساز نەبوون.

بێگار (نا.)[پەه: بێکار] کاری زۆری و خۆڕایی رەعیـەت بۆ ئاغا و ئەرباب، سوخرە، بێگاری. ~ **پێکردن:**١- کاری زۆری و خۆڕایی ئەنجام دان. ٢- ئەزیەت کردن و تووشی کار کردنی کـەسێک، کاری نابەدڵ پێ ئەنجام دان. & بێگاری پێکردن

بێـگـارچی (ئان. ل)[بێـگـار + چی] کـەسێک کە بێگاری دەکا، کەسی بە سوخرە گیراو.

بێگاریی (حم.)[بێگار + ئی] بڕ: بێگار. **~ پێکردن:** بڕ: بێگار پێکردن.

بێگانە (ئان. ل ـ نا. ل)[پەھ: بێگانەک، بێگانییک. باک: بیانی ـ ناو: بێگانە ـ ھەو: بێگانە] ١ـ کەسێک ئاشنایەتیت دەگەڵ نەبێ، غەریبە، نەناس. ٢ـ کەسی خەڵکی ھەندەران، لاوەکی، ھەندەرانی.

بێگانەپەرست (ئان. فا)[بێگانە + پەرست] ١ـ کەسێک کە بێگانەی پێ لە خزم و کەس و کار و ئاشنا باشترە. ٢ـ کەسێک کە پێوەندی دەگەڵ بێگانە ھەیە و بە قازانجی ئەوان و بە دژی ھاونیشتمانەکانی دەجووڵێتەوە. **~ بوون:** ١ـ بێگانە خۆش ویستن. ٢ـ پێوەندی دەگەڵ بێگانە ھەبوون.

بێگانەپەرستیی (حم.)[بێگانەپەرست + ئیی] کاری بێگانەپەرست. **~ کردن:** بێگانە خۆش ویستن. ⁂ سەد ساڵ بکەی بێگانەپەرستی/ ئاخری ھەر دێنی نوشستی (پەند)

بێگوێ (ئان. ل)[بێ4 + گوێ] کەسێک کە قسان دە گوێ ناگرێ و قسەی پێکوتراو ئەنجام نادا، بێگۆش. **~ بوون:** قسە دە گوێ نەگرتن و ئەنجام نەدانی راسپاردە و کارێک.

بێگوێیی (حم.)[بێگوێ + ئی] کار و کردەوەی کەسی بێگوێ. **~ کردن:** بە قسەی کەسێک نەکردن، گوێ لێ ئاخنین لە قسەی کەسێک.

بێگۆش (ئان. ل)[بێ4 + گۆش][ھەو] بڕ: بێگوێ

بێگیان (ئان. ل)[بێ4 + گیان] ١ـ ھەر بوونەوەرێک کە خاوەنی گیان نەبێ. // گیاندار. ٢ـ خاوەن گیانێک کە گیانی نەمابێ، مردوو، بێڕووح، بێرۆح. **~ بوون:** ١ـ مردن، رووح دەرچوون. **~ کردن:** کوشتن.

بێڵ (نا.)[باک] بڕ: بێڵ

بێلایەن (ئان. ل)[بێ4 + لایەن] ١ـ کەسێک کە تەعەسووبی بۆ لایەنێک نەبێ. ٢ـ کەسێک کە لایەنگری بیر و باوەڕێکی سیاسی نەبێ. ٣ـ دەوڵەتێک کە لاگری دەستەلاتدار و ھێزێکی گەورەی جەھانی نەبێ. & بێتەرەف. **~ بوون:** ١ـ لە نێوان دوو لایەن و دوو مەسەلە و دوو بەرژەوەندی دا تەعەسوب نەبوون و بۆ لێکدانەوە و نێوبژی کردن لایەنی ھیچ کامیان نەگرتن. ٢ـ سەر بە دەستەلاتدار و ھێزێک نەبوون.

بێـــلایەنی (حم.)[بێـــلایەن + ئـی] بێلایەن بوون، بێتەرەفی.

بێلوو (نا.)[باک] بڕ: بێڵۆ

بێلە (نا. د) دەنگی ئاژەڵ، دەنگی بزن و مەڕ، باعە، بالە، بارە.

بێلەبێل (نا. د)[بێلە + بێل] دەنگی پەیتـاپەیتـای ئاژەڵ، باعـەباع، بالـەبال، بێلەبێل.

بێلەزەت (ئان. ل)[بێ4 + لەزەت] ١ـ کـەلاک و مـــەیتـــێک کـە زۆر لـەت و پەت کـرابێ. ٢ـ زۆر، گـەلێک. **~ کـردن:** (کنـ.) کـەلاک و مـەیتێک زۆر لەت و پەت کردن، لە شکڵ و شەمایل خستن.

بێڵ (نا.)[پەه: بێل، ڤـــیلەک. تـات: بەرە، بیلـە ـ لار: بیـــر ـ فـــار: بیل. باک: بێـــر، بێل، مـــەر ـ ناو: بێڵ ـ باش: بێڵ ـ زا: مـەر، مـەڕ] ١ـ ئـامـرازی هەڵقـەندنی زەوی و راگـوێزتن و هەڵگرتنی کـۆمـــا شـــتی دیکە، کـە بریتـیـــە لە دەسکێکی درێژی چێـــوی و ئاسنێکی پان و ســاز کراو کە هەندێک جار بۆ هەڵکەندن کوتە دارێکی بە ناوی ئـەســپـــەرە تێـــدەخـــەن، پێمەرە. ٢ـ ئامرازی چێوی بۆ بەفر ماڵین و رادان و هەڵگرتنی کـۆمـا شـتـی دیکە. ئەم ئامـرازە بریتـیـە لە دەسـکێکی درێژ و دمـێکی چوارگـۆشـەی پان، بێـڵـەدارینە، پارووە. **~ لە بەر میچ چەقاندن:** (کنـ.) تەواو بـوونی کـار، رزگـار بوون لە کـار، خلاسی هاتن.

تێبینی: هەر وەکی نووسـراوە بێڵ و مـــەر بـە یەک ریشـــە دانـدراون. ئەم دوو وشـــە هـەر چەند بە رواڵەت دوو وشـــەی سەر بە خۆ دیاری دەدەن بەلام لە راستی دا هەر یەکن و ئاڵوگـۆڕی دوو پیـتی (م) دەگـــەڵ (ب) و (ڵ یا ل) دەگـــەڵ (ر) یان بە ســـــەر دا هـاتوە. هەروەها لە زاراوەی ناوەندی دا مەڕ بە تـەنیا دەکار ناکـردرێ بەلام لە وشـەی پێمـەرە [پێ + مەڕ + ئە] دا خۆ دەردەخا.

بێلا (نا.)[؟] سەکۆی پێشەوەی خانوو کـە سـەری دا پۆشـراوە بەلام پێـشی بێ دەرک و پەنجـــەرە و ئاواڵەیە، لە کــاتی گـــەرمـــا بەرەی لێـــرادەخـــەن و لە ژێر سێبەری دادەنیشن و لە کاتی دیکەش باران و بەفر بەر دەرگای تەڕ ناکا، بێرا، هەیوان.

بێڵچە (نا. ل)[بێڵ + چە1] ئامرازێکە وەک بێڵ/١ ـ ی بەلام چووکتر و هـەمـان کـاریشـی پێدەکرێ، پێـمـەرەی چووک، بێڵۆچکە، بێرک.

بێلـۆ (نا.)[باک: بێلوو ـ ناو: بێلـۆ] [ئەر] کـانییـەک کـە بـەهاران دەژێتـەوە، کوێرەکانی.

بێلـۆچکە (نا. ل)[بێڵ + ئۆچکە] بڕ: بێڵچە

بێڵەدارینە (نا. ل)[بێڵ + ئە + دارین + ئە] بڕ: بێڵ/٢

بێڵـەکـان (نا. ل)[بێڵ + ئە + کـان] ئامــرازێکی چووکــە وەک بێڵ بەڵام زۆر چووکـتـر، کـوتـە ئاسنێکی دەم باریکە، دەسکی لە دار و پەیاغ بۆ دەکــەن و بۆ بژار و گــیـا و گـوڵ هەڵقــەندن کــەلکی لێوەردەگرن، پیشک، بژارچن، گیاکەن.

بێڵەکەرە (گیانـ.)[بێڵ + ئە + کەڕ + ئە] مارمێلکەی شەوگەڕ (هەنبانە بۆرینە ب ١ ل ٩٣). شەوگەرد، سۆل سۆلە جۆرە دووپشکێکی زۆر بچووکە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٥٤).

بێڵـەهەڕ (گـیـا.)[بێڵ + ئە + هەڕ] گیایەکی کوێستانی بەهارییە وەک گونۆڕ وایە، گزرە ئەکرێ بۆ ئاژەڵ (خـاڵ ب ١ ل ١٨٨).

بێمار (نا.) بڕ: بیمار

بێماڵ و حاڵ (ئان. ل)[بێ4 + ماڵ + و + حاڵ] حاڵی کەسێک کە هیچی نەبێ، هەژار، فـەقـیـر، نەدار. **~ بوون:** هەژار بوون، فەقیر بوون، هیچ نەبوون.

بێــمــایە (ئان. ل)[بێ4 + مـایە] ١ـ نانێک کــە هەویرەکــەی هـەڵنەهـاتبێ یا هەویرترشی لێنەدرابێ، فەتیر. ٢ـ مرۆڤی بێقەدر و بێڕێز. ٣ـ نەزان، تێنەگەیشتوو. **~ بوون:** ١ـ فەتیر بوون. ٢ـ بێقەدر و بێڕێز بوون. ٣ـ نەزانین، تێنەگەیشتن.

بێـمزەڕەت (ئان. ل)[بێ4 + مزەڕەت (عەر: مضرة)][موک] بێوەی، بێ دەرد و بەڵا، بێ زەرەر و زیان، مـێـمـزەڕەت. ؛؛ یاخــوڵا خــاڵ و مــامـی تۆم بێــمــزەڕەت بێنەوە لـەوێ سـەفـەرێ (کانی مـرادان ل ١٧). **~ بوون:** بێـوەی بوون، بێ دەرد و بەڵا بوون.

بێـــمنەت (ئان. ل)[بێ4 + منـەت] حاڵی هەرچی یا هەر شـتێک کـە منەتی نەبـێ. **~ بوون:** هـەرچی کــە دەکـــار کردن و کەلک لێوەرگرتنی منەتی نەبێ. ؛؛ چەندەتان پێـخـۆشـە بیـخـۆن، مـیـوەی ئەو باغەی بێمنەتە. **~ کردن:** ئەنجامی کـــارێک بـە هیـچ دانـان و پێ گـــرینگ نەبوون. ؛؛ ئەو هـەمــوو حــەولـەم بۆ دای بەڵام تۆ کارەکەمت بێمنەت کرد.

بێمەیل (ئان. ل)[بێ4 + مەیل] ١ـ کەسێک کە مەیل و ئیشتیای نەبێ. ٢ـ کەسێک کە مەیلی ئەنجام دانی کارێکی نەبێ. ٣ـ نەویست، نەخواز، سارد و سڕ. ~ **بوون:** ١ـ ئیشتیا نەبوون. ٢ـ مەیلی کارێک نەبوون. ٣ـ نەویستن، نەخواستن.

بێمەیلیی (حم.)[بێمەیل + ئیی] ١ـ بێ ئیشتیایی. ٢ـ پێخۆش نەبوون. ٣ـ ساردوسڕیی. ~ **کردن:** نەخواستن و نەویستنی کەسێک یا پەیوەندییەک، سارد و سڕ بوون لە دۆستایەتی و پەیمان دا.

بێمێشک (ئان. ل)[بێ4 + مێشک] کەسێک کە لە هیچ حاڵی نابێ وەک ئەوەی مێشکی نەبێ، بێ ئاقڵ، گێژ و حۆل، گەوج.

بێمێشکیی (حم.)[بێمێشک + ئیی] چلۆنایەتی بێمێشک، بێ ئاقڵیی، گەوجایەتیی، نەفامیی.

بێن[1] (ر.)[لە: بەستن] ١ـ ڕەگی بەستن ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای بەستراو دەدا. ∷ دمبێن، دەزبێن، زاربێن، پشتبێن.

بێن[2] (نا.)[باک] بڕ: بۆن

تێبینی: بێن هەرچەند هی زاراوەی باکوورییە بەڵام لە ئەدەبی کلاسیکی زاراوەی ناوەندیی دا زۆر کەڵکی لێوەرگرتراوە. ∷ کوتی رووم وا دەکەم تێرم ببینی، چاوەڕێم داخۆ/ لە لای قیبلەم کە کەی بای وەعدە بێنی نەستەرەن بێنێ (وەفایی ل ٢٠٤). بۆ کەمێ لەو عەنبەرە، بۆ تەقوییەی رۆحی دەماغ/ بێنی کا، وەک ئێمە دایم چاوەڕێی ئێحسانە رۆژ (مەحوی ل ١٤١).

بێناز (ئان. ل)[بێ4 + ناز] حاڵی کەسێک کە نازی نەکێشرابێ، کەسێک کە خەمخۆری نەبێ، بێخێو، بێکەس. ~ **بوون:** خەمخۆر نەبوون، بەبێ ناز گەورە بوون.

بێنازیی (حم.)[بێناز + ئیی] ناز نەکێشران، بێناز بوون، بێکەسیی.

بێناو (ئان. ل)[بێ4 + ناو1] ١ـ کەسێک کە ناوبەدەرەوە نەبێ. ٢ـ کەسێک کە کەس نەیناسێ، گومناو. ~ **بوون:** ١ـ ناوبانگ نەبوون، ناوبەدەرەوە نەبوون. ٢ـ گەمناو بوون.

بێناویی (حم.)[بێناو + ئیی] ئاکامی بێناو بوون، ناوبەردەرەوە نەبوون.

بێندەر (نا.)[باک] بڕ: بێدەر2

بێنرخ (ئان. ل)[بێ4 + نرخ] ١ـ هەر شتێکی بە خۆڕایی. ٢ـ مرۆڤی بێڕێز، هیچ و پووچ، بێوەج، سووک، بێقیمەت. ~ **بوون:** هیچ و پووچ بوون، سووک بوون، بێقیمەت بوون. ~ **کردن:** بێقیمەت کردن، سووک کردن.

بێنرخیی (حم.)[بێنرخ + ئیی] هیچ و پووچیی، سووک بوون، بایەخ نەبوون، بێقیمەتیی.

بێنزین (نا.)[فەر: benzine] ١ـ ئاوکییەکی بێڕەنگی بۆندارە، لە ئاو سووکترە، زوو گڕ دەگرێ و ئەگەر سەری ئاوەڵا بێ دەچێتە هەواوە، لە ٧٠ دەرەجەی دا دەکوڵێ، فۆرمۆڵەکەی C6H6ە کە لە تەقتیری قەترانی رەژی بەردینە ساز دەبێ. ٢ـ بێنزینی ئاسایی کە لە نەفت دەگرترێ و بۆ وەکار خستنی مەکینە و ماشێن کەلکی لێوەردەگرن. & بەنزین

بێنزین فرۆش (ئان. فا) [بێنزین + فرۆش] کەسێک کە بێنزین دەفرۆشێ.

بێنزین فرۆشیی (حم.)[بێنزین فرۆش + ئیی] ١ـ کاری کەسی بێنزین فرۆش. ٢ـ (نا. ل) شوێن و جێگای بێنزین فرۆشتن.

بێنسرین (ئان. ل)[بێ4 + نسرین] بێغەم، بێخەفەت. ؛؛ میر دەڵێ: کاکەمەم بەو خولایەی کەم بێنسرینە / پادشایێکی بێشەریکە، هیچ شەریکی لەبۆ نینە (مان ل ٦٧).

بێنوێژ (ئان. ل)[بێ4 + نوێژ] ١ـ حاڵی پیاوێک یا ژنێک کە لە بەرنزیکی لە یەکتر لەشیان پیس بوە و دەبێ غوسڵ دەرکەن. ٢ـ ژنی دە حەیزەوە چوو. ~ **بوون:** ١ـ لەش پیس بوون دوای نزیکی. ٢ـ دە حەیزەوە چوون.

بێنوێژیی (حم.)[بێنوێژ + ئیی] ١ـ لەش پیس بوون لەبەر نزیکی. ٢ـ ئاکامی دە حەیزەوە چوون.

بێنەبێن (نا. ل)[بێن + ئە + بێن] دەنگ و هەرای زۆر، هەرمێن. ؛؛ هەڵڵاهەڵلا و گرمەگرم و بێنەبێنە/ مەرزینگان دەگری بە دوو چاوی باز و بە ئەبرۆیەکە شەهێنە (شۆڕمەحموود ل ٥٢).

بێنەسیب (ئان. ل)[بێ4 + نەسیب] بێبەش، بێبەریی.

بێنەهایەت (ئان. ل)[بێ4 + نەهایەت] ١ـ هەرچی کە نەهایەتی نەبێ،

بێ کـوتایی و دوایی، بێـپـایان. ٢ـ لە رادەبەدەر، گەلێک زۆر.

بێنە و بەرە (نا. چا)[لە: هـێنان و بردن] کـاری هێنان و بردنی کـەسـێک. **~ پێکردن:** کەسێک ئەزیەت کردن بە هێنان و بردنی، ئەورۆ و سبەی پێکردن. ‹‹ ئەو بێنە و بەرە چیـە بەو کـابرا بەستەزمانەی دەکەی!

بێنیاز (ئان. ل)[بێ4 + نیاز] کەسێک کـە پێـویسـتی بە هیـچ شـتـێک نـەبێ، دەسـرۆیـو، دەوڵەمـەند. **~ بوون:** پێـویست بە هیـچ شـتـێک نەبوون، نیـاز نەبوون. **~ کـردن:** کـەسـێک تێـر و تەسـەل کـردن وەها کـە نیـازی بە هـیـچ نەبێ.

بێنیازی (حم.)[بێنیاز + ئیی] بێنیاز بوون، دەوڵەمەندیی.

بێنێـوبڕ (ئاک. ل)[بێ4 + نێـو + بڕ] بێـوچان، لەسـەریەک، پەیتاپەیتا. ‹‹ دوو سـاعـەتە بێنێـوبڕ قسـان دەکا. دوو ڕۆژە بێنێوبڕ باران دەبارێ و لێناکاتەوە.

بێـــوادە (ئان. ل)[بێ4 + وادە] بێ وەخت و کـاتی دیاری کـراو، نەخـوازراو. ‹‹ کەڵەبابێک کە بێـوادە بخـوێنی سـەری دەبڕن.

بێواز (ئان. ل)[بێ4 + واز] بێـتاقـەت، بێـحەوسـەلـە، جاڕز. **~ بوون:** بێـتاقەت و بێحەوسەلە بوون. **~ کردن:** بێتاقەت کردن، بێحەوسەلە کردن، جاڕز کردن.

بێــــوچان (ئـان. ل)[بـێ4 + وچان] پەیتـاپەیتا، بێپـشـوو دان، یەکپـشـوو. ‹‹ بێوچان کار دەکا و بێوچان دەنووسێ.

بێورە (ئان. ل)[بێ4 + ورە] کەسـێک کە ورە و بوێریی نـەبێ، ترسـەنۆک. **~ بوون:** لە ئەنجـام دانـی کـارێک ترسـان، نەوێران، تەسەنۆک بوون.

بێوڵە (گیانـ) بڕ: بێوەڵە.

بێـوە (نا. ـ ئان.)[ئەو: ڤـیـذەڤـا ـ پەه: ڤـییـپەک، ڤیوەک. فـار: بیوە ـ لار: بۆڤـە ـ تات: ڤـیـڤـە ـ بیر: بێـوە، بیوە. باک: بی ـ ناو: بێـوە ـ باش: بێـوە ـ هـەو: بێـوە ـ زا: ڤـیـا] ژن یا پـیاوێکی جـووتەکەی مـردبێ یا ئەوە کە لێک جیـا بووبنەوە و بە تەنیا بژین.

بێوەپیا (نا. ل ـ ئان. ل)[بێوە + پیا2][هەو] بڕ: بێوەپیاو

بێـوە پیـاگ (نا. ل ـ ئان. ل)[بێـوە + پیاگ][ئەر] بڕ: بێوەپیاو

بێـوەپیـاو (نا. ل ـ ئان. ل) [بێـوە +

پیاو] پیاوێک کە لە ژنە کەی جیا بووبێتەوە یا ئەوە کە ژنەکەی مردبێ و بە تەنیا مابێتەوە، بێوەپیا، بێوەپیاگ، بێوەمێرد.

بێوەج (ئان. ل)[بێ4 + وەج] حاڵی کەسێک کە نرخ و ڕێزی نەبێ، هیچ و پووچ، بێنرخ.

بێوەخت (ئاک. ل)[بێ4 + وەخت] ١ـ درەنگ، ناوەخت. ٢ـ لەپڕ، کوتوپڕ.

بێوەری (ئان. ل)[بێ4 + وەری (بەهر)][ئەر] بڕ: بێبەری

بێوەژن (نا. ل ـ ئان. ل)[بێوە + ژن] ژنێکی تەنیا کە مێردەکەی مردوە یا ئەوە کە تەڵاق دراوە، بێوەژەنی. **بێوەژن کۆشی:** (کنـ.) حەول و تێکۆشانی زۆر وەک حولی بێوەژنێک بۆ بە خێو کردنی منداڵ و پەیدا کردنی بژیو.

بێوەژەنی (نا. ل ـ ئان. ل) [بێوە + ژەنی][هەو] بڕ: بێوەژن

بێوەسیری (نا.) بڕ: بەواسیر

بێوەفا (ئان. ل)[بێ4 + وەفا] کەسێک کە لە سەر وەفا و عەهدی خۆی نەبێ، بێبەینەت. ~ **بوون:** لە سەر بەڵێن و پەیمان نەبوون.

بێوەفایی (حم.)[بێوەفا + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێوەفا. ~ **کردن:** وەفا و بەڵێن نەبردنە سەر، بێوەفا بوون.

بێوەمێرد (نا. ل، ئان. ل)[بێوە + مێرد] بڕ: بێوەپیاو

بێوەڵە (گیانـ.)[؟] بێچووی ورچ، بێوڵە.

بێوەی (ئان. ل)[بێ4 + وەی] ژیانێکی خۆش کە لە بەر ئازار وەی نەکوترێ، بێناخۆشی، بێزیان، بێ ئازار. ⁂ ژیانی بێوەی کەی خودا پێمانی ڕەوا دەبینێ! ~**بوون:** بێ ئازار و بە خۆشی ژیان تێپەڕ کردن.

بێویژدان (ئان. ل)[بێ4 + ویژدان] کەسێک کە لە ئاست کار و مەسەلەیەک ناپیاوەتی ڕەچاو دەکا و بیر و ویژدانی لە بەر چاو نیە، ویژدان مردوو. ~ **بوون:** خاوەن هەست و ویژدان نەبوون لە ئاست کار و کردەوەیەک دا.

بێویژدانیی (حم.)[بێویژدان + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێویژدان، ناپیاوەتی. ~ **کردن:** ویژدان لەبەر چاو نەگرتن، ناپیاو بوون.

بێوێنە (ئان. ل)[بێ4 + وێنە] هەر شتێک یا کەسێک لە بارێکەوە تاک بێ و

وێنه و هاوتای نەبێ، بێهاوتا، بێهەمتا. ~ **بوون:** هاوتا و وێنە نەبوون، تاک بوون، نێهاوتا بوون.

بێوێنەیی (حم.)[بێوێنه + ئیی] تاک بوون، وێنە نەبوون، بێهاوتایی.

بێه (گیا.)[باک] بڕ: بەی1

بێهاوتا (ئان. ل)[بێ4 + هاوتا] بڕ: بێوێنه. ~ **بوون:** بڕ: بێوێنه بوون.

بێهاوتایی (حم.)[بێهاوتا + ئیی] بێوێنەیی، هاوتا نەبوون، بێهەمتایی.

بێهن [1] (نا.)[باک] بڕ: بۆن

بێهن [2] (نا.)[باک] بڕ: بین1

بێهۆ (ئاک. ل)[بێ4 + هۆ] له خۆوه، بێ هیچ بەڵگەیەک.

بێهۆش (ئان. ل)[بێ4 + هۆش] ١ـ کەسێک کە بە دەرمان یا لە ترسان یا لە بەر هەر هۆیەکی دیکە دڵی لە خۆ بۆتەوە و ئاگای لە خۆی نەماوە. ٢ـ کەسی گێژ و حۆل کە هۆشی بە تەواوی کار ناکا. // بەهۆش. ~ **بوون:** ١ـ دڵ لە خۆوە بوون، بێ ئاگا کەوتن، بێهۆش کەوتن. ٢ـ گێژ و حۆل بوون، نائاگا بوون. ~ **کردن:** ١ـ دەرمانی بێهۆشی دان بە کەسێک بۆ لە خەو کردنی هەتا لە کاتی عەمەل دا هەست بە ئێش نەکا ٢ـ لە هۆش بردن. ⁂ مستێکی قورسی لە سەری دا و بێهۆشی کردن. ~ **کەوتن:** دڵ لەخۆوە بوون، بێهۆش بوون.

بێهۆشی (حم.)[بێهۆش + ئی] ١ـ حاڵەتی بێهۆش بوون. ٢ـ گێژی، حۆلی.

بێهوودە (ئان. ل)[بێ4 + هوودە] لەخۆڕا، بێهۆ، بێخود، بێفایدە.

بێهەست (ئان. ل)[بێ4 + هەست] ١ـ کەسێک کە لە ئاست کار و مەسەلەیەک هەست و کاردانەوەی نەبێ. ٢ـ بێدەنگ، بێهەست و خوست. ⁂ کاکە گیان لاوی کوردی شۆخ و شەنگ / تا کەنگێ دەبی وا بێهەست و دەنگ (تاریک و روون ل ٥٠).

بێهەست و خوست (ئان. ل)[بێ4 + هەست + و + خوست] زۆر بێدەنگ.

بێهەم (ئان. ل)[بێ4 + هەم] کەسێک کە هەم و غەمی نەبێ، بێغەم، بێدەرد، بێوەی. ⁂ ئێستەکە کوردە هەموو بێهەم و بێدەرد و خەمە / شادە، ئازادە، دەکا گاڵتە و گەپ، کەیف و گەمە (تاریک و روون ل ٨٢).

بێهەمتا (ئان. ل)[بێ4 + هەمتا] شتێک یا کەسێک کە وێنە و هەمتای

نەبێ، بێهاوتا، بێوێنە. ~ **بوون:** بێوێنە بوون، هاوتا نەبوون، بێهاوتا بوون.

بێهەمتایی (حم.)[بێهەمتا + ئیی] هاوتا نەبوون، بێهاوتایی.

بێهێز (ئان. ل)[بێ4 + هێز] ١ـ کەم تاقەت و بێقەوە. ٢ـ بێحاڵ و داماو و نەخۆش.

بێهێزیی (حم.)[بێهێز + ئی] ١ـ کەم تاقەتیی، بێقەوەیی. ٢ـ داماویی، بێدەستەڵاتیی.

بێ ئۆقره (ئان. ل)[بێ4 + ئۆقره] ئارام لێبڕاو، نائارام، حەجمین لێهەڵگیراو. ~ **بوون:** ئارام لێبڕان، حەجمین لێهەڵگێران، نائارام بوون.

بێ ئەدەب (ئان. ل)[بێ4 + ئەدەب] ١ـ کەسێک کە ئەدەبی نەبێ، بێتەربیەت. ٢ـ پڕڕوو، بێشەرم، بێچاوەڕوو. ~ **بوون:** ١ـ ئەدەب نەبوون، بێ تەربیەت بوون. ٢ـ پڕڕوو بوون، بێشەرم بوون. ~ **کردن:** بێ تەربیەت بار هێنان.

بێ ئەدەبیی (حم.)[بێ ئەدەب + ئیی] ١ـ کار و کردەوەی کەسی بێ ئەدەب، بێتەربیەتیی. ٢ـ پڕڕوویی، بێشەرمیی. ~ **کردن:** ١ـ بێتەربیەتیی کردن. ٢ـ پڕڕوویی کردن، بێشەرمیی کردن.

بێ ئەزموون (ئان. ل)[بێ4 + ئەزموون] کەسێک کە ئەزموون و تەجرووبەی لە بابەت شتێکەوە کەمە یا هەر نیەتی. ~ **بوون:** تەجرووبە نەبوون.

بێ ئەزموونیی (حم.)[بێ ئەزموون + ئیی] ئاکامی ئەزموون نەبوون، کەم ئەزموون بوون.

بێ ئەژمار (ئاک. ل)[بێ4 + ئەژمار] بڕ: بێژمار

بێ ئەمەگ (ئان. ل)[بێ4 + ئەمەگ] کەسێک ئەمەگ و چاکەی لە چاو دا نەبێ. // ئەمەگدار. ~ **بوون:** ئەمەگ و چاکە دە چاو دانەبوون، سپڵە بوون.

بێ ئەمەگیی (حم.)[بێ ئەمەگ + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێ ئەمەگ، سپڵەیی.

بێ ئەندازە (ئاک. ل)[بێ4 + ئەندازە] لە رادە بەدەر، بێحەد. :: ئەو ماڵەی جیرانمان بێ ئەندازە ماڵێکی باش و رێک و پێکن.

بێ ئەندێش (ئان. ل)[بێ4 + ئەندێش] بێترس، بێخەیاڵ. ~ **بوون:**

نەترسان، غایلە نەبوون. ¤ برۆ بێ ئەندێش بە، خەیاڵ ماوێژە بەر دڵیە/ حەول و قەوەت بە خولاّیە، لە خولاّی واوە کارسازی دیکەت نییە (لاس و خەزاڵ ل ٤٥).

بێ ئەنوا (ئان. ل)[بێ4 + ئەنوا] ١ـ کەسی بێحاڵ و ماڵ. ٢ـ هەژار، نەدار.

بێ ئەنوایی (حم.)[بێ ئەنوا + ئیی] ١ـ بێماڵ و حاڵیی ٢ـ هەژاریی، نەداریی.

بێ ئیراد (ئان. ل)[بێ4 + ئیراد] هەر شتێک یا کەسێک کە عەیب و کەمایەسی نەبێ. ~ **بوون:** عەیب و کەمایەسی نەبوون.

بێ ئیقباڵ (ئان. ل)[بێ4 + ئیقباڵ] کەسێک کە شانس و ئیقباڵی نەبێ، بێ بەخت، بەدشانس. ~ **بوون:** بێ شانس و بەخت بوون، بەدبەخت بوون

بێ ئیقباڵیی (حم.)[بێ ئیقباڵ + ئیی] بێبەختیی، شانس نەبوون، بێ شانس بوون.

بێ ئیمان (ئان. ل)[بێ4 + ئیمان] کەسێک کە دینی نەبێ، بێدین، بێدین و ئیمان. ~ **بوون:** بێدین بوون، ئیمان نەبوون. ~ **کردن:** لە دین وەرگەڕاندن.

بێ ئیمانیی (حم.)[بێ ئیمان + ئیی] ١ـ بێدینیی. ٢ـ ناڕاستیی. ٣ـ خیانەت. ٤ـ سپڵەیی.

بێ ئینساف (ئان. ل)[بێ4 + ئینساف] ١ـ کەسێک کە لە کار و مەعامەلە و عەداڵەت دا ئینسافی نەبێ، بێویژدان. ٢ـ زاڵم، زۆردار. ~ **بوون:** ١ـ ئینساف نەبوون، ئینساف لەبەر چاو نەگرتن. ٢ـ زاڵم و زۆردار بوون.

بێ ئینسافیی (حم.)[بێ ئینساف + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێ ئینساف. ~ **کردن:** ئینساف و عەداڵەت لە بەر چاو نەگرتن، بێ ئینساف بوون.